ACADEMIA ROMÂNĂ

8156

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXVIII

1991

P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE

L. BOICU

I. CAPROȘU

VENIAMIN CIOBANU

ȘTEFAN S. GOROVEI (redactor șef)

GH. PLATON, membru corespondent al Academiei Române

D. ȘANDRU

LEON ȘIMANSCHI

D. VITCU

AL. ZUB, membru corespondent al Academiei Române **(președinte).**

Adresa redacției:

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol"
Bd. Lascăr Catargi nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

Tom XXVIII, 1991

8156

1404

SUMAR

AL. ZUB, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol". Semicentenar 1

*

ALEXANDER VON HUMBOLDT — 220

AL. ZUB, Alexander von Humboldt im rumänischen Kulturraum 9

SORIN ANTOHI, Alexander von Humboldt : o retrospectivă epistemologică 21

ALEXANDRU UNGUREANU, Alexander von Humboldt — créateur de la géographie scientifique 29

GHEORGHE MUSTAȚĂ, Alexander von Humboldt — from Geobotanic to „Kosmos" . . . 43

*

PETRE Ș. NĂSTUREL, Mélanges roumano-athonites (II) . . 53

GHEORGHE I. FLORESCU, DONALD E. BAIN (St. John Fisher College, Rochester, New York), William S. Culbertson and Romania (1925—1928) 73

*

VIRGIL CIOCÎLTAN, Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur (1261—1265) 81

EUGEN DENIZE, Relațiile Țărilor Române cu Spania în epoca lui Mihai Viteazul 103

D. SUCIU, Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească (IV) 123

D. ȘANDRU, Proprietatea funciară rurală din România de la reforma agrară din 1945 pînă la colectivizarea agriculturii (II) 143

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

CONSTANȚA COSTEA, O piesă nouă pentru catalogul picturii bizantine în România 163
LUCÁCS ANTAL, O campanie angevină necunoscută din anul 1382 169
VENIAMIN CIOBANU, Între Ungaria și Polonia : o politică de echilibru (1396—1444) 179
MARIA TEODOR, Continuitatea Reformei în Moldova medievală 197
TUDOR MATEESCU, Pescuitul în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane 211
ECATERINA NEGRUȚI, Aspecte privind relațiile agrare în România în epoca modernă. Angajarea lucrătorilor agricoli 221
DUMITRU P. IONESCU, Construirea liniei ferate Dolhasca-Fălticeni 233
AL. ZUB, Benjamin Franklin în spațiul regenerării românești . 243
NICOLAE DASCĂLU, Imaginea opiniei publice din S.U.A. asupra evoluției economice a României Mari (1919—1939) . 251

DISCUȚII

VIOLETA BARBU, Proza oratorică în cultura românească veche : un gen literar ? 269

STUDII DOCUMENTARE

MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Itinerarii domnești : Petru Rareș 285
MIRCEA CIUBOTARU, Toponimia bazinului hidrografic Rebricea (jud. Iași — jud. Vaslui). Oiconimele. Perspectivă istorică (I) 301

ADDENDA ET CORRIGENDA

PAUL MIHAIL, Din nou despre daniile voievodale către schitul Poiana Mărului (Buzău) 333

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Profesorul Emil Turdeanu la 80 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* . 341
Dr. Leonid Boicu la 60 de ani *(Al. Zub)* 345

ARHIVA GENEALOGICĂ

ȘTEFAN S. GOROVEI, Un bilanț și un program 349
NICOLAE DOCAN, „Cubăia" — soția lui Constantin vodă Cantemir 353
PAUL PĂLTĂNEA, Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (III) 377
VLAD ZIRRA, Medici din Moldova veacului trecut : Dimitrie Samurcaș și descendența sa (III) 391
MIHAI SORIN RĂDULESCU, Pe marginea unui studiu genealogic 409

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE ROUMAINE

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE "A. D. XENOPOL"

Tome XXVIII, 1991

SOMMAIRE

AL. ZUB, L'Institut d'Histoire „A. D. Xenopol" — cinquantenaire 1

*

ALEXANDER VON HUMBOLDT — 220

AL. ZUB, Alexander von Humboldt im rumänischen Kulturraum 9
SORIN ANTOHI, Alexander von Humboldt : une rétrospective épisthémologique 21
ALEXANDRU UNGUREANU, Alexander von Humboldt — créateur de la géographie scientifique 29
GHEORGHE MUSTAȚĂ, Alexander von Humboldt — from Geobotanic to "Kosmos" 43

*

PETRE Ș. NĂSTUREL, Mélanges roumano-athonites (II) . . 53
GHEORGHE I. FLORESCU, DONALD E. BAIN (St. John Fischer College, Rochester, New York), William S. Culbertson and Romania (1925—1928) . 73

*

VIRGIL CIOCÎRLAN, La genèse de la politique pontique de la Horde d'Or (1261—1265) 81
EUGEN DENIZE, Les relations des Pays Roumains avec l'Espagne à l'époque de Michel le Brave 103
D. SUCIU, Alexandre Sterca Șuluțiu et le mouvement national roumain (IV) 123
D. ȘANDRU, La propriété foncière rurale en Roumanie entre la réforme agraire de 1945 et la collectivisation de l'agriculture (II) 143

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

CONSTANȚA COSTEA, Une nouvelle pièce pour le catalogue de la peinture byzantine en Roumanie 163
LUCÁCS ANTAL, Une campagne angevine inconnue de 1382 . 169
VENIAMIN CIOBANU, Entre la Hongrie et la Pologne : une politique d'équilibre (1396—1444) 179
MARIA TEODOR, La continuité de la Réforme dans la Moldavie médiévale 197
TUDOR MATEESCU, La pêche en Dobroudga ottomane . . . 211
ECATERINA NEGRUȚI, Quelques aspects des relations agraires en Roumanie aux temps modernes 221
DUMITRU P. IONESCU, La construction du chemin de fer Dolhasca-Fălticeni 233
AL. ZUB, Benjamin Franklin et la régénération roumaine . . 243
NICOLAE DASCĂLU, L'évolution économique de la Grande Roumanie (1919—1939) et l'opinion publique américaine 251

DISCUSSIONS

VIOLETA BARBU, La prose oratoire dans la culture roumaine ancienne : un genre littéraire ? 269

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Itinéraires princiers : Petru Rareș 285
MIRCEA CIUBOTARIU, La toponymie du bassin hydrographique Rebricea (dép. de Iași — dép. de Vaslui). Les oïconymes. Perspective historique (I) 301

ADDENDA ET CORRIGENDA

PAUL MIHAIL, De nouveau sur les donations princières pour le couvent de Poiana Mărului (Buzău) 333

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le professeur Emile Turdeanu à l'âge de 80 ans *(Ștefan S. Gorovei)* 341
Dr. Leonid Boicu à l'âge de 60 ans *(Al. Zub)* 345

ARCHIVES GÉNÉALOGIQUES

ȘTEFAN S. GOROVEI, Un bilan et un programme 349
NICOLAE DOCAN, "Cubăia" — la femme du prince Constantin Cantemir *(étude inédite)* 353
PAUL PĂLTĂNEA, Informations inédites concernant la famille du prince Antioche Cantemir (III) 377
VLAD ZIRRA, Médecins moldaves du siècle passé : Démètre Samurcaș et sa postérité (III) 391
MIHAI SORIN RĂDULESCU, En marge d'une étude généalogique 409

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

Semicentenar

O jumătate de secol în viața unei instituții de cultură nu e puțin lucru. În țările mai bine așezate, lucrul acesta poate fi destul de frecvent. La noi însă vicisitudinile istoriei și o anume carență de spirit organizatoric au făcut ca asemenea instituții să fie destul de rare. Să ne bucurăm deci că Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" își poate aniversa acum cincantenarul.

Nu am de gînd să-i fac acum istoricul. Ar fi delicat și prematur. Delicat, fiindcă însuși răstimpul de la crearea Institutului și pînă azi e o perioadă nestudiată more historico, *o perioadă extrem de complexă, cu toate reducționismele ei. Prematur, fiindcă înainte de a contura o imagine de ansamblu e nevoie de studii fragmentare, de epoci, teme, personalități, astfel ca sinteza să beneficieze de piloni cît mai siguri. Este sarcina viitorului. Totuși, fiindcă împrejurarea de azi e bilanțieră, iar bilanțul obligă, să evocăm cîteva elemente. Și deoarece lucrurile, dacă se iau de la început mai lesne se înțeleg, după spusa cronicarului, să pornim și noi cumva de la preistoria instituției pe care o aniversăm.*

În urma unui demers făcut de Ilie Minea, Ministerul Educației Naționale a decis, la 18 februarie 1941, să ridice seminarul de istorie de la Facultatea ieșeană de litere și filosofie la rang de institut, cu patronimul „A. D. Xenopol" [1]. *Era un fel de a întări o tradiție istoriografică, de a se recunoaște că existau la Iași destule forțe pentru asigurarea demnității unui institut de resort, într-un moment decisiv pentru țară.*

Urmaș la catedră al marelui istoric, Ilie Minea fusese preocupat mereu să refacă prestigiul disciplinei în cauză, ceea ce implica, desigur și o organizare mai riguroasă. Întîia conflagrație mondială stînjenise profund această activitate, o știm, iar anii ce au urmat n-au fost tocmai favorabili unor proiecte de acest fel. Abia în 1925, Ilie Minea a reușit să scoată revista „Cercetări istorice", ca buletin al Seminarului de istoria românilor, ceea ce înseamnă că profesorul avea deja în minte un institut căruia însă nu-i venise timpul. Cu ucenicia făcută în preajma lui D. Onciul și cu răspunderea didactică pe care o avea, într-un centru universitar important, el era destul de bine plasat pentru a înțelege nevoia unei mai bune organizări a cercetării. Buletinul scos în 1925 trebuia să devină un cîmp de experiență, un laborator pentru cei care voiau să se consacre istoriografiei. „De la începutul carierei mele de

---

1 *Buletin nr. 1. Comunicări*, Iași, 1941, p. 41—42 : N. Grigoraș, *Activitatea Institutului de Istorie.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profesor, mărturisea Ilie Minea în notiţa preliminară, m-am străduit să deştept în studenţimea mea gustul de a cerceta şi am insistat totdeauna asupra tehnicii şi aranjării unei lucrări istorice. Imensul material de informaţie publicat la noi în ultimele decenii cere atîţia cercetători şi coordinatori!"[2]. *Era nevoie să se organizeze munca de echipă, travaliul colectiv, aşa cum recomanda aproape concomitent şi mai tînărul Constantin C. Giurescu în acele* Consideraţii asupra istoriografiei româneşti în ultimii douăzeci de ani, *unde citim: „Ştiinţa a devenit azi un act de solidaritate umană; pentru propăşirea ei trebuie energiile ordonate ale unei colectivităţi întregi. De la acest principiu general nu se poate abate nici ştiinţa noastră istorică decît sub pedeapsa decrepitudinei"* [3]. *Este principiul pe care îşi întemeiase N. Iorga iniţiativa creării unui* Institut pentru studiul Europei sud-estice (1914) *şi pe care Giurescu însuşi avea să-l pună la temelia propriului său* Institut de istorie naţională, *a cărui expresie publicistică e „Revista istorică română". De reţinut că la Cluj se crease un* Institut de studii clasice, *unul de* istorie universală *şi altul de* istorie naţională, *îndată după război, pentru a satisface aceeaşi nevoie de organizare a cercetării. Un* Institut de istorie şi filologie *funcţiona concomitent la Cernăuţi. Se realiza astfel o mai bună cercetare zonală şi un contact mai strîns între disciplinele cointeresate.*

La Iaşi, saltul de la o cercetare de tip artizanal, întemeiată pe resurse strict individuale, la una de tip modern, contînd pe echipe bine pregătite, s-a făcut mai greu. Am sugerat în alt loc cîteva explicaţii [4], *cea mai la îndemînă fiind poate aceea că urbea noastră n-a mai avut, îndeosebi după întîiul război mondial, capacitatea de a-şi fixa valorile. Migraţia spre capitală şi alte „zări senine" a fost continuă şi dramatică"* [5]. *Cei rămaşi s-au vădit a nu fi destul de cooperanţi pentru a asigura izbînda noului spirit, a muncii de echipă.*

Cu atît mai mult se cuvine apreciată stăruinţa lui Ilie Minea de a crea o veritabilă şcoală istoriografică, punînd la lucru resursele seminarului pe care îl conducea şi nu rareori chiar modestele resurse personale. Numai aşa a putut el scoate revista „Cercetări istorice", a cărei rază de interes depăşea Moldova, tinzînd să devină o publicaţie de istorie general românească. El a cooptat de altfel în redacţie pe L. T. Boga, directorul Arhivelor statului din Chişinău, şi a deschi coloanele revistei oricui vădea destul scrupul de informaţie, metodă şi restituire. Mai trebuie spus că, în tradiţia lui Xenopol, deşi mai apăreа concomitent „Arhiva", el a fost receptiv la ofertele filologiei, dreptului etc., lărgind astfel spectrul tematic al publicaţiei. Cînd a început al doilea război mondial, aceasta ajunsese deja la volumul XVI şi era un valoros corpus de analize, interpretări, contribuţii. În mod explicit, el urma „buna pildă a regretatului D. Onciul" [6], *adică spiritul de rigoare, acribia metodologică, adesea cultul minuţiei revelatoare, ştiind*

---

2 I. Minea, *O lămurire*, în „Cercetări istorice", I, 1925, 1, p. 1.

3 C. C. Giurescu, *Consideraţii asupra istoriografiei româneşti în ultimii douăzeci de ani*, Vălenii de Munte, 1926, p. 48—49 (extras din „Revista istorică").

4 Al. Zub. *Contribuţii ieşene la istoria culturii naţionale (1840—1980)*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 1—24.

5 Vezi ancheta din *Iaşul, buletin al Cercului ieşenilor din Bucureşti*, 5, 1937.

6 „Cercetări istorice", I, 1, 1925, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bine că istoriografia cere nu numai devotament, dar și un continuu exercițiu critic.

A extinde strădania pedagogică de la seminar la o categorie mai amplă de interesați, iată gîndul din care s-a născut Institutul de Istorie „A. D. Xenopol". Dacă aceasta s-a întîmplat în plin război, faptul se explică, desigur, prin nevoia de a se face apel mai insistent la istorie într-o epocă de criză. Fără ostentație, ea putea contribui la acel tonus civic de care o comunitate trebuie să se simtă pătrunsă mai ales în asemenea împrejurări.

Întîia ședință a Institutului a avut loc la 14 mai 1941, următoarea peste două săptămîni. Începea astfel o activitate ritmică, în care Ilie Minea era asistat, între alții, de N. Iordăchescu ca secretar, de N. Grigoraș ca redactor al buletinului. *O primă fasciculă a acestuia a și apărut curînd, urmată de altele*[7]*, la intervale neregulate. Ceva mai tîrziu s-a inițiat și seria* Publicațiile Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol", *unde au apărut mai ales documente sub îngrijirea lui M. Costăchescu, Paul Mihail ș.a.*

Nu e greu de sesizat spiritul ce prezida asemenea inițiative. El însemna primat documentar, analiză critică, tendință spre exhaustiv. Este un spirit ce se degajă limpede și din lecțiile introductive pe care Ilie Minea le publicase sub titlul Paralipomena, *în ideea de a defini noile tendințe din istoriografie, raportul acesteia cu arta, limitele istoriei vechi și ale celei contemporane etc*[8]*. Se poate spune, în pofida unei prejudecăți curente, că acest spirit știa să împace totuși acribia documentară cu nevoia de orizont integrativ, analiza cu sinteza.*

Moartea lui Ilie Minea, prematură, la 20 februarie 1943, a stînjenit un timp activitatea Institutului, cu toate că succesorul său, Alexandru Boldur, vădea însușiri cel puțin egale. Se poate vedea aceasta din studiile, basarabene pe care le-a întreprins de-a lungul anilor, însă și din problematica abordată în revistă. Un orizont mai larg, un interes mai înalt pentru chestiunile de teorie și metodă. Schimbînd titlul revistei în „Studii și cercetări istorice", el voia să marcheze o nouă etapă. Din păcate, etapa Boldur n-a durat decît prea puțin, într-un moment care devenea tot mai dificil pentru istoriografie. A avut tăria să dea, încheind-o, și o sinteză asupra ultimului sfert de secol[9]*. Sinteză remarcabilă, cu referințe erudite la gîndirea istorică rusă și o sistematizare demnă de interes a direcțiilor de gîndire din istoriografia noastră. „Știința istorică română se află în stare de criză", conchidea el atunci, acuzînd lipsa de orizont, diminuția spiritului critic, factologia. A închipuit de aceea un întreg plan de „regenerare" a ei. Din păcate n-a avut răgaz să-l pună în practică. Istoriografia începea să fie marcată tot mai vizibil de marile mutații produse de război și de greutățile inerente perioadei postbelice.*

A urmat o scurtă perioadă în care Institutul a fost condus de un slavist cu state de serviciu la Arhivele Statului, Ion-Radu Mircea, perioadă coincidentă cu marile schimbări din învățămînt, organizarea cul-

---

7 *Buletin nr. 1. Comunicări*, 1941, 42 p.

8 I. Minea, *Paralipomena*. Lecții inaugurale ținute la Universitatea din Iași, Iași, 1939, 75 p.

9 Alexandru Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 ani*, în „Studii și cercetări istorice", XX, 1947, p. 1—95 (și extras).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turii, întregul sistem de valori fiind afectat de ideologia marxist-leninistă, serios pigmentată la sfîrșitul perioadei de stalinism. Țara se afla „pe drumul revoluției culturale", cum citim într-o broșură scrisă de M. Roller, în spirit jdanovist, cu scopul anume de a direcționa spiritele în noua etapă [10]. *Accentul pus pe reconsiderarea fundamentală a programelor de învățămînt denotă voința noii clase conducătoare de a nu se mărgini la exercițiul puterii, ci de a face din putere un instrument de remodelare a omului însuși. „Omul nou" părea o simplă utopie, pentru care pledau pedagogii sovietici, Makarenko în primul rînd, însă acea utopie avea să facă ravagii în societatea românească.*

Populate cu oameni noi, aduși din provincie, universitățile cunoșteau fluctuații dramatice. Au răsărit din neant profesori, iar vechile cadre ale catedrelor au fost supuse la umilințe și pervertiri indicibile. Academia însăși era chemată, prin noul ei statut, să participe la „consolidarea democrației populare în drum spre socialism" [11]. *Ea nu mai însemna răsplata firească a unei activități pe tărîm științific, literar, artistic, ci încă un mod de angajare în spațiul politicului. Membrii înaltului așezămînt își puteau păstra titlul de academician, se spunea în statut, numai în măsura în care vor desfășura o continuă activitate științifică-culturală și vor fi în permanență legați de popor"* [12]. *Nimic mai confuz și mai discutabil decît această legătură cu poporul, care în mintea guvernanților voia să însemne doar fidelitate față de ideologia marxist-leninistă și față de programul partidului unic.*

Trecerea Institutului sub egida Academiei R.P.R. a însemnat și un brusc declin profesional, istoria fiind „topită" acum într-un curios amestec de științe sociale, iar aceste științe înseși făceau corp comun cu alte științe, totul stînd sub raza inflexibilă a materialismului dialectic și istoric. O singură publicație, „Studii și cercetări științifice", condusă inițial de acad. R. Cernătescu și de profesorii M. Haimovici, I. Nițulescu, L. Bartfeld, J. Livescu, ultimul fiind și redactor responsabil, trebuia să răspundă nevoilor exprimate de întreg corpul științific al filialei și al Institutelor de învățămînt superior. În primul număr al revistei se făcea trimitere la publicații de prestigiu, al căror spirit se voia reînnoit („Contemporanul", „Analele științifice ale Universității din Iași" etc.), dar nimic nu părea să justifice conexiunea. Oamenii de știință erau puși să aplice „linia" Partidului Muncitoresc Român, fiecare în domeniul său, inspirați de ideologia marxist-leninistă. Știința nu mai era un sistem de cunoaștere, universal, ci un instrument politic la îndemîna unei clase. „Tocmai de aceea, se spunea în cuvîntul înainte *la primul tom, luptăm hotărît împotriva concepției idealiste, fie rămășițe ale formației noastre, fie strecurate din Apus de agenții ideologiei imperialiste, ca și împotriva cosmopolitismului, prin care imperialismul anglo-american încearcă să semene neîncrederea în forțele de realizare a unei științe naționale. Pilda pe care o urmăm — se spunea mai departe — este aceea a științei sovietice și a marilor ei reprezentanți, care știu să împletească armonios cercetarea științifică profundă cu îndeplinirea exemplară a datoriei de cetățeni ai celei mai înaintate forme de orînduire socială"* [13].

---

[10] Mihail Roller, *Pe drumul revoluției culturale*, București, 1949.
[11] *Ibidem*, p. 45.
[12] *Ibidem*, p. 46.
[13] „Studii și cercetări științifice", Iași, I, 1950, 1, p. III—IV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E un pasaj semnificativ pentru noua etapă în care intra știința, sub zodia unei ideologii intolerante și opace. Regăsim în această confesiune programatică mai toate elementele acelui tip de răsturnări spectaculoase, de „Umwertung aller Werte", dacă ne e permis a folosi expresia lui J. Böhme. În adevăr, totul se lua oarecum de la capăt, cîțiva inși patronau întreaga știință, iar slujitorii acesteia, nu erau admiși în structurile instituționale decît făcînd, mai mult sau mai puțin deschis, gestul acceptării, al genuflexiunii și integrării în noua ordine.

Dacă această conduită era impusă științei în ansamblu, ea nu putea fi evitată oricum în domeniul istoriei. Căci istoria, dintre disciplinele sociale, era mai aproape de discursul ideologic și mai direct vizată de factorul politic. Ea apărea, deschis, ca un instrument al politicii de stat, la dispoziția căreia trebuia să-și pună toate resursele de mistificare, distorsiune, reconstrucție. Adevărul nu mai era adevăr decît în măsura aportului la politica acelui regim de brutală discriminare. Instalîndu-se la cîrmă, treptat, o nouă clasă politică, una fără tradiții, fără cultură, fără legitimitate, ea înțelegea să lichideze nu numai adversarii contemporani, fie și numai potențiali, dar și temeiurile istorice ale vechiului regim. Sintagma-cheie, o spunea M. Roller, pornind de la Lenin, Stalin, Jdanov, era „revoluția culturală". Sistematizînd problemele acesteia, cel care a condus ani în șir destinele istoriografiei, sublinia exigența ca istoricii să se alinieze „frontului" ideologic. Știința sovietică era și în acest domeniu un îndreptar de neocolit, după cum avertiza în 1946 același factotum *al istoriografiei noastre care era M. Roller*[14]. *Chestiuni de periodizare, formele luptei de clasă, revoluțiile din secolul XIX, mișcările țărănești și muncitorești, viciile dinastiei (o adevărată* bête noire *a regimului), internaționalismul proletar sînt numai cîteva din temele predilecte ale istoriografiei, care își spunea „nouă" deși era servită mai ales de specialiști acomodați la noile comandamente. Efectele „limbii de lemn" în discursul practicat de cei mai în vîrstă era adesea hilar, căci puneau în lumină pînă la urmă inadecvația lor la schematismul de gîndire ce li se impunea. Unii dintre ei și-au găsit un refugiu în lucrări de caracter „tehnic", precum corpul de documente, alții au preferat să se ocupe de „cultura materială" mai veche sau mai nouă, de discipline auxiliare etc. În orice caz, „adaptarea" n-a fost ușoară, iar unii și-au încheiat cariera înainte de a fi putut asimila noul limbaj.*

De altfel, prima fasciculă din publicația miscelanee „Studii și cercetări științifice" debuta (1950) cu texte de I. V. Stalin despre marxism în lingvistică (p. 1—38), continua cu revoluția Congresului comitetelor de luptă pentru pace, făcînd loc numai după aceea contribuțiilor de chimie, matematică, medicină, științele naturii, istorie. Ultimul domeniu era ilustrat printr-un studiu de Valerian Popovici despre conjurația confederativă din 1839 și printr-o notă despre Vicus Narcisiani *de D. Tudor. A doua fasciculă începea tot cu Stalin (de data asta despre politica externă, polemizînd cu premeriul britanic, Attlee) și continua cu Gh. Gheorghiu-Dej despre planul de electrificare a țării, cu un apel al Consiliului Mondial al Păcii, pentru a lăsa abia apoi loc studiilor de specialitate, iar la urmă de tot unei comunicări a lui Gr. Scorpan despre* Reflectarea poziției de clasă a boierimii în stilul cronicii lui Grigore Ureche. *Titlul, chiar, edifică asupra constrîngerilor la care specialistul*

[14] Mihail Roller, *Probleme de istorie*, ed. III, București, 1951, p. 5—9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era supus în opțiunea tematică, de nu și în modul însuși de a trata materia.

Am citat volumul din 1950, fiindcă el e semnificativ pentru noua orientare a istoriografiei. Cercetătorii din Iași nu puteau constitui un corp aparte. Dacă ceva îi distinge de alții, e poate un accent în plus pe document și restituție monografică, accent tot mai vizibil în anii 60—70, cînd primul eșalon de tineri istorici erau în măsură să producă dovezi certe de profesionalism. Observația ni se pare valabilă atît pentru secția de arheologie, cît și pentru cea de istorie propriu-zisă. Amîndouă s-au remarcat prin acribie, însușire foarte activă la generația mai în vîrstă, revendicabilă mai ales de la Minea și cultivată de noua serie de cadre didactice. A fost o împrejurare fericită, desigur, că profesori stimați, precum D. Berlescu sau C. Cihodaru, au condus efectiv echipe de lucru, unul pentru temele tranziției spre epoca modernă, altul pentru noul corpus documentar și pentru studiile medievistice.

Direcția Institutului a fost asigurată, după reorganizarea lui sub egida Academiei, de către Ion-Radu Mircea, Valerian Popovici și M. Petrescu-Dîmbovița, ultimul pentru o lungă perioadă, pînă în 1989, coincidentă în mare cu patronajul Institutului de către Academia de Științe Sociale și Politice. Retragerea d-sale, impusă de vîrstă, n-a însemnat însă, pentru noi, o ruptură. Chiar dacă interese de breaslă îl țin mai aproape de Institutul de Arheologie, prezența la lucrările istoricilor nu e mai puțin activă și stimulatoare. Cît privește noul institut, confrate întru preocupări și vecin ca situare în spațiu, nădejdea noastră e să dezvoltăm nu numai cele mai bune relații colegiale, dar și programe comune, în primul rînd elaborarea unei sinteze de istorie națională, ajunsă a fi o urgență absolută. Sperăm de asemenea ca relațiile noastre cu Institutele de profil și cu Universitatea din Chișinău să devină mai productive.

De un an și jumătate, de cînd a revenit sub egida Academiei Române, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" se străduie a-și păstra locul în comunitatea științifică, luptînd cu greutățile unei tranziții deloc comode, nu rareori cu propriile habitudini, încă prea puțin favorabile muncii colective.

Trebuie să spun că, în acest răstimp, doi dintre colegii pe care contam în planurile noastre ne-au lipsit, fiind plecați în străinătate, dar că Institutul s-a îmbogățit, în schimb, prin angajarea a patru tineri destoinici, care se ocupă de istoria contemporană și de istoria culturii. Ne-am bucurat, sub acest unghi, de toată înțelegerea Academiei Române, căreia sperăm să-i putem oferi noi argumente pentru a sprijini programul nostru de dezvoltare. Dați-mi voie să-i mulțumesc domnului Președinte al Filialei, academician Cristofor Simionescu, aici de față, pentru asistență și îndemnuri. Într-o casă mare se pot găsi mai lesne mijloace de a încuraja o inițiativă, de a sprijini un proiect mai însemnat sau mai urgent. Profit de ocazia că dl. rector al Universității, prof. Călin Ignat, se află printre noi, asistîndu-ne cordial, pentru a-i mulțumi pentru felul cum a înțeles și d-sa să ne sprijine ori de cîte ori a fost nevoie. Colaborarea cu Universitatea rămîne o exigență legitimă, îndeosebi pentru cei care lucrează în sfera disciplinelor antropologice. Să sperăm că ea va fi mai departe profitabilă pentru munca noastră. Dacă Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" e, la origine, un produs al Facul-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tății de Litere, se înțelege că această legătură genetică nu poate fi diminuată decît abuziv și păgubitor.

Ar trebui să adaug și alte cuvinte de gratitudine, în primul rînd către colaboratorii Institutului, cei mai mulți în faza cînd se așteaptă de la noi maximum de creativitate. V-aș obosi citînd nume și aș putea, selectînd, să comit injustiții. Primească fiecare gîndul potrivit, după fapta și conștiința lui ! M-aș bucura însă nespus dacă aceste rînduri ar stimula voința fiecăruia, mai ales a celor tineri, de a face mai mult și mai bine.

Popasurile bilanțiere sînt, în sfera culturii mai ales, o nevoie demult recunoscută. Cum altfel ne-am putea lămuri mai bine asupra situației în care se găsește un element, o dimensiune, un aspect sau chiar ansamblul ei ? Acum un secol, cînd Academia Română împlinea întîiul ei pătrar, M. Kogălniceanu a fost chemat să rostească un discurs solemn, nu atît pentru a evoca rosturile înaltului așezămînt, cît pentru a identifica seria de reforme la împlinirea cărora luase el însuși parte, reforme ce contribuiseră și la izbînzile culturii. Era un tîlc, în acel mod de a împleti viața socială cu strădaniințele cărturăriei, care de atunci n-au făcut decît să sporească, să se diversifice, impunînd popasuri de analiză și sinteză tot mai dese. Următorul pătrar, Academia l-a serbat cernită, dacă se poate spune așa, căci țara era în parte sub ocupație și orizontul ei geopolitic destul de tulbure încă. Aceasta nu i-a împiedicat pe istoricii timpului să întreprindă totuși cîte un bilanț. „Să pomenim pe întemeietori", va spune curînd V. Pârvan, punînd sub semnul parentaliei *nevoia omului, la fel de veche ca și gîndul morții, de a-i aminti pe cei dinainte* [15]. *Împlinirea unei jumătăți de veac de la întemeierea Institutului nostru e un prilej de reflecție melancolică, dar și unul de noi proiecte, la acest nou început de drum. Ne vom aminti, în aceste zile, de cei care s-au ostenit înaintea noastră pentru ca orizontul de care dispunem să fie mai vast și mai senin. E o coincidență fericită că putem socoti azi vîrsta cincantenară a Institutului nostru în perspectiva aniversării Academiei Române, de la crearea căreia se împlinesc, iată, 125 de ani. Ce putem spune, pentru ea, ca și pentru Institutul în care slujim, decît* Vivat, crescat, floreat !

Al. Zub

15 V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 524, 525.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL. ZUB

ALEXANDER VON HUMBOLDT IM RUMÄNISCHEN KULTURRAUM

Die Tendenz, neben dem Werk auch seine Auswirkungen soweit wie möglich in Betracht zu ziehen, nimmt zu. Die Anzahl und die methodologische Komplexität der Studien, die Kontakt-, Konvergenz- und Analogierscheinungen betreffen, steigt, sie bilden einen Bereich vom stets wachsenden Interesse. Das ist sowohl auf die Entwicklung der Wissenschaft als auch auf die allmähliche „Vereinigung" der Welt vom kognitiven Standpunkt aus zurückzuführen. In beiden Richtungen bezieht Alexander von Humboldt eine hochrelevante zentrale Stelle.

Dem Nachklang der Aufklärung entwachsend, einer Zeit, wo angesichts der Sichtbarmachung der physischen Grenzen der Welt man die kognitiven Ressourcen zu erschließen begann, wurde dieses Werk selbst zum Forschungsgegenstand in sehr verschiedenen Kulturräumen [1]. Der sagenumwobene Name des Gelehrten lebt außerdem in der Toponomastik, in der Biologie und in der Mineralogie, im Namen von Lehranstalten, Verlagen, Gelehrtengesellschaften [2] usw. sowie im Namen der weltbekannten Stiftung. Die Sekundärliteratur ist schon beträchtlich und wird noch zunehmen. Welche Kultur, sei sie noch so bescheiden, kennt diesen Namen nicht ? Wo wurden seine Schriften, wenigstens auszugsweise nicht übersetzt ? Freilich variiert sien Bild von Ort zu Ort, das breite Spektrum ist nicht leicht abzugrenzen [3].

Irgendwo in der Mitte scheint mir die rumänische Kultur angesiedelt zu sein. Schon die ersten Anfänge der rumänischen Presse bezeugen seinen Namen. 1829 veröffentlichte G. Asaki anläßlich einer Rußlandreise Humboldts eine kurze Biographie und die Meldung über dessen Aufnahme in die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften [4]. Nicht lange danach veröffentlichte I. H. Radulescu in *Curierul Românesc* Auszüge über die Tätigkeit des Biologen aus Berliner Zeitungen. Denselben Quellen entstammen die Notizen über die Reise des „Barons von Humboldt" [5] und des Mineralogen Gustav Rose im Fernen Osten [6]. Die

---

[1] Cf. Hanno Beck, *Zur Geschichte der Alexander von Humboldt-Forschung*, in *Alexander von Humboldt. Werk und Weltgeltung*, hg. von H. Pfeiffer, München, 1969, S. 483—498.

[2] Ulrich-Dieter Oppitz, *Der Name Brüder Humboldt in aller Welt*, ibidem, S. 277-430.

[3] Cf. Peter Schoenwaldt, *Alexander von Humboldt und die Vereinigten Staaten von Amerika*, ibidem, S. 431—482.

[4] „Albina românească", Iaşi, I, 1829, S. 19, 23.

[5] „Curierul românesc", Bucureşti, II, 1830, p. 19.

[6] „Albina românească", I, 1829, S. 166—167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Einzelheiten entstammten der französischen Presse, die den Brief des Wissenschaftlers an die Pariser Akademie der Wissenschaften [7] veröffentlichte. Nach der Rückkehr des Forschers brachte der Curier neue Informationen über dessen Reise durch den asiatischen Teil Rußlands und durch China [8]. 1829, ein für die Rumänen geopolitisch entscheidendes Jahr, markiert auch den Auftakt der Annäherung an Humboldt. Seine Reise durch die neue „Schutzmacht" bot eine günstige Gelegenheit, den Gelehrten einem sich für die neuen Ergebnisse der Wissenschaft interessierenden Publikum vorzustellen. In den darauffolgenden Jahren wurde Humboldt von der preussischen Regierung beauftragt, über das neue Régime in Paris zu berichten ; dabei konnte er auch Informationen über die Donau-„Lateiner", deren Vertreter sich immer häufiger in den großen Metropolen aufhielten, sammeln.

Nationalgeschichte und Exotismus

1835 kam eine Grupe von jungen Makdauern, darunter auch M. Kogalniceanu und die Söhne des Fürsten M„ Sturdza aus Lunéville nach Berlin, das „deutsche Athen", wo A. v. Humboldt nach dem Tode seines Bruders sich niedergelassen hatte. Ihr Tutor war der vor allem durch seine berühmte Makrobiotica bekannte Dr. Hufenfeld, der beim Hofe verkehrte und in der „französischen Kolonie", wo auch die moldauischen Studenten zu Hause waren. Eine bemerkenswerte Gestalt dieser Kolonie war Friedrich-Karl von Savigny, der Theoretiker des Historizismus. Kogalniceanu, der in dessen Hause Humboldt kennenlernte, bekannte in der feierlichen Rede 1891, daß der große Gelehrte ein besonderes Interesse für die rumänischen Länder aufgewiesen hatte. Er habe ihn sogar um Angaben über deren Geschichte, Literatur und Volksbräuche gebeten und eine besondere Neugierde für die „Charakteristik unserer Zigeuner" [9] gezeigt. Angeregt von Humboldt veröffentlichte er deshalb in *Magazin für die Literatur des Auslandes* und auch besonders 1837 eine kleine Synthese über die rumänische Sprache und Literatur [10], eigentlich ein Kapitel der Arbeit, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* an der er schrieb und er „Ein Moldauer" unterschrieb. Diese wahrscheinlich von einem breiten intellektuellen Leserkreis geforderte Synthese enthielt Informationen über die rumänische Sprache, die religiöse Literatur, die Gesetzgebung, Historiographie, Kunst und Volkskunst, Kulturzentren.

Die ebenfalls von Michel de Kogalnitchan veröffentlichte *Esquisse sur l'histoire, les moers et la langue des Cigains* war natürlich die Ant-

[7] *Ibidem*, p. 191.
[8] „Curierul românesc", II, 1830, S. 96.
[9] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, Bucureşti, 1976, S. 606.
[10] Idem, *Romänische oder Wallachische Sprache und Literatur* von einem Moldauer, Berlin, 1837.
[11] Idem, *Esquisse sur l'historie, les moeurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens*, Berlin, 1837, IV+46 S.
[12] Douglas Boting, *Alexander von Humboldt*, München, 1974, S. 317—324.
[13] Hanno Beck, *Gespräche Alexander von Humboldts*, Berlin, 1959, S. 141.
[14] *The Humboldt Library. A Catalogue of the Library of Alexander von Humboldt with a bibliographical memoir*, by Henry Stevens. London, 1863, S. 343.
[15] *Ibidem*, S. 489.
[16] D.Z. Archiv Merssenburg, Rep. 76, Vc, Sect, I, T.Z. 11, Teil 1, nr. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wort auf das Interesse derselben intellektuellen und politische Gesellschaft, die an dieser Bevölkerung als exotisches Element innerhalb eines kulturellen und demographischen Komplexes, aber auch als soziales Problem Interesse fand [11]. Die widersprüchliche Haltung Humboldts auf diesem Gebiet kennzeichnet ihn eher als einen „Hofdemokraten" [12]. Der damals junge Karl August Varnhagen kennzeichent ihn als einen liberalen Geist, der auch zu der neuen Generation viele Beziehungen hatte. Ernst Kossak, der zu der Zeit an der Universität in Berlin studierte, erinnert sich, daß der berühmte Gelehrte bescheiden und schweigsam Boeckh's Vorlesungen über griechische und antike Literatur sowie die von Carl Ritter über Geographie besuchte [13]. Welchen Eindruck er auf den jungen Kogalniceanu machte, dessen Korrespondenz aus der Epoche seine Aufnahmebereitschaft zu den Ideen der Zeit, aber auch den Eifer, sein Land bekannt zu machen, verrät, kann man sich vorstellen.

Als sie sich 1836 trafen, besaß Humboldt ganz gewiß einige Kenntnisse über Rumänien. War er doch korrespondierendes Mitglied des vor Jahren in Iaşi gegründeten naturhistorischen Museums. Das Diplom mit Siegel vom 20. März 1834 mit den Unterschriften von M. Sturdza und J. Czihack ist im Bibliotekkatalog des Gelehrten enthalten [14]. Die *Societas Medicinalis et Naturae Curiosorum* in Moldavia machte sich eine Ehre daraus, den Gelehrten zum Mitglied zu wählen. Der Bibliothekkatalog enthält auch eine von C. Sturdza verfaßte Darlegung über diese Gesellschaft [15]. Auch wurde die Jassyer Gesellschaft, deren Ziele vielfältiger waren als im Namen angegeben, nach dem Modell des von Humboldt und Lichtenstein geleiteten *Verein Deutscher Ärzte und Naturforscher* gegründet. Unter den Mitgliedern befand sich auch Dr. Hufeland [16]. Wie groß der Einfluß A.v. Humboldts war, hält Heinrich Laube fest, der ihn Ende 1836 im Salon der Prinzessin Pückler kennenlernte. Er beschreibt ihn als eine durch ihr Wissen und Kompetenz beeindruckende Persönlichkeit, dessen Kommentare oft richtige Vorlesungen waren. Goethe sagt von ihm, daß er über fast alles in blendender Weise sprechen konnte. Ein Freigeist, der ohne Vorurteile jedes Thema aufgreifen und kohärent entwickeln konnte. H. Laube nannte ihn liberal, in einer Gesellschaft, die in ihm eher einen Konservativen [17] sah. Drei Dinge aber gab es, für die Humboldt kein Verständnis aufbrachte : die Orthodoxie, den romantischen Sentimentalismus und die Musik [18]. Besonders das erste brachte Kogalniceanu, den offenen Verteidiger der Kirche des Ostens [19] und den großen Gelehrten in Widerspruch. Das ist natürlich eine Hypothese, da Humboldt gewohnt war, die Themen in dem Salon zu bestimmen und überall die allgemeine Aufmerksamkeit auf sich zu ziehen. Er hatte schon die ausführliche Reisebeschreibung aus Amerika veröffentlicht, hatte die aus Zentralasien im Druck und arbeitete an seiner großen Synthese Cosmos. Die preussiche Metropole langweilte den „Nestor der Wissenschaft", berichtet ein Freund [20] und aller Wahrscheinlichkeit nach konnten die Diskussionen mit jungen Menschen wie Kogalniceanu sowie den zum Jubiläum der Universität

[17] Hanno Beck, *op. cit.*, S. 158.
[18] Douglas Boting, *op. cit.*, S. 316.
[19] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, S. 191—194.
[20] Hanno Beck, *op. cit.*, S. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

in Göttingen [21] eingelandenen großen Wissenschaftlern sein Interesse erwecken.

Diese Beziehung wird von den Biographen Kogalniceanus nie übergangen. Besonders N. Iorga unterstreicht, daß „ein unenurich neugieriger Geist wie A. v. Humboldt diesen östlichen Studenten zum Schriftsteller machte, verlangte er doch von ihm Notizen über die ganze Vergangenheit unseres Landes und seiner Einwohner. So schrieb Zwanzigjähriger über die Zigeuner, über die rumänische Literatur auf Französisch die erste „im nationalen Sinne verfaßte Geschichte aller Rumänen" [22]. Es bleibt natürlich diskutabel, ob die „kosmopolite" Haltung des großen Entdekers mit den nationalen Neigungen Kogalniceanus im Einklang standen. Humboldt war aber großzügig und verständig genug, um Gegenmeiungen doch zu akzeptieren. „Es gibt", sagte er, „für Kultur leichter zugängliche, gebildete, durch Kultur geadelte Völker, die aber nicht durch sich selbst edler seien. Alle sind sie gleich in ihrem Drang nach Freiheit" [23]. Bestimmt fanden solche Reflexionen ein tiefes Echo in der Seele des Moldauers, der gerade an der Geschichte seines Landes schrieb und der sowiesso daran litt, daß die abendliche Welt die Rumänen fast gänzlich ignorierte, sie als „wildes Volk, tierisch, der Freiheit unwürdig" abtat, wie aus dem Vorwort zu in Berlin[24] gesschriebenen *Historie de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* hervorgeht. Bemerkenswert ist der Einklang des Werkes unseres Historikers mit der Humboldtschen Reflexion.

Natürlich waren die Hinweise des Gelehrten nicht die einzigen und ausschlaggebendsten. Beschäftigte sich doch Kogalniceanu schon vor seiner Begegnung mit Humboldt mit der Geschichte der Rumänen, und in Berlin war Humboldt nicht der Einzige, der ihn dazu anregte. In seinen Briefen erwähnt Kogalniceanu einen anderen Gelehrten, den Prinzen v. Cumberland, den er durch einen Freund kennengelernt hatte und der sich insbesondere für Orientalistik interessierte [25].

Was Kogalniceanu in der Gesellschaft dieser gebildeten und höflichen Menschen erstaunte, war ihre Offenheit zu den Problemen der gegenwärtigen Zivilisation auch vorzüglich für ihre exotischen Aspekte. In dieser Kategorie fielen die Zigeuner, für die sich viele Gelehrte der Zeit begeisterten, aber auch die Randpopulationen, die kleinen Völkergemeinschaften, deren Identität noch nicht in das Bewußtsein jener Welt gedrungen war. Es war der Fall der Rumänen, die Kogalniceanu als Volk edler Abstammung mit schönen Traditionen und interessanten Zukunfterwartungen darstellte.

Wir können weder die Ergebnise noch das Echo des Werkes Kogalniceanus in der deutschen Welt verfolgen, umso weniger den Eindruck, den es auf Humboldt machte. Tatsächlich wurde die Skizze über die Zigeuner bald ins Deutsche übersetzt. F. Casca[26] schrieb eine

---

[21] Alexander von Humboldt, *Ansichten der Natur*, Berlin, 1972, 498.

[22] N. Iorga, *Portrete şi comemorări*, Bucureşti, ş.a., S. 15-16. Cf. Al. Zub, *M. Kogălniceanu istoric*, Iaşi, 1974, S. 121—124.

[23] I. Simionescu, *Oameni aleşi*, Bucureşti, (1942), S. 155.

[24] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, S. 44.

[25] Idem, *Scrisori*, Bucureşti, 1913, S. 81, 154, 156—157, 159, 160, 163.

[26] Idem, *Skizze einer Geschichte der Zigeuner, ihrer Sitten und ihrer Sprache*, aus dem französichen übersetzt, Stuttgart, 1840, IV + 72 S.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Einleitung dazu und ein paar Jahre später erwähnt August Friedrich Pott den jungen rumänischen Historiker[27]. Pott stand in der Zeit, als Kogalniceanu an dem Werk schrieb, mit Humboldt im Briefwechsel[28]. Es war die Zeit der großen Entdeckungen, wo der von Humboldt für seine unvergleichliche Art zu schreiben bewunderte Ranke[29] entdeckte in den Archiven zahlreiche geschichtliche Fakten, die Astronomen Beer und Mädler kartographierten den Mond und Humboldt selbst versuchte sich an einer umfassenden Idee über den Kosmos. Natürlich wirkte dieser Zeitgeist stimulierend auf Kogalniceanu, verhüllte ihm aber auch gleichzeitig die Schwierigkeiten nicht, unter den gegebenen Bedingungen die Geschichte der Rumänen günstig darzustellen. Die Gesellschaft Rankes und Humboldts bildeten seinen kritischen Geist und bestätigten ihn im Gedanken, daß nur eine „regelmässige, fortschreitende" „Entwicklung" auf sozialer Ebene Resultate von Daur bringen kann[30].

Pragmatische Anmerkungen

Der Moment Kogălniceanu in der rumänischen Rezeption Humboldts, sollte ein unwiederbringliches Wunder in der rumänischen Kultur bleiben. Auch der regenerative Impuls, der ungeahnte Energien hätte freisetzen können, wiederholte sich nicht mit der gleichen Intensität. Humboldt spielt zwar eine Rolle in der rumänischen Kultur, aber eine diskrete, unkontinuierliche, die das Denken des Fachmannes befruchtet und seine praktische Maßnahmen fördert. So wird sein Projekt zur Gründung eines meteorologischen Observatoriums im Universul (1847)[31] verzeichnet. Auf Humboldt bezieht sich auch der Verfasser des Artikles aus *Telegraful român* (1859) als Dr. P. Vasici identifiziert, der den Einschlag eines „Meteoritensteines" in einen transsylvanischen Dorf kommentirte[32].

Im Werk Humboldts gut bewandert war ohne Zweifel der Naturalist Juliu Barasch, der Fragmente aus dessen Werk mit Kommentaren für die Leser veröffentlichte. In der Zeitschrift *Isis* erschien Artikel von weiterem Interesse, gestützt auf Beobachtungen von Humboldt über den Kondor[33] den Einfluß der Wälder auf das Klima und den Boden[34], den Ursprung der Korallinseln[35], die Magnetkraft u.a.[36] Auch das Erscheinen des *Kosmos* blieb nicht unbemerkt. J. Barassch veröffentlichte sofort Auszüge aus dem 4. Band, um „Blick in den Busen der Erde" zu gewähren[37]. Er verwendete die Ansichten Hum-

[27] August-Friedrich Pott, *Die Zigeuner in Europa und Asien*, I—II, Halle, 1844—1845.
[28] Otto Rübesame, *Neun Briefe Alexander von Humboldts an August-Friedrich Pott*, Halle/Salle, 1969, S. 57—71. Cf. Al. Zub, *op. cit.*, S. 329—338.
[29] Hanno Beck, *op. cit.*, S. 160.
[30] Alexander von Humboldt, *Pagini alese*, Bucureşti, 1970, S. 20.
[31] *Observatorii meteorologice*, în „Universul", Bucureşti, III, 1847, S. 45.
[32] „Telegraful român", Sibiu, I, 1853, S. 129—130.
[33] „Isis", Bucureşti, I, 1856, S. 5—8.
[34] *Ibidem*, S. 209—214, 223—224.
[35] *Ibidem* II, 1857, S. 121—126.
[36] *Ibidem*, S. 142—148, 158—160.
[37] *Ibidem*, III, 1858, S. 133—135, 206—208, 214—215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

boldts zur Definierung der Klimazonen[38]. Die Beobachtungen des großen Gelehrten an Palmen werden neben von B. Seeman in einem populärwissenschaftlichen Artiken in *Muzeul Național* verwendet[39]. Anderswo wird neben vielen anderen bemerkenswerten Experimenten der Zeit auch die „Fanelle" Humboldts erwähnt, eine Möglichkeit, die Rolle der Elektrizität in der modernen Gesellschaft zu unterstreichen[40]. Es handelt sich um eine Kolportage, die aber als Ergebnis eines befruchtenden Forschergeistes erwähnenswert bleibt.

Es gibt Indizien, daß der Gelehrte die Situation der Rumänen weiterhin verfolgte und ihre Vereinigungsbestrebungen unterstützte. So veröffentlichte die Zeitung *Naționalul* (1858) einen Auszug aus dem Brief des neunzigjährigen Humboldt an V. Boerescu. Kurz vor seinem Tode bekundete der deutsche Gelehrte, daß er das „ausgezeichnete Werk" *La Roumanie après le traité de Paris du 30 Mars 1856* von Boerescu mit Interesse gelesen habe und von der Lage der unteren Stände ganz beeindruckt worden sei[41]. Das Vorwort des Pariser Professors für Völkerrecht, Albert-Paul Royer Collard habe in ihm „sehr alte Souvenirs" erweckt, die ganz bestimmt mit Kogălniceanu und desen Kommilitonen zusammenhingen. Ob es noch ältere gab ? Eine Stelle scheint ihn ganz besonders berührt zu haben : „Noch vor seiner Heimreise am 6. Mai 1959 hatte der Weltreisende seine Freude hierüber zum Ausdruck gebracht, zur Zeit als die Donaufürstentümer schon einen einzigen politischen Körper bildeten, zu dessen wichtigsten Männern Kogalnicenau zählte".

Anregungen, Oeffnungen

Für die Generation, die nach der Vereinigung aufwuchs, galt es, den Modernisierunsprozeß kritisch durchzuführen. Für sie war Humboldt ein hoher, allumfassender Geist, von beispielhaften Gelehrtenfleiß und Begeisterung zum Sieg der Wahrheit. Wir können hier seine Präzenz in den Lehrbüchern, den Fachzeitschriften, in der Presse, oder sonstwo verfolgen. Wir werden bloß festhalten, daß Eminescu als vollkommenstes Produkt der neuen Generation eine große Sympathie für Humboldt hegte, dessen Gedankengut ihn aus der Sicht der Organizität interessierte. Diesses Denken könnte *mutatis mutandis* mit dem eines Bauern verglichen werden[42]. Anderswo wird der Name Humboldts neben den Shakespeares gestellt als für die allgemeine Bildung unentbehrlich[43]. Zwischen Wissenschaft und Kunst bestehe kein wesentlicher Unterschied. Der Historiker A. D. Xenopol, ein Zeitgenosse Eminescus, der sich für die Gnoseologie seines Faches interessierte, erwähnt Humboldt im Zusammenhang mit der Frage der Kausalität in seiner strengen Kritik zur Theorie Buckles[44]. Sein Schüler N. Iorga preist die Schaffens-

[38] *Ibidem*, S. 353—356, 361—364, 369—372.
[39] „Muzeul național", București, I, 1857, S. 153—155.
[40] *Ibidem*, S. 9—12.
[41] „Naționalul", București, I, 1858, S. 260.
[42] M. Eminescu, *Fragmentarium*, București, 1981, S. 81.
[43] *Ibidem*, S. 36.
[44] A.D. Xenopol, *Istoriile civilizațiunii*, în *Convorbiri literare*, 1869. Apud *Scrieri sociale și filozofice*, București, 1967, S. 176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

kraft des deutschen Gelehrten. Sehr auf die „Humanität" der Historiographie bedacht, betont er, daß der Forscher das Spezifische des Menschen in seiner ganzen Konkretheit berücksichtigen müse, wofür besondere divinitorische Fähigkeiten notwendig seien. „Eine *ars poetica* ist nötig in allem, was Menschen und vielleicht die größten Theorien der Wissenschaft angeht. Ein Darwin, ein Humboldt haben außer dem, was alle Fachleute haben, diese *vis poetica* und darum konnten sie wahre Bücher schreiben, die einzigen, die nie zu Grunde gehen" [45]. Dies sind Zeichen, daß das Erbe Humboldts in der rumänischen Kultur noch lebendig war. Seine Reflexionen tauchen in verschiedenen Arbeiten auf, insbesondere aber in denen, die den Weg zur Welt öffneten, zum Kennenlernen der Erde und des Weltalls, einem Gebiet auf dem die Schriften des großen deutschen Gelehrten eine unerschöpfliche Lektüre und Reflexionsquelle war. Seine Reisebeschreibungen erfreuten sich eines lebhaften Interesses um so mehr sie auf französisch geschrieben und somit einem breiten Lesepublikum zugänglich waren. Wegen ihres bildenden Wertes und ihrer ethischen, pädagogischen Dimension, wurden Humboldts Texte häufig in der Schule verwendet. So veröffentlichte die in Schulkreisen sehr beliebte und verbreitete Zeitschrift *Tinerimea română* einen Auszug von seltener Schönheit (Die Lebenskraft oder Der Genius von Rhodos), um den Schaffensgeist der Jugend anzuregen [46].

Vom Kosmos zu Terra

Der ausgezeichnete Geograph von außergewöhnlichen Bildung S. Mehedinţi wendet sich 1912 an diese neue Generation, und sein Anruf bezieht sich sicherlich auf die Pädagogik Humboldts, eine Pädagogik der Arbeit im Dienste der Wahrheit. In diesem Sinne begann er seine Arbeit als Geograph und schrieb über die Fragen der zeitgenössischen Geographie als Wisssenschaft vom Weltall (1900). Schon sehr bald verstand er aber, daß diese Anschauung die Fragen der Erde von denen des Weltalls ausgehend zu behandeln zu weitläufig war. „Wer ohne ein Humboldt zu siein so weit anfängt, kann sich auf dem langen Weg verirren und nie ans Ziel gelangen". Ihm schien die Spezialisierung notwendig. Ohne den großen Meister zu verraten, lenkte er seine Forschungen diesem Ziel zu, indem er die Analyse mit dem Versuch einer Synthese verband. In seinem reichhaltigen Werk ist Humboldt allgegenwärtig, oft explizit, als einer der „den richtigen Weg der Geographie auf einen wissenschaftlichen Weg" [47] forderte. Den Vorrang hatten hier die direkten Beobachtungen und die maximale Genauigkeit bei der Zusammenstellung der Tatsachen. Das Werk *Kosmos* beginnt mit der Betrachtung des Sternenhimmels und endet mit dem Platz des Menschen in der Natur, einen festgelegten eigenen Platz in einem kohärenten, harmonischen Ganzen. Es ist eine Methodiklektion, die S. Mehedinţi zu schätzen wußte und die ihre Anwendung in seiner geographischen Schule fand. Ist unsere Wissenschaft nach Humboldt einen Schritt weitergekommn ?" Natürlich distanziert sich der rumänische Gelehrte durch die-

[45] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944, S. 209.
[46] Alexander von Humboldt, *Puterea de viaţă sau geniul din Rhodos*, în Tinerimea română", Bucureşti, V, 1900, S. 179—184.
[47] S. Mehedinţi, *Opere alese*, Bucureşti, 1967, S. 212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se Frage von seinem Meister schon wegen der durch neue Daten und deren Systematisierung inzwischen sehr erweiterte Wissenschaft. Für ihn waren O. Peschol und F. von Richthofen die Vertreter einer Wissenschaft, die eben von der Darstellung zur Erkenntnis schritt [48].

Bei der Definierung des letzten Terminus in *Trilogia ştiinţei* fand S. Mehedinţi in Humboldt das klassische Beispiel des Gelehrten, vom Forscher und Büchergelehrten, sich klar unterscheidend [49]. Denn Humboldt war nicht nur ein Entdecker neuer Fakten auf seinem Gebiet, wie jeder Vielwisser, sondern auch Schöpfer neuer Ideen auf dem Weg zu einer wissenschaftlichen Gemeinschaft. Es ist nicht überraschend, daß S. Mehedinţi von dieser allumfassenden (globalen) Sicht so tief geprägt war. Im Sinne Humboldts sah er die Terra als einen „wahren Organismus, mit einem Anfang, einer durch Differenzierung progressiven Entwicklung, die analog zu anderen Himmelskörper, zu einem Verfall und zu einer wiederum progressiven Vereinfachung strebt" [50]. Hier kommt die (dem System entsprechende Struktur) organistische Idee und die der Entwicklung zum Ausdruck, die von dem Program C. Richters (Vergleichende Geographie) und von dem Standpunkt Humboldts so stark abweichen. Denn den ersten widersprach noch immer die „positivistische" Wissenschaft, während der zweite zu weitläufig war, um dem einzelnen gerecht zu werden. *Cosmos* wollte keine Geographie sein, sondern eine durch das Weltgemälde des Kosmos physische Weltbeschreibung. Der von Protagoras übernommene Titel wollte Schönheit, System und Harmonie in einem sein. Die Welt offenbarte sich ihm als eine ewige Weltuhr, als ein Weltgarten, wo die Sterne wie Pflanzen sprießen, der Himmel von Feldgottheiten bevölkert ist, und die Sonnen nicht anders als Stimen der Vergangenheit sind.

Terra ist im Grund ein Spiegelbild des Cosmos, eine thematische Verengung und Übermaß an Methode gleichzeitig, was einen effektiven Fortschritt in ein neues Zeitalter der Wissenschaft darstellen sollte. Die Distanzierung des rumänischen Gelehrten von Humboldt war kein Mangel an Pietät oder Respekt. Ging er doch in der Geographie von der Definierung einer globalischen Konzeption aus, die er von seinem verehrten Meister übernommen hatte. Im Sinne seines Meisters sah Mehedinţi die Terra als einen „wahren Organismus", dessen Entwicklung nur mit Hilfe von mehreren Wissenschaften beschrieben werden konnte. Der Geographie, genauer gesagt, der Anthropogeographie war die Harmonisierung vorbehalten. Über den Anthropozentrismus C. Ritters hinaus muß der Mensch im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit bleiben. Eine Suggestion Comtes läßt Humboldt die optimale Überschneidungslinie zwischen der pragmatischen Forschung und dem reflexiven Geist suchen. Sein Werk verrät die Sehnsucht nach den „qualitativen Kräften der Materie" sowie das Bemühen des Gelehrten, seinen Schlußfolgerungen den plastischsten Ausdruck zu verleihen. In dieser Hinsicht sind Ansichten der Natur und Cosmos einzigartige Werke von unübertrefflichen Wert.

[48] *Ibidem*, S. 217.

[49] Idem, *Trilogia ştiinţei. Cercetător, erudit, savant*, Bucureşti, 1936, S. 20—23, 34, 59, 62, 64, 65, 77, 96.

[50] Idem, *Opere alese*, S. 115—116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S. Mehedinţi erklärt, daß sein großer Vorgänger auf dem Gebiet der Geographie, der die Harmonie des Planeten nicht nur durch die poetische Einbildungskraft sah, sondern in ihrer wachen Anschauung, den Eindruck erweckte, er sei „der erste Sterbliche, der genügend vorbereitet war, die Erde systematisch zu betrachten“ [51]. Trotz seines Positivismus blieb er aufgeschlossen für die Schönheit der Natur, die er mit sichtbarem Talent beschrieb. Jeder *a priori* Konstruktion abhold, verband er den Hang zur Philosophie mit der Strenge der systematischen Beobachtung.

Man kann behaupten, daß mit Humboldt das große Abenteuer der Verallgemeinerung der in einem kohärenten System empirisch gesammelten Daten beginnt, welches auch ethnologisch auf den alten Kosmos zurückführt. In Humboldts Auffassung ist die Natur kein totes Aggregat ; sie ist für den leidenschaftlichen Forscher (wie sich Schelling in seiner Vorlesung über die bildenden Künste trefflich ausdrückte) die primäre Kraft, heilig, ewiger Schöpfer der Welt, die alles aus sich selbst erzeugt und aktiv ausstrahlt. Von der Weite zur Nähe, von sinnlich nicht Begreifbaren zum Konkreten, von der Betrachtung des Sternenhimmels zum Menschen, das ist die Methode von der Humboldt *ab initio* in seiner großartigen Synthese spricht [52].

Das Maß — einig für alle — bestimmt die Zeit und der Raum. Es ist das Maß, das er selbst, als Bedingung der richtigen Einfügung in die Natur verwendet. Dieses Maß erhebt ihn sichtbar über die Geographie hinaus, verleiht ihm eine immer weitere von der Erkenntnis immer mehr bevorzugte Perspektive. Mehedinţi erkannte das am Anfang dieses Jahrhunderts und, obwohl peinlich auf das Bewahren der Globalität der Geographie bedacht, zog er doch ständig imre Forschungs grenzen weiter.

Geographen und Naturalisten

Diesen Weg beschritt auch sein Schüler George Vâlsan. Seine Arbeit *Sensul geografiei moderne* (Der Sinn der modernen Geographie) beweist das, aber auch sein Besttreben, diese Wissenschaft mit der Poesie zu verbinden [53].

Ein anderer bemerkenswerter Geograph, Constantin Brătescu, bekundet öfter sein Interesse an Humboldt in seinen Schriften, insbesondere aber durch die Übersetzung der Anischten der Natur mit dem Titel *Priveliști din Natură* (1907). Sein Humboldt sehr zugetaner Lehrer Mehedinţi soll ihm die Anregung dazu gegeben haben. Der Schüler liebäugelte längere Zeit mit diesen für sein Fach klassischen Werk und die in der Reihe *Biblioteca pentru toți* herausgegebene Übersetzung fand rasche Verbreitung überall. Es waren nur Fragmente, die aber wissenschaftlichen Horizont, Klarheit und Schönheit verrieten. So wirkte Humboldt auf eine große Anzahl rumänischer Leser und verbreitete den Gedanken der menschlichen Bindungen, der Harmonie mit der Natur, des Forschungsdranges.

---

[51] *Ibidem*, S. 211—213.
[52] *Ibidem*, S. 215—216.
[53] George Vâslan, *Geografie și poezie*, în *Opere alese*, București, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

An der Universität Leipzig kam Brătescu durch die ethnographischen und anthropologischen Vorlesungen Ferdinand von Luschaus und Karl Wenles [54] dem Werk Humboldts näher. Seine Laufbahn als Hochschullehrer in Czernovitz begann er freilich einer Vorlesung *Istoria, obiectul şi metodele geografiei* (Die Geschichte, der Gegenstand und die Methoden der Geographie, 1925) das Humboldtsche Einflüsse verrät. Später, als Professor in Bukarest, schrieb er über seinen Lehrer S. Mehedinţi, wobei er wiederum auf das wissenschiaftliche Legat Humboldts zu sprechen kam [55].

Ein anderer weitsichtiger Geograph, N. Orghidan, übersetzte 1914 andere Fragmente aus *Ansichten der Natur*. Diese bildende und zugleich unterhaltende Literatur war damals besonders beliebt.

Im Sinne Humboldts definiert V. Mihăilescu ein Geosystem mittels der „organischen Einheit der Erde". Er bemerkte sogar, daß die Ansicht des deutschen Gelehrten unter Einfluß der bedeutenden Multidiszplinarität allmählich ihren Einzug feierte. Es ist heute allgemein akzeptiert, schlußfolgerte V. Mihăilescu, „daß die Erde ein System ist, das vollständig zu beschreiben und zu erklären, noch immer der Geograph berufen ist. Es mußte aber ein Jahrhundert seit Humboldt vergehen, der mehr Naturalist und Forscher war, bis die Geographie in diesem Sinne zur Vollkommenheit gelangte, ohne daß ihre Haupt — und traditionelle Aufgabe verändert wurde [56]. In seinen Abhandlungen unterstrich er immer wieder die Idee eines organischen Ganzen, einer Einheit, eines Geosystems im Sinne durchstrukturierten Komplexes, der nur pluridisziplinär erfaßt werden kann. In seiner Arbeit *Das rumänische geographische Denken in unserem Jahrhundert* hob V. Mihăilescu hervor, daß dieses Denken im Zeichen der Humboldtschen Integralität sich entwickelt hatte, daß die Geographie den Erdball in all seinen Bestimmungen als Ganzes betrachten mußte. Diesbezüglich strebe unsere Zivilisation einerseits zu einer Vertiefung bis ins Innerste der Materie, andererseits die „Erkenntnis dessen komplexen Integrationsformen zu denen unser Planete zählt" [57]. Die Erde darf also nicht fragmentarisch aus Einzelelementen verstanden werden, sondern als Einheit, als unzertrennbares System, als Teil des von Humboldt beschriebenen Kosmos. Der Gedanke des Geosystems der organischen Einheit der Erde ging vom großen Gelehrten aus und drang auch durch S. Mehedinţi und V. Mihăilescu in unser aller Bewußtsein ein.

Ein anderer ausgezeichneter Jünger Humboldts war der Naturalist und Pädagoge I. Simionescu. Mit dem Bewußtsein der großen Verantwortung vor seinem Volk stellte er dem breiten Publikum eine Galerie „Hervorragender Menschen" vor, um das Interesse für den Glauben, die Redekunst, die Philosophie, Kunst, Wissenschaft, Reisen u.a. wachzurufen. In der letzten Abteilung dieser Galerie stellte er Humboldt neben Columbus, Cortez, Livingstone, Stanley und Nansen vor, wobei

[54] C. Brătescu, *Opere alese*, Bucureşti, 1967, S. 12.
[55] *Ibidem*, S. 16—17.
[56] Vintilă Mihăilescu, *Gîndirea geografică românească în secolul nostru*, Bucureşti, 1975, S. 7.
[57] *Ibidem*, S. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

er neben den Weltreisenden auch die anderen Komponenten seiner Persönlichkeit hervorhob [58]. Das Motto von F. Ratzel zeigt das Verstandnis des Porträtisten: Humboldts „Kosmos beweist den Zusammenhang zwischen dem Universalgeist und der klassischen Literatur der Goethezeit". Der rumänische Naturalist war der Meinung, daß die Natur „ein in Bewegung befindliches und von inneren Kräften beseeltes All" sei. Ähnlich äußerte sich ein anderer Naturalist, C. Motaş, in seinem Vorwort zu *De la Orinoco la Amazon,* worin er unterstrich, wie es Humboldt gelang, die idealistische klassische Philosophie mit den exakten Wissenschaften in Einklang zu bringen.

Der vielfach gebildete Psychiater I. Biberi, betaßt sich ebenfalls mit Humboldt in *Pagini alese* (1970), wo es heißt: „Die Wissenschaft begint in dem Augenblick, in dem der Geist die Materie beherrscht und die Vielzahl der Erfahrungen einem rationalen Bewßtsein unterzuordnen versucht. Die Wisenschaft ist der den Natur zugewandte Geist" [59]. Davon ausgehend, erklärt er die Vielseitigekeit des Werkes von Humboldt und dessen Beitrag zur modernen Entwicklung mehrerer Disziplinen wie Geographie, Ethnographie, Kulturanthropologie. Ihn interessierte im Grunde alles, was existiert und existieren wird" und er versuchte „das Unendliche, die unbegreifliche Fülle" Kosmos zu umfassen [60].

Gewiß beschränkt sich Humboldts Gegenwart in der rumänischen Kultur nicht nur auf diese Beispiele. Man müßte die Fachzeitschriften und sogar die Tagespresse genau durchkämmen, um alle Bezüge (wer, wann, wie) auf Humboldts Werk festzustellen. Lohnend wäre, die Übersetzungen und ihre Aufnahme in verschiedenen Kreisen zu untersuchen. Innerhalb der einen oder der anderen Disziplin müßte man feststellen, welche Ideen dem großen Erbe entlehnt sind. Das konnten wir freilich hier nicht bezwecken, weil es unseren Kompetenzbereich übersachreiten würde. Wir wollten nur festlegen, daß nach der Übersetzungen am Anfang des Jahrhunderts bis zu den nächsten mehrere Jahrzehnte vergingen *(De la Orinoco la Amazon,* 1969; *Cu piroga pe Orinoco,* 1970; *Pagini alese,* 1970). Die Studien von C. Motaş, V. Mihăilescu, Adolf-Meyer-Abich, S. Drăgănescu, I. Biberi führten den Leser in das Leben und das Werk Humboldts. Zur selben Zeit wurde die Biographie von W. Safonow aus dem Russischen übersetzt [61].

Die siebziger Jahre, als die Beziehungen zur Humboldt-Stiftung aufgenommen wurden, wirkten sich auf die Verbreitung des Werkes des Gelehrten sichtlich günstig aus. Viele junge Menschen konnten Stipendien und andere Hilfeleistungen in Anspruch nehmen (1970 waren 38) [62].

---

[58] I. Simionescu, *Oameni aleşi,* I, *Străinii,* Bucureşti, 1921, p. 112—116; ed. VIII, 1942, S. 154—158.

[59] C. Motaş, *Alexander von Humboldt naturalist,* în *De la Orinoco la Amazon,* Bucureşti, 1968, S. 19—24.

[60] Ion Biberi, *Prefaţă* în *Pagini alese,* Bucureşti, 1970, S. VI.

[61] Vadim Safonov, *Alexander von Humboldt,* Bucureşti, 1962.

[62] *Alexander von-Humboldt-Stiftung, 1953—1983,* Bad-Godesberg (1984), S. 132—133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dieses Jahr erfüllen sich am 6. Mai 130 Jahre seit dem Tod des großen Gelehrten, und am 14 September feiern wir 220 Jahre seit seiner Geburt, ein Anlaß, dessen Andenken zu ehren und sich ins Bewußtsein zu rufen, wie sehr die heutige Wissenschaft dem Humboldtschen Genius verpflichtet ist [63].

(Übersetzung von *Octavian Nicolae*)

[63] Eine rumänische Version dieses Vortrags in der Zeitschrift „Viața românească", București, LXXXV, 8, 1990, S. 65-74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN ANTOHI

ALEXANDER VON HUMBOLDT: O RETROSPECTIVĂ EPISTEMOLOGICĂ

Sacrificînd tendinţei centrale a timpului nostru — am numit recitirea —, voi încerca în cele ce urmează o foarte succintă retrospectivă epistemologică prin care spre să pot releva liniile esenţiale ale *paradigmei* Alexander von Humboldt. Am spus *paradigmă* în toată nonşalanţa, proiectînd în trecut un cadru conceptual din zilele noastre, ba încă făcînd asta cu vinovata conştiinţă a vagului, poate a inexactului ; nu îmi rămîne, înainte de a schiţa elementele controversabile care ar intra în paradigma Humboldt, decît să apreciem că termenul, mai popular după Thomas Kuhn, trebuie luat în sensul său cel mai slab : acela de *Weltbild* (urmînd ecourile feyerabendiene din antropologie).

Contextul intelectual

Alexander von Humboldt este una din acele figuri ilustre ce leagă, prin traseul personal al unei lungi cariere, epoci foarte diferite. Educat în spiritul *Aufklärung*-ului de preceptori înzestraţi cu o prodigioasă viziune asupra culturii europene, Alexander von Humboldt (îi voi spune în continuare doar Humboldt, folosind numele întreg pentru fratele său, Wilhelm, atunci cînd va fi cazul) a părăsit castelul părintesc, Tegel (numit uneori, nu fără ironică nostalgie, „Schloss Langweil"), în plină efervescenţă preromantică, a trăit apoi apogeul şi declinul romantismului, sfîrşitul idealismului german, avansul empirismului şi evoluţionismului, precum şi triumful facil al unuia dintre cele mai dogmatice reducţionisme din istoria ştiinţei, pozitivismul. Eminentul polihistor era condamnat, prin însăşi amploarea unei producţii ce acoperă şase decenii, să acuze efectele dramaticelor schimbări de concepţii ştiinţifice. Oricîtă continuitate ar fi decurs din împrejurarea că, de pildă, a prelucrat ani de-a rîndul materialul expediţiilor sale americane, europene şi asiatice, absorbit de servituţile descrierii şi oarecum izolat de ravagiile „tăieturilor epistemologice", faptul că Humboldt frecventa mediile ştiinţifice dinamice din Franţa, preda într-o universitate germană şi era familiarizat cu scena culturală britanică, precum şi interesul său pentru domenii aflate în permanentă reconstrucţie, se răsfrîng asupra postulatelor implicite ale creaţiei sale şi, în mai multe rînduri, îşi găsesc expresie în afirmaţii tranşante.

Cititorii familiarizaţi cu metafizica şi retorica — atît de germane ! — retardatare cunosc prea bine că, dincolo de excesele criticii socio-cul-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turale prestate de idealism, putem identifica, în țesătura obiectivă a lumii germane de la finele secolului XVIII, cîteva elemente frapant retrograde. Să ne oprim asupra unuia dintre ele : știința germană traversa o puternică și aparent insolubilă criză de creștere, văditată mai cu seamă ca impas al legitimării interne și externe în domeniul științelor naturii. Prestigiul strivitor al elitarelor *Geisteswissenschaften* și al literaturii (ce se definește acum în lumea germană, printr-un veritabil calc după franceză, *schöne Wissenschaft,* dobîndind și calitatea *totalizării enciclopedice* [1]) îi transformase pe studioșii empiriei într-o pătură intelectuală subalternă și marginală, dincoace de pragul glorios al științei. Astfel, Goethe era considerat mai „științific" decît Gauss, contemporanul său, iar fantezista *Farbenlehre* goetheană se preda la Universitatea din Berlin cu mai multă rîvnă și audiență decît optica fizică și geometrică ; la aceeași universitate, August Wilhelm Schlegel critica batjocoritor — deși nu fără condescendență — din ce în ce mai popularele „Newtonschen grundlosen Hypothesen".

Modelul științific oferit de idealismul german, în primul rînd de preocupările de *Naturphilosophie* ale lui Schelling, Fichte și Hegel, privilegia o abordare filosofică a obiectului de studiu, propunea o ierarhie a obiectelor respective prin care concretul, empiricul, palpabilul erau depreciate, ajungea — în formulările extreme de mare autoritate (apriorismul kantian, între altele și înaintea tuturor) — să refuze orice consistență ontologică lumii materiale. Te întrebi ce loc putea găsi în această ierarhie Humboldt, ca unul care glorifica natura (în vreme ce idealiștii o disprețuiau, susținea independența naturii (față de subiectul uman și față de subiectul divin) într-o dispută inegală cu apriorismul evocat mai sus, încerca să demonstreze „unitatea în diversitate" a naturii — o teză astăzi aproape unanimă, o afirmație îndrăzneață acum două secole. Cred că nu este deplasat să vedem în eforturile lui Humboldt de a-și impune viziunea asupra științei un angajament existențial absolut : el trebuia să-și explice, explicînd altora, lungile drumuri în căutarea obiectelor de studiu (care semănau, din punctul de vedere al corifeilor spiritului german, ca un roman picaresc sau un *voyage extraordinaire — trivia,* într-un cuvînt) într-o vreme în care studiul naturii se făcea în cabinet — cu faimoasele vorbe ale lui Hegel, se făcea „Naturphilosophie ohne Kenntnis und Erfahrung".

Enciclopedismul ca ieșire din filosofie

Plasat oarecum în umbra fratelui său Wilhelm (întemeietor al Universității din Berlin, deschizător de drumuri în domeniile *très en vue* ale lingvisticii și filologiei), Alexander a reușit totuși foarte repede să devină o stea a lumii culturale berlineze. Era, o știm din toate mărturiile contemporane, un *causeur* inegalabil, un spirit caustic și pregnant, își întreținea partenerii de conversație, cu egală dezinvoltură și autotcuprinzătoare erudiție, despre orice și despre tot. Goethe, încarnarea venerată a enciclopedismului de tip german (faustic, deja colorat cu nuanțele geniului romantic damnat, deși afectînd seninătatea apolinică moștenită

[1] Adrian Marino, *Hermeneutica ideii de literatură,* Cluj-Napoca, p. 176—187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la clasicism, care pusese iar în circulaţie imperativul gnoseologic total („Zwar weiss ich viel, doch möcht' ich alles wissen". *Faust, I),* era uimit de multilateralul, inepuizabilul Humboldt, mai tînăr decît el cu exact douăzeci de ani : „Was ist das für ein Mann. Ich kenne ihn solange, und doch bin ich von neuen über ihn in Erstaunen. Man kann sagen, er hat an Kenntnis und lebendigen Wissen nicht seines gleichen und eine Vielseitigkeit, wie sie mir gleichfalls noch nicht vorgekommen ist. Wohin man rührt, er ist überall zu hause und überschüttet uns mit geistigen Schätzen. Er gleicht einem Brunnen mit vielen Röhren, wo man überall nur Gefäße unterzuhalten braucht und wo es uns immer erquicklich und unerschöpflich entgegenströmt" [2].

Humboldt ne apare însă ca un avatar polemic al învăţatului enciclopedic : el nu a obţinut ştiinţa sa printr-un pact (impur din punct de vedere teologic, dar imaculat din punctul de vedere al ştiinţei epocii), ci îşi croieşte drum către ea prin hăţişul sublunar al empiriei, recuperînd detaliu cu detaliu fragmentele unui tot pe care-l intuieşte, îl postulează, dar nu îl primeşte niciodată. Există ceva sublim, după cum există mult ridicol, în acest neamţ, „tacticos" (ne amintim de Eminescu) pornit să adune lumea într-o carte : personajul lui Borges care visează o descriere perfectă (de *Nouveau Roman,* aş zice) a întregii planete, ori setoşii de cunoaştere domni Bouvard şi Pécuchet, seamănă foarte mult cu el. Dar putem observa, dincolo de aceste tuşe cumva frivole, bătaia lungă şi extrem de modernă a demersului humboldtian : părăsind cabinetul din care filosoful, ca un nou gnostic, îşi investeşte propriile presupoziţii metafizice cu statutul de realitate, enciclopedistul investighează lumea aşa cum e. Şi filosoful, şi Humboldt, crede în existenţa unor legităţi. Cu diferenţa că primul le ştie dinainte, le proclamă din capul locului, iar cel de-al doilea le găseşte după ce le caută. Astfel, omul de ştiinţă iese de sub dominaţia filosofiei, iar cercetarea ştiinţifică îşi pierde statutul ancilar, căpătînd drept de cetate în Republica spiritului.

Aceasta nu înseamnă că Humboldt este cu desăvîrşire străin de filosofie. Mario Bunge, într-un excelent studiu, a identificat şapte teze filosofice implicate în opera marelui autor : 1. Natura e independentă (de Dumnezeu sau de spiritul uman) ; 2. Natura este un tot ; 3. Natura este infinit de bogată şi inventivă ; 4. Natura este perceptibilă *(erkennbar),* deşi nu complet perceptibilă ; 5. Prima sarcină a ştiinţei naturii *(Naturwissenschaft)* este să descrie faptele cu precizie ; 6. A doua sarcină a ştiinţei naturii este să subordoneze faptele unor legi empirice, iar pe acestea să le supună apoi unor legi teoretice ; 7. A treia sarcină a ştiinţei naturii este ca, prin intermediul legilor, să explice *(erklären)* faptele şi legile subordonate [3].

Înţelegem prin urmare semnificaţia lui Humboldt pentru modernitate : el scoate ştiinţele naturii din imperiul apriorismului aristocratic al idealismului german, conturînd un enciclopedism empiric drept soluţie a crizei filosofiei.

---

[2] *Apud* Werner Heisenberg, „Über die Möglichkeit universeller wissenschaftlicher Bildung in unserem Zeitalter", in : Heinrich Pfeiffer (Hrsg.), *Alexander von Humboldt. Werk und Weltgeltung,* R. Pipper & Co Verlag, München, 1969, p. 9.

[3] V. Mario Bunge, *Alexander von Humboldt und die Philosophie, ibidem,* p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acest enciclopedism empiric este o epistemologie

În știința modernă, mai ales în cea a secolului XX, rolul enciclopedismului este asumat de epistemologie. Aceasta este un succedaneu metonimic al cunoașterii universale și, atunci cînd reușește să depășească paradoxul constitutiv al oricărei cunoașteri generale (și anume pre-cunoașterea, iluzia gnostică, funcționează ca factor supradomenial de comunicare și unificare. Cîmpul științific modern este mult mai puțin heteroclit decît cel din vremea lui Humboldt, cu toată năucitoarea proliferare a disciplinelor foarte specializate. Nu este aici locul să mă întreb cît bine și cît rău derivă din uniformizarea metodologică a științelor moderne — sînt înclinat, urmînd pe Feyerabend și pe alții, să văd mai mult umbrele acestei situații. Mă resemnez să înregistrez o stare de lucruri evidentă. Nu e o noutate pentru nimeni — ca să dau un exemplu ilustrativ — ce succese grele de consecințe au înregistrat metodologiile literar-lingvistice în științele socio-umane, după cum nici imperialismul metodologic al fizicii or matematicii nu este decît extrem de cunoscut. Hiperspecializat de foarte tînăr, absorbit de particule elementare ori de fonemele ciuvașe, cercetătorul de astăzi are acces la imaginea de ansamblu a cunoașterii umane înțeleasă ca activitate unică. Acest acces este asigurat prin abstractizarea din ce mai radicală a obiectelor de studiu, care devin, cu o formulă a lui Heisenberg, „weniger konkret, weniger greifbar, weniger lebendig“ [4]. Noile teorii — de la topologie la analizele societății ca discurs ori la *superstrings* — dezvoltă și răspîndesc o percepție continuă a generalului chiar și atunci cînd cercetătorul pare că ar trăda sarcina științei de a se ocupa cu generalul. Astăzi nu mai e posibil un nou Alexander von Humboldt (după cum nici enciclopedismul renascentist nu mai are sorți de întrupare), dar cred că nici nu mai este necesar : o educație științifică generală introductivă, susținută de epistemologie, face posibilă cunoașterea fluviului Orinoco sau a mineralelor în cabinet. S-ar zice că ne-am întors la „metoda“ hegeliană de a studia natura — mai ales dacă punem între paranteze activitatea de laborator, ajunsă pînă la performanța simulării unor procese naturale. Numai că s-a ajuns aici *datorită* lui Humboldt și altora ca el, care au deschis drumul către cunoașterea științifică modernă, realizînd (în cele două sensuri ale termenului) legătura dintre cadrul conceptual general și detaliul studiat. Conceptele abstracte, categoriile și metodele transdomeniale au apărut tocmai din dorința — atît de caracteristică pentru Humboldt — de a plasa într-o ordine universală, *kosmos,* abundența inepuizabilă a lumii. Humboldt, o spunea chiar el, nu dorea „eine vollständig genaue Beschreibung des Weltalls“, fiind conștient *(Kosmos,* vol. III, p. 24) de „die Unvollendbarkeit aller Empirie, die Unbegrenzheit der Beobachtungssphäre“ : „Alle Beschreibung und alle Erklärungen müssen unvollständig bleiben, weil die Natur unendlich ist, während wir begrenzt sind“ (*Kosmos,* vol. I, p. 81). Cu alte cuvinte, trebuie cercetat *totul,* dar nu cu dorința aberantă de a descoperi, măsura și descrie *toate detaliile* (așa cum va face realismul în literatură, plimbînd vanitos oglinda pe toate drumurile lumii și căutînd, pînă la excese —

[4] Heisenberg, *loc. cit.*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naturalism, realism socialist etc. — legicul şi tipicul ; sau cum va face, încă mai sigur pe sine, pozitivismul).

Epistemologia humboldtiană : o practică, nu o teorie

După tribulaţiile din Lumea Nouă şi un lung sejur parizian printre cei mai activi oameni de ştiinţă ai timpului său, Humboldt revine, în 1827, printre berlinezi. Lăsase, la plecare, frumoase şi nobile cercuri savante aflate încă în *Aufklärung* (deşi umbrele crepusculului erau evidente), regăseşte, după ani, o comunitate exaltată de romantism. Humboldt devenise empirist (*Ansichten der Natur,* 1807, deşi prezerva ambiţii filosofice — mărturisite şi într-o scrisoare către von Moll trimisă la scurtă vreme după sosirea la Tropice [5] — evacuează orice referinţă filosofică evidentă), se îndrepta către o concepţie raţionalistă proprie trecînd prin mecanicism. Se despărţise de influenţele idealismului german, ajungînd ceva mai tîrziu, în primul volum din *Kosmos,* să vorbească despre herderiana şi altădată atît de populara *Lebenskraft* ca de un *mit.*

Din păcate, romanticii germani erau cu totul străini de metodele ştiinţifice, dacă nu se înstrăinau cu totul chiar de filosofie. Făcînd un tablou al epocii intelectuale, Mario Bunge e sumbru : ce scriau romanticii despre ştiinţele naturii ori matematică „war, ausgenommen einige wertvolle Ideen über die belebte Natur, nicht nur falsch, sondern lächerlich, wenn überhaupt verständlich" [6]. De la începutul modernităţii şi pînă la Humboldt, doar trei teoreticieni importanţi ai ştiinţei au trăit în spaţiul german : Kepler, Leibniz şi Kant ; în vremea lui, chiar adversarii romantismului (Heine, Feuerbach şi alţii) se dezinteresau de ştiinţele naturii ; teoria ştiinţei se făcea aiurea : în Franţa (A. M. Ampère, A. Comte, A. Cournot), Anglia (W. Whewell, J. Herschel, J. S. Mill), Italia (B. Bolzano). Humboldt avea să rămînă, pînă spre finele secolului XIX, singurul german care poate fi alăturat acestor gînditori : ultimul *philosophe* al *Aufklärung*-ului, primul exponent al unei *forma mentis* ştiinţifice moderne [7].

Dar epistemologia lui Humboldt nu trebuie căutată acolo unde nu poate fi : în litera textelor sale. Această epistemologie, inexistentă *expressis verbis,* este o *practică* ştiinţifică, o activitate concepută în etape distincte şi interdependente. Nu mă pot opri să observ şi aici una dintre notele modernităţii lui Humboldt : astăzi, cei mai interesanţi teoreticieni ai cunoaşterii pun accentul pe o versiune laxistă a metodologiei, una infuză în discursul ştiinţific, mereu subiacentă dar pururi activă — ştim cu toţii prea bine ce stridente sînt paragrafele sau capitolele metodologice din lucrări care, atunci cînd trec la cercetarea propriu-zisă, îşi trădează propriile premise. Mario Bunge a izolat, printr-o analiză a marilor opere humboldtiene, şapte *momente esenţiale ale cercetării :* 1. Observaţia ; 2. Clasificarea ; 3. Formularea ipotezelor directoare ; 4. Experimentul ; 5. Formularea legilor empirice ; 6. Prelucrarea matematică a legilor empirice ; 7. Critica [8].

[5] V. Bunge, *loc. cit.,* p. 19.
[6] *Ibidem,* p. 28.
[7] V. *ibidem,* p. 28—29.
[8] *Ibidem,* p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste momente esențiale nu trebuie înțelese ca un algoritm rigid, într-o succesiune fixă. Ele sînt marcate în traseul cognitiv, dar antrenează adesea simultan pe cercetător, cel mai obișnuit prin implicarea unor capacități cognitive deosebite. Astfel, observația nu va fi străină de ipoteză (observi ceea ce crezi că este relevant — iată diferența ireductibilă dintre Humboldt și un Comte ori un J. S. Mill), modelul teoretic al legilor empirice nu va fi construit decît sub impactul continuu și sistematic al criticii ; abstractizarea nu e sigură, mecanică, ci se cere interpretată. Critica este garanția că diversele certitudini intermediare vor deveni ipoteze de lucru în sisteme mai ample, iar rezultatul cercetării nu va fi osificat în sistem : cercetarea rămîne o activitate umană vie.

Maniera practică prin care epistemologia lui Humboldt devine text științific este tocmai *naratizarea,* transformarea raționamentului în discurs. Dacă textul istoriografic s-a putut formaliza ca *explicare prin descriere,* textul humboldtian este *cercetarea prin descriere.* In ansamblul creației humboldtiene, partea de *Weltbeschreibung* domină partea de *Welterklärung,* cel puțin la nivelul discursului. De aceea, nu este excesiv să credem, pe urmele unui studiu de Cedric Hentschel, că Humboldt operează o sinteză a literaturii cu științele naturii [9].

Perspectiva mea diferă însă foarte mult de aceea a lui Hentschel. Și anume, eu nu sînt interesat de ponderea literarității în textul humboldtian (deci partea din text interesantă *per se* pentru studiosul literaturii ca artă), ci de modalitatea *literară* a cunoașterii la Humboldt. Fiindcă e lesne să susții că un autor a cărui carieră s-a desfășurat sub auspiciile *Aufklärung*-ului, romantismului și realismului era înclinat spre o sinteză a literaturii cu științele naturii : cum am văzut, germana *schöne Wissenschaft* calchiază francezele *belles lettres ;* cîteva decenii mai tîrziu, sub influența pozitivismului și a avansului modelului științific fizico-biologic, naturalismul are vanitatea de a se considera o versiune literară a științei. Chiar topos-ul *concatenatio rerum,* atît de comun literaturii epocii (și obsesiv la Balzac), vine din științele naturii. S-ar părea că sentimentul sintezei era curent la romantici : Madame de Staël scria că „La littérature répand des lumières sur les sciences, comme les sciences sur la littérature ; et la connexion qui existe entre tous les objets de la nature doit avoir lieu de même dans les idées de l'homme" [10].

Ceea ce mi se pare încă mai vrednic de interes la Humboldt este tentativa de a topi în textul literar o cunoaștere globală. Dacă excelența literară a textului său a rămas mult în urma celei a fratelui său Wilhelm din punct de vedere al succesului de critică, exegeții au remarcat încercarea lui Alexander de a topi limba cotidiană, pe cea literară și pe cea științifică într-un nou instrument de comunicare. Hentschel vede în *Ansichten der Natur* (preferința lui Humboldt și a cititorilor săi — judecînd după mărturisirile primului și după reeditări și tiraje) un nou *gen literar,* în care fuzionează sociologia, peisagistica, istoria, critica social-estetică, științele naturii și filosofia socială [11]. De fapt, acest gen

[9] Cedric Hentschel, *Zur Synthese von Literatur und Naturwissenschaft bei Alexander von Humboldt,* in : Heinrich Pfeiffer (Hrsg.), *op. cit.,* p. 31—95.
[10] *Apud* Hentschel, *loc. cit.,* p. 31 (motto).
[11] V. Hentschel, *loc. cit.,* p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nou exista, ca tehnică literară, mai dinainte : e suficient să recitim chiar modelele adolescentului Humboldt (robinsonadele, *les voyages extraordinaires,* chiar romanele picarești ori relatările marilor călători), pentru a nu mai vorbi de marile succese ale literaturii epocii, de la Rousseau („Für Humboldt stellte Rousseau den Urtyp des *literarischen* Topographen dar" [12]) la Chateaubriand ori Bernardin de Saint-Pierre. La limită, genul literar în care ar putea intra — din punct de vedere strict literar, naratologic — este chiar utopia. Noutatea adusă de Humboldt nu trebuie căutată aici. Ea rezidă mai degrabă în noua întrebuințare dată narațiunii : ea este pusă la lucru pentru a fixa și chiar *prilejui* cercetarea științifică — oarecum în tradiția epistemologică inaugurată în Europa de roman, de la Cervantes încoace [13]. Cunoașterea progresează astfel prin reprezentări, prin *bildliche Darstellungen* [14].

Putem acum înțelege mai bine, prin acest filtru epistemologic, funcționarea textului humboldtian. El este poate și mai bine descris prin altă traducere culturală dată de Herder sintagmei franceze *belles lettres : bildende Wissenschaft.* Asta face Humboldt : un studios al artelor plastice toată viața, un bun desenator el însuși, un admirator al francezilor *paysagistes,* se adresează minții romantice prin intermediul ochiului romantic, construind reprezentări. Prin urmare, imaginația rămîne o parte esențială a demersului cognitiv (iată un lucru pe care post-cartezienii, trădînd spiritul lui Descartes însuși, l-au putut adesea uita), complement indispensabil al rațiunii. Cum scria și Thomas Henry Huxley : „Science and literature are not two things, but two sides of the same thing !". Sau, încă mai limpede, cum scria David Brewster, citat *in extenso* de Humboldt *(Kosmos,* vol. II, p. 513) ; „The influence of imagination as an instrument of research has been much overlooked by those [Bacon and Descartes] who have ventured to give laws to philosophy [= Wissenschaft]. This faculty is of greatest value in physical inquiries. If we use it as a guide and confide in its indications, it will infallibly deceive us ; but if we employ it as an auxiliary it will afford us the most invaluable aid" [15]. Iată de ce frumoasa frază a lui Humboldt dintr-o scrisoare către filosoful Hornay („Er [Wilhelm] ging in das Reich der Psyche, ich der Physis") ar putea fi luată *cum grano salis :* distincția dintre *psyche* și *physis* nu este o opoziție.

---

[12] *Ibidem,* p. 70.

[13] V. Sorin Antohi, *Metodă și discursul. Note asupra utopiei narative,* în *RITL,* XXXVI, nr. 3—4, Iulie—Decembrie 1988 (apărut 1989), p. 63—68.

[14] Conceptul a fost fundamentat de marele filosof austriac al limbajului Fritz Mauthner (astăzi, din păcate, aproape uitat) și așezat de Wittgenstein la baza celebrului său *Tractatus logico-philosophicus.* Pentru implicațiile epistemologice ale conceptului, v. Allan Janik, Stephen Toulmin, *Wittgenstein's Vienna,* Simon and Schuster, New York, 1973, p. 132, 166, 179—189.

[15] *Apud* Bunge, *loc. cit.,* p. 26—27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU UNGUREANU

ALEXANDER VON HUMBOLDT — CRÉATEUR DE LA GÉOGRAPHIE SCIENTIFIQUE

Personnalité de premier ordre de la science mondiale de la fin du XVIII-ème et de la première moitié du XIX-ème siècle, Alexander von Humboldt a donné le sujet à un nombre tellement grand d'ouvrages biographiques et interprétatifs, souvent étant revendiqué par des disciplines plus ou moins apparentées, de sorte que le chercheur d'aujourd' hui se trouve mis en difficulté, devant trouver une voie propre entre le respect superlatif de ses contemporains et de ses successeurs immédiats et le demi-oubli qui s'est installé dans la première moitié de notre siècle. C'est un sort assez commun pour les sommets proéminents de l'histoire de la science et de l'art, surtout dans le cas des pionniers, auxquels les modernes ont trouvé facilement des imperfections, sans prendre en considération les entravent rencontrées dans la confusion initiale.

L'universalité, qui a créé la gloire de Humboldt de sa vie, est devenue plus tard l'un des motifs de la condescendence avec laquelle il fut traité quelquefois, des titres comme „l'Aristote du XIX-ème siècle" dissimulant mal, sous la couverture de l'admiration, une opinion réelle de désuétude. On arrivait même à éviter des prises de position, sous des formules comme „...certains auteurs allemands le regardent comme le fondateur de la géographie physique moderne" ou „...certains auteurs l'appellent „le nouveau Colomb"" [1].

Par ailleurs, on lui reconnaissait plutôt les mérites de voyageur [2] et de vulgarisateur de la science, on fouillait dans sa biographie, à la recherche des sujets de scandale [3], ou, purement et simplement, on essayait de discréditer la valeur de certaines de ses oeuvres [4].

Une interprétation scientifique plus poussée de l'oeuvre humboldtienne fait surface à peine pendant ces dernières trois décennies, puis-

[1] M. Iancu, *Centenarul Humboldt,* „Probleme de Geografie", VII, 1960, p. 313.

[2] Ion Simionescu, même, tout en reconnaissant dans Humboldt le „père de la géographie et de l'anthropogéographie, géologue... adroit ou botaniste... diligent", l'appelait pourtant, en priorité, „redécouvreur de l'Amérique" et le traitait parmi les voyageurs et non parmi les savants (I. Simionescu, *Oameni aleşi,* ed. III, Bucarest, 1925, I, p. 103).

[3] H. de Terra, *Alexander von Humboldt und seine Zeit,* Wiesbaden, 1956.

[4] *„Fragments de géologie et de climatologie asiatique" et „Asie Centrale"* seraient „du point de vue scientifique, de loin inférieures aux publications concernant les voyaves dans l'Amérique tropicale" (I. P. Maghidovici, *Istoria descoperirilor geografice,* Bucarest, 1959, p. 703).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sament stimulée aussi par la célébration du centenaire de sa mort, en 1959 ; un nombre appréciable de chercheurs, objectifs, méticuleux et bons connaisseurs des problèmes de spécialité contribue maintenant à préciser le lieu de Humboldt dans le contexte du développement d'ensemble de la science pendant la première moitié du siècle passé.

C'est ainsi que l'exégèse contemporaine reconsidère surtout l'universalité de Humboldt, vue sous l'angle nouveau de „conception unitaire du grand entier" [5], entier qui évolue et se transforme d'après des lois ; on observe de plus en plus clairement que l'universalité d'Alexander von Humboldt, loin d'être un élément de faiblesse, représente en effet le point de départ d'une conception géographique moderne, explicitement formulée par le grand berlinois dès les années de sa première maturité.

Auprès des indiscutables données naturelles, sans lesquelles Humboldt n'aurait pas pu, évidemment, devenir un éminent chercheur (curiosité scientifique illimitée, esprit d'observation, capacité associative sortie du commun, talent de dessinateur, talent littéraire, inégalable puissance de travail, abilité technologique, esprit de sacrifice, penchant pour les langues étrangères) et qui se sont manifestées dès l'enfance („le petit pharmacien" était le sobriquet qu'on lui donnait en famille à cause de son inclination pour la cueillette et la détermination des plantes), il a reçu dans la jeunesse, consciemment ou accidentellement, *une formation d'une multilatéralité inhabituelle :* c'est ainsi qu'on lui a fait apprendre l'histoire, les langues classiques et les mathématiques — avec des précepteurs engagés pour les deux frères au château de Tegel, les sciences économiques et les langues vivantes — à la petite université de Francfort-sur-l'Oder et à l'académie commerciale de Hambourg, la physique, la médecine, la philologie et l'archéologie — à la renommée université de Göttingen [6], mais aussi la géologie, la chimie, la pétrographie et la technique minière à l'école des mines de Freiberg [7]. Bien au-delà de l'âge mûr, Humboldt allait encore audier, à Paris, en 1831, des cours de philologie, histoire et sciences naturelles (ces derniers, tenus par Cuvier), alors qu'à Berlin, en 1833, il suivait les cours de Ph. A. Boeckh sur l'antiquité grecque [8]. Les contacts directs avec des hommes d'une haute valeur intelectuelle lui ont élargi l'horizon scientifique dans une mesure au moins égale, comme ceux avec Marcus Herz, disciple de Kant, Karl Willdenow, qui l'a initié dans les études botaniques, Georg Forster, géographe, voyageur, botaniste et zoologue, celui qui a évéillé l'intérêt de Humboldt pour la géographie, Aimé Bonpland, fidèle compagnon durant le grand voyage en Amérique, le géologue Leopold von Buch, avec lequel il a étudié la structure des Alpes, le physicien et chimiste L. J. Gay-Lussac, avec lequel il a vécu huit ans à Paris sous le même toit, J. W. v. Goethe, avec lequel

---

[5] C. Minguet, *Alexander von Humboldt* dans *Encyclopaedia universalis*, Paris, 1976, VIII, p. 606—607.

[6] A. Meyer-Abich, *Alexander von Humboldt in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Hamburg, 1967, p. 24—29.

[7] W. Schellhas, *Alexander von Humboldt und Freiberg in Sachsen*, dans *Gedenkschrift zum 100-en Todestage*, Berlin, 1959, p. 337—422.

[8] I. Gärtner, *Alexander von Humboldt — eine biographische Übersicht*, dans *Alexander von Humboldt — eine Auswahl*, Leipzig-Jena, 1959, p. 39—48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

il a travaillé à Iéna dans le domaine des sciences naturelles, François Arago, Karl Gauss, P. Laplace, Lamarck et bien d'autres [9].

Naturellement, un pareil esprit ne pouvait pas se limiter à la description détaillée, en soi, de certains objets et phénomènes, bien que la méticulosité, tipique pour les savants allemands, l'ait caractérisé aussi, comme le prouvent la précision et le nombre impressionnant des enregistrements, l'immense quantité d'échantillons récoltés en Amérique et transportés en Europe, l'attention accordée à n'importe quel détall et la publication de plusieurs travaux de fine analyse dans des domaines divers de recherche, comme la botanique, la physiologie, la physique, la chimie de l'atmosphère etc. Mais, la principale particularité de la penséé scientifique humboldtienne est l'intérêt permanent et accordé en priorité à la *compréhension des relations entre les objets et les phénomènes de l'Univers,* la conception d'un Univers en tant qu'ensemble structuré, fondé sur un système de relations réciproques. Maintes fois l'on rencontre dans ses travaux l'expression convaincante de cette manière de penser : „...j'ai toujours préféré à la connaissance des faits isolés, même s'ils étaient nouveaux, l'enchaînement des faits observés depuis longtemps, la découverte d'un genre inconnu me semblait beaucoup moins intéressante qu'une observation sur les rapports géographiques des végétations, sur les migrations des plantes sociales, sur les limites de hauteur vers lesquelles elles s'élèvent..." [10].

C'est pourquoi l'on a dit, à juste titre, que l'apport le plus important de Humboldt à la transformation de la géographie d'une discipline descriptive, énonciative, dans une vraie science, c'est d'avoir employé d'une manière explicite le principe de la causalité (du déterminisme), ainsi que de l'avoir soutenu d'une manière conséquente dans tous ses travaux : „...l'effort de la recherche... doit être orienté vers les conditions dans lesquelles ont lieu les processus réels dans le grand Être, commun et compliqué, que nous appelons nature et monde" [11].

Sans doute, des explications causales des différents phénomènes de la nature et de la société, de leurs relations réciproques et de leur distribution spatiale ont été tentées dès l'antiquité et Humboldt même les passe en revue, d'une manière détaillée, dans le deuxième volume de *Kosmos,* mais elles n'abordaient que des domaines relativement étroits ou n'étaient pas fondées sur des observations d'envergure, personnelles et consciencieuses, Humboldt demeurant indiscutablement celui qui a mis la causalité à la base de la géographie scientifique et l'a concrétisé par des arguments solides et de nombreuses découvertes propres.

Il va sans dire que cette pénétration de la causalité dans un domaine, jusqu'alors consacré, de l'indéterminisme, est aussi le résultat de l'*élan sans précédent qu'ont connu les sciences exactes* au XVIII-ème et au XIX-ème siècles, ainsi que du fait que Humboldt même a été, dans une certaine mesure, physicien, chimiste et même mathématicien, travaillant directement avec les spécialistes les plus avertis de son temps à la solution de certains problèmes fondamentaux, comme, par

[9] D. Botting, *Humboldt and the Cosmos*, Londres, 1973.

[10] A. v. Humboldt, *Relation historique du voyage aux régions équinoxiales du Nouveaux Continent*, Paris, 1815, p. 4.

[11] A. v. Humboldt, *Kosmos*, Stuttgart, 1845—1862, V, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exemple, celui de la composition de l'atmosphère, sujet attaqué ensemble avec son bon ami, Gay-Lussac. Le développement des sciences exactes et de la technologie a mis aussi à la disposition de Humboldt une panoplie instrumentale beaucoup plus riche et plus précise que celle dont ont pu disposer ses prédécesseurs : aucune expédition scientifique n'avait eu une apparature si considérable comme celle de Humboldt à son départ de La Corogne pour l'Amérique [12].

Bien que, avec la modestie qui le caractérisait, il ne se soit pas reconnu un penchant pour les spéculations philosophiques et se soit référé quelquefois avec une certaine ironie aux conceptions qui prévalaient chez les philosophes allemands contemporains [13], il est indéniable qu'une attitude philosophique générale se dégage de l'ensemble de l'oeuvre du grand savant, attitude que nous appellerions *universaliste-rationaliste*. On y a vu surtout l'influence des philosophes français du XVIII-ème siècle, Maupertuis, Diderot et D'Alembert, ce qui a valu à Humboldt les titres de „représentant tardif du siècle des lumières" ou de „dernier grand encyclopédiste" [14], et du positivisme. Mais, par endroits, l'influence de Hegel est aussi décelable [15] ; c'est ainsi que nous surprenons dans ses écrits une série de passages qui relèvent le rôle moteur des forces internes („...mon impulsion principale a été toujours l'effort d'embrasser les phénomènes du monde extérieur dans leur liaison générale, la nature comme un entier, mis en mouvement et animé par les forces internes" [16]) ou qui soulignent le rôle génétique de la lutte entre les forces endogènes et les forces exogénès, la vie du Globe étant conçue en premier lieu „comme une réaction de l'intérieur de notre planète contre sa surface" [17].

---

[12] Des sextants, des baromètres et des thermomètres standardisés, un télescope pour les longitudes, des chronomètres, des différents types d'électromètres pour mesurer l'électricité atmosphérique, des balances pour mesurer le poids spécifique de l'eau marine, un endomètre pour l'analyse des gas atmosphériques, une bouteille de Leyde, des substances chimiques, de la verrerie, un cyanomètre, imaginé par De Saussure, pour apprécier la couleur du ciel, celle-ci pouvant être comparée avec l'humidité, déterminée par un hygromètre, un magnétomètre Borda, un baromètre anéroïde pour déterminer l'altitude e.a. ; au préalable, Humboldt s'était instruit sérieusement dans leur maniement, quelquefois directement auprès des inventeurs — par exemple, auprès de Laplace, pour manier le baromètre anéroïde. (P. James, *All possible worlds — a history of geographical ideas*, Indianapolis, 1972, p. 150.)

[13] S. Mehedinți, *Alte definiții ale geografiei — Strabo, Ritter, Humboldt și Richthofen* dans *Opere alese*, Bucarest, 1943 I, p. 214—215. D'ailleurs, mêmes les conférences sur la géographie physique, tenues après le retour de Paris, en 1827—1828, à l'Université de Berlin et à l'académie chorale, conférences qui ont constitué la première ébauche de *Kosmos*, semblent avoir représenté une réplique aux conceptions de certains philosophes, comme Schelling et Fichte (M. Bunge, *Alexander von Humboldt und die Philosophie*, dans *Alexander von Humboldt — Werk und Weltgeltung*, Munich, 1969, p. 20).

[14] G. Harig, *Alexander von Humboldt, der Naturforscher des deutschen Humanismus*, dans *Alexander von Humboldt — eine Auswahl*, Leipzig-Jena, 1959 p. 36. C. Minguet, *Op. cit.*, p. 606—607.

[15] I. Șandru, *Alexander von Humboldt 1769—1859*, „Analele Științifice ale Univ. „Alex. I. Cuza" Iași, secț. II", VI, 1960, 1, p. 227—228.

[16] Cité par H. Wussing, *Von der Rückkehr nach Berlin, 1827, bis zum Tode Humboldts*, dans *Alexander von Humboldt — eine Auswahl*, Leipzig-Jena, 1959, p. 267.

[17] A. v. Humboldt, *Kosmos*, Stuttgart, 1845—1862, V, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dans l'oeuvre d'un homme pour lequel „la perspective philosophique couronne [...] les nombreux détails des faits" [18] nous ne devrions être trop surpris de rencontrer même certains éléments de *conception systémique*, bien que la théorie générale des systèmes se soit cristallisée beaucoup plus tard. Humboldt comprenait très bien la complexité des interrelations de l'univers et la multitude de déterminants qui puissent actionner sur le même phénomène : dans l'introduction à la *Relation historique...*, il souligne le fait d'avoir évité délibérément une présentation des phénomènes étudiés, par domaines particuliers, fait déjà accompli dans bon nombre des volumes publiés des *Voyages* [...], essayant ici, au contraire, de mettre en évidence „le climat et son influence sur les êtres organisés, l'aspect du paysage, varié selon la nature du sol et de son enveloppe végétale, la direction des montagnes et des rivières qui séparent les races d'hommes comme les tribus de végétaux ; enfin ces modifications qu'éprouve l'état des peuples placés à différentes latitudes et dans des circonstances plus ou moins favorables au développement de leur facultés" [19]. La même manière de penser ressort de la compliquée définition qu'il donne au climat, où l'homme est introduit en qualité d'unificateur sensitif : „le mot climat, dans son acception la plus générale, embrasse toutes les modifications de l'atmosphère dont nos organes sont affectés d'une manière sensible, telles que la température, l'humidité, les variations de la pression barométrique, la tranquillité de l'air ou les effets de vents hétéronymes, la charge ou la quantité de tension éléctrique, la pureté de l'atmosphère ou ses mélanges avec des émanations gazeuses plus ou moins insalubres, enfin le degré de diaphanité habituelle, cette sérénité du ciel si importante par l'influence qu'elle exerce non-seulement sur le rayonnement du sol, sur le développement des tissus organiques dans les végétaux, et la maturation des fruits, mais aussi par l'ensemble des sensations [...] que l'homme éprouve dans les zones diverses" [20].

Mieux que ça, Humboldt anticipe la théorie générale des systèmes par le fait d'avoir saisi que l'unité matérielle d'un monde structuré est fondée sur des flux complexes de matiére et d'énergie, flux déduits de l'échange de chaleur entre l'océan, les continents et l'atmosphère (thème principal de la climatologie contemporaine) : „...le mot climat signifie, il est vrai, premièrement, une propriété spécifique de la couverture aérienne, mais cette propriété est dépendante de l'interaction perpetuelle avec la surface de la mer, complètement et profondément mobilisée par des courants ayant des températures totalement opposées, et avec celle de la terre sèche, rayonnant de la chaleur, différemment fragmentée, rehaussée et colorée, nue ou couverte de forêts ou d'herbes" [21].

[18] I. Biberi, avant-propos au volume de sélections de l'oeuvre de Humboldt, *Priveliști din Cordilieri*, Bucarest, 1970, p. VII.

[19] A. v. Humboldt, *Relation historique du voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent*, Paris, 1815, I, p. 22-23.

[20] A. v. Humboldt, *Central-Asien*, Berlin, 1844, II, p. 76.

[21] A. v. Humboldt, *Kosmos*, Stuttgart, 1845—1862, I, p. 208. On a noté que Humboldt s'est approché ainsi de l'idée des géosphères, développée plus tard par d'autres géographes, arrivant, par exemple, à la conclusion que la totalité des organismes vivants représente une couche constitutive de la Terre. (I. Donisă, *Bazele teoretice și metodologice ale geografiei*, București, 1977, p. 76).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Porvu d'une pareille conception, de laquelle il ne s'est jamais éloigné, Alexander von Humboldt a pu donner une nouvelle impulsion à la *géographie régionale,* qui, dans ses travaux ne représente plus une simple succession de faits disparates, mais une analyse concrète du spécifique des liaison entre les phénomènes géographiques dans un certain cadre spatial, la gégion étant conçue à la fois comme une partie d'un entier beaucoup plus vaste. Ses études sur la Nouvelle Espagne (le Mexique d'aujourd'hui) ou sur l'île de Cuba sont restées de vrai modèles classiques de traitement régional, jusqu'à nos jours.

La tendance vers une compréhension plus profonde des rapports entre les phénomènes a aidé Humboldt a pénétrer le sens des possibilités de dérèglement des systèmes naturels et de ses graves conséquences, étant, de ce point de vue, un sérieux pionnier dans la *recherche écologique.* Preston James souligne, dans ce sens, l'attention accordée par Humboldt à la région du lac Valencia du Venezuela, où il a découvert le fait que le niveau du lac a baissé après la colonisation espagnole, interrompant ainsi l'écoulement de l'eau vers le bassin de l'Orénoque, ce qu'il mit au dépens du défrichement de la forêt sous-équatoriale, de la continentalisation du régime hydrologique, de la réduction de l'humidité de l'atmosphère par la baisse de l'évapo-transpiration réelle et de la réduction du degré de protection du sol, ce qui a déterminé l'accélération du colmatage du lac, l'accroissement de la torrentialité de l'écoulement et de l'inondabilité ; sûrement, Buffon avait déjà attiré l'attention du monde scientifique sur le danger du défrichement, mais ce fut maintenant que le processus a été argumenté d'une manière convaincante, à base d'observations directes, faites avec beaucoup d'attention, dans la zone intertropicale, où les conséquences sont les plus frappantes [22].

Humboldt a été critiqué pour avoir étendu, d'une manière considérée comme exagérée, son domaine de recherche, embrassant dans *Kosmos* la totalité de l'univers connu, tant extra-terrestre („la partie sidérale") que terrestre („la partie tellurique"), cette ambition, donne-t-on à comprendre, dépassant ses possibilités et étant contraire au progrès, qui se manifesterait par une spécialisation toujours plus étroite des disciplines. Il faudrait pourtant y voir plutôt l'expression d'une conception, de source rationaliste, de l'ordre universel, de ses opinions sur un monde extra-terrestre dirigé par les mêmes forces que le monde terrestre, de la conscience de l'*unité du monde,* fondé sur les mêmes lois et constitué par les mêmes éléments. Mais, en tant qu'adepte de l'idée d'après laquelle „le but final de la géographie est... la connaissance de l'unité dans la diversité", Humboldt reconnaissait et soulignait aussi l'individualité de la Terre, limitant les préoccupations de la géographie physique proprement-dite au Globe terrestre [23].

Partant de certaines expressions hypermodestes, surtout de la jeunesse („Je me limite au domaine des idées empiriques. Les faits restent les mêmes lorsque l'édifice de la théorie, érigé à la hâte, est déjà depuis longtemps tombé en ruines", écrivait-il à Blumenbach, en 1795 [24]),

[22] P. James, *op. cit.*, p. 152—153.
[23] I. Donisă, *op. cit.*, p. 31.
[24] Cite d'après I. Donisă, *op. cit.*, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Humboldt e été souvent coté comme un empiriste, qui se serait borné maintes fois à l'observation directe du phénomène concret, évitant les généralisations, l'énonciation des lois et la déduction. Évidemment, ces accusations ne résistent à une analyse tant soit peu attentive : il est vrai que Humboldt s'est élevé contre ceux qui „ébauchent des hypothèses dépourvues de fondement, sans se baser sur l'induction et les analogies pour pénétrer dans l'enchaînement des phénomènes de la nature" [25] et a démontré que „ce serait nuire à l'avancement des sciences que de vouloir s'élever à des idées générales, en négligeant la connaissance des faits particuliers" [26], combattant même quelques-unes de ces théories, comme celle de la glaciation universelle, mais, à la fois, en tant que savant qui a introduit dans la géographie la manière de penser des sciences exactes, il accentue sur le fait que „la généralisation des aspects de la transformation des processus naturels réels, ininterrompus et actifs en d'autres processus [...] mène à la recherche de certaines lois..." et que „le grand problème de la physique du monde est la détermination des formes des types particuliers, des lois de ces rapports, des liaisons éternelles qui enchaînent les phénomènes de la vie et ceux de la nature inanimée" [27]. Et, réellement, Humboldt *a élaboré ou a contribué à l'élaboration de certaines lois* ou théories sur l'évolution de la nature [28], dont quelques-unes, au moins partiellement, doivent être prises en considération aujourd'hui encore — celle de la zonalité et de l'étagement phyto-climatique (établie surtout d'après les observations de l'Amérique intertropicale [29], confrontées avec de nouvelles réalités pendant le voyage dans la Russie européenne et asiatique), la théorie magmatique du volcanisme et de la distribution des volcans au long des fractures crustales, la loi de la diminution des „forces magnétiques" à partir des pôles vers l'équateur, les principes de formation des provinces métallogénétiques, la loi de la corrélation entre le gradient thermique vertical et la distribution des zones de condensation, la théorie d'après laquelle la désorganisation thermique de l'athmosphère pendant le jour mène à une baisse de la vitesse du son („l'effet Humboldt"), la théorie de l'apparition du phénomène d'upwelling dans les océans e.a. Le savant a essayé même de concrétiser certaines lois dans des formules mathématiques, comme, par exemple, la loi des températures moyennes annuelles, qui seraient proportionnelles au carré du cosinus des latitudes. Humboldt a enrichi aussi la terminologie scientifique avec de nombreux termes nouveaux, comme ceux de roches endogènes et exogènes, topoclimats, isothermes, surfaces isothermes, isotheres, isochimènes [30], minimum équatorial, continentalisme climatique, formation végétale, association de plantes, plante sociale etc.

---

[25] A. v. Humboldt, *Kosmos*, Stuttgart, 1845—1862, V, p. 8.

[26] A. v. Humboldt, *Relation historique du voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent*, Paris, 1815, I, p. 6.

[27] A. v. Humboldt, *Kosmos*, Stuttgart, 1845—1862, V, p. 5.

[28] S.V. Kalesnik, *Bazele geografiei fizice generale*, Bucarest, 1959, p. 18.

[29] M. Dittrich, *Naturwissenschaftliche Arbeiten der Pariser Zeit*, dans *Alexander von Humboldt — eine Auswahl*, Leipzig — Jena, 1959, p. 205—220.

[30] La méthode des isolignes a été reprise plus tard par d'autres disciplines.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bien qu'il eût été parfaitement convaincu de la *cognoscibilité du monde* (et c'est dans cela que l'on voit généralement la plus importante influence des philosophes français du XVIII-ème siècle), Humboldt était conscient, à la fois, des limites concrètes de la connaissance dans certaines conditions historiques. L'idée de la perfectibilité traverse tous les travaux de Humboldt, celui-ci indiquant que ses efforts étaient orientés vers une philosophie de la nature, une science rationaliste de la nature, mais qu'il se rendait compte qu'il reste encore beaucoup à insister, que cette science rationaliste de la nature n'était qu'un objectif idéal, qui ne pouvait être atteint au niveau du milieu du XIX-ème siècle : „Nous sommes encore très loin du temps quand il sera possible de réduire, par l'opération de la pensée, tous ce que nous percevons par les sens à l'unité du principe rational. D'un autre côté, l'expression des faits réciproquement correlés n'exclut pas la classification des phénomenes en conformité avec leurs connexions rationnelles, la généralisation de maints faits particuliers dans la grande masse des observations ou la tentative de découvrir des lois" [31]. D'ailleurs, il s'est soumis personnellement à cette attitude scientifique à l' égard de l'imperfection humaine, étant capable de renoncer d'une manière assez explicite à certaines idées de jeunesse, reprises du circuit théorique de son temps, comme l'idée du neptunisme, soutenue par son professeur, A. G. Werner, de Freiberg [32], ou l'idée de la force vitale, se rendant compte que les fausses théories ne sont que la conséquence de l'insuffisance des connaissances [33].

Humboldt était conscient, aussi, du fait qu'„à partir des lois on ne réussit pas toujours à s'élever au niveau des causes..." et c'est pourquoi „la recherche d'une interrelation causale et l'augmentation continue des généralisations dans notre recherche physique sont les buts les plus élevés pour le moment actuel..." [34]. Nous croyons qu'il n'y a pas de meilleure confirmation du réalisme, dont le grand savant a fait épreuve que l'existence de certains phénomènes, que Humboldt a étudié mais dont la détermination causale n'a pas pu être parfaitement élucidée ni à l'heure actuelle, comme, par exemple, la variation diurne de la pression atmosphérique dans la zone intertropicale ou la rareté du phénomène de grêle dans la même zone [35].

Cette conscience de l'imperfection des lois et des théories a fait Humboldt très méfiant dans l'emploi de la *méthode déductive,* bien qu'il ne l'eût jamais repoussée en principe ; il a préféré vérifier les hypothèses par de nouvelles observations et appliquer la déduction seulement dans des situations-limite, lorsqu'il n'avait pas la possibilité de faire des observations directes (par exemple, pour apprendre la tem-

[31] A.v. Humboldt, *Kosmos,* Stuttgart, 1845—1862, I, p. 67—68.

[32] H. Baumgärtel, *Die frühen Werke Alexander von Humboldts bis zum Eintritt seiner Reise nach Amerika,* dans *Alexander von Humboldt — eine Auswahl,* Leipzig-Jena, 1959, p. 49—102.

[33] G. Harig, *op. cit.,* p. 9—38.

[34] A.v. Humboldt,*Kosmos,* Stuttgart, 1845—1862, V, p. 8.

[35] H.G. Körber, *Über Alexander von Humboldts Arbeiten zur Meteorologie und Klimatologie,* dans *Gedenkschrift zum 100-en Todestage,* Berlin, 1959, p. 289—336.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pérature moyenne annuelle dans les zones dépourvues de stations météorologiques [36]).

Au contraire, Humboldt, comme Ritter, son contemporain, a été un adepte fervent de la *méthode comparative* (au fond, une forme de l'induction), en tant qu'expression concrète du principe de l'intégration, la comparation étant capable de soutenir des généralisations, d'aider à distinguer l'essentiel du non-essentiel etc. Le comparatisme de Humboldt s'appuyait sur la préoccupation permanente pour une connaissance quantitative des phénomènes (par exemple, en calculant l'altitude moyenne des continents) et sur l'emploi des profils et des graphiques corrélatifs (par ex., la structure géologique mise en comparaison avec l'altitude et la distribution de la vegetation). L'utilisation de la méthode comparative a aidé Humboldt à se débarasser de certaines idées fausses de la jeunesse, comme celle du parallélisme des chaînes de de montagnes, dû à la rotation de la Terre, à laquelle il renoncé après le voyage en Amérique.

Alexander von Humboldt a beaucoup contribué au *développement de la méthode cartographique,* la carte étant conçue, d'un point de vue moderne, non seulement comme un auxiliaire, strictement nécessaire, il est vrai, mais plutôt comme un moyen essentiel dans la recherche géographique, extrêmement utile pour obtenir des généralisations chrono-spatiales et des déductions, quelques-unes même avec une finalité pratique. Sa contribution est fondamentale pour une meilleure connaissance cartographique générale de l'Amérique tropicale (par l'élaboration des *Atlas du Nouveau Continent* et de la *Nouvelle Espagne,* en bonne partie basés sur les propres déterminations des coordonnées et des altitudes [37]) mais surtout pour avoir imaginé des cartes spéciales, comme les cartes en isolignes ou des cartes minéralogénétiques (lorsqu'il fonctionnait dans l'administration des mines de Franconie il redigea une carte de toutes les sources salines d'Allemagne [38] et en Mexique il travailla à une carte des gisements minéraux, essayant d'effectuer une généralisation des types de gisement, d'apres la structure géologique, le type de minéralisation, le contenu etc. [39]).

Sans doute, les plus importantes contributions de Humboldt sont dans le domaine de la géographie physique, domaine que le savant même déclarait d'habitude comme le principal object de ses préoccupations, mais à la fois, il ne faut pas accréditer l'idée que les problèmes humains passent sur un plan secondaire dans son oeuvre et que dans la présentation des paysages il ait moins saisi les particularités sociales. Au contraire, les exégètes contemporains ont mis en évidence l'am-

[36] Pourtant, si la première carte des isothermes, celle de 1817, n'employait que les données obtenues par 58 stations (dont 43 d'Europe, 11 d'Amérique, 2 d'Asie et 2 d'Afrique), en 1853, en échange, on arrive à 506 stations, ce qui a permis une présentation beaucoup plus détaillée de la distribution des valeurs de la température (H.G. Körber, *op. cit.*, p. 289—336).

[37] E. Lehmann, G. Alschner, H. Münnich, R. Ogissek, *Die amerikanische Reise,* dans *Alexander von Humboldt — eine Auswahl,* Leipzig-Jena, 1959, p. 103—190.

[38] H. Baumgärtel, *Alexander von Humboldt und der Bergbau,* dans *Gedenkschrift zum 100-en Todestage,* Berlin, 1959, p. 1—36.

[39] J. Gonzalez-Reyna, A. Garcia-Rojas, *El baron Alexander von Humboldt y su influenza en el desarollo cientifico y economico de Mexico,* dans *Gedenkschrift zum 100-en Todestage,* Berlin, 1959, p. 217-236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pleur de la *problématique humaine* de son oeuvre et la générosité de ses principes humanistes [40].

En grandes lignes, la conception de Humboldt au sujet du rapport homme-nature est, de nouveau, puissamment influencée par la pensée des philosophes français du XVIII-ème siècle [41], avec laquelle il est venu en contact, dès l'adolescence, par l'intermédiaire de son mentor, Kunth, et *préfigure les idées du possibilisme*, de la fin du XIX-ème siècle. Humboldt considérait l'homme comme intégré à son milieu naturel, mais avec un haut degré d'autonomie, directement proportionnel à son niveau de civilisation. D'après ses propres paroles, dépendant, pourtant dans un moindre degré que les plantes et les animaux, du sol et des processus météorologiques de l'atmosphère qui l'entoure, s'échappant beaucoup plus facilement du contrôle des forces de la nature par son activité intellectuelle et le progrès de son éducation intellectuelle, non moins par son étonnante capacité d'adaptation à tous les climats, l'homme s'associe de la manière la plus essentielle, partout, à la vie terrestre" [42]. C'est pourquoi George Perkins Marsh appréciait, dans un livre paru peu après la disparition de Humboldt que „... le plus intéressant champ de spéculations ouvert par la nouvelle école [celle de Humboldt et Ritter, — *n. n.*] est la question : dans quelle mesure les conditions physiques externes et, spécialement, la configuration de la surface du Globe [...] ont influencé la vie sociale et le progrès [...] de l'homme" [43].

Pourtant, bien que Humboldt avait „essayé de pénétrer dans l'univers spirituel, intime, des hommes" [44], il ne reconnaissait pas l'existence de certaines lois dans l'évolution de la société, se déclarant contre la tentative faite, dès l'antiquité, par Varron, d'établir certains stades successifs dans l'evolution du genre de vie ; il croyait, par exemple, pouvoir démontrer l'absence du pastoralisme nomade chez les amérindiens, en tant qu'étape entre celle de la chasse et celle de la culture des plantes [45].

Les préoccupations géographiques humaines du grand savant allemand sont d'une *variété impressionnante*. Il était intéressé par tout ce qu'il rencontrait, décrivant, analysant et essayant de généraliser les particularités anthropologiques des populations, les effets du climat et de l'altitude sur l'homme, l'action de l'homme sur les forces de la nature (considérée plus faible que celle des forces naturelles sur l'homme), l'histoire du peuplement des différentes contrées [46], la stratification et

---

[40] Contradictoire, Humboldt arrivait même à écrire parfois „Les peuples sont ceux... qui m'intéressent beaucoup plus que les fleuves majestueux ou les pics couverts de neige" (dans une lettre addressée en 1830 à l'historien français Fr. Guizot, citée dans H. Scurla, *Alexander von Humboldt — sein Leben und Wirken*, Berlin, 1955, p. 297).

[41] C. Minguet, *op. cit.*, p. 606—607.

[42] A.v. Humboldt, *Kosmos*, Stuttgart, 1845—1862, I, p. 378.

[43] G. Perkins Marsh, *Man and Nature*, 1864, cité d'après P. James, op. *cit.*, p. 195—196.

[44] R. Nor, Introduction au livre d'A. v. Humboldt, *Cu piroga pe Orinoco*, Bucarest, 1970, p. 6.

[45] P. James, *op. cit.*, p. 49.

[46] Humboldt appréciait la date de l'arivée des américiens en Amérique à environ 20 000 ans avant le présent, ce qui n'est pas du tout éloigné de la réalité.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la diversification ethnique, l'évolution du nombre d'habitants, la densité de la population d'après l'âge du peuplement, la structure sociale et nationale de la population, le genre de vie, le site, la structure et la physionomie de l'habitat, la typologie des habitations, les rapports entre les peuples, la structure de l'agriculture, le niveau de spécialisation des activités humaines, les relations d'échange, les différences de niveau dans le développement économique des régions, les monuments d'architecture des anciennes civilisations et les convergeances culturelles, les particularités linguistiques des différentes ethnies (collectant même du matérial pour les linguistes, comme son frère, Wilhelm von Humboldt) etc. [47].

Dans tous ces travaux s'avère l'adresse de l'auteur dans le *maniement de l'information statistique*, qu'il complète et actualise parfois personnellement [48], et dans l'analyse des rapports économiques au niveau du monde, obtenue pendant ces études d'économie, ce qui donne à ces travaux régionaux un caractère complexe, d'une valeur inestimable pour les études d'histoire de l'économie et de la population, ainsi que pour celles de géographie historique.

Naturellement, les différences dans le développement de l'économie et dans le niveau de vie ont suscité de nouvelles questions, auxquelles Humboldt a essayé de donner une réponse logique ; par exemple, la différence entre la Nouvelle Espagne, à ce temps-là beaucoup plus évoluée, et la Nouvelle Grenade, colonies espagnoles toutes les deux, aurait été due au fait au'au Mexique l'on aurait été arrivé à un *emploi plus efficient des propres ressources naturelles*, conséquence de la réduction des restrictions douanières imposées par l'Espagne, des investissements plus soutenus dans le domaine minier et de la formation d'un corps d'administrateurs capables.

L'attitude humaniste de Humboldt, formée surtout dans la jeunesse, sous l'influence de Georg Forster, est marquée par sa position dans le *problèmes raciaux*. Il considérait, à juste titre, toutes les races humaines comme ayant une origine commune, n'admettant pas l'existence de certaines races inférieures et soutenant le droit de toutes les races à la liberté individuelle et collective. Humboldt a combattu d'une manière conséquente l'esclavage, surtout dans le livre consacré au Cuba[49] (dont une édition parue aux Etats Unis a eliminé le chapitre considéré incommode, provoquant le proteste justifié de l'auteur), condamnant la conception inhumaine des propriétaires terriens au sujet des esclaves de l'île et démontrant, à la fois, que l'abolition de l'esclavage n'aurait apporté aucune décadence économique dans les pays où elle aurait été adoptée ; en Prusse il a contribué même à l'adoption d'une loi qui déclarait homme libre tout esclave entré sur le territoire de cet état. Humboldt a soutenu le principe fondamental du travail libre, le droit à l'identité ethno-linguistique, a manifesté sa sympathie

---

[47] À voir surtout — A. v. Humboldt, *Essai politique sur le royaume de la Nouvelle Espagne*, Paris, II-éme éd., 1825—1827, I—IV.

[48] Au Mexique, en 1804, il a actualisé les données du recensement de 1794, par une enquête propre, réalisée avec l'appui des prêtres, obtenant ainsi des informations plus récentes, à partir du niveau des paroisses.

[49] A. v. Humboldt. *Versuch über den politischen Zustand der Insel Cuba*, dans *Gesammte Werke*, Stuttgart, XII, s.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pour certaines institutions démocratiques des États Unis (dans les discutions avec Th. Jefferson, qui lui devenu un bon ami), pour les idées de la révolution française (ce qui a provoqué la méfiance des anglais, qui ne lui ont pas ouvert la route des Indes), pour la lutte de libération des colonies espagnoles d'Amérique (étant aussi un bon ami de Simon Bolìvar), pour le mouvement d'émancipation des juifs, pour les professeurs éliminés en 1837 de l'université de Göttingen, pour les révolutionnaires de 1848 e.a., attitudes qui contrastent d'une manière assez insolite avec sa position officielle à la cour de Berlin.

Il ne faut pas oublier la manière brillante de laquelle Humboldt a réussi l'*unification des efforts des savants* au niveau international, dépassant toutes les adversités, comme par exemple, pour jeter les fondements d'un réseau de stations géomagnétiques, initiative entreprise en collaboration avec Karl Gauss.

Humboldt se tenait vis-à-vis de l'état et de la société contemporaine sur une position critique et idéaliste à la fois, où l'on peut visiblement distinguer une certaine influence des idées de J. J. Rousseau [50]. D'un côté il émettait des critiques sévères et désabusées à l'adresse de la société [51], mais d'un autre il se laissait bercé, comme Goethe, par l'illusion de la *liberté au milieu de la nature* [52].

Mais, comme tous les humanistes, Humboldt accordait une confiance sans bornes au progrès intellectuel et scientifique [53], à la capacité humaine d'émancipation par la culture [54] et au rôle joué par le développement de la technique dans le redressement économique de l'humanité. Il demandait à la science de contribuer d'une manière de plus en plus substantielle à la prospérité matérielle des hommes („Combien de forces demeurent inutilisées dans la nature, dont la mise en valeur pourrait donner de la nourriture et une occupation à des milliers d'hommes", écrivait-il à W. G. Wegener en 1789 [55]). Humboldt même avance dans ses travaux toute une série de propositions, assez minutieusement argumentées (quelquefois avec des calculs economiques), comme celles de creuser un canal à travers l'Amérique Centrale (de l'utilité duquel il essayait plus tard de convaincre Napoleon III), d'écarter le danger des inondations de la zone de la capitale mexicaine, de domestiquer de nouvelles espèces d'animaux dans l'Amérique tropicale pour combattre la malnutrition, d'exploiter au Mexique une gamme plus large des ressources du sous-sol (plomb, zinc, antimoine, étain), de développer ici l'industrie de transformation, de perfec-

[50] H. Wussing, *op. cit.*, p. 263.

[51] A voir surtout H. Beck, *Gespräche Alexander von Humboldts*, Berlin, 1959, p. 122 e.a.

[52] G. Harig, *op. cit.*, p. 31—32.

[53] „Les siècles ne sont que des secondes dans le grand processus de développement de l'humanité qui progresse" écrivait-il à K. A. Varnhagen von Ense en 1853 (cité par G. Krüger, G. Buchheim, *Aus Humboldts Briefwechsel*, dans *Alexander von Humboldt — eine Auswahl*, Leipzig-Jena, 1959, p. 323—350.

[54] Dès les années de son activité dans l'inspectorat minier de Franconie il avait organisé, à ses propres frais, à Steben, une école professionnelle pour les jeunes et les adultes, qui se proposait d'élever le niveau de qualification et la productivité du travail des mineurs. (H. Baumgärtel, *Alexander von Humboldt und der Bergbau*, dans *Gedenkschrift zum 100-en Todestage*, Berlin, 1959, p. 1—36).

[55] G. Krüger, G. Buchheim, *op. cit.*, p. 323—350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tionner les méthodes d'exploitation minière etc. Les chercheurs mexicains considèrent que l'élargissement des connaissances sur les possibilités minières du Mexique, résultat de la diffusion de l'ouvrage de Humboldt sur la Nouvelle Espagne, ait effectivement contribué à l'afflux du capital européen vers ce pays [56]. Voilà donc comment Humboldt a été aussi un précurseur avisé dans le domaine de la *géographie active* (ou appliquée), ces prévisions étant transposés dans la réalité en grande partie.

Cela ne fait que souligner ce qui, à notre avis, constitue lé côté le plus important de la personnalité d'Alexander von Humboldt : le fait que toute sa conception universaliste-rationaliste a été particulièrement stimulatrice pour le développement ultérieur de la science, son oeuvre n'étant pas une branche fermée, un tout, conçu comme fini et imperfectible, mais une étape, évidemment fondamentale, mais ouverte vers le futur : l'influence de Humboldt est indéniable sur l'écologie de Haeckel [57], sur l'evolutionnisme de Darwin [58], sur la pedologie génétique et la conception de la zonalité phyto-pédo-climatique de V. V. Dokoutchaïev [59], ainsi que sur toutes les disciplines de la géographie physique qui se sont individualisées graduellement dans l'époque moderne. D'ailleurs, Humboldt a encouragé et soutenu personnellement de nombreux jeunes savants, comme le géologue suisse Louis Agassiz, le biochimiste allemand Justus von Liebig, le géologue français Joseph Boussingault e.a. [60].

[56] J. Gonzales-Reyna, A. Garcìa-Rojas, *op. cit.*, p. 217—236.

[57] P. Vidal de la Blache, *Principes de géographie humaine*, Paris, 1922, p. 6-7.

[58] Bien que celui-ci n'ait pas reconnu à Humboldt des mérites exceptionnels, il déclarait pourtant que le lecture des volumes de *Voyage aux régions équinoxiales du Noveau Continent* a changé tous le cours de sa vie (P. James, *op. cit.*, p. 158).

[59] „Dokoutchaïev, n'aurait pas existé sans Alexander von Humboldt" — c'est l'opinion de I. P. Guerassimov, exprimée dans l'article *Alexander von Humboldt und W. W. Dokutshajew (Alexander von Humboldt — Vorträge und Aufsätze anlässlich der 100 Wiederkehr seines Todestages*, Berlin, 1960, p. 8—43).

[60] P. James, *op. cit.*, p. 159—160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE MUSTAȚĂ

ALEXANDER VON HUMBOLDT — FROM GEOBOTANIC TO „KOSMOS"

Born in Berlin in September 14, 1769, twenty years before the French Revolution, in a period of great social unrests and important gains in sciences urged on by the spirit of the Renaissance, Alexander von Humboldt left his mark upon the development of geography, biology and other sciences.

Having a sparkling, native intelligence, a solid physical structure and a great power of work, Alexander von Humboldt made himself known as a universal spirit, being one of the last great universalists, a kind of Aristotle of the modern times [1].

Born in the century of the encyclopedists and of the great geographical expeditions which, starting with Vasco da Gama, Columbus, Magellan, reached to a new summit through Bougainville's strips (1766—1769), P. S. Pallas (1768—1774) and a specially through those of Cook, Alexander von Humboldt, even as a child, left a great impulse towards knowledge, towards that „Terra incognita" to whose deciphering he wanted so much to contribute to [2].

Son of a very rich Prussian family, having huge properties, Alexander von Humboldt felt an inclination for science. When he was 18 years old he studied law, philosophy and natural science in Frankfurt-am-Oder. Even from this period the exotic plants in the collection of his friend, Wildenow, set fire on his imagination and urged him to start on expeditions. With this wish on his mind Alexander von Humboldt acquired solid scientific knowledge oriented in this direction. For a year, he studied at the Law Academy in Hamburg and then he attented the School of mines in Freiberg (Saxonia) where the famous geologist, J. G. Werner, was his teacher.

Alexander von Humboldt was not an adventurous nature. His ideal of going on great expeditions was held up by his friendship with Forster, a Cook's former partner in his expeditions.

---

[1] Vintilă Mihăilescu and Şerban Dragomirescu, *Alexander von Humboldt şi geografia românească*, in : Alexander von Humboldt — *De la Orinoco la Amazon*, Bucureşti, 1968.

[2] Adolf Meyer-Abich, *Alexander von Humboldt — De la Orinoco la Amazon*, Bucureşti, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

We cannot understand Alexander vor Humboldt and his work if we do not integrate him in the context of his epoch, if isolate him from his contemporary period.

Being of a high culture, Alexander von Humboldt stylized his thought and personality in a period dominated by illustrative personalities. He was born in the same year as G. Cuvier, father of comparative anatomy and paleonthology who dominated the scientific thinking (especially in France) long after the apparition of Darwin's "Original of the Species". In the period of his formation George Louis Le Clerc de Buffon (1707—1788) succeded to center round him the activity of all the biologists. Considered as "the golden feather" of Europe, a member of the French Academy only at the age of 27, Buffon promoted in his capital work "Histoire naturelle générale et particulière" (in 44 vols.) ideas of a great resonance which prefigured the directions of the future development in biological sciences. Buffon developed a new cosmogonical conception before but similar to that of Kant — Laplace, conception which could not pass unoticed by Alexander von Humboldt. This cnception also promoted the principle of actualism in the study of nature, a principle which was developed then by James Hutton and especially by Charles Lyell and which constituted the spinal column of Humbold's and Darwin's thinking.

A pupil of Johann Gottlieb Werner (1750—1817), adept of the *Neptunist* trend which attributed the changes in the terrestrial surface to, the external causes, especially to the actions of water, Humboldt and his colleague Leopold von Buch, one of the great geologist of the time, adhered to the *Plutonists,* who thought that the changes in the terrestrial surface were due to both the volcanos and orogenetical movements, as wel as the external agents [3].

Our aim in this paper is not to analize Humboldt's contribution to the development of geography as a science, but to point out some aspects concerning the biological and his autlook on the domain.

Starting from this point we must mention that at the middle of the 18th century, the zoological and botanical researches were a great esteem. This is due to the great influence C. Linné had through his works, especially his *Systema naturae* (1735), Linné overnamed "godfather of nature" succeded to put a perfect order in the live world by using the binar nomenclature and the conceiving of a system of classification which later on was improved by M. Adanson, Bernard and Antoine de Jussieu, and by J. B. Lamarck who, towards the end of the century, became of the greatest botanists of France.

Alexander von Humboldt being a passionate amator botanist, knew for sure the great works which circulated in his times, and more than that as he had some affinities for the French school.

Let un not forget that Wilhelm von Humboldt, Alexander's brother was Goethe's good friend. Alexander himself was a friend of Goethe's as it is known that the titan from Weimar had important preocupations in the domain of nature sciences. Goethe led the Botanical Gardens in Jena. In the working cabinet of this institution, he elaborated the most important of his work connected with the nature studied: *The metamorphosis of Plants* (1790) and *Introduction in Comparative*

[3] Botnariuc Nicolae, *Din istoria biologiei generale*, București, 1961.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anatomy (1790), contributing to the understanding of the flower origin, the formation vertebratae cranium and some other problems of evolution.

In 1797 Alexander von Humboldt stayed in Jena three month where he came into contact with Goethe, Schiller and Schelling[4]. Goethe's Weimar and Schelling's Jena connected him to the transcedentalistic ideas, which influenced him building up his own philosophy on the formation of the Earth. The period in Germany was dominated by the ideas of Kant, Hegel, Schelling and Oken. Schelling and his disciples, the biologist Lorenz Oken and phisician Ritter belonged to the German school of the "philosophy of nature" (naturphilosophie) which was based on intuition. Alexander von Humboldt entered under influence of the nature philosophy but he selected only what suited to his own thinking, understanding that philosophical ideas when they lack of real, exact data are as empty as the experience and observation blind if they are stripped of a coresponding philosophical thinking in the favour of a gnoseological theory. Moreover, in *Kosmos,* Alexander von Humboldt tried to reconcile the classical idealism with the spirit of the exact science of nature, in a continuous development from Buffon, Linné and Lamarck. This tendency has its origin in the philosophical conceptions of Kant and Goethe, whose most pupil Humboldt was.

In order to perfect his formation as a traveller called for a scientific research of nature, Alexander von Humboldt made a trip in 1790 together with George Förster, who became famous after the participation to the successful expedition of Cook. The trip was made in Belgium, Low Countries, England and France. The preparations for the great expedition he begins to shope, lead him to Prague and Vienna, where he accumulated material for the Alps and mineralogical problems.

Alexander von Humboldt's dream becam a reality when on the 5th of June 1799, together with his friend the botanist Aimé Bonpland, started on the great expedition wich would last till the 3rd of August 1804, experdition through which he made a true scientific discovery of the South America.

The Succes of the expedition was tremendous. The success of Humboldt's expedition would be equal, even surpossed only by that of Darwin's on the Beagle. The fame was secured especially by Humboldt's monumental work. We refer to his *"Voyage aux régions équinoxiales du Nouveaux Continent, fait par A. de Humboldt et A. Bonbland (1816—1825)"*, in thirty volumes, undoubtedly to "Kosmos" (1845—1852), in four volumes which is a true of his Weltanschaung.

Through his encyclopedic formation, Humboldt could make vast researches during his expedition. His biological observation comprised a most large spectre. He researched the flora and fauna, the vegetation andrits distribution, the nature and the richess of the soil, the use of the fruit and seeds, the leaves and the fibres of various species of palm trees ; he observed a series of parasitory species and the epidemics they caused, the influence of the inects' stings on man's skin, the structure and the customs of human populations, the trade and cultural development, the legends etc.

[4] Idem, *Biologie generală*, București, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alexander von Humboldt's work, as Adolf Mayer Abich noteces, "marks the scientifical discovery of America. Among all the great geographiers of the West, only about Humboldt could be said that through him the geography became philosophy and the philosophy became geography" [5].

The preparation of the scientifical material accumulated and its presentation to the public together with his outlook on life and world took him over fifty years.

Through his work, Humboldt detached himself as one of the greatest world thinkers of the 19th century. This was due to both his scientific formation and his power of observation he was endowed with, his receptivity towards everything new in science, his moral and physical sturdiness, his great literary talent, and great longevity which allowed him to draw final conclusions of his pihlosophy, the shaping of a true weltanschaung which is very well represented magnificent work "Kosmos".

The capacity of working up, systematization and comprising in a unitary system of all his observations accumulated during his expedition is proved by his work "Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent, fait par Alexander von Humboldt et A. Bonpland" ; the talent of a keen observer of nature and a great literary man are well pointed ont by the unparalleled descriptions of nature made in "Ansichten der Natur", and the deepnes and accuracy of his though, the diamond ghimpses of his genuis which come through time and space up our times spring out from "Kosmos".

As an estimation of his activity as a botanist a species of plants were named Humboldtia (The family Leguminosae = Fabaceae subfamily Cesalpinoidea), and many other species bear his name [6].

Concerning botany and zoology domains, he had importand contributions in connection wiht the flora and fauna of the virgin forests on the High Plateaus, the mountains and the volcanos of that Terra Incognita, which was the South America. But in these domains Alexander von Humboldt does not detach himself from the researchers of other expeditions, among whom, some of them, perhaps, could not have much more important contributions.

Alexander von Humboldt did not engaged himself in solving some of the crucial problems of biology, such as ; the transformation of the organisms under the influence of the surrounding environment, although he noticed this process in his researches, the transmission of the ereditary characters, the relations between species, the more so as during the period of conceiving his fundamental work there were great unrests and disputes in this respect J. B. Lamarck launched in 1809, în *Philosophie zoologique*, the conception regarding the change of the organisms wich, even if it did not gained acceptonce, especially because of the dispute in the French Academy between George Cuvier and E. J. de Saint Hilaire, would succeed through the monumental work of Ch. Darwin, *The Origin of Species*, which appeared in the same year with

[5] Adolph Mayer-Abich, *Vom Orinoko zum Amazonas*, F. A. Brockhaus, Wiesbaden, 1959.

[6] *Ibidem*, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Humboldt's death. In the period in wich Alexander von Humboldt gave a from to his philosophical conceptions in "Kosmos", there were accumulated multiple elements which foreshadowed the mays of the biological researches.

What particularizes Alexander von Humboldt in his great capacity to rise above the immediate surroundings, to discriminate the great formations of the vegetal cover and regard nature as a whole. Due to this side of his scientific activity he was considered the father of the plant geography. We must point out here that he did not work on a waste soil.

Researches concerning the plant spreadings began to affirm more vigorously the same time with the organisation of scientific expeditions on the summits of the Alps, which besides the discovery of a series of unknown plants, they also permitted the identification of some regularities concerning the zoning of the vegetation areas. The series of the researches in this way was inaugurated by Leonardo da Vinci and led to the obtinaining of some very rich results due to the activity of Conrad Gesner (151 —1565), Charles de l'Écluse (1525—1609), and C. Menzel (1622—1701) who also introduced the term of *geography of plants.*

The first systematical contributions which permitted the genesis of the biogeographical conceptions, or more modern said — geobotanical, were those of C. Linné, oriented upon the knowing of the regional plants which concretized in worke such as : *Flora lapponica* (737), *Flora suecica* (1745) etc., in which, besides the description of the identified species, there were also included some geographical considerations, too. Geobotany also owes to Linné the noming of some vegetal collectivities through term such as : *Pinetum, Ericetum, Salicetum,* as wall as the defining of the notion *station,* a name which is still accepted by the present ecology.

K. L. Wildenow estabishes certain principles regarding the geography of plants in *Gesichte der Pflanzen* (1792), dealing with their spreading in a historical — genetic light.

Nevertheless, Alexandru Borza, the, great Romanian botanist, that who contributed to the study of China's flora, considered that the true founder of geobotanic remains Alexander von Humboldt, who situated the preocupations of this science in a new light, passing from the flouristical researches towaras the study of the vegetal collectivities [7].

In *Essai sur la géographie des plantes* (1805), Humboldt reunites the results obtained by his predecessors, reformulating the general principles, of this science, and in *Ideen zu einer Physiognomik* der Gevächse (1806), he shows that for the vegetation description of a region there are necessary a small number of fundamental forms, which represent the true „physiognomical characters". Based an this he tried to classify the real unitias of the vegetation. In this respect he differentiates the forests with their various structures, tundras and the savannas, which in constitute as many physiognomical unities that must be taken intoaccount in the vegetation description.

Through his contribution, Humboldt perfected a working scientific methodology, through which the research of the vegetation radically distinguisnes from that of the folar. The study of the „vegetal

[7] Engler, I., *Syllabus der Pflanzen — familien,* Gebrüder Borntraeger Berlin — Nikolasee, 1964.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cover of the Earth" becomes the object of a true geography of vegetation — geobotanic.

Through his conception Humboldt inaugurates the three directions, research wich became classical :

— physiognomico — floristic ;
— ecological ;
— historical — genetical [8].

The physiognomical school initiated by Humboldt dominated one of the most fertile stages of the geobotanical development. The summit of this school was represented by the work *Die Vegetation der Erde nach ihrer climatischen Anordung* (1872), published by A, Grisebach who also introduced the term geobotanic.

But the hypertrophy of direction in the study of the vegetal carpet does not offer the possibility to comprise the synthetical unity of the natural system. Thea is why the development of ecology as a self — science will open a new stage in the crystallizing of geobotanic.

Humboldt introduces in the vocabulary of the study of the vegetal carpet the notion of *association* which implemented in geobotanic only at the some time researches in fitosociology.

The most important contribution of Humboldt's in geobotanic is the introduction of the principle of floristic characterization of the vegetation unities based on the proper features of the vegetation and not after the criterion of the pathological analogy. This fact must not lead us the idea that Humboldt would have given up the significance of resort ; as a proof is the fact that in all his work he pointed out the significance of the ecological factors which, in fact, are not broken from the genetical — historic factors either.

Beside the fact that he particularized and characterized some of the great vegetal formations, following the organisms in connection with the conditions of the medium, from that what we call today the abiotic factors of the ecosystem, Humboldt also noticed the range of plants according to the altitude and the whole complex of factors which he does not part from the genetico-historical factors.

- Besides the fact that he individualized and characterized some of the great vegetal formations, following the organisms in close connection with the medium, from that what today we call abiotic factors of the ecosystem, Humboldt surprised the grading of the plants too, in a direct link with the altitude and with the whole complex of factors which suffers essential modifications on a vertical plan.

The map Humboldt realised for illustrating the grading vegetation on the volcano Chimborazo became a clasical model. The multiple columns through which Humboldt fallows the medium factors changing the influence of the enviroment upon the development and spreading of the organisms. The comparative analysis of the spontaneous plants grading, of the crop plants and animal constitutes an exceptional realization which was possible only to his encyclopaedical formation [9].

The way in which Humboldt organized his observations, the multitude of factors analized and especially through clearing organism —

[8] Alexandru Borza und Nicolae Boșcaiu, *Introducere în studiul covorului vegetal*, 1965.
[9] *Ibidem*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

environment, Humboldt may be conssidered the father of not only geobotanic but of ecology as a science, too.

In a close connection with the plants there was also studied the animal world. In all his analyses alongside the vertical distribuiton of the animals he also made an appreciation on their existence and spreading in the Old World (Eurasia) and the New World (America).

Being a keen observer (a quality met only with Darwin), Humboldt succeded to notice the innermost elements in the animals' behaviour. It is quite impressing the way in which he surprised the emotional manifestation in monkeys and their resemblance whit man.

Analysis the animals' behaviour in his works : *Ansichten der Natur* and *Vom Orinoko zum Amazonas,* Humboldt may be considered a great ethologist. In order to prove our affirmations regarding Humboldt's ethological observations it is enough to remind that he manged to catch the succesion of the hematofagous insects in the nictemeral activity, plastically speaking to realize a „clock" of these, which the modality of attacking and entering and coming out from action in twenty four hours [10]. A keen observer, Humboldt caught the modality in which the human organism answers to the action of the parasity insect depending on race and even differentiations of reactions from a human population to another concerning the same race.

Of a real interest are the researches of physiology. Those over 4,000 experiments made in order to point out and decipher the electrical phenomena in organisms remaind anthological. In the same period Galvani demonstrated the existance of some electrical currents in the animal organisms. This currents were put into evidence by touching the muscles or nerves with help of two metalic rods of a different nature put into contact. Volta did not accept Galvani's ideas considering that the electrical phenomena are generated only by the two metalic rods. Incited by the dispute between the two scientist, Humboldt imagined different experiments an animals, plants and even an his own body. He noticed that metals intensity the power of electricity current, silver having the greatest effect, but considered that not metals are the cause. Interesting and extremely ingenious are the experiments made on his own body with electrodes from different metals. In this experiments he accumulated unkown data regarding the intensity of the biocurrents and their effect on nerves, muscles and inner medium. The experiments lasted for years, and the results obtained were published in the work *Versuche über die gereitze Muskel — und Nervenfaser, nebst Vermutung über den chemichen Prozess des Lebens in der Tier- und Planzenwelt* (1797).

Meantime Volta succeded to make his electric cell and with this occasion he put to doubt Galvani's and Humboldt's ideas. Humboldt felt offended and regretted all his life that he dad not surprised the formation of the electric current through he was convinced by the intensification on the biocurrents ander the action of the metals.

Volta was not right concerning the existance of the biocurrents and the putting into evidence of the biocurrents in plants and the catching of some forms of sensibility in them constitutes a genial realisation which, unfortunately, passed unnoticed. It was in fact that what we call a discovery made too soon.

[10] *Ibidem,* p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The researched made by Humboldt had a very large spectre but we cannot state that he was a pathfinder in all the domains. Adrian Steleanu presented at the Congress in Berlin in 1959, organized with the occasion of Humboldt's centennial, his contributions in the domain of hydrobiology [11].

It is true, in his expedition Humboldt made a lot of observation of a hydrobiological nature. The first observation were oriented on a phosphorescent gelly-fish bed. Among the gelly-fish caught by Bonpland there was recognized an ascidia from *Desmomyaria* order, which was named *Dasyga rostrata.* He put into evidence the specie *Noctiluca miliaris,* a phosphorescent protozooar, which making an enormous biomass lit feericaly the nights. He researched attentively the plants *Fucus natans* (Sargasum natans) fron the algae world, which from tremendous colonies. Noticing the fluent movement of some of these algae he realized the existance on the marine currents. He presents unknown data concerning the American crocodiles' behaviour, the behaviour of the alligators, caymans and of the water pigs *Cavia capybara,* which are the food of the crocodiles, vultures, jaguars and undoubtedly the food of the Indians. He discovered two species of fish : *Eremophilus mutisii* in the river Bogota, and *Astroblepus grixalvii,* în rîul Rio Cauca, fish which were dedicated to Mutis and Grixalva respectively. The most interesting research were made upon *Gymnotus electricus,* starting with his passion in connection with the biocurrents and upon the tortoise Arau *(Podocnemis reponsa)* from the waters of the Orinoco, whose eggs were intensely sought after by the jaguars, crocodiles, the vultures *Gallinazo* and the Indians. The Indians were preparing the oil from tortoise eggs, an oil resembling that one, prepared from the fatness of the birds in caves, *Steatornis caripensis* [12].

In *Encyclopédie de l'écologie le présent en question* (1977), R. Dumont considers Alexander von Humboldt as the pioneer of the modern ecology. The reflections of this biologist who studies the organisms in a clase connection with the environment recommends Humboldt as the first theoretician of the nature protection. The expression „monument of nature" belongs to him, and this is applied to some plants, animals and to some teritories of an exceptional biological interest.

Humboldt's encyclopedical formation and his numerous trips made him to avoid the metaphisical influences, and his closeness to Auguste Comte strengthened his motivation for the exact part of scientifical knowledge.

On the road of knowing the truth, Humboldt felt that melancholy (the phrase belongs to him) which penetrates into the man's soul from the wish to overpass the understanding of the immediate surroundings and to ascend to the unaccessible world of our direct observations. That is why he tended towards the comprising of the universe as a whole, of the cosmos, wich is a more comprising notion than the univers.

The melancholy and wish for knowledge Humboldt speaks about, remind us of the so-colled „tragical existance" (D. D. Roșca speaks about,

[11] Adolf Mayer-Abich, *Vom Orinoko zum Amazonas,* F. A. Brockhaus, Wiesbaden, 1959.

[12] Alexander von Humboldt, *De la Orinoko la Amazon,* 1968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

determined by the fact that man the more he knowns the more the chaos of knowledge opens him.

Humboldt rose from the research of the particular and the individual to the understanding of the universal. Perhaps he sow for the first time the planet harmonies not only through his poetical imagination, but through their real manifestations. A testimony in this respect is one of his cogitations when he was a young man : „If we want to reach generalizations and refuse to notice the izolated facts, this means that we work agaist the progress of science" [13].

We apply to Simion Mehedinți in order to point out the excuisite value of Alexander von Humboldt's research, his thinking and especially the way in wich the scientific data were worked aut and presented as a whole :

„When we read today those classical description from Cosmos, we have the impression that he is the first mortal who was enough prepared to watch the Earth in a synthetic way. From the hieght of the Ecuator Cordiliers, from the line in the middle of the globe he comprised first from a single sight both the poor sky in stars from the South pole and the richness in these stars of the Northes sky and he himself, for the first time, watched with the eye of a scientific researcher the lining of the planets from somewhere up down, from the summits of the mountains whitened by snow to the plain of the Amazones, a plain always green. From him we have the beautiful word Cosmos, used as a title of our science which, displeased with our small planet, tried through his genius, to describe the whole world, giving us a Weltbeschreibung [...] Under Humboldt's pen the world is sometimes an eternal clook (eine ewige Weltuhr) ; sometimes it is a garden in which the stars graw up like plants, and the sky has for him a field grace and the suns wich rise later on and shine to our eyes are for him voices of the past" [14].

If we chase as a title for this excursion in Alexander von Humboldt's biological work — from geobotanic to Kosmos, — is due to the fact that Humboldt starting with the immediate reality which he did not neglected, succeeded to raise himself to the understanding of the woods as a unitary whole and the vegetal covering of the Earth with all its particuarities in the dinamic of time and space, in a perpetual change.

„If Humboldt imposed to himself as a law the observation of nature ai its minute research as well a research of every phenomena in turn, it does not mean that his work jut presents a range as facts ; he will succeed to link, connect all the elements in time and space. In Kosmos he succeeds to describe „those existing together" in spaces, the simultaneous action of the forces of nature and the creations which are the product of these facts. Those existing cannot be separated regarding the undestanding of nature in an absolut modality from their becoming, because not only the organic is in an uninterrupted change and death, the whole life of the earth reminds, in every stage of its existance, of the sages under gone before" [15].

---

[13] *Ibidem*, p. 295.
[14] Alexander von Humboldt, *Kosmos*, tom. I, Stuttgart, 1844.
[15] Simion Mehedinți, *Opere alese*, București, 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

So Humboldt, far from losing himself in describing without unity of minute things, in just presenting the fact in a range rises to the description of the whole nature, to the presentation of „everything of the created in the celestial space".

The work of his maturity *Kosmos* comprises all the aspects of the universe, with a large exposition of the scientific knowledge from the beginning of the past century. It illustrated his great erudition, his power of synthesis and his spirit of observation. Through this work he succeed to give a general vision upon the universe using the accumulations from all the domains of science.

As *Faustus* followed Goethe, *Kosmos* followed Humboldt all his life and beyond it, it raised him and presented him as one of the last universalists who tried to decyfer the whole cosmos with the eyes of his mind.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRE Ş. NĂSTUREL

MÉLANGES ROUMANO-ATHONITES (II) *

IX. D'UN PAREKKLÉSION DE DIONYSIOU FONDÉ PAR UN ÉVÊQUE MOLDAVE (XVIe siècle)

Dans un couloir donnant sur la cour centrale de Dionysiou, à peu près en face de l'atelier de cierges, une porte s'ouvre sur un escalier étroit et raide qui descend de quelques mètres jusqu'à l'ntrée d'une petite chapelle aménagée dans le rocher qui supporte le monastère. Elle est si petite que dix personnes tout au plus suffiraient à l'occuper. Consacré au Saints-Anargyres, ce parekklésion cruciforme et voûté est muni d'une inscription fixée à gauche de l'entrée [1]. Sur cette plaque de marbre (34 cm de largeur sur 24,5 cm de hauteur) est soigneusement gravé un texte de cinq lignes dont voici la transcription fidèle :

+ΑΝΪΓΕΡΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΩΣ ΕΚ // ΒΑΘΡΟΥ + ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ. ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑ // ΤΟΥ ΕΠΪΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ + ΤΗΣ ΕΠΪ // CΚΟΠΗΣ ΡΟΥΜΑΝΟΥ. ΑΙΩΝΙΑ Η ΜΝΗ // ΜΗ ΑΥΤΟΥ + Ἔτους ZN' : + (=1544/1542).

Roman est le siège d'un évêché de Moldavie attesté depuis le commencement du XVe siècle [2]. Et le nom de Macaire évoque immédiatement le souvenir de l'une des plus célèbres figures de la culture roumaine du XVIe siècle. Formé par le métropolite de Moldavie Théoctiste II, qui envoyait copier des manuscrits à la Sainte-Montagne [3], Macaire a laissé une chronique roumaine en langue slave, inspirée dans sa forme et ses expressions du modèle littéraire qu'il suivit, celle de Manassès. Il y raconte, non sans complaisances, les règnes des princes Rareş. Il entreprit la rédaction de cette importante source historique roumaine, alors qu'il était encore hiéromoine et higoumène du foyer de culture que fut le monastère de Neamţ. Devenu évêque de Roman le 23 avril 1531, il mourut le 1er septembre 1558, après avoir connu des vicissitudes qui l'empêchèrent d'exercer sa charge de 1548 à juin 1551. Il refit l'église

* La première partie de cette étude a paru dans le XVIIe tome de cet *Annuaire* (1990), p. 1—22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

épiscopale de Roman, et fonda le monastère de Râşca. Outre sa chronique, il compila le Syntagma de Mathieu Blastarès en slave, dont il reclassa les articles alphabétiquement, à la demande du voévode Alexandre Lăpuşneanu, qui en avait été prié par le tsar de Russie Ivan IV le Terrible [4]. Ceci dénote que la Russie ne possédait point d'érudit à même d'assumer pareille besogne. A ce résumé de l'essentiel de l'activité de ce hiérarque, l'inscription de Dionysiou semble ajouter maintenant la création du parekklésion des Saints-Anargyres.

Et pourtant un détail nous dérange : la date indiquée dans l'inscription — (1541—1542) — ; à en croire ce petit texte épigraphique, le fondateur de la chapelle devait être déjà mort à cette date, puisqu'il se clôt sur le souhait d'„éternelle mémoire", formule accoutumée pour les défunts !...

De deux choses l'une alors : ou bien l'inscription indique effectivement la date à laquelle Macaire de Roman fit faire cet oratoire, et alors le texte fut composé à une date postérieure à l'an 1558, quand il décéda ; ou bien il s'agit d'un évêque homonyme.

Dans la mesure ou nous pouvons nous prononcer sur la chronologie large de ce texte épigraphique, ses caractères appartiennent bien au XVIe siècle. Dans ce cas la première hypothèse demeure possible. Mais il n'en demeure pas moins que le siège de Roman avait déjà été occupé par un autre Macaire, antérieur à celui dont nous retracions plus haut la biographie. Ce Macaire 1er est extrêmement peu connu ; l'éparchie de Roman lui fut confiée vers 1508 et il la conserva au moins jusqu'en septembre 1517 (vers 1518 un autre pasteur est à la tête de cette Eglise) [5]. Si le ktitor attesté à Dionysiou fut ce premier Macaire, la date de l'inscription cadrerait avec lui et aurait été apposée après sa mort.

On le voit, il est très difficile de départager le bon droit de l'un ou de l'autre évêque sur le parekklésion de Dionysiou ! Certes, on nous dit qu'un évêque de Roman Macaire mourut à Dionysiou [6]. Mais nous ne pouvons vérifier cette assertion. Si elle s'avère un jour fondée, il n'y aura plus de doute qu'il s'agit effectivement de Macaire 1er, dont on perd la trace après 1517 et dont on ignore où il décéda et fut enterré, tandis que l'on sait pertinemment que l'érudit Macaire II reçut la sépulture à son couvent de Râşca, en Moldavie, après avoir fermé les yeux à tout jamais le 1er septembre 1558 [7].

Strictement parlant, les chances de Macaire 1er paraissent l'emporter sur celles de Macaire II, car cette solution lève toutes les difficultés. Mais il ne faut pas non plus oublier que l'histoire des relations de la Moldavie avec le monastère de Dionysiou semble n'avoir commencé que sous le règne de Pierre Rareş, qui refit le couvent qui avait été incendié en 1534 [8], et que plusieurs de ses boyards tinrent à s'associer à son oeuvre en offrant à ce haut lieu de la Sainte Montagne des vêtements liturgiques [9]. On conçoit, dans ce contexte, que l'évêque Macaire II, qui fut

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dévoué à Pierre Rareș, ait voulu participer lui aussi à l'entreprise princière en dotant Dionysiou d'une chapelle aménagée à ses frais [10].

Bref, le pour et le contre se contrebalancent dans son attribution à l'un ou à l'autre des deux évêques homonymes. Même si nous penchons personnellement pour le second, nous n'anticipons pas sur l'avenir appelé à trancher ce détail des relations roumano-athonites.

---

[1] Ce parekklésion a été signalé par l'archimandrite Gabriel, Ἡ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Ἱερὰ μονὴ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, Athènes, 1959, pp. 55—56, qui reproduit avec beaucoup d'inexactitudes l'inscription relevée par nous le 30 août 1978. Les peintures de la chapelle remontent au siècle dernier : à droite de l'entrée, une date (1880) qui doit les concerner. Dans l'iconographie actuelle on relève différents saint anargyres, la Cène de Membrè et les saints Azarie et Misaël.

[2] P. Ş. NASTUREL, *Un témoignage byzantin sur la métropole de Roman (Moldavie)*, „Revue des études roumaines", XV, 1975, pp. 198—202. Alors que la liste épiscopale telle qu'elle a été éditée par J. DARROUZES et que commente notre article, accentue le nom de Roman sur la dernière syllabe — Ῥωμανοῦ — (à l'instar de l'antroponyme Romanos), l'inscription de Dionysiou respecte l'accentuation roumaine, qui repose sur la syllabe initiale de ce mot).

[3] Voir ici-même, p. 211.

[4] Sur Macaire, voir P. P. PANAITESCU, *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI*, Bucarest, 1959, pp. 74—105 ; E. TURDEANU, *L'activité littéraire en Moldavie (1504—1552)*, „Revue des études roumaines" IX—X, 1965, pp. 108—114 et 126 ; G. IVAȘCU ; *Istoria literaturii române*, I, Bucarest, 1969, pp. 83—85 ; M. PĂCURARIU, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, „Biserica Ortodoxă Română", XCIII/3—4, 1975, pp. 334—335.

[5] M. PĂCURARIU, *op. cit.*, p. 334 ; Gh. I. MOISESCU, et Al., *Istoria Bisericii Române*, Bucarest, 1957, I, p. 346.

[6] Archimandrite Gabriel, *op. cit.*, p. 173 (sans indication de source : peut-être interprète-t-il ainsi la présence de l'inscription du parekklésion).

[7] M. PĂCURARIU, *op. cit.*, p. 335.

[8] Voir ici-même, p. 161.

[9] Ici-même, p. 162.

[10] Macaire s'adressa à un artiste grec pour les peintures de l'église de Râșca : voir ici-même, p. 523.

X. LA STALLE DU MÉTROPOLITE DE MOLDAVIE MARDARIOS À STAVRONIKITA (1614)

Dans leur recueil d'inscriptions athonites, Millet, Pargoire et Petit ont publié un petit texte grec relevé par eux au monastère de Stavronikita. Gravé sur un siège qu'Uspenskij avait vu dans le choeur et qu'ils retrouvèrent dans l'exonarthex [1], il a la teneur suivante :

„Le métropolite de Moldovalachie Macarios, l'an 7122, au mois d'avril, le 5".

L'an 7122 répond à l'an 1614 de notre ère. Et c'est là que commence une première difficulté. En ce temps-là les destinées de l'Eglise moldave — ou moldovalaque, selon sa titulature byzantine officielle et séculaire — étaient entre les mains de l'illustre métropolite Anastasie Crimca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(décembre 1607—1617, puis mai 1619 — 19 janvier 1629)[2]. Erreur sur le déchiffrement de la date du siège de Stavronikita ?

Un métropolite Macaire de Moldovalachie est attesté : son nom se lit sur un très bel épitaphios qui semble avoir péri dans la tourmente de la seconde guerre mondiale, en Pologne, à Lwow (Lemberg). Brodé en 6936, l'objet remontait donc à 1428[3]. On ne sait rien du sûr quant à la personne de cet hiérarque, en qui le P. V. Laurent a vu, hypothétiquement, cet évêque de Poleainina dont les démêlés avec le patriarche de Constantinople figurent au premier feuillet conservé des Mémoires de Syropoulos. L'oecuménique lui refusait l'entrée à Constantinople, sous prétexte que le basileus Manuel II Paléologue l'avait, de son propre chef, désigné pour occuper le siège vacant de Moldovalachie. L'incident remonte à 1416, mais, peu après, le patriarche Euthyme passant de vie à trépas, l'incident fut clos[4]. Je suis tenté d'admettre cette hypothèse du très regretté byzantiniste français, car le métropolite Joseph Ier, un Roumain, parent du voévode Alexandre le Bon, ne figure plus dans les sources après 1415, comme je l'ai montré ailleurs[5].

Chose curieuse, les historiens des rapports qui existèrent entre les Pays roumains et Stavronikita, font le silence autour de cette inscription[6]. Sans doute la trouvèrent-ils embarrassante. Ou bien fallait-il penser que la date en avait été mal déchiffrée et que l'on devait la reculer de deux siècles, ramenant ainsi le siège à 1414 ? Là non plus la solution ne nous semblait pas être la bonne car Joseph occupa son siège jusqu'en 1415 ![7].

Et pourtant la solution est très simple : certes il y a une erreur dans le déchiffrement de l'inscription, mais elle n'affecte pas la date de la stalle en question mais le nom du donateur. Erreur minime mais capitale. Ce n'est pas Makarios qu'il faut lire, mais Mardarios. La vérification est aujourd'hui impossible car le siège en bois relevé de belles incrustations d'ivoire et de nacre dessinant des arabesques dans le goût oriental, ne porte plus que la moitié de l'inscription. Nous l'avons examinée et fait photographier en 1978 et on déchiffre encore[8] sur une plaquette incrustée sur le dossier ces mots : „Le m(ét)ropolite Ma

Valachie :

au mois d'a

L'autre moitié s'est décollée et a disparu.

Qu'il faut lire Mardarios au lieu de Macarios, c'est ce que nous allons établir. La Moldavie connut un pasteur éphémère du nom de Mardarie, qui occupa le trône métropolitain d'avril ou mai 1595 à août-septembre de la même année. C'était un ancien évêque de Rădăuţi. Obligé de s'expatrier en Pologne, au monastère ukrainien de Drohobycz, dont il devint higoumène, il finit par se rendre à l'Athos. Il s'est conservé de lui, en tant qu'„ancien métropolite de Moldavie", une lettre envoyée de la Sainte-Montagne aux orthodoxes de Lwow le 5 janvier 1614. Le document parle des peines innombrables que Mardarie endura avant de trouver la quiétude au Mont Athos[9]. J'ignore à quel monastère il s'était retiré. Mais le siège de Stavronikita suggère une réponse tout

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

à fait plausible. C'est indubitablement ce personnage qui en fit don aux moines de Stavronikita pour servir de stalle à l'higoumène.

[1] MILLET-PARGOIRE-PETIT, *Inscriptions...*, p. ..., n°. ...

[2] M. PĂCURARIU, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, „Biserica Ortodoxă Română" XCIII/3—4, p. 333.

[3] E. TURDEANU, *Les épitaphioi moldaves aux XVe et XVIe siècles*, „Cercetări literare", IV, 1941, pp. 203—204 et pl. III.

[4] V. LAURENT, *Les 'Mémoires' du grand ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438—1439)*, Paris, 1971, pp. 100—101 et notes 5 et 7.

[5] P. Ş. NĂSTUREL, *Une prétendue oeuvre de Grégoire Tsamblak : „Le martyre de saint Jean le Nouveau"*, „Actes du Premier Congrès International des Etudes balkanisques et sud-est européennes" VII, Sofia, 1971, pp. 346 et 348 : les reliques du martyr furent achetées par Alexandre le Bon et amenées à Suceava en 1415, du vivant du métropolite Joseph.

[6] Rien chez N. IORGA, *Muntele Athos...*, ni chez T. BODOGAE, *Ajutoarele...*, ni non plus dans notre article de la „Revue des études roumaines" (supra, ici-même, p. 301, note 4).

[7] Supra, note 5.

[8] Nous possédons des photographies que nous a faites M. Karl Mallwitz, étudiant allemand à Berlin, et avons nous-mêmes dessiné ce qui subsiste de l'inscription. La plaquette conservée mesure 7,5 cm de long × 7,8 de haut ; les montants extérieurs de la stalle portent aussi des incrustations d'ivoire. Sur les côtés, les motifs sont à gauche des hexagones, et à droite des fleurs, mais moins beaux que ceux du dossier, dont la partie supérieure a disparu. Le siège mesure encore 1,42 m. Il servait jadis à l'higoumène, mais on le remisa dans l'exonarthex quand le monastère l'eut remplacé par un autre siège à baldaquin, somptueux et tout doré dont l'inscription porte l'année 1849.

[9] Sur Mardarie : comme évêque de Rădăuţi, métropolite de Moldavie voir M. PĂCURARIU, *op. cit.*, p. 337 et p. 332 ; N. IORGA, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*, I, Bucarest, 1928, pp. 205 et 238 ; GH. I. MOISESCU et alii, *Istoria Bisericii Române*, I, Bucarest, 1957, pp. 351 et 342.

XI. LE MANUSCRIT 1434 D'IVIRON

Faute d'informations plus précises, nous signalerons sommairement ici, mais avec toutefois quelques remarques préliminaires en vue d'une étude de ce codex à peine connu, le manuscrit 1434 de la bibliothèque du monastère d'Iviron. C'est sans doute un *archiératikon* (pontifical) car, outre les liturgies de saint Basile et de saint Jean Chrysostome, il renferme précisément l'office des ordinations. A la fin du manuscrit figure aussi une longue lettre, encore inédite, du métropolite Matthieu de Myres „au très honoré et très noble archonte messire Nicolas, higoumène et vestiarios", en date du 7 mars 1621 (7129). Il ressort d'une notice dudit codex qu'il appartint en 1621 à l'ancien métropolite de Sisanion Léonce, devenu moine d'Iviron [1].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le nom du destinataire de la lettre de Matthieu de Myres est bizarrement affublé de titres ecclésiastiques et civils : higoumène, mais aussi vestiarios et archonte. Est-ce à dire que Nicolas était un ancien trésorier (vestiarios) devenu higoumène ? Ce serait une façon élégante de tirer au clair cet étrange amalgame de titres [2]. La liste des hauts dignitaires de la principauté de Valachie connaît en 1616 un *vistier* portant le nom de Nicolas [3]. Son nom de famille demeure inconnu. Mais il devait être Epirote, vu que Léontios — son parent ? — était originaire d'Argyrokastro (aujourd'hui en Albanie) [4]. Il est regrettable que nous ignorions le monastère confié à la houlette de ce Nicolas [5]. Le jour où la lettre de Matthieu de Myres aura été éditée, on peut esperer que le voile qui enveloppe encore cet archiératikon et son possesseur sera levé.

Si nous faisons état ici-même de ce manuscrit c'est parce que nous supposons que Nicolas fut bien un dignitaire grec de la principauté valaque, et aussi compte tenu du fait que le métropolite de Myres vivait refugié en Valachie [6].

Voir ADDENDUM [7].

---

[1] Θησαυροὶ τοῦ Ἀ.Ἀ.Ὀ., II, p. 340—341. Une faute d'impression assigne pour date à la lettre ζρηϑ', au lieu de ζρκϑ' : le calcul effectué par les éditeurs — 1621 — écarte toute incertitude.

[2] *Op. cit.*, incipit de la lettre de Matthieu de Myres, (ὁ Μυρέων et non Μωρέων, comme l'écrivent les éditeurs !) Sur Matthieu de Myres, voir plus bas, note 5. Nous connaissons un cas de dignitaire de Valachie cumulant son titre de boyard — précisément celui de vistier — avec celui de son office auprès du Patriarcat oecuménique : Jean Karyophylle, grand chartophylax du patriarcat, fut aussi grand *vistier* — ministre des finances — du prince de Valachie Radu Léon, du 14 janvier 1666 au 20 novembre 1668 : P. Ş. NĂSTUREL, *Contribuţii la viaţa lui Ioan Cariofil în legătură cu Biserica românească*, Mitropolia Olteniei, X/7—8, p. 511—527 et N. STOICESCU, *Dicţionar...*, p. 198—199. Les grands *vistieri* des pays roumains étaient souvent des Grecs.

[3] *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Ţării Româneşti în veacurile XV—XVII*, Studii şi materiale de istorie medie, IV, Bucarest, 1960, p. 573. Nicolas est attesté comme *vistier* de Valachie entre le 29 février et le 8 juillet 1616 (donc sous le règne du prince Radu Mihnea) ; mais N. STOICESCU, *Dicţionar...*, ne l'enregistre pas. Il est en tout cas distinct de Nica de Çorcova, grand vistier de 1602 à 1610, qui fut mis à mort — selon le témoignage même de Matthieu de Myres — par le peuple révolté, sous le règne du prince Gabriel Movilă (avant le 2 juin 1618 et après le 22 juillet 1620) : v. N. STOICESCU, *op. cit.*, p. 319 et C. C. GIURESCU, *Histoire chronologique de la Roumanie*, Bucarest, 1976, p. 382.

[4] Notice citée d'après Θησαυροὶ τοῦ Ἀ.Ἀ.Ὀ., II, p. 341.

[5] On ne peut pas non plus l'identifier au fameux vistier (lui-aussi !) Nicolas Stavrinos (sur lui : D. RUSSO, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, I, Bucarest, 1939, p. 114—144), le chroniqueur en vers des exploits du prince Michel le Brave, s'il est vrai qu'il fut mis à mort, avec son fils le hatman Georges, par le prince de Moldavie ŞtefanTomşa (voir D. RUSSO, *op. cit.*, I, p. 115—116). Mais il n'en est pas moins piquant de constater que Matthieu de Myres a continué l'oeuvre de son compatriote, l'Epirote Stavrinos ! (D. RUSSO, *op. cit.*, p. 122.) Aussi se demandera-t-on dans quelle mesure l'hiéromoine Néophyte (qui édita en

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1672 à Venise le poème de Stavrinos) était bien informé des circonstances de sa mort : en effet, il prétend que le personnage fut tué par Ştefan Tomşa „trente ans après" Michel le Brave. Ceci signifierait donc qu'il périt en 1631 ; or les années de règne de Ştefan Tomşa (voir plus haut) contredisent déjà cette affirmation. Un hatman Georges m'est inconnu.

[6] Sur le carrière du lettré Epirote Matthieu de Myres voir par exemple : D. RUSSO, *op. cit.*, I, p. 157—179. Il mourut le 14 avril 1624 (7132) : R. GIOGLOVAN, *Inscripţii inedite de la Mănăstirea Dealu*, dans Studia valachica, (II), 1970, p. 168—169 (et une note de P. Ş. NĂSTUREL, sous presse dans Cyrillomethodianum).

[7] ADDENDUM : Le 25 août 1979 nous avons pu examiner à loisir à Iviron le manuscrit de Matthieu de Myres. La lettre adressée au *vistiar* et higoumène Nicolas constitue une diatribe contre l'usage du pain azyme par les Latins. Nous l'avons recopiée intégralement (ff. 58r—64v) et comptons la publier un jour, car elle dépeint le profil spirituel de son auteur. Quant à l'identité de Nicolas, nous pensons qu'il doit s'agir de Nicolas de Jannina, qui fut effectivement vistier et qui refit le monastère de Golgota (ou Gorgota), à proximité de celui de Dealu, dont Matthieu de Myres, Epirote lui-même, était le supérieur. On conçoit ainsi les liens existant entre les deux hommes. Golgota fut dédié au monastère de la Transfiguration des Météores. Il semble possible que l'ex-vistier Nicolas, second fondateur de ce couvent valaque, en soit devenu l'higoumène, après avoir embrassé le monachisme. Sur ce boyard et sur Golgota : N. IORGA, *Fundaţiuni religioase ale domnilor români in Orient*, Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, IIe serie, tome XXXVI, 1914, p. 871 et 874.

XII. LA PHIALE DE LAVRA ET JEAN MICHOS (1635)

C'est dans les derniers mois de 1634 ou dans le courant de l'année 1635 (en 7143) que les peintres Mercure et Atzalis décorèrent de leur pinceau la voute de la belle phiale du monastère de Lavra. La dépense fut couverte par un personnage que l'inscription composée à cet effet désigne pompeusement comme le „très illustre archonte Ioannakis Michos de Saint-Eustrate" (τοῦ ἐνδοξοτάτου ἄρχοντος κυροῦ Ἰωαννάκι τοῦ Μίχου ἀπὸ τὸν ἅγιον Εὐστράτιον)[1]. Saint-Eustrate est vraisemblablement l'île des Sporades de ce nom, située au sud de Lemnos, sur une ligne imaginaire unissant la péninsule athonite à l'île de Mytilène [2]. Ce détail, on va le voir, est indispensable pour l'identification dudit „archonte".

Qui était ce Ioannakis Michos ou fils de Michos ?

L'adjectif ἐνδοξότατος et l'appellation d'ἄρχων nous font songer de prime abord à quelque boyard grec des Pays roumains, lequel serait venu de l'archipel des Sporades tenter lui aussi la fortune au nord du Danube. Qui plus est, il existe (ou existait) dans les années trente un épitahios conservé dans un musée privé de Moldavie dont l'inscription, en partie inédite, montre qu'il avait été offert par „le serviteur de Dieu Ioannis Michos. En l'an 1638". Le professeur I.D. Ştefănescu a qui l'on doit la description de cette broderie, dont il a heureusement publié la photographie, n'a pas remarqué le nom du donateur et ne s'est donc pas posé la question de son identification [3]. La chronologie de ce voile proche de celle des peintures de la phiale de Lavra et l'identité des noms

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Ioannakis n'étant que le diminutif de Jean) nous incitent à voir le meme personnage dans les deux inscriptions. La présence de l'épitaphios en Roumanie semble attester que Jean Michos a vécu en Moldavie ou en Valachie à l'époque considéréee. Il est regrettable que le collectionneur n'ait point précisé la provenance de cette broderie, qu'il aura obtenue vraisemblablement dans un monastère ou une église de Roumanie. A première vue l'épitaphios de 1638 est la donation d'un Grec des principautés à un quelconque édifice religieux, moldave ou valaque. Comme la collection en question fut constituée d'objets récoltés à travers le territoire roumain [4], toutes les hypothèses demeurent valables.

Nous admettrons donc que Jean Michos était un Grec vivant soit en Moldavie, soit en Valachie.

L'inscription de 1638 ne précise pas ses qualités, marque d'humilité qui dérange tant soit peu l'orientation de nos recherches. Et l'on se demandera s'il s'agit là d'un boyard ou d'un riche marchand. Nos lectures n'attestent pas (du moins jusqu'ici) la présence en Moldavie d'un Jean Michos. En revanche, il est un personnage insigne en Valachie qui s'appelle Michos (Miho, Miha, Mihul, Mihail, selon les documents). On a de lui des signatures apposées en grec et détint les plus hautes charges à la cour valaque : grand spathaire (1616—1620, avec interruption de 1616 à 1618 quand il occupe les fonctions équivalentes de hatman, en Moldavie), redevenu grand spathaire de Valachie (1628—1630), il fut grand logothète un bref instant (en 1630), pour être immédiatement après élevé à la plus haute des dignités valaques, celle de grand ban (1630—1631). Après quoi, il accepta de redevenir grand spathaire (1631—1632). Battu lors des combats qui marquèrent la prise du trône et du pouvoir par le prince Mathieu Basarab, il se réfugia en Moldavie, puis finit par se réconcilier avec son vainqueur, dont il fut le grand logothète en 1640. Ayant commis une injustice au détriment du monastère d'Argeş, il fut disgracié par le voévode [5]. C'est donc à ce Grec d'humeur aventureuse que nous avions primitivement songé à attribuer l'épitaphios Ursăcescu. Mais avec un tantinet d'hésitation, moins du fait de l'absence de l'indication de toute fonction, que parce que le donateur s'appelle Jean Michos, alors que le boyard en question est simplement Mihos, et que l'on sait qu'il a nom aussi Racotă Miho [6], étant l'auteur de la famille de boyards roumains Racotă.

L'indication contenue dans l'inscription de Lavra que Ioannakis Michos était originaire de Saint-Eustrate, île des Sporades, ruine définitivement l'identification esquissée plus haut : le boyard était le frère de l'aga Leca, l'un des plus actifs collaborateurs du prince Michel le Brave, et partant il était Albanais... „Leka aga, albanais" était originaire de Tyrnavon, en Thessalie [7]. A moins d'admettre que son „frére" Jean Michos était Albanais né dans les Sporades — et nous n'osons pas franchir ce pas —, il nous semble maintenant impossible d'identifier le donateur des peintures de Lavra et de l'épitaphios à cette intéressante figure de l'histoire roumaine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A défaut, nous supposons que nous sommes en présence d'un marchand grec, considéré par ses compatriotes comme un „archonte" en raison de sa très grande richesse [6]. L'avenir certainement fera un jour la lumière sur lui. Mais il faut savoir attendre.

---

[1] MILLET-PARGOIRE-PETIT, *op. cit.*, p. 129 (nr. 391). Le texte est reproduit en partie (mais avec des inexactitudes : par exemple Ἰωάννου au lieu de Ἰωα νάκι par ŞMIRNAKIS, *op. cit.*, p. 388. Çf. aussi MAMALAKIS, *op. cit.*, p. 271.

[2] Cf. P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS et D. PAPACHRISSANTHOU, *Actes de Lavra*, I, p. 217 et carte, p. 57. Voir aussi O. MERKL, *Ortsnamen Griechenlands in „frankischer" Zeit*, Graz-Köln, 1966, p. 35 (Hagios Eustratios).

[3] I.D. ŞTEFANESCU, *Monuments d'art chrétien trouvés en Roumanie*, „Byzantion" VI/II, 1931, p. 593—595 et planche 39 et, du même, *Autels, tissus et broderies liturgiques*, „Analecta", II, Bucarest, 1944, p. 128—129 et planche XLI (en fin de volume). Après le verset coutumier — Ὁ εὐσχήμων Ἰωσὴφ etc... jusqu'à ἀπέθετο — on déchiffre aisément sur les deux planches ces mot brodés eux aussi en lettre majuscules : ΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ θ(εο)Υ ΙωΑΝ[Ν]Ης. ΜΗΧΟς :- ΕΝ ΕΤΗ.=ΑΧΝΗ.:. L'inscription grecque est inédite et le nom du donateur est communiqué par nous ici pour la première fois.

[4] C'est ainsi qu'une très intèressante lampe chrétienne provient de Dobroudja (Constanţa) : I. D. ŞTEFÂNESCU, *Monuments d'art...*, p. 571—574 et pl. 23. Ayant retrouvé, voici tantôt un quart de siècle, au Musèe de Bârlad (Moldavie) différents objets de ladite collection — Collection Ursăcescu —, nous nous enquîmes aussi de l'épitaphios qui nous était connu par les travaux de I. D. ŞTEFÂNESCU. Il nous fut répondu qu'il ne s'y trouvait pas. Comme nous insistions, on nous donna à entendre que nous pourrions peut-être le voir lors d'un autre voyage dans cette ville, mais à condition de prévenir de notre venue. L'extrême discrétion des personnes de bonne volonté qui nous renseignèrent alors, nous laissa le sentiment que la broderie devait se trouver à l'abri quelque part, peut-être bien chez quelque particulier, l'objet ayant vraisemblablement pu être soustrait à la confiscation, par l'Etat, de la collection personnelle du Père Ursăcescu. L'essentiel c'est que l'épitaphios semble exister encore et donc qu'il réapparaîtra un jour. Depuis notre visite, sans lendemain, au Musée de Bârlad, certaines pièces de la Collection Ursăcescu ont gagné le Musée de Bucarest, telle la lampe protochrétienne signalée plus haut : voir Em. POPESCU, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucarest, 1976, p. 90—91 et pl. 54. A titre de simple hypothèse de travail, on se demandera si l'épitaphios n'aura pas été offert à l'église princière de la Dormition, à Bârlad, refaite précisément vers 1636 par le voévode Vasile Lupu. Cf. N. STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucarest, 1974, p. 84 et 976 (mais à la meme date on refit aussi celle de Ştefăneşti : *op. cit.*, p. 976). A moins qu'on ne veuille nous objecter l'éventualité que des moines de Lavra aient aliéné l'épitaphios en le transportant avec eux outre-Danube...

[5] Sur Miho Racotă : N. STOICESCU, *Dicţionar...*, p. 233—234 (une de ses filles épousa le prince de Moldavie Constantin Cantemir).

[6] Dans les sources roumaines aucun des membres de la famille de Miho ne semble avoir porté le prénom de Jean. Miho est un dérivé de Michel. Signalons que vers la meme époque on rencontre encore dans les documents roumains un autre Miho, Mihu Brătăşanu, fils du Grec de Roumélie Ghinea Ţucala (cf. τσονκαλὰς 'potier'), grand trésorier de Valachie : mais il ne commença sa carrière qu'en 1646. Sur eux : N. STOICESCU, *op. cit.*, p. 122—124.

[7] N. STOIESCU, *op. cit.*, p. 80—81. Un fils de Miho porta le nom de Leca Racotă et il hérita de son oncle : *ibid.*, p. 80 et 234.

[8] Brodé de fils d'or, d'argent et de soie (cf. description par I.D. ŞTEFANESCU), le voile liturgique de 1638 n'a pu être offert que par un riche personnage, seigneur ou marchand. On retiendra à cet effet qu'en néo-grec *archonte* est synonyme de personne bien née ou riche (εὐπατρίδης, πλούσιος). Cf. le Σύγχρονον ὀρθογραφικὸν Λεξικὸν Ἑλληνικῆς γλώσσης καθ. -δημ., Athènes, 1961, p. 271 (s.v.). C'est manifestement un notable.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XIII. AUTOUR DE RELIQUES DE SAINT MICHEL DE SYNNADA A LAVRA ET EN VALACHIE

Parmi les châsses que possédait le monastère d'Arnota, en Olténie, il en est une aujourd'hui au musée d'Art de Bucarest — dont les reliques proviennent du Mont Athos en droite ligne. Selon l'inscription slave qu'elle porte, cette pièce d'orfèvrerie renferme une main de saint Michel de Synnada (ou Synada) achetée par le voévode Mathieu Basarab et son épouse Hélène „aux moines de la Sainte-Montagne". L'ouvrage fut achevé le 5 novembre 1641 (7150) [1].

Il est regrettable que le métropolite de Hongrovalachie Théophile, que son prince avait chargé de s'occuper de l'exécution de la châsse, peut-être aussi de l'obtention des reliques, n'ait pas précisé dans l'inscription qu'il fit graver sur leur reliquaire, le nom exact du monastère athonite d'où elles provenaient. Mais la dévotion de Mathieu Basarab envers ce saint confesseur iconodoule s'est encore manifestée autrement : il fait élever dans la cour du monastère de Lavra une église en son honneur [2]. Outre cela, il fit don aux moines lavriotes d'un vieil évangéliaire byzantin où lui et son épouse sont représentés, agenouillés, offrant le précieux codex à saint Michel, qui les bénit du haut des cieux. Or le manuscrit renferme une longue notice en langue grecque qui précise que le couple princier dédia à Lavra cet évangéliaire „pour obtenir la faveur et la bénédiction de notre Père parmi les saints Michel, evêque de Synnada, le Confesseur" et qu'il lui fut donné „quand on porta son chef honoré en Valachie en l'an 7151, avec la participation du très pieux prohigoumène kyr Joseph". La date est corroborée par l'indiction („11e indiction") ; ce détail laisse à penser que la notice est contemporaine de la donation [3].

La présence de reliques de saint Michel de Synnada est attestée à Lavra depuis juillet 978, quand les empereurs byzantins Basile II et Constantin VIII les offrirent, avec d'autres reliques et une grosse somme d'argent, à saint Athanase pour son monastère [4]. Mais leur chrysobulle parle de la tête dudit Confesseur. Or si le chef fut bien transporté en Valachie en 1642 ou 1643 (7151) [5], la main, elle, fut achetée par le fondateur d'Arnota à la fin de 1641 au plus tard, soit donc un ou deux ans plus tôt.

Nous n'avons pas encore réussi à dévouvrir des informations sur la présence à Lavra, ni ailleurs, de la main de saint Michel à une date antérieure. Donc, rien ne prouve strictement que ladite relique fut procurée au voévode roumain par les moines de la Grande Laure. Mais la particulière piété du prince envers l'évêque de Synnada, à qui il fit bâtir une église dans la cour même de Lavra, nous fait penser que cette main aussi aura appartenu antérieurement à ce monastère. Naturellement, le problème de son authenticité dépasse notre compétence ! Mais, vraie ou fause, cette relique atteste le culte rendu en Valachie, au monastère d'Arnota plus exactement, à saint Michel par l'entremise du Mont Athos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On connaît les mobiles de la translation en Valachie de la tête de saint Michel : il s'agissait de conjurer une très grave invasion de sauterelles, qui détruisaient les champs et les cultures du pays [6].

Le salut ainsi apporté aux cultures valaques se grava dans les mémoires. En 1691, puis en 1729, on fera venir à nouveau de Lavra en Valachie le chef miraculeux du saint. Selon les chroniques du temps, les criquets malfaisants furent conjurés chaque fois avec le même heureux succès [7].

Ce miracle perpétré sous Mathieu Basarab et la présence en Valachie de la main du thaumaturge frappèrent indéniablement les esprits. Un érudit de la cour princière, le *vistier* (trésorier) Simon Dediulovici composa même en slave une doxologie (encore inédite) à la gloire de saint Michel de Synnada. Certains savants roumains se sont empressés d'affirmer, sur la foi de la datation erronée d'un manuscrit de l'Académie Roumaine, que le personnage aurait vécu à la fin du XVe siècle [8]. En fait — comme nous aurons l'occasion de le montrer ailleurs plus en détail — cet écrit (conservé dans un manuscrit jadis en possession du monastère d'Arnota) fut destiné à être chanté devant le reliquaire de la main du saint achetée à prix d'or par Mathieu Basarab.

Voici, enfin, en vue de la constitution du dossier de saint Michel de Synnada, la traduction de l'inscription slave qui orne le reliquaire d'Arnota : „+ Ces saintes reliques, à savoir la main de notre Père parmi les saints l'archevêque Michel de Synnada, les a achetées le pieux prince Jean Mathieu voévode et sa princesse Hélène aux moines de la Sainte-Montagne et il les a payées grand prix et il les a embellies d'argent et d'or et de pierreries, et il les a placées au monastère d'Arnota, où est le temple des archistratèges Michel et Gabriel.

+ Pour que cela leur soit, à eux et à ses parents, à éternelle mémoire. Si quelqu'un les prend ou les vend, que le saint lui-même soit accusateur au Terrible Tribunal (du Jugement Dernier). Et de cette oeuvre s'est occupé le très sacré métropolite Mgr Théophile [9].

+ Cet ouvrage a été achevé en l'an 7150, au mois de novembre, le 5 [e] jour" [10].

Sur le bracelet entourant la relique on lit encore, et toujours en slavon : „(Reliques) de notre très vénéré Père Michel de Synnada" [11].

Le voévode valaque acheta encore d'autres reliques „aux moines de la Sainte-Montagne". Naturellement, dans ce cas également nous ignorons quel monastère s'en sera démuni pour satisfaire à la piété du voévode roumain. Le texte qui accompagne leur reliquaire ressemble de fort près à celui de la châsse de saint Michel. En voici la teneur en traduction :

„+ Cette sainte main de l'apôtre Philippe, l'un des 7 diacres, l'a achetée aussi le pieux prince Jean Mathieu Basarab voévode et sa princesse Hélène aux moines de la Sainte-Montagne et il l'a payée et ornée d'argent et de pierreries et d'or, et il l'a placée au monastère d'Arnota, où est le temple de l'archistratège Michel.

+ Pour qu'elle soit pour lui et ses parents à éternelle mémoire. Si quelqu'un la prend ou la vend, que le Saint lui-même soit son accu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sateur au Terrible Tribunal (du Jugement Dernier). Et de cette oeuvre s'est occupé le très sacré métropolite Mgr Théophile. Et cet ouvrage a été achevé en l'an 7155, au mois de novembre, le 5e jour" [12].

Le reliquaire de saint Philippe date donc de 1646.

Pour nous, la relique de la main de saint Michel de Synnada aura été achetée par Mathieu et donnée à Arnota non pas le 5 novembre 1641 — comme semble l'affirmer la première inscription traduite un peu plus haut — mais en 1646, tout comme la main de saint Philippe. Les deux inscriptions sont identiques, à de minimes détails près. Ce qui frappe c'est que les deux reliques furent offertes à Arnota un 5 novembre. Aussi estimons-nous qu'il y a chance pour que l'orfèvre ait sauté l'unité quand il reproduisit le texte libellé sans doute par le métropolite. Il aura donc écrit par mégarde 7150 au lieu de 7155 sur la châsse de saint Michel de Synnada. Nous ne voyons pas en quoi le 5 novembre aurait pu constituer une date mémorable dans l'histoire d'Arnota ou dans celle de la famille du donateur roumain. Ce jour-là, l'Eglise d'Orient honore la mémoire des martyrs Galaction et Epistème, celle des „apôtres parmi les 70" : Hermas, Patrovas, Linos, Gaïus et Philologos, celle aussi de saint Domninos, comme encore celle des saints Timothée, Théophile et Théotime. Et on leur adjoindra saint Dorothée, les saints Eupsychios et Kartérios, plus saint Pamphyle et saint Silvain. Sans oublier non plus saint Agathangellos [13] ! Une bévue de l'artiste est donc plus que probable : elle est quasi certaine [14].

---

[1] Al. ELIAN, C. BĂLAN, H. CHIRCĂ et Olympia DIACONESCU, *Inscripţiile medievale ale României. I) Oraşul Bucureşti*, Bucarest, 1965, p. 599 (n° 818).

[2] G. CIORAN, Σχέσεις..., pp. 133—134 ; T. BODOGAE, *Ajutoarele...*, pp. 98—99. Cf. ici-même p. 74. L'église fut démolie en 1911 : G. CIORAN, *op. cit.*, p. 134.

[3] Nous utilisons la copie prise par nous à Lavra en 1971. Autre transcription cher CIORAN, *op. cit., p. 132.* Photographie chez M. BEZA, *Urme...*, p. 49, représentant les donateurs roumains agenouillée devant le saint. Il existe encore à Lavra un autre évangéliaire offert par Mathieu Basarab (CIORAN, *op. cit.*, p. 132) mais sa couverture à filigrane et médaillons en émail nous semble être une oeuvre russe (photo de cette reliure chez M. BEZA, *op. cit.*, loc. cit.) : sans doute le codex (un évangéliaire) fut-il donné par le prince valaque et sa reliure remplacée au XVIIIe/XIXe s. par un ouvrage d'apparat, prétentieux et froid.

[4] P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS et Denise PAPACHRYSSANTHOU, *Actes de Lavra*, I, Paris, 1970, p. 46 et pp. 111—114. Sur saint Michel de Synnada une notice de B. I. PH.(eidas) dans la Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία 8, Athènes, 1966, col. 1185—1188 avec portrait du Confesseur à la Phanéroméni de Salamine. (Voir aussi M. Ch. GKETAKOS, Ἡ μονὴ Φανερωμένης Σαλαμῖνος..., Athènes, 1966, p. 126). Saint Michel fut sacré évêque par le patriarche de Constantinople Tarasios ; il mourut en exil. Léon V l'Arménien le persécuta. Se fête est au 23 mai.

[5] Voir plus bas toutefois nos réserves sur cette date qui nous semble pouvoir être tronquée.

[6] T. BODOGAE, *op. cit.*, pp. 98—99.

[7] T. BODOGAE, *op. cit.*, p. 101. Nous reprendrons la question ultérieurement. Néanmoins il n'est pas sans intérêt de donner quelques informations sur le problème des sauterelles. Péril catastrophique pour l'économie, déjà enregistré dans la Bible, ces insectes (dont on connaît 5 000 espèces, mais dont 9 seulement se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

livrent à des migrations massives) se forment parfois en essains ravageurs, qui détruisent toute végétation, laissant derrière eux la désolation et la famine. Leurs nuages — (en Amérique, on en a constaté qui s'étendaient sur 500 km de longueur et 1600 de largeur, volant à 800 m d'altitude et comprenant 124 milliards d'individus !) — se déplacent à une vitesse allant de 20 à 45 km à l'heure. Les sauterelles n'ont pas besoin de boire, mais en revanche elles s'hydratent sans arrêt grâce à une consommation ininterrompue de nourriture pendant le jour. Elles ne prennent jamais leur vol sous 18° C, rarement sous 22°, mais communément entre 29 et 35° ; leur température favorite est de 40° C environ. Les naturalistes modernes attribuent le phénomène qui les pousse à se réunir en essaims, à un „stress" dont la cause serait le contact trop fréquent entre congénères. Les sauterelles de Valachie sont les criquets migrateurs *(Locusta migratoria)* ; leur teinte tire sur le bistre et le vert pâle. Dans le bassin inférieur du Danube, la Russie méridionale, l'Asie centrale on rencontre aussi une forme solitaire de cet insecte, la *Locustana danica*, qui se distingue de l'autre par le nombre de ses mues et quelques autres caractères encore. On ne confondra pas le criquet migrateur et le criquet pélerin *(Locustana danica)*[1]. Les indications ci-dessus de température nous autorisent-elles à induire que lors de l'invasion malfaisante de ces orthoptères conjurée par le chef de saint Michel de Synnada la Valachie aura connu une chaleur exceptionnelle ? C'est aux entomologistes et climatologues roumains d'y répondre. (Nos informations d'après L. CHOPARD, L. BERTIN, J.BERLIOZ et P. LAURENT, *Les migrations animales*, Paris, 1942, pp. 35—46 ; B. GRZIMEK et M. FONTAINE, *Le monde animal en 13 volumes. Encyclopédie de la vie des bêtes, II (Insectes)*, Zürich, (1972), pp. 113—120 (voir p. 26.2 une reproduction en couleur du criquet migrateur) ; J. LHOSTE, *Des insectes et des hommes*, (Paris, 1979, p. 69).

[8] Le texte a été signalé d'abord par P. P. PANAITESCU, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Bucarest, 1959, p. 373 (ms. 178, ff. 7v—8v). PANAITESCU date le manuscrit du XVIe siècle et automatiquement, jugeant nécessaire un recul, assigne à Dediulovici le XVe siècle ! En réalité le contenu du codex prouve qu'il fut composé pour le monastère d'Arnota, placé sous le vocable de la Synaxis des saints Archanges (texte en leur honneur aux ff. 26—68v). On le sait, qu'ils soient grecs ou slaves, les manuscrits renfermant des textes destinés à la célébration des offices ont en général une écriture archaïsante qui peut tromper les paléographes.

[9] Théophile fut métropolite de Hongrovalachie avant le 20 juin 1636 et il le demeura jusqu'au début de 1648 : M. PĂCURARIU, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, „Biserica Ortodoxă Română", XCII/3—4, p. 326. Sur son rôle culturel : N. I. ŞERBĂNESCU, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, „Biserica Ortodoxă Română" LXXVII/7—10, 1959, p. 775—776.

[10] Supra, note 1.

[11] Al. ELIAN, etc., *op. cit.*, p. 599, note 1.

[12] *Op. cit.*, p. 600 (n° 819) et, à la note 1, ce texte gravé en slave sur le bracelet de la châsse : „(Main) du saint apôtre Philippe, l'un des 7 diacres".

[13] G. C. GEGLES, Μηναῖον τοῦ Νοεμβρίου, Athènes, s.a, p. 44—50.

[14] Les années du pontificat de Théophile (supra, note 9) ne nous sont d'aucun secours, puisqu'il occupa sa haute dignité aussi bien en 1641 qu'en 1646.

XIV. MANUSCRITS ET LIVRES
Quelques exemples

Les monastères athonites possèdent des manuscrits et de vieux livres provenant des Pays roumains. Ecrits tantôt en grec, tantôt en slave, plus rarement en roumain, ces documents des relations roumano-athonites n'ont pas encore été recueillis systématiquement, ni étudiés.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îl en est du reste de même des objets d'art religieux. C'est qu'il n'existe pas encore d'inventaire complet des manuscrits, livres et objets de piété éparpillés à travers toute la Sainte-Montagne.

Nous n'avons pas nous non plus essayé de recueillir tous les témoignages les concernant. Du reste, ces manuscrits et ces vieux livres ne peuvent entrer en ligne de compte que dans la mesure où l'on sait pertinemment quand et à quel monastère l'un d'eux a été offert à l'Athos, et par qui. Comme nous ne faisons pas un exposé des relations roumano-athonites des origines à nos jours, nous devons laisser de côté tout témoin dépourvu de chronologie. Même s'il s'agit d'un manuscrit de quelque antiquité. C'est qu'il a pu n'importe quand parvenir à tel ou tel monastère. Voici donc, mais uniquement à titre informatif, quelques exemples. D'autres, que nous ne répéterons plus ici, se trouvent cités à divers chapitres de notre ouvrage.

Certains de ces manuscrits conservés en Roumanie, proviennent de hauts lieux athonites. D'autres, par contre, ont suivi la route inverse. Nous avons par exemple eu l'occasion de signaler divers liturgiaires et certains livres d'office dont des voévodes, des seigneurs, des marchands, firent don à des sanctuaires athonites. Mais voici quelques autres exemples, choisis au hasard.

C'est à Chilandar que fut écrit, en 1408, un manuscrit — aujourd'hui disparu — que le grand savant et écrivain roumain du XIXe siècle Alexandre Odobescu avait découvert au monastère de Bistriţa, en Olténie. Directement ou par l'intermédiaire des parents serbes de la princesse Despina, l'épouse du voévode Neagoe Basarab, ce codex parvint donc en Valachie au début du XVIe siècle [1].

Le manuscrit slave 299 de la bibliothèque de l'Académie roumaine, à Bucarest, provient de Saint-Pantéléïmon [2]. Îl semble avoir été écrit au début du XVIe siècle et il a appartenu au même couvent roumain de Bistriţa [3]. Sans entrer dans les détails [4], il suffit de noter ici qu'il renferme des homélies de saint-Epiphane de Chypre, de saint Jean Chrysostome, de Jean (Damascène ?), de saint Athanase d'Alexandrie, de Grégoire de Nysse, du patriarche Jean de Constantinople (lequel ?), d'Eusèbe d'Alexandrie, de Diadoque de Photicée, de Basile de Séleucie, du patriarche Proclus de Constantinople. Leur examen permettra un jour de mieux connaître la diffusion de la littérature patristique dans les Pays roumains. Contentons-nous de noter encore que ces homélies constituent un tout organique axé sur les dimanches et jours de fête, depuis le Vendredi-Saint jusqu'à la Pentecôte [5].

Ce codex, qui fut écrit à Saint-Pantéléïmon a été retrouvé à Bistriţa, la fondation des puissants boyards Craiovescu, donateurs et fondateurs à ce monastère athonite comme aussi à Saint-Paul ; on admettra sans difficulé qu'il fut apporté de l'Athos par leurs soins pour leur couvent d'Olténie. C'est du reste le cas d'un autre codex slave de l'Académie de Bucarest, le ms. 254. Il s'agit cette fois d'un ménée slavon du mois de septembre. Au f. 98v une notice slave précise que „Ce livre est un présent du monastère de Saint-Pantéléïmon à messire — *panu* — Barbu et au dvornic Pârvul avec leurs frères" [6]. Evidemment, ces grands

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

seigneurs l'offrirent à leur tour, ou le laissèrent en héritage, à leur fondation olténienne. Nous pensons être en mesure de dater le don fait par les moines du Rossikon pour reconnaître les mienfaits dont ils étaient redevables aux seigneurs d'outre-Danube. Les quatre frères Barbul, Pârvul, Danciul et Radul, appartenaient à la plus haute noblesse de Valachie. Barbul, l'aîné, figure dans nombres de chrysobulles valaques en tête du conseil princier mais sans précision de fonction de 1482 à 1484. En 1495 il est grand ban, le plus haut des dignitaires valaques, puisqu'il prenait rang aussitôt après le voévode lui-même et était en qualité de gouverneur de l'Olténie, une sorte de vice-prince. La fonction de grand ban sera la sienne sous plusieurs princes, et jusqu'en 1520. Son frère Pârvul fut grand vornic *(dvornic)* — maire du palais, ministre de l'intérieur — dès 1482 : tantôt il est en fonction, tantôt ex-grand vornic : mais il porte le titre en 1482, 1486—1493, 1495—1501, 1507 — 1509 et mourut en 1512. La donation du manuscrit est antérieure à 1495 quand Barbul commence à porter le titre de ban. Compte tenu des indications ci-dessus relatives à Pârvul, indiqué comme dvornic en fonction, il nous reste donc les années 1482 a 1493 comme période-limite où ce présent athonite fut offert à des seigneurs roumains [7]. On rapprochera de cette chronologie la date du plus ancien chrysobulle valaque décerné au monastère de Saint-Pantéléïmon, celui de Vlad le Moine du 12 juin 1487 [8]. Or les quatre frères Craiovescu furent „vlastelini" de ce voévode, c'est-à-dire de très puissants boyards que leur influence mettait au rang de premiers conseillers du prince, auquel souvent ils s'apparentaient [9].

L'un des tout premiers livres imprimés en Roumanie, l'*octoèque* slavon de 1510, a été retrouvé à l'Athos, à Chilandar par V. Grecu, en 1937. Notre maître regretté en a déposé une copie photographique à la bibliothèque de l'Académie roumaine. Le frontispice élégamment gravé qui réhausse cette belle édition a été reproduit plusieurs fois déjà [10]. L'imprimeur, le moine monténégrin Macaire, à qui l'on doit plusieurs des livres imprimés en Valachie de 1500 à 1512 [11], semble être devenu par la suite higoumène des moines de „la Tour de l'Albanais", dépendant de Chilandar. Erronément, des historiens roumains ont cru que ce moine-imprimeur était devenu métropolite de Hongrovalachie sous le règne de Neagoe Basarab [12]. La chose est matériellement impossible, car même préposé par la suite à l'higouménat d'un monastère, il n'aurait pu s'intituler hiéromoine, comme c'est le cas de son homonyme de Chilandar.

Vu qu'il n'existe pas jusqu'à ce jour d'inventaire systématique des livres anciens conservés dans les bibliothèques athonites, il nous est très malaisé d'aborder ce chapitre de la diffusion des ouvrages imprimés en Roumanie à l'usage des peuples ortodoxes [13]. Dans la préface même du premier des livres qu'il fit imprimer (l'*Euchologe slavon* de 1653) le prince de Valachie Mathieu Basarab déclare en faire présent à tous les vrais-croyants, Moldovalaques (=Moldaves), Hongrovalaques (=Valaques), Russes, Serbes et Bulgares [14]. Déjà en 1637 un moine catholique, François Marcanich, notait que ce voévode se proposait „de réimprimer les

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

livres d'église du rit oriental, dont se servent les prêtres et les moines de sa principauté et de nombreuses autres provinces, telles la Moldavie, la Russie, la Bulgarie, la Serbie, la Rascie, l'Hertzégovine, la plus grande partie de la Thrace et de la Macédoine jusqu'à la Sainte-Montagne" [15].

En Valachie au monastère de Govora, une imprimerie fut créée dont la cheville ouvrière était l'higoumène en personne, Mélétios (Meletie) le Macédonien. Dans la préface même du psautier slavon publié le 30 janvier 1637, il déclare textuellement „avoir pris amour pour cet art de 'imprimerie lorsqu'il reçut l'habit monacal à la Sainte-Montagne de l'Athos, à la grande laure monastique appelée Zographou" [16]. Il est piquant de remarquer que ce fut à l'Athos même que ce caloyer (sans doute un slave macédonien) commença à s'intéresser à l'édition de livres, alors que la Sainte-Montagne n'y possédait aucune presse. Sans doute aura-t-il vu à Zographou des volumes imprimés, qui suscitérent sa vocation.

Nous ne saurions entrer ici dans le détail des titres qui furent imprimés à Govora, puis à Dealu où, en 1642, l'imprimerie fut déménagée. Mais nul ne doutera que nombre d'exemplaires des divers ouvrages publiés dans ces deux couvents roumains, prirent le chemin de l'Athos. Nous dirons toutefois quelques mots de l'un d'entre eux, car il a été retrouvé à Chilandar même, la traduction slave de l'*Imitatio Christi*. La bibliothèque de ce monastère en possède même un doublet, alors qu'aucun exemplaire complet ne se trouve plus en Roumanie [17]. Le livre parut au monastère de Dealu en 1647. Traduit du latin par le grand lettré valaque que fut le logothète Udriște Năsturel, il vit la lumière de l'impression aux frais de sa soeur Hélène, l'épouse du voévode Mathieu Basarab. Dans un petit poème de six vers, en slave, il fait la louange de la princesse en tête du volume, dont la préface est dédiée au savant métropolite de Moldavie Varlaam, avec lequel le boyard valaque collaborait étroitement à défendre l'Orthodoxie contre la propagande calviniste des princes hongrois de Transylvanie. L'existence de deux exemplaires de cet ouvrage à Chilandar atteste l'intérêt que l'on portait à cette perle de la mystique catholique médiévale même dans les milieux les plus fidèlement attachés à l'orthodoxie traditionnelle. On retiendra toutefois que le voévode Mathieu Basarab, grand bienfaiteur de l'Orthodoxie, était en excellents rapports avec les missoinnaires catholique et que son beau-fère Udriște menait avec eux le dialogue pour une union éventuelle sur les bases du Concile de Florence [18].

Addendum : Ce chapitre était achevé quand nous avons pris connaissance du livre de D. BOGDANOVIČ et D. MEDAKOVIČ, *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara. Stare štampane knjege manastira Hilandara,* Belgrad, 1978, 323 p. Il s'y trouve de nombreux manuscrits valaques et moldaves, dont les colophons n'apportent rien de nouveau à ce que nous avons exposé à travers les recherches d'E. Turdeanu, au chapitre des relations avec Chilandar (voir l'index de ces manuscrits p. 315). Quant aux livres anciens, l'ouvrage s'est limité à

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'inventaire de ceux des XVe et XVIe siècles : là aussi, d'assez nombreux titres imprimés en Valachie (voir pp. 277—278, passim). Nous y reviendrons à une autre occasion.

---

[1] Al. ODOBESCU, *opere* (éd. critique par Al. Dima, Marta Anineanu et V. Cândea), II, Bucarest, 1967, pp. 128—131 et p. 548. Cf. E. TURDEANU, *Legăturile românești cu mânăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, „Cercetări literare", IV, 1940, p. 69 et *nvățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (éd. crit. par Fl. Moisil, D. Zamfirescu et G. Mihăilă), Bucarest, 1970, p. 70. Nous ignorons le contenu de ce manuscrit.

[2] P. P. PANAITESCU, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Bucarest, pp. 401—403. Pour sa provenance cf. la notice de la feuille liminaire apud PANAITESCU, *Catalogul*, p. 403 (il nous avait échappé dans la rédaction de notre *Aperçu critique* car, à première vue, le texte de la notice slave est déroutant : „Ce livre appelé Pantéléïmon, etc.". Mais nous pensons que les éditeurs des *Învățăturile lui Neagoe Basarab* — supra, note 1, p. 70 — l'ont avec raison restitué au monastère athonite).

[3] *Învățăturile...*, éd. cit., p. 70.

[4] On peut les trouver dans le cataloque cité de PANAITESCU.

[5] *Învățăturile*, éd. cit., p. 70.

[6] P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, pp. 352—353 ; D. P. BOGDAN, *Despre daniile...*, p. 30, n. 2. Cf. aussi P. Ș. NĂSTUREL, *Aperçu critique...*, pp. 121—122.

[7] Sur ces quatre boyards : N. STOICESCU, *Dicționar...*, pp. 17—19.

[8] Ici-même, p. 324.

[9] N. STOICESCU, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova*, Bucarest, 1968, pp. 32—34.

[10] Voir pour plus de détails P. Ș. NĂSTUREL, *Aperçu critique...*, p. 121 et note 141.

[11] Voir par ex. le traité *Istoria literaturii române*, I, Bucarest, 1964, pp. 250 — 258 ; I.-R. MIRCEA, *Considérations sur les premières oeuvres imprimées à caractères cyrilliques*, Association internationale du Sud-Est européen. „Bulletin", X/1, 1972, pp. 111—120 (not. pp. 115—117) des Études.

[12] P. Ș. NĂSTUREL, *Recherches sur les rédactions gréco-roumaines de la Vie de saint Niphon II, patriarche de Constantinople*, Revue des études sud-est européennes, V/1—2, 1976, pp. 41—75 (avec bibliographie).

[13] En ce qui concerne les livres imprimés en Roumanie au cours des siècles et conservés à la bibliothèque patriarcale d'Alexandrie, nous avons pu, grâce au cataloque dressé par Th. Moschonas, en présenter la diffusion et en souligner l'intérêt : P. Ș. NĂSTUREL, *Vechi tipărituri românești în biblioteca patriarhiei din Alexandria*, „Ortodoxia", IV/3—4, 1952, pp. 516—525. Un travail similaire sur les ouvrages parus dans les principautés roumaines et parvenus ou conservés à l'Athos présenterait certainement une utilité, dont nous sommes peut-être nous-même loin de soupçonner toute l'importance. C'est là un desideratum de l'avenir.

[14] C. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, III/2, Bucarest, 1946, p. 891.

[15] Idem, ibidem.

[16] Idem, *op. cit.*, p. 894.

[17] P. V. NĂSTUREL, *Genealogia Năsturelilor*, „Revista pentru istorie, archeologie și filologie", XI/2, 1910, p. 296 (avec facsimilés communiqués par St. NICOLAESCU, p. 322) ; sur ce livre voir aussi D. H. MAZILU, *Udriște Năsturel*, Bucarest, 1974, pp. 119—189 (p. 121 mention peu sûre de l'existence autre fois d'un exemplaire de cet ouvrage au monastère de Tismana, en Olténie, et aussi d'un autre, mutilé, conservé à la bibliothèque de l'Académie Roumaine, à Bucarest). Sur les rapports entre Chilandar et la Valachie sous Mathieu Basarab, v. ici-même, p. 140—141.

[18] D. GĂZDARU, *O ipoteză filologică și date inedite despre episcopia catolică a Argeșului*, „Buletinul Bibliotecii Române", Freiburg I. Br., II (VI), s.n. 1969 —

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1970, p. 105 sqq (rapport d'un évêque polonais, en 1644, sur le drame que le prince roumain ressentait devant la simonie du trône oecuménique et son désir de recevoir de Rome une solution) ; P. V. NĂSTUREL, *Viaţa sfinţilor Varlaam şi Ioasaf tradusă de... Udriţte Năsturel...*, Bucarest, 1904, p. LXVII (lettre latine du Minorite croate Raphaël Levakovitch à Uriel, i.e. Udriţte Năsturel, peu après 1638) ; voir aussi D. H. MAZILU, *op. cit.*, pp. 37—38 et 126—127, note 2.

XV. ART ATHONITE ET ART ROUMAIN
Quelques considérations

Peut-être a-t-on tant soit peu exagéré en Roumanie, l'importance de la Sainte-Montagne dans le développment unitaire de l'art orthodoxe des Balkans. Pour le prouver, il faudrait connaître les noms des artistes qui décorèrent les édifices religieux des différents pays du Sud-Est européen. Or, jusqu'ici, la plupart demeurent anonymes et les peintres les plus doués ne sont pas attestés comme ayant pratiqué leur métier en pérégrinant à travers la Péninsule balkanique. On rencontre des „zoographes" grecs dans les Pays roumains, dès le XIVe siècle, et bien des fois au XVIe et au XVIIe siècles [1]. Mais comment attester leur présence individuelle dans tel coin des Balkans et des principautés roumaines également ? Certes, un artiste comme Georges de Trikala, mort en Moldavie en 1530 et enseveli à l'église princière de Hîrlău, sans doute recouverte extérieurement de ses peintures, suggère la réalité d'un lien entre les fresques balkaniques et celles de Moldavie [2]. De même un certain Stamatélos Kotronas, originaire de l'île de Zante, assuma en 1554 le soin de décorer l'église conventuelle de Rîşca (fondation du célèbre évêque de Roman Macaire, qui dota le couvent de Dionysiou d'un parekklésion [3]. Mais l'un comme l'autre avaient-ils jamais mis les pieds au Mont Athos ? En fait, cette unité tient avant tout au respect, à la survivance très forte de la tradition byzantine. Sans doute aussi aux carnets de peinture transmis de maître à élève. Il y a là un vaste champ d'investigation à peine défriché. Des répertoires iconographiques illustrés permettront petit à petit de reconnaître les ressemblances, les traits communs, les écoles. On l'a jusqu'à présent trop affirmé sur des sentiments subjectifs. Certes, les impressions que laissent les ensembles peints athonites autorisent de penser à des liens très forts entre leurs représentations et celles que l'on peut encore admirer au nord du Danube. A Kutlumus, à Dionysiou, à Dochiariou, par exemple, tout comme à l'église de la Transfiguration des Météores, j'ai éprouvé le sentiment très vif de me retrouver dans une église roumaine. Mais n'était-ce pas parce que j'avais d'abord connu les monuments de Roumanie ? Un chercheur familiarisé en premier lieu avec les édifices balkaniques, notamment athonites, n'aura-t-il pas le sentiment inverse le jour où il visitera les églises édifiées en terre roumaine ? Où est le vérité? A notre avis, il est encore

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trop tôt pour prendre position, et de lonques études s'avèrent absolument indispensables. „L'aspect unitaire de l'art religieux dans toute la zone sud-est-européene est redevable, sans doute, à l'incontestable autorité traditionelle du Mont Aathos" affirme Maria Ana Musicescu [4]. Alors, pourquoi est-ce à partir du XVIIe siècle, quand précisément les moines grecs possèdent bon nombre de métoches à travers la Valachie et la Moldavie, et cela encore plus au XVIIIe siècle et que leur influence croit, que l'on assiste à la décadence artistique de l'art roumain, et athonite également ? Le problème est donc bien plus complexe qu'on ne l'a prétendu. L'influence artistique du monachisme athonite a pu être surfaite. L'avenir nous l'apprendra. Logiquement l'art „athonite" devrait être une synthèse de l'art orthodoxe en raison de l'origine multiple de ses moines, comme aussi de ses protecteurs, de ses fondateurs et de ses bienfaiteurs.

L'éclat du Mont Athos a influencé aussi la peinture valaque. L'archidiacre arabe Paul d'Alep, fils du patriarche Macaire d'Antioche qu'il accompagna dans les Pays roumains et en Russie en 1653—1658, décrit à propos de l'ensemble du palais métropolitain de Târgoviște l'iconographie qui décorait, du temps du prince Mathieu Basarab, les cellules de cet édifice. „Tous les murs, dit-il, sont recouverts de peintures merveilleuses représentant des animaux terrestres et marins, avec une vue de Jérusalem et de ses monastères, de la Montagne de Dieu, le Mont Sinaï tout entier, du Mont Athos avec ses vingt-quatre monastères, et de la mer : tout cela est clairement représenté" [5].

Cette vue d'ensemble du Mont Athos nous remémore de ces vieilles gravures du XVIIIe siècle que l'on voit encore dans les couvents de la Sainte-Montagne [6]. Mais la chose nous fait penser aussi à décoration de l'exonarthex de l'église du monastère de Plătărești, où nous contemplâmes, voici un quart de siècle, la représentation schématique des monastères athonites, chacun avec son nom. Or Plătărești remonte à Mathieu Basarab [7]. Peut-être y a-t-il là un motif iconographique peu connu de l'art valaque au XVIIIe siècle. Les scènes furent-elles exécutées par des artistes grecs ? ou bien par des peintres roumains revenus de pélerinages aux Lieux Saints ? Il est difficile de répondre.

On cite communément l'église conventuelle de Snagov (Valachie), qui rappelle l'architecture athonite. C'est, sous son aspect actuel, un édifice du temps de Neagoe Basarab [8]. En revanche d'aucuns tiennent le katholikon de Dochiariou pour une église moldave : nous nous sommes déjà prononcé là-dessus [9].

Les trésors athonites regorgent d'objets religieux venus de Moldavie ou de Valachie. On pourrait dire que le Mont Athos est un musée d'art, dont la section roumaine est richement représentée : icones, broderies, manuscrits, argenterie, tout y est. Mais en Roumanie on trouve bien des objets similaires que l'on attribue d'office à l'art roumain, encore que la chose ne soit pas toujours prouvée : c'est, par exemple, le cas de croix finement travaillées dans du bois de cyprès ou dans du buis. Il s'y trouve aussi des objets qui ont, à l'occasion des déplacements des caloyers, quitté la Sainte-Montagne. Mais si l'Athos est un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

musée comportant une riche section roumaine, il est aussi une bibliothèque et un dépôt d'archives, dont les trésors sont encore mal connus. Les moissonneurs auront la partie belle le jour où leur accès ne soulèvera plus de chicanes.

---

[1] Corina NICOLESCU, *Icones roumaines*, Bucarest, 1971, pp. 13—32 (où l'on trouvera des noms de peintres ayant oeuvré en Roumanie).

[2] Opinion d'André GRABAR : cf. P. Ş. NĂSTUREL, „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher", XXI, 1976, p. 353.

[3] S. ULEA, *Un peintre grec en Moldavie au XVIe siècle : Stamatélos Kotronas*, „Revue roumaine d'histoire de l'art. Série Beaux Arts", VII, 1970, pp. 13—26 ; sans l'inscription grecque laissée par cet artiste à la proscomidie, on pourrait douter que les peintures de Rîşca aient été exécutées par un Grec, car cet artiste alla jusqu'à reprendre des procédés familiers aux peintres roumains d'une époque antérieure (voir aussi nos observations dans les „Byz. neugr. Jahr.", tome cité, pp. 352—355). Sur le parekklésion de Dionysiou, voir ici-même.

[4] Maria Ana MUSICESCU, *Y a-t-il un art „phanariote" dans les Pays roumains ? Quelques considérations préliminaires*, dans le volume „Symposium" „L'époque phanariote, 21—25 octobre 1970." A la mémoire de Cléobule Tsourkas", Thessalonique, 1974, p. 257.

[5] Nous utilisons la récente traduction roumaine de Paul d'Alep effectuée sur les manuscrits arabes par Madame M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru dans le volume *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucarest, 1976, p. 119. Cf. aussi Gr. IONESCU, *Histoire de l'architecture en Roumanie de la préhistoire à nos jours*, Bucarest, 1972, p. 340 qui cite ce texte comme suit : „(le Mont Athos) avec ses 24 monastères donnant sur la mer, tous montrés clairement et à une grande échelle". Qui a raison ?

[6] P. M. MYLONAS, *Athos und seine Klösteranlagen in alten Stichen und Kunstwerken*, Athènes, 1963, 208 p. en a reproduit un nombre appréciable.

[7] L'église conventuelle de Plătărești remonte à 1646. Elle fut réparée et peinte au XVIIIe siècle : N. STOICESCU, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România. I) Ţara Românească*, t. 2, (Craiova), 1970, p. 491.

[8] N. GHIKA-BUDEŞTI, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, I, Bucarest, 1927, pp. 153—155 et fig. 94—118. Cf. aussi P. Ş. NĂSTUREL, *Aperçu critique...*, p. 125.

[9] Supra, p. 241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE I. FLORESCU
DONALD E. BAIN (St. John Fisher College, Rochester, New York)

WILLIAM S. CULBERTSON AND ROMANIA (1925 — 1928) *

„Rumania, however, from the palace down, is made up of ordinary human beings with ordinary human interests and emotions. They are no better and no worse than the average so-called civilized people the world over" [1]. Such concise appreciations, which even today astonish us by their unchanging truth, were made on January 22, 1927, by William Smith Culbertson (1880—1966), who was informing the White House on the circumstances peculiar to the country from the Danube's mouth, confronted as it was with certain distortions of reality spread by various foreign political circles.

But who was William S. Culbertson ? The dictionaries, the encyclopedias and the latest exegetists consider him to have been a lawyer. But the man who was to link his existence to Romania, and not in a cammon way, has equally distinguished himself as a historian, an economist, a professor, a memorialist and, of course, as a diplomat. After having graduated from the famous Yale University, where he also received his Ph. D., in 1911, with the thesis entitled *Alexander Hamilton. An Essay,* he successively became a counsellor and member of the board of review of the Federal Trade Commission, a member and vice-chairman of the U.S. Tariff Commission, and a professor at the well-known Georgetown University in Washington, D. C. A learned and dilligent person, an expert in European affairs and the great problems of his time, Culbertson was a patriot, thus illustrating each of the postures his long life has offered him. He has been studying all his life and this not in order to satisfy any self-pride. For instance, when speaking about the Library of Congress, whose image is that of a sanctuary of universal science, the American diplomat has stated as early as 1909 that the edifice next to the Capitol is the „grandest place on earth", where he would have liked to live half of his life, provided that the other half of it had offered him the opportunity of putting into practice the knowledge acquired by reading [2].

---

* An ample version of this text has been delivered et the „A D. Xenopol" Institute of History on October 14, 1988.

[1] Library of Congress. Manuscript Division, William S. Culbertson Papers, Speech, Article, and Book File. Notes for Books on Rumania and Chile, Container no. 100, Report of January 22, 1927.

[2] J. Richard Snyder, *William S. Culbertson : In Search of a Rendezvous* (Washington, D.C., University Press of America, 1980), p. 26 ; Gheorghe I. Florescu, Donald E. Bain, *Romanian Political Realities in An American Vision (1927),* in *Foreign Sources for the History of the Romanians,* Edited by Ştefan S. Gorovei (Iaşi, "Al. I. Cuza" University, 1988), pp. 285—291 ; Gheorghe I. Florescu, *Nigrim and William S. Culbertson,* in *"Ateneu" Almanach 1989,* Edited by the journal *Ateneu* (Bacău, 1989), pp. 90—92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In the spring of 1925, in certain governmental American circles there began to be discussed the eventuality of appointing Culbertson as U.S. representative in Romania, in a moment when the diplomatic relations between Washington and Bucharest went through a period of crisis. On April 23, 1925, when accepting this position, during a confidential interview with Senator Charles Curtis, he insisted on the fact that after his talk with the President of the United States, he realized that his new investiture was a necessity, since Coolidge „considers me especially qualified to handle the issues now pending between our government and Rumania and that he desires me to take the position" [3]. On July 25, 1925, the new diplomat arrived in Bucharest, where he was to stay until April 15, 1928. Before making any other comments necessary in an exposé such as this one, we ought to mention that on January 16, 1926, that is not long after his arrival in Bucharest, Culbertson made the following confession on the occasion of a public meeting: „I am enjoying this land which, in its expanse and wealth, so truly typifies the resourcefulness of this people. [...] The unlimited resources of the mines, the fields, and the forests, — these are worthy of this great nation and of those vital social and spiritual traits which characterize your national life" [4].

If, at the beginning, he was not so pleased with the prospects offered by his coming to Bucharest, having in mind another capital, the American envoy was to gradually understand that Romania was a peculiar country, with a history and a people deserving his whole admiration. Moreover, he will point out that Romania held an exceptional geographic and strategic position, „so that the Eastern political situation is constantly before us. Internally Rumania also presents many interesting phases" [5]. While appearing before Romanian public opinion as a representative of the New World, Culbertson did not restrict his activity to the sphere of the duties involved by his diplomatic position, because he considered, as he wrote in his diary on October 3, 1925, that „I am here to learn Rumania" [6]. We can thus mention that, from the very beginning, his intention was to sound and understand the specificity of the Romanian world, taken as a constituent of the European one, since only this way could he contribute to the bringing together of, and the collaboration beween, the country he was coming from and the one he was in at that time. Surprised by the fact that for many of his fellow countrymen Romania was still a *terra incognita*, in spite of the two countries having fought side by side during World War I, the American diplomat has also played the role of a propagator of Romanian culture and civilization in the space between the Atlantic and the Pacific. That is why he visited all the provinces of the country where he was living in as a resident, and even intended to write a book about Romania. He has been fascinated by Romanian countryside, ad-

[3] Library of Congress. Manuscript Division, William S. Culbertson Papers, Bound Correspondence, Container no. 48, 1922—1928, W. S. Culbertson to Charles Curtis, April 23, 1925.

[4] Idem, Container no. 53, 1926.

[5] Idem, Container no. 51, 1925.

[6] Idem, Diaries, Container no. 5, W. S. Culbertson, *Journal. 1924—1926*, October 3, 1925, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mitting as early as September 1925 that „the peasant life interested us“ [7]. When speaking about folk music, for instance, he noticed that it was „vigorous and joyous. It perhaps reveals why these people have for centuries preserved their natural and racial unity in spite of invasion and persecution“ [8]. As it was natural, Culbertson proved to be an expert of that country's history. The researcher who, writing about Alexander Hamilton, had thoroughly studied the past of his people, was aware of the fact that to understand the present implied first of all a permanent coming back to history. We could undoubtedly explain only this way the steadiness of his insisting on one of the fundamental chapters in Romanian history, a chapter often forgotten or avoided. „The world has little interest in the array of Wallachian princes who ruled, some of them often only for a few months, at Curtea de Argeş, at Campulung and at Targoviste. Occasionally one them became a factor in world history, but ussually their time was absorbed in petty local quarrels. Together they played an important part in the conflict with the Turks and for this they are entitled to the gratitude of those who believe in the greatness of European civilization“ [9]. Arrived in Iaşi, by way of example, he was glad that before entering the tumult of a newborn day (November 17, 1925), he had „a chance to recall the history which centers at this old capital of Moldavia--Stephen the Great who fought 40 wars in 40 years and built a new church after each one ; Cuza who put one over on the meddling 'great powers' and forced the union of Moldavia and Wallachia, Etc.“ [10]. By confessing both to himself and to the future the feelings he experienced when being confronted with the church of the „Three Hierarchs“, he put down the following reflection : „If I were God, it would take many churches like this one to save his soul from Hell“ [11]. He was equally fascinated by the people and history of that country and by the Romanian landscape, with which he fallen in love for good. In September 1928, in a letter from the remote Santiago (Chile) to his successor as minister in Bucharest, he could not help being nostalgic, overwhelmed by his remembrances and declaring that „When I think of the beautiful autumn months in Romania, I confess I am a bit homesick“ [12]. He will miss, and be interested in, Romania for all the rest of his life. He will feel linked to that country by the memories of his diplomatic beginnings, by the wonderful days spent there, which were to make up a distinct chapter of his life, by the friendship with certain outstanding personalities, by having known a culture and a civilization by means of which he had understood Europe, and, finally, but not lastly, he will for ever be indebted to Romania by the fact that one of his daughters (Mary Josephine) was born there. Because of all this and, of course, for many other reasons, on June 25, 1926, he wrote in his diary (after a trip to U.S.) about „arrival 'home'“ [13], that is in Bucharest. The inverted commas between which the word

[7] *Ibidem*, September 14, 1925, p. 102.
[8] *Ibidem*, November 17, 1925, pp. 130—131.
[9] Idem, Bound Correspondence, Container no. 52, 1925—1927.
[10] Idem, Diaries, Container no. 5, November 17, 1925, p. 125.
[11] *Ibidem*, p. 128.
[12] William S. Culbertson Papers, Bound Correspondence, Container no. 57, 1928, W. S. Culbertson to Charles S. Wilson, September 29, 1928.
[13] Idem, Diaries, Container no. 5, June 25, 1926, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

home was placed were not necessarily the expression of a momentary malice, but were meant to emphasize that it was not America, but Romania he had got to consider as his *home.*

The interval during which Culbertson was a diplomat in Bucharest has been one of the most fruitful stages of interwar Romanian-American relationships. The years 1925—1928 represented a period during which a series of official documents concerning the diplomatic, economic, and cultural relations between Romania and the States were negociated and signed, and thanks to the American minister in Bucharest, Romania became more known in Walt Whitman's fatherland. He has never considered himself, or acted as, a mere political informer, and his diplomatic reports did not restrict to an impersonal rendering of certain Romanian facts or events. By just reading those reports we can remark that Culbertson felt implied in the developments he described and tried to judge them as an historian. The information be transmitted to the State Department always went beyond a routine description of facts, ending with general pertinent judgements which tried to foresee future. Moreover, he was a declared enemy of those who, due to circumstances or lack of understanding, were deforming Romanian realities. At the end of the reports on January 22, 1927, for instance, he wrote that "with the dramatics of the Queen and with the newspaper men who still find Rumania the happy hunting ground for strange stories, it is no doubt difficult for the American people to give to Rumania a reality. Rumania has too often been the subject of lurid and often false stories of cruelty or of distorted scenes fit only for a comic opera" [14]. Failing to impose rectitude in a field which influenced in a decisive way the public opinion, he had nothing to do but draw attention, not without occasional humor, to the fact that "visitors arriving in Bucharest who have read the newspaper stories fabricated in Vienna, Budapest and Berlin are disappointed when they find no revolution is in progress in Rumania" [15]. A witness and interpreter of the so complex and often misleading scenery of Romanian political life, Culbertson recognized his predilection to sound and decode the realities of that time, in order to point out certain possible conclusions. As it was to be expected, his presumptions have not always turned into as many realities. Actually, it was impossible for someone interested in the evolution of Romanian political life, among other things, to exactly and minutely perceive the development of such a complex historical process. However, his conclusions and "prophecies" impose W. S. Culbertson as a leading expert in Romanian realities, an hypostasis implying an high responsibility and a doubtless probity. It is not by chance that he, when many people could be influenced, as he himself wrote, by "the stories appearing in the press, which usually are colored by the intentionally hostile atmosphere of Vienna, Budapest, or Berlin" [16], reported to the White House, on June 11, 1927, in terms excluding the inherent diplomatic reticences, that "Rumania's internal politics will not take the

[14] Idem, Speech, Article, and Book File. Notes for Books on Rumania and Chile, Container no. 100, Report of January 22, 1927.

[15] Idem, Report of December 9, 1927.

[16] Idem, Report of November 13, 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fascist road taken by Italy" [17]. Referring, on so many occasions, to the general evolution of Romania between 1925 and 1928, the American diplomat has, of course, scrutinized, as well its external relations. He was from the very beginning convinced, by supporting his opinions on reliable arguments, that Romania was not a partisan of the states that were accepting war as a solution for clarifying the complications supervened in Europe after Versailles. Subsequently, speaking about Romania's place and role in the context of international relations, in a note sent to the U.S. President on January 19, 1926, Culbertson underlined that "the real international problems of the future lie in those regions for which Rumania is in many ways a frontier. Rumania bridges the east and the west" [18]. William S. Culbertson was in the years when he lived in Bucharest and thereafter both an ambassador of America in Romania and one of Romania in the New World. By permanently militating for bringing together the two nations, he declared that "the Government and people of the United States are deeply interested in the Rumanian people who have in the past contributed so largely to the maintenance of the institutions of civilization and who give promise of continuing to contribute to the preservation and development of the heritage which our common life has received from the centuries which are gone" [19].

The moment when he was promoted and appointed an ambassador and his being transferred to Chile proved once again his feelings for the country he left, as well as the Romanians' feelings for a personality that had impressed them by probity, frankness, perspicacity, and good intentions. "I speak sincerely — he confided on September 13, 1928, to the former Romanian Minister of Foreign Affairs, I. M. Mitilineu — when I say that we left Rumania with many regrets [...]. And we have an admiration for your country and a genuine affection for our many friends among your people" [20]. He has collaborated, a fact which often recognized, in the most cordial terms possible, with I. G. Duca, about whom he had excellent impressions. He said about N. Titulescu that the Romanian diplomat "is a keen mind" [21]. He had a very good opinion about Vintilă Brătianu, and appreciated I. I. C. Brătianu as one of the founders of modern Romania, considering him as a personality of post-war Europe. On November 24, 1927, writing in his diary about the latter's death, Culbertson noted : "Another act in the stirring drama of this dramatic country. He was a truly great man" [22]. The Romanians, in their turn, had but words of praise about Culbertson. George Boncescu, one of the diplomats of the time, specified that his fellow countrymen would undoubtedly "*never* forget the finest foreign representative they ever had" [23]. The press of the Capital, but not only from

[17] Idem, Report of June 11, 1927.

[18] William S. Culbertson Papers, Bound Correspondence, Container no. 53, 1926.

[19] *Ibidem.*

[20] Idem, Container no. 57, W. S. Culbertson to I. M. Mitilineu, September 13, 1928.

[21] Idem, Diaries, Container no. 5, October 5, 1927.

[22] Idem, November 24, 1927.

[23] Idem, Bound Correspondence, Container no. 57, George Boncescu to W. S. Culbertson, August 22, 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

there, was unanimous in expessing identical feelings. In a letter sent to W. S. Culbertson not long after he had left Romania, I. G. Duca wrote that "we will remember with gratitude all what you have done for our country" [24]. Vintilă Brătianu went even further, and he was the most entitled to do so, saying, after speaking very highly of the man and diplomat W. S. Culbertson, that the years during which the Romanian-American relations have been mediated by the latter have "contributed to a better understanding between our two countries" [25].

Even after leaving Bucharest, Culbertson did not think his connections with Romania should come to an end. In September 1928, writing to the person who was in command over our country's destiny, he informed him that, once back to America, he had done his best to influence the American financial and political circles in order to change their opinion as regarded Romania. Coming up to the expectations of all those who considered him as their friend, he wrote that even if "I am now [...] in another country, I shall be none the less interested in the progressive development of your great country" [26]. Although far away from Bucharest, he continued to keep in touch with Romania's progress, to which he still felt so attached. Arrived in Chile, where he suddenly was confronted to a complicated state of affairs, Culbertson found, however, time to remember Romania. He was asking for books and information on the latest events supervened in Romania to all his friends in the country he had just left or to those who had visited it. Moreover, shortly after his arrival, he delivered in Santiago a series of speeches about Romania, on which occasion he confessed with an open satisfaction that his Romanian experience has offered him an invaluable informative material for the book he intended to write on international relations [27].

His conviction, expressed on October 17, 1928, when he was far away from the country in which he had begun his diplomatic career, was that "Rumania is entering upon an important period of development" [28]. He once again appeared before everyone, before his contemporaries and before the posterity, as an historian of his time, who, by scrutinizing the past, always tried to foresee future. Actually, there was no other way. It was he who, speaking about the capital where he had been overviewing the old continent for almost three years, did not fail to mention that Bucharest was built up not only in order to face the nomads coming from Asia's steppes, "but also in the path of the Christian and pagan armies which fought for the possession of Southeastern Europe" [29]. And, once more, it was he who, confronted to a day when everything around seemed history to him, as the atmosphere of the past of the Romanian lands appeared to him, thought that "in the very path of centuries of invasions I felt the might of history upon me but that I looked not to the past but forward to the Rumania of the future" [30].

---

[24] Idem, I. G. Duca to W. S. Culbertson, October 12, 1928.
[25] Idem, W. S. Culbertson to Vintilă Brătianu, September 27, 1928.
[26] *Ibidem.*
[27] Idem, Diaries, Container no. 5, May 6, 1929 ; July 27, 1928.
[28] Idem, Bound Correspondence, Container no. 57, W. S. Culbertson to Ivy Lee, October 17, 1928.
[29] Idem, Container no. 52.
[30] Idem, Diaries, Container no. 5, November 17, 1925, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

William S. Culbertson was not the only American diplomat who was apprehended the exact political, economic, diplomatic, cultural, etc. dimensions of his time's Romania. And he was neither the first, nor the last one to endeavor to confer the Romanian-American relations the value required by the immanent importance of the collaboration between the two countries, a value which could not be reduced to extra-diplomatic or circumstantial grounds. But for him, Romania represented above all a nation with its natural and immutable individuality, a nation whose contribution to the general progress of mankind had been, is and would ever be not only a distinct reality, but also an exemplary one from many points of view.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIRGIL CIOCÎLTAN

GENEZA POLITICII PONTICE A HOARDEI DE AUR (1261 — 1265)

Noul regim al Strîmtorilor, statuat în 1261, odată cu revenirea bizantinilor la Constantinopol şi cu intrarea în vigoare a „libertăţilor" acordate de împăratul Mihail VIII Paleologul genovezilor prin tratatul de la Nymphaion, a fost şi este considerat drept factor prevalent al lansării şi, apoi, al menţinerii vreme îndelungată a avîntului economic al Mării Negre, fără precedent în evul mediu. Acestei *cauze* primordiale a înfloririi economiei pontice i-a fost găsită şi *condiţia* favorabilă care i-a îngăduit să-şi arate efectele în toată plentitudinea : „pacea mongolă", ajunsă şi ea prin consolidarea Hoardei de Aur, după aproape două decenii de vegetare (1242—1261), la vîrsta matură care o făcea, în sfîrşit, aptă să fie fructificată de mutaţiile politice şi comerciale petrecute la Strîmtori.

Această explicaţie a lui Gh. Brătianu [1], rămasă pînă astăzi istoriografic neclintită, atribuie, deci, bizanţinilor şi genovezilor rolul hotărîtor în transformarea Mării Negre în „placă turnantă a comerţului internaţional", recunoscînd mongolilor doar meritul, desigur însemnat, dar pasiv, de a fi asigurat ordinea trebuitoare desfăşurării traficului intercontinental, stimulat şi drenat spre bazinul pontic de modificările politice şi comerciale pe care le-a cunoscut această regiune în 1261.

Viziunea precumpănitor „mediteraneană" a marelui nostru istoric nu a înregistrat nici o iniţiativă mongolă în problemele nemijlocit legate de Marea Neagră. Examinînd Pontul Euxin din perspectiva stepei, se constată însă că interesul mongolilor faţă de această mare a sporit brusc în jurul anului 1261. Cercetînd mai îndeaproape fenomenul, se întrevede limpede că acest interes nu a fost un reflex al schimbării regimului Strîmtorilor — cum lesne s-ar putea deduce pe temeiul apropierii cronologice —, ci rezultatul profundelor prefaceri prin care trecea lumea mongolă tocmai în acest interval de timp. Aceste prefaceri, care i-au constrîns pe tătarii din Kîpceak să-şi afirme perseverent interesele pontice după 1261, au fost, la rîndul lor, rodul contradictoriei evoluţii interne a statului genghizhanid din vremea vertiginoasei sale expansiuni. Geneza po-

[1] După ce consemnează cele cîteva atestări ale prezenţei veneţienilor în Marea Neagră înainte de 1261, istoricul român face următoarea observaţie restrictivă în raport cu perioada ulterioară : „Totuşi nu trebuie exagerată deloc importanţa acestor prime contacte (...), comerţul acestor regiuni n-a putut depăşi un orizont local, afară poate de traficul de sclavi care a fost permanent înfloritor de la sfîrşitul antichităţii". Schimbarea regimului Strîmtorilor a coincis, după opinia sa, cu epoca în care Hoarda de Aur „s-a consolidat (...) şi a inaugurat sub domnia lui Berke (1257—1266) o politică de relaţii diplomatice şi comerciale foarte întinse" (Gh. I. Brătianu, *Le mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge*, în *RHSEE*, XXI, 1944, p. 39—40, reluat aproape textual de autor în monografia, *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, p. 227—228).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liticii pontice a Hoardei de Aur și contribuția mongolă la transformarea Mării Negre în „placă turnantă a comerțului internațional" sînt de neînțeles în afara acestui context istoric.

*

Aspirațiile de dominație universală au constituit fundamentul ideologiei genghizhanide. În concordanță cu această concepție imperială au fost gîndite și problemele comerciale, fapt dovedit concludent, între altele, și de expansiunea vestică a statului mongol.

Străvechiul drum al mătăsii, care lega prin centrele din Asia Centrală și din Iran Extremul Orient de țărmul Mediteranei orientale, s-a impus de la bun început ca fir călăuzitor al cuceritorilor asiatici. Interceptarea punților continentale — Irak, Siria, Egipt — ale schimbului de mărfuri între Oceanul Indian și Marea Mediterană a devenit al doilea obiectiv major în programul expansiunii apusene al mongolilor, program desfășurat în trei etape distincte.

Intenția de a controla și a exploata „drumul persan" (cum vom numi convențional amintita cale a mătăsii) a prins contur încă din prima fază a cuceririlor dirijate de Genghiz han însuși. Fondatorul imperiului a adresat în anul 1218 șahului Mohamed, stăpînul Horezmului și al Iranului oriental, oferta de a încheia un acord comercial, al cărui conținut a fost redat de cronicarul Nesavi în următoarele cuvinte : „Dacă socotiți potrivit să acordăm fiecare de partea noastră un acces facil negustorilor din țările noastre vom fi cu toții avantajați și fiecare își va afla profitul său" [2]. Principiul egalității în drepturi și al avantajului reciproc care se degajă din această formulare era însă contrazis de o clauză de ordin politic — notată de același cronicar —, care lămurește adevăratul sens al acestei propuneri : Genghiz han, a pretins șahului Mohamed să i se recunoască „fiu", ceea ce în terminologia diplomației medievale a lumii orientale însemna „vasal" [3]. Refuzul șahului, exprimat prin masacrarea celor 500 de negustori-ambasadori ai hanului, a constituit cauza nemijlocită a declanșării campaniei conduse de generalii Djebe și Subotai, care au devastat între 1219—1223 Horezmul, Iranul, Caucazul și Kîpceakul [4]. Această primă expediție spre apus nu a fost în măsură să încorporeze decît un segment relativ redus al „drumului persan", tătarii retrăgîndu-se la răsărit de Marea Caspică [5]. Direcția de expansiune imprimată

[2] Mohammed en-Nesawi, *Histoire du sultan Djelal ed-Din Mankobirti, prince du Khwarezm*, traduit de l'arabe par O. Houdas, Paris, 1895, p. 58.

[3] *Ibidem ; Brătianu, La mer Noire. Des origines*, p. 197, a remarcat perspicace acest aspect, subliniat de analiza izvoarelor întreprinsă de I. P. Petrușevski, *Pohod mongol'skih vojsk v Srednjuju Aziju v 1219—1224 gg. i ego posledstvija* în *Tataro-mongoly v Azii i v Evrope. Sbornik statej*, Moscova, 1977, p. 110—118 ; pentru politica comercială a lui Genghiz han în general, vezi G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, vol. III din *A History of Russia*, New Haven — Londra, 1953, p. 107, care citează, între altele, și detaliatele reglementări ale „codului de legi" genghizhanid *(yasa)* privitoare la regimul creditului comercial, dovadă elocventă a nivelului atins de această căpetenie, venită din lumea nomadă, în înțelegerea problemelor negoțului.

[4] Descrierea campaniei din anii 1218—1223 reconstituită cu aparat critic după izvoare de B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223—1502*, Wiesbaden, 1965, p. 11—14.

[5] *Ibidem*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Ghenghiz han, anume spre Mediterană, şi-a păstrat însă nealterat vigoarea şi după dispariţia sa (m. 1227).

A doua mare campanie spre apus (1236—1243), pregătită de emirul Cormaghan prin instaurarea autorităţii mongole în Iran (1231—1233) [6], i-a adus pe călăreţii asiatici pînă în Europa centrală şi în Asia Mică. Ea a avut consecinţe incomparabil mai ample şi mai durabile decît prima, întrucît a modificat harta politică a unor suprafeţe vaste din Europa răsăriteană şi din Orientul Mijlociu. Aşezarea stabilă a tătarilor în Kîpceak, instalarea unui guvernator imperial în Iran, transformarea sultanatului selgiucid de Iconium (după bătălia de la Köse Dagh, 1243) şi a regatului Armeniei Mici în sateliţi ai împărăţiei tătare a însemnat şi cuprinderea întregului „drum persan", fie direct, fie prin intermediul vasalilor din Asia Mică, în aria de dominaţie a genghizhanizilor [7].

A treia expediţie panmongolă spre vest (1256—1260) a făcut parte dintr-un proiect expansiv extrem de ambiţios, elaborat sub conducerea marelui han Möngke (1251—1259). Acest proiect prevedea extinderea frontierelor imperiului pînă la Oceanul Pacific şi la mările vestice, „de la soare-răsare pînă la Mediterană şi la Marea Neagră", după cum declara cu mîndrie un înalt demnitar mongol unui emisar catolic în 1248 [8]. Kuriltaiul din 1253 a adoptat, într-adevăr, hotărîrea ca oştile mongole să săvîrşească simultan străpungerile spre răsărit şi spre apus. Cu executarea lor au fost însărcinaţi fraţii marelui han : lui Hülägü i-a revenit misiunea de a lua în stăpînire Orientul Mijlociu şi Apropiat, lui Kubilai aceea de a desăvîrşi cucerirea Chinei [9]. Intenţia de a deţine monopolul marelui comerţ est-vest în totalitatea sa rezultă clar din ţelurile şi din desfăşurarea campaniei apusene, care a vizat anexarea Asiei Mici,

[6] R. Grousset, *L'Empire mongol (1ere phase)*, t. VIII din *Histoire du monde*, Paris, 1941, p. 294—295.

[7] Pentru orientare în vasta literatură de specialitate consacrată desfăşurării şi consecinţelor campaniilor din perioada 1236—1243, vezi Spulber, *Die Goldene Horde*, p. 16—30 ; la un an după victoria asupra selgiucizilor, în 1244, regele Armeniei Mici, Hethum I (1227—1270), a recunoscut suzeranitatea mongolă, trimiţîndu-l pe fratele său Sampad la Karakorum să-l reprezinte la înscăunarea marelui han Güyük (1246) ; fidelitatea armenilor faţă de tătari, dictată de considerente comerciale şi de securitate, a fost, apoi, de nezdruncinat (B. Spulber, *Die Mongolen in Iran*, Berlin, 1968, p. 44) ; oraşul portuar Lajazzo (Ayas) din Armenia Mică a fost cea mai importantă poartă a „drumului persan" la Mediterană, funcţie îndeplinită pentru Marea Neagră de Trapezunt, tributar şi el din 1244 mongolilor *(Sinica Franciscana. Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, collegit, ad fidem codicum redegit et adnotavit P. Anastasius van den Wyngaert, O.F.M., Quaracchi, 1929, p. 329, n. 3 şi p. 167, n. 4).

[8] *Ab ortu solis usque ad mare Mediterraneum et usque ad Ponticum* (Afirmaţia aparţine lui Ascelinus şi a fost notată de Simon de Saint-Quentin, *Histoire des Tartares*, ed. J. Richard, Paris, 1965, p. 105).

[9] Deciziile acestui kuriltai i-au fost cunoscute şi misionarului franciscan Guillaume de Rubrouk *(Sinica Franciscana*, vol. I, p. 287) ; *Insuper ipse Manguchan habet octo fratres ; tres uterinos et quinque de patre. Unum ex uterinis* [= Hülägü] *misit in terram Hasasinorum* [= „asasinii", sectă islamică în Iran]... *et precepit quod omnes interficiantur ; alius* [eroare, este tot Hülägü] *venit versus Persidem et iam ingressus est eam, ingressurus, ut creditur, terram Turkie* [= sultanatul selgiucid din Asia Mică] *et inde missurus exercitus contra Baldac* [= Bagdad] *et contra Vastacium* [= Ioan Ducas Vatatzes, împăratul bizantin din Niceea] ; *unum ex aliis* [= Kubilai] *misit Cathaiam* [= China] *contra quosdam qui nondum obediunt ;* Grousset, *L'Empire mongol*, p. 313—315 ; Spuler, *Die Mongolen in Iran*, p. 48—49 şi Vernadsky, *The Mongols*, p. 153, socotesc că aceste hotărîri au fost adoptate la kuriltaiul din 1253, în timp ce J. A. Boyle, *Dynastic and Political History of the Il-Khans*, capitol în *The Cambridge History of Iran*, vol. V *(The Saljuq and Mongol Periods)*, Cambridge, 1968, p. 340, le fixează în 1251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a Irakului [10], a Siriei și a Egiptului [11]. Încorporarea întregului litoral al Mediteranei orientale, vestita „semilună roditoare", deschidea hanilor mongoli ispititoarea perspectivă de a exploata vamal nu numai „drumul persan" al mătăsii, ci și căile de uscat ale mărfurilor venite pe mare din India, în special spițerii, pe care porturile egiptene le ofereau în cantități mai mari și la prețuri mai scăzute decît oricare altă piață de pe coasta răsăriteană a pomenitei mări [12].

Cel de-al treilea asalt al mongolilor spre apus a început promițător. Cucerirea Bagdadului, sediul califatului abbasid, în februarie 1258, urmată de ocuparea Irakului și a Siriei, a deschis oștilor mongole porțile Egiptului. Înfruntarea cu mamelucii în Palestina le-a fost însă fatală: înfrînți la Ain Djalut în septembrie 1260, mongolii au fost constrînși să evacueze Siria, care s-a transformat pe termen lung în provincie a sultanatului din Egipt. Eforturile ulterioare, mereu reluate, ale mongolilor din Iran de a intra în stăpînirea litoralului răsăritean al Mediteranei s-au dovedit zadarnice, frontiera cu mamelucii stabilizîndu-se durabil pe Eufrat [13].

Cel mai de seamă rezultat direct al celei de-a treia, și ultime, campanii panmongole spre vest a fost crearea ilhanatului, nume sub care este cunoscut statul mongolilor întemeiat de Hülägü în Iran și Irak. Apariția acestui nou centru de putere a avut consecințe dintre cele mai profunde atît în interiorul lumii mongole, cît și în afara ei. Ele s-au manifestat din plin și în domeniul marelui comerț est-vest, care a cunoscut în aceste împrejurări una dintre cele mai cuprinzătoare restructurări. Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur este explicabilă numai în contextul acestei restructurări, create odată cu înființarea ilhanatului (cca. 1260).

Cu toate că pentru a asigura războinicilor săi nomazi condiții de viață asemănătoare celor din Mongolia natală, Batu, primul han al Hoardei de Aur (1242—1255), și-a instalat ulusul în stepele kîpceake, el a participat nemijlocit la exploatarea „drumului persan" în felul descris de contemporanul său Djuzdjani: „În toate părțile Iranului care căzuseră în stăpînirea mongolilor, o parte îi aparținea lui (Batu), iar în ținuturile dependente de el erau numiți dregătorii lui" [14]. Cronicarii mameluci

---

[10] Vezi precizarea lui Rubrouk în nota precedentă.

[11] În mesajul trimis de Hülägü lui Möngke după căderea Bagdadului în 1258 este exprimată intenția de a cuceri în continuare Siria și Egiptul; satisfacția cu care a fost întîmpinată această veste la Karakorum a fost deosebit de mare, după cum relatează marele istoric persan Fadl Allah Rașid od-Din *(Ta'rich-i Ghazani*, ed. K. Jahn, Praga, 1941, p. 41).

[12] Marinus Sanutus Torsellus, *Liber secretorum fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione*, Hanoviae, 1611, p. 23: *Per magnam vero commoditatem navigii sive dextrum, quam vel quod habent Saraceni, maior pars speciariae, et aliorum mercimoniorum, quae ab India conducuntur ad Occidentem, ab ista parte in Alexandriam conducuntur: de quibus percipit Soldanus in diuersis locis, tantum de thelloneo quod tertium valoris omnium speciarum aerarium intrat, propter quod thesaurizat, praeter immensam utilitatem quam mercatores et populi sui exinde consequuntur.*

[13] Grousset, *L'Empire des steppes*, Paris, 1939, p. 437—440; idem, *L'Empire mongol*, p. 313; Spuler, *Die Goldene Horde*, p. 39—41; idem, *Die Mongolen in Iran*, p. 59—61 cu o excelentă schiță geopolitică a Iranului sub mongoli.

[14] B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, p. 62—63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Umari şi Kalkaşandi precizează că Azerbaidjanul cu importantul centru al „drumului persan", Tabrizul, au aparţinut efectiv lui Batu, în timp ce din relatările călugărului franciscan Guillaume de Rubrouk şi ale istoricului persan Ata Malik Djuvaini rezultă că veniturile vamale ale acestui emporiu au fost împărţite, cel puţin cu intermitenţe, între hanul de pe Volga şi suveranul său de la Karakorum [15].

Valoarea ieşită din comun a acestui oraş comercial ca izvor de venit pentru suveranii mongoli este subliniată de mai multe izvoare din secolele XIII şi XIV. Astfel, arabul Ibn al Athir ştia că tătarii au găsit „în Tabriz adevărata sursă (de bogăţie) a ţării" şi că „toată lumea trebuie să recurgă la ea şi la cei care se află acolo" [16]. Oraşul şi-a atins însă apogeul dezvoltării abia sub oblăduire mongolă cînd şi-a extins perimetrul de patru ori [17]. Misionarul franciscan Odoric de Pordenone, cunoscător al realităţilor urbane din Europa apuseană, din Orientul Apropiat şi Îndepărtat, a vizitat oraşul aflat sub stăpînire tătară şi nu a ezitat să-l califice drept cel mai opulent din lume datorită cantităţii şi varietăţii mărfurilor aduse de pretutindeni de negustori. După evaluările unor oameni de afaceri europeni, hanul ar fi scos numai din acest emporiu comercial mai mult venit decît regele Franţei din întregul său regat [18]. Marco Polo, un expert în materie, a fost la fel de admirativ şi a explicat, ca şi Odoric dealtminteri, prosperitatea extraordinară a Tabrizului prin aşezarea sa geografică, optimă ca punct de întretăiere a marilor rute continentale [19]. Constatarea celor doi călători este cu prisosinţă confirmată de alte mărturii. Drumul mătăsii, adevărată magistrală

---

[15] Umari (V. G. Tiesenhausen, *Sbornik materialov otnosjaščihsja k istorii Zolotoj Ordy*, vol. I, St. Petersburg, 1884, p. 222) afirmă că Genghiz han i-a dat fiului său Djuci, tatăl lui Batu, stepa cumană cu dependinţele ei, la care el a alipit Arranul, Tabrizul, Hamadanul şi Meragha; Kalkaşandi (Spuler, *Die Mongolen in Iran*, p. 53, n. 8 şi p. 100) susţine că Djuci a primit de la tatăl său Tabrizul şi părţi din Iran; Rubrouk (*Sinica Franciscana*, I, p. 320) menţionează că în 1256 guvernatorul imperial al Iranului se afla la Tabriz, *qui est super tributa*; activitatea acestui înalt demnitar mongol este pe larg descrisă de Djuvaini (B. Spuler, *Geschichte der Mongolen*, Zürich—Stuttgart, 1968, p. 155—168).

[16] V. Minorsky, *Tabriz*, articol în *Encyclopédie de l'Islam*, vol. IV, Leyde—Paris, 1935, p. 615.

[17] Grecov — Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 74.

[18] *Sinica Franciscana*, I, p. 417; *Hec civitas melior est pro mercimoniis quam alia civitas de mundo. Nam non reperitur hodie aliquid in mundo quod sit comestibile vel alicuius mercimonii cuius illis magna copia non habeatur. Hec enim multum bene est posita etque sita: In tantam est enim nobilis civitas illa, quod est quasi incredibile de hiis que ibi habentur. Nam quasi totus mundus pro mercimoniis illi correspondet civitati. De hac enim volunt dicere christiani, quod ex ista civitate plura recipit Imperator ille quam Rex Francie habeat de toto suo regno.*

[19] A. t'Serstevens, *Cartea lui Marco Polo*, Bucureşti, 1972, p. 91: „*Toris* [=Tabriz] este o mare şi nobilă cetate şi se află într-o întinsă provincie numită Irak unde sînt numeroase oraşe şi sate. Dar pentru că *Toris* este cea mai măreaţă dintre toate, nu vă voi vorbi decît despre ea. Trebuie să ştiţi că oamenii din *Toris* trăiesc din negustorie şi din meşteşuguri, căci lucrează tot felul de pînzeturi de mătase şi de aurituri, de nenumărate feluri, frumoase şi de valoare. Oraşul este atît de bine aşezat că din India şi de la *Bodac* [=Bagdad] şi de la *Mosul* şi de la Cremezor [=Ormuz] şi din multe alte locuri sosesc negustori latini cu nemiluita şi mai cu seamă genovezi vin acolo să cumpere şi să facă tocmeli, căci află aici o adevărată mină de pietre scumpe. Este un oraş în care negustorii cîştigă din gros, căci oamenii locului nu se pricep la negustorie şi sînt amestecaţi în fel şi chip: armeni, iacobiţi, georgieni, persani şi mahomedani şi toţi alcătuiesc populaţia cetăţii".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

est-vest care lega China şi Asia Centrală de Mediterană, colecta la Tabriz şi bunuri vehiculate pe alte două viguroase traiecte : din nord se scurgeau prin Derbendul caucazian produse ale stepelor şi pădurilor euro-asiatice, iar din sud veneau mărfuri din Oceanul Indian prin Golful Persic şi Ormuz [20].

Condiţia lui Batu de beneficiar al acestei uriaşe surse de venit a depins hotărîtor de poziţia sa de forţă în raport cu instanţa supremă a împărăţiei. Debarasat în 1248 prin moartea marelui han Güyük (1246—1248) de un stăpîn care îi contestase cu mijloace militare dreptul de a participa la exploatarea „drumului persan", hanul Hoardei de Aur nu şi-a cruţat eforturile pentru a impune în 1251 pe tronul vacant din Karakorum un candidat convenabil, pe Möngke, fiul lui Tolui, împotriva înverşunatei rezistenţe a descendenţilor lui Ogödai şi Čaghatai, a căror opoziţie a fost lichidată în manieră mongolă [21]. Ales mare han „prin voinţa lui Batu" — după cum afirmă călugărul misionar Rubrouk [22] — Möngke a consimţit la un veritabil partaj al puterii cu hanul de pe Volga. Acelaşi martor susţine că pe cînd se afla la Karakorum în 1254 l-ar fi auzit pe noul cap al imperiului declarînd : „Aşa cum soarele îşi împrăştie razele pretutindeni, tot aşa puterea mea şi a lui Batu se întinde pretutindeni" [23].

---

[20] Vezi capitolul *Les routes par Tabriz* în R. Bautier, *Les relations économiques des Occidentaux avec les pays d'Orient au Moyen Âge. Points de vue et documents*, în vol. *Sociétés et compagnies de commerce en Orient et dans l'Océan Indien*, Paris, 1970, p. 280—285 ; istoricul francez a scăpat însă din vedere legătura Tabrizului cu Kîpceakul prin Derbend (vezi nota 40) ; E. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1976, p. 264, constata că în timpul stăpînirii mongole „comerţul Tabrizului s-a dezvoltat necesar pe seama Bagdadului", pe care l-a înlocuit în mare măsură ca intermediar al schimbului de mărfuri cu Oceanul Indian; însemnătatea lesnicioasei legături a Tabrizului cu Marea Neagră prin Trapezunt a fost subliniată de Gh. Brătianu, *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIVe siècle*, Bucureşti, 1939, p. 9.

[21] Animozitatea Batu—Güyük, izbucnită încă din vremea campaniei din 1241 în Europa centrală, semnalată ca atare de Raşid od-Din (A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/1242 în ţinuturile noastre după Djami ot-tevarich a lui Făzl ol-Lah Răşid od-Din*, în vol. *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 203) era pe cale de a antrena în anul morţii marelui han forţele mongole într-un veritabil război civil (Spuler, *Die Goldene Horde*, p. 28—29 şi W. Barthold, J. A. Boyle, *Batu*, articol în *Encyclopédie de l'Islam*, vol. I, Leyde—Paris, 1960, p. 1139) ; cronicarul mameluc Umari (Tiesenhausen, p. 222—223) a înregistrat atacul agenţilor lui Güyük asupra funcţionarilor lui Batu în regiunea Arran din sud-vestul Mării Caspice, care a deschis, astfel, seria lungă a contestării intereselor Hoardei de Aur în ţinuturile transcaucaziene (Spuler, *Die Goldene Horde*, p. 29) ; pentru represaliile lui Batu şi Möngke împotriva ögödaizilor şi čaghataizilor, vezi Grousset, *L'Empire des steppes*, p. 340—341.

[22] *Sinica Franciscana*, I, p. 241 : *Mortuo ergo Keu* [=Güyük], *Mangu est electus de voluntate Baatu.*

[23] *Sinica Franciscana*, I, p. 251 : *Sicut sol est ubique diffundens radios suos, ita mea potencia et ipsius Baatu diffundit se ubique ;* unitatea de conducere bazată pe deplina armonie cu Batu este exprimată de marele han printr-o comparaţie la fel de sugestivă : *Duo sunt oculi in uno capite, et quamvis sint duo tamen unus est eorum aspectus (ibidem*, p. 229) : Rubrouk a observat că în teritoriul guvernat nemijlocit de Möngke supuşii lui Batu erau mai deferent trataţi decît oamenii marelui han în hoarda din Kîpceak *(ibidem*, p. 225) ; faptul că hanul de pe Volga nu expedia pe toţi vasalii care i se înfăţişau spre şeful ierarhic din Mongolia — o practică inadmisibilă în împrejurări „normale" (vezi Spuler, *Die Goldene Horde*, p. 28) — este alt semn al forţei şi al prestigiului de care se bucura Batu în lumea mongolă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diarhia instaurată în 1251 a funcţionat armonios şi a îngăduit hanului de pe Volga, cunoscut în vremea lui ca mare protector al negoţului [24], să mărească considerabil raza de acţiune a politicii sale comerciale, fapt dovedit de privilegiile pe care le-a acordat selgiucizilor, sirienilor şi armenilor [25]. Aceste privilegii reliefează interesul prioritar al lui Batu faţă de comerţul practicat pe ţărmul Mediteranei orientale. Identificarea sa cu hotărîrea kuriltaiului din 1253 de a trece sub stăpînire mongolă întreaga „semilună roditoare" a corespuns acestei direcţii majore a politicii sale externe care îi deschidea perspectiva de a trage beneficii şi din exploatarea vamală a traficului comercial desfăşurat între Mediterană şi Oceanul Indian. Moartea, survenită în 1255, l-a scutit pe Batu să asiste la deznodămîntul falimentar pentru tătarii din Kîpceak al ultimei campanii panmongole spre apus la care au participat şi trupe ale Hoardei de Aur. Funestele ei consecinţe s-au manifestat cu toată virulenţa în timpul domniei lui Berke (1257—1266).

Kuriltaiul din 1253 i-a delegat lui Hülägü, odată cu funcţia de comandant suprem al campaniei vestice, competenţe discreţionare atît în Iran, de unde la sosirea sa au fost retraşi guvernatorii imperiali [26], cît şi în teritoriile care urmau să fie cucerite. Nu este sigur dacă aceste competenţe i-au fost atribuite definitiv sau doar pe durata ostilităţilor [27]. Cert este că Hülägü a fost confirmat prin iarlîc de noul mare han, Kubilai, în stăpînirile sale din Orientul Mijlociu [28]. Prin forţa lucrurilor, ilhanul mongol şi-a asumat sarcinile unui suveran persan. Readucerea Azerbaidjanului în hotarele tradiţionale ale Iranului a decurs organic din această condiţie pe care Hülägü a onorat-o fără ezitări.

[24] Caracterizarea persanului Djuzdjani este semnificativă în această privinţă (Grecov—Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 62—63): „Acest (Batu) a fost un bărbat din cale afară de drept şi de prieten al musulmanilor; sub stăpînirea sa, musulmanii au dus un trai liber. În tabăra şi în tribul său au fost ridicate moschei pentru credincioşi, avînd chiar un imam şi un muezin. După domnia sa, ca şi în timpul vieţii sale, ţările islamului nu au avut de îndurat nimic rău, nici din porunca sa, nici din partea celor care ascultau de el şi nici din partea oştilor sale. Musulmanii din Turkestan se bucurau la umbra ocrotirii sale de o mare linişte şi de o siguranţă deplină"; pentru echivalarea corectă „musulmani" = „negustori" în acest context, vezi *ibidem*, p. 62, n. 2; calitatea lui Batu de protector al negustorilor trebuie să fi fost notorie în epocă de vreme ce şi Djuvaini o menţionează *(ibidem)* cît se poate de explicit: „Neguţătorii îi aduceau mărfuri din toate părţile lumii; el cumpăra totul, orice ar fi fost, şi plătea un preţ care era de cîteva orî mai mare decît făcea".

[25] Cronicarul persan Djuvaini (Grecov—Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 63) a consemnat: „Şi (Batu) a dat sultanilor din Rum (= Asia Mică), din Siria şi din alte ţări scuteli şi iarlîcuri şi oricine venea la el în slujbă nu pleca fără folos". Kirakos din Gandza (*ibidem*, p. 64) a înregistrat aceeaşi atitudine manifestată faţă de conaţionalii săi armeni care, „avînd (de la Batu) la mînă o tamga, adică o scrisoare cu pecete, puteau călători slobozi peste tot şi nimeni nu cuteza să le facă vreo supărare".

[26] Rubrouk, (*Sinica Franciscana*, I, p. 320) a fost la curent cu aceste evenimente: *Transivimus per herbergiam ipsius Baachu* (= Baidju) *qui est princeps ill'us exercitus qui ibi est iuxta Araxem, et subjugavit sibi Gurginos* (=georgieni), *et Turcos et Persos. Alius est apud Taurinum in Perside, qui est super tributa, nomine Argon* (= Arghun), *quos ambos revocavit Manguchan et cedant fratri suo* (= Hülägü) *venienti ad terras illas;* în acelaşi sens şi Raşid od-Din (Spuler, *Die Mongolen in Iran*, p. 53, 62—63).

[27] Spuler, *ibidem*, consideră că prin decizia marelui han Möngke drepturile Hoardei de Aur asupra Transcaucaziei au fost anulate definitiv; izvoarele invocate nu îngăduie însă o concluzie atît de categorică.

[28] În 1262 sau 1263; vezi V. G. Tiesenhausen, *Sbornik materialov otnosjaščihsja k istorii Zolotoj Ordy*, vol. II, Moscova — Leningrad, 1941, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a risipi orice echivoc cu privire la calitatea sa de stăpîn unic al acestei provincii, ilhanul și-a ales ca reședință Meragha, oraș din Azerbaidjan, iar succesorul său Tabrizul însuși [29].

Prelungirea teritorială a Hoardei de Aur în ținuturile transcaucaziene, grație căreia hanii de pe Volga participaseră aproape două decenii la beneficiile „drumului persan", a fost, astfel, lichidată de Hülägü, după toate probabilitățile încă din 1259, cel mai tîrziu în 1260. Pierderea acestui imens izvor de bogăție [30] a constrîns hoarda din Kîpceak la reacții care au fost pe măsura pagubei suferite. În fruntea preocupărilor ei externe s-a situat începînd cu 1261 problema redobîndirii Tabrizului, un obiectiv care a modelat cursul întregii politicii intra- și extramongole a hanilor din Saraiul de pe Volga. Un adevărat „război de o sută de ani", dezlănțuit de mongolii nordici din pricina Tabrizului, a sfărîmat ireversibil unitatea împărăției genghizhanide în zona sa apuseană [31], cele două ulusuri vecine comportîndu-se ca două entități statale nu numai autonome, ci și antagonice. Ca în atîtea alte cazuri similare, rivalitatea celor două ramuri genghizhanide pentru exploatarea surselor de venit a prevalat asupra solidarității consangvine [32].

Prima dintre încercările Saraiului de a recupera Tabrizul a fost prilejuită de decesul marelui han Möngke în august 1259. Deschiderea

[29] Minorsky, *Tabriz*, p. 615.

[30] Pe lîngă veniturile băneștí vărsate de Tabriz, regiunile transcaucaziene, cu pășuni întinse și climă blîndă, propice iernatului turmelor și hergheliilor (vezi în acest sens observațiile cronicarului persan Vassaf, reproduce de S. Zakirov, *Diplomaticeskie otnošenija Zolotoj Ordy s Egiptom XIII—XIV, vv.*, Moscova, 1966, p. 14), prezentau pentru nomazii din Kîpceak un interes aparte; Grecov—Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 74, consideră că „Hülägü aprecia îndeosebi pășunile îmbelșugate ale Azerbaidjanului. Mongolilor le plăcea pentru iernat mai ales stepa Mughan, situată pe cursul inferior al rîului Kura, iar pentru pășunatul de vară, ei preferau versanții munților Karadag, acoperiți de o iarbă minunată"; studiul lui A. A. Ali-Zade, *Bor'ba Zolotoj Ordy i gosudarstva ilhanov za Azerbaidjan*, în „Buletinul Academiei de Științe al R.S.S. Azerbaidjan", 1946, nr. 5 și 7 nu mi-a fost accesibil; din concluziile acestui articol, rezumate de Zakirov, p. 5, reiese că Ali-Zade a subliniat „latura economică a problemei", pe care o explicitează (p. 14): „situație geografică și climă favorabilă, bogății naturale", fără nici o mențiune însă a importanței comerciale a Tabrizului.

[31] Părțile orientate ale imperiului treceau printr-un proces similar de fragmentare; vezi mai jos notele 33 și 34.

[32] Cauzele rivalității Hoardei de Aur cu ilhanatul sînt diferit înfățișate în izvoarele medievale și în interpretările moderne. Grecov—Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 74 constată că „Berke han a căutat prin toate mijloacele să unească Azerbaidjanul cu Hoarda de Aur și el și-a întemeiat revendicările pe participarea trupelor sale la cucerirea Iranului și la ocuparea Bagdadului. El pretindea Azerbaidjanul ca parte din prada de război ce i se cuvenea"; chiar dacă Hülägü nu a distribuit prada conform *yasei* — cronicarul mameluc Mufaddal (Tiesenhausen, I, p. 444—446) depune mărturie în acest sens — interpretarea istoricilor citați este greșită, întrucît ei ignoră faptul că Azerbaidjanul și Tabrizul aparțineau hoardei din Kîpceak (vezi mai sus nota 15), deci nu puteau constitui „pradă de război". Sursele islamice redactate la curtea sultanilor mameluci — cu care hanii din Sarai au fost aliați! — subliniază aspectul confesional al înfruntării dintre înfocatul musulman Berke, care aderase la islam încă înainte de a deveni han al Hoardei de Aur (Rubrouk în *Sinica Franciscana*, I, p. 200), și Hülägü, șamanist cu simpatii nestoriene; Spuler, *Die Goldene Horde*, p. 39, presupune că Berke a fost principial ostil expediției lui Hülägü care viza zdrobirea centrului religios al islamului, deși a fost nevoit să se conformeze hotărîrii kuriltaiului și să trimită trupe la asediul Bagdadului; neîndoielnic, Berke însuși a accentuat propagandistic angajarea sa ca musulman în lupta cu „necredinciosul" Hülägü — o ati-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

succesiunii la demnitatea mongolă supremă a opus canditaturile lui Kubilai, susținut de Hülägü, și a lui Arîk Bögă, sprijinit de Berke. Uvertura „electorală" a epocalei rivalități dintre cele două ulusuri vestice a fost cîștigată de Kubilai, ales mare han, și de Hülägü [33]. Înlocuirea tandemului politic Möngke-Batu prin frații Kubilai și Hülägü nu a fost un simplu schimb de personal la conducerea împărăției : ea a contribuit decisiv la fragmentarea imperiului, însoțită de reașezarea centrelor de greutate și a liniilor de forță în sînul lumii mongole, pe cît de favorabilă ilhanatului, pe atît de nefastă pentru Hoarda de Aur [34].

Eșecul hanului din Sarai de a tranșa chestiunea Tabrizului la nivel politic suprem l-a îndemnat să inițieze tratative directe cu rivalul său. Răspunsul „diplomatic" al lui Hülägü — măcelărirea solilor — a însemnat o declarație de război care l-a obligat pe Berke să recurgă la arme [35]. Începutul lungului șir al confruntărilor militare ale mongoli-

---

tudine apreciată în chip deosebit la Cairo, după cum relatează, între alții, cronicarii egipteni Baibars (Tiesenhausen, I, p. 96), Mufaddal *(ibidem,* p 178), Zahabi (*ibidem,* p. 201) ; antagonismul confesional nu a fost însă cauza propriu-zisă a tensiunilor și a confruntărilor celor două ulusuri, dovadă că ele au continuat și cînd motivul religios nu a putut fi invocat, ca, de exemplu, în vremea lui Tokta, han al Hoardei de Aur între 1291—1312, rămas fidel credințelor arhaice ale mongolilor, care s-a războit pentru Transcaucazia cu ilhanul Ghazan, convertit la islam (Spuler, *Die Goldene Horde,* p. 79—81) ; Marco Polo (t'Sertevens, p. 360), mai obiectiv, știa că „dezbinarea" între Hülägü și Berke a fost „din pricina unei provincii care se afla la hotarul amîndurora, deoarece fiecare o voia și nici unul nu se îndura s-o lase celuilalt, fiecare crezîndu-se mai tare. Și s-au provocat la război, fiecare zicînd că va lua această provincie". Aserțiunile călătorului venețian privitoare la mărul discordiei sînt confirmate de Rașid od-Din, Vassaf, Umari (vezi Spuler, *Die Mongolen in Iran,* p. 53 și 100). Desigur, calitatea pășunilor din ținuturile transcaucaziene a avut importanța ei în declanșarea și, apoi, în întreținerea conflictului celor două hoarde (vezi nota 30), dar veniturile prelevate la Tabriz au fost adevărata sursă a acestei rivalități, descrisă ca atare în evoluția ei de Umari (Tiesenhausen, I, p. 217—218) ; urmîndu-l pe P. Pelliot, Gh. I. Brătianu, *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIVe siècle après la deuxième guerre des Détroits,* în „Echos d'Orient", 37, 1934, p. 154, remarca cu justețe că „problema traficului cu Extremul Orient constituia veritabila cauză a acestei inamicții".

[33] Kubilai nu a fost niciodată recunoscut ca mare han în Hoarda de Aur, monetele bătute la Sarai după decesul lui Möngke purtînd numele lui Arîk Bögă, hanul din Mongolia (1260—1264) ; după dispariția acestuia din urmă (1266), hanii de pe Volga au sprijinit eforturile căpeteniei casei Ögödai, Kaidu, cel mai puternic și mai tenace adversar al marelui han din China, Kubilai (Grousset, *L'Empire des steppes,* p. 325—353 ; Spuler, *Die Goldene Horde,* p. 41—42).

[34] Instalarea unor membri ai familiei imperiale în zone civilizate, a lui Kubilai în China, iar a lui Hülägü în Iran, a însemnat o „trădare" a modului de trai tradițional și a idealurilor genghizhanide, acut resimțită de mongolii rămași în stepă, prin definiție mult mai conservatori. Sub pînza înșelătoare a unei stăpîniri etnic omogene, împărăția urmașilor lui Genghiz han a fost despicată de aceeași linie longitudinală care despărțea de milenii lumea nomazilor de cea a sedentarilor. Această opoziție a devenit ireversibilă după moartea lui Möngke, marcînd sfîrșitul unității imperiului atît în părțile sale răsăritene, cît și în cele apusene (aceleași trimiteri ca în nota precedentă).

[35] Ibn Wasil (Tiesenhausen, I, p. 71) și Mufaddal (*ibidem,* p. 177) ; represaliile lui Hülägü care s-au abătut și asupra unor căpetenii ale tătarilor din Kîpceak aflate în subordinea sa au constrîns o parte din contingentele Hoardei de Aur care luptaseră în Iran și Irak să se refugieze din ordinul lui Berke în Egipt, unde au fost bine primite, după cum menționează cronicarii Baybars (Tiesenhausen, I. p. 78), Nuwayri (*ibidem,* p. 141), Makrizi (ibidem, p. 418) ; vezi în această privință Spuler, *Die Mongolen in Iran,* p. 63 și Zakirov, *Diplomatičeskie otnošenija,* p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor din Kîpceak cu cei din Iran a avut loc cel mai probabil în iarna 1262—1263. Nici această încleştare, ca, dealtfel, nici cele care au urmat, n-a fost în măsură să readucă Hoarda de Aur în posesia Tabrizului, frontiera între cele două ulusuri fixîndu-se în Caucaz [36].

Insuccesele politicii intermongole l-au determinat pe Berke să apeleze la sprijin extern împotriva consîngenilor săi din Iran, o soluţie fără precedent în analele de pînă atunci ale familiei genghizhanide, care subliniază ea însăşi îndeajuns importanţa acordată la Sarai problemei Azerbaidjanului şi participării la exploatarea „drumului persan". Forţa militară a Egiptului, verificată triumfal pe cîmpul de bătaie de la Ain Djalut în 1260, precum şi acerba rivalitate a mamelucilor cu ilhanizii, recomandau din capul locului sultanatul din Cairo ca partener ideal al Hoardei de Aur. Perfectată în cursul anilor 1262—1263 [37], alianţa antiilhanidă a tătarilor din Kîpceak cu mamelucii a devenit o permanenţă a politicii externe a Saraiului [38].

Izvorît dintr-o contestaţie teritorială cu profunde implicaţii economice, conflictul celor două ulusuri vestice nu s-a desfăşurat numai la nivel diplomatic şi militar, ci şi comercial propriu-zis. Golul înregistrat de visteria din Sarai odată cu pierderea beneficiilor rezultate din exploatarea vamală a „drumului persan" a fost brusc agravat de măsurile luate de Hülägü care au contribuit la escaladarea războiului economic şi la izolarea comercială a Hoardei de Aur. Cronicarul persan Vassaf relatează că Hülägü a dispus ca „neguţătorii lui Berke Oghul, care se îndeletniceau la Tabriz cu negoţul şi cu altele de acest fel şi care aveau bogăţii mari şi fără număr, să fie ucişi cu toţii, iar toate avuţiile ce se vor găsi la ei să fie luate pentru visterie[...]. Mulţi dintre ei îşi ţineau banii şi lucrurile de preţ la bărbaţii de vază din Tabriz. După uciderea lor, acele avuţii au rămas în mîinile acelora care le

[36] Sursele medievale privitoare la această primă încleştare descriu discordant atît desfăşurarea şi rezultatele, cît şi cronologia războiului ; cea mai riguroasă analiză a izvoarelor şi cea mai convingătoare reconstituire a faptelor aparţine lui Spuler, *Die Aussenpolitik der Goldenen Horde (Die Horde als Grossmacht in Osteuropa und Vorderasien*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", 5, 1940, 3—4, p. 27—28, care plasează evenimentele în iarna 1262—1263, conchizînd că, deşi oştile lui Berke au repurtat victoria pe rîul Terek în Caucaz, ele nu au avut forţa să recupereze Azerbaidjanul.

[37] Se pare că iniţiativa cooperării împotriva lui Hülägü a aparţinut sultanului egiptean al-Malik az-Zahir Baibars, care a trimis lui Berke printr-un negustor alan un mesaj în acest sens în anul hegrei 659 (6 dec. 1260 — 25 nov. 1261), conform informaţiei reţinute de cronicarul Rukn ed-Din Baibars (Tiesenhausen, I, p. 77), respectiv un an mai tîrziu după Ibn Abd az-Zahir (*ibidem*, p. 46), care pretinde că ar fi redactat el însuşi scrisoarea ; o solie în toată regula a plecat din Cairo la sfîrşitul anului 1262 îndreptîndu-se spre Sarai (Mufaddal/Tiesenhausen, I, p. 181) ; ea s-a încrucişat probabil în primăvara anului 1263 la Constantinopol cu ambasadorii lui Berke aflaţi în drum spre sultanul egiptean *(ibidem)* ; pentru alte izvoare şi comentarii, vezi M. Canard, *Un traité entre Byzance et l'Égipte au XIIIe siècle et les relations diplomatiques de Michel VIII Paléologue avec les sultans mamluks Baibars et Qala'un*, în *Mélanges Gaudefroy-Demombynes*, Cairo, 1937, p. 212 şi Zakirov, *Diplomaticeskie otnošenija*, p. 45—46, 49).

[38] Pentru raporturile Hoardei de Aur cu Egiptul mameluc în evoluţia lor complexă în secolele XIII şi XIV, vezi monografia lui Zakirov, citată în nota precedentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păstraseră pînă atunci. Berke Oghul, căutînd, la rîndul său, să se răzbune pentru acest fapt, a dat morții pe negustătorii din țara hanului [= Hülägü] și s-a purtat la fel cu avuțiile lor. Drumurile de intrare și de ieșire și călătoriile negustătorilor au fost mult reduse, căci diavolii vrăjbii săriseră din vasul timpului" [39]. Vassaf se referea, evident, la calea care lega prin Caucaz Saraiul de pe Volga de Tabriz, cale extrem de frecventată, după cum observa în 1255 Guillaume de Rubrouk [40]. Intrarea sultanatului selgiucid în vasalitatea ilhanatului [41] i-a adus lui Hülägü și controlul rutelor din Asia Mică prin care Hoarda de Aur își realiza schimbul de mărfuri cu statele de pe țărmul Mediteranei orientale, schimburi deosebit de intense, surprinse ca atare de același călugăr franciscan [42]. O veritabilă blocadă împotriva Hoardei de Aur a luat, astfel, ființă din inițiativa ilhanului Hülägü.

Libertatea de navigație în Marea Neagră a devenit în condițiile acestei blocade o necesitate absolută pentru Hoarda de Aur nu numai din rațiuni comerciale, ci și strategice : contactele diplomatice ale hanului din Sarai cu aliatul din Egipt în vederea organizării ofensivei comune împotriva mongolilor din Iran erau și ele posibile în situația amintită tot numai pe calea apelor. Aceste considerente l-au silit pe Berke să ia un șir de măsuri din care s-a închegat politica pontică a Hoardei de Aur. Libertatea Strîmtorilor și cooperarea cu o putere maritimă au constituit obiectivele ei fundamentale.

Pentru a preveni închiderea Bosforului, ultima poartă a Hoardei de Aur spre Mediterână, politica pontică concepută de hanul de pe Volga a vizat concomitent Bizanțul și sultanatul selgiucid din Asia Mică.

Libertatea Strîmtorilor a devenit încă din anul revenirii împăratului Mihail VIII Paleologul la Constantinopol problema cheie a raporturilor bizantino-tătare. Înființarea mitropoliei ortodoxe la Sarai în 1261 relevă interesul presant al lui Berke — musulman fanatic ! — de a stabili relații amicale cu noul stăpîn al Bosforului [43]. Chiar dacă această apropiere politică a Hoardei de Aur de Bizanț nu a îmbrăcat de la început și alte forme concrete — dovezi documentare în acest sens lipsesc —, ea s-a răsfrînt favorabil asupra operei de restaurație a lui Mihail VIII în Balcani, unde împăratul a reușit să smulgă țaratului

---

[39] Grecov—Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 75.

[40] *Sinica Franciscana*, I, p. 209 : Porțile de Fier ale Caucazului, *ubi est iter Sarracenorum omnium venientium de Perside et de Turkia* în Cumania.

[41] F. Işiltan, *Die Seltschukengeschichte des Akserāyi*, Leipzig, 1943, p. 44 ; C. Chapman, *Michel Paléologue, restaurateur de l'empire byzantin (1261—1282)*, Paris, 1926, p. 147.

[42] *Sinica Franciscana*, I, p. 166 : ... *Soldaia, que ex transverso respicit Sinopolim, et illuc applicant omnes mercatores venientes de Turchia volentes ire ad terras aquilonares, et e converso venientes de Roscia et terris aquilonaribus volentes transire in Turkiam. Isti portant varium et grissium et alias pelles pretiosas, alii portant telas de cotone sive wambasio et pannos sericos et species aromaticas.*

[43] Vernadsky, *The Mongols*, p. 153 ; Spuler, *Die Goldene Horde*, p. 231 ; A. Avenarius, *Nikaia und Russland zur Zeit der tatarischen Bedrohung*, în „Byzantino-slavica", 41, 1980, 1, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bulgar o serie de cetăţi de pe litoralul vestic al Mării Negre [44] şi să-şi afirme autoritatea la gurile Dunării [45], în vecinătatea nemijlocită deci a tătarilor nordici.

Slăbiciunea manifestată a Bizanţului făcea însă ca bunele raporturi ale hanului din Kîpceak cu basileul să ofere doar garanţii limitate pentru libertatea Strîmtorilor, expuse dinspre ţărmul asiatic injoncţiunilor lui Hülägü. Pericolul acestei fatale jugulări a Bosforului nu i-a scăpat lui Berke. Sustragerea sultanatului selgiucid din Asia Mică de sub suzeranitatea puternicului său rival din Iran s-a definitivat rapid ca obiectiv crucial în programul politic al Saraiului, atît pentru salvgardarea libertăţii Strîmtorilor, cît şi pentru utilizarea ofensivă împotriva ilhanatului a acestei regiuni de maximă importanţă strategică în conjuctura dată. Pentru înfăptuirea ţelurilor sale micrasiatice, Berke a găsit un instrument cît se poate de promiţător în persoana ex-sultanului selgiucid Izz ed-Din Kaykavuz, răsculat împotriva hegemoniei ilhanide şi refugiat la curtea bizantină, care îi hrănea nădejdea revenirii pe tronul din Iconium [46].

Al doilea obiectiv fundamental al politicii pontice a Hoardei de Aur, alături de garantarea libertăţii Strîmtorilor, a constat în coöperarea ei cu o thalassocraţie. Nevoia stringent resimţită de mongolii din Kîpceak, prizonieri ai uscatului, de a conlucra cu oamenii mării în situaţia creată după pierderea Tabrizului este edificator ilustrată de episodul primirii negustorilor veneţieni Niccolo şi Matteo Polo sosiţi de la Constantinopol la Sarai în 1260 : „Acest *Abarca* [= Berke] i-a înconjurat cu mare cinstire şi mult s-a bucurat de venirea lor. Şi ei i-au dăruit toate giuvaerurile pe care le aveau asupra lor, iar el le-a primit bucuros şi i-au plăcut nespus. Şi le-a dăruit îndoit decît făceau" [47]. Marco adăugă că, după ce Niccolo şi Matteo „au împlinit anul la acest stăpînitor, s-a ridicat un mare război între *Abarca* şi *Alau* (= Hülägü)", război căruia îi fixează şi data : 1261 [48]. Berke nu a aşteptat, aşadar,

[44] Georgios Pachymeres, vol. I, ed. Im. Bekker, Bonn, 1835, p. 210—211 ; vezi G. Brăitanu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 53 ; G. Ostrogorssky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963, p. 375 ; în 1962 au fost ocupate Mesembria şi Anchialos, împreună cu întinse teritorii în interiorul Peninsulei Balcanice ; Elisaveta Todorova, *The Black Sea Interest of the Italians and the Bulgarian Ports (13th—15th Centuries)*, în „Byzantino-bulgarica", 7, 1981, p. 229—237 : în 1263 Mihail Glavas Tarchaniotes a cucerit oraşele pînă la Haemus, oraşe care aveau să rămînă sub stăpînire bizantină pînă în 1304 cînd au fost recuperate de ţarul bulgar Teodor Svetoslav.

[45] Retorul Manuel Holobolos *(Scriptores Byzantini*, în colecţia *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, ed. şi trad. Al. Elian şi N. Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1975, p. 455) constata în panegiricul adresat împăratului Mihail VIII Paleologul că „s-au bucurat de tine că le eşti împărat şi multe insule paristriene ; au renunţat la răscoala plănuită şi şi-au dat seama că au fost supuse şi asuprite de stăpîni fără drepturi legitime"; vezi V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube*, în *RHSEE*, 22, 1945, p. 189 şi urm., G. Brătianu, *Les Roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues*, în acelaşi număr al revistei, p. 199—203.

[46] Din deosebit de bogata literatură de specialitate privitoare la istoria selgiucizilor în Europa am reţinut doar acele aspecte care ilustrează politica pontică a Hoardei de Aur, alegînd ca lucrare de referinţă studiul lui A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea în secolul al XIII-lea*, în vol. *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 167—192.

[47] T'Serstevens, *Cartea lui Marco Polo*, p. 59.

[48] *Ibidem* ; datarea este însă greşită (vezi mai sus nota 36).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nici privilegiul de la Nymphaion, nici restaurația bizantină pentru a încuraja pe negustorii unei puteri navale, o dovadă că nu schimbările petrecute la Constantinopol și Strîmtori în 1261 au deșteptat atenția Saraiului față de problemele pontice. Ca de atîtea ori în desfășurarea istoriei însă, și acum beneficiarii unei noi realități nu au fost inițiatorii ei, venețienii, ci adversarii și succesorii lor în apele Mării Negre, genovezii.

Înțelegerile încheiate de Berke în intervalul 1261—1263 nu au fost concepute la Sarai ca elemente ale unei strategii politice și comerciale pe termen lung, ci au fost subsumate din capul locului unui proiect a cărui înfăptuire era preconizată în viitorul apropiat, anume combaterea ilhanatului cu forțe reunite. Auspiciile pentru această întreprindere erau deosebit de favorabile, pregătirea ei fiind susținută din răsputeri de aliatul major al lui Berke, sultanul mameluc Baibars. Angrenat el însuși în istovitoare lupte cu mongolii din Iran, dar și dependent total de importul de sclavi din Kîpceak [49], suveranul egiptean a contribuit activ la crearea axei politice și comerciale care lega Saraiul de Cairo : acordul-cadru realizat cu Berke [50] a fost completat de un tratat cu Bizanțul [51] și probabil de o convenție cu genovezii [52]. Suita de înțelegeri încheiate pe de o parte de Berke, iar pe de alta de Baibars trasa, nici vorbă, profilul unui vast sistem de alianțe, căruia îi lipsea însă coerența trebuitoare pentru a deschide ofensiva coordonată pe mai multe fronturi împotriva ilhanatului. Această carență a fost remediată la conferința de la Cairo din vara anului 1263 la care au participat — după informațiile reținute de izvoarele țării gazdă — reprezentanți ai Hoardei de Aur, ai Bizanțului, ai Genovei, ai lui Izz ed-Din și, firește, ai Egiptului [53]. Acordurile bilaterale din perioada precedentă au fost sudate cu această ocazie într-un tot unitar, coaliția fiind, după toate aparențele, capabilă să intre în fază operativă.

Moment culminant în pregătirea războiului împotriva mongolilor din Iran, delegații la întrunirea de la Cairo nu au putut ocoli problemele concrete legate de viitoarele acțiuni de luptă. Cu toate că sursele păstrează o discreție desăvîrșită asupra acestor dezbateri, o scrisoare adresată în mai 1263 de Berke sultanului mameluc aduce o lumină hotărîtoare, deși parțială, în această chestiune. Potrivit concepției strategice a hanului de pe Volga, pe cît de simplă pe atît de longevivă (după cum au dovedit-o deceniile următoare), ilhanatul trebuia nimi-

[49] Soldați fără egal după criteriile în vigoare pe malurile Nilului (vezi S. Y. Labib, *Handelsgeschichte Aegyptens im Spätmittelalter*, în „Vierteljahrschrift für Sozial— und Wirtschaftsgeschichte", 1965, p. 103—104).

[50] Vezi mai sus, nota 37.

[51] În perioada rupturii raporturilor bizantino-egiptene din 1264, sultanul îl acuza *expressis verbis* pe împărat că și-a încălcat „jurămîntul" prin care se obliga să respecte înțelegerea pe care o încheiaseră (vezi mai jos nota 56).

[52] Este de presupus în absența unui indiciu documentar că, încă înainte de întrunirea de la Cairo din vara anului 1263 (vezi nota următoare), genovezii și mamelucii își coordonaseră pozițiile, întrucît în situația creată prin tratatul de la Nymphaion doar vasele republicii ligure puteau satisface setea Egiptului de robi din Kîpceak.

[53] Cel mai circumstanțiat este Ibn Abd az-Zahir (Tiesenhausen, I, p. 49—52); pentru agregarea acestui front cît și pentru prima sa criză, vezi Canard, *Un traité*, p. 209—216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cit prin angajare simultană a atacurilor pe două fronturi : prin defileul munţilor Caucaz va năvăli în Iran oastea Hoardei de Aur, în timp ce trupele mameluce vor pătrunde în teritoriul ilhanid din direcţie opusă, dinspre Eufrat [54].

Aceeaşi scrisoare dezvăluie încă o latură de mare însemnătate a preocupărilor lui Berke din această vreme : el solicita insistent sprijinul lui Baibars în favoarea lui Izz ed-Din [55]. Raţiunile acestui demers sînt uşor de bănuit. Rezolvarea convenabilă a situaţiei din Asia Mică nu suferea în contextul geopolitic dat amînare pînă la victoria finală asupra ilhanatului. Reinstalarea lui Izz ed-Din pe tronul părintesc din Iconium, sinonimă cu lichidarea controlului ilhanid asupra sultanatului selgiucid şi cu cuprinderea Asiei Mici în frontul patronat de Berke şi de Baibars nu ar fi sustras numai Strîmtorile din raza de acţiune a lui Hülägü, ci ar fi inversat şi poziţiile adversarilor în înverşunatul război comercial pe care îl purtau : eventuala reorientare politică a statului selgiucid deschidea aliaţilor îmbucurătoarea perspectivă de a tăia comunicaţiile cu Marea Neagră şi Mediterana ale marelui negoţ continental exploatat de ilhanizi.

Primejdia blocării „drumului persan" l-a determinat pe noul lui protector şi beneficiar, Hülägü, să reacţioneze prompt. Ilhanul a lovit în cea mai slabă verigă a coaliţiei îndreptate împotriva sa, Bizanţul, şi în cel mai vulnerabil punct strategic al ei, Strîmtorile.

Cronicarii mameluci Makrizi şi Ibn Abd az-Zahir relatează că suveranul egiptean a fost cuprins în 1264 de „o vehementă mînie", urmată de decretarea unor măsuri excepţionale, cînd a aflat că solii săi trimişi la Berke cu un an în urmă erau încă reţinuţi la Constantinopol din ordinul împăratului bizantin, aliatul său [56]. Cronicarii egipteni precizează că Mihail VIII „s-a închinat" ilhanului şi că a întrerupt contactul între Cairo şi Sarai „de teama ca *Hulawun* [=Hülägü] să nu afle despre aceasta" [57]. Pentru a-şi salva interesele micrasiatice, basileul a făcut lui Hülägü concesii şi în a doua chestiune de căpătîi a contenciosului bizantino-ilhanid, în speţă în cazul Izz ed-Din, pe care îl găzduia în vederea readucerii la cîrma sultanatului selgiucid. În Egipt a ajuns vestea că „purtarea lui *al-Aşkari* [=Mihail VIII] faţă de el s-a schimbat şi l-a închis într-o cetate" [58]. Captivitatea ex-sultanului la Enos este explicată de Georgios Pachymeres prin acordul bizantino-ilhanid care îl obliga pe împărat să-l ţină pe Izz ed-Din departe de „Persia" [59]. Aşadar, la aproximativ trei ani după izbucnirea ostilităţilor celor două hoarde genghizhanide pentru stăpînirea Tabrizului, aria de desfăşurare

[54] Ibn Abd az-Zahir (Tiesenhausen, I, p. 51).

[55] *Ibidem.*

[56] Vestea a sosit la Cairo după Makrizi (Tiesenhausen, I, p. 421), în anul hegirei 662 (4 noiembrie 1263 — 24 octombrie 1264), iar după Ibn Abd az-Zahir (*ibidem*, p. 52—53) în luna ramadan a aceluiaşi an (27 iunie — 26 iulie 1263), ceea ce cu siguranţă este prea devreme ; fără dată, Mufaddal (*ibidem*, p. 179) precizează că solii egipteni au fost reţinuţi la Constantinopol un an şi trei luni, ceea ce, avînd în vedere participarea solilor bizantini la tratativele de la Cairo din vara anului 1263, pledează pentru vara, respectiv toamna următoare ca perioadele cele mai probabile ale sosirii veştii amintite.

[57] Ibn Abd az-Zahir (Tiesenhausen, I, p. 53) şi Mufaddal (*ibidem*, p. 179) ; o atitudine cu atît mai explicabilă cu cît, după cum remarcă Mufaddal (*ibidem*), solia egipteană a întîlnit la curtea lui Mihail VIII Paleologul pe emisarii lui Hülägü.

[58] Zahabi (Tiesenhausen, I, p. 200).

[59] Pachymeres, I, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a rivalității lor s-a extins asupra Strîmtorilor și asupra Asiei Mici, împăratul Mihail VIII Paleolog devenind ac al balanței în conflictele intermongole.

Săvîrșită sub presiunea lui Hülägü, defecțiunea bizantină năruia întregul eșafodaj elaborat de Berke în scopul zdrobirii ilhanatului. Mai grav, viabilitatea însăși a politicii pontice promovată de hanul de pe Volga ca soluție minimală, de compensație, era și ea periclitată din moment ce cheia Bosforului părea să o dețină ilhanul. Deși nu a afectat decît legăturile diplomatice ale Hoardei de Aur cu Egiptul, nu și pe cele comerciale, situația creată la Strîmtori, împreună cu detenția lui Izz ed-Din — probleme, dealtminteri, conexe — a fost considerată la Sarai drept caz de război. Mongolii din Kîpceak, în cooperare cu bulgarii balcanici și, probabil, cu selgiucizii din Dobrogea au devastat cumplit în iarna 1264—1265 teritoriul bizantin. Pachymeres notează că împăratul, „cu mintea zguduită, nu știa încotro s-o apuce", iar Nikephoros Gregoras adaugă că la sfîrșitul unui violent asediu al cetății Enos, Izz ed-Din a fost eliberat și a plecat împreună cu oastea mongolă [60]. Năprasnica lovitură și-a arătat efectele și în cealaltă chestiune capitală pentru Sarai: libertatea deplină de circulație prin Strîmtori. Solul egiptean reținut la Constantinopol și-a reluat călătoria întreruptă de luni de zile spre capitala de pe Volga ; nici la înapoiere n-a fost stînjenit de autoritățile bizantine [61].

Izvoarele egiptene descriu încheierea unui acord bizantino-tătar, negociat de un intermediar mameluc pe chiar cîmpul de bătaie [62], fără a

[60] *Fontes historiae daco-romanae*, III, p. 445, 447, 501, 503, 505.

[61] Vezi nota următoare.

[62] Potrivit lui Mufaddal (Tiesenhausen, I, p. 179—180), în timp ce oastea invadatoare făcea pustiiri în jurul Constantinopolului, „basileul, care era înăuntru, a fugit și l-a trimis pe al-Faris al-Mas'udi [= solul egiptean reținut în capitala bizantină] la comandantul de oști al lui Berke să-i spună că țara sa [= Bizanțul] este în alianță cu sultanul al-Malik az-Zahir [Baibars] și în pace cu el și că hanul [= Berke] este în pace cu acela cu care el [= sultanul] are pace și în alianță cu acela cu care el este în alianță. Comandantul i-a cerut să-i scrie [cu propria sa mînă] toate acestea. El [= Mas'udi] i-a scris o adeverință [adăugînd] că el rămîne de bună voie [la Constantinopol] și că pe el nu-l împiedică nimeni să meargă la Berke. Atunci oastea lui Berke a plecat de lîngă Constantinopol luînd cu ea pe sultanul Izz ed-Din, ținut captiv într-una din cetățile Constantinopolului. Pe urmă, basileul l-a înzestrat de drum [și l-a trimis] pe ad Mas'udi la Berke și împreună cu el un sol de-al său cu o scrisoare prin cuprinsul căreia se obliga să dea [hanului], în contul tributului anual, 300 de veșminte de atlas, pentru ca [Berke] să-i fie sprijin și să nu facă incursiuni în țara sa. Mas'udi s-a dus la Berke. Cînd i s-a înfățișat, [hanul] i-a reproșat întîrzierea, dar el a spus : «Stăpînul Constantinopolului m-a reținut». Atunci Berke i-a arătat zapisul autograf pe care-l înmînase comandantului oștii sale și i-a zis : «Nu te pedepsesc [din respect] pentru al-Balik az-Zahir». Pe urmă, sultanul Izz ed-Din i-a scris sultanului al-Malik az-Zahir punîndu-l la curent cu toate acestea și cu consecința neglijenței manifestate de al-Faris al-Mas'udi" care, după scurtă vreme, s-a întors în Egipt. Din această relatare se degajă concluzia că solul egiptean a mediat între bizantini și tătari fără a avea împuterniciri din partea suveranului său ; indiferent care a fost mandatul lui al-Faris al-Mas'udi, cert este că sultanul a intervenit insistent pentru aplanarea conflictului : în scrisoarea adusă de la Cairo la Constantinopol de „un călugăr, un filozof grec, un preot și un episcop". Baibars îi „poruncea" lui Berke să facă pace cu Mihail VIII Paleologul, asigurîndu-l pe acesta din urmă că, dacă oprirea solilor egipteni se datorează incursiunilor tătare în Bizanț, el va interveni pe lîngă Berke pentru sistarea lor (Ibn Abd az-Zahir/ Tiesenhausen. I, p. 53 și Makrizi/ (*ibidem*, p. 421) ; vezi G. V. Vernadsky, *Zolotaja Orda, Egipet i Vizantija v nih vzaimootnošenijah v carstvovanie Mihail Paleologa*, în „Seminarium Kondakovianum", I, 1927, p. 73—84, și Canard, *Un traité*, p. 215—216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preciza dacă a fost vorba de o pace propriu-zisă sau doar de un armistiţiu[63]. Indiferent însă cît a cîntărit intercesiunea egipteană în reglementarea raporturilor Hoardei de Aur cu Bizanţul, cert este că ele au beneficiat de un element favorabil nesperat care îşi va menţine valoarea în timp : moartea lui Hülägü, întîmplată la începutul anului 1265. Dificultăţile care s-au abătut asupra ilhanatului în perioada ulterioară[64] au anulat practic putinţa succesorilor săi de a susţine o politică de forţă la Strîmtori. Deşi a reînnoit acordul bizantino-ilhanid cu Abagha[65], fiul şi urmaşul lui Hülägü, împăratul Mihail VIII şi-a putut relua în aceste condiţii netulburat locul alături de Berke şi de Baibars în cadrul alianţei părăsită de teama represaliilor primului ilhan. La această reîncadrare au contribuit însă, incomparabil mai eficace, impulsuri noi, venite din stepa kipceakă.

Evenimentele din 1264—1265 au dezvăluit în toată amploarea ei deficienţa de fond atît a frontului antiilhanid, cît şi a politicii pontice a Hoardei de Aur : rezolvarea nesatisfăcătoare a chestiunii Strîmtorilor. Pentru a evita repetarea strangulării Bosforului, Berke s-a văzut obligat să-şi sporească capacitatea de intervenţie în această zonă sensibilă. Soluţia, care s-a impus de la sine, a constat în consolidarea prezenţei militare a Saraiului în Balcani. În acest scop a fost înfiinţat un puternic comandament mongol la Dunărea de Jos al cărui rost — desigur, nu exclusiv — a fost de a ţine continuu sub control Bizanţul oscilant. Importanţa alocată în hoardă problemei Strîmtorilor rezultă şi din faptul că în fruntea acestei formaţiuni militare de hotar a fost desemnat cel mai prestigios general tătar, emirul Nohai, care se făcuse remarcat în luptele cu ilhanizii în ţinuturile caucaziene. Calităţile sale de căpetenie militară, dar şi de om politic, au fost apoi confirmate cu prisosinţă în noua funcţie[66].

Diminuarea influenţei ilhanide în imperiul constantinopolitan, paralel cu intensificarea presiunii Hoardei de Aur asupra aceluiaşi stat, a avut urmarea de durată previzibilă : Bosforul a rămas o poartă deschisă, străbătută începînd cu 1265 fără nici o opreliştе de mesagerii di-

---

[63] Canard, *Un traité*, p. 220, socoteşte că Mihail III a încheiat pacea abia cu urmaşul lui Berke, Möngke Temür, între 1267—1269 ; Ostrogorsky, *Geschichte*, p. 379, se referă doar la „tratatul de prietenie" realizat de împărat cu emirul mongol Nohai în 1272, după o nouă invazie tătară în Bizanţ care a avut loc „cel mai devreme în 1271" (această invazie nu a existat însă, problemă asupra căreia vom reveni cu alt prilej).

[64] Presiunile la care a fost supus ilhanatul s-au înteţit după dispariţia lui Hülägü : succesorul său, Abagha, a fost nevoit să-şi încordeze toate forţele pentru a face faţă expediţiilor întreprinse în 1265 şi 1266 de oştile Hoardei de Aur în Transcaucazia, mai cu seamă că cea de-a doua campanie a fost condusă personal de Berke, pe care moartea l-a surprins în timpul desfăşurării ei ; alianţa antiilhanidă a tătarilor din Kîpceak cu cei din Asia Centrală — aceştia din urmă au năvălit în 1269 în teritoriul ilhanatului —, precum şi atacurile mamelucilor împotriva armenilor şi sêlgiucizilor, vasali credincioşi ai suveranului din Iran, au constrîns ilhanatul la o permanentă şi costisitoare defensivă (Spuler, *Die Mongolen in Iran*, p. 68).

[65] Căsătoria Mariei, fiica neligitimă a împăratului bizantin, cu noul ilhan în 1265, este o manifestare sugestivă a acestor relaţii (*ibidem*, p. 67).

[66] Pentru istoria acestui comandament, vezi N. I. Veselovski, *Han iz temnikov Zolotoj Ordy, Nogaj i ego vremja*, Petrograd, 1922 ; A. Decei, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux XIIIe et XIVe siècles selon les historiens arabes contemporains*, în *Romano-arabica*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 61—63 ; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Bucureşti, 1982, p. 169—172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plomatici ai tătarilor şi ai mamelucilor. Premisa indispensabilă a politicii pontice şi mediteraneene a tătarilor din Kîpceak era în consecinţă din nou creată şi odată cu ea a renăscut ideea anihilării statului mongol din Iran. Hanii din Sarai s-au îndîrjit vreme de peste un veac să croiască planuri de zdrobire a inamicului şi să le propună sultanilor egipteni, cu sîrgul şi după tiparul moştenite de la Berke [67]. Nenumăratele solii schimbate în acest interval între capitalele de pe Volga şi de pe Nil n-au fost însă încununate de succes, iar mult aşteptata redobîndire a Tabrizului — reuşită numai cu forţe proprii de hanul Djanibek pentru cîteva luni în 1357 — a fost o izbîndă înşelătoare : ea a venit prea tîrziu, inutil de tîrziu, cînd Hoarda de Aur, aflată în pragul descompunerii interne, nu s-a mai putut bucura de rodul victoriei ei. Epilogul acestor tentative neobosite a fost sinistru : trupele lui Toktamîş au ocupat şi au devastat cumplit înfloritorul oraş în 1386 [68].

Gîndită de Berke ca un subansamblu al strategiei generale de combatere a ilhanatului în vederea recuperării „drumului persan", politica pontică a Hoardei de Aur şi-a păstrat acest caracter tot atîta timp cît ideea—forţă din care a derivat a fost vie, adică peste un secol. Preschimbarea ei din soluţie provizorie în formulă de durată nu i-a modificat esenţial nici structura, nici funcţionalitatea, cu toate că inevitabile amendamente n-au lipsit în decursul anilor.

Comandamentul mongol înfiinţat în ţinuturile Dunării inferioare s-a definitivat ca cel mai solid garant al libertăţii Bosforului. Fără a intra în amănunte referitoare la evoluţia acestei formaţiuni şi la vicisitudinea relaţiilor bizantino-tătare filtrate în mare parte prin intermediul ei [69], subliniem doar constanţa preocupării Saraiului de a menţine sub control strict această zonă, chiar după nefericita experienţă cu Nohai, care, autoproclamîndu-se în ultimul deceniu al secolului XIII han independent, a tins să dezlipească această regiune din componenţa hoardei [70]. Oricît de lacunară este informaţia pentru perioada următoare, faptul că spre mijlocul veacului următor contingentele tătare staţionate în această arie geografică se aflau sub comanda unui personaj care deţinea al doilea rang în ierarhia hoardei de Aur, Atlamus, cumnatul hanului Djanibek [71], trădează continuitatea în timp a interesului manifestat întîia oară cu toată acuitatea de Berke pentru regiunea gurilor Dunării ca punte strategică spre Strîmtori.

---

[67] Zakirov, *Diplomatičeskie otnošenija*, passim.

[68] Grekov—Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 249—255 ; 311 ; Spuler, *Die Goldene Horde*, p. 101—102, 108—109, 129.

[69] Vezi trimiteri la nota 66.

[70] *Ibidem* ; vezi şi emisiunile monetare ale lui Nohai de la Isaccea ca semn inconfundabil al neatîrnării sale la E. Oberländer—Târnoveanu, *Numismatical Contributions to the History of the South-Eastern Europe at the End of the 13th Century*, în *RRH*, XXVI, 1987, 3, p. 245—258.

[71] *Othlamus... princeps valde potens, secundum post Kanum, qui habebat in uxorem sororem ipsius Kani (Chronicon Dubnicense*, în *Historiae Hungariae fontes domestici*, ed. M. Florianus, III, Quinqueecclessiis, 1884, p. 152) ; este de observat că dacă tradiţia populară a prefăcut printr-o confuzie pe *Othlamus* în Alimoş, erou de baladă românească — cum a intuit după toate aparenţele just B. Petriceicu-Haşdeu, *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile Ţării Româneşti (1230—1380)*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, Bucureşti, 1976. p. 782—784 — ea a reţinut în schimb corect aria peste care a stăpînit această căpetenie tătară: „Haiduc din Ţara de Jos".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Componenta micrasiatică a politicii Hoardei de Aur configurată de Berke a fost şi ea preluată de succesorii săi, cu tot atît de puţin noroc însă. Ajuns în 1265 în hoardă, unde a mai trăit treisprezece ani, Izz ed-Din a primit ca apanaje bogatele oraşe din Crimeea, Soldaia şi Solgat [72]. Unul dintre cronicarii selgiucizilor, Yazîdjîoghlu Ali, a notat fără echivoc motivul preţuirii arătate ex-sultanului şi suitei sale, anume speranţa de a fi trimişi „în vechiul lor loc şi patrie" [73]. Nădejdea a fost deşartă, la fel ca şi cea consecutivă legată de Mesud, unul dintre fiii lui Izz ed-Din, care, ocupînd tronul din Iconium după moartea tatălui său (1278), părea, în sfîrşit, să provoace mult aşteptata răsturnare politică în Asia Mică, dar nu a adus Saraiului decît o nouă dezamăgire : el nu s-a ostenit să scoată sultanatul din vasalitatea ilhanidă [74].

Cu toate aceste eşecuri înregistrate în Asia Mică — datorate, evident, neputinţei Hoardei de Aur, putere eminamente continentală, de a-şi impune punctul de vedere peste mare — regimul Strîmtorilor, vegheat ferm dinspre ţărmul european, s-a stabilizat după resorbţia crizei din 1264—1265 în sensul dorit la Sarai. Libertatea Mării Negre s-a impus ca postulat nu numai pentru contactele hanilor din Kîpceak cu aliaţii din Egipt, ci şi pentru noua politică comercială a Hoardei de Aur promovată după ce „drumul persan" secase ca sursă de avuţie pentru tezaurul ei. Implicaţiile acestei politici în bazinul pontic, sprijinită covîrşitor pe cooperarea cu thalassocraţia genoveză, au fost uriaşe.

Conjunctura dezastruoasă pentru economia tătarilor din Kîpceak după respingerea lor din ţinuturile transcaucaziene a silit Saraiul ca, pînă la mult rîvnita recuperare a Tabrizului, să recurgă la o soluţie de compensaţie. Ea a constat în ridicarea vechiului drum prin stepă, Soldaia — Sarai — Urgenci, la nivelul unei mari artere comerciale în stare să concureze prin securitate, facilităţi de tranzit şi regim vamal adecvat „drumul persan". „Situaţia era destul de analogă — remarca Paul Pelliot — cu cea care s-a produs la sfîrşitul secolului VI cînd imperiul bizantin a încercat să primească pe calea septentrională a turcilor mătasea chinezească al cărei trafic încercau, dimpotrivă, să şi-l rezerve sasanizii din Persia" [75]. Nici istoricii statului mongol din Kîpceak, nici specialiştii istoriei medievale a Mării Negre n-au urmărit excepţionalele implicaţii ale sugestiei orientalistului francez, deşi doar dezvăluirea lor permite înţelegerea cuprinzătoare a uneia dintre cele mai ample primeniri a opţiunilor politice şi comerciale ale Hoardei de Aur din tot cursul existenţei ei. Această restructurare a avut ca rezultat concret crearea unei noi axe a marelui comerţ est-vest şi, prin ea, conectarea Mării Negre la marele trafic intercontinental [76].

---

[72] Decei, *Problema colonizării*, p. 172, 180, 185.

[73] *Ibidem*, p. 173.

[74] *Ibidem*, p. 186.

[75] Apud Brătianu, *La mer Noire. Des origines...*, p. 214.

[76] Brătianu, *ibidem*, p. 210—211, a remarcat că binefacerile „păcii mongole" pentru Rubrouk în 1254 se aflau în izbitor contrast cu imensele vicisitudini îndurate în 1234—1235, deci înainte de venirea tătarilor, de misionarii dominicani porniţi în căutarea Ungariei Mari printre cumanii rătăcitori prin stepă. Din această observaţie, corectă în fond, istoricul român a tras concluzia că revenirea bizantinilor la Constantinopol şi penetrarea genovezilor în Marea Neagră au constituit factorul principal al deschiderii marelui trafic est—vest, care a beneficiat de condiţiile favorabile ale „păcii mongole", fără să ţină seamă de contribuţia mongolă la crearea drumului septentrional al mătăsii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Capital interesaţi în funcţionarea noii rute a marelui negoţ, Berke şi urmaşii săi au fost nevoiţi să acorde o atenţie susţinută nu numai segmentului ei continental, care le traversa teritoriul, ci şi celui maritim. Anunţată încă din 1260 de primirea încurajatoare de care au beneficiat veneţienii Niccolo şi Matteo Polo în hoardă [77], conlucrarea hanilor de pe Volga cu o thalassocraţie, în speţă cu cea a Genovei, s-a fixat curînd după 1261 ca obiectiv prioritar al politicii pontice a Hoardei de Aur. O remarcabilă similitudine de situaţii îi predestina pe negustorii republicii ligure să fie tot atît de interesaţi ca şi tătarii „aquilonari" în crearea unui nou traiect al marelui comerţ est-vest : expulzaţi de veneţieni din Acra în 1258, genovezii pierduseră principalul lor cap de pod pe ţărmul Mediteranei orientale şi, împreună cu el, substanţialele venituri trase din participarea la negoţul practicat pe „drumul persan" [78]. Deopotrivă frustrate şi aflate deopotrivă în căutarea unei compensaţii, Genova şi Hoarda de Aur s-au întîlnit în Marea Neagră unde interesele lor convergente au constituit temelia funcţionării rutei nordice a schimbului de mărfuri între Extremul Orient şi Mediterană. Deşi nu sînt cunoscute nici data exactă, nici conţinutul acordului originar dintre cele două puteri, nu încape îndoială că el a oferit un cadru stabil pentru nevoile unui trafic de anvergură. Fondarea coloniei genoveze de la Caffa, probabil curînd după 1261 [79], ca şi aspiraţiile ei ulterioare de a deţine monopolul negoţului pontic [80] sînt lămuritoare pentru noul statut comercial al Mării Negre. Semnificativ pentru avîntul economiei pontice după 1261 este faptul că acest fruct al cooperării oamenilor stepei cu cei ai mărilor, Caffa genoveză, nu a avut un echivalent veneţian : în peste o jumătate de veac cît această apă a stat la dispoziţia Veneţiei (1204—1261), cetăţenii Serenissimei n-au întemeiat nici o aşezare proprie pe litoralul ei, nici măcar după 1242—1243 cînd şi peste aceste ţinuturi începuse să domnească „pacea mongolă" [81].

Datele comparate ale izvoarelor limpezesc cauzele acestei stări de lucruri. Ordinea mongolă nu a schimbat prin ea însăşi în intervalul 1242—1261 nici volumul, nici calitatea comerţului pontic [82]. Ea şi-a arătat valoarea pentru economia Mării Negre abia după crearea arterei nordice a marelui comerţ [83], dezvoltată de Berke şi de succesorii săi ca sursă de compensaţie după pierderea veniturilor vărsate de „drumul persan".

[77] Vezi mai sus nota 47.

[78] Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929, p. 58.

[79] Intervalul cel mai probabil este 1266—1270 ; vezi discuţia la M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe — début du XVe siècle)*, vol. I, Roma, 1978, p. 114—118.

[80] Vezi Ş. Papacostea, *„Quod non iretur ad Tanam". Un aspect fondamental de la politique génoise dans la mer Noire au XIVe siècle*, în *RESEE*, XVII, 1979, 2, p. 201—217.

[81] Conform informaţiilor lui G. de Rubrouk din 1254 (*Sinica Franciscana*, I, p. 164—174), dominaţia mongolă era exercitată fie direct pe ţărmul nordic al Mării Negre, fie mediat prin vasalii din Caucaz, din Peninsula Balcanică şi din Asia Mică.

[82] Batu s-a mulţumit să preia de la cumani exploatarea centrelor comerciale din Crimeea ; ajuns la Soldaia, Rubrouk şi-a expus păsul *ad capitaneos civitatis, immo ad vicarios, quia capitanei iverant ad Baatu in hyeme portantes tributum* (*ibidem*, p. 164) ; în cîmpia Crimeii *solebant esse Comani antequam venirent Tartari et cogebant civitates predictas et castra* (din peninsulă) *ut darent eis tributum* (*ibidem*, p. 171).

[83] Vezi mai sus nota 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Datorată, aşadar, în egală măsură „păcii mongole" cît şi războiului dintre mongoli, includerea bazinului pontic în circuitul de mărfuri desfăşurat între Asia Centrală şi Mediterană constituie cea mai importantă contribuţie a tătarilor nordici la destinul excepţional al Mării Negre în evul mediu. Considerată din această perspectivă, politica pontică a Hoardei de Aur, născută în vremea lui Berke şi perpetuată de urmaşii săi, aparţine acelui luminos capitol din istoria mongolilor în care este consemnată stăruinţa căpeteniilor genghizhanide de a înlesni, peste mări şi peste continente, libera circulaţie a oamenilor cu mărfurile lor.

*

Geneza politicii pontice a Saraiului şi-a avut, aşadar, originea în conflictul cu mongolii din Iran. Obiectivele ei majore au constat în garantarea libertăţii Strîmtorilor şi în conlucrarea cu o putere maritimă în vederea menţinerii contactelor diplomatice şi comerciale ale tătarilor din Kîpceak cu riveranii Mediteranei. Presiunea constantă exercitată asupra Bizanţului, stăpînul Bosforului, prin mijlocirea comandamentului mongol de la gurile Dunării, efortul de a sustrage sultanatul selgiucid din Asia Mică de sub controlul ilhanatului şi cooperarea cu genovezii, menită să asigure competitivate noii rute a marelui comerţ est-vest în rivalitatea ei cu „drumul persan", au constituit principalele manifestări ale politicii pontice a Hoardei de Aur.

DIE HERANBILDUNG DER SCHWARZMEERPOLITIK DER GOLDENEN HORDE

ZUSAMMENFASSUNG

Der kurz nach 1261 einsetzende Aufschwung des Handels im Schwarzmeerbecken wird von der Fachliteratur zwei Ereignissen zugeschrieben: der vom Kaiser Michael VIII. Palaiologos den Genuesen erteilten Handelsfreiheit im pontischen Raum (Privileg von Nymphaion, März 1261) und der Zurückeroberung Konstantinopels durch denselben byzantinischen Herrscher im Sommer des erwähnten Jahres. Die Ansicht berücksichtigt nicht im geringsten die gleichzeitige Existenz einer zielbewussten Schwarzmeerpolitik der Goldenen Horde und lässt somit den Beitrag der Mongolen zur Anregung der dortigen Handelstätigkeit nach 1261 ganz ausser Acht.

Der Ausgangspunkt der Beweisführung beruht auf eine Erläuterung des Verfasser, die er in seinem Aufsatz öfters anhand von Quellenbelegen unterstreicht. Obwohl Ansätze einer tatarischen Schwarzmerpolitik erst um 1261 feststellbar sind, waren sie keineswegs Rückwirkungen der im selben Jahre durch Genuesen und Byzantinern hervorgerufenen Veränderungen der pontischen Handelsbedingungen, sondern Folgen der Zersplitterung des mongolischen Reiches und der bedrängten Lage die sich dadurch für die Kiptschaktataren ergab.

Verhängnisvoll war vor allem die Gründung um 1260 eines neuen mongolischen Staates in Iran, der die transkaukasischen Provinzen Aserbaidjan und Arran — bis dahin Teilgebiete der Goldenen Horde — einverleibte. Damit versiegte eine der ergiebigsten Einkunftsquellen der Russlandmongolen: mit dem Verlust der reichen Handelsstadt und Zollstation Tabris fand die Ausbeutung der uralten Seidenstrasse, die China und Zentralasien mit dem Mittelmeer verband, ihr Ende. Das Scheitern der ersten Bemühungen, nur mit eigenen Kräften die transkau-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

kasischen Gebiete zurückzuerobern, bewog Berke Khan (1257—1266) ein Bündnis mit dem mamlukischen Sultan von Ägypten, dem zähesten Gegner seiner mongolischen Widersacher, zu schliessen. Nachdem Hülägü, der neue tatarische Herrscher Persiens, seine Oberhoheit dem Seltschukensultan in Kleinasien aufzwang (1260), blieb für die Aufrechterhaltung der diplomatischen Beziehungen zwischen Sarai und Kairo nur noch der Seeweg offen, eine Tatsache die das Schwarze Meer im politisshen Vorfeld der Goldenen Horde rücken liess. Die Meerengenfrage bildete von Anfang an den Kern der Schwarzmeerpolitik der Kiptschakmongolen.

In derselben Richtung wirkte auch ein anderer Beweggrund von rein kommerzieller Natur. Um den Schaden den die Schatzkammer in Sarai durch das Verzichten auf die Ausbentung der asiatischen Seidenstrasse erlitt gewissermassen auszugleichen, unternahm Berke den Versuch einen parallelen nördlichen Handelsweg aufzustellen, was ihm schliesslich auch gelang. Das Schwarze Meer erwies sich auch für die neue Handelsader als unvermeidliche Durchgangszone — eine zusätzliche Ursache für dessen Bedeutungszunahme in der Aussenpolitik der Goldenen Horde. Die Eingliederung des Schparzen Meeres im Grosshandelsnetz war dadurch erreicht. Nach Ansicht des Verfassers war diese Einschaltung in ausschlagender Weise das Werk der Mongolen. Sie bedingte die bekannte Blütezeit des Schwarzen Meeres nach 1261 und gewährte ihm die Rolle einer „Drehscheibe des Welthandels" (so Gh. Brătianu).

Die Hauptziele der Schwarzmeerpolitik der Goldenen Horde bestanden in der Sicherung der Meerengenfreiheit und in der Zuzammenarbeit mit einer Seemacht, um ihre lebensnotwendigen Verbindungen mit den Staaten des Mittelmeerbeckens pflegen zu können. Der Druck den die Khane der Russlandtataren fortwährend auf Byzanz ausübten, sowie ihr unermüdliches Bestreben einen Aufstand der Seltschukentürken in Kleinasien aufzuwiegeln dienten dem ersten Ziel; für das Erreichen des zweiten bewährte sich Genua mit seiner mächtigen Handelsflotte als unersetzlicher Partner. Aus der Verflechtung dieser Teilstücke hat sich eine zusammenhängende Schwarzmeerpolitik der Kiptschakmongolen herausgebildet. Diesem Prozess schenkte der Verfasser eine besondere Aufmerksamkeit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EUGEN DENIZE

RELAȚIILE ȚĂRILOR ROMÂNE CU SPANIA ÎN EPOCA LUI MIHAI VITEAZUL

Sfîrșitul secolului XVI și începutul secolului XVII au fost marcate de unul din momentele cele mai importante din întreaga istorie a relațiilor româno-spaniole din evul mediu, moment dominat, indiscutabil, de puternica personalitate a lui Mihai Viteazul, domn al Țării Românești, al Transilvaniei și al Moldovei, cel care, prin eroismul și cutezanța de care a dat dovadă, a pus sub semnul întrebării, pentru o clipă, însăși dominația otomană din Europa și a atras asupra sa privirile întregului continent.

Marea epopee românească de sub conducerea lui Mihai Viteazul, desfășurată la cumpăna dintre cele două veacuri, a fost răspunsul hotărît dat de poporul nostru la întensificarea fără precedent pe care a cunoscut-o dominația otomană, sub toate aspectele ei, tocmai în această perioadă. Astfel, turcologul Mihai Maxim a calculat că, între 1538 și 1600, Moldova și Țara Românească au pierdut în raporturile lor cu Poarta, sub diferite forme, între 13 și 15 milioane de galbeni [1] dintre care, numai în perioada 1581—1590 și numai în Țara Românească, cumpărarea tronului și plata haraciului și a peșcheșurilor s-a ridicat, după aprecierile lui Mihai Berza, la 5 770 000 de galbeni [2]. La urcarea sa pe tron, datoriile însumate ale predecesorilor săi, pe care Mihai Viteazul trebuia să le plătească se ridicau la uriașa sumă de 700 de milioane de aspri [3]. Această situație, consecință a degradării continue pe care a cunoscut-o instituția domniei în a doua jumătate a secolului XVI, amenința întreaga societate românească cu o adevărată catastrofă și impunea adoptarea unor măsuri rapide și eficiente pentru a opri o evoluție din ce în ce mai nefavorabilă. În împrejurările din ultimii ani ai secolului XVI, reluarea luptei antiotomane se impunea astfel ca o necesitate istorică pentru toți locuitorii spațiului românesc și ea a fost transpusă în realitate purtînd pecetea marii personalități a lui Mihai Viteazul, cel care a înțeles mai bine ca oricine în epoca sa nevoile neamului și sensurile profunde ale evoluției istorice care îi era hărăzită.

Dacă lupta antiotomană condusă de Mihai Viteazul a avut la bază, în primul rînd, cauze de ordin intern, nu trebuie însă să fie pierdut din vedere nici contextul politic internațional care, indiscutabil, a creat

[1] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a sec. XVI* în *RdI*, tom 32, nr. 9, 1979, p. 1761.
[2] Mihai Berza, *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta otomană în secolele XVI—XVIII* în *RdI*, tom 11, nr. 2, 1958, p. 61.
[3] M. Maxim, *art. cit.*, p. 1742.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

condiții favorabile pentru declanșarea și desfășurarea ei, context în care Spania, principala putere creștină a epocii, a jucat un rol important, ceea ce l-a îndreptățit pe Carol Göllner să afirme că ea ar fi fost singura forță care ar fi putut să sprijine ofensiva domnitorului român împotriva Imperiului otoman [4].

Relațiile politice internaționale se caracterizează și în această perioadă prin aceleași trăsături care domină, practic, întregul secol XVI și care, în esență, se reduc la ciocnirile de interese generate de tendințele expansioniste ale marilor puteri ale vremii și la lupta, plină de eroism, a popoarelor amenințate de aceste tendințe. Pentru spațiul geografic locuit de români elementul definitoriu al situației externe continuă să fie contradicția dintre Imperiul otoman, pe de o parte, și Habsburgii austrieci, sprijiniți de cei din Spania, pe de altă parte la care s-a adăugat reluarea pretențiilor pontice ale Poloniei conduse, *de facto*, de cancelarul Jan Zamoyski [5]. În această situație, poziția și interesele Spaniei în legătură cu problemele Europei răsăritene, de sud-est și ale Imperiului otoman își păstrează intactă importanța pentru țările române, care continuă să vadă în Regele Catolic un aliat necesar, cel puțin sub aspect financiar, în lupta lor antiotomană.

Dacă pentru țările române lupta antiotomană era o necesitate istorică, impusă de însăși nevoia supraviețuirii, pentru Spania ea nu reprezenta decît un aspect al vastei sale politici expansioniste și de aceea a fost însoțită de permanente oscilații și ezitări între adoptarea unei atitudini de confruntare deschisă și cea de căutare a căilor pentru ajungerea la o înțelegere mai mult sau mai puțin avantajoasă.

Primele două decenii ale domniei lui Filip II s-au caracterizat, sub acest aspect, printr-o intensificare a confruntărilor turco-spaniole din Mediterana și Africa de Nord (Djerba — 1560, Malta — 1565, Lepanto — 1571, Tunis — 1573, 1574), deoarece Spania, detașată de posesiunile germane ale lui Carol Quintul, putea să exercite o presiune mult mai mare asupra acestei zone [6], dar nu au lipsit nici încercările de a se ajunge la o înțelegere cu Poarta [7]. În schimb, după 1574, anul ultimelor mari confruntări dintre cele două imperii în Africa de Nord, Spania a trecut la o politică hotărîtă de înțelegere cu Poarta, obligată fiind la aceasta de complicațiile și interesele politice majore din Occident (începutul confruntării cu Anglia pentru dominația mărilor și oceanelor, revoluția din Țările de Jos, succesiunea la tronul Portugaliei, amestecul tot

[4] Carol Göllner, *Semnificația europeană a luptelor lui Mihai Viteazul în cadrul războaielor turcești din secolul al XVI-lea*, în culegerea de studii *Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 36.

[5] Pentru contextul internațional din jurul țărilor române în această epocă, a se vedea, printre altele, Carl Max Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus*, London, 1973; Domenico Caccamo, *La diplomazia della Controriforma e la crociata: dai piani del Possevino alla „lunga guerre" di Clemente VIII*, în „Archivio storico italiano", 466. anno CXXVIII, disp. II, Firenze, 1971, p. 255—281; Zygmunt Abrahamowicz, *L'Europe Orientale et les états islamiques au temps de la bataille de Lépante*, în vol. *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, Firenze, 1974, p. 19—31. Ilie Corfus, *Michel le Brave et la Pologne*, în *RRH*, tome XIV, no. 3, 1975, p. 483—498.

[6] Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, tome II, Paris, 1966, p. 253.

[7] E. Charrière, *Négotiations de la France dans le Levant*, tome II, Paris, 1850, p. 466—467, 487 și tome III, 1853, p. 688—689 și n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai pronunţat în problemele franceze), politică ce a găsit un ecou favorabil la Constantinopol, unde se pregătea declanşarea unui îndelungat război cu Persia, război care va absorbi importante forţe otomane şi va atrage după sine o neglijare mereu crescîndă a problemelor mediteraneene. Rezultatele acestei orientări s-au concretizat prin trimiterea unor misiuni spaniole la Constantinopol, conduse de Martin de Acuña (martie 1577) [8] şi de milanezul Giovanni Marigliani (decembrie 1577) [9], care va rămîne aici pînă la începutul lui 1581 cînd, la 25 ianuarie, va încheia un armistiţiu pe trei ani cu Poarta, armistiţiu care va fi permanent prelungit pînă la transformarea sa în pace, la sfîrşitul secolului XVIII [10].

Această dezangajare turco-spaniolă din Mediterana, în ciuda ciocnirilor care vor mai avea loc şi a neîncrederii reciproce care se va manifesta permanent, va fi respectată de ambele părţi, fiecare avînd obiective mai importante de atins în alte zone, şi va afecta, într-o oarecare măsură, şi situaţia ţărilor române.

Lupta antiotomană declanşată în toamna lui 1594 în ţările române sub conducerea lui Mihai Viteazul, datorită amploarei fără precedent şi situaţiei politice internaţionale din acel moment [11], le-a făcut pe acestea să privească dincolo de aliatul lor cel mai apropiat şi mai important, împăratul Rudolf II [12], şi să spere în posibilitatea obţinerii unor ajutoare militare şi financiare şi din partea ramurii spaniole a Habsburgilor. La rîndul ei, Spania, în ciuda armistiţiului pe care-l avea cu Poarta, căuta să nu scape nici o ocazie pentru a da lovituri cît mai puternice vechiului ei duşman, declanşarea războiului turco-austriac în 1593 oferindu-i o posibilitate excelentă în acest sens. Dar abia după izbucnirea luptei româneşti condusă de Mihai Viteazul, care va aduce şi primele succese răsunătoare împotriva otomanilor, Filip II a hotărît să participe mai activ la Liga creştină realizată de papa Clement VIII

---

[8] F. Braudel, *op. cit.*, II, p. 437.

[9] E. Charrière, *op. cit.*, III, p. 710.

[10] *Ibidem*, IV, p. 26—27, n. 1 ; J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'a nos jours*, tome VII, Paris, 1837, p. 51 ; F. Braudel, *op. cit.*, p. 448—449 ; C. Göllner, *art. cit.*, p. 25 ; Marqués de Lozoya, *Historia de España*, tomo IV, Barcelona, 1977, p. 222 ; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Bucureşti, 1978, p. 260.

[11] La 4 iulie 1593 s-a declanşat un nou război între Imperiul otoman şi cel habsburgic (J. de Hammer, *op. cit.*, VII, p. 265—329 ; C. M. Kortepeter, *op. cit.*, p. 130—133).

[12] Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, încheiase, în februarie 1594, o alianţă cu împăratul (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, Bucureşti, 1935, p. 116 şi 137—139 ; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 37), reînnoită la Praga, la 28 ianuarie 1595 (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, Bucureşti, 1932, p. 185—188, doc. 103 ; Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, p. 76—77, doc. XCVII ; I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratate internaţionale ale României 1354—1920*, Bucureşti, 1975, p. 92, nr. 220), iar Aron Vodă, domnul Moldovei, încheiase şi el un tratat cu împăratul, la Iaşi, în august 1594 (Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 193—194, doc. legătură cu aderarea lui Mihai Viteazul la alianţa puterilor creştine vezi Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 193 şi *Istoria militară a poporului român*, vol. III. CLXXXVI ; I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 91, nr. 218). În Bucureşti. 1987, p. 140. Se pare că în 1594 Mihai Viteazul a încheiat o alianţă cu Sigismund Báthory şi Aron Vodă, reconstituind astfel frontul unic de acţiune al întregului popor român. Textul alianţei nu ni s-a păstrat, dar ea este precis amintită de Marini Poli într-un raport către Rudolf II (Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 202 ; *Letopisetul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 55 ; I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 91, nr. 218).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acordînd împăratului o subvenţie anuală de 300 000 de ducaţi şi trimiţînd în Ungaria, în 1595, 2 000 de călăreţi şi 4 000 de pedestraşi sub comanda lui Carol de Mansfeld, locotenent general al armatelor spaniole din Ţările de Jos [13].

Cu toate acestea, Spania a refuzat permanent să meargă mai departe şi să se angajeze deschis într-o confruntare cu Imperiul otoman, deoarece nu dorea să rupă armistiţiul cu turcii, care îi permitea să-şi concentreze eforturile împotriva Franţei, Angliei şi a Ţărilor de Jos. De aceea, ea se va limita numai la trimiterea unor ajutoare financiare, ciocnirile pe care le va avea cu turcii în Mediterana (Calabria — 1594, Patras — 1595, Oran — 1599 şi Alger — 1601) [14], fiind de mică amploare şi fără importanţă pentru ansamblul confruntării din Europa Centrală şi sud-estică. Ezitările şi chiar duplicitatea politicii spaniole [15], care căuta să alimenteze focarele de rezistenţă antiotomană fără a le garanta însă sprijinul său integral, deveneau astfel foarte periculoase pentru aliaţii ei, situaţie prompt sesizată de diplomaţii veneţieni care, într-un raport din 29 noiembrie 1594, din Praga, deci imediat după începutul luptei lui Mihai Viteazul, arătau foarte clar că politica Spaniei ameninţa Transilvania, Ţara Românească şi Moldova cu ruina [16].

Oricum, indiferent de scopurile pe care la viza, diplomaţia spaniolă a urmărit cu multă atenţie conflictul turco-austriac, inclusiv situaţia creată în spaţiul carpato-danubian prin ridicarea la luptă a celor trei ţări româneşti. Principalele canale de informaţii folosite în acest sens au fost ambasadele spaniole din Praga şi Veneţia, precum şi rapoartele, mai mult sau mai puţin exacte, întocmite de agenţii secreţi şi spionii întreţinuţi la Constantinopol şi în alte puncte ale Imperiului otoman [17].

Astfel, încă de la 1 februarie 1594, ambasadorul spaniol de la Praga, don Guillén de San Clemente [18], îl informa pe Filip II despre negocierile pe care le purta iezuitul Alfonso Carrillo [19], în numele principelui Transilvaniei, Sigismund Báthory, cu împăratul, în vederea realizării unei

---

[13] Al. Ciorănescu, *Michel le Brave et la politique espagnole* în *Trois Mémoires sur Michel le Brave (Études Roumaines, I)*, Paris-Bucarest, 1938, p. 9.

[14] *Ibidem*, p. 8 ; F. Braudel, *op. cit.*, II, p. 507.

[15] În 1595 Filip II a trimis la Poartă o solie pentru a solicita o alianţă antiengleză, dar solii săi nici măcar nu au fost primiţi (Théophile Lavallée, *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, 1855, p. 278).

[16] Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, p. 61—62, doc. LXXX. Pentru politica Veneţiei faţă de Poartă în această perioadă vezi S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, II edizione, tomo VI, Venezia, 1914, p. 416—418 ; N. Bănescu, *Adaos la relaţiile bailului Marco Venier cu privire la campania din 1595 a domnilor noştrii*, în *AIINC*, IV, 1926—1927, Bucureşti, 1929, p. 128 şi 133—134 ; Christiane Villain-Gandossi, *Contribution à l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte ottomane au XVIe siècle*, în *SOF*, XXVIII, 1969, p. 13—47.

[17] În secolul al XVI-lea, apariţia diplomaţiei permanente a fost dublată de apariţia primelor reţele sistematice de spionaj şi informare, Spania numărîndu-se primele ţări cu spinajul cel mai activ (Roland Mousnier, *Les XVIe et XVIIe siècles. Les progrès de la civilisation européene et le déclin de l'Orient* (1492—1715) ; Paris, 1956, p. 122—123).

[18] Pentru activitatea lui San Clemente vezi *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente, Embajador en Alemania de los Reyes Don Felipe II y III sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungria* (1581—1608), publicada por el Marqués de Ayerbe, Conde de San Clemente, Zaragoza, 1892, 406 p.

[19] Pentru activitatea lui Alfonso Carrillo în Transilvania vezi László Szilas, *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591—1599*, Roma, 1966, 175 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alianțe antiotomane și anunța că și moldovenii și muntenii ar fi dispuși să se ridice contra turcilor și să treacă de partea împăratului [20]. La aceste informații se va adăuga, puțin mai tîrziu, aceea că Sigismund, printre condițiile pe care le pusese împăratului pentru a intra în alianță cu el, ceruse să i se acorde și ordinul Lînii de Aur [21], ceea ce ar fi însemnat o recunoaștere implicită a sprijinului Spaniei față de politica sa antiotomană.

Trebuie remarcat, de la început, că în prima perioadă a luptei românilor împotriva dominației otomane din această epocă, pînă pe la 1597—1598, toate meritele victoriilor obținute de Mihai Viteazul au fost receptate în Apus, deci și în Spania, ca aparținînd exclusiv lui Sigismund Báthory și în consecință, toate legăturile stabilite cu țările române s-au făcut numai prin intermediul acestuia. Situația aceasta se explică, pe de o parte, prin atitudinea principelui transilvan care a practicat o adevărată „cenzură a știrilor" din și spre Țara Românească, răspîndind rapoarte personale și reținînd totodată în Transilvania știrile din alte surse, cu scopul de a-și atribui în întregime meritul victoriilor lui Mihai Viteazul și a justifica uzurparea drepturilor domnitorilor din Moldova și Țara Românească, iar pe de altă parte prin atitudinea puterilor apusene, mai ales a împăratului și a regelui Spaniei, care acceptau lăudăroșenia și veleitățile lui Sigismund, deoarece acesta aparținea bisericii romano-catolice, era căsătorit cu arhiducesa Maria Cristina și, prin urmare, cumnat cu moștenitorul tronului spaniol, viitorul Filip III (1598—1621) și putea fi ușor manevrat, așa cum au demonstrat-o rezultatele misiunii iezuitului spaniol Alfonso Carrillo la curtea sa [22]. Abia atunci cînd firea foarte schimbătoare și incapacitatea politică evidentă a lui Sigismund au început să amenințe roadele victoriilor lui Mihai Viteazul, de care au beneficiat din plin și Habsburgii, atitudinea acestora se va schimba, iar faptele domnitorului român vor ocupa locul cuvenit în conștiința europeană a epocii și a generațiilor viitoare.

Astfel, în primii ani ai luptei antiotomane, Sigismund Báthory a ocupat un rol de primă importanță în rapoartele diplomatice spaniole, cu el s-au stabilit legături directe și i-au fost trimise ajutoare bănești destul de importante.

Chiar în 1594 a avut loc un schimb de scrisori între San Clemente și principele transilvan, inițiat de ambasadorul spaniol, răspunsul lui Báthory fiind trimis la curtea de la Madrid [23], probabil ca urmare a dorinței manifestată de acesta de a obține ajutoare din Spania.

---

[20] Al Cirănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas* (în continuare se va cita *Documente Simancas*), p. 98, doc. CCXI.

[21] Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești*, ed. D. Mioc, Timișoara, 1976, p. 58 ; A. Veress, *Carrillo Alfonz Jeszuita — atya leveleczése és iratai (1591—1618)* (Actele și corespondența părintelui iezuit Alfonso Carrillo), vol. I, în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, vol. XXXII, Budapesta, 1906, p. 468, doc. 375 ; idem, *Documente*, IV, p. 94, doc 55.

[22] O dovadă a renumelui nemeritat de care s-a bucurat Sigismund Báthory în Spania o constituie chiar literatura spaniolă a Secolului de Aur, în care subiectele turcești au deținut un rol important. Printre eroii antiotomanii adoptați de această literatură se remarcă trei, și anume : Tamerlan, Scanderbeg și Sigismund (Albert Mas, *Les Turcs dans la litérrature espagnole du Siècle d'Or*, tome II, Paris, 1966, p. 74—83).

[23] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 101, doc. CCXX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Apoi, informaţiile trimise în Spania, la sfîrşitul anului 1594 şi începutul celui următor, acreditează ideea falsă că declanşarea luptei antiotomane din Ţara Românească a fost „impusă" lui Mihai Viteazul de către Sigismund [24] şi atribuie meritul victoriilor obţinute în iarna din 1594—1595 pe linia Dunării, tot principelui transilvan [25]. Alte rapoarte, provenite de la agenţii spanioli din Constantinopol, scot în evidenţă gravele dificultăţi economice cu care era confruntată capitala Imperiului otoman ca urmare a ridicării la luptă a ţărilor române care a oprit funcţionarea principalei surse de aprovizionare cu alimente [26].

Marile bătălii din vara şi toamna lui 1595 desfăşurate în Ţara Românească şi încheiate cu strălucitele victorii ale lui Mihai Viteazul de la Călugăreni, Tîrgovişte şi Giurgiu, s-au reflectat pe larg în corespondenţa lui San Clemente cu Filip II şi cu Martin de Idiáquez, dar toate meritele au fost, din nou, atribuite lui Sigismund, considerat, pe nedrept, adevăratul conducător al luptei ontiotomane din sud-estul Europei [27].

Starea de optimism şi încredere provocată la Praga şi Madrid de permanentele biruinţe ale lui Mihai Viteazul a fost întreruptă, oarecum, de acţiunea cancelarului polon Jan Zamoyski care, reuşind să înlocuiască în scaunul Moldovei pe Ştefan Răzvan cu Ieremia Movilă (august 1595) [28], a scos această ţară din frontul antiotoman. O parte însemnată de responsabilitate pentru acest eşec al taberei creştine revenea, indiscutabil, lui Sigismund Báthory care, prin tendinţa de a-şi extinde suveranitatea asupra celorlalte două ţări româneşti [29] şi prin intervenţia din Moldova soldată cu înlocuirea lui Aron Vodă prin Ştefan Răzvan, a creat o situaţie de nemulţumire şi nesiguranţă, favorizînd astfel amestecul polon săvîrşit tocmai sub pretextul apărării intereselor ţării.

Acţiunea polonă din Moldova a însemnat o lovitură puternică dată frontului antiotoman dar, în acelaşi timp, şi orgoliului nemăsurat al lui Sigismund. Din această cauză el s-a adresat papei, împăratului şi regelui Spaniei arătîndu-le că polonii au dat Moldova pe mîna turcilor, pe cînd el se luptă cu aceştia în Ţara Românească, şi cerîndu-le să intervină pentru restabilirea situaţiei anterioare [30].

Importanţa pierderii Moldovei a fost relevată şi de rapoartele diplomatice spaniole, atît San Clemente, cît şi ambasadorul de la Veneţia, don Francisco de Vera y Aragón, arătîndu-i lui Filip II că aceasta a însemnat o înfrîngere pentru Sigismund şi, în acelaşi timp, a redeschis pentru turci o importantă sursă de aprovizionare, creîndu-le şi posibilitatea de a ataca mai uşor Ţara Românească, Transilvania şi chiar

---

[24] *Ibidem*, p. 100—104, doc. CCXVII, CCXXII şi CCXXIII.

[25] *Ibidem*, p. 105—111, doc. CCXXVI, CCXXVIII, CCXXXI—CCXXXVI.

[26] *Ibidem*, p. 105, 113, 115, doc. CCXXV, CCXLIII şi CCXLVIII.

[27] *Ibidem*, p. 118—120, 122—123, doc. CCLVI, CCLX, CCLXI, CCLXVIII şi CCLXX.

[28] I. Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii* în *RdI*, tom 28, nr. 4, 1975, p. 527—540; Veniamin Ciobanu, *Relaţiile politice ale Moldovei cu Polonia în secolele XVI—XVIII în lumina unor cercetări recente*, în *RdI*, tom 30, nr. 7, 1977, p. 108—110.

[29] Despre planul dacic al lui Sigismund Báthory vezi Gh. Pungă, *Unele consideraţii privind planul dacic al lui Mihai Viteazul*, în vol. *Românii în istoria universală*, III, 1, coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu şi V. Cristian, Iaşi, 1988, p. 498—500.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ungaria [31]. Cu toate acestea, Spania nu a întreprins nimic pentru a-i scoate pe poloni de aici, iar împăratul și papa s-au limitat doar la simple demersuri diplomatice lipsite de eficacitate.

Momentul culminant al relațiilor dintre Sigismund Báthory și Filip II se plasează în 1596. La începutul acestui an, pe cînd se afla la Praga, Sigismund a primit garanții ferme din partea lui Rudolf II că va împărți cu el toate ajutoarele pe care le aștepta de la papă și de la regele Spaniei [32].

Nemulțumit numai cu aceste promisiuni, principele s-a hotărît să-l trimită pe confesorul său, Alfonso Carrillo, la papă și la regele Spaniei cu misiunea de a obține ajutoare direct din partea acestora și, în acest scop, la 12 martie 1596 i-a trimis o scrisoare lui Filip II în care îi arăta toate meritele sale în lupta contra turcilor, merite care de fapt aparțineau lui Mihai Viteazul, cerîndu-i, în același timp, sprijinul pentru a putea să-și continue lupta și pe viitor [33].

Misiunea lui Carrillo în Spania a fost însoțită de recomandări și intervenții favorabile din partea principalilor aliați și colaboratori ai lui Filip II, ceea ce a contribuit decisiv la reușita ei finală. Astfel, împăratul Rudolf II, papa Clement VIII, arhiducele Ferdinand, ambasadorul spaniol din Praga, San Clemente, și cel din Roma, ducele de Sessa, precum și nunțiul papal din Spania, Camillo Caetani, au scris cu toții Regelui Catolic ridicînd în slăvi meritele închipuite ale lui Sigismund și rugîndu-l să-i acorde ajutoarele necesare pentru a-și continua lupta [34].

Ajuns la Toledo în mai 1596, Carrillo nu a putut fi primit de rege, care era bolnav, și de aceea a fost obligat să-și prezinte motivele și obiectivele vizitei sale în două memorii pe care le-a înaintat la 31 mai și 2 iunie. În primul dintre acestea sînt înfățișate cauzele care l-au determinat pe Sigismund să-l trimită în Spania și anume, dorința sa de a-și exprima omagiile regelui Filip II, necesitatea de a prezenta situația din Transilvania și evoluția războiului cu turcii, precum și dorința de a primi ajutor cît mai substanțial care să-i permită continuarea aceleiași politici antiotomane. În memoriu se arăta, de asemenea, că dacă turcii nu ar fi fost obligați să lupte cu principele Transilvaniei, ei ar fi atacat Spania pe mare, la insistențele Angliei și Franței și, prin urmare, ajutorul pe care-l solicită acesta înseamnă o cheltuială mult mai mică pentru Spania decît cea la care ar fi obligată în cazul unui atac otoman direct [35].

În cel de-al doilea memoriu, Carrillo formulează mult mai exact pretențiile lui Sigismund. El arată că în acel an turcii își vor îndrepta principala lovitură a ofensivei lor împotriva Transilvanie sau a Ungariei și, în consecință, ajutorul spaniol este foarte necesar, solicită intervenția Regelui Catolic ca mediator în conflictul cu Polonia pentru Moldova, intervenția flotei spaniole din Mediterana și acordarea ordinului Lînei de Aur pentru principe. La toate acestea Carrillo adăuga rugă-

[30] *Archiwum domu Sapiechow*, ed. Prohaska, 1892, p. 118 (apud: P. P. Panaitescu *op. cit.*, p. 139).

[31] Al. Ciorănescu, *Documente. Simancas*, p. 125—128, doc. CCLXXIV și CCLXXVI.

[32] Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, p. 172, doc. CXCII; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 218.

[33] A. Veress, *Carrillo Alfonz...*, I, p. 507—509, doc. 414.

[34] *Ibidem*, p. 503—504, 510, 512—513, 517—519, 523—524, doc. 409, 416, 419, 424, 425, 430.

[35] *Ibidem*, p. 180—184, doc. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mintea de a primi un răspuns cît mai grabnic deoarece situaţia era presantă şi nu suferea nici un fel de amînare [36].

Răspunsul lui Filip II a fost promt şi favorabil, ceea ce se întîmpla destul de rar la acest monarh supranumit „el Prudente" tocmai pentru ezitările sale ajunse proverbiale, astfel încît Carrillo îi putea scrie, la 7 iunie, cardinalului Pietro Aldobrandini, la Roma, că regele s-a arătat de acord cu trimiterea unui ajutor bănesc şi cu scoaterea flotei spaniole din Mediterana împotriva turcilor [37]. Confirmarea oficială a acestui răspuns a constituit-o scrisoarea pe care însuşi Filip II a adresat-o lui Carrillo la 25 iunie, scrisoarea în care lăuda zelul lui Sigismund pentru cauza creştinătăţii, promitea un ajutor de 80 000 de scunzi plătibil la sucursala din Veneţia a bancherilor Fugger, arăta că au fost date ordinele necesare pentru ieşirea flotei în Mediterana şi că vor fi trimise instrucţiuni lui San Clemente în sensul unei intervenţii pentru aplanarea diferendelor cu Polonia, iar principele putea fi sigur că-i va fi acordat ordinul Lînei de aur [38]. O scrisoare similară, dar mult mai scurtă, a fost expediată la 28 iunie şi lui Sigismund Báthory, regele Spaniei manifestîndu-şi încă o dată admiraţia pentru faptele sale de vitejie şi anunţîndu-l totodată că-i va trimite ajutorul solicitat [39].

Răspunsul lui Filip II i-a parvenit lui Sigismund spre sfîrşitul verii, astfel încît la 15 septembrie el trimitea, de la Alba Iulia unde se afla în acel moment, două scrisori în Spania, în care mulţumea Regelui Catolic pentru ajutorul şi bunăvoinţa manifestată şi îl anunţa că se pregăteşte intens în vederea unei mari confruntări cu turcii [40].

Promisiunile lui Filip II au fost însă îndeplinite numai în parte, prin ridicarea de către Carrillo a sumei de bani promise, în octombrie, la Veneţia [41], şi prin trimiterea ordinului Lînei de Aur, care a intrat în posesia lui Sigismund la 5 martie 1597, în timpul unei vizite pe care acesta o efectua la curtea imperială din Praga [42]. În ceea ce priveşte ieşirea flotei spaniole pentru a crea o diversiune antiotomană în Mediterana, se pare că Filip II a promis acest lucru numai datorită insistenţelor papalităţii, dar nu avea deloc intenţia de a-l pune în aplicare. Este adevărat că el pregătea o puternică flotă la Cádiz, dar aceasta era destinată unui atac asupra Angliei, căreia nu i se putea ierta distrungerea „Invincibilei Armade", şi a avut un sfîrşit tragic fiind atacată şi distrunsă în iulie 1596 de flota engleză condusă de Howard şi Essex, care au devastat şi portul, provocînd pagube materiale evaluate la 20 milioane de ducaţi [43]. Filip II nu a abandonat însă proiectul de a ataca Anglia şi, în anul următor, a pus pe picioare o nouă flotă condusă de Martin de Pa-

[36] *Ibidem*, p. 184—185, doc. 127.
[37] *Ibidem*, p. 186, doc. 128.
[38] *Ibidem*, p. 187—188, doc. 129.
[39] *Ibidem*, p. 527, doc. 434.
[40] *Ibidem*, p. 532—533, doc. 439 şi 440.
[41] *Ibidem*, p. 533—534. doc. 441 ; Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, p. 217, doc. CCXLI ; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 229.
[42] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 294, n. 1 ; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 251 ; A. Veress, *Nunţii apostolici în Ardeal (1692—1600)* în *ARMSI*, s. III, t. VIII, 1927—1928, p. 337.
[43] Henri Hauser, *La prépondérance espagnole (1559—1660)*, Paris, 1933, p. 159 ; *Diccionario de historia de España*, tomo I, Madrid, 1968, p. 629.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dilla, dar și aceasta a avut un sfîrșit lamentabil fiind distrusă de furtună [44].

Observăm deci că Spania dorea să-și limiteze participarea la coaliția antiotomană numai la trimiterea unor ajutoare bănești și, eventual, la trimiterea unor mercenari aflați în solda ei care să lupte pentru împărat, așa cum a fost cazul lui Mansfeld și cum va fi cel al lui Basta. În nici un caz ea nu ar fi acceptat o angajare directă și masivă împotriva turcilor, deoarece era implicată prea adînc în conflictele cu Anglia, Franța și Țările de Jos și nu ar fi putut dispune de forțele necesare cu care să facă față unei confruntări majore în Mediterana. De aceea promisiunile făcute lui Sigismund Báthory în acest sens nu aveau o acoperire reală și nu au putut fi îndeplinite, la fel cum s-a întîmplat și cu cererile de ajutor venite din partea răsculaților din Epir (1595) și a răsculaților uscoci (1596) [45] care au rămas fără un răspuns concret.

Interesant de remarcat este faptul că, deși corespondența diplomatică spaniolă și atenția cercurilor conducătoare din Spania s-a concentrat în acești ani mai ales asupra lui Sigismund Báthory, nici personalitatea lui Mihai Viteazul nu a fost scăpată din vedere, iar slăbiciunile și inconsecvențele principelui transilvan au fost observate destul de timpuriu.

Astfel, încă la 15 octombrie 1594, deci cu aproximativ o lună înainte de declanșarea luptei lui Mihai, un raport provenit din Constantinopol aducea vestea că „...Valahul s-a răsculat și a alungat din acea țară pe toți turcii care se aflau în ea..." [46] și, cu toate că informația nu era exactă pentru data la care a fost transmisă, ea ne demonstrează faptul că servicile spaniole de informații urmăreau destul de atent situația din Țara Românească și cunoșteau destul de bine intențiile domnitorului ei. Această supoziție este confirmată și de scrisoarea pe care, la 15 ianuarie 1595, Pompeo Salvago de Campis o trimitea din Lwow lui Filip II, scrisoare în care acțiunile antiotomane din Țara Românească erau înfățișate ca rezultat al voinței lui Mihai Viteazul și neavînd nici o legătură cu Sigismund Báthory [47].

În același timp, diplomația spaniolă a observat destul de repede slăbiciunile lui Sigismund, slăbiciuni care puteau crea complicații nedorite în tabăra creștină, ușurînd, prin urmare, dorința Porții de a readuce țările române sub ascultarea ei. Chiar în februarie 1596, pe cînd Báthory se afla la Praga, San Clemente căpătase deja convingerea că el ar fi fost dispus să abdice și să părăsească Transilvania în favoarea împăratului „...dacă acesta i-ar pune la dispoziție mijloacele pentru un trai decent..." [48], iar peste un an, amiralul Argonului, Francisco de Mendoza, în relatarea pe care a făcut-o asupra misiunii sale în Polonia din 1597, referindu-se și la evenimentele care au avut loc în 1594 în Transilvania, îl prezintă pe Sigismund Báthory într-o lumină cu totul diferită de cea a rapoartelor ajunse în Spania în august și septembrie acel an [49], mult

[44] Antonio Ballesteros y Beretta, *Historia de Españn y su influencia en la historia universal*, ed. a II-a, vol. VI, Barcelona, 1950, p. 434.
[45] P. P. Panaitescu, *op. cit*, p. 43—45.
[46] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 100, doc. CCXVI.
[47] *Ibidem*, p. 106, doc. CCXXVII.
[48] A. Veress, *Carrillo Alfonz...*, I, p. 502—503, doc. 407.
[49] Idem, *Documente*, IV, p. 99—104, 125—129, doc. 59, 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai apropiată de realitate, exprimîndu-şi chiar îndoiala asupra capacităţii sale de a conduce ţara [50].

Iată deci suficiente dovezi care ne permit să credem că Filip II şi consilierii săi, departe de a se lăsa amăgiţi de propaganda lui Sigismund Báthory şi în ciuda ajutoarelor şi distincţiilor pe care i le-au acordat, au avut posibilitatea să cunoască mai îndeaproape realitatea din spaţiul românesc şi, prin urmare, să ia în considerare şi alte variante în privinţa desfăşurării pe mai departe a luptei antiotomane.

La rîndul său, se pare că şi Mihai Viteazul a căutat în aceşti ani o anumită apropiere faţă de Spania, bineînţeles, prin intermediul principelui transilvan. Astfel, în timpul călătoriei pe care a făcut-o în Transilvania la sfîrşitul anului 1596, el a primit asigurări din partea lui Sigismund că banii pentru plata mercenarilor săi vor fi daţi de papă, de împărat şi de regele Spaniei [51], iar la rîndul său, l-a rugat pe acesta să-i obţină 4 000 de pedestraşi italieni plătiţi de papă şi 4 000 de valoni sau spanioli plătiţi de împărat, împreună cu o sumă de 50 000 de taleri necesară pentru angajarea altor mercenari, rugăminţile sale ajungînd, la începutul anului următor, şi în Spania [52].

Deşi Filip II datorită informaţiilor primite de la ambasadorul său din Roma, ducele de Sessa [53], putea să aibă anumite bănuieli asupra sincerităţii lui Mihai Viteazul, bănuieli pe care le aveau şi Clement VIII şi Rudolf II, întemeindu-se mai ales pe pacea încheiată de el cu turcii, în decembrie 1596, fapt este că începînd din vara lui 1597 împăratul a hotărît să-i acorde ajutoare băneşti pentru plata a 4 000 de mercenari, hotărîre care, probabil, a fost luată şi cu aprobarea Spaniei. Semnificativ în acest sens este faptul că cel care a sosit în iulie 1597 la Tîrgovişte pentru a efectua aceste plăţi [54] a fost Erich Lassota de Steblau, polonez de origine, dar care fusese timp de patru ani în serviciul lui Filip II [55].

Cu toate aceste elemente, noi nu putem vorbi încă de existenţa unor legături între Mihai Viteazul şi Spania, ci doar de nişte tatonări reciproce. Abia după ce Mihai va intra în Transilvania şi o va uni cu Ţara Românească se vor crea acele condiţii obiective care vor permite stabilirea unor contacte directe între el şi Regele Catolic.

Dar, pînă în acel moment, diplomaţia spaniolă va mai interveni în problemele Transilvaniei într-o chestiune foarte importantă, aceea a abdicării principelui Sigismund Báthory. Tratativele care vizau abdicarea lui în favoarea împăratului au fost purtate de un spaniol, iezuitul Carrillo, cel care multă vreme a fost unul din principalii săi colaboratori şi s-au desfăşurat prin intermediul ambasadorului spaniol de la Praga, don Guillén de San Clemente. Contractul de „cesiune" a Tran-

[50] Pentru misiunea în Polonia şi raportul lui Francisco de Mendoza vezi Josef Macurek, *Zápas Polska a Habsburku o pristup k cermenu mori na sklonku 16. stol*, Praga, 1931, anexa XI, p. 171—177 ; J. W. Woś, *Un episodio de las relaciones polaco-españolas al fin del siglo XVI (del „Diario de viaje a Polonia", de Juan Pablo Mucante)*, în „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", serie III, vol, 4, 1977, p. 1389—1394 ; I. Toderaşcu, *Transilvania şi Liga Creştină. O relatare necunoscută din 1597*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 303—315 ; Şt. Andreescu, *O reactualizare a tratatului de la Lublau în 1596*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 108.

[51] I. Sîrbu, *op. cit.* p. 248.

[52] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 132, doc. CCLXXXI.

[53] *Ibidem.*

[54] A. Veress, *Documente*, V, p. 78—82, doc. 52

[55] Al. Ciorănescu, *art. cit.*. p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

silvaniei, încheiat la 23 decembrie 1597 în urma acestor tratative, prevedea, printre altele, că lui Sigismund îi vor fi acordați și cîteva mii de ducați, ca venit din partea regelui Spaniei [56], iar atunci cînd nestatornicul principe va reveni în țară, una din acuzațiile pe care el le va formula la adresa împăratului va fi aceea că de la regele Spaniei nu numai că nu a primit nici un fel de ajutor, dar nici măcar o scrisoare nu i s-a trimis [57].

Oricum, aceste tratative sînt o nouă dovadă a strînselor legături care existau între Habsburgii austrieci și cei spanioli, interesele unora fiind, în mare măsură, și interesele celorlalți. Din această cauză, permanentele ezitări și încălcări ale cuvîntului dat, specifice lui Sigismund, care de data aceasta amenințau nu numai poziția Transilvaniei în cadrul frontului antiotoman, dar și drepturile pe care Casa de Austria considera că le căpătase asupra acestei provincii, vor provoca o drastică schimbare de atitudine față de el din partea imperialilor ce se va reflecta aproape imediat și la curtea spaniolă.

Ca urmare a acestei situații și poziția față de Mihai Viteazul se va modifica radical chiar din vara anului 1598. Habsburgii au început să recunoască, din acest moment, meritele și eroismul domnului Țării Românești, să-l considere ca pe principalul conducător al luptei antiotomane de la Dunărea de Jos și să vadă în el un aliat necesar atît pentru continuarea războiului cu turcii, cît și pentru apărarea pretențiilor lor asupra Transilvaniei. Mihai, la rîndul său, dornic să apere cu orice preț independența țării atît de greu cîștigată, a acceptat colaborarea cu imperialii, pe care chiar el o căutase de mai multă vreme, deși își dădea seama, probabil, că interesele acestora vor veni destul de curînd în opoziție cu cele ale sale și alte țări.

Una din consecințele apropierii dintre Mihai Viteazul și imperiali a fost schimbarea atitudinii Spaniei față de domnul Țării Românești. Aproape imediat după încheierea tratatului de la Tîrgoviște, la 13 iunie 1598, San Clemente scria lui Filip II, din Praga, asigurîndu-l de fidelitatea lui Mihai față de împărat [58], iar în toamna aceluiași an și la începutul celui următor rapoartele diplomatice spaniole din Praga și Veneția, precum și informațiile provenite de la agenții din Constantinopol, au scos în evidență, în repetate rînduri eroismul domnitorului nostru și marile sale victorii obținute împotriva turcilor la sudul Dunării [59].

Evenimentul care a atras însă în cel mai înalt grad atenția împăratului și a curții spaniole asupra personalității lui Mihai Viteazul a fost victoria pe care acesta a obținut-o împotriva cardinalului Andrei Báthory, la Șelimbăr (28 octombrie 1599), victorie care i-a permis să-și extindă autoritatea asupra întregului teritoriu al Transilvaniei și a deschis, în același timp, posibilitatea stabilirii unor legături directe între el și regele Spaniei, Filip III.

[56] I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 281—282.

[57] *Ibidem*, p. 423.

[58] Al. *Ciorănescu, Documente* Simancas, p. 135—136, doc. CCLXXXVIII.

[59] *Ibidem*, p. 136—140, doc. CCXC—CCXCII și CCXCVIII—CCC; A. Randa, *Pro Republica Christiana. Die Walachei in „Langen" türkenkrieg der Katolischen universalmächte (1593—1606)*, München, 1964, p. 181, n. 1 și p. 198, n. 13,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diplomaţia spaniolă, care susţinea cu mult zel interesele împăratului în Europa Centrală şi de sud-est, a primit cu bucurie ştirea intrării victorioase a lui Mihai Viteazul în Transilvania, crezînd, la fel ca şi imperialii, că această acţiune a fost întreprinsă în numele şi spre folosul împăratului.

După ce la 1 noiembrie 1599 îşi exprimase anumite îndoieli în legătură cu oportunitatea expediţiei din Transilvania, îndoieli provocate de necunoaşterea exactă a situaţiei şi de teama faţă de o eventuală colaborare între Andrei Báthory şi turci [60], peste două săptămîni, la 13 noiembrie, San Clemente îşi manifesta, în scrisoarea pe care o trimitea suveranului său Filip III, întreaga satisfacţie pentru victoria lui Mihai Viteazul pe care o considera ca „...unul din marile miracole săvîrşite de Dumnezeu în acest război...". El era cu atît mai satisfăcut cu cît această victorie, care scăpase pe împărat de vecinătatea periculoasă a cardinalului Báthory şi îi oferise, aşa cum se credea, Transilvania, contribuia mult şi la uşurarea propriei sale misiuni de a-l face pe împărat să respingă ideea unei păci cu turcii şi să continuie războiul [61].

Dar atitudinea diplomaţiei spaniole se va schimba destul de repede ca urmare a faptului că Mihai Viteazul nu înţelegea să părăsească Transilvania, iar imperialii începuseră să vadă în el mai puţin un aliat şi mai mult un rival la stăpînirea acestei provincii. Foarte curînd, chiar la 4 decembrie 1599, San Clemente arăta că pretenţiile lui Mihai Viteazul vor fi foarte mari şi că el nu va putea fi scos cu uşurinţă din Transilvania [62], iar la începutul anului următor el arăta că domnitorul român conduce deja Transilvania ca pe propria sa ţară, că are intenţia de a cuceri şi Moldova şi îl acuza că întreţine legături cu turcii [63].

Un limbaj mult mai violent la adresa lui Mihai Viteazul era folosit de ambasadorul spaniol de la Veneţia, don Iñigo de Mendoza, care, la 5 februarie 1600, acuzîndu-l că tratează pacea cu turcii spunea că el „...se va opune să părăsească Transilvania, dar dacă va ieşi, va lăsa acea provincie distrusă şi ruinată pînă în temelii, căci este un barbar şi un tiran..." [64].

Această atitudine de ostilitate a diplomaţiei spaniole, impusă de comunitatea de interese dintre cele două ramuri ale Habsburgilor, se va modifica într-un sens mai favorabil abia atunci cînd Mihai Viteazul nu va mai fi domnul celor trei ţări româneşti, ci doar un simplu pribeag departe de ţara lui, şi va influenţa negativ relaţiile sale cu Spania, împiedicînd acordarea oricărui ajutor concret din partea acesteia.

---

[60] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 144, doc. CCCXV. Îndoieli asemănătoare a exprimat şi generalul Basta, cel care fusese „împrumutat" de spanioli împăratului. El s-a opus pătrunderii forţelor imperiale în Transilvania, considerînd că Andrei Báthory nu va fi duşmanul împăratului şi că se riscă şi pierderea Ţării Româneşti (A. Veress, *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597—1607)* (Epistolae et acta generali Georgi Basta), vol. II, în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, XXXIV, p. 217, 255; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 155). În ambele cazuri Basta s-a înşelat.

[61] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 144—145, doc. CCCXVII; idem, *art. cit.*, p. 14.

[62] *Ibidem*, p. 147—148, doc.CCCXXI.

[63] *Ibidem*, p. 148—149, doc. CCCXXIV, CCCXXV.

[64] *Ibidem*, p. 152, doc. CCCXXX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru Mihai Viteazul, o dată cu intrarea sa în Transilvania, problema principală care se punea era păstrarea acestei ţări, la care mai tîrziu se va adăuga şi Moldova, dar pentru a realiza acest obiectiv el trebuia să asigure, cu orice preţ, plata armatei de mercenari, adică să păstreze intactă baza militară a măreţului edificiu politic.

Datorită unor cauze obiective, pe care spaţiul nu ne permite să le luăm în discuţie, Mihai Viteazul a fost obligat, mai ales începînd din 1597, să-şi bazeze eforturile militare în principal pe trupele de mercenari recrutate fie în ţară, fie în rîndul popoarelor vecine, căci aşa cum ne arată un raport diplomatic veneţian „...din toate părţile alergau la Mihai mulţime de soldaţi pentru faima marii sale vitejii şi a marii sale generozităţi“ [65]. În această situaţie, grija sa permanentă a devenit aceea de a asigura plata cît mai regulată a mercenarilor, plată care însemna un mare efort financiar, depăşind posibilităţile sale şi supunînd ţara la o presiune fiscală din ce în ce mai mare [66]. De aceea el a căutat să întreţină cît mai mult timp posibil legături bune cu împăratul Rudolf II, care putea să-i furnizeze, pe lîngă sprijin militar şi diplomatic, o parte însemnată din sumele de bani necesare pentru plata mercenarilor, şi a încercat să apeleze, atunci cînd a constatat că ajutorul imperial s-a redus foarte mult, la celălalt mare monarh interesat în lupta antiotomană şi, deci, probabil aliat al său, regele Spaniei.

Foarte curînd după ce a devenit stăpînul Transilvaniei, Mihai Viteazul a trimis, în noiembrie 1599, o solie la împărat, cu misiunea de a-i prezenta acestuia principalele sale cereri. În ansamblu, el cerea să-i fie recunoscute aceleaşi drepturi şi privilegii de care a beneficiat şi Sigismund Báthory, printre care se aflau acordarea ordinului Lînii de Aur şi rugămintea de a se solicita ajutorul Spaniei [67]. În răspunsul pe care Carlo Magno i l-a adus, înainte de 12 februarie 1600, se arăta, printre altele, că „Împăratul au trimis la Franţa, la Spanea, la papa şi la toţi mai marii de vorbă, de bărbăţie şi de vitejie, ce eşti al doilea Alexandru, ca să te ajute cu bani şi cu alte multe cinste înfrumuseţate“ [68].

Chiar dacă acceptăm opinia formulată de P. P. Panaitescu, care susţinea că împăratul nu a satisfăcut această cerere şi că răspunsul său nu corespundea realităţii [69], rămîne sigur faptul că Mihai Viteazul a făcut în acest fel un pas important pe calea stabilirii unor legături cu Spania, pentru moment prin mijlocirea împăratului, deoarece dacă ar fi încercat să intre în legătură directă cu regele Spaniei risca să

---

[65] A. Veress, *Documente*, IV, p. 199, doc. 113. Numai armata cu care a intrat în Transilvania în toamna anului 1599 număra 14 000 de oşteni cu leafă şi 6 000 de haiduci *(Istoria militară a poporului român*, III, p. 187).

[66] Mărturii documentare contemporane ne arată că Mihai Viteazul cheltuia lunar pentru întreţinerea trupelor de mercenari 98 000 de taleri (Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 399, doc. CCCXXII şi vol. XII, p. 756, doc. MCXX). Nicolae Stoicescu consideră că în perioada 1598—1600 el a cheltuit în medie aproximativ 75 000 de taleri lunar pentru lefurile şi hrana oştirii sale, adică aproximativ un milion de taleri pe an (N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul* în culegera de studii *Mihai Viteazul*, p. 87).

[67] N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 31—32; idem, *Documente noi, în parte româneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în *ARMSI*, s. II, t. XX, 1894, p. 456—458.

[68] Idem, *Documente noi...*, p. 459; Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 699—700, doc. MLXI.

[69] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 207.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provoace resentimente inutile la curtea imperială, ceea ce nu era de dorit în acele împrejurări. În sprijinul acestei afirmații vine și raportul pe care Ioan de Marini Poli l-a adresat lui Rudolf II, la 22 decembrie 1599, în care se arăta că Mihai Viteazul ar avea intenția să-l trimită pe Dionisie Rally în solie la papă și la regele Spaniei [70]. Probabil că solia la împărat a înlocuit această intenție, dar oricum, viteazul domnitor avea în această perioadă sentimentul că printre aliații săi poate să-i numere și pe spanioli, ceea ce îl făcea să răspundă unor soli turci că dacă va fi atacat va pustii totul pînă la Constantinopol, cu ajutorul ungurilor, al nemților și al spaniolilor [71].

Pe măsură însă ce relațiile lui Mihai Viteazul cu imperialii se vor răci și vor deveni tot mai încordate, el nu va mai lua în seamă susceptibilitățile acestora și va încerca să intre în legătură directă cu Filip III.

Astfel, la 2 februarie 1600, Mihai Viteazul trimitea lui San Clemente o scrisoare adresată lui Filip III, însoțită a doua zi de o alta, adresată personal ambasadorului. În prima dintre aceste scrisori, Mihai Viteazul arăta Regelui Catolic marile servicii pe care le-a adus creștinătății și își exprima speranța că va primi un ajutor din partea lui, la fel cum s-a întîmplat și cu Sigismund Báthory, cu toate că acesta obținuse victorii mult mai mici decît cele ale sale. În schimbul ajutorului cerut el promitea că nu-și va precupeți viața și averea și, cu sprijinul Spaniei și al altor principi creștini, va da puternice lovituri turcilor și va ajunge pînă la Constantinopol [72]. Cea de-a doua scrisoare, adresată lui San Clemente, reia argumentele și cererile formulate în prima și se încheie cu rugămintea ca ambasadorul să intervină pe lîngă suveranul său pentru satisfacerea lor, ceea ce ar fi un serviciu adus cauzei întregii creștinătăți [73].

Primind aceste scrisori, San Clemente nu s-a grăbit deloc să le trimită în Spania sau să dea un răspuns domnitorului român. Prima lui grijă a fost să le arate miniștrilor imperiali care, bineînțeles, au fost nemulțumiți de demersul lui Mihai Viteazul, deoarece aceasta era o afirmare în plus a dorinței de a duce o politică independentă și de a conduce Transilvania fără nici un amestec din afară [74]. Din această cauză răspunsul pe care ambasadorul spaniol i l-a adresat la 13 aprilie, din Praga, nu putea să-l satisfacă pe Mihai Viteazul deoarece, cu toate laudele care-i erau aduse pentru faptele sale de vitejie și în ciuda promisiunii de a interveni în favoarea sa la Madrid, ajutorul care urma a-i fi trimis din Spania era condiționat de acordul lui Rudolf II și el era sfătuit ca pe viitor să ceară acest ajutor numai prin intermediul împăratului [75].

---

[70] Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 394, doc. CCCXIX ; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, p. 35.

[71] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 478, doc. DCCLVIII ; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 494.

[72] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 150, doc. CCCXVII.

[73] *Ibidem*, p. 151, doc. CCCXXVIII ; A. Veress, *Documente*, VI București, 1933, p. 30—31, doc. 31 ; Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a țărilor române (1590—1630). Documente externe*, București, 1981, p. 96—97, doc. 175.

[74] Al. Ciorănescu, *art. cit.*, p. 16.

[75] Idem, *Documente Simancas*, p. 155—157, doc. CCCXL.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Abia la 9 iunie, ca urmare a unei scrisori a suveranului său din 12 aprilie, în care era solicitat să dea explicații cu privire la situația din Transilvania, San Clemente a trimis cele două scrisori ale lui Mihai Viteazul în Spania, însoțite de o alta în care erau furnizate amănunte interesante cu privire la situația acestuia și a țărilor române în general, amănunte care denotă, indiscutabil, o bună cunoaștere a realităților din spațiul românesc. San Clemente arată că Mihai Viteazul ceruse împăratului să-l numească guvernator al Transilvaniei și o sumă de bani pentru a-și plăti trupele de mercenari dar că, simultan, poartă tratative cu turcii sub pretextul inducerii lor în eroare și a cîștigării de timp [76]. Principalele sale obiective erau de a păstra Transilvania și Moldova, iar mai tîrziu spera să poată ataca Macedonia și să ajungă chiar pînă la Constantinopol [77]. Ambasadorul sublinia faptul că Moldova fusese cucerită cu mare ușurință, dar că este puțin probabil ca Mihai Viteazul să o poată păstra multă vreme, deoarece împăratul nu-l va ajuta, iar turcii și polonii nu se vor împăca niciodată cu gîndul pierderii ei [78].

Ajunse la Madrid, scrisorile lui Mihai Viteazul au fost luate în discuție, la 19 iulie de Consiliul de Stat care, în consultul înaintat lui Filip III, a aprobat răspunsul dat de San Clemente încă din aprilie și a recomandat ca însuși regele să-i răspundă cu politețe, să-i laude zelul și curajul, bunele legături pe care le are cu împăratul și să-i arate că a trimis o mare sumă de bani acestuia din care speră că o parte îi va reveni și lui. De asemenea, ca dovadă de stimă pentru faptele trecute și ca încurajare pentru cele viitoare, regele era sfătuit să-i trimită o spadă în valoare de 6 000 de ducați și să-l asigure că în orice împrejurare va putea conta pe sprijinul său. În rezoluția sa, Filip III s-a arătat de acord cu toate aceste recomandări [79].

Se constată deci că în vara anului 1600 a avut loc o schimbare favorabilă în optica cu care diplomația spaniolă și cercurile conducătoare de la Madrid priveau acțiunile domnului român, schimbare datorată, în bună măsură, măreței sale înfăptuiri care a constat în unirea, pentru prima dată în istorie, a tuturor celor trei țări românești într-un singur organism politico-statal.

Pentru spanioli, actul săvîrșit de Mihai Viteazul a căpătat o semnificație deosebită datorită perspectivelor pe care le deschidea în privința luptei antiotomane. Același San Clemente, într-o scrisoare din 18 august 1600, în care făcea un adevărat bilanț al domniei lui Mihai Viteazul pînă la data respectivă, arăta că ocuparea Moldovei a dat o puternică lovitură turcilor, mai ales sub aspectul aprovizionării cu alimente, și dacă această provincie împreună cu Transilvania și Țara

[76] Explicația dată de Mihai pentru tratativele cu turcii era adevărată și nu un simplu pretext. De fapt în această perioadă și Habsburgii purtau tratative cu turcii (A. Veress, *Documente*, VI, p. 78; Valerian Popovici, *Mihai Vodă Viteazul și Turcii în anii 1600—1601*, în *CI*, X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 169).

[77] Și în această apreciere, San Clemente se înșela. Mihai Viteazul a preferat planul dacic celui balcanic (A. Pippidi. *Notes et documents sur la politique balkanique de Michel le Brave* în *RRH*, tome XXIII, no. 4, 1984, p. 360—361) și nu a avut niciodată visuri imperiale, de refacere a Imperiului bizantin (Idem, *La Réssurection de Byzance ou l'unité politique romaine: l'option de Michel de Brave*, în *RESEE*, tome XIII, no. 3, 1975, p. 376—378; idem, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 182—189).

[78] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 160—161, doc. CCCL.

[79] *Ibidem*, p. 164, doc. CCCLVII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Românească ar acționa unit, turcii ar pierde Ungaria, liniile lor de comunicații ar fi rupte și foarte ușor s-ar putea ajunge pînă la Constantinopol. După aprecierile sale, care nu erau prea departe de realitate „...niciodată turcii nu au fost atît de aproape de a pierde tot sau aproape tot ce stăpînesc în Europa", singura explicație pe care o găsea pentru această situație, ieșită din comun, fiind doar minunile săvîrșite de Dumnezeu [80].

Din păcate, această posibilitate pe care acțiunile lui Mihai Viteazul, și nu minunile lui Dumnezeu, o deschideau pentru tabăra creștină, nu numai că nu a fost fructificată în nici un fel de marile puteri creștine, ci dimpotrivă, acestea fie nu au făcut nimic, fie au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a distruge opera marelui nostru domnitor.

Spania, care se număra în rîndul acelor puteri interesate în lupta antiotomană și capabile, în același timp, să o susțină, a preferat însă să se abțină în continuare de la orice acțiune care ar fi putut duce la ruperea armistițiului său cu Poarta, deși posibilități în acest sens i-au fost oferite.

Astfel, pe lîngă lupta plină de eroism a lui Mihai Viteazul, în anul 1600 se crease în Peninsula Balcanică o situație destul de favorabilă pentru o eventuală intervenție spaniolă. În acest an mitropolitul Dionisie de Larissa a încercat să răscoale Tesalia, fiind ajutat și de agenții secreți ai Spaniei, printre care s-a numărat un anume Constantin, care fusese postelnic al domnului Moldovei, Petru Șchiopul [81]. Acest „Constantino Posthelnico" s-a dus în același an pînă în Spania, conducînd o solie care, în numele locuitorilor din Epir, Macedonia, Tesalia și Elada a oferit lui Filip III tronul bizantin și a încercat să obțină realizarea unei acțiuni comune, coordonate, între răsculați, forțele terestre ale lui Mihai Viteazul și flota spaniolă din Napoli [82].

Tot în 1600, Filip III mai fusese înștiințat, de un alt agent secret, raguzanul Vincenzo Buni, precum și de viceregele din Napoli, contele de Lemos, că în Serbia, Bosnia și Albania se pregătea o răscoală antiotomană de care Spania putea să profite pentru a lovi în vechiul ei rival din Mediterana [83]. Dar Regele Catolic era prea ocupat cu războaiele împotriva Angliei și a Țărilor de Jos pentru a putea să mai intervină și în Peninsula Balcanică și, de aceea, i-a cerut contelui de Lemos să evite declanșarea oricărei acțiuni care ar fi fost zdrobită cu ușurință de turci în lipsa ajutoarelor din Spania [84].

În ceea ce privește răspunsul care urma să fie trimis lui Mihai Viteazul, abia la 13 octombrie 1600 cancelaria spaniolă a redactat două variante ale scrisorii [85], în conformitate cu recomandările Consiliului

---

[80] *Ibidem*, p. 165—166, doc. CCCLXI.

[81] J. Hassiotis, *Fuentes de la historia griega moderna en archivos y bibliotecas españoles*, în „Hispania", XXIX, 1969, p. 144, apud A. Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, 1980, p. 62—63.

[82] Al. Ciorănescu, *DocumenteSimancas*, p. 172—177, doc. CCCLXXVI; A. Pippidi, *op. cit.*, p. 63.

[83] Peter Bartl, *Der Westbalkan Zwischen Spanischer Monarchie und Osmanischen Reich. Zur Türkenkriegsproblematik an der Wende von 16. Zum 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1974, p. 223—228, doc. 6 și 8.

[84] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 178, doc. CCCLXXVII.

[85] *Ibidem*, p. 169, doc. CCCLXIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Stat din 19 iulie, dar nici una dintre ele nu a mai fost trimisă deoarece, între timp, sosiseră rapoartele lui San Clemente în care acesta vorbea despre conflictul ivit între Mihai şi Basta şi despre lipsa totală de încredere pe care o manifestau imperialii faţă de primul [86].

Din nou asistăm la o bruscă schimbare în atitudinea Spaniei faţă de Mihai Viteazul, determinată, şi de data aceasta, de ostilitatea tot mai mare a imperialilor faţă de el. Dacă la 18 august 1600, San Clemente vorbea despre faptele lui Mihai Viteazul cu admiraţie, la 30 septembrie el înfăţişa înfrîngerea şi izgonirea lui din Transilvania ca pe o acţiune în folosul împăratului şi a întregii creştinătăţi, îl acuza de tiranie şi adăuga că regele Spaniei nu poate decît să se bucure de această întîmplare dacă are în vedere că cel care a realizat-o a fost Basta, unul din oamenii săi de arme [87].

Dar înfrîngerea şi alungarea lui Mihai Viteazul, rodul duşmăniei puterilor vecine împotriva sa, departe de a rezolva problema stăpînirii Transilvaniei în favoarea împăratului, a provocat o situaţie şi mai complicată pe care imperialii nu au fost capabili să o stăpînească, astfel încît Basta s-a văzut foarte curînd arestat şi apoi alungat în mod ruşinos din ţară, de către aceeaşi nobilime maghiară care numai cu puţin timp înainte fusese aliata sa împotriva domnitorului român.

Această evoluţie nefavorabilă a evenimentelor l-a obligat pe Rudolf II să-şi reconsidere poziţia faţă de Mihai Viteazul şi să-l primească în audienţă la începutul lui martie 1601, cu speranţa că avînd ajutorul său va putea recuceri Transilvania.

Îmbunătăţirea relaţiilor dintre domnitorul român şi imperiali s-a repercutat imediat şi asupra relaţiilor sale cu Spania. La 16 martie 1601, San Clemente îşi anunţa regele că Mihai Viteazul l-a vizitat şi i-a declarat că are multă încredere în ajutorul lui, la care el i-a răspuns, conform cu dorinţa miniştrilor imperiali, că regele Spaniei îl va ajuta în măsura în care şi împăratul va dori acest lucru [88].

Încurajat de audienţele de la împărat şi de la ambasadorul spaniol, Mihai Viteazul s-a adresat din nou, la 31 martie 1601, direct lui Filip III. În prima parte a scrisorii el arăta marile sacrificii pe care le-a făcut pentru creştinătate şi puţinul ajutor pe care l-a primit de la aliaţii săi, exprimîndu-şi totodată regretul că-i lipsesc forţele necesare pentru a ocupa Constantinopolul şi chiar Ierusalimul [89]. În ultima parte a scrisorii, Mihai Viteazul reamintind Regelui Catolic că a ajutat pe toţi cei care au luptat pentru creştinătate, printre care s-a aflat şi Sigismund Báthory, îi solicita şi el ajutorul cu speranţa că îl va primi [90].

De data aceasta San Clemente s-a arătat mai expeditiv şi, la 14 aprilie, a trimis scrisoarea lui Mihai Viteazul în Spania însoţită de înştiinţarea că domnul român a recăpătat încrederea împăratului şi banii necesari pentru a-şi recruta o armată de mercenari cu care să încerce, alături de Basta, să redobîndească Transilvania [91].

---

[86] *Ibidem*, p. 167—168, doc. CCCLXV, CCCLXVI.
[87] *Ibidem*, p. 168, doc. CCCLXVII.
[88] *Ibidem*, p. 183, doc. CCCLXXXVI.
[89] Mihai, aşa cum am mai arătat (vezi mai sus nota 77), nu avea astfel de intenţii, dar formulîndu-le el spera să-l poată atrage mai mult pe Regele Catolic la lupta antiotomană.
[90] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 184—185, doc. CCCLXXXVIII.
[91] *Ibidem*, p. 186, doc. CCCXCI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu banii primiţi de la împărat, Mihai Viteazul a trecut imediat la recrutarea mercenarilor ajungînd să aibă la Guruslău o armată de 8—10 000 [92] de mercenari germani, valoni şi, probabil, spanioli, la care s-au adăugat unităţi de cavalerie uşoară şi infanterie din Ţara Românească şi Moldova sub comanda banului Mihalcea [93]. Pentru prezenţa, destul de incertă, a spaniolilor în armata sa există o singură informaţie documentară, scrisoarea trimisă din Košice, la 27 aprilie 1601, de Antonio Costantino către ducele Mantovei, în care se arată că Mihai Viteazul avea adunată o armată de 40 000 de valoni, spanioli şi germani [94]. Această cifră, evident exagerată, apare şi în anunţul pe care trimisul lui Simion Movilă la Poartă l-a făcut turcilor în legătură cu înţelegerea dintre Mihai şi împărat, dar fără să se specifice nimic despre compoziţia armatei [95]. Oricum, chiar dacă admitem că Mihai Viteazul nu a avut deloc spanioli în solda sa, el a avut totuşi numeroşi mercenari valoni care fuseseră şi în slujba Spaniei, iar la Guruslău a luptat, aşa cum arată Stavrinos alături de spaniolii din armata lui Basta [96].

După ce a zdrobit forţele lui Sigismund Báthory în bătălia de la Guruslău (3 august 1601), bătălie care-i deschidea perspectiva redobîndirii celor trei ţări româneşti, Mihai Viteazul a crezut nimerit să se adreseze din nou ambasadorului San Clemente şi, la 5 august 1601, îi trimitea din Zalău o scrisoare în care îl anunţa despre victoria obţinută cu două zile înainte şi despre alungarea lui Simion Movilă din Ţara Românească, rugîndu-l, în acelaşi timp, să intervină în favoarea sa pe lîngă regele Spaniei pentru trimiterea unor ajutoare băneşti [97]. O copie după această scrisoare a fost trimisă de San Clemente în Spania, la 18 august, cu asigurarea că el îi va răspunde conform cu dorinţa miniştrilor imperiali [98].

Dar nici răspunsul lui San Clemente şi nici scrisoarea lui Filip III care trebuia să-i fie trimisă lui Mihai Viteazul, împreună cu o spadă valorînd 6000 de ducaţi [99], nu au mai ajuns la bravul domnitor, căci el căzuse între timp asasinat mişeleşte pe Cîmpia Turzii de chiar fostul său aliat, generalul Basta, la ordinele împăratului.

Din păcate diplomaţia spaniolă şi curtea de la Madrid şi-au însuşit foarte repede punctul de vedere al asasinilor marelui domn, regele Spaniei exprimîndu-şi chiar satisfacţia pentru această odioasă crimă, deoarece, spunea el „...intrigile Valahului puteau aduce mari pagube dacă şi-ar fi atins ţinta..." [100]. Cu alte cuvinte, unirea tuturor românilor

---

[92] N. Stoicescu, *art. cit.*, p. 109.

[93] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1211. Stavrinos şi Palamed arată că efectivul total al armatei lui Mihai era de 20 000 de oameni (*Doi cîntăreţi greci ai lui Mihai Viteazul: Stavrinos şi Palamed*, ed. N. I. Simache şi Tr. Cristescu, Bucureşti, 1945, p. 43, 81; vezi şi *Istoria militară a poporului român*, III, p. 211).

[94] „...quod Michael ipse Vayvoda superit in Valachiam cum copia 40 000 Vallonorum, Hispanorum et Germanorum..." (A. Veress, *Documente*, VI, p. 360, doc. 340; A. Randa, *op. cit.*, p. 289, n. 15).

[95] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 187, doc. CCCXCII.

[96] „Arhiva Someşană", 1972, p. 117; N. Stoicescu, *art. cit.*, p. 108.

[97] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 190—191, doc. CCCXCVIII.

[98] *Ibidem*, p. 193—194, doc. CDII.

[99] Consultul Consiliului de Stat din 22 septembrie 1601 a hotărît să se trimită răspunsul la cele două scrisori şi spada, în conformitate cu cele hotărîte la 19 iulie 1600, hotărîre ce fusese amînată ca urmare a stricării relaţiilor dintre Mihai Viteazu şi Rudolf II (*Ibidem*, p. 200—202, doc. CDIX).

[100] *Ibidem*, p. 203, doc. CDXI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar fi pus o stavilă de netrecut tuturor tendințelor expansioniste, inclusiv celor habsburgice, ceea ce explică și asasinatul.

Iată deci cum înțelegeau Habsburgii și cei austrieci și cei spanioli să-și răsplătească aliatul pentru toate sacrificiile pe care le făcuse în folosul cauzei antiotomane. Toate intrigile și trădările de care era acuzat Mihai Viteazul nu constituiau altceva decît o revărsare de ură și venin pe care împăratul și anturajul său le-au aruncat asupra lui tocmai pentru faptul că nu a înțeles să fie o unealtă docilă în mîinile lor și a căutat să-și apere, cu toată puterea, propriile interese care se identificau cu cele ale țării și ale poporului său.

Mihai Viteazul, conștient încă de la început de această crudă realitate, nu a putut însă, la fel ca și Petru Rareș cu o jumătate de secol mai devreme, să evite destinul istoric ce-i era hărăzit. Pentru el, dacă dorea să-și scape țara și poporul de apăsătoarea dominație otomană, nu exista decît o singură posibilitate de politică externă, aceea a alianței cu Habsburgii care reprezentau singura mare putere a vremii interesată în lupta antiotomană. Pe acest fond s-au putut grefa și relațiile sale cu Spania, principala aliată a împăratului, dar speranțele legate de ajutorul Regelui Catolic s-au dovedit a fi deșarte, deoarece acesta era preocupat de conflictele cu Anglia și Țările de Jos și nu dorea să rupă armistițiul destul de precar pe care-l avea cu Poarta. Din această cauză diplomația spaniolă s-a limitat, în privința problemelor Europei Centrale și sud-estice, să urmeze îndeaproape interesele imperiale, optica ei asupra personalității și faptelor lui Mihai Viteazul reflectînd, aproape fără nici o excepție, pe cea a cercurilor conducătoare din jurul lui Rudolf II. În această situație, relațiile lui Mihai Viteazul cu Spania au avut de întîmpinat numeroase piedici și dificultăți și nu s-au putut concretiza niciodată prin trimiterea unor ajutoare pe care domnitorul român avea tot dreptul să le aștepte din partea puterii care-și făcuse un titlu de glorie și o datorie morală din lupta antiotomană.

RELATIONS BETWEEN ROMANIAN PRINCIPALITIES AND SPAIN IN MICHAEL'S THE BRAVE AGE

SUMMARY

The author analyses the relations of Romanian Principalities with Spain in Michael's the Brave age, which represent a very important moment in the intercourse between Romanians and Spanish monarchy in Middle Age. The study makes reference to the relations of Sigismund Bathory, prince of Transilvania, with Spain and to those of Michael the Brave with King Phillip III. The Spanish diplomacy was favourable for the first: Sigismund was Catholic, he was connectio with Spanish royal family and a man very easy to manipulate, but hesitant for the second, because Michael the Brave didn't accept to be a simple puppet. So, his relations with Spain were to a few letters and messages. He never had a help from Catholic King in the war with Othoman Empire, like Sigismund, because this war opposed not Christians and Mahommedans, but states with different interests. Religion was only an ideological cover for these.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. SUCIU

ALEXANDRU STERCA ŞULUŢIU ŞI MIŞCAREA NAŢIONALĂ ROMÂNEASCĂ (IV) *

Preparativele pentru dietă au început în decembrie 1862, prin conscrierea alegătorilor ce plăteau un impozit de 8 florini (inclusiv capitaţia) şi au fost efectuate de Cancelarie, Guberniu, şefii unităţilor administrative locale, pînă la primării. Deşi prevederile legii electorale constituiau un compromis între vechi şi nou, primele provocînd nemulţumirea iar celelalte satisfacţia românilor, totuşi ele erau mai democratice decît legile electorale maghiare de dinainte sau cele ce vor veni în 1869 [83].

Desigur, pe fruntaşii români îi îngrijora faptul că maghiarii, avînd majoritatea în comitetele comitatense, vor alege comitete electorale cu majorităţi de etnia lor. Pentru a evita urmările neplăcute, consilierul aulic Dimitrie Moldovan transmite sfaturi privind adoptarea unor măsuri de precauţie de către români ; acestea sînt inserate în scrisorile expediate lui Şuluţiu şi Axente. Mitropolitului îi trimite trei tipărituri despre dietă şi îi atrage atenţia asupra paragrafelor 36 şi 67 din Regulament. Primul prevedea că în comitetele de conscriere puteau fi chemaţi sau numiţi nu numai membrii comunităţilor comunale, ci şi alţi indivizi ; măsura era importantă în oraşele libere, taxale şi săseşti, unde se putea pretinde ca jumătatea comitetului conscriitor să fie formată din membri din afara acestor comunităţi, care erau îndreptăţite să-şi aleagă deputaţii din sînul lor. De exemplu, dacă comunitatea din Alba Iulia avea 40 de membri din care numai şase erau români, în comitetul de conscriere, conform paragrafului 40, se puteau alege 12 membri ; dacă s-ar fi ales numai din sînul ei, era posibil ca 11 să fie unguri şi doar unul român. Dar paragraful 67 permitea alegerea membrilor şi dintre alegători, ceea ce însemna că era absolut legal ca din comitetul conscriitor să facă parte şase membri din comunitate (care, avînd majoritatea maghiară şi minoritatea română, ar fi ales cinci unguri şi un român) şi şase dintre alegători (unde cinci ar fi fost români şi unul neromân). Astfel, în aceste cazuri se putea ajunge la paritate cu neromânii sau era posibil ca un membru dintre reprezentanţii alegătorilor să nu fie neapărat ungur, ci sas, evreu sau armean.

Moldovan i-a dat lui Axente cheia pentru a obţine majoritatea voturilor ; dacă îl asculta, putea ajunge deputat al Bălgradului, chiar dacă

---

* Primele trei părţi ale acestui studiu s-au publicat în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 75—90 ; XXVI/1, 1989, p. 285—301 ; XXVII, 1990, p. 51—72 ; numerotarea notelor urmează în continuare.

[83] Listele alegătorilor din Transilvania la 1863, 1848, 1869 la Retegan, *op. cit.*, p. 257—263 ; pregătirea alegerilor din 1863. Idem, *op. cit.*, p. 57—79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi al doilea deputat va fi român : 10—12 fruntaşi locali laici sau eclezziastici lămuresc primii cîte 10—20 iar ceilalţi cîte 30—40 de alegători români să-şi dea voturile numai pentru Axente sau numai pentru preotul Tordăşan. Alegătorii cîştigaţi de prima categorie de inteligenţi vor acţiona în grupuri de cîte 10—20 şi îşi vor lămuri rudele şi prietenii şi pe urmă fiecare grup va raporta şefului său intelectual cîte voturi a cîştigat pentru deputatul român. Astfel, intelectualii ajutaţi de ţăranii alegători vor avea situaţia clară prin concentrarea datelor. Fruntaşii să-şi cîştige tabelele cu toţi alegătorii care plăteau cens de opt florini şi peste opt florini, deci inclusiv unguri, evrei, germani şi cunoscînd numărul românilor să încerce să-i cîştige de partea lor pe unii neromâni; se conta îndeosebi pe saşii minoritari, pe evrei, pe funcţionarii din cetate, pe unii negustori. Acestora să li se promită că deputaţii români le vor apăra interesele în dietă. Procedeul putea fi extins la Abrud, Roşia, Turda, în cercurile electorale săteşti sau pe pămîntul crăiesc. Şuluţiu era invitat ca împreună cu canonicii să ia toate măsurile de rigoare. Moldovan a auzit că pentru organizarea alegerilor se lucra în trei locuri — la Cluj, Sibiu, Blaj — şi a cerut date din toate centrele pentru a se putea orienta la Viena [84]. Indicaţiile lui Moldovan erau utile şi judicioase, dar pronosticul în legătură cu alegerea lui Axente era prea optimist, deoarece majoritatea maghiară din comitetul electoral al cercului Bichiş a acţionat sub diverse pretexte pentru invalidarea mandatului iar după o a doua alegere, fostul prefect va reuşi să intre în dietă abia în septembrie 1864. Majorităţile maghiare din comitetele electorale vor proceda la fel şi în alte cercuri [85].

Viceguvernatorul Ladislau Basiliu Pop îi scrie lui Şuluţiu că Congresul Naţional a fost plătit şi răsplătit prin convocarea dietei de la Sibiu care bătea la uşă. El face apel la influenţa benefică şi puternică a mitropolitului asupra maselor şi îl invită să contribuie la buna desfăşurare a alegerilor, la victoria candidaţilor români pentru a se asigura onoarea constituţiei imperiale şi a naţiunii. Un circular către protopopi — şi, prin ei, către preoţi şi popor — trebuia să-i îndemne pe toţi cei îndreptăţiţi să ia parte la alegeri şi să aştepte în linişte, dar cu atenţie, rezultatul. Voturile să se concentreze asupra unui singur candidat, ca să nu se divizeze între mai mulţi, deoarece în asemenea cazuri puteau fi aleşi deputaţi neromâni care ar fi primit voturi relativ mai puţine. Românii să nu-şi dea voturile la străini decît în acele locuri în care prevăd că nu pot reuşi cu candidat propriu, dar şi în aceste cazuri să fie sprijiniţi străinii devotaţi regimului (deci mai ales saşii autonomişti).

Era neapărat necesar ca poporul să-şi cunoască în toate centrele electorale candidaţii şi să se evite alegerea aceloraşi deputaţi în mai multe locuri. Aceste instrucţiuni sînt repetate de Şuluţiu în circularul său din 11/23 mai 1863, unde recomandă concordie, respectarea instrucţiunilor pentru alegeri, părăsirea tuturor intereselor private ale candidaţilor, care nu trebuiau să facă partide, ci să lase liber poporul să aleagă după pofta inimii sale. Alegătorii, în înţelegere cu protopopii şi preoţii, să nu cruţe ostenelile şi spesele, ci să alerge cu inima voioasă

[84] Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. Rom. Unită., Cab. Mitrop., nr. 764/1863, f. 1—4 ; despre D. Moldovan vezi *Bariţ şi contemporanii săi*, vol. V, Bucureşti, 1981, p. 105—166.

[85] Retegan, *op. cit.*, p. 74—75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la locurile destinate pentru a-şi alege deputaţii. Preoţii şi protopopii să studieze cu atenţie regulamentul electoral pentru a se putea orienta atît în privinţa numărului alegătorilor cît şi a condiţiilor ce trebuie îndeplinite de candidaţi. Să fie atenţi ca poporul să nu fie amăgit cu daruri şi promisiuni de propaganda străină. În raport cu străinii, românii să păstreze în vorbe şi în fapte buna cuviinţă, ton şi tact omenos, paşnic şi frăţesc şi să doveească celorlalte naţionalităţi că puteau trăi în pace şi în bună înţelegere alături de ei, dacă nu-şi vor bate capul în continuare cum să se urce iarăşi la supremaţie sau să le scurteze beneficiile şi drepturile civice şi politice. Un circular asemănător a emis la Înălţarea Domnului şi episcopul ortodox Andrei Şaguna [86].

Şi George Bariţiu îi transmite lui Şuluţiu dorinţele şi opiniile sale privind organizarea alegerilor, insistînd asupra înţelegerii în numirea candidaţilor, pentru ca românii să nu rămînă de batjocura străinilor. La Sibiu s-a pledat pentru un Comitet electoral central, care să coordoneze alegerile în toată Transilvania. Şaguna a replicat că un asemenea comitet era o himeră, deoarece şi aşa el le făcea pe toate şi la Viena a dres secătura de adresă către Împărat cu cuvîntarea lui iar vicegubernatorul şi alţii au numit deja candidaţii de deputaţi la dietă fără ştirea lui, ceea ce — după părerea lui Bariţiu — nu era adevărat. În consecinţă — afirma Şaguna — neuniţii să meargă la Pop şi să se înţeleagă cu el.

După ce au aflat aceste învinuiri şi reproşuri, unii s-au supărat iar alţii s-au hotărît să acţioneze singuri, numindu-şi în cîteva cercuri candidaţii. Bariţiu a aflat că românii nu doreau ca deputaţii să fie aleşi numai dintre dregători, ci şi din cealaltă categorie, ca să nu se zică că românii au ales doar de frica szolgăbirăilor şi a vicespanilor. Bariţiu îl solicită pe Şuluţiu să formeze Comitetul electoral central în Alba de Jos, unde existau mulţi intelectuali români care puteau să propună candidaţii pentru toate cercurile electorale din comitatele şi districtele Transilvaniei urmînd ca în săsime să mai vadă şi Sibiul ce mai putea face şi drege, mai ales că pe acolo trăiau cei mai mulţi fii sufleteşti ai săi [87]. Dar, în pofida unor mici fricţiuni şi invidii personale, la Cluj, Blaj, Sibiu, în presă, s-a acţionat unitar pentru asigurarea reuşitei în alegeri a deputaţilor naţionali.

La dietă au fost aleşi 49 deputaţi români, 44 maghiari, 33 saşi şi au fost chemaţi 11 regalişti români (rămîn 10 după moartea lui Alexi), 12

[86] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. Şuluţiu, nr. 227; f. D. Moldovan, nr. 323; Păcăţian, *op. cit.*, vol. III, Sibiu, 1905, p. 37—43; Retegan, *op. cit.*, p. 68—69. În răspunsul către Moldovan, privind circularul pentru alegeri, Şuluţiu strecoară şi nemulţumirea sa pentru faptul că în locul promovatului Matei Pop Grideanul a fost numit secretar gubernial nu nepotul său Iosif (ortodox) ci unul Vasile Tămaş, unit de-al lui, român de origine, dar necunoscut de naţiune, pentru care n-a scos nici un cuvînt de apărare în public. Acest „Tamási" a fost translator maghiar, nu român, la „Staathaltereiul" (Guvernămîntul) din Sibiu, dar căsătorindu-se cu o unguroaică şi linguşindu-se pe lîngă consilierii guberniali maghiari din Cluj de care era aproape fiindcă locuia acolo a fost numit secretar. Nepotul său a făcut mult pentru asigurarea intereselor naţionale româneşti în comitatul Cetatea de Baltă, a acţionat pentru înmulţirea fondurilor Astrei ca să nu mai amintească faptul că şi el a făcut mult pentru naţiune. Nemulţumit de această numire, Şuluţiu cere sprijin pentru nepotul lui de la Nádasdy, deoarece îl dorea aşezat pînă trăia.

[87] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. Şuluţiu, nr. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maghiari şi 11 saşi. Printre regalişti, figura de drept şi Alexandru Sterca Şuluţiu. Comparativ cu ceea ce ceruseră Şuluţiu şi Raţiu în 1861, existau cu 62 de regalişti români mai puţini şi 12 deputaţi mai mulţi. Dacă în 1861 s-a revendicat un număr total de 109 deputaţi şi regalişti, în 1863 la dieta din Sibiu au figurat 59 de români. Ei aveau însă majoritatea relativă, dacă îi socotim separat pe unguri şi saşi care, luaţi împreună, ar fi avut 100, deci o majoritate de 41 de voturi în cazul că ar fi acţionat unitar. Această proporţionalitate nu corespundea revendicării româneşti potrivit căreia beneficiile politice, deci inclusiv mandatele parlamentare, trebuiau distribuite după cuantumul susţinerii greutăţilor publice. Oricum, însă, dieta de la Sibiu, boicotată de majoritatea covîrşitoare a regaliştilor şi deputaţilor unguri, strînşi ataşaţi de „jogfolytonaság"-ul lor din 1848, a însemnat mult pentru români, deoarece le-a promulgat pe cale legală egalitatea naţională şi confesională cu ungurii şi saşii din Transilvania. Dacă deputaţii unguri n-ar fi boicotat şi ar fi cîştigat majoritatea saşilor, ar fi existat pericolul ca aceste măsuri să fie blocate, ceea ce demonstrează clar că legile de la 1863—1864 au fost posibile doar în condiţiile manifestării contradicţiilor austro-maghiare şi ungaro-săseşti ; oricum însă, concesiile Vienei faţă de români n-au fost prea solide şi nu erau menite să asigure garanţii sigure pentru viitorul care rămînea astfel deschis şi în faţa eventualităţii reluării tratativelor cu ungurii.

De altfel, guvernul de orientare schmerlinghiană era mai antimaghiar decît Împăratul, care îl însărcinase în surdină pe contele Apponyi, conservator care s-a consultat însă şi cu unii liberali unguri, să elaboreze un Memoriu privind condiţiile în care Austria se putea împăca cu Ungaria. În acest elaborat, principiile Sancţiunii Pragmatice — care prevedeau apărarea comună militară, unitatea diplomatică şi a comerţului exterior — erau apropiate de legile din martie şi constituţia din aprilie 1848, pentru ca, luate împreună şi coroborate, să dea reţeta în vederea realizării compromisului şi a împăcării austro-maghiare. Deşi guvernul austriac află de tratative şi reuşeşte să prevină o evoluţie rapidă a lucrurilor, tocmai în 1863 Austria trimite împrumuturi şi ajutoare serioase Ungariei, ameninţată de foamete, iar între grupuri de liberali austrieci şi unguri de orientare dualistă încep tatonări şi discuţii ce vizau apărarea şi conservarea Ungariei istorice şi a Austriei istorice asociate împotriva tendinţelor centrifugale ale slavilor, românilor şi italienilor din Monarhie.

La 24 iunie 1863, cancelarul Nádasdy îl anunţă pe Şuluţiu că neterminarea alegerilor l-a determinat pe Împărat să amîne deschiderea dietei, fixată iniţial la 1 iulie, pentru ziua de 15 şi îi cere să fie prezent în Sibiu la data respectivă. Înaintea deschiderii dietei, mitropolitul acţionează pentru ca *föispan*-ul comitatului Hunedoara, propus pe lista regaliştilor români, să fie exclus, deoarece era renegat şi refuzase în scris să vină la Conferinţa de la Sibiu, scrisoarea citindu-i-se în public. Prin acest gest, baronul Nopcea se lepădase de naţiune şi numirea lui definitivă ar fi primejduit atît interesele românilor, cît şi cele ale regimului. Ca de obicei, Şuluţiu acţiona în unele chestiuni prin intermediul lui Dimitrie Moldovan, căruia îi mai relatează şi nemulţumirea că l-a văzut propus între regalişti. După părerea lui, era necesar ca Moldovan şi Anghel să rămînă neclintiţi pe posturile lor de la Cancelarie, deoarece aici

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se vor hotărî lucrurile cele mai importante care vor tăia adînc în viaţa politică a naţiunii române şi a dietei de la Sibiu. Dacă veneau ei, la Cancelarie nu mai rămîneau decît saşii şi ungurii.

Şuluţiu se plînge că a avut unele dificultăţi cu candidaţii de deputaţi, deoarece mulţi erau doritori să fie aleşi, dar locurile erau puţine şi îl asigură că s-au luat măsuri clare pentru ca, la alegerea deputaţilor, românii să nu se concureze unii pe alţii. Mitropolitul îşi exprimă satisfacţia pentru faptul că Nádasdy începuse să folosească limba română în corespondenţele oficiale şi îl informează că a acţionat personal pentru interesele limbii în comitatul Cetatea de Baltă. După ce a aflat de pensionarea consilierului Kabos şi promovarea baronului Reichenstein de la consilier la vicecancelar, Şuluţiu a cerut numirea unui al doilea consilier român de religie unită, nu fiindcă i-a cerut-o Anghel (care eventual putea fi avansat din postul de secretar) sau că nu avea încredere în Moldovan, ci pentru ca şi confesiunea lui să deţină o asemenea funcţie importantă [88].

Într-adevăr, Nopcea nu va fi chemat în dietă, dar postul de consilier aulic nu va fi dat nici unui român. Cariera consilierilor aulici, ca şi a secretarilor, va fi scurtă, deoarece vor fi repede măturaţi şi pensionaţi de regimul dualist, care va desfiinţa Cancelaria. La 14 august 1863, în cadrul discuţiilor pentru proiectul de adresă al Dietei către Împărat, Şuluţiu sprijină propunerea de a se exprima mulţumiri pentru constituţia Imperiului, care garanta nu numai reprezentarea Transilvaniei la *Reichsrath*-ul central, ci şi propria ei autonomie şi constituţie, îmbogăţită şi reînnoită cu egala îndreptăţire a naţiunii române. Tot atunci, deşi respecta libertatea cuvîntului, valabilă şi pentru unionistul Maager, Şuluţiu combate fundamentul propunerii sale privind validitatea legii maghiare dim 1848, folosindu-se chiar de cuvintele Împăratului către Dietă, care rosteau răspicat că uniunea n-a fost cu adevărat legală şi în fapt a fost dizolvată. Ea nu s-a publicat, a fost silnică şi s-a proclamat împotriva voinţei majorităţii locuitorilor Transilvaniei. Românii şi-au trimis în 1848 Delegaţia la Cluj, dar Dieta n-a ţinut cont de doleanţele ei şi nici de ale saşilor autonomişti, mai numeroşi ca ceilalţi sau chiar — zice el — de dorinţele unei părţi a maghiarilor.

Personal, nu s-a temut de uniunea Transilvaniei cu Ungaria, dacă ea s-ar fi făcut cu egala îndreptăţire a naţiunilor română şi maghiară. Dar nu se putea admite jignirea ca românii să fie trataţi ca o turmă de oi neînţelegătoare şi să fie mînaţi dinapoi în Ungaria. O asemenea degradare ar fi fost mai gravă decît moartea. Dacă Maager avea dreptate cînd susţinea că uniunea este valabilă, atunci deputaţii nu aveau ce căuta la Sibiu ci trebuiau să-şi ia pălăriile şi să plece la Pesta iar naţiunea română ar fi silită să renunţe la libertatea ei politică colectivă, care lipsea cu totul în legea maghiară şi să se mulţumească doar cu o libertate şi egalitate de drepturi individuale. Lui nu-i trebuia libertate individuală fără cea naţională, deoarece ea semăna cu o bucată de pîine aruncată unui om sărac cu scopul de a-l scoate cît mai repede şi definitiv din casă. Dacă îşi pierdea libertatea individuală acasă, putea pleca în altă parte s-o redobîndească, dar dacă o naţiune nu avea libertate şi

[88] Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. Rom. Unită. Cab. Mitrop., nr. 767/1863, f. 1 ; Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 324, 326.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

egalitate de drepturi ca entitate colectivă, ea nu avea patrie. Mitropolitul susține că era trist dacă Maager avea dreptate și legea uniunii era realmente valabilă și constituțională și atunci, deoarece el nu mai dorea să existe nici o uniune în patrie sau în Europa care să fie votată silnic, cu puterea, în strigăte de „unio vagy halál" ca la 1848 și să aducă consecințele triste bine cunoscute de toți. A auzit de multe ori zicîndu-se că dacă a fost Lemeni în dietă a fost și națiunea română, dar afirmația este falsă, deoarece calitatea de șef al bisericii nu se confunda cu cea de reprezentant politic, dacă n-ai primit-o de la națiunea ta ; or, episcopul răposat nu a avut niciodată vreun mandat sau vreo împuternicire de acest fel [89].

În dezbaterile proiectelor de lege despre recunoașterea egalității naționii române și a confesiunilor sale, deputații români promovează spiritul autonomist al vechilor prevederi legale, care îi ferea și de centralismul vienez și de presiunile dualiste, dar în acest cadru militează pentru înarticularea constituțională modernă la nivelul întregii țări și respingerea teritoriilor și a privilegiilor speciale. La 31 august 1863, Șuluțiu respinge ideea de a se elabora două legi speciale, una pentru națiune și alta pentru confesiunile române, deoarece în trecut persecuțiile împotriva națiunii și religiei au fost legiferate într-o singură lege, ceea ce însemna că abolirea ei și emanciparea trebuiau realizate tot printr-o singură măsură constituțională. Mitropolitul citează art. I din *Aprobate*, Cap. I, tit 8, care prevăzuse : „noha az oláh natio sem a statusok közé nem számittatott, sem vallása a recipialt vallások közé való" (niciodată nu socotim nația valahă printre statusuri și nici religia ei printre religiile recepte).

În privința numelui, Șuluțiu rămîne fidel părerilor exprimate în 1848, și anume, respinge ca jignitoare cuvintele „oláh" și „valah", identice cu slugă, serv sau om care este „restrictum ad glebam", și pledează pentru folosirea în textul legii a numelui de român, nume propriu și adecvat poporului său. Acest lucru corespunde umanității și manierei civilizate, deoarece românii erau planta sădită de Roma și de Italia în Transilvania și de cînd au venit aici purtau numele de romani. Românii n-au avut ce face dacă alte neamuri venite mai tîrziu i-au numit „oláhok" și „Walachen" și au fost nevoiți să le suporte atît sclavia cît și numirea. Acum, însă, spiritele trebuiau liniștite și rănile vechi vindecate. În 2 septembrie, Șuluțiu insistă ca în proiectul de lege să figureze în mod expres egala îndreptățire a religiei greco-catolice, respingînd aserțiunea că ar fi fost superfluă, fiindcă era inclusă în noțiunea de „romano-catolică", recunoscută întotdeauna de legi, fapt menționat de art. VI din 1744, care arăta că și religia greco-catolică sau unită era tot catolică. La început, biserica lui Christos a fost catolică (= universală), dar după aceea au apărut biserica catolică occidentală sau latină și biserica catolică orientală sau grecească, cu instituții și rituri diferite dar confederate pe baza unității credinței și a șefului spiritual de la Roma. Autonomia orientală era foarte veche și a fost conferită de primul Conciliu ecumenic, de la Niceea, ținut în secolul IV e.n.

[89] Păcățian, *op. cit.*, vol. III, p. 105—110 ; considerații generale privind adresa Dietei la Retegan, *op. cit.*, p. 87—90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Românii nu şi-au pierdut autonomia nici după 1700, chiar dacă s-au unit cu biserica latină în cele patru puncte bine cunoscute. Ierarhia, instituţiile uniţilor erau separate de cele ale latinilor şi dacă n-ar fi fost aşa, atunci, conform canoanelor care susţin că în aceeaşi provincie nu pot exista doi arhiepiscopi, episcopul latin de Transilvania ar trebui să fie supusul lui. Dar episcopul ungur de la Alba Iulia nu era supusul său tocmai fiindcă bisericile unită şi latină erau autonome şi separate una de alta, fiecare avînd prelaţi şi instituţii proprii. Uniţii aveau ritul, limba, calendarul şi sărbătorile diferite de ale latinilor şi celibatul nu era valabil pentru ei. Şuluţiu combate afirmaţia lui Rannicher, că biserica orientală ortodoxă era mai veche decît cea greco-catolică, susţinînd că deputatul sas avea dreptate doar pentru istoria recentă, dar nu pentru cea veche de la începutul creştinismului. Rannicher a propus schimbarea ordinii numirii bisericilor în textul legii trecînd pe locul I biserica greco-orientală. Şuluţiu nu se lăsa atras în disputa oţioasă privind întîietatea numirilor, deoarece, dacă exista egala îndreptăţire, lui îi era indiferent care biserică va figura pe locul I [90]. Legea despre efectuarea egalei îndreptăţiri a naţiunii române şi a confesiunilor ei s-a votat la 7 septembrie şi a fost sancţionată de Împărat la 26 octombrie 1863.

La 21 septembrie 1863, Şuluţiu propune ca alegătorii din unităţile administrative să hotărască limba municipiilor respective. Individul are dreptul să fie înţeles de funcţionarii pe care îi întreţin din pungă în limba lui ; este interesant că mitropolitul susţine că, după dreptul omenesc şi divin, în alegerea limbii ar trebui să hotărască dreptul votului universal. Întrucît rezistenţa împotriva lui era prea mare, Şuluţiu propune respectarea normelor legii electorale în fiinţă şi în stabilirea limbii. Dar el este viu combătut şi de saşii Gull, Schmidt, Binder şi de ungurii Fogarassy şi Lászlóffy. Şuluţiu a răspuns că nu urmărea să restrîngă dreptul folosirii limbii maghiare ci dorea să asigure egalitatea pentru limba română şi îi atrăgea atenţia episcopului ungur că în Transilvania nu existau numai comitate cu majorităţi româneşti ci şi scaune secuieşti cu majorităţi maghiare, aşa că dacă în primul caz limba administrativă va fi româna în al doilea va fi maghiara.

Propunerea lui nu leza nici drepturile istorice ungureşti la care se referise Fogarassy, deoarece, cînd au venit în Transilvania, ungurii nu i-au învins pe români, ci aceştia s-au înţeles pe baze egale şi printr-un fel de „pacta conventa" să aleagă şef pe Tuhutum şi să-i primească pe noii veniţi în societatea drepturilor lor politice, împărţind cu ei beneficiile şi bogăţiile patriei. În concluzie, şi românii aveau un drept istoric al lor şi pretindeau egalitate de la celelalte naţiuni conlocuitoare. Dar cînd era vorba de întrebuinţarea limbii, nu trebuia considerat doar dreptul istoric, ci şi proporţia în suportarea greutăţilor publice, pentru ca şi beneficiul acesta să corespundă eforturilor fiecărei naţiuni. Alegătorii români erau majoritari nu numai în comitate ci şi în scaunele săseşti, aşa că amendamentul lui Şuluţiu — nesusţinut de funcţionarii români deputaţi în dietă — este respins şi se hotărăşte ca limba administraţiei locale să fie stabilită de comitetele municipale, comunale, comitatense

[90] În această chestiune vezi pe larg la Retegan, *op. cit.*, p. 91—126 ; Păcăţian, *op. cit.*, p. 173—174 ; 180—181 ; 206—208 ; 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi scăunale, unde majorităţile erau în numeroase cazuri neromâneşti (par. 10—11).

Par. 12 prevedea că, după schimbarea comitetelor, acestea puteau să-şi modifice decizia privind limba, iar par. 16 stipula că limba internă a oficiilor şi judecătoriilor municipale era aceea a municipiului respectiv dar în corespondenţele de serviciu a autorităţilor se putea folosi fără restricţii fiecare din cele trei limbi ale ţării : ungara, germana şi româna, declarate de par. 1, egal îndreptăţite în comunicările publice oficiale. Cererile părţilor interesate se vor înregistra la protocol în oricare instituţie într-una din cele trei limbi, şi anume, în aceea pe care o va solicita cel ce trebuia ascultat. Rezolvările cererilor de către autorităţile superioare trebuiau comunicate în limba petiţionarilor, lucru valabil şi pentru judecătorii, care la solicitarea altor părţi interesate emanau şi traducerile respective. Hotărîrile finale şi sentinţele se comunicau în limba maternă a acuzatului. Instituţiile superioare comunicau cu municipiile în limba acestora, iar municipiile, judecătoriile, oficiile şi corporaţiile bisericeşti comunicau între ele folosind fiecare limba proprie. Limba internă a instituţiilor superioare municipiilor, corespondenţele între ele şi cu oficiile aflate în afara Transilvaniei va fi stabilită pe calea ordinelor (deci germana pentru Cancelaria aulică, Guberniu, Tabla regală între ele şi în sus dar în jos ele foloseau atît germana, cît şi maghiara sau româna după caz).

La 28 septembrie 1863, Şuluţiu pledează cu succes ca protocoalele bisericeşti să nu fie redactate în limbile municipiilor respective, ci în oricare din cele trei limbi declarate oficiale de par. 1. Acest paragraf, ca şi cel ce-l urmează imediat, permitea bisericilor române să-şi folosească limba naţională şi în corespondenţele cu guvernul. În Transilvania, fiecare biserică creştină s-a folosit de limba ei şi nu era nevoie ca, în înţelegere cu guvernul, să-şi schimbe limba. Dar par. 19, deşi prevedea ca matriculele bisericeşti să fie purtate în oricare din cele trei limbi, lăsa cîmp deschis şi eventualităţii ca, în înţelegere cu guvernul, confesiunile să folosească şi altă limbă. Alte paragrafe stipulau că în corespondenţele satelor cu autorităţile militare putea fi folosită româna, dar municipiile şi oficiile lor redactau corespondenţele — după posibilităţi — în germană.

În ansamblu, prevederile legii privind întrebuinţarea celor trei limbi ale ţării în viaţa publică erau mai precare pentru români în comparaţie cu legea I, cu menţiunea că oricum legea II a dietei din Sibiu, votată la 29 septembrie şi „aplicată" înainte de sancţionare, era prima — dar şi ultima — care declara limba română limbă oficială alături de maghiară şi germană. „Aplicarea" legii, folosirea limbii române în comitate şi în scaune a fost mereu boicotată de funcţionarii unguri şi saşi majoritari, care nu puteau fi pedepsiţi dacă n-o respectau şi nu emiteau rezoluţii româneşti pentru petiţionarii de această naţionalitate. Limba română s-a bucurat de mai multă consideraţie la unele judecătorii comitatense şi mai ales la cele „singulare", formate din solgăbirăii cercurilor şi juraţii satelor, dar a fost boicotată de Tabla regală din Tîrgu-Mureş. La început, chiar Guberniul folosea maghiara în corespondenţele cu instituţiile subordonate româneşti, ca de pildă districtele Făgăraş şi Năsăud, dar aici lucrurile se vor îndrepta în general şi se va folosi limba română, Cre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neville solicitînd ca pentru prevenirea unor stîngăcii actele redactate în această limbă să fie trimise spre stilizare la Sibiu [91].

În 30 septembrie 1863, Şuluţiu pledează pentru primirea Diplomei şi Patentei în legile Marelui Principat al Transilvaniei. El susţine că pînă la venirea Habsburgilor patria nu s-a bucurat de securitate internă şi externă. Incursiunile barbarilor se adăugau la asupririle şi nedreptăţile interne pe care le-a suferit mai ales naţiunea română, cea mai veche şi mai numeroasă în patrie, care a rămas însă înstrăinată şi nedreptăţită din punct de vedere politic. Habsburgii au vrut să le acorde românilor anumite drepturi, dar au fost legaţi la mîini de constituţia egoistă, bazată pe cele trei naţiuni şi patru religii recepte. Împăratul Francisc Iosif I s-a străduit şi a reuşit să ridice şi naţiunea română între naţiunile politice ale Transilvaniei prin Diplomă şi Patentă, care ratificau totodată şi vechea autonomie constituţională, radical înnoită şi amendată. Actele fundamentale de stat din 1860—1861 garantau atît securitatea internă cît şi cea externă a Monarhiei şi a popoarelor ei, care trebuiau să-şi trimită deputaţii în *Reichsrath*-ul central pentru a obţine uşurarea grelelor contribuţii financiare, militare sau altele legate de păstrarea unei părţi mari din buget pentru nevoile Transilvaniei, construcţia căilor ferate. În 1848—1849 şi în Adunarea din aprilie 1863, românii şi-au dovedit loialitatea faţă de tron şi faţă de actele imperiale de stat.

Şuluţiu a făcut parte din comisia pentru trimiterea de deputaţi la *Reichsrath,* alături de Fogarassy, Lászlóffy, Schmidt, Pop, Rannicher, Binder, Zimmermann, Şaguna, Reichenstein. Raportorul comisiei, Binder, prezintă cu titlu provizoriu, la 8 octombrie, programul de alegere pe secţii şi despărţăminte dietale a deputaţilor. Dieta alegea şi în plen, dar şi pe secţii În plen au fost aleşi pentru *Reichsrath* şase deputaţi (doi saşi, un ungur şi trei români), secţiile regaliştilor au ales şase (doi unguri, doi români, doi saşi) iar celelalte ale deputaţilor aleşi 14 (opt români şi şase saşi). Absenţa ungurilor dintre deputaţii de ultima categorie se explică prin boicotul lor intens împotriva Dietei. În reprezentaţiunea către Împărat, cei aleşi solicită grăbirea expedierii celorlalte propuneri regale din rescriptul emanat la 15 iunie 1863 şi anume reglementarea definitivă a procedurii trimiterii deputaţilor Transilvaniei la *Reichsrath,* împărţirea politică a ţării în nouă unităţi noi pentru a uşura administraţia şi justiţia, reglementarea lor etc. Prin noua arondare a administraţiei locale de stat, românii scontau să diminueze forţa neromânilor în comitate şi scaune. Înaintea amînării sesiunilor dietale, s-au ales comisiile pentru proiectele de lege privind compunerea şi ordinea dietei, înfiinţarea Tribunalului Suprem (din care făcea parte şi Şuluţiu) şi cauzele

[91] Păcăţian, *op. cit.*, p. 308—309; 313—315; 363—365; 377—379; Retegan, *op. cit.*, p. 127—160. Şuluţiu combate cu succes propunerile oficiale care urmăreau să prejudicieze autonomia bisericilor în stabilrea limbiii de învăţămînt a şcolilor sătesti şi medii întreţinute de ele şi respinge cu hotărîre orice competenţă a forurilor sau persoanelor laice în această chestiune. Persoanele particulare nu aveau dreptul de a înfiinţa şcoli elementare, deoarece în caz contrar s-ar lăsa cîmp deschis unor manevre care urmăreau să-i deznaţionalizeze pe români. Era cunoscut cazul unui mare magnat care, încălcînd competenţele bisericeşti, a ridicat grădiniţe şi şcoli ungureşti inclusiv pentru români şi s-a lăudat în gura mare că dorea să-i contopească în naţiunea maghiară (Wesselényi). De asemenea, Şuluţiu pledează fără succes ca în gimnaziile de stat să se predea în cele trei limbi ale ţării care ar fi trebuit să fie paritetice şi în viitoarele instituţii superioare de învăţămînt, deci şi în Universitate; vezi Păcăţian, *op. cit.*, p. 349—351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urbariale, care vor lucra mai ales în anul 1864 (dacă exceptăm pledoariile lui Rațiu legate de problema răscumpărării serviciilor iobăgești în secuime).

Prorogarea sesiunilor din 1863 s-a făcut pentru a deveni posibilă trimiterea celor 26 de deputați la *Reichsrath*, care și-a încheiat a doua sesiune la 15 februarie 1864 iar Dieta sibiană și-a redeschis dezbaterile la 23 mai același an. Cei 26 de deputați au intrat în Camera Inferioară a *Reichsrath*-ului central, iar în cea Superioară au fost chemați de Împărat ca membri pe „viață" Șuluțiu, Șaguna, Béldi, Bruckenthal, Fogarassy, Nemeș, Rosenfeld și baronul macedonean Pop de Böhmstätten. Însă „viața" *Reichsrath*-ului central, în care ungurii lui Deak n-au pus niciodată piciorul, va fi destul de scurtă, el fiind înlocuit de comisiile parlamentare mixte și de Ministerele comune austro-ungare, instituite de regimul dualist. Șuluțiu n-a activat aproape deloc în *Reichsrath*, dar la ședința din 12 noiembrie 1863, cînd Camera Superioară a votat suma de 20 de milioane pentru ajutorarea Ungariei încercată de foamete, și-a făcut votul în limba română.

La 4 iunie 1864, mitropolitul salută ideea înființării unui Tribunal Suprem al Transilvaniei, independent de administrația publică, deși ar fi vrut să se înceapă cu tribunalele de jos, de primă instanță, deoarece dacă dreptatea își frîngea gîtul aici, ajungea foarte greu la instanța supremă. Șuluțiu a combătut proiectul regimului, care propusese ca sediul să fie la Viena, și a sprijinit dorința comisiei dietei ca acesta să fie în Transilvania. Ca episcop al unei națiuni sărace, el cunoștea dorințele, neputințele și lipsurile poporului în problemele justiției. În trecut, Tribunalul a fost tot în patrie, încă de pe vremea principilor, sediul lui fiind în același loc cu reședința acestora. Și în timpul Habsburgilor s-a păstrat dreptul de apel la persoana principelui, intermediar fiind cancelarul aulic, organ mijlocitor și de corespondență între țară și Monarh. Deși prin tristele evenimente survenite în 1848 lucrurile s-au schimbat, totuși prin Diplomă s-a deschis o epocă nouă în consolidarea autonomiei patriei. Paragrafele ei acordau țării prerogative clare în înființarea tribunalelor și în problemele juridice interne iar Monarhul a garantat în toată cuprinderea ei vechea autonomie constituțională a Transilvaniei prin par. 7 al cuvîntului de tron din 15 iunie 1863.

De altfel, Împăratul a aprobat în 1861 cererea lui Kemény ca sediul Tribunalului de Apel să coincidă cu sediul Guberniului și cu atît mai mult trebuia aprobată acum cererea statusurilor legale din Dietă ca acest for să rămînă în țară. Șuluțiu combate ideea că sediul Tribunalului Suprem trebuie să coincidă cu locul de reședință al suveranului. El era principe independent al Transilvaniei, care în trecut și-a avut sediul la Alba Iulia, era rege al Ungariei cu capitala la Buda și Împărat al Austriei la Viena. Monarhul nu putea fi în același timp în mai multe locuri dar își avea în Transilvania reprezentantul său, în persona guvernatorului, și deci Tribunalul trebuia înființat la reședința acestuia și a Guberniului. Nu era adevărat că dacă Tribunalul ar fi rămas în țară, independența judecătorilor ar fi fost expusă influențelor și patimilor locale, deoarece indiferent de loc un judecător cu caracter solid și drept nu va ceda în fața presiunilor. Pe de altă parte omul sărac, vesnic supus presiunii celui puternic și bogat, n-avea posibilități să-și caute dreptatea departe de locul unde locuia. Românii erau cei mai săraci și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei și, deși s-au eliberat de iobăgie, devenind cetățeni

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi proprietari, Şuluţiu încă îi considera ca pe nişte orfani şi dacă n-avea cine să-i apere de abuzurile şi împilările celor puternici şi nesăţioşi, ei erau în pericol să-şi piardă averile. De aceea, legea şi justiţia trebuiau să-i apere şi să fie un fel de tutori ai poporului. Acesta avea nevoie de o cale scurtă şi uşoară pentru a primi dreptatea şi a căuta adevărul pe calea justiţiei, ceea ce presupunea că şi sediul Tribunalului urma să fie stabilit în patrie.

Şuluţiu apelează şi în zilele următoare la autonomismul constituţional vechi al Transilvaniei pentru a combate proiectul regimului şi pe saşii centralişti care ţineau morţiş ca sediul Tribunalului să fie stabilit la Viena. Modificări în propunerile regale s-au făcut şi în secolul trecut şi în 1863 şi ele au fost acceptate de Împărat, aşa că şi Dieta putea să pretindă acceptarea dorinţelor proprii în această problemă. El nu s-a opus Împăratului, ci şi-a exprimat ca român votul presupunînd că monarhul acceptă modificarea, deoarece nu dorea ca ceea ce a dat în Diplomă să ia înapoi în propunere şi, de fapt, şi el şi Dieta lucrau pe baza constituţiei şi a legilor. Saşii să nu-i acuze pe români de lipsă de loialitate faţă de Împărat. Nu numai românii, dar şi maghiarii şi saşii mai săraci aveau interesul ca Tribunalul să rămînă acasă. Şuluţiu le mulţumea saşilor că i-au sprijinit pe români în votarea legii I, dar nu putea accepta propunerea lor în problema forului juridic suprem ; el preţuieşte oamenii după calităţi şi nu după naţionalitatea lor. Dar dacă saşii au votat legea I şi acum se folosesc de acest lucru pentru a impune românilor ca prin silă şi presiune morală să accepte un Tribunal suprem la Viena contopit cu cel al Austriei, acest lucru l-ar mîhni deosebit de mult. Înarticularea naţiunii române trebuia să se fi făcut încă în 1791 sau mai înainte şi strămbunii saşilor s-au făcut vinovaţi şi ei de amînarea acestui lucru, aşa că strănepoţii n-au făcut altceva decît au spălat păcatele vechi. De altfel, nu era bine ca românul să gîndească numai românește, ungurul numai ungurește, sasul numai săsește deoarece, dacă fiecare trăgea oala doar la spuza lui, pierea patria ; era necesar ca toţi să reflecteze la interesele comune, să acţioneze ca ardeleni ardeleneşte şi să se bazeze pe autonomismul legilor transilvănene şi nu pe interese străine.

Şuluţiu a sprijinit propunerea ca magistraţii Tribunalului Suprem să aparţină celor patru „naţiuni" (românii, saşii, ungurii şi secuii) şi celor şase religii recepte (romano-catolicii, unitarienii, calvinii, luteranii, uniţii şi ortodocşii). El apelează iarăşi la autonomia constituţională veche, în cadrul căreia funcţiile au fost ocupate şi înainte de 1848 pe baza celor trei „naţiuni" politice şi patru religii recepte, cînd românii ca atare erau excluşi de la dregătorii şi magistraturi. Situaţia din timpul lui Bach, cînd în funcţiile şi magistraturile Transilvaniei au fost numiţi foarte mulţi străini, trebuia evitată în noua eră constituţională. Chiar dacă în acest regim românii au ocupat anumite posturi, ei au avut acces la ele nu ca români, ci ca cetăţeni austrieci. Voturile româneşti, sprijinite şi de cele maghiare, puţine la număr, prevalează pe cele săseşti atît în privinţa sediului cît şi a componenţei Tribunalului, dar proiectul dietal rămîne nesancţionat şi este trimis înapoi la Sibiu cu modificări substanţiale. Proiectul vienez era însoţit de vicecancelarul Reichenstein, trimis să-i domolească şi să-i supună pe deputaţii români. Pînă la urmă, în pofida pledoariilor intransigente ale lui Raţiu şi Axente, dieta votează proiectul regimului sprijinit acum şi de şefii ierarhici (Şuluţiu pledînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acum pentru Viena) şi de grupul funcţionarilor români. În fruntea Tribunalului a fost numit L. Basiliu Pop [92]. Înfiinţarea lui nu prejudicia existenţa Tablei Regale din Tîrgu-Mureş şi a Tribunalului apelativ din Sibiu.

În anii 1864—1865 s-au intensificat tendinţele de apropiere şi de împăcare între politicienii unguri şi austrieci. Un frate al Împăratului i-a sugerat monarhului că omul care avea o influenţă puternică şi putea contribui substanţial la realizarea compromisului era şeful liberalilor, Deák Ferenc. Viceguvernatorul Ungariei von Auguss este trimis acasă la Deák pentru tratative care ulterior devin publice. În celebrul articol de Paşti, din aprilie 1865, Deák oferă Austriei alianţa şi sprijinul nobilimii, în schimbul recunoaşterii legilor din martie şi a constituţiei din aprilie 1848, a poziţiei speciale a Ungariei ca stat cu putere egală. Constituţia recentă era ancorată în vechile legi, în principiul legitimismului monarhic sau în Sancţiunea Pragmatică, care ratifica deopotrivă autonomia Ungariei şi unitatea diplomatică şi militară a Imperiului, ce trebuia asigurată acum prin comisii parlamentare mixte şi ministere comune austro-ungare. Toate actele şi forurile imperiale contrare *jogfalytonosság*-ului maghiar, inclusiv Diploma, *Reichsrath*-ul central şi Patenta, urmau să fie abolite iar Monarhul era invitat să jure credinţă constituţiei din 1848 şi să reconstituie parlamentul şi guvernul responsabil la Pesta. Se săpau adînc gropile pentru desfiinţarea autonomiei Transilvaniei, reducerea autonomiei Croaţiei şi se lucra intens la invalidarea legislaţiei sibiene, deoarece Deák chema Marele Principat al Ardealului şi Croaţia — ţară asociată Coroanei Sf. Ştefan — în parlamentul pestan, unde era legiferată o singură naţiune şi limbă politică, exceptîndu-se totuşi în 1868 naţiunea croată. Unele cercuri politice apusene credeau că Imperiul (în cazul că Austria avea la spate o Ungarie împăcată şi liniştită) ar fi mai puternic şi ar contribui la contrabalansarea Prusiei şi Rusiei. Împăratul, îngrijorat de politica Berlinului şi a cabinetului italian, îşi exprimă public dorinţa de împăcare cu Ungaria, venind fără escortă la Pojon şi Pesta, unde este primit cu entuziasm de magnaţi şi de reprezentanţii comitatelor şi acordă subsidii unor instituţii maghiare de cultură.

Încă înainte de clarificarea lucrurilor, Şuluţiu este cuprins de unele momente de luciditate şi de realism politic, pe care apoi — după un mai vechi obicei al său — le pune deoparte şi se lansează iarăşi în convingerea că intenţiile bune ale Împăratului faţă de români se vor menţine şi, odată cu ele, se vor salva legile din 1863—1864, pentru ca mai tîrziu să lase din nou să i se cuibărească în suflet îndoiala şi nesiguranţa. Nu rareori mitropolitul, naiv, bun, plin de umanism, crede că experienţa trecutului recent, ca şi spiritul nou al timpului, ar determina anumite modificări pozitive în mentalităţile politicienilor unguri, prin care aceştia s-ar îndepărta de vechile pretenţii de supremaţie.

Dacă în martie 1864 Şuluţiu, îngrijorat de situaţia tulbure a Europei, de complicaţiile ce puteau surveni din problema poloneză şi a

[92] Ibidem, p. 446—450; 462—465; 474—478; 458—459; Retegan, *op. cit.*, p. 161—181. În problema despăgubirii sarcinilor curialiştilor, Şuluţiu împărtăşeşte propunerea ca sumele plătite de ţărani să nu depăşească preţul bunurilor alodiale şi curiale folosite înainte, pentru care au prestat robote sau alte servicii. Este de asemenea de acord ca jumătate din cuantumul despăgubirilor să fie suportată de stat; Păcăţian, *op cit.*, p. 542—544.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ducatelor germane din Danemarca, tremura pentru eventualitatea neaplicării legilor I şi II ale Dietei de la Sibiu sau pentru soarta celorlalte proiecte de legi rămase neisprăvite şi neaplicate, în iulie 1865 redevine optimist şi consideră în scrisorile către Moldovan că zvonurile şi afirmaţiile despre apropierea maghiaro-austriacă au creat o frică şi o „sfară" mai mare decît pericolul. De aceea, el nu credea necesar să alerge din nou la Viena, era convins că ungurii nu vor primi tot ce cer şi deci nu se vor întîmpla toate „a hogy csimpelnek a verebek" (după cum cîntă vrăbiile). Legile sibiene votate, de Dietă şi sancţionate de Împărat, publicate şi aplicate, au prins rădăcini adînci şi au devenit fapte împlinite pe pămîntul Transilvaniei. Nici un cancelar ungur şi nici un ministru de stat nu vor fi capabili să le ignore sau să le nimicească fără a tulbura pacea şi liniştea publică şi a întărîta pe nemaghiarii din Regatul Coroanei Ungariei împotriva ungurilor. Dacă se anihilau legile drepte, se compromiteau demnitatea, cuvintele şi promisiunile „bunului" Monarh în faţa Europei şi a tuturor naţiunilor din Imperiu. În afară de cuvîntul lui Dumnezeu, Şuluţiu credea doar în acela al bunului şi dreptului Monarh care i-a zis în faţă — lui şi altora — că nu va accepta şi nu va sancţiona niciodată unirea Transilvaniei cu Ungaria, fapt menţionat şi în adresa de tron către Dieta sibiană. Dacă Împăratul a zis aceasta cu cuvîntul şi în scris în faţa lumii, cine mai putea crede că autonomia cu tot ce s-a întîmplat în Transilvania după 1861 vor fi date de jaf, pradă şi incluse în preţul împăcării cu ungurii ? ! În concluzie, Şuluţiu credea că el, Moldovan sau alţi români nu trebuiau să se sperie chiar ca de moarte, întrucît celui ce moare de frică nici clopotul nu i se trăgea cum trebuie.

Continuînd să trimită lui Moldovan veşti din Transilvania, Şuluţiu îl informa că la băile din Covasna veniseră printre alţii mulţi nobili şi magnaţi unguri care, deşi nutreau nădejdi mari în inimi, se afundau deocamdată într-o tăcere adîncă. Printre ei, se afla şi contele Mikó, care ca şi magnatul Bornemisza, nici nu se uita la români. Mitropolitul unit credea iarăşi că ungurii se înşelau în nădejdile şi speranţele lor cele excentrice iar concesiile ce li se vor acorda nu vor fi de natură să distrugă sau să nesocotească drepturile naţionale şi politice româneşti achiziţionate pînă atunci. Şuluţiu se bucura de numirea lui Francisc Haller în postul de cancelar aulic al Transilvaniei, dar era îngrijorat de zvonul că în locul lui Reichenstein va veni vicecancelar baronul Apor, cunoscut ca „amic" mare al românilor. Acest zvon l-a umplut de tristeţe şi Şuluţiu, pătruns şi el de temeri şi îndoieli, recurge la proverbul şi zisa românilor „ne-au bătut păcatele". Lăsînd lucrurile pe seama providenţei, mitropolitului şi românilor nu le rămîneau altceva decît să spere în voinţa Atotputernicului [93]. Probabil că Haller era om bun la caracter, dar a fost numit pentru a-l asculta şi a-l urma îndeaproape pe cancelarul aulic al Ungariei, Majláth, care pregătea terenul

[93] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. Moldovan, nr. 328—329, 330. În 1864, Şuluţiu încearcă din nou să obţină un post pentru nepotul său Iosif. Ioan Alduleanu a fost numit vicepreşedinte al Tablei regale iar Ioan Bran de Lemeni devine consilier gubernial. Rămînînd liber postul vechi al lui Lemeni, în locul lui este numit căpitan suprem al Făgăraşului Ioan Puşcariu, ceea ce însemna implicit eliberarea funcţiei de administrator comitatens în Cetatea de Baltă. Dacă Iosif Sterca Şuluţiu nu va fi numit secretar gubernial să devină măcar administrator comitatens.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în vederea instaurării dualismului, așa că Șuluțiu nu avea motive să se bucure prea mult. De altfel, noii cancelari aulici au fost numiți fără știrea cabinetului austriac antidualist, ceea ce echivala, *de facto,* cu a-i adresa o invitație indirectă la demisie, fenomen consumat în iulie 1865. În aceste condiții, a dispărut dintre înalții demnitari și Nádasdy Ferencz, pensionat de urgență și înlocuit cu o unealtă politică a Ungariei anexioniste.

Șuluțiu îi scria lui Barițiu în august 1865 că românii erau îngrijorați de repunerea ungurilor în *jogfolytonosság*-ul lor istoric. Restituirea n-ar fi periculoasă pentru români, dacă ungurii ar fi devenit mai înțelepți și mai cumpătați în politică și, spre deosebire de 1848, s-ar rupe de ideea hegemoniei și supremației. Dacă viitoarea dietă din Pesta ar elabora o lege nouă, care să valideze și să susțină legalitatea prevederilor dietale din 1863—1864, Șuluțiu credea că unirea Transilvaniei cu Ungaria nu numai că n-ar fi rea pentru națiunea română, ci ar fi un cîștig, în sensul că ea s-ar bucura de beneficiul unei constituții liberale și, pe deasupra, s-ar consolida și s-ar comasa în întregimea ei. Cu alte cuvinte, dacă ardelenii intrau într-o Ungarie organizată pe baza egalei îndreptățiri politice a națiunilor, s-ar uni în același corp cu frații din Banat, Crișana, Maramureș, Partium, numărînd trei milioane de suflete. În fond, mitropolitul opta pentru federalizarea politică a Ungariei. Era clar că dacă legislația maghiară valida legile din 1863—1864, elaborate doar pentru românii ardeleni, în cazul realizării uniunii ele deveneau automat valabile și pentru frații lor din părțile vestice.

Dar dacă se făcea pe voia unor gazete maghiare care doreau uniunea necondiționată, care includea și ignorarea legilor sibiene, *jogfolytonosság*-ul ar echivala cu o moarte politică rușinoasă pentru națiunea română. Șuluțiu își exprimă satisfacția pentru materialele politice redactate de Barițiu în „Gazeta Transilvaniei", în care se pleda pentru respectarea drepturilor constituționale românești și a autonomiei. Dacă în Dieta Transilvaniei se va propune dezbaterea uniunii, era necesar ca în această privință românii să fie bine pregătiți, să se înțeleagă în mod preventiv și să acționeze solidar, deoarece în caz contrar s-ar produce multe rele în sînul națiunii. Fruntașii români din Viena să cerceteze atent spectrul politic din capitală și, dacă observă că se pune pe tapet uniunea, să-i anunțe pe cei de acasă pentru a cere aprobarea unei conferințe naționale în vederea adoptării unei conduite comune în problema uniunii. Crede iarăși că concesiile primite de unguri nu vor distruge legislația sibiană, care-și avea propria ei continuitate de drept, dar reflectînd la cuvintele profetului „nu vă nădăjduți în boieri, în fiii oamenilor" Șuluțiu consideră că românii trebuiau să fie pregătiți pentru orice eventualitate. Istoria veacurilor trecute demonstra că în politică nu se respectau nici vorbele, nici dreptatea și de multe ori cursul lucrurilor nu urma o consecință logică. Dacă evenimentele și conjuncturile momentane erau prielnice, în politică se lovea în plin și orbește. Practic vorbind, Șuluțiu dorea uniunea cu condiția asigurării constituționale a naționalității și limbii tuturor românilor din Ungaria. Cu alte cuvinte, dacă neamțul a acordat ceva românilor, era drept ca și ungurul să le dea același lucru sau — dacă credeau că sînt mai liberali — chiar mai mult.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De altfel, opiniile lui se clarifică în conceptul său politic „Împăcarea Ungariei sau numai a naţiunii maghiare". Orice naţiune de sub Coroana Ungariei ar dori împăcarea ţării, dacă se ştia precis ce se înţelegea prin această noţiune şi care era fundamentul ce o făcea posibilă şi de natură să-i asigure fericirea. În legătură cu această problemă, s-au profilat de la 1848 încoace două partide mari, pe care le consideră „universale" — probabil în sensul că s-au făcut cunoscute şi s-au delimitat clar în opinia publică din Imperiu şi din afară. Din prima, făceau parte popoarele nemaghiare care, pe baza experienţei şi a realizărilor din anii 1848—1865, înţelegeau împăcarea prin prisma anihilării hegemoniei şi supremaţiei maghiare asupra nemaghiarilor de sub Coroana Sf. Ştefan şi a decretării egalităţii politice şi civile a tuturor naţiunilor şi confesiunilor din Regat. Aceste popoare alcătuiau 2/3 din populaţia Ungariei şi erau convinse că numai o astfel de împăcare era şi posibilă, şi în măsură atît să asigure o consolidare internă durabilă a Regatului Ungariei, cît şi să garanteze în exterior puterea şi respectul Imperiului întreg.

A doua partidă forma 1/3 din populaţia Regatului şi constituia naţiunea maghiară care, prin împăcarea Ungariei, înţelegea sau dorea să înţeleagă doar împăcarea cu ea însăşi sau, mai precis, cu aristocraţia şi hegemonia maghiară. Această partidă nu voia nici mai mult nici mai puţin decît continuitatea drepturilor politice din 1848 care părea pierdută în 1849—1860 din cauza evenimentelor, conflictelor şi rupturilor austro-ungare, din 1848—1849. În vremea absolutismului, această partidă tăcea, stătea „ciulită şi retrasă", cu capul plecat, dar se consola la gîndul că şi cei ce au fost loiali dinastiei îi împărtăşeau soarta, după maxima „solatium miseris socios habuisse dolorum". Adepţii ei lansau glume batjocoritoare la adresa nemaghiarilor şi mai ales a românilor, întrebîndu-i „ce premiu v-a dat neamţul că înstrăinîndu-vă de noi şi de cauza comună v-aţi jertfit pentru el sîngele şi averile ?" [94]. Idei asemănătoare circulau insistent în presa şi opinia vremii iar Şuluţiu le va folosi ca argumente în consistenta sa pledoarie de la Cluj, dar politicienii unguri, neînvăţînd nimic din experienţa trecutului mai îndepărtat sau recent şi nesesizînd posibilităţile de împăcare cu slavii şi cu românii pe baza aprobării schimbărilor politice din ultimii ani, s-au cramponat de constituţia egoistă, de esenţă şi de tendinţă dualistă, din primăvara anului 1848.

În septembrie 1865, Şuluţiu constată readucerea föispanilor unguri din 1861, care erau puternici şi se comportau în comitate ca nişte veritabili dictatori. La Cetatea de Baltă a fost numit un mare adversar al românilor, Beldi Ferencz, şi mitropolitul se temea că nepotul său Iosif, jude primar diriginte, nu se va putea menţine multă vreme în funcţie, mai ales că preşedintele Sedriei, alt jude primar, era tot român, ceea ce contelui ungur nu-i prea convenea. Nu era exclus ca Iosif să fie destituit pentru ca Béldi să se răzbune pe el. În general, toţi funcţionarii români din comitate erau îngrijoraţi pentru posturile lor. Şuluţiu i-a cerut lui Haller numirea lui Iosif ca secretar aulic la Cancelarie (probabil Anghel a fost promovat consilier). El îl înştiinţa pe Moldovan

[94] Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 802/1865, f. 23—26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că după publicarea rescriptului de convocare a dietei din Cluj românii erau abătuți, dezorientați și nu știau ce să facă. În această dietă, convocată pe baza legislației maghiare, inclusiv cea din 1848, românii vor fi minoritari și unii se temeau ca dacă participau pe baza ei la alegeri gestul să nu fie interpretat ca recunoaștere a ilegalității și nevalidității dietei din 1863—1864.

Era necesară o conferință națională care să stabilească o conduită unitară, pentru ca românii să nu umble orbecăind unii într-o parte, alții într-alta. El nu s-a putut întîlni și înțelege cu Șaguna, care a fost chemat la audierea cuvîntului regelui la Viena prea tîrziu după ce fuseseră deja croite toate înțelegerile cu ungurii. Lui nu-i părea rău că n-a fost chemat în capitală. Șuluțiu consideră că românii trebuiau să participe la alegeri și la lucrările dietei nu pentru a recunoaște uniunea și legile din 1848, ci pentru a apăra pe cale dietală și legală autonomia țării și valoarea legilor din 1863—1864. Dacă românii n-o scoteau la capăt cu autonomia — așa cum se temea că se va întîmpla — era necesar să protesteze și să declare că acceptau uniunea Transilvaniei cu Ungaria dacă în viitoarea dietă pestană se va asigura, printr-o lege pozitivă sancționată de Maiestate, egalitatea politică între națiunile română și maghiară și limbile lor vor fi puse pe picior de egalitate în viața publică și în administrație. Prin comasarea și unirea românilor, deputații unei națiuni de trei milioane de suflete vor insufla respect în dieta Ungariei și vor lupta cu succes pentru amplificarea drepturilor politice. Mitropolitul solicită să i se trimită opiniile fruntașilor și funcționarilor români din Viena în legătură cu noua situație politică [95].

Șaguna, poltician abil și realist, era perfect conștient că Împăratul începea mai mult să domnească decît să guverneze în afacerile interne ale Ungariei, din moment ce accepta încă în 1865 ideea de a recunoaște și revalida legile din martie și constituția din aprilie 1848, sancționate de predecesorul și unchiul său Ferdinand. Prin urmare, Francisc Iosif I se pregătea să devină rege constituțional al Ungariei și consimte încă în 1865 ca politicienii unguri conservatori sau liberali să dețină o mare parte din puterea de decizie în chestiunile politice transleithane. După discuția cu Împăratul, care l-a pus la curent cu noul curs politic, Șaguna realizează că Împăratul nu mai putea garanta românilor nici un drept politic și nici nu le mai putea acorda alte concesii, decît în măsura în care acest lucru era acceptat de „noii" — dar în același timp atît de vechii — stăpîni politici, aristocrații și nobilii unguri din Ungaria și Transilvania, pentru care se pregăteau iarăși portofolii ministeriale, locuri numeroase pe băncile parlamentare și demnități înalte. În consecință, Șaguna este convins că timpurile favorabile au apus și în noul context politic nu mai era posibilă inițierea și înfăptuirea unor acțiuni politice românești de anvergura Congreselor din 1861 și 1863 ; de asemenea, mitropolitul ortodox recomandă lupta din interiorul forurilor legislative maghiare, indiferent de numărul deputaților români, fiind conștient că parlamentarismul era mai european, mai modern și mai eficace ca școală politică decît petiționarismul prăfuit, care, pe deasupra, se adresa unui rege constituțional, legat de mîini și de picioare de legile ungurești pe care le reactiva și le sancționa. Opinia lui, deși minoritară

[95] Arh. Stat. Cluj-Napoca. f. D. Moldovan, nr. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în cadrul mişcării, conţinea sîmburele şi garanţia viitorului care o va valida ca înnoitoare şi general valabilă după decenii de controverse interne privind alegerea tacticii de luptă.

Şuluţiu, mai puţin realist, credea posibilă convocarea unei Conferinţe naţionale şi trimitea lui Şaguna o scrisoare lungă, în septembrie 1865, cerîndu-i să-şi coordoneze eforturile în vederea atingerii scopului urmărit de mulţi fruntaşi politici care doreau să stabilească o conduită unică faţă de dieta clujeană. La această conferinţă, Şaguna a fost invitat să dea relaţii publice despre convorbirile sale cu Împăratul, data fiind stabilită pe 20 octombrie 1865, deci în ziua în care, cu şase ani în urmă, s-a elaborat Diploma (a cărei validitate era practic suspendată). Şaguna nu acceptă propunerea şi îi scrie că în împrejurările interne şi externe de atunci nu află cheia sau „compasul bazei" care să-i permită efectuarea unor manevre sau combinaţii. În jur, totul era haos, se emiteau idei şi soluţii pripite, de conjunctură, fără să fie gîndite bine şi matur. În faţa acestui labirint, Şaguna recurge la maxima : „flere possem, sed juvare non" (pot să plîng, dar nu pot să ajut). Cauza naţională se afla într-o situaţie grea, dar nu din vina arhiereilor, văicărelile nu folosesc cu nimic naţiunii iar o conferinţă convocată de ei n-ar fi acceptată şi oportună. Mitropolitul ortodox, pus într-o poziţie fatală şi în mijlocul unor împrejurări critice consideră că cel mai consult şi înţelept lucru era să vegheze ca onoarea naţiunii şi cauza ei dreaptă să nu fie compromise în nici un fel şi mai ales nu din vina celor doi mitropoliţi.

Şuluţiu nu este mulţumit de răspuns, chiar dacă îl consideră diplomatic, şi bănuieşte pe nedrept că Şaguna nu era sincer îndurerat de situaţia precară a cauzei naţionale şi nu era în inimă ce avea pe limbă. Mitropolitul unit este înclinat să creadă unele zvonuri potrivit cărora „colegul" său ortodox de la Sibiu ar fi fost cîştigat de unguri în problema uniunii, uitînd că el însuşi fusese pentru ea dacă s-ar fi asigurat drepturile naţionale şi de limbă. La 13/25 septembrie, Şuluţiu a convocat o conferinţă la Blaj, unde au fost dezbătute răspunsul lui Şaguna şi scrisoarea-sondaj a lui Bariţiu. Blăjenii acceptau ideea ca Bariţiu să dezbată situaţia politică într-un ciclu de şapte-opt articole, dar, în cursul dezbaterilor legate de dieta din 19 noiembrie, doar două voturi s-au exprimat pentru boicotarea alegerilor efectuate pe bazele legilor din 1791 şi 1848 (şi deci inclusiv a dietei) iar toţi ceilalţi au votat pentru participarea la alegeri şi la dezbaterile parlamentare din Cluj. Şuluţiu împărtăşea ultima părere, deoarece demnitatea şi interesele naţionale cereau folosirea terenului politic, oricît era el de mic, pentru apărarea legilor din 1863—1864. Acum, mitropolitul înclina să se opună uniunii şi să sprijine ideea de autonomie, probabil fiindcă se lămurea din ce în ce mai mult că nu era posibilă ratificarea de către maghiari a legilor sibiene. Însă Şuluţiu nu va înceta lupta în acest sens. Înaltul prelat blăjean ar fi dat bucuros autonomia Transilvaniei contra unei legislaţii sibiene recunoscute şi lărgite de unguri, dar treaba nu depindea de el, deoarece nu deţinea nici o putere şi nu era factor de decizie.

Şaguna va apăra în dieta clujeană automomia şi va cere, împreună cu Şuluţiu, convocarea unei diete democratice, dar lucrul era imposibil de obţinut şi arhiereii nu erau vinovaţi pentru acest lucru. Dar unele spirite înfierbîntate, care n-aveau habar de politică, l-au acuzat pe Şaguna că ar fi vinovat de pierderea autonomiei, deşi lucrul nu depindea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de el. Autonomia era în mîna Împăratului, nu a mitropoliților români și el a folosit-o ca o monedă de schimb pentru împăcarea cu ungurii. Practic vorbind, atît Șuluțiu cît și Șaguna erau pentru parlamentarism, dar, cu toate acestea, primul acceptă Conferința generală, chiar dacă ea ar fi adoptat pasivismul. Șaguna nu o credea nici posibilă, nici oportună, deoarece era conștient că pasivismul nu va putea crea o școală politică realistă și folositoare în cazul cînd ar fi fost adoptat și votat în conferința proiectată. Mitropolitul unit îi scria fiului său sufletesc Barițiu că mișcarea și cauza națională traversa timpuri mai grele și mai critice decît la 1848—1849. Dacă românii nu acționau unitar și cu dîrzenie și nu erau pregătiți pentru orice întîmplare, existau toate șansele să recadă în starea de hiloți politici, așa cum i-au făcut legile din 1848, și să depindă de mila și grația aristocrației și nobilimii ungurești. Barițiu respingea opțiunea tactică a lui Șuluțiu și a blăjenilor și promova boicotul alegerilor pentru dieta clujeană. Paralel cu Barițiu, fruntașii și funcționarii români din Viena, care fuseseră promovați de decedatul regim schmerlinghian și erau mai mult sau mai puțin conștienți că vor fi destituiți, i-au scris lui Șuluțiu că sînt pentru pasivism, pentru ca după cîțiva ani unii să îmbrățișeze activismul (D. Moldovan) [96].

În 1865, se profilează cele două tactici, activistă și pasivistă iar în presă, corespondențe sau în discuții private încep să circule cu insistență argumente și pledoarii pentru una sau alta dintre ele. Cu toate acestea, lucrurile nu erau pe deplin conturate și clarificate și unii, deși se pronunțau în principiu pentru pasivism, au intrat în dieta clujeană pentru a-i nega din interior competența de a se pronunța într-un fel sau altul despre statutul Transilvaniei, așa cum o făceau colegii lor din afara ei prin articole de presă sau în foi circulante. Ultimele procedee de rezistență pasivă și tăcută nu includeau însă confruntarea imediată și directă, față în față cu inamicii politici ai românilor, deputații unguri contrafăcuți majoritari în dieta unei țări unde reprezentau de fapt o minoritate etnică. Deși Rațiu propunea ca imediat după exprimarea protestului deputații aleși să părăsească dieta clujeană unde să rămînă în continuare să lupte doar regaliștii, totuși ideea nu se acceptă și toți deputații români rămîn împreună, elaborează și votează adresa dietală înaintată în numele mitropolitului Șaguna, care solicita reconvocarea

[96] Date generale despre alternativa activism-pasivism la D. Suciu, *Antecedentele dualismului și Ilie Măcelariu în lupta națională (1848—1867)* (în mss.); Simion Retegan, *Lupta națională a burgheziei române din Transilvania în anii negocierii pactului dualist*, în *SAE*, XIII, 1969, p. 25—40; Keith Hitchins, *Românii din Transilvania și compromisul dualist (1865—1869)*, în „Studii privind istoria modernă a Transilvaniei, Cluj, 1970; George Cipăianu, *Mărturii documentare despre starea de spirit și politica românilor ardeleni (septembrie 1865 — mai 1867)* în *AIIAC*, XVII, 1974, p. 291—304; *Bariț și contemporanii săi*, vol. IV, p. 389—392; Scrisorile Șuluțiu-Șaguna în Păcățian, *op. cit.*, vol. III, p. 776—781. Românii năsăudeni îl solicită la 9 octombrie 1865 pe Șuluțiu să ceară aprobarea pentru un Congres asemănător celor din 1861 și 1863. În politica statului s-au făcut schimbări rapide și națiunea trebuia să acționeze unitar împotriva pericolului ce venea din partea revizuirii uniunii propusă spre dezbaterea dietei clujene din 1865. Năsăudenii au primit multe scrisori care dovedeau că românii erau foarte împărțiți și divizați în părerile despre alegerea tacticii și se temeau să nu se producă o „ruptură înfricoșată" în sînul națiunii a cărei conducere era în mîna arhiereilor; vezi Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. rom. unită, Cab. Mitrop., nr. 813/1865, f. 1—3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei diete democratice a Transilvaniei pe baza legii electorale votată la Sibiu în 1864, dar rămasă nesancţionată de Monarh. Adresa din 9 decembrie 1865, votată legal de deputaţii aleşi de popor sau numiţi de şeful statului, a constituit primul precedent major al mişcării politice axat pe apărarea autonomiei pămîntului strămoşesc şi pe lupta pentru afirmarea fiinţei naţionale a poporului român, la care vor face apel, în anii următori, atît acţiunile de rezistenţă activistă cît şi cele provenite din surse pasiviste (Memoriul din 1866, Pronunciamentul din 1868). Cu alte cuvinte, lupta dusă din afara parlamentului se combina cu cea dinlăuntrul lui şi nu rareori, în pofida fricţiunilor interne serioase, protagoniştii ei se completau reciproc cînd acţionau în spiritul programelor naţionale, conducînd şi educînd împreună poporul în lupta politică antidualistă [97].

Alarmat de progresele înregistrate de proiectele austro-ungare de împăcare şi compromis, D. Moldovan l-a solicitat pe Şuluţiu să vină repede la Viena pentru a încerca să apere ceva din terenul cîştigat pînă atunci. La început, Şuluţiu a refuzat, liniştindu-l pe Moldovan şi autoliniştindu-se pe sine însuşi cu ideea că dracul nu este aşa de negru după cum îl vopsesc pictorii şi că există şanse pentru supravieţuirea legislaţiei sibiene şi în noile condiţii şi combinaţii politice. Pînă la urmă, mitropolitul — conform unui obicei mai vechi — cedează şi în octombrie 1865 se află la Viena. În opinia publică s-a răspîndit zvonul că mitropolitul a fost chemat pentru a fi tras la răspundere, deoarece a făcut agitaţie în favoarea unei Conferinţe generale a românilor din Transilvania şi a atentat la liniştea şi ordinea publică. Dar intelectualii blăjeni afirmă că mitropolitul a plecat la Viena, rugat de cîţiva buni români pentru a apăra interesele naţiunii române şi, în consecinţă, călătoria a fost făcută nu în urma unor porunci venite de sus, ci din îndemnurile unei inimi române curate care bătea pentru interesele naţionale. În capitală, a avut prilejul să se convingă că s-a bucurat prematur de numirea, în fruntea Cancelariei aulice, a lui Haller, agent al lui Majláth, întrucît mersul politicii a făcut inerentă ciocnirea dintre el şi noul cancelar. Schimbul de opinii şi păreri politice dintre Haller şi Şuluţiu s-a soldat cu cîteva ciocniri destul de dure care au continuat ulterior şi în scris. Mitropolitul începea să se îndoiască de faptul că Haller va sprijini candidatura lui Iosif Şterca Şuluţiu la postul de secretar aulic deoarece era mînios pe el din cauza politicii susţinute împotriva aristocraţiei ungare.

În 1866, Haller l-a certat pentru un articol în care s-a opus regimului, publicat în ziarul „Hirlap". Şuluţiu i-a răspuns că articolul a fost redactat sub presiunea impresiei dureroase provocată de convocarea Dietei clujene, prin care a văzut că din toate drepturile naţionale româneşti se făcea un fel de *tabula rasa*. Dacă în articol au pătruns şi expresii încărcate cu tensiune — pe care ar fi preferat şi el să le evite —

[97] Tratarea generală a alternativei pasivism-activism la D. Suciu, *Antecedentele dualismului...*, şi idem, *Mişcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria şi Ilie Măcelariu (1867—1891)* (în mss.); despre dieta de la Cluj vezi Păcăţian, *Dieta Ardealului în 1865*, în „Societatea de mîine", VII, 1930, nr. 21, p. 378—380; VIII, nr. 4, p. 22—23; S. Retegan, *Atitudinea burgheziei române din Transilvania faţă de dieta de la Cluj din 1865*, în *SUBB*, Series Historia, 1966, fasc. 2, p. 101—124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrul s-a întîmplat sub influența impresiei amintite. Dacă Haller ar fi fost în locul lui, ar fi procedat la fel, deoarece acela care nu-și ridica glasul cînd națiunea lui era lovită nu putea fi considerat om de omenie, indiferent de ce naționalitate ar fi. Șuluțiu a apărat națiunea lui în interesul păcii publice și a bunelor raporturi între naționalități, ceea ce nu înseamnă că era inamic al națiunii maghiare. El a apărat drepturi politice românești împotriva regimului maghiar și a națiunii maghiare, dar prin acest gest s-a dovedit a fi doar inamicul acelor tendințe ungurești care nesocoteau și căutau să invalideze drepturile naționale românești, ceea ce echivala cu a fi „inimicus causae et amicus personae". Mitropolitul speră că nepotul Iosif nu va avea de suferit din pricina lui și dacă totuși nu va fi numit, postul să fie dat unui alt român unit. Deputații unguri apărau cu energie în Dieta de încoronare de la Pesta drepturile națiunii maghiare chiar în raport cu tronul și, cu toate acestea, nimeni nu putea să afirme că ei ar fi inamicii Maiestății. De aceea, nici lui nu i se cuveneau reproșuri de acest fel. Șuluțiu i-a relatat conflictul lui Moldovan, rugîndu-l ca, în afară de Pop, președintele Tribunalului Suprem al Transilvaniei, să nu-l facă nimănui cunoscut, pentru ca Haller să nu se cătrănească iarăși împotriva lui [98].

[98] *Bariț și contemporanii săi*, vol. IV, p. 392; Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. Moldovan, nr. 335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. ŞANDRU

PROPRIETATEA FUNCIARĂ RURALĂ DIN ROMÂNIA DE LA REFORMA AGRARĂ DIN 1945 PÎNĂ LA COLECTIVIZAREA AGRICULTURII (II) *

Comuniştii din România au conceput reforma agrară din 1945 ca un act menit să conducă la distrugerea bazei economice şi a poziţiilor moşierimii din viaţa politică a ţării şi, pe de altă parte, la atragerea ţărănimii în sfera lor de influenţă. Ei intenţionau să înlocuiască, într-un termen cît mai scurt posibil, proprietatea privată asupra pămîntului, care, potrivit preceptelor marxist-leniniste, păstra un caracter capitalist, cu proprietatea colectivă. Dar, pînă la legiferarea reformei agrare, partidul comunist şi organizaţiile politice din sfera lui de influenţă nu au iniţiat, oficial, propagandă pe tema socializării pămîntului. Dimpotrivă, liderii comunişti au respins proiectele privitoare la organizarea obştilor de producţie propuse nu numai de partidele adverse, ci şi de cele cu care ei colaborau [79]. Comuniştii nu au negat total rolul asociaţiilor, în care vedeau o posibilitate de a se asigura un trai mai bun ţărănimii, însă propaganda lor a fost concentrată asupra cooperativelor de consum, de prelucrare, de desfacerea produselor agricole şi de folosire în comun a tractoarelor [80].

După legiferarea reformei agrare, vreme de cîţiva ani, în rarele menţiuni despre cooperaţie, comuniştii au repetat aproape *ad-litteram* afirmaţiile de mai sus [81]. Propaganda lor s-a axat pe promisiuni de tipul celor ce vizau înzestrarea ţăranilor cu tractoarele ce urmau a fi construite de industria autohtonă, consolidarea staţiunilor de maşini agricole, care să lucreze în beneficiul sătenilor, ameliorarea terenurilor degradate, intensificarea culturii agricole, rentabilizarea micilor exploatări şi altele [82]. Mai mult decît atît, partidul comunist continua să promită iniţierea unor măsuri complexe pentru consolidarea proprietăţii individuale. Aşa de pildă, platforma-program a Blocului Partidelor Democrate, din 20 mai 1946, în partea referitoare la ţărănime, după ce menţiona expres că „Gospodăria ţărănească, avînd la bază proprietatea individuală asupra pămîntului, va fi apărată şi întărită" [83], in-

* Prima parte a acestui studiu a fost publicată în tomul XXVII (1990) al „Anuarului". Notele sînt numerotate în continuare.

[79] Vezi ASB, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 195/1945, f. 223 ; „Scînteia", 18.XII.1944.

[80] Pentru detalii vezi „Scînteia", 13.XII.1944 ; „Jurnalul de dimineaţă", 1.I.1945 ; „Finanţe şi industrie", 11.II.1945 ; ASB, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 195/1945, f. 223.

[81] Vezi declaraţiile făcute de Ana Pauker la încheierea Conferinţei organizaţiei regionale Bucureşti a P.C.R., la 12 august 1945 (*Conferinţa organizaţiei regionale, Bucureşti*, 10—11—12 august 1945, p. 152).

[82] Vezi Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 350 ; „Scînteia", 20.V.1946.

[83] „Scînteia", 20.V.1946.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sera într-un spaţiu relativ amplu şi mijloacele, numeroase şi variate, avute în vedere pentru atingerea acestui scop. Tot în perioada campaniei electorale pentru alegerile din noiembrie 1946, partidul comunist a publicat broşura intitulată *Comuniştii şi proprietatea particulară*, în care, după ce combătea partidele naţional-liberal şi naţional-ţărănesc, care „apărau proprietatea burgheziei şi moşierimii", relua prevederile platformei-program a B.P.D. din 20 mai 1946 în legătură cu extinderea împroprietăririi ţăranilor pe pămînturile ce ar fi fost ameliorate de stat [84]. Necesitatea sprijinirii micilor proprietari este apoi expusă în rezoluţia Partidului Muncitoresc Român din 21—23 februarie 1948, fără a se mai pomeni de înzestrarea lor cu terenurile promise în 1946. De data aceasta se punea accent pe cooperaţie, ca mijloc de ameliorare a stării economice a săteanului, însă programul avea valoarea unei simple declaraţii de intenţii. Rezoluţia solicita ca o dată cu dezvoltarea industriei să se depună eforturi pentru a întări economiceşte pe micul agricultor, a asigura o bună organizare fermelor de stat, a sprijini şi încuraja cooperaţia sătească. Aceasta din urmă trebuia să-l apere pe ţăranul muncitor împotriva exploatării, să contribuie la modernizarea agriculturii, la sporirea productivităţii solului, la ridicarea bunului trai al ţărănimii muncitoare [85].

Promisiunile de asemenea natură, ca şi faptul că liderii comunişti respinseseră cu fermitate, în toamna lui 1944, propunerile social-democraţilor de organizare a agriculturii pe baze socialiste, nu trebuie să conducă la concluzia că renunţaseră la lozinca exploatării pămîntului în colectiv, pe care o agitaseră vreme de un sfert de veac, din chiar momentul creării partidului. Intenţiile lor pot fi lesne sesizate în cîteva articole publicate în „Scînteia" şi în unele declaraţii ale acoliţilor partidului [86].

A doua zi după promulgarea decretului nr. 83/1949, care trecea în patrimoniul statului resturile pămînturilor moşiereşti scutite de confiscare prin legea nr. 187/1945, partidul comunist a efectuat o cotitură de 180° în atitudinea faţă de ţărănime. La 3 martie 1949, plenara comitetului central al Partidului Muncitoresc Român a luat în dezbatere programul colectivizării agriculturii. Din raportul prezentat la plenară, aflăm, pentru prima dată de la comunişti, cît de nesatisfăcătoare era situaţia micilor gospodării ţărăneşti de după reforma agrară din 1945. Proprietăţile lor se caracterizau printr-un înalt grad de fărămiţare. Din totalul de 3 067 000 de gospodării individuale, exploatările cu suprafeţe mai mici de 3 ha reprezentau 53,2 %. Gospodăriile cu pînă la 10 ha cuprindeau circa 94 % din numărul total, astfel că în agricultură predomina mica exploatare ţărănească. Cele 3 067 000 de exploatări aveau pămînturile divizate în 20 327 399 de parcele, revenind, în medie, 6,7 parcele pe gospodărie [87]. Astfel, situa-

[84] *Comuniştii şi proprietatea particulară*, Editura Partidului Comunist Român, 1946, p. 1—23.

[85] Vezi *Rezoluţii şi hotărîri ale comitetului central al Partidului Muncitoresc Român, 1948—1950*, vol. I, Ed. a II-a, 1952, p. 8.

[86] Pentru detalii vezi „Scînteia", 6.II.1945; „Finanţe şi industrie", 11.II.1945; Petru Groza, *Texte alese*, Bucureşti, 1973, p. 231 şi 317.

[87] A. Goloponţia, P. Onică, *Recensămîntul agricol din Republica Populară Română. 25 ianuarie 1948. Rezultate provizorii*, Bucureşti, 1948, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţia se prezenta mult mai grav în raport cu cea înregistrată la recensământul din 6 aprilie 1941, cînd toate exploatările din România, inclusiv cele moşiereşti, în număr de 2 257 048, erau împărţite în 11 208 776 parcele, cu o medie de numai 5 parcele pe exploatare. Or în perioada discuţiilor purtate în jurul problemei agrare, reprezentanţii Partidului Naţional Ţărănesc şi ai Partidului Naţional Liberal evidenţiaseră nu o dată această situaţie, care frîna progresul exploatărilor pitice [88]. Divizibilitatea înregistrată după 1941 a fost în principal o urmare firească a sporului natural al populaţiei rurale, însă nu există nici un dubiu că procesul a fost intensificat prin modul în care s-a conceput şi înfăptuit reforma agrară din 1945.

Plenara aprecia că mica proprietate ţărănească nu permitea folosirea raţională a maşinilor moderne, a îngrăşămintelor chimice, nici aplicarea tehnicii înaintate în cultura pămîntului, reprezentînd astfel o cauză principală care stînjenea sporirea producţiei agricole şi, prin faptul că nu era capabilă să furnizeze materiile prime necesare industriei şi alimente suficiente pentru populaţia urbană, genera implicaţii de ordin naţional [89]. Erau astfel repetate criticile opoziţiei din timpul confruntărilor pe tema reformei agrare, pe care atunci comuniştii le contestaseră cu o violenţă neobişnuită. Comuniştii, prezentînd tabloul exploatării ţărăneşti şi deficienţele ei, nu veneau cu vreu argument inedit, întrucît celelalte formaţiuni politice atrăseseră în permanenţă şi în mod insistent atenţia asupra tuturor aspectelor negative de mai sus. În plus, ei înşişi contribuiseră prin înfăptuirea reformei din 1945 la deteriorarea unei situaţii ce fusese şi aşa destul de critică.

La acuzaţiile aduse micii exploatări pe tema lipsei de trăinicie şi a incapacităţii de progres agricol, care produseseră după reforma agrară după 1921 o vastă literatură datorată economiştilor şi oamenilor politici, fundamnetată pe statisticile epocii, comuniştii adăugau o alta proprie, de natură doctrinară, potrivit căreia existenţa micii producţii de mărfuri ar fi generat relaţii de exploatare la ţară. Astfel, dacă economia urbană fusese socializată, ei i s-ar fi opus — potrivit concepţiei comuniste — tendinţa obiectivă spre capitalism a micului producător rural. Socialismul — se arăta în rezoluţia şedinţei plenare a C.C. al P.M.R. din 3—5 martie 1949 — nu se poate construi numai la oraş, căci la ţară rămîne predominantă mica gospodărie, individuală, care — după cunoscuta teză a lui Lenin — „<naşte capitalism şi burghezie permanent, în fiecare zi, în fiecare ceas, spontan şi în proporţii de masă>“ [90]. De aceea, organizarea agriculturii pe baze socialiste era

[88] Pentru detalii vezi ASB, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 195/1945, f. 130, 142 şi 154; „Argus“, 29.I.1945; „Ardealul“, 2.II.1945; „Dreptatea“, 10.XII.1944; „Jurnalul de dimineaţă“, 4.II.1946; „Viitorul“, 2 şi 3.II. 1945; Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, Bucureşti, 1946, p. 50.

[89] Vezi *Alianţa clasei muncitoare cu...*, p. 430.

[90] *Rezoluţii şi hotărîri...*, p. 92. Lenin atribuia ţăranului o natură dublă: de exploatator, ca posesor al unui mijloc de producţie, şi de salariat al forţei de muncă proprii. Nici cea mai subtilă dialectică — observa Constantin Dumitrescu — nu ar fi fost capabilă să soluţioneze contradicţia în termeni şi să demonstreze că agricultorul se asuprea singur atunci cînd îşi cultiva ogorul pentru profitul personal (Constantin Dumitrescu, *Cetatea eternă. Comunismul despuiat de legende*, München, 1982, p. 204).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concepută ca o acţiune menită a înlătura o asemenea contradicţie. Realizarea ei, prezentată ca o legitate a revoluţiei şi construcţiei socialiste, trebuia înfăptuită prin trecerea de la mica producţie, întemeiată pe proprietatea privată, la marea producţie socialistă, întemeiată pe proprietatea obştească [91].

Caracterul privat al exploatării mici ţărăneşti, ca şi năzuinţa perpetuă a proprietarului de a-şi spori avutul nu pot fi tăgăduite. Dar ţăranii din România, la fel ca cei din alte părţi ale lumii, au activat într-o societate care nu a permis tuturor şi totdeauna să-şi amelioreze statutul social, astfel că în timp ce unii s-au închiaburit, alţii s-au proletarizat. Pînă la legiferarea reformei agrare din 1945, partidul comunist acordase o atenţie specială acestei din urmă categorii, care suferea cel mai greu efectele exploatării muncii lor de către proprietarii mari, mijlocii ori arendaşii de profesie. Acum, la plenară, cînd conducerea lui a dezbătut viitorul agriculturii, ea părea mai îngrijorată de perspectiva îmbogăţirii ţăranilor decît de soarta proletarilor agricoli.

Această optică poate fi relevată şi de maniera în care a fost concepută soluţionarea problemei agrare. Trebuie remarcat că înainte de a detalia programul colectivizării agriculturii, plenara din 3—5 martie 1949, a stabilit mijloacele de acţiune ce vizau lichidarea proprietăţii mijlocii. „Politica de îngrădire a chiaburimii", cum au definit-o comuniştii, s-a conturat de fapt în cursul anilor 1946—1947. Ea a fost anunţată oficial însă abia prin rezoluţia şedinţei plenare a C.C. al P.M.R. din 10—11 iunie 1948, care arăta că, în condiţiile ascuţirii luptei de clasă la sate, era necesară o analiză atentă şi profundă a raporturilor de clasă de la ţară pentru a lămuri în faţa tuturor membrilor de partid care erau aliaţii şi duşmanii clasei muncitoare. Interesele ţărănimii — aprecia conducerea partidului — nu puteau fi rezolvate decît prin luptă, în alianţă şi sub conducerea clasei muncitoare, împotriva exploatării capitaliste, pentru îngrădirea elementelor capitaliste de la ţară, pentru întărirea poziţiilor democraţiei populare [92]. După lichidarea moşierimii — arăta rezoluţia plenarei din 3—5 martie 1949, — chiaburimea a rămas cea mai importantă clasă exploatatoare a satelor [93]. „Trecerea la gospodărirea agricolă colectivă va duce la desfiinţarea exploatării capitaliste şi deci la lichidarea clasei chiaburilor, care este purtătoarea acestei exploatări" [94]. Pentru atingerea acestui obiectiv, partidul preconiza în prealabil o muncă pregătitoare în vederea îngrădirii elementelor capitaliste de la sate. Pornind de la învăţătura lui Lenin şi Stalin privitoare la alianţa dintre proletariat şi ţărănime, plenara declara război total proprietarilor mijlocii prin lansarea lozincii *„Ne sprijinim pe ţărănimea săracă, strîngem alianţa cu ţărănimea mijlocaşă şi ducem o luptă neîntreruptă împotriva chiburimii"* (subl. autorului) [95]. Sărăcimea satelor era chemată să se mobilizeze permanent în lupta împotriva chiaburimii [96].

---

[91] *Alianţa clasei muncitoare cu...*, p. 430.
[92] *Rezoluţii şi hotărîri...*, p. 19—20.
[93] *Ibidem*, p. 90.
[94] *Ibidem*, p. 94.
[95] *Ibidem*, p. 95; Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, vol. IV, Ed. a IV-a, 1956, p. 220.
[96] *Rezoluţii şi hotărîri...*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Plenara stabilea un program de îngrădire a țărănimii înstărite, precizînd că această politică nu însemna desființarea ei, ci împiedicarea de a-și spori avuția. „Îngrădirea" trebuia înfăptuită prin metode diverse : apărarea intereselor proletariatului agricol, a țăranului sărac și mijlocaș față de țăranul chiabur, printr-o politică fiscală de taxe, prin politica de colectări și de credit și pe alte căi [97], metode cu fusese-ră aplicate pe scară largă și în anii precedenți. Cea de-a 13-a sarcină stabilită de partid pe linia politicii de colectivizare rămîne relevantă pentru înțelegerea spiritului în care comuniștii urmăreau să soluționeze problema agrară : „13. Propaganda și agitația de partid trebuie să demaște în fața milioanelor de țărani săraci și mijlocași chipul veninos și hrăpăreț al chiaburilor, să cultive ura de clasă împotriva elementelor capitaliste de la țară și să arate limpede, pe înțelesul fiecărui țăran sărac și mijlocaș, că singura cale pentru a scăpa de exploatare, mizerie și stare culturală înapoiată este calea transformării socialiste a agriculturii" [98]. Reafirmînd necesitatea respectării neabătute a principiului de clasă în constituirea gospodăriilor agricole colective, partidul comunist atrăgea atenția că elementele capitaliste nu puteau fi primite în ele, dar el nu excludea ideea acceptării pe viitor a unor chiaburi ca membri ai acestor asociații. „Totuși, calea în gospodăriile colective nu le este închisă definitiv pentru totdeauna ; acei dintre ei care nu vor mai exploata în nici un fel și vor trece cinstit la o viață de muncă — arăta un document al conducerii comuniste — vor putea, cu timpul, să fie admiși în gospodăriile colective, de la caz la caz" [99]. Dar, înainte de a li se face o asemenea „concesie", zeci de mii de țărani au fost arestați, deportați, unii chiar împușcați [100], tragedia acestor gospodari, deveniți victime ale noului regim politic numai pentru că ar fi avut un standard de trai superior nivelului mediu al comunităților rurale datorită caracterului lor de oameni întreprinzători, formînd una din cele mai negre pagini din istoria României comuniste.

La data cînd conducerea partidului preconiza, în cadrul plenarei, programul de îngrădire al chiaburimii, multe din exploatările acestora nu se mai aflau în stăpînirea efectivă a proprietarilor lor. Politica de distrugere a proprietății private a cărei exploatare nu se fonda în totalitate pe mijloacele proprii de muncă a fost inițiată în primăvara anului 1948 și ea a vizat atît persoane fizice, cît și persoane juridice deținătoare de pămînt. Loturile pentru care proprietarii și uzufructuarii lor au dat, începînd din 1948, declarații de „renunțare", proprietățile confiscate de stat prin hotărîri judecătorești, pămînturile bisericilor, congregațiilor, comunităților sau particularilor ce serviseră pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățămînt general, tehnic sau profesional, expropriate prin decretul nr. 176 din 3 august 1948, cele ale bisericii greco-catolice, desființate la 2 decembrie 1948, au intrat în stăpînirea statului, care le-a repartizat, aproape în totalitate, fermelor sale.

În lunile ce au premers promulgării decretului 83/1949 asistăm la o ofensivă a Ministerului Agriculturii, sprijinită de întreaga mașină-

[97] *Ibidem*, p. 96—97.
[98] *Ibidem*, p. 107.
[99] Apud *Alianța clasei muncitoare cu...*, p. 438—439.
[100] Constantin Dumitrescu, *op. cit.*, p. 205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rie administrativă a statului, împotriva persoanelor și instituțiilor proprietare care nu aveau agricultura ca îndeletnicire principală sau a acelora considerate că nu-și cultivau terenurile în condiții mulțumitoare, cu scop de a le acapara. Urmarea a fost aceea că, începînd din toamna anului 1948, mulți proprietari s-au dispensat de pămînt. Declarații de renunțare au făcut pînă și unii dintre țăranii împroprietăriți prin legea agrară din 23 martie 1945, numărul acestora fiind foarte ridicat printre beneficiarii pămînturilor săsești din Transilvania [101].

Două din cauzele care au determinat pe proprietari să „renunțe" la proprietăți se pot deduce din răspunsul dat de Direcția Proprietății și Bunurilor Statului la 11 februarie 1949 la o adresă ce o primise de la camera agricolă a județului Neamț, prin care se preciza că proprietarii nu puteau să-și părăsească pămînturile, fiind obligați să se conformeze planului de cultură. În caz contrar, ei erau dați în judecată pentru sabotarea planului economic [102]. Or, numeroase persoane din categoriile de mai sus fie că nu locuiau în comuna unde stăpîneau terenul, fie că aveau alte îndeletniciri, neexploatîndu-și personal pămîntul. Procedînd astfel, ei au evitat procesele ce li s-ar fi intentat de instituțiile administrației locale, care s-ar fi soldat în plus cu impunerea la plata unei grele amenzi și, poate, chiar cu privarea temporară de libertate, cum s-a întîmplat, de altfel, cu mulți dintre cei ce au nesocotit practicile comuniste.

În chiar luna în care statul și-a apropriat resturile pămînturilor moșierești, atacurile organelor sale îndreptate împotriva proprietarilor cu exploatări mijlocii s-au intensificat. Amenințați cu sancțiunile înscrise în legea împotriva sabotajului economic, aceștia au fost siliți în număr din ce în ce mai mare să „renunțe" la bunurile funciare. Astfel, numai în cursul lunii martie 1949 statul a intrat în posesia a 1 080 ha preluate de la 63 de cavaleri ai ordinului „Mihai Viteazul" [103]. Unii dintre cavaleri au reușit să temporizeze „donațiile" pînă în toamna lui 1950, timp în care au fost încadrați în categoria chiaburilor și supuși tuturor presiunilor pe care le exercita statul împotriva acestei pături sociale [104].

Unor presiuni similare a fost supusă și conducerea instituțiilor eclesiastice. Ca urmare a „sugestiei" Ministerul Agriculturii și Domeniilor, în octombrie 1948, Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a sesizat Președinția Consiliului de Miniștri cu privire la problema sesiilor mitropolitane și episcopale, unde statul era proprietar, iar eforiile uzufructuare, făcînd cunoscut totodată că el înțelegea să renunțe la beneficiul legii pentru reforma agrară din 1945 prin care fuseseră scutite de expropriere averile bisericești și, nevrînd să se situeze pe poziția de mari proprietari, înțelegea să cedeze statului, prin Ministerul Agriculturii, sesiile și diferitele terenuri ce le avea, pentru a fi de folos obștii. Nu intrau în această categorie viile, terenurile cu pomi

[101] Pentru detalii vezi ASB, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 80/1948—1949, f. 1—322 ; județul Severin, dosar 13/1946—1950.

[102] Idem, Centrala, dosar 112/1949—1951, f. 105.

[103] Este vorba de loturi de 5 sau 25 ha (idem, dosar 114/1946—1950, f. 349—350).

[104] Idem, județul Baia, dosar 40/1949—1950, f. 32—33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fructiferi, pădurile şi alte plantaţii, ci doar pămînturile supuse planurilor agricole de însămînţare [105].

Decretul nr. 83/1949 nu a prevăzut confiscarea moşiilor ce aparţineau instituţiilor exceptate de la expropriere prin legea din 23 martie 1945, dar organele administrative au continuat să apeleze la măsuri de coerciune împotriva conducerii lor pentru a le sili să renunţe prin declaraţii scrise la proprietăţi. În cazul instituţiilor eclesiastice, bunăvoinţa aparentă a comuniştilor faţă de biserică urmărea să demonstreze ţăranilor că partidul o sprijinea. Conducătorii organizaţiilor clericale cunoşteau însă faţeta lucrurilor pe care săteanul enoriaş nu o ştia. Ea explică de ce la mai puţin de două săptămîni de la publicarea decretului privitor la confiscarea bunurilor moşierimii, unele episcopii au notificat Ministerului Agriculturii intenţia de a-i „dona" pămîntul [106].

Deşi proprităţile bisericeşti fuseseră considerabil reduse prin reforma agrară din 1921, suprafaţa lor continua să rămînă mare. În noiembrie 1948, potrivit datelor Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, sesiile parohiale aflate în folosinţa personalului bisericesc şi terenurile destinate nevoilor parohiale însumau, pe ţară, 241 151, 73 ha, din care 93 454,93 ha arabile pentru personal, plus alte 79 237,70 ha arabile destinate nevoilor parohiale, 2 173,35 ha vii şi livezi, 36 493,02 ha fîneţe şi păşuni, 21 513,70 ha păduri, 857,30 ha iazuri şi eleştee, 5 786,39 ha terenuri degradate, restul alte categorii. La totalul de mai sus se adăugau terenurile mitropoliilor, cîte 200 ha arabile, pentru cele patru, şi cele ale episcopiilor, cîte 100 ha, pentru cele 16, plus cîte 500 ha pădure de fiecare mitropolie şi cîte 300 ha pentru fiecare episcopie, adică încă 2 400 ha arabile şi 6 800 ha păduri, totalul general fiind de 251351,73 ha [107].

La 17 martie 1949, departamentul de resort a comunicat instituţiilor eclesiastice că, în urma hotărîrii ce o luase în legătură cu trecerea în proprietatea statului a terenurilor agricole oferite, dăduse dispoziţii direcţiilor judeţene de a prelua bunurile „oferite", împreună cu construcţiile şi cu tot inventarul viu şi mort aferent culturii solului [108]. Termenul limită fixat de minister pentru înaintarea „ofertelor" de către biserici la direcţiile agricole judeţene a fost 25 martie 1949 [109]. Or, spre deosebire de sesiile parohiale şi de terenurile episcopiilor şi mitropoliilor, care reprezentau de drept proprietatea statului, construcţiile şi inventarul agrcol aparţineau comunităţilor religioase.

Pretenţiile Ministerului Agriculturii enunţate prin adresa din 17 martie 1949 au convins conducerea bisericii ortodoxe române că guvernul era decis să deposedeze prin mijloace indirecte de constrîngere această instituţie nu numai de pămînt, ci şi de alte bunuri şi că orice apel la acest organ pentru a-l determina să-şi revizuiască planul devenea inutil. Ca urmare, la 18 martie 1949, Patriarhia Română a comunicat, cu circulara nr. 334, consiliilor parohiale şi consiliilor economice mănăstireşti hotărîrea din octombrie 1948 a Sfîntului Sinod, ce fusese adusă atunci la cunoştinţa Preşedinţiei Consiliului de Miniştri.

---

[105] Idem, Centrala, dosar 94/1946—1954, f. 215.
[106] Idem, dosar 111/1949—1955, f. 12.
[107] Idem, dosar 147/1946—1946, f. 34—37.
[108] Idem, dosar 111/1949—1955, f. 6.
[109] Idem, judeţul Bihor, dosar 18/1945—1950, f. 148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele dintîi erau sfătuite să reţină din sesiile parohiale cel puţin 3—5 ha de fiecare preot, cîte 1—3 ha de fiecare cîntăreţ şi cîte 1—2 ha de fiecare paraclisier, ca mijloace de asigurare a existenţei lor, iar consiliile economice mănăstireşti cel puţin 5 ha arabile pentru gospodăria mănăstirii şi cîte un ha pentru fiecare persoană tunsă în monahism din mănăstire, iar plusul de teren să-l predea Direcţiei agricole judeţene [110].

Cele dintîi cereri de „donaţie" au fost făcute în martie 1949, înainte de primirea ordinului ministerial. Predarea a început în aceeaşi lună, prelungindu-se şi în anul următor [111]. Aproape pretutindeni însă, la preluarea averilor bisericeşti, reprezentanţii instituţiilor eclesiastice au fost nemulţumiţi de faptul că organele agricole au trecut în patrimoniul statului şi bunuri ce aparţineau preoţilor. La 15 martie 1949, Arhiepiscopia Ortodoxă Română Alba Iulia şi Sibiu comunicase Ministerului Agriculturii hotărîrea de a-i pune la dispoziţie, fără nici o despăgubire, sesiile din comuna Draşov, jud. Sibiu, şi Galda de Jos. jud. Alba, ambele în suprafaţă de 200 ha, şi că oferea, în acelaşi timp, pămînturile mănăstireşti, bisericeşti şi parohiale pe care reprezentanţii legali ai acestor organizaţii le vor preda, în conformitate cu instrucţiunile ce le va transmite acest departament [112]. Dar, la 27 aprilie 1949, episcopia se plîngea Consiliului de Miniştri că organele agricole, atunci cînd au preluat sesiile, au inclus în ele şi bunurile personale ale unor preoţi. Astfel, preotului Ioniţă Ciufudeanu, de la parohia Veza, jud. Tîrnava Mică, i s-au ridicat două vaci, un cal, plugul, căruţa, grapa şi un ham, lăsîndu-l fără nici un litru de lapte pentru copiii mici şi fără posibilitatea de a mai lucra cele 5 ha rezervate din sesia parohială, conform ordinului Ministerului Agriculturii, nr. 556381/17.III.1949. Preotului Vasile Ştef, de la parohia Bernadea, acelaşi judeţ, i s-au ridicat cereale, o vacă, un cal, căruţa; hamul, plugul şi o prăşitoare [113]. La 29 martie 1949, Episcopia Ortodoxă Oradea comunica Ministerului Agriculturii că se conformase ordinului din 17 martie şi că, deşi termenul fusese scurt, înregistrase la timp la direcţiile agricole judeţene Bihor, Sălaj, Satu Mare şi Maramureş toate cererile. La 28 martie 1949 însă, Direcţia agricolă judeţeană Bihor a comunicat Episcopiei următoarele condiţii: a) cînd preotul oferea numai o parte din sesie nu-şi putea alege el lotul, ci trebuia să accepte partea ce i se repartiza ; b) porţiunea oferită trebuia să fie însămînţată cu plante din etapa întîia (grîu, orz, ovăz, borceag, floarea soarelui etc.) ; c) dacă oferea toată sesia i se lua şi întregul inventar viu şi mort, indiferent dacă era proprietatea preotului sau a parohiei ; d) cînd organele apreciau că era necesar, puteau lua preotului şi grajdul şi alte clădiri din curtea parohiei, integral sau parţial [114].

---

[110] Idem, Centrala, dosar 94/1946—1954, f. 215 ; judeţul Botoşani, dosar 62/1949, p. 66.

[111] Idem, Centrala, dosarele 111/1949—1955, f. 12 ; 112/1949—1951, f. 5—13 ; 71/1950, f. 1—2 ; judeţul Botoşani, dosar 62/1949, f. 68 şi urm.

[112] Idem, Centrala, dosar 111/1949—1955, f. 12.

[113] *Ibidem*, f. 5. Vezi şi alte cazuri similare în dosar.

[114] Idem, judeţul Bihor, dosar 18/1945—1950, f. 148—149. Preoţii din judeţele Sălaj, Maramureş şi Satu Mare nu s-au plîns episcopiei asupra impunerii de către direcţiile agricole a unor asemenea obligaţii *(Ibidem)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După lichidarea moşierimii, tot mai mulţi proprietari ai unor exploatări mijlocii şi mici s-au văzut forţaţi de măsurile de politică agricolă a guvernului să renunţe la pămîntul ce îl stăpîneau. La 6 aprilie 1949 o comisie specială constituită la Ministerul Agriculturii a cercetat declaraţiile celor ce solicitau să „doneze" statului proprităţile funciare. Au fost analizate în total 1201 cereri privitoare la 33 303 ha. Între petenţi notăm cetăţeni de profesii dintre cele mai diverse şi numeroase instituţii, care afirmau că nu-şi puteau lucra terenurile şi că le „donau" gospodăriilor agricole de stat : persoane înrolate în armată, funcţionari ai statului, comitete parohiale, cavaleri ai ordinului „Mihai Viteazul" etc. Faptul că mulţi dintre proprietarii de mai sus declarau că nu-şi puteau munci loturile, pe care le posedau, de regulă, în apropierea tarlalelor gospodăriilor agricole de stat, donîndu-le acestora [115], nu lasă nici o îndoială că practica renunţării utilizată atunci pe scară largă fusese pusă la cale de organele centrale şi locale ale statului şi că ea reprezenta o formă mascată de acaparare a pămînturilor lor.

Dovada că lucrurile stăteau aşa ne este oferită de faptul că în luna următoare Ministerul Agriculturii a impus o serie de obligaţii suplimentare celor ce renunţau la proprietăţile funciare. Direcţia Evidenţei, Cadastrului şi Circulaţiei Bunurilor, comunicînd comitetelor provizorii ale sfaturilor populare judeţene, cu adresa nr. 560 795/20. V. 1949, că în ultimul timp ministerul primise diferite cereri de la o serie de cetăţeni care „ofereau" statului bunurile lor agricole totale sau parţiale (terenuri, inventar viu şi mort, imobile etc.) de la diverşi ofertanţi, — parohii bisericeşti, deţinători de loturi „Mihai Viteazul", instituţii, societăţi etc. — arăta că, în vederea scoaterii acestor bunuri din paragina în care fuseseră lăsate şi punerii lor în circuitul normal al producţiei, Ministerul hotărîse a le primi în următoarele condiţii :

a) bunurile să fie libere de orice sarcini şi cu impozitele la zi ;

b) să fie preluate cu toate construcţiile şi inventarul viu şi mort pe care petiţionarii le-au oferit ;

c) terenurile statului aflate în folosinţa parohiilor se vor prelua pe seama ministerului numai după ce cererea de ofertă va fi citită de către preotul respectiv în faţa satului, arătînd că renunţă deoarece nu poate munci ;

d) în cazurile cînd ofertele de terenuri sînt parţiale, preluarea să se facă în aşa fel încît să nu se stînjenească unitatea de exploatare intrată în administraţia Ministerului Agriculturii. Bunurile trebuiau preluate pe seama ministerului, prin organele agricole judeţene, pe bază de proces verbal, începînd de la 20 mai 1949. Cele care erau în apropierea gospodăriilor de stat trebuiau date imediat în exploatarea acestora. Acolo unde nu existau şi unde nu se puteau înfiinţa gospodării agricole de stat, ele se dădeau în mod provizoriu în folosinţa comunelor, iar veniturile realizate, după ce se scădeau obligaţiile către stat, reveneau comunei [116].

De remarcat că toate aceste bunuri au intrat în patrimoniul statului şi că departamentul de resort a respins orice propunere de acordare a unora dintre ele la împroprietărirea individuală a sătenilor. În iunie

[115] Idem, Centrala, dosar 114/1946—1950, f. 351. Pentru alte donaţii vezi dosarele 10/1949 şi 63/1950.

[116] Idem, dosar 112/1949—1950, f. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1949, de pildă, biserica evanghelică din Lugoj se oferea, printr-o scrisoare adresată Ministerului Agriculturii, să pună la dispoziţia ţăranilor, spre a le fi dat în proprietate, pămîntul său din comuna Satul Mic, jud. Arad, în suprafaţă de 16 iugăre, de slabă calitate, pe care nu-l putea munci, din cauza distanţei prea mari (circa 100 km). Ministerul i-a comunicat însă, la 5 iulie 1949, că cererea nu putea fi aprobată, biserica avînd obligaţia executării planului de cultură. Dacă vroia să renunţe la pămînt, o putea face numai în folosul statului şi numai cu aprobarea consiliului parohial [117].

Ar fi absurd să ne imaginăm că proprietarii rurali s-au dispensat voluntar de pămînt şi de bunurile din gospodărie, predîndu-le statului numai după ce reparaseră întregul inventar şi după ce achitaseră impozitele şi datoriile, aşa cum rezultă din declaraţiile date. Timoraţi de maşinăria represivă a regimului din acei ani, ei n-au putut să se aşeze împotriva curentului şi probabil că marea majoritate a declaraţiilor de renunţare au fost smulse prin mijloace de constrîngere. Dovada este oferită, indirect, de faptul că, începînd din 1952, arhivele înregistrează o serie de cereri prin care unii dintre foştii proprietari contestă legalitatea deposedării [118]. La 10 aprilie 1952, generalul în rezervă Traian Er. Grigorescu, fiul eroului de la Mărăşeşti, arăta ministrului agriculturii că, în martie 1949, donase statului două loturi „Mihai Viteazul", — cel primit de el şi cel al tatălui său — cu condiţia de a i se radia debitul de 8 000 de lei către Creditul Funciar Rural, pentru care ipotecase pămîntul. Or, el condiţionase predarea loturilor de preluare de către stat a datoriei, dar, după mai bine de trei ani, Banca de Stat a R.P.R. îl soma să lichideze debitul, iar el nu avea cu ce să-l plătească [119].

Aproape toate „donaţiile" de pămînt făcute după 20 mai 1949 s-au efectuat pe baza normelor stabilite de minister prin decizia nr. 560 795 [120]. Cîteodată, departamentul de resort a acceptat anumite clauze ale donatorilor, dar ele n-au fost respectate. La 16 iulie 1949, generalul în rezervă Constantin Ionescu, din Bucureşti, şi Gh. N. Rădulescu, din Ploieşti, au „donat" statului 67 ha arabile, conacul şi inventarul mort de pe moşia Căldăraşti, jud. Buzău. Odată cu preluarea acestor bunuri, în magazie se aflau diferite produse, pe cîmp recolte nestrînse, iar la conac inventar viu. Aceste au fost rezervate de proprietari, pentru a-şi putea lichida, din vînzarea lor, datoriile către fisc, cotele către stat şi alte obligaţii. Bunurile „donate" au fost predate, la 1 septembrie 1949, gospodăriei agricole colective „1907" din localitate. În toamnă însă, cînd proprietarii au încercat să recolteze sfecla, preşedintele G.A.C. le-a interzis, declarîndu-le că chiar prezenţa lor în comună era nedorită [121]. Astfel, ei erau puşi în imposibilitate de a-şi lichida datoriile şi pasibili de a fi deferiţi justiţiei.

De notat că, începînd din mai 1949, atît în zilele ce au premers emiterii deciziei ministeriale nr. 560795, cît şi în lunile următoare, departamentul agriculturii a acceptat numai „donaţiile" acelor pămînturi

[117] Idem, judeţul Severin, dosar 13/1946—1950, f. 73—74.
[118] Idem, Centrala, dosar 195/1950—1954, f. 29.
[119] Idem, dosar 111/1949—1955, f. 86.
[120] Idem, dosar 112/1949—1951, f. 22—23.
[121] Idem, judeţul Buzău, dosar 121/1949—1950, f. 2—10. Generalul C. Ionescu poseda 20 ha, restul aparţinînd lui Gh. N. Rădulescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situate în imediata vecinătate a gospodăriilor agricole de stat [122]. Multe din cererile făcute de consiliile parohiale sau de proprietari individuali au fost respinse, petenților comunicîndu-li-se obligația de a-și cultiva pe mai departe pămîntul și răspunderea pentru îndeplinirea planului de cultură și pentru sarcinile ce le reveneau în contul lui [123].

Refuzul Ministerului Agriculturii de a accepta „donațiile" nu trebuie interpretat ca o abandonare de către stat a politicii de acaparare a pămîntului. Toate cererile erau înregistrate la serviciile agricole județene și centralizate periodic pe categorii de proprietari la Direcția Evidenței, Cadastrului și Circulației Bunurilor din acel departament, iar proprietățile puteau fi preluate în orice moment, atunci cînd statul considera oportun. Ele păstrează un interes aparte pentru cunoașterea proporțiilor procesului și a structurii sociale a „donatorilor". Din materialele arhivistice rezultă că cei ce solicitau să „doneze" terenuri erau proprietari care aveau între 0 și 50 ha, iar pe profesii : salariați, preoți, învățători, profesori, militari, pensionari, avocați, meseriași, muncitori, studenți, elevi, medici, ingineri, văduve, invalizi, oameni fără ocupație, plus parohii, școli și alte instituții. În perioada 1 noiembrie — 31 decembrie 1950, de pildă, în regiunea Cluj 98 de persoane „donaseră" 1096 ha. Dintre ele, 7 erau salariați, 3 preoți, 8 învățători, 4 profesori, 2 militari, 14 pensionari, 3 văduve, 2 avocați, 6 parohii, 2 școli și 47 persoane fără profesie declarată. Din totalul de mai sus, 33 „donaseră" exploatări cuprinse între 0 și 5 ha, 24 între 5 și 10 ha, 28 între 10 și 20 ha, 7 între 20 și 30 ha și 6 între 30 și 50 ha [124]. În regiunea Constanța 51 de persoane „donaseră" 1033,43 ha (6 salariați, 1 învățător, 2 meseriași, 1 pensionar, 7 văduve, 2 împroprietăriți, o parohie, restul fără profesie). În privința întinderii exploatării, 6 aveau între 0 și 5 ha, 14 între 5 și 10 ha, 10 între 10 și 20 ha, 11 între 20 și 30 ha și 10 între 30 și 50 ha [125]. În regiunea Ialomița 91 proprietari „donaseră" 727 ha (31 salariați, 6 preoți, 4 învățători, 1 medic, 7 pensionari, 3 văduve și 39 persoane fără profesie declarată). Dintre aceștia, 44 aveau între 0 și 5 ha, 21 între 5 și 10 ha, 18 între 10 și 20 ha, 4 între 20 și 30 ha și 4 între 30 și 50 ha [126]. „Donațiile" de terenuri continuă aproape cu aceeași intensitate pînă în 1954, cu deosebirea că după 1950 funcționarii dețin pretutindeni ponderea cea mai ridicată [127], actele lor fiind decise de teama de a nu fi dați afară din serviciu, pe motiv că erau proprietari de pămînt.

Decizia statului de a amîna preluarea pămînturilor „donate" a fost menținută și în 1950. Rațiunea ei era explicată în ordinul circular nr. 546290, din 14 august 1950, al Direcției Evidenței, Cadastrului și Circulației Bunurilor din Ministerul Agriculturii trimis comitetelor provizorii ale sfaturilor populare județene. Acesta cerea ca proprietățile

---

[122] Idem, județul Brașov, dosar 2/1945—1949, f. 215 și 218.
[123] *Ibidem*, f. 213—214.
[124] Idem, Centrala, dosar 71/1950, f. 1.
[125] *Ibidem*, f. 2.
[126] *Ibidem*, f. 7. Pentru detalii vezi și județul Botoșani, dosar 19/1946—1949, f. 49 și urm. ; județul Someș, dosar 58/1949—1950.
[127] Idem, Centrala, dosar 195/1950—1954, f. 15, 23, 29 și 67 ; județul Bihor, dosar 18/1945—1950, f. 260—262. În 1950 înregistrăm și „donații" de mașini agricole—tractoare, batoze și altele — din partea unor persoane care nu posedau nici o palmă de pămînt (idem, județul Argeș, dosar 4/1945—1950, f. 78—79).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agricole ale solicitanţilor să fie ţinute în evidenţă şi, pe măsură ce bunurile respective ar fi fost necesare pentru crearea gospodăriilor agricole colective sau pentru comasarea terenurilor gospodăriilor agricole de stat, ministerului să-i fie înaintate tabele cu persoanele cè renunţaseră şi cu bunurile ce urmau să fie înglobate în perimetrul gospodăriilor respective. Pînă la primirea acceptului, donatorii rămîneau răspunzători de îndeplinirea planului de cultură şi a sarcinilor ce le reveneau ca deţinători ai bunurilor respective [128].

În funcţie de aceste condiţii, unele cereri au fost respinse, în timp ce altele au fost imediat aprobate. Aşa de pildă, în septembrie 1950, parohiilor Homiţa, Hereşti, Cristeşti şi Gura Bădiliţei, din judeţul Baia, ca şi unor proprietari privaţi de aici care solicitaseră să „doneze" pămîntul li s-a dat răspuns în sensul de mai sus [129], timp în care ministerul a aprobat, la 27 septembrie 1950, preluarea proprietăţii, de 17 ha, a unui oarecare Nicolae Blându, din Bucureşti, de la Fîntîna Mare, judeţul Baia, pentru a se preda gospodăriei agricole colective, atunci constituită [130]. Mai mult decît atît, statul şi-a însuşit cu forţa unele proprietăţi, în scopul dotării noilor gospodării colective. Astfel, Ministerul de Interne a aprobat cererea, comunicată telegrafic la 20 iunie 1950 de comitetul provizoriu al judeţului Baia, de a se rechiziţiona gospodăria chiaburului Costică Munteanu, fost deputat şi prefect, compusă din casă, grajduri, magazii, atenanse, livadă şi teren arabil în suprafaţă de 15 ha, din comuna Stolniceni Ghiţescu, pentru a se instala în ea administraţia gospodăriei colective ce urma a fi inaugurată la 25 iunie, cu promisiunea că celui deposedat i se va da un alt teren [131].

Paralel, se înregistrează şi un proces de confiscare de către stat a pămînturilor proprietarilor care nu le cultivau potrivit normelor stabilite de organele de resort. Măsura a afectat deopotrivă toate păturile agricultorilor, inclusiv pe cei ce obţinuseră pămînt prin reforma agrară din 1945. Faţă de situaţia creată la începutul anului 1949 în judeţul Arad, la 2 martie 1949, Ministerul Agriculturii a aprobat cererile împroprietăriţilor care renunţaseră la loturi, dispunînd ca terenurile, împreună cu inventarul viu şi mort primit de ţărani, să se constituie ca rezervă de stat. În privinţa ţăranilor împroprietăriţi care nu-şi cultivau în regie loturile, el a cerut darea lor în judecată pentru sabotaj şi crearea pe pămîntul confiscat a unei asociaţii de exploatare, prin închiriere [132]. La 29 iulie 1949, comitetul provizoriu al judeţului Argeş solicita Direcţiei Evidenţei, Cadastrului şi Circulaţiei Bunurilor să confişte „moşia" doamnei dr. Minovici, din comuna Cărpeniş, judeţul Argeş, împreună cu inventarul viu şi mort, pentru a trece în patrimoniul statului. Proprietatea nu formase obiectul exproprierii din 1945, întrucît, din cele 51,8880 ha cît avea, 14,4120 ha erau de pădure. Cererea era motivată de faptul că terenul fusese lucrat tot timpul în dijmă, că proprietara părăsise „moşia" în martie 1949, că înainte de aceasta înstrăinase întregul inventar la diferiţi locuitori din sat. Terenul fusese deja preluat de către organele administraţiei comunale, dar ele nu pu-

[128] Idem, judeţul Arad, dosar 95/1947—1950, f. 344; judeţul Brăila, dosar 108/1949—1950, f. 23—92.
[129] Idem, judeţul Baia, dosar 40/1949—1951, f. 48—58.
[130] *Ibidem*, f. 59—60.
[131] *Ibidem*, f. 88—90.
[132] Idem, Centrala, dosar 80/1948—1949, f. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teau realiza planul de cultură. De aceea, se sugera ca pămîntul să fie predat gospodăriei agricole de stat Şuici, aflată la numai 4 km depărtare. Comitetul provizoriu propunea, totodată, să fie confiscate şi patru proprietăţi ţărăneşti, de 6, de 3,5 şi două de cîte un ha, plantate, în cea mai mare proporţie, cu pomi, ce se mărgineau cu terenul doctoriţei Minovici, motivîndu-se că unii din ei erau „duşmani ai regimului", fugiţi în munţi, alţii arestaţi [133].

Deposedările de pămînturi pentru necultivarea lor au afectat un număr relativ însemnat de ţărani. Pînă în vara lui 1950, de pildă, în comuna Valea Mare-Podgoria, judeţul Muscel, 42 de proprietăţi, cu 210,83 ha, din care 43,21 ha arabile, 84,75 ha vie, 57,65 ha livezi, restul alte categorii, fuseseră „donate" de proprietari sau confiscate de stat. Dintre ele, 22 erau preluate de la ţărani în baza hotărîrilor Tribunalului judeţean, date pe temeiul decretului nr. 183 din 30 aprilie 1949 şi legii mobilizării agricole din 15 martie 1943, pe motivul sabotării planului de stat şi pentru neexecutarea planului agricol pe 1950. Zece dintre aceştia, dintre care numai trei aveau proprietăţi de peste 10 ha, restul exploatări mici, fuseseră condamnaţi la cîte şase luni închisoare, 20 000 de lei amendă şi confiscarea averii imobile, a inventarului agricol, inclusiv a vitelor trăgătoare, celorlalţi 12 confiscîndu-li-se averea şi impunîndu-li-se amenzi între 5 000 şi 30 000 de lei [134]. Trebuie evidenţiat aici că ţăranii erau condamnaţi în vară pentru neexecutarea planului agricol pe 1950. Or, planul agricol era stabilit numai pentru terenurile cultivate cu cereale, timp în care ţăranii din Valea Mare-Podgoria posedau mai mult vii şi livezi de pomi şi numai 43,21 ha arabile. În plus, ei erau condamnaţi şi judecaţi în baza unei legi cu caracter excepţional ce fusese promulgată de guvernul Antonescu în condiţii de război.

Anul 1949 marchează începutul procesului de arestări la sate, care nu s-a limitat — aşa cum s-a afirmat în epocă — la chiaburi. Adesea, ţărani cu proprietăţi mici au fost ridicaţi în cursul nopţii şi trimişi cu domiciliul forţat în alte zone [135] sau întemniţaţi, sub pretextul sabotării politicii de colectivizare a agriculturii. Procesul a căpătat o deosebită amploare cu începere din anul 1950 [136]. La nivelul întregii ţări, condamnările pentru acest motiv au atins proporţii nemaiîntîlnite în România. Potrivit declaraţiei făcute de liderul comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej, la plenara c.c. al P.M.R. din 30 noiembrie — 5 decembrie 1961, din 1950, pînă în mai 1952, cînd 9na Pauker şi Vasile Luca au fost înlăturaţi de la conducerea partidului, acuzaţi fiind între altele şi de nesocotirea principiului liberului consimţămînt în procesul colectivizării agriculturii, au fost arestaţi „în numele luptei împotriva chiaburilor", „peste 80 000 de ţărani, între aceştia 37 000 de mijlocaşi şi 7 000 de ţărani săraci, din care peste 30 000 au şi fost judecaţi în procese pu-

[133] Ministerul a aprobat însă numai preluarea de către stat a bunurilor ce aparţineau doamnei dr. Minovici (idem, judeţul Argeş, dosar 44/1947—1950, f. 57—58).

[134] Idem, Centrala, dosar 80/1948—1949, fila 56—58 şi 68. Ceilalţi şapte condamnaţi la închisoare posedau 4; 2,1; 2,25; 2,50; 5,05; 5,35 şi 6,50 ha.

[135] O oarecare Kiss Sara, din comuna Uileacu de Beiuş, jud. Bihor, de pildă a fost ridicată în seara zilei de 12 august 1949 şi dusă în comuna Remus Opreanu, jud. Constanţa, unde i s-a stabilit domiciliul forţat. Ea avea 2 ha, neposedînd casă proprie (idem, jud. Bihor, dosar 21/1945—1949, fila 1).

[136] Idem, dosar 18/1945—1950, fila 219—220.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

blice“ [137]. Or, cunoscînd învinuirile aduse ţăranilor din Valea Mare-Podgoria şi pedepsele ce li s-au administrat ar fi greu să ne imaginăm că vreunul din cei peste 80 000 de săteni ajunşi în faţa instanţelor s-ar fi bucurat de clemenţa lor.

După 1949, confiscarea proprietăţilor funciare rurale a fost extinsă şi asupra ţăranilor care nu-şi achitau la termene stabilite datoriile către fostele instituţii ori la noile bănci de stat. Ca o regulă generală, terenurile respective au intrat în patrimoniul fermelor de stat [138]. O mică parte din proprietarii deposedaţi sau a descendenţilor lor au reuşit să-şi recapete, prin justiţie, în decursul anilor 1952—1954, pămînturile, dar, datorită comasărilor efectuate pe proprietăţile statului şi pe pămînturile noilor gospodării colective, loturile primite au fost şi de slabă calitate şi plasate la mari depărtări de locuinţele lor [139].

Începînd din anul 1948 asistăm la un proces de renunţare la loturi din partea coloniştilor împroprietăriţi pe pămînturile confiscate de la saşii din Transilvania şi de la şvabii din Banat. La 11 noiembrie 1948, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor cerea Direcţiei Agricole Judeţene Năsăud să ia măsuri foarte urgente pentru a împiedica, pe cît posibil, pe cei împroprietăriţi în cuprinsul judeţului de a-şi abandona pămîntul. În cazul în care ei ar fi părăsit, totuşi, centrele de împroprietărire, se solicita întreprinderea măsurilor necesare pentru a nu lua cu dînşii şi inventarul agricol pe care îl primiseră [140]. Intervenţia departamentului de resort pornea de la constatarea că un mare număr de colonişti de aici, circa 2 000, împroprietăriţi pe 6900 iugăre, renunţaseră la loturile atribuite [141]. În celelalte judeţe numărul coloniştilor sau localnicilor care declaraseră că renunţă la beneficiul împroprietăririi a fost mai mic, dar procesul este întîlnit cu precădere în judeţele Transilvaniei şi Banatului. Astfel, pînă în ianuarie 1949, în judeţul Tîrnava Mare renunţaseră 140 de localnici şi 151 de colonişti, o parte dintre aceştia din urmă vînzînd inventarul primit şi dispărînd din sate [142], în judeţul Arad cifra lor ridicîndu-se la 154 [143], în comuna Codlea, jud. Braşov, la 40 [144], în comuna Rusciori, judeţul Sibiu, la 37 [145] etc.

În judeţul Făgăraş reforma agrară s-a înfăptuit numai în 35 de comune. În unele sate din plasa Cincu s-a dat pămînt ţiganilor din împrejurimi, al căror standard de educaţie agricolă era dintre cele mai scăzute. În septembrie 1945, directorul camerei agricole Făgăraş propusese ca pe pămînturile germanilor să fie aduşi cît mai mulţi ţărani români din Ţara Oltului, oameni harnici şi buni gospodari, iar pînă la sosirea lor rezervele de stat să fie lucrate în parte de saşii expropriaţi, pentru a se menţine şi a se dezvolta pe această cale nivelul economic al judeţului [146]. Din lipsă de pămînt expropriabil, locuitorii din nordul

[137] „Scînteia“, 13.XII.1961 ; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, 1990, p. 393.

[138] Vezi ASB, fond Reforma Agrară din 1945, Centrala, dosar 111/1949-1955, f. 17 şi urm.

[139] *Ibidem*. Vezi şi dosarul 195/1950—1954, fila 15, 23, 29 şi 67.

[140] Idem, dosar 80/1948—1949, f. 1.

[141] *Ibidem* f. 56.

[142] *Ibidem*, f. 58—60.

[143] *Ibidem*, f. 42.

[144] *Ibidem*, f. 65.

[145] *Ibidem*, f. 22. Pentru alte localităţi vezi *ibidem*, f. 78—322.

[146] Arh. St. Sibiu, fond Camera de agricultură a judeţului Sibiu, dosar 9/1945, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

județului Făgăraș au fost împroprietăriți cu loturi de completare în comunele din sud [147]. Distanțele dintre localitățile în care domiciliau țăranii și cele în care obținuseră loturile erau foarte mari, astfel că ei nu-și puteau lucra pămîntul în bune condițiuni. Urmarea a fost aceea că mulți dintre ei nu l-au mai cultivat, lăsîndu-l ca fînaț, dîndu-l în dijmă sau arendîndu-l sașilor ca pășune [148]. Din această cauză, comunele în care se efectuaseră împroprietăriri nu-și puteau realiza planul de cultură. Pe de altă parte, locuitorii din 25 de comune renunțaseră la împroprietărirea pe 3 000 de iugăre, pe motiv că terenul era prea îndepărtat de locuințele lor. În campaniile agricole din 1948 și 1949 se întreprinsese o propagandă continuă printre țărani pentru a-i determina să se deplaseze și să-și lucreze loturile în comunele unde le primiseră, dar ea a rămas sistematic lipsită de efecte pozitive. Din această cauză randamentul la unitatea de suprafață scăzuse considerabil, în comunele Șercaia și Ticusu Vechi, de pildă, recolta la hectar pe loturile de colonizare fiind de 200—300 kg [149]. Pentru a înlătura starea de lucruri existentă, organele de resort au propus Ministerului Agriculturii, cu asentimentul comitetului județean P.M.R. Făgăraș, ca terenurile din comunele săsești în care se aplicase reforma agrară să se dea localnicilor germani și români spre a fi lucrate prin intermediul unor asociații. Din sondajele făcute rezulta că sașii aveau asigurate, în majoritatea lor, semințele necesare campaniei de primăvară și atelajele, pe care și le făcuseră după expropriere [150].

Întoarcerea coloniștilor în satele de baștină și declarațiile de renunțare la pămîntul primit în alte regiuni au avut la bază cauze diverse. În localitățile în care rămăsese o populație de origine germană numeroasă, împroprietăriții s-au lovit de ostilitatea continuă a celor ce stăpîniseră pămînturile, locuințele și animalele confiscate. Acolo unde coloniștii au fost în minoritate, o ripostă din partea lor s-a dovedit nu numai lipsită de șanse, ci și imposibilă, chiar și atunci cînd s-au bucurat de sprijinul autorităților locale ori județene. Intimidarea coloniștilor de către germani și amenințările făcute cu scopul de a-i determina să părăsească satele unde primiseră loturi — despre care se vorbește în raportul Comisiei Centrale de reformă agrară, din 8 ianuarie 1946, redactat de secretarul ei, Stelian Nițulescu [151] — nu putea avea aceleași efecte în localitățile unde ei reprezentau majoritatea. Dar și în aceste sate coloniștii au renunțat pe scară largă la pămînt. Cauza principală a procesului trebuie căutată în împovărătoarele sarcini impuse de guvern agricultorilor, de a preda statului, la prețuri foarte joase, neremuneratorii, mari cantități din recoltă, al căror cuantum depășea adeseori producția realizată de țărani [152]. Ca efect al politicii agricole a guvernului Petru Groza, cultura pămîntului a încetat să mai fie o îndeletni-

[147] ASB, fond Reformă Agrară din 1945, Centrala, dosar 80/1948—1949, f. 35—37 și 40.

[148] *Ibidem*, f. 37.

[149] *Ibidem*, f. 38.

[150] Era dată, orientativ, situația din 15 comune cu pămînturi expropriate (Bărcuț, Bruiu, Cincșor, Cincu, Felmer, Gherdeal, Lovnic, Merghindeal, Rodbav Selistat, Sînmartin, Soars, Șercaia, Ticusu Vechi și Toarcla), unde existau 2.842 de gospodării săsești, cu 8.547 brațe de muncă (*ibidem*, f. 39).

[151] Idem, dosar 99/1946, f. 65—66.

[152] Detalii în legătură cu aceste sarcini în volumul *Alianța clasei muncitoare cu* ..., p. 460.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cire profitabilă pentru proprietarii funciari rurali, ceea ce explică orientarea multora dintre colonişti spre ocupaţii neagricole, care le asigurau, totuşi, anumite venituri nete din munca prestată. Altă cauză a fost aceea că organele reformei agrare din multe judeţe n-au ţinut seama la împroprietărirea coloniştilor de capacitatea lor de a gospodări pămîntul şi de alte criterii de eficienţă economică [153]. În fine, intervenţionismul oficial al statului pe linia consolidării coloniştilor pe loturi a fost redus, uneori aproape inexistent. Aceşti factori au generat efecte descurajante în masa coloniştilor, care au descoperit, din experienţa primilor ani de după strămutare, că împroprietărirea nu le crea nici un surplus în venitul bugetar, ci doar obligaţia de a cultiva suprafeţe mai mari de teren. Este şi motivul pentru care, în decurs de numai cîţiva ani de la acapararea puterii în stat, comuniştii au reuşit, prin politica lor economică, să producă în sînul ţărănimii o repulsie faţă de pămînt, pentru stăpînirea căruia ea manifestase pînă atunci o sete tradiţională.

Comasarea pămînturilor rurale, care a început să se realizeze imediat după aplicarea decretului nr. 83/1949 şi s-a extins paralel cu crearea gospodăriilor agricole colective, a reprezentat o altă metodă de acaparare de către stat a unor suprafeţe ce aparţineau ţăranilor. Datorită divizibilităţii accentuate şi în continuă creştere a micilor proprietăţi din România, după cel de al doilea război mondial înfăptuirea comasării se impunea ca o necesitate imperioasă. Dovadă că în unele sate ea a fost insistent solicitată de ţărani. În 1937, în comuna Hoghilag, judeţul Tîrnava Mică, cele 263 de familii aveau 1320 ha divizate în 8515 loturi, revenind în medie 32 de parcele pe proprietar. Un plugar poseda cele 26 ha divizate în 147 de parcele, altul avea 8 ha împărţite în 23, din care unele erau situate la 15 km depărtare de sat, un altul 2 ha în 50 de parcele [154]. La începutul anului 1947 situaţia se ameliorase într-o oarecare măsură, cele 176 de familii rămase în localitate stăpînind pămîntul divizat în numai 8111 parcele. Procentul suprafeţelor expropriate în localitate depăşea 90% din întinderea totală a comunei. Potrivit calculelor preliminare făcute pe baza modului în care comisia locală concepuse repartiţia terenului, prin împroprietărire un ţăran ar fi trebuit să primească cele 8 iugăre divizate în 20—30 de parcele şi acestea plasate în sole diferite. Cum dispoziţiile legii pentru organizarea şi încurajarea agriculturii, din 22 martie 1937, privitoare la comasare rămăseseră în vigoare, la 9 februarie 1947 sătenii au decis cu 86% din voturi înfăptuirea ei [155].

Comasarea s-a dovedit necesară şi pe pămînturile intrate în stăpînirea statului şi, în anii următori, pe măsură ce se constituiau gospodăriile agricole colective, şi pe terenurile acestora. Pe cele dintîi operaţiile au început în toamna lui 1949 şi au fost terminate în primăvara anului următor. Aproape pretutindeni ţăranii s-au plîns că li s-au dat, în schimbul parcelelor trecute la fermele statului, loturi de slabă calitate, uneori chiar pămînt neproductiv, situate la mari depărtări de

[153] Vezi ASB, fond Reforma Agrară din 1945, jud. Sibiu, dosar 5/1945-1947, f. 78 ; Robert Lee Wolff, op. cit., p. 349—350.

[154] Vezi D. Şandru, *Problema comasării micii proprietăţi din România între cele două războaie mondiale*, în *AIIAI*, VI, 1969, p. 37—38.

[155] ASB, fond Reforma Agrară din 1945, jud. Tîrnava Mică, dosar 79/1947, f. 133—135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuinţele lor [156]. Maniera în care s-a executat comasarea proprietăţilor gospodăriilor agricole de stat şi implicaţiile ei asupra ţăranilor pot fi lesne înţelese din prezentarea raportului delegatului Ministerului Agriculturii, din 25 octombrie 1949, care a participat în toamna acelui an la lucrările din judeţul Someş. Din cele 11 gospodării de stat existente, doar 7 au putut fi comasate. În cele 7 trupuri de pămînt, de 3635 ha, au fost incluse loturile a 2154 de ţărani săraci, 655 de mijlocaşi şi 67 de chiaburi din 50 de sate, cărora li s-au dat alte pămînturi. „Schimburile de terenuri s-au efectuat conform instrucţiunilor, sub îndrumarea partidului şi în spiritul luptei de clasă, ţinînd seama în primul rînd de interesele ţăranilor săraci şi mijlocaşi", luîndu-se în consideraţie la repartiţie calitatea solului şi depărtarea de sediul gospodăriei. În realitate, operaţia nu i-a satisfăcut nici măcar pe cei „favorizaţi", căci în comunele Livada, Sînnicoară şi Cociu tehnicienii topografi s-au lovit de rezistenţa ţăranilor săraci şi mijlocaşi, care au refuzat să cedeze loturile, influenţaţi — declară delegatul ministerului — de chiaburi, însă, în cele din urmă, ei au fost „lămuriţi" de partid [157]. La Sînnicoară, toţi locuitorii, în frunte cu membrii comitetului provizoriu şi cu secretarul organizaţiei de bază al comunei, aflînd că în alte sate, ca la Bonţida, jud. Cluj, sătenii s-au solidarizat, opunîndu-se cedării terenului şi determinînd organele de resort să renunţe la comasare, le-au urmat exemplul. În comuna Cociu, unde s-a înfăptuit, ea a generat mari nemulţumiri, deoarece 32 de locuitori au primit mai puţin cu cîte 0,28—0,78 ha faţă de terenul deţinut înainte de comasare. Aceasta a fost şi cauza pentru care pămînturile a patru gospodării agricole de stat din judeţ nu au putut fi atunci comasate [158].

Efectele politicii agrare de după 1947 au condus la sporirea considerabilă a patrimoniului funciar al statului. De la 143 290 ha, cît deţineau fermele de stat în 1947, suprafaţa acestora a crescut la 280 694 ha, în 1948, deci cu 195,9%, sporul fiind mai accentuat la terenurile arabile, de la 67 644 ha, la 159 500 ha, cu 235,8% [159]. În anii următori, ca efect al deposedării a tot mai mulţi proprietari funciari rurali, pe căi legale sau ilegale, de pămînturi, patrimoniul statului a înregistrat noi sporuri. În 1949, întreprinderile agricole de stat posedau o suprafaţă agricolă de 715 014 ha, ce reprezenta 4,3% din totalul întinderii agricole a ţării, din care pămîntul arabil era de 533 930 ha, procentual de 5,4%. Nouă ani mai tîrziu, în 1958, ele deţineau 1 328 018 ha de teren agricol, sau 10,0% din suprafaţa agricolă a României, întinderea arabilă ajungînd la 1 018 291 ha, în procente la 11,1% [160]. În 1975, suprafaţa agricolă a fermelor de stat a ajuns la 2 057 859 ha, cu o pon-

[156] Idem, jud. Botoşani, dosar 58/1948—1950, f. 84—85.

[157] Idem, jud. Someş, dosar 58/1949—1950, f. 6—7.

[158] *Ibidem*, f. 8. Un exemplar din actele întocmite în comasare a fost predat comitetului judeţean PMR (*ibidem*, f. 9).

[159] Pentru detalii vezi: Bucur Şchipu, D. Dumitriu, *Dezvoltarea gospodăriilor agricole de stat*, în *Economia României între anii 1944—1959*, 1959, p. 402—403. *Dezvoltarea agriculturii în Republica Populară Română*, Bucureşti, 1958, p. 153; Maria Curteanu, *Sectorul de stat în România anilor 1944—1947*, Bucureşti, 1974, p. 80; ASB, fond Reforma Agrară din 1945, Centrala, dosar 147/1946-1947, f. 34—133; idem, fond Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Direcţia Bunuri, dosar 12/1941—1947, f. 2—5.

[160] Conform Bucur Şchiopu, D. Dumitriu, *op. cit.*, p. 407; *Rezoluţii şi hotăriri...*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dere de 13,77%, iar cea arabilă la 1 658 412 ha, sau la 17,03% din totalul arabil al României [161], dar creşterea din urmă s-a realizat în principal prin redarea unor terenuri neproductive în circuitul culturii. În anii următori, patrimoniul funciar al fermelor de stat nu a mai suferit modificări notabile [162].

Toate cifrele de mai sus au în vedere terenurile agricole şi arabile ale unităţilor din sistemul gospodăriilor agricole de stat, nu şi pădurile şi alte categorii de pământ aflate în proprietatea lor. Suprafaţa totală deţinută de stat şi administrată şi prin alte departamente ori prin diverse întreprinderi şi instituţii care nu depindeau de Ministerul Agriculturii era însă mult mai mare. În 1948, întregul sector de stat deţinea 9 030 694 ha în total, cu următoarele categorii de folosinţă : 710 158 ha, sau 7,86% teren arabil, 219 757 ha, sau 2,4% fîneţe, 1 901 569 ha, sau 21,05%, păşuni, 19 182 ha, sau 0,21% livezi, 20 804 ha, sau 0,23%, vii, 4 898 000 ha, sau 54,24% păduri şi 1 261 224 ha, sau 13,96% alte terenuri [163]. În 1975, suprafaţa agricolă a întregului sector de stat a ajuns la 4 492 130 ha, fiind cu 36,08% mai mare faţă de 1948, iar cea arabilă la 2 052 562 ha, cu un spor de 65,40% [164]. Astfel, după reforma agrară din 1945 proprietatea rurală a statului s-a dezvoltat continuu în dauna proprietăţii individuale ţărăneşti.

LA PROPRIÉTÉ FONCIÈRE RURALE EN ROUMANIE DEPUIS LA REFORME AGRAIRE DE 1945 JUSQU'À LA COLLECTIVISATION DE L'AGRICULTURE

RÉSUMÉ

L'expropriation opérée sur la base de la loi 23 mars 1945 a représenté une première étape de la politique du parti communiste de destruction de la base matérielle des grands propriétaires. Durant plus de deux ans, le gouvernement s'est abstenu d'élargir le cadre de la loi de 1945, prouvant une certaine tolérance vis-à-vis des propriétés des institutions et des grands propriétaires. Mais sur le plan économique une pression s-est exercé continuellement sur ces propriétaires, par des impôts excessivement élevés et par l'obligation dé livrer à l'état, à des prix inférieurs au prix de revient, d'une partie de la récolte, prix calculé non en fonction de la quantité réalisée mais de la surface détenue par le propriétaire. Dans les années 1945—1947, un régime similaire a été imposé aussi aux paysans riches (koulaks) et aux paysans moyens, avec la seule différence que les pourcentages établis pour ceux-ci ont été maintenus à des plafonds plus bas.

A partir de 1948, l'état a déclanché une campagne d'accaparement des terres de tous les propriétaires qui ne se conformaient pas aux mesures de politique agricole du gouvernement, en utilisant contre eux des moyens indirects de coercition. Les obligations accablantes imposées aux agriculturs et les sanctions appliquées aux propriétaires qui n'arrivaient pas à acquitter les cotes ou les impôts en ont contraint beaucoup à se dispenser de leurs terres, déclarant qu'ils en faisaient don à l'état.

Pendant la seconde moitié de l'année 1948, le Ministère de l'agriculture et des domaines s'est appliqué à préparer le projet de liquidation des restes fonciers des grandes propriétés. Sur la base des statistiques établies en novembre

[161] „Anuarul statistic al României", 1976, p. 150.
[162] *Ibidem*, p. 134.
[163] Conform Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, 1956, p. 174—175.
[164] *Ibidem* ; „Anuarul statistic al României", 1976, p. 150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

on a dressé le plan de confiscation des restes des terres des grands propriétaires à échelle nationale et au niveau de chaque propriété. Le 2 mars 1949, le présidium de la Grande Assemble Nationale a adopté de décret no. 83 pour compléter de certaines dispositins de la loi no. 187 du 23 mars 1945. Ce décret déclarait confisqués tous les biens mobiliers et immobiliers des personnes à terres expropriées sur la base de la loi du 23 mars 1945. L'application de ce décret dans les conditions de l'institution par les communistes de mesures policières dirigées contre les grands propriétaires, mesures qui ne figuraient pas dans le texte du décret, a rendu partiquement impossible tout oppositions de ceux-là.

Il ressort des tableaux envoyés par les départements an ministère et des explications fournies par les organes agricoles fui les ont dressés que le décret no. 83/1949 n'a pas été appliqué qu'aux grands propriétaires. Les données centralisées par le Ministère de l'agriculture sur la situation dans 45 départements qui avaient répondu jusqu'à la motié de ce mois à l'ordre télégraphique no. 325/5 mars 1949, montraient que 361 personnes qui n'avaient pas fait l'objet de l'expropriation de 1945 et qui ne s'encadraient pas dans le décret présidentiel no. 83/1949 avaient été soumises au même régime.

La confiscation des terres des grands propriétaires en 1949 apportait au patrimoine de l'état plus d'un million de ha. avec l'inventaire afférent et cependant la distribution des terres aux paysans restait dans le cadre de la loi du 23 mars 1945. Le seule disposition qui élargissait la distribution individuelle de terres d'autre provenance que celles confiquées par la loi no. 187/1945 a été la décision du 28 mars 1948 du Comité consultatif pour la réforme agraire. Elle permettait que les lots des officiers décorés de l'ordre de „Mihai Viteazul" auxquels leurs bénéficiaires avaient renoncé soient attribués aux villageois dépourvus de terres. D'autre part, le 10 avril 1948, par une autre circulaire, le président du même comité, décidait que les terrains susdits resteraient dans le patrimoine de l'état et que leurs distribution aux paysans était suspendue jusqu'à nouveaux ordres, ordres qui n'ont jamais plus été transmis.

Les communistes de Roumaine ont conçu la réforme agraire de 1945 comme un acte destiné à mener à la destruction de la base économique des grands propriétaires terriens et de leurs positions dans la vie politique du pays et, d'autre part, à attirer la paysannerie dans leur sphère d'influence. Ils avaient l'intention de remplacer, dans le plus court délai passible, la propriété privée sur les terres, qui selon les préceptes marxistes-léninistes gardait un caractère capitaliste, par la propriété collective. Mais jusqu'à ce que la réforme agraire fût légiférée, le parti communiste et les organisations politiques de sa sphère d'influence n'ont pas initié, officiellement, de propagande sur le thème de la socialisation des terres. des a-n

Le lendemain de la promulgation du décret no. 83/1949, le parti communiste a effecuté un tournaut de 180° dans son attitude vis-à-vis de la paysannerie. Le 3 mars 1949, la réunion plénière du comité central du parti travailliste roumain a entamé le débat du programme de la collectivisation de l'agriculture. Durant les mois qui ont précédé la promulgation du décret no. 83/1949, on assiste à une offensive du Ministlre de l'agriculture, soutenue par toute la machine administrative de l'état, contre les personnes et les institutions propriétaires dont la principale activité n'était pas l'agriculture, ou bien contre celles considérées comme ne cultivant pas leurs terrains dans des condition satisfaisantes, cela dans le but de les accapares. Le résultat en a été le fait que, à partir de l'automne 1948, beaucoup de propriétaires ont renoncé à leurs terres. Il y eu jusqu'à des paysans devenus propriétaires par la loi du 23 mars 1945 qui ont fait des déclarations de renoucement leur nombre étant tres élevé parmi les bénéficiaires des terres de la minorité allemande de Transylvanie.

Le même mois où l'état s'est approprié les restes des terres des grands propriétaires, les attaques de ses organes dirigées contre les propriétaires à exploitations moyennes se sont intensifiées. Menacés des sanctions insérées dans la loi pour le sabotage économique, ceux-ci ont été forcés en nombre toujours plus grand de „renoncer" à leurs biens fonciers. A des presions similaires ont été soumis les dirigents des institutions ecclésiastiques. Parallèlement, on enregistre aussi un processus de confiscation par l'état des terres des propriétaires qui ne les cultivaient pas conformément aux normes établies par les organes de ressort. Cette mesure a affecté au même titre toutes les catégories d'agriculteurs y compris ceux qui avaient obtenu des terres par la réforme agraire de 1945. Après 1949 la confiscation des propriétés foncières rurales a été appliquée aussi aux

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paysans qui n'acquittaient à l'échéance leurs dettes aux anciennes instituions ou aux nouvelles banques d'état.

Les effets de la politiques agraire après 1947 ont abonti à l'accroissement considérable du patrimoine foncier de l'état. De 143.290 ha que détenaeint les fermes d'état en 1947, leur surface s'est accrue à 280.694 ha en 1948. Les années suivantes, effet de la dépossession de toujours plus de propriétaires fonciers ruraux, par voies légales ou ilégales, le patrimoine de l'état a constamment augmenté. En 1958 l'état détenait 1.329.018 ha de terrain agricole, soit 10,0% de la surface agricole de Roumaine. Par de telles voies, la propriété rurale de l'état s'est développée continuellement au déterment de la propriété individuelle paysanne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANȚA COSTEA

O PIESĂ NOUĂ PENTRU CATALOGUL PICTURII BIZANTINE ÎN ROMÂNIA

Lucrarea care a determinat prezentul studiu — o icoană a Maicii Domnului cu Pruncul din „colecția" bisericii Visarion din București — nu oferă vreun argument aparent, de circulație sau apartenență [1], care să o asocieze nemijlocit istoriei artei românești. Ea se integrează însă, prin caracterul bizantin al conținutului formal, fondului general de raportare al picturii medievale pe teritoriul românesc.

Este o icoană din secolul XIV, de mici dimensiuni, 28,5×20 cm, pictată în tempera pe lemn și protejată de o ferecătură din argint ciocănit, cizelat și traforat. Reprezintă pe Maica Domnului în picioare, cu Pruncul, purtînd calificativul iconografic ἡ κεχαριτωμένη cea plină de har ; este salutul îngerului la Buna Vestire : χαῖρε, κεχαριτωμένη, (Luca, I, 28).

Termenul este rar în iconografia marială, dar nu neobișnuit. Este pus în bibliografie în legătură cu icoana titulară a mănăstirii eponime din Constantinopol μονὴ τῆς θεοτόκου τῆς κεχαριτωμένη fondată de Irina Duca soția lui Alexis Comnenul, „cel mai tîrziu la începutul secolului XII", după cercetările lui R. Janin [2], mănăstire celebră prin tipiconul dat de împărătească înainte de 1118. În acest tipicon se menționează, în cap. 66 „Despre luminarea zilnică a sfintei biserici", περὶ τῆς τοῦ θείου ναοῦ καθημερίνης φωταγωγίασ, „candele... în fața Născătoarei de Dumnezeu Keharitomeni... una", κανδῆλαι... ἔμπροσθεν τῆς κεχαριτωμενῆς θεοτόκου μια [3]. Nici o indicație în text despre configurația icoanei. În literatură este cunoscută o altă icoană, reprodusă în frescă, a Keharitomenei, în Cipru, lîngă Lagudera, datată 1192. Maica Domnului zisă și Arakiotissa, după sfîntul titular al mănăstirii, apare tot în picioare ; flancată însă de îngeri purtînd instrumentele Patimilor, intră în alt complex iconografic [4].

---

[1] O ipoteză plauzibilă ar pune în relație această icoană cu preocurile de bizantinologie ale lui D. Petrescu, preot al bisericii Sf. Visarion în perioada interbelică, autor al *Tratatului de paleografie muzicală bizantină*, București 1967 ; e posibil deci ca pr. D. Petrescu, colecționar de opere de artă (sursă orală) s-o fi recunoscut, în mediile pe care le frecventa, ca exemplar tipic al culturii bizantine tîrzii și să o fi transformat în piesă a colecției sale.

[2] R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin — première partie. Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique*, tome III, *Les églises et les monastères*, Paris, 1953, p. 196—198.

[3] Miklosich și Müler, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, t. V, Viena, 1887, p. 371.

[4] Hans Belting, *An Image and its Function in the Liturgy : the Man of Sorrows in Bybantium* în *DOP*, 34—35, (1980—1981), p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Keharitomenele din Cipru și București nu oferă argumente suficiente în favoarea integrării în una din cele două clase iconografice mariale stabilite de savanți ; una conținînd reproduceri de icoane celebre, desemnate de termeni care „se raportează cu siguranță la icoanele Mariei“ [5], cealaltă incluzînd „calificative care se aplică persoanei Fecioarei“ [5a].

Poate fi egal vorba de reproducerea icoanei din mănăstirea Keharitomenei, adică de „prima serie în care se înscriu Hodighitria, Vlahernitotissa, Hagiosoritissa, care se referă toate la sanctuare celebre din Constantinopol dedicate Fecioarei“ [6] în care icoanele venerate sub aceste titluri au lansat o serie „topografică“, sugerată încă de Kondakov [7]. Ele sînt considerate tipurile cu cea mai mare stabilitate a posturii iconografice. Prezența Mariei în picioare ar fi singurul element comun celor două imagini κεχαριτωμένη. Diferența de conținut iconografic și lipsa de celebritate atestată a mânăstirii eponime [8] ar scădea din plauzibilitatea ipotezei.

A doua clasă, a „calificativelor morale“ aplicate nu icoanei ci persoanei Mariei, permite relativizarea maximă a relației postură-epitet iconografic. Conotația poetică a termenului „cea plină de har“ desemnează o preferință literară în „creația“ iconografică ; „din secolul XII și în special sub Paleologi, bizantinii au cunoscut moda bisericilor și a imaginilor lui Hristos și ale Fecioarei ale căror nume relevau o calitate sau o activitate [...] la sfîrșitul secolului XIII sub Paleologi vedem ridicîndu-se [...] biserici desemnate prin nume de acest fel, „Fecioara adevăratei speranțe“, „Fecioara țara celui necuprins“ [...] se constată această prioritate a preocupărilor literare [...] aceste tipuri, formule consacrate, nu mărturisesc o tentativă de creație iconografică originală *în raport* [s. a.] cu fiecare din definițiile verbale ale acestor figurări“ [9].

Clasificarea termenului discutat așteaptă noi probe.

La un nivel de generalitate mai mare însă, Keharitomena de la Visarion se integrează familiei Tandreței în varianta „sentimentului reținut“ dată de ușoara distanță dintre Theotokos și Fiu. Bizantinologii nu au un consens asupra semnificației acestui sentiment. Mulți înclină spre nuanțele maternității, în timp ce A. Grabar, considerînd tema ca fiind preferată sfîrșitului de Ev Mediu, căci reflectă „expresiile cele mai individuale și mai intime ale credinței“ [10] asupra cărora se concentra arta bizantină tîrzie, stabilește că „tandreța“, alături de alte teme, „erau înainte de toate evocări ale rugăciunii de intercesiune ale Theotokos-ei“ [10a]... „imagini străine oricărui episod istoric“ [11].

Icoana de la Visarion constituie o nouă figură a prezenței sacrului într-o pictură care se prezintă ca o coeziune de coincidențe formale par-

[5], [5a], [6] A. Grabar, *Remarques sur l'iconographie byzantine de la Vierge*, în *L'art paléochrétien et l'art byzantin. Recueil d'études 1967—1977*, Variorum Reprints, London, 1979 cap. XI, p. 170.

[7] Sanctuare celebre ale căror icoane au fost venerate și reproduse se aflau și în provincia bizantină și în orașele rusești.

[8] R. Janin, *La géographie*, p. 199 : „Nu a rămas nimic pînă astăzi din mânăstirea Theotokos Keharitomeni și amintirea ei nu s-a transmis în tradiție.“

[9] A. Grabar, *A propos d'une icône byzantine du XIVe siècle au Musée de Sophia. Notes sur les sources et les procédés des peintres sous les Paléologues*, în „Cahiers Archéologiques“ X, 1959, p. 303.

[10], [10a] A. Grabar, *Remarques...*, p. 175.

[11] *Ibidem*, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţiale : de la Theotokos în picioare ἡ χώρα τοῦ ἀχωρητοῦ reprezentată în mozaic în biserica mânăstirii Chora, la o Theotokos a Tandreţei, contemporană în frescă, în paraclisul aceleiaşi mănăstiri = imagini databile în deceniul al treilea al secolului XIV [12], la icoana Maicii Domnului Peribleptos din Ohrida, considerată de Radojčić ca „operă de şcoală constantinopolitană de la începutul secolului XIV" [13], la icoana Tandreţei de la Galeria Tretiakov, „o excelentă pictură de la mijlocul secolului XIV" [14], cunoscută ca „Molebnita" „aceea care se roagă" — vezi intercesiunea depăşind maternitatea — pe care Antonova şi Mneva o consideră rusească [15]; Grabar = sîrbească pentru apropierea iconografică rară de icoana de la Dečani, (Theotokos a Tandreţei, de la jumătatea secolului XIV).

Conexiunile făcute nu intenţionează să conducă spre un anume „centru" de pictură din secolul XIV. Ezitările savanţilor în definirea tentelor etnice ale stilului paleolog („idealism şi severitate" în pictura greacă, „realism" sau „lirism" în cea sîrbă, caracteristici care nu funcţionează însă sistematic) i-au condus în cele din urmă la o nouă imagine, înlocuind-o pe cea şcolilor naţionale şi anume imaginea unui fenomen unic, care, considerat sinoptic, integrează manifestări stilistice divergente, rezervînd însă locul de excelenţă, autonom, Constantinopolului, ca nucleu al clasicismului formal [16].

Deşi conţine unele analogii cu imaginile Chorei şi ale Mariei Peribleptos din Ohrida, este greu de apropiat Kecharitomena de la Visarion de clasicismul constantinopolitan. Ea putea fi produsă oriunde în zona bizantină, chiar în teritoriul sîrbesc care, de la sfîrşitul secolului XIII şi în tot cursul secolului XIV — exceptînd perioada de aproximativ trei decenii după mijlocul secolului în care Biserica sîrbă a fost anatemizată de Patriarhia de Constantinopol — îşi datorează conform concluziilor lui Radojčić, nivelul de valoare, colaborării continui cu Bizanţul [17]. Cînd el numeşte „icoane sîrbeşti", aplică de fapt nu un criteriu stilistic (neconvingător susţinut de tenta „realistă" sau de „libertatea maternităţii") la care singur va renunţa ulterior [18] ci unul preponderent topografic, de apartenenţă la monument — prin inscripţii, documente, istorii medievale locale sau integrare în pictura murală.

Fenomenul stilistic paleolog capătă deci în ultimele viziuni de metodă un caracter de „universalitate" în interiorul ariei sud-est europene. Theotokos de la Visarion este o imagine din multiplele aspecte ale acestui complicat organism.

Figura în picioare a Fecioarei, întîlnită în variantă murală în perioada paleologă în bisericile din Serbia şi Macedonia pe pilaştrii flan-

[12] Paul Underwood, *The Kariye Djami*, New York, 1966, t. II, fig. 187, t. III, fig 249.

[13] Sv. Radojčic, *Die Serbische Ikonenmalerei vom 12 Jahrhundert bis zum Jahre 1459*, J. Ö. B., 1956, p. 74.

[14] A. Grabar, *Les images de la Vierge de Tendresse*, în *L'art paléochrétien...* cap. IX, p. 13.

[15] V. I. Antonova şi N. E. Mneva, *Katalog drevne-russkoj živopisi*, Moskva, 1963, p. 246, n. 210.

[16] Sv. Radojčic, *La pittura bizantina dal 1400 ai 1453*, în „Rivista di studii bizantini e neoellenici". XV, 1968, p. 41—60, M. Hatzidakis, *Classicisme et tendences populaires au XIVe siecle*, în „Actele Congresului XIV de Bizantinologie", Bucureşti, 1971, p. 97—134.

[17] Sv. Radojčic, *Die Serbische...*, p. 72, 74, 80.

[18] Idem, *La pittura...* .

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd bema, în Constantinopol, în catoliconul și paraclisul Chorei, are foarte rare transpuneri în tempera (accentele verzi pe maforionul brun conțin chiar o sugestie de tratare murală).

Reluată într-o icoană de dimensiuni atît de restrînse, 28,5×20 cm, destinată vederii de aproape deci devoțiunii particulare cu intensitate atît de specială în secolul XIV, ea dă măsura, prin amploarea posturii și semnificația de intercesiune a Tandreței, proceselor interioare ale individului în raport cu sacrul la sfîrșitul civilizației bizantine. Curba amplă a maforionului, cu o savantă reluare pe mîna stîngă a Mariei ca și foarte discretul duct auriu sugerînd galonul, implică un lirism intens și grav cu corespondent în semnificația iconografică și foarte propriu conținuturilor emotive ale artei paleologe.

O complexitate specială a acestor procese interioare o introduce contemplarea — conform imaginii literare a lui Manuel Philès în secolul XIV — a grădinii paradisiace în ornamentele vegetale și florale de pe ferecătura de argint : „Contemplu Edenul, aurit al icoanei/ în care plantele imitate prin artă / Par să înconjure pe creatorul Edenului“ [19].

Χρυσῆν θεωρῶ τὴν Ἐδὲμ τῆς εἰκόνος
Ἐν ᾗ τὰ φυτὰ τεχνικῶς ἡρμοσμένα
Δοκοῦσι κυκλοῦν τῆς Ἐδὲμ τὸν ἐργάτην

Ferecătura-ofrandă „era o manieră evidentă și tradițională de a materializa strălucirea morală a imaginilor sacre“ [20]. Originile ei trebuie asociate, conform tuturor cercetărilor artelor somptuare, de la Ebersolt la Hatzidakis și A. Grabar [21], concepției de decorare a temploanelor cunoscute încă din secolul VI a fi fost acoperite cu aur și argint : mărturie stă descrierea Haghiei Sofii de către Paul Silentiarul, la a doua sfințire a bisericii în anul 562, (Migue, *PG* 86, 2, 2145—2147), unde se vorbește despre imagini de sfinți în arhitrava templonului-medalioane în argint ciocănit ; sînt celebre apoi descrierile bisericii Nea din Palatul imperial, a lui Vasile I Macedoneanul (secolul X), în care Constantin Porphyrogenetul vorbește despre templonul avînd toate din argint, aur, pietre prețioase și perle [22] : ἐξ ἀργύρου πάντα περιεχυμένου... τὸν χρυσὸν καὶ λίθοι τιμίοις ἐκ μαργαριτῶν ἠμφιεσμένους — (PG 109, 341).

La fel în biserica Sotir a aceluiași cititor, după descrierea lui Theophanes Continuatus, „solul era acoperit cu foi groase de argint lucrate cu ciocanul... acești orfevri împodobiseră pereții cu plăci de aur, pietre prețioase și perle ; cancelul avea coloane și bază de argint, antablament aurit“ [23].

Din aceste ansambluri nu a rămas nimic în afara descrierilor, majoritatea ferecăturilor păstrate datînd din perioada paleologă.

Programul decorativ stabilizat în secolul XIV în raport cu lucrările repertoriale de A. Grabar este în mare măsură cel întîlnit în icoana

[19] A. Grabar, *Les revêtements en or et en argent des icônes byzantines du Moyen Age*, Venise, 1975, p. 16 ; *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, Stuttgart, 1966, Bd. III, col.. 329—332.

[20] *Ibidem*, p. 6.

[21] J. Ebersolt, *Les arts somptuaires de Byzance*, Paris, 1923, p. 62, 110—112 ; M. Hatzidakis, *Ikonostas*, în *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, col. 329—332 ; A. Grabar, *Les revêtements...*, p. 3, 15—17.

[22] M. Hatzidakis, *Ikonostas* col. 329—331.

[23] Apud J. Ebersolt, *Les arts...*, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Keharitomenei din Bucureşti : fleuroane în entrelacuri, arhaizante, zice autorul catalogului, căci se întîlnesc şi în jumătatea secolului XIII pe ferecătura icoanei Bunei Vestiri de la Ohrida şi pe vignete de manuscrise începînd cu mijlocul secolului X [24].

Pe margini decorul e completat de butoni în relief traforaţi, cu noduri de entrelacuri.

Referinţele sînt numeroase pentru secolul XIV : Maica Domnului cu Pruncul de la Galeria Tretiakov, datată după donatori la sfîrşitul secolului XIII — începutul secolului XIV, 32×25 cm, pictură rusească din secolul XV—XVI (atribuire Alice Bank) [25], Maica Domnului cu Pruncul din Oruženaia Palata, secolul XIV, 38x29,5 cm [26], ş. a.

Icoana de secol XIV din Bucureşti completează deci catalogul rezonat al ferecăturilor în argint bizantine, punînd, prin pictură, bazele — alături de icoana procesională bilaterală de la mănăstirea Neamţ, reprezentînd Hodighitria şi Sf. Gheorghe, atelier constantinopolitan din prima jumătate a secolului XIV — catalogului românesc de icoane bizantine, la care se poate adăuga imaginea Răstignirii din colecţia D. Dumitrescu din Bucureşti, probabil variantă provincială de secol XV [27].

Deşi lipsită de context istoric precizat, Keharitomena din Bucureşti implică un Weltanschauung care a fuzionat ireversibil cu civilizaţia românească.

[24] A. Grabar, *Les revêtements* .., p. 47.

[25] A. Bank, *Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums*, Leningrad, 1985, fig. 252.

[26] A. Grabar, *Les revêtements*..., fig. 45.

[27] *Cultura bizantină în România*, Bucureşti, 1971, cat. 54 şi il. (marcată prin numărul de catalog).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUKÁCS ANTAL

O CAMPANIE ANGEVINĂ NECUNOSCUTĂ DIN ANUL 1382

Constituirea statelor feudale românești, componentă esențială a marilor restructurări de forțe care au afectat decisiv configurația politică a Europei răsăritene și sud-estice în veacul XIV, a fost înregistrată în cîmpul relațiilor internaționale sub forma unui permanent efort angajat pentru emanciparea teritoriilor lor de sub dominația statelor care-și disputau stăpînirea politică a regiunii.

Dintre acestea din urmă, redutabil s-a dovedit a fi regatul ungar, prin perseverența cu care a urmărit realizarea veleităților sale hegemonice, mai cu seamă în vremea regelui Ludovic de Anjou (1342—1382). Ambițiosul program politic al angevinului, care viza subordonarea teritoriilor de la est și sud de Carpați în cea mai strictă dintre variantele dominației politice, s-a lovit însă de rezistența fermă a Țării Românești și a Moldovei care-și afirmau acum, într-o fază mai avansată a închegării lor statele, dreptul la existență de sine stătătoare [1].

Tentativele repetate de impunere a suzeranității angevine urmăreau reducerea domnilor români la condiția de demnitari regali și înscrierea statelor feudale românești, ca *partes Transalpinas, terra nostra molduana* etc., în sistemul hegemonic al regelui. Aspectul politic a fost secondat cu consecvență de cel confesional, nu mai puțin intransigent, materializat în încercările de convertire a populației românești la religia catolică și cuprinderea ei în sistemul instituțional al bisericii romane [2]. Din schema acțiunii angevinului nelipsit a fost și elementul economic, regatul ungar fiind angajat cu interese majore în comerțul cu Orientul asiatic, prin intermediul Mării Negre, asigurarea controlului asupra drumului comercial (drumul Brăilei) care mijlocea acest schimb de mărfuri constituind unul din mobilurile determinante ale acțiunii politice angevine în zonele transcarpatice [3].

Expansionismul regatului angevin a generat momente de maximă tensiune, transformate în conflicte militare de o deosebită intensitate. Punctul culminant al confruntărilor a fost atins în decada a opta a secolului, cînd regele s-a văzut constrîns să înfrunte întreaga salbă de state din aria hegemoniei angevine. Succesele militare din anii 1375—1377 i-au permis o ultimă stabilizare a situației, dar continuarea cu o intensitate și mai mare a politicii de dominație rigidă, care nu lăsa loc tole-

[1] S. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 33—65 cu bibliografia problemei.

[2] *Ibidem*, p. 76—96 și 205—221.

[3] M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII și XIV*, București, 1981, p. 148—155 ; Papacostea, *Geneza*, p. 151—157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ranței politice și confesionale, condamna implacabil durabilitatea întregului său sistem hegemonic [4].

Cunoașterea luptei pentru neatîrnare a statelor feudale românești în primul veac de existență, în pofida importantelor progrese din ultimele decenii, este încă marcată de precaritatea documentației. Strădaniile istoricilor s-au lovit adeseori de caracterul lacunar și echivoc al izvoarelor, deslușirea semnificațiilor unor evenimente sau modalitatea concretă a derulării altora rămînînd în stadiul ipotezelor de lucru. Progresul cercetării depinde, într-o astfel de situație, de detectarea unor surse noi, de a căror existență în arhivele mai puțin cercetate nu ne îndoim, care să ofere noi puncte de sprijin în elucidarea aspectelor mai puțin cunoscute ori controversate.

Un document relativ recent publicat, cu toate că nu este scutit de caracterul echivoc mai înainte amintit, atestă redeschiderea stării conflictuale dintre regatul ungar și spațiul românesc cu puțin timp înainte de moartea regelui Ludovic de Anjou [5]. Fără a fi în măsură să determinăm în mod precis zona geografică în care s-a consumat conflictul, aducem totuși documentul în atenția istoriografiei noastre cu speranța utilității lui pentru cercetările viitoare.

Este vorba despre un act de prorogare a proceselor, emise în mod obișnuit pentru participanții la expedițiile militare ale regatului. La 11 iulie 1382, Ludovic poruncește tuturor judecătorilor săi să amîne pînă la data de 6 octombrie toate procesele lui Ștefan de Ugrolth, slujitorul palatinului Nicolae de Gara, din cauza participării acestuia la campania organizată sub conducerea palatinului „dincolo de Țara Românească".

Campania nu a fost cunoscută pînă acum din alte izvoare, contemporane sau mai tîrzii. În mod regretabil, concizia documentului nu permite determinarea mai exactă a scopului și a împrejurărilor care au generat acțiunea. Editorul documentului a propus localizarea ei în Țara Românească și a explicat-o prin eventualele dezordini provocate de progresele prozelitismului catolic, culminînd cu crearea celei de-a doua episcopii catolice, cea de Argeș [6].

Lăsînd deoparte pentru moment dificultatea ridicată în calea acestei identificări geografice de sensul prepoziției din secvența *ultra partes Transalpinas*, aspect pe care reputatul specialist nu l-a luat în considerare, socotim utilă trecerea în revistă, fie și sumară, a evoluției raporturilor Țării Românești cu regatul ungar în a doua jumătate a deceniului al optulea, întrucît ele nu puteau să nu fie implicate într-o acțiune a regelui întreprinsă fie împotriva, fie dincolo de hotarele Țării Românești.

Cursul acestor raporturi a fost imprimat de consecințele marilor conflicte militare din anii 1375—1377. Campania din vara anului 1375, organizată de Ludovic împotriva Țării Românești, nu s-a încheiat cu rezultatele scontate. Statul muntean nu a putut fi readus sub domina-

[4] Ch. I. Brătianu, *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier Basarab en 1377*, în *RHSEE*, II, 1925, p. 73—82; idem, *Les rois de Hongrie et les Principautés Romaines au XIV siècle*, în *BSHAR*, XXVIII, 1947, p. 26—29; Papacostea, *Geneza*, p. 58—65 și 113—124.

[5] Kumorovitz L. Bernát, *I. Lajos királyunk 1375. évi Havasalföldi hadjárata (és „török") háborúja*, în „Századok", 117, 1983, nr. 5, p. 978. Articolul ne-a fost semnalat de Șerban Papacostea căruia îi mulțumim și pe această cale pentru întregul sprijin acordat.

[6] *Ibidem*, p. 971.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţia angevină, doar Severinul fiind recucerit în urma unor lupte aprige ale căror zvîcniri nu se stinseseră pe de-a întregul nici spre sfîrşitul anului. Recuperarea banatului de Severin a fost totuşi realizată, căci la 25 ianuarie 1376 în funcţia de ban îl găsim pe Ioan Treutel [7].

Situaţia s-a agravat în anii următori, regatul ungar fiind ameninţat de o ridicare generală la luptă a statelor care făceau parte din construcţia politică angevină. Ameninţat simultan în Halici şi Polonia, în Ţara Românească şi la Vidin, Ludovic a reuşit să-şi salveze poziţiile cu preţul unui uriaş efort militar. În 1377, obţinînd o victorie dublă, în nord împotriva lituanienilor, iar în sud împotriva unei coaliţii din care n-a lipsit nici domnul Ţării Româneşti, regele şi-a asigurat autoritatea în răsărit, putîndu-se angaja cu toate forţele în războiul purtat împotriva Veneţiei [8].

Ţara Românească nu a revenit însă imediat nici de data aceasta în orbita hegemoniei angevine : la 19 noiembrie 1377, regele îşi exprima doar speranţa că ea va ajunge în mîinile sale [9].

Reconcilierea cu regatul ungar s-a produs în anii următori sub presiunea exercitată de Ludovic, dar foarte probabil şi datorită modificărilor intervenite în conjunctura politică internaţională. Evoluţia războiului Chioggiei (1376—1381) dintre Veneţia şi alianţa genovezo-ungară în defavoarea celei dintîi, aliată a Ţării Româneşti dacă acordăm crezare unui izvor italian [10], precum şi restaurarea dominaţiei angevine în Moldova, au fost de natură să-l determine pe Radu I să revină la legătura cu regatul ungar [11].

Documentaţia existentă nu îngăduie reconstituirea exactă a conţinutului şi a limitelor acestei reconcilieri, presupunem însă că ea a îmbrăcat forma unui compromis, domnul român evitînd, ca şi înaintaşii săi, concesiile definitive care l-ar fi lipsit de posibilitatea de acţiune în condiţii favorabile.

O serie de indicii, mai ales din domeniul politicii religioase, certifică noua orientare politică a lui Radu I. Seria lor este deschisă de actul din iunie 1379 prin care papa Urban VI permitea minoriţilor din vicariatul Bosniei să întemeieze noi mănăstiri în Serbia şi în Ţara Românească [12]. Urmează apoi numirea unor inchizitori în Ţara Românească şi Moldova la 1 aprilie 1381 [13]. În sfîrşit, crearea episcopiei catolice de Argeş, subordonată arhiepiscopiei de Kalocsa, la 9 mai 1381 [14].

[7] *Ibidem*, p. 921; autorul citează două documente inedite, necunoscute pînă acum de istoricii noştri, care-l atestă pe Ioan Treutel în demnitatea de ban al Severinului la 25 ianuarie şi 8 martie 1376. Numirea sa încă în anul precedent, presupusă doar pînă acum, îşi dobîndeşte astfel cuvenitul suport documentar.

[8] Papacostea, *Geneza*, p. 58—65 şi 113—124.

[9] *DRH*, D. I., p. 110—112.

[10] Gh. I. Brătianu, *L'expédition*, p. 81.

[11] Idem, *Marea Neagră*, Bucureşti, 1988, II, p. 191—194; M. Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-début du XVe siècle)*, Paris, 1977, I, p. 90— 91; Papacostea, *Geneza*, p. 249—252.

[12] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 268—269.

[13] Papacostea, *Geneza*, p. 63.

[14] „Dominus noster dominus Urbanus papa VI. VII. Id. Maii anno quarto *erexit locum de Argos in Walachia maiori in civitatem et constituit ecclesiam cathedralem, cui praefecit in episcopum fratrem Nicolaum Antonii ordinis praedicatorum et vocatur ecclesia Argensis in provincia Colocensi*", *Der Liber Cancellarie Apostolicae vom Jahre 1380 und der Stilus palatii abreviatus Der Dietrichs von Nieheim*, ed. G. Erler, Leipzig, 1888, p. 25—26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toate aceste acţiuni implică sprijinul autorităţii politice angevine, înzestrată cu misiunea cruciată în Balcani, misiune ce îngloba şi unirea cu Roma a populaţiilor ortodoxe. Menţinerea doar a acestei categorii de informaţii referitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu regatul ungar nu prezintă nimic insolit dacă avem în vedere raritatea izvoarelor medievale păstrate şi organizarea mai evoluată a cancelariei pontificale.

Succesele din planul confesional ale regatului, în special înfiinţarea unei episcopii în chiar reşedinţa domnească, nu se pot concepe fără acordul domnului român, cu toate că pătrunderea catolicismului nu putea să nu fie privită cu rezerve, dat fiind substratul politic al fenomenului religios.

Bucurîndu-se de asistenţa puterii regale, convertirea populaţiei ortodoxe de către ordinul minoriţilor a luat proporţii nemaiîntîlnite. Potrivit datelor furnizate de călugării înşişi, 400.000 de „schismatici" au fost aduşi la unitatea cu biserica occidentală în cursul unui singur an [15]. Cifra este exagerată, dar are totuşi calitatea de a sugera amploarea deosebită a acţiunii.

Metodele violente de convertire folosite de minoriţi, mai bine cunoscute acum, prin introducerea în circuitul istoriografiei româneşti a scrierilor aceluia care a condus timp de patru decenii destinele vicariatului Bosniei, Bartolomeu de Alverna, s-au lovit de rezistenţa populaţiei româneşti, mai ales de cea a clerului ortodox. Despre acţiuni de mari proporţii, care să fi necesitat intervenţia armatei regale, nu avem însă nici o informaţie, nici la Bartolomeu de Alverna şi nici în vreo altă sursă.

Menţinerea relaţiilor dintre Ţara Românească şi regatul angevin este atestată de documentul dat la 1 martie 1382 în Cîmpulung de către Grigore, episcopul de Severin şi al Ţării Româneşti, în care se consemnează ridicarea la rangul de subdiacon a unui călugăr al mănăstirii [17]. Prezenţa la Cîmpulung şi îndeplinirea unor obligaţii ce ţineau de calitatea de episcop nu ar fi fost posibile într-o stare de conflict, generat înainte de toate de motive religioase, între cele două state.

Nici în raporturile comerciale nu se înregistrează vreo îngrădire după cum ne lasă documentele să înţelegem. Dimpotrivă, la 14 martie 1382, Ludovic de Anjou întăreşte Sibiului dreptul de depozit în comerţul desfăşurat cu Ţara Românească [18].

În sfîrşit, ipoteza localizării campaniei în Ţara Românească se leagă strîns de datarea întemeierii episcopiei Argeşului în anul 1382 şi nu în anul 1381. Datarea, acceptată de B. L. Kumorovitz [19], se sprijină însă pe o conjectură, nesusţinută de vreun document. Ea reprezintă de fapt o simplă presupunere făcută încă de J. Karácsonyi [20] care urmărea să elimine contradicţia dintre titlul de „episcop al Severinului şi al Ţării Româneşti" al lui Grigore din documentul amintit mai sus şi anul con-

[15] Papacostea, *Geneza*, p. 91.
[16] *Ibidem*, p. 90—96.
[17] *DRH*, D, I. p. 112—113.
[18] *Ibidem*, p. 113—114.
[19] *Op. cit.*, p. 971.
[20] J. Karácsonyi, *Az Argyasi (Argesi, Ardisi) püspökség*, Budapesta, 1905, p. 5—6; cf. şi C. Auner, *Episcopia catolică a Argeşului*, în „Revista Catolică", 1914, 3, p. 439.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnat de cancelaria pontificală pentru începuturile diocezei argeşene (1381).

Dincolo de toate aceste obiecţii, este momentul să revenim asupra elementului cuprins chiar în documentul pe care-l prezentăm şi care se opune indicării Ţării Româneşti drept ţintă a expediţiei conduse de palatin.

Interpretarea în sensul avansat de editor a informaţiei s-ar putea accepta numai în condiţiile echivalării prepoziţiei *ultra* cu *ad, in* etc., folosite în documentele vremii, sens pe care nu-l atestă însă nici un dicţionar. În construcţii identice sau asemănătoare, prepoziţia *ultra* se întîlneşte, după ştiinţa noastră, doar în două documente dar în ambele cazuri este rezultatul unei greşeli sau intervenţii ulterioare [21].

Rezervele exprimate ne obligă să luăm în considerare şi posibilitatea organizării campaniei în direcţia indicată de document : „dincolo de Ţara Românească".

La sud de Dunăre, interesele regatului ne-ar îndrepta atenţia spre statul bulgar de la Vidin, important atît din punct de vedere politico-militar, prin rolul său de cap de pod în acţiunile balcanice ale regatului ungar, cît şi din punct de vedere economic, ca segment al drumului comercial care lega Marea Adriatică de Ungaria, fie prin Orşova şi Timişoara, fie prin Ţara Românească şi Sibiu. Izvoarele păstrează însă aceeaşi regretabilă tăcere cu privire la raporturile dintre ţaratul de Vidin şi Ludovic de Anjou după evenimentele, nici ele prea clare, din anul 1377 [22].

O acţiune de cruciată antiotomană este şi ea puţin probabilă, pentru că ea ar fi trebuit să se reflecte în demersurile pe care regele obişnuia să le întreprindă pe lîngă scaunul papal în asemenea cazuri.

Analiza situaţiei politice din regiunea Strîmtorilor şi a bazinului pontic relevă o neaşteptată, dar posibilă, punte de legătură între acţiunea militară angevină din 1382 şi despotatul lui Dobrotici.

După cum este cunoscut, în primăvara anului 1382 sosea la Genova vestea deteriorării situaţiei politice din regiunile Romaniei şi ale Mării Negre datorită instabilităţii politice de la Constantinopol şi a războiului în curs de desfăşurare dintre coloniile genoveze şi Dobrotici [23]. Amîndouă seriile de evenimente constituiau grave primejdii pentru aplicarea în condiţii favorabile a clauzelor tratatului de pace de la Torino (8 august 1381) prin care, deşi nu se reuşise eliminarea Veneţiei din comerţul pontic, se asigurase preponderenţa genoveză pe ţărmurile nord şi

[21] *DRH*, D, I., p. 184 şi 247. Documentul din 1410 are multe ştersături, răzături şi îngroşări de litere, iar cuvîntul *Transalpinas* (scris cu *ss !)* a fost îndreptat din *Transsiluanas;* vezi V. Pervain *Din relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria la sfîrşitul veacului al XIV-lea*, în *AIIAC*, XVIII, 1979, p. 102—103, nota 67. În documentul din 1427, construcţia *ultra dictas Transalpes* este greşită şi se explică probabil prin intenţia continuării acţiunii despre care este vorba şi la sud de Dunăre.

[22] Informaţia cronicarului Ioan arhidiacon de Tîrnave potrivit căreia ţarul bulgar şi-ar fi păstrat fidelitatea faţă de rege nu prezintă garanţie dacă ar fi numai s-o comparăm cu cea similară referitoare la Nicolae Alexandru (Schwandtner, *SRH*, I., p. 174 şi 191).

[23] J. W. Barker, *Miscellaneous Genoese Documents on the Levant World of the Late Fourteenth and the Early Fifteenth Century*, în „Etudes byzantines", 6, 1979, 1—2, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vest-pontice [24]. Ireductibila rivalitate veneto-genoveză în Mediterana Orientală şi în Marea Neagră a polarizat în jurul ei aproape toate statele din zonă, printre ele aflîndu-se atît regatul ungar, ca principal aliat al genovezilor, cît şi statul dobrogean, în conflict neîntrerupt cu coloniile genoveze încă de la începutul deceniului al şaptelea al secolului [25].

Rolul lui Dobrotici în evenimentele politice şi militare care au precedat ca şi în cele care au urmat după ultima mare confruntare dintre republicile italiene, cel de-al treilea război al Strîmtorilor, numit şi războiul Chioggiei sau războiul de la Tenedos (1376—1381), a fost sesizat încă de la începutul secolului de către Nicolae Iorga [26], cercetările lui Gh. I. Brătianu fiind acelea care au restituit anvergura pontică a politicii despotului dobrogean [27]. Publicarea unor documente noi în ultimele decenii a permis redeschiderea discuţiei cu importante posibilităţi de nuanţare a aprecierilor [28].

Implicarea lui Dobrotici în lupta pentru sferele de influenţă comercială din Marea Neagră şi de la Dunărea de Jos dobîndeşte o nouă dimensiune prin punerea în legătură a campaniei conduse de palatinul Nicolae de Gara cu războiul dintre coloniile genoveze şi statul dobrogean.

Coordonatele principale ale politicii despotului au fost dictate pe de o parte de conjunctura politică şi economică nouă, creată în regiune după cel de-al doilea război al Strîmtorilor (1350—1355), iar pe de altă parte de pierderea importantelor porturi de la Mesembria şi Anchialos, cucerite mai întîi de ţarul bulgar din Tîrnovo, iar din 1367 de Amedeu de Savoia în contul împăratului bizantin [29].

În privinţa primului factor, conjunctura politico-economică, determinante au fost acţiunile Genovei care, neputînd opri pătrunderea veneţiană în bazinul pontic, a continuat operaţia de subordonare a principalelor puncte strategice şi comerciale de pe litoralul nord-pontic (Cembalo, Soldaia, Lerici) şi de la gurile Dunării (Chilia şi Licostomo) pentru a contracara în acest fel concurenţa veneţiană [30].

În conflictul cu Veneţia aliatul natural al Republicii ligure s-a dovedit a fi regatul angevin, adversar consecvent al veneţienilor atît în Dalmaţia cît şi la Marea Neagră. Ocuparea coastei dalmate (1358) şi privilegiul comercial acordat negustorilor braşoveni în comerţul cu regiunea gurilor Dunării, au asigurat regatului ungar dubla deschidere la mare şi implicit participarea la schimbul de mărfuri dintre Orient şi Europa Centrală şi Apuseană aducător de mari venituri. Menţinerea controlului asupra celor două drumuri comerciale a devenit o constantă nelipsită a politicii externe a regatului [31].

---

[24] *Liber iurium reipublicae Genuensis*, t. II., Augusta Taurinorum, 1857, în *Monumenta Historiae Patriae*, IX, col. 859—906.

[25] V. Eskenasy, *Din istoria litoralului vest-pontic: Dobrotici şi relaţiile sale cu Genova*, în *RdI*, 34, 1981, 11, p. 2047 — 2063; Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotiţă, Ioancu*, Bucureşti, 1985, p. 118—140.

[26] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, I, Bucureşti, 1914.

[27] Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, p. 190—191.

[28] v. notele 23 şi 25.

[29] S. Papacostea, *„Quod non iretur ad Tanam", un aspect fondamental de la politique génoise dans la Mer Noire au XIVe siècle*, în *RESEE*, XVII, 1979, p. 201—217; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2049.

[30] Papacostea, *Geneza*, p. 251.

[31] *Ibidem*, p. 154—156 şi 251—252.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Colaborarea politico-militară și economică a regatului angevin cu Genova a afectat nu numai interesele Veneției, dar și pe cele ale lui Dobrotici.

Prezența activă genoveză la gurile Dunării, ocuparea Vidinului de către Ludovic de Anjou în 1365 și organizarea banatului Bulgariei precum și reînoirea privilegiului comercial pentru negustorii brașoveni (1368) [32], l-au obligat pe despotul dobrogean să spirijine intervenția domnului Țării Românești la Vidin, fiind unul din garanții reinstalării lui Stracimir pe tronul țaratului, și să declanșeze războiul cu coloniile genoveze după 1370 [33].

Evoluția conflictului cu genovezii, de la simple acțiuni de piraterie din deceniul anterior [34], la un adevărat război naval care a culminat cu capturarea galerei ce asigura paza insulei Licostomo, în septembrie 1373[35], atestă intenția lui Dobrotici de a obține controlul asupra contoarelor de la gurile Dunării [36].

Cursul evenimentelor a fost deviat în anii următori de tentativele lui Dobrotici de a-și impune ginerele pe tronul imperial din Trapezunt și mai ales de izbucnirea războiului Chioggiei în 1376 [37]. Chiar dacă nu s-a stins în întregime, conflictul dintre Dobrotici și genovezi nu mai este înregistrat de izvoarele istorice.

În timpul războiului cu Veneția, convergența intereselor genoveze cu cele ale regatului ungar a favorizat lărgirea colaborării lor pe toate planurile. Acțiunile diplomatice și economice, cu funcție în primul rînd antivenețiană, au avut consecințe deosebit de importante și pentru zona bazinului pontic, deci și pentru statul dobrogean.

La 16 februarie 1378 se încheia tratatul dintre Genova și regatul angevin, ambele părți angajîndu-se la o cooperare militară strînsă pe timp de patru ani [38]. Regele se obliga să lupte împotriva Veneției și a tuturor dușmanilor Genovei pe care-i avea în Italia. Referitor la Dobrogea, plină de consecințe putea deveni clauza care prevedea ca Ludovic să-i socotească drept inamici pe toți adversarii genovezilor din jurul regatului său.

Tratatul a fost urmat de privilegiul comercial din 24 iunie 1379 [39], dat de rege negustorilor genovezi, prin care le acorda libertatea comerțului, cu scutiri de vămi mai mult decît generoase, circulînd „pe apa Dunării și pe uscat, venind de la Orșova spre Timișoara pînă la

---

[32] M. Holban, *op. cit.*, p. 172—175 ; Iosipescu, *op. cit.*, p. 120—121 ; Papacostea, *Genoza*, p. 156—157.

[33] *Ibidem* ; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2050—2051.

[34] M. Balard, *Gênes et l'Outre-Mer, II. Actes de Kilia du notaire Antonio da Ponzò, 1360, Paris* — La Haye, New-York, 1980, p. 161—164 ; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2049—2050 ; Iosipescu, *op cit.*, p. 105.

[35] S. Raiteri, *Atti rogati a Licostomo da Domenico da Carignano (1373) e Oberto Grassi da Voltri (1383—1384)*, în vol. G. Balbi—S. Raiteri, *Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)*, Genova, 1973, p. 207 ; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2051—2052 ; Iosipescu,, *op. cit.*, p. 128.

[36] M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru, *Formarea despotatului lui Dobrotici*, în „Peuce", IV, Tulcea, 1975, p. 244 ; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2051.

[37] *Ibidem*, p. 2053—2055.

[38] L. Casati, *La guerra di Chioggia e la pace di Torino*, Florența, 1866, p. 17—19.

[39] *Liber iurium reipublicae Genuensis*, II., col. 854—858 ; *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 486 (sub data 1349).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Buda şi de asemenea din regatul nostru al Dalmaţiei, atît pe marea noastră cît şi pe drumul Zarei..." [40].

Cooperarea genovezo-ungară a avut urmări aproape fatale pentru Veneţia, asediată naval şi terestru, însăşi poziţia ei de mare putere maritimă şi politică în Mediterană fiind pusă sub semnul întrebării. Printr-un ultim efort, ea a reuşit să-şi salveze interesele fundamentale, dar pacea de la Torino îi interzicea folosirea coloniei Tana timp de doi ani de la încheierea tratatului şi consfinţea stăpînirea angevină asupra Dalmaţiei [41]. Genovezii îşi consolidau monopolul comercial în zona gurilor Dunării şi în Crimeea, obligînd Veneţia să-şi caute noi centre în bazinul pontic.

Din această perspectivă, redeschiderea conflictului dintre genovezi şi Dobrotici se înscrie în ansamblul acţiunilor generate de restructurările sferelor de influenţă comercială în urma tratatului de la Torino.

Amploarea confruntărilor este sugerată atît de atenţia deosebită cu care autorităţile din metropolă au tratat chestiunea, cît şi de importanta subvenţie militară acordată de Caffa coloniei Licostomo. Subvenţia a fost suportată de negustori prin instituirea unei taxe de 3 % pe comerţul dintre cele două colonii genoveze [42].

În seria acţiunilor întreprinse de genovezi pentru promovarea intereselor lor pe litoralul vest-pontic s-a înscris probabil şi recurgerea la sprijinul militar al regatului angevin. Dacă presupunerea este corectă, angajarea concomitentă a despotului dobrogean pe două fronturi, pe uscat şi pe mare, reprezenta în concepţia tactică genoveză un factor care putea deveni decisiv în neutralizarea tenacelui adversar. Funcţionarea ireproşabilă a alianţei din 1378 putea îndreptăţi speranţele Genovei că apelul ei nu va rămîne fără răspuns. Solicitudinea regatului ungar se explică însă, dincolo de constrîngerea tratatelor, în primul rînd prin interesele comerciale care îl legau de regiunea gurilor Dunării şi a Mării Negre. Siguranţa drumului comercial care făcea legătura între Marea Neagră şi Ungaria, prin intermediul coloniilor de la vărsarea Dunării şi a „drumului Brăilei", constituia o necesitate şi a devenit piesa centrală a politicii comerciale de mare anvergură promovată de către Ludovic de Anjou [43]. Situaţia încordată din bazinul pontic, creată prin acţiunile lui Dobrotici, prejudicia şi interesele regatului.

Încă din martie 1381 se înregistrează intense contacte între Ludovic şi coloniile genoveze Caffa şi Licostomo, în legătură cu tratativele care au precedat încheierea păcii de la Torino în vara aceluiaşi an [44]. Activitatea se menţine însă la mare intensitate şi în anul următor, mai mulţi mesageri trecînd prin Buda în drumul lor spre Caffa [45].

Fără s-o putem dovedi, presupunem că aceste schimburi de scrisori vizau şi problema războiului cu Dobrotici şi atitudinea pe care urma să o adopte regele faţă de conflict.

---

[40] *Ibidem.*
[41] Vezi nota 24 şi Papacostea, *Geneza*, p. 155.
[42] Balard, *La Romanie Génoise*, p. 409; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2058—2059.
[43] Papacostea, *Geneza*, p. 154—155.
[44] N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 12—13; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2058.
[45] Balard, *Les Génois dans l'ouest de la Mer Noire au XIVe siècle*, in „Actes du XIVe Congrés International des Études Byzantines, Bucarest, 1971", Bucureşti, 1975, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Asupra rezultatelor campaniei nu sîntem informaţi, dar desfăşurarea de evenimente din anii următori pare să indice o nereuşită. La 8 iunie 1383, în Senatul veneţian produsese mare îngrijorare vestea instituirii blocadei teritoriilor controlate de Dobrotici de către genovezii din Pera [46]. *Devetum*-ul instituit „împotriva oricărei persoane şi neam care merge spre părţile lui Dobrotici", atestă implicit că acţiunea conjugată ungaro-genoveză din anul precedent a constituit un eşec, genovezii fiind obligaţi să recurgă la o măsură drastică, de natură să dea naştere la noi tensiuni cu Veneţia care se vedea păgubită în comerţul pe care îl desfăşura în porturile din Marea Neagră [47]. Războiul a continuat şi după moartea lui Dobrotici, pacea cu genovezii fiind restabilită abia sub urmaşul său Ivanco în anul 1387 [48].

La capătul acestor consideraţii, în locul obişnuitelor concluzii care să constituie adevăruri cîştigate pentru ştiinţa istoriei, subliniem încă o dată imposibilitatea găsirii unei soluţii sigure pentru localizarea acţiunii palatinului ungar. Stadiul actual al cercetării a permis doar prezentarea soluţiilor posibile, opţiunea în favoarea despotatului dobrogean reflectînd, în ultimă instanţă, situaţia privilegiată a documentaţiei pentru această zonă. Valabilitatea opţiunii noastre este însă relativizată de acceptarea, ca unic contraargument, a tăcerii izvoarelor în cazul celorlalte regiuni.

Cu toate acestea, se impune totuşi constatarea potrivit căreia expediţia angevină din 1382 atestată de noul document, prin însăşi existenţa ei, justifică efortul investigării, cercetărilor viitoare rămînîndu-le sarcina de a aduce precizările necesare şi de a utiliza informaţia în modul cuvenit.

ANEXĂ

1382 iulie 11, Zvolen.

Nos Lodovicus dei gratia rex Hungarie, Polonie, Dalmatie etc(etera) vobis fidelibus nostris magnificis viris palatino et iudici curie nostre, vestrasque vices in iudicatu gerentibus, aliis etiam cunctis regni nostri iudicibus et iustitiariis, ecclesiasticis videlicet et secularibus, quibus presentes ostenduntur, damus in mandatis, quatenus omnes et singulas causas Laurentii filii Stephani de Ugrolth (Ugrolch ?), familiaris magnifici viri Nicolai de Gara, fidelis nostri palatini, necnon Lazari filii Stephani de Ebedech ac Jacobi filii Ladizlai de Barabcha in quiuslibet terminis coram vobis habitas vel habendas, eo quod idem Laurentius filii Stephani cum eodem palatino domino suo ad presentem exercitum nostrum ultra partes Transalpinas proficisciturat (!) pre-

[46] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, I, p. 1066—1067 ; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2059 ; Iosipescu, *op. cit.*, p. 139.

[47] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, I, p. 1066, nr. XIII.

[48] M. Balard, *La Romanie Génoise*, p. 460 ; Eskenasy, *op. cit.*, p. 2061 ; Iosipescu, *op. cit.*, p. 151—153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dicti autem Lazarus filius Stephani et Iacobus filius Ladizlai, quorum procurator, gubernator et tutor idem Laurentius filius Stephani existit, propter inennitatem ipsorum absque presentialitate Laurentii filii Stephani in causis eorum, prout dicit, commode respondere non valent, ad octavas festi beati Michaelis archangeli nunc ventura's debeatis prorogare.

Datum Zoly, feria sexta proxima ante festum beate Margarethe virginis et martiris, anno domini millesimo CCC^{mo} LXXX^{mo} secondo.

MODL. 62534

B.L. Kumorovitz, *loc. cit.*, p. 978.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

ÎNTRE UNGARIA ȘI POLONIA : O POLITICĂ DE ECHILIBRU (1396 — 1444)

În ultimii ani ai secolului XIV, raporturile Moldovei cu Polonia au evoluat *în cadrul juridic* creat de actul de omagiu al domnului moldav Ștefan I, redactat la Suceava, la 6 ianuarie 1395. Lipsa unor informații precise împiedică, însă, surprinderea și analizarea lor într-o manieră care să creeze o imagine clară a acelui segment din întregul raporturilor internaționale ale acestei țări românești. Se poate, totuși, admite că Moldova devenise pentru Coroana polonă un auxiliar prețios în eforturile sale de a fructifica perspectivele deschise de acceptarea de către Vlad I, domnul Țării Românești, a suzeranității Poloniei, în temeiul actului de vasalitate, datat Argeș, 28 mai 1396. Prin urmare, se presupune că aceasta ar fi putut să fi fost misiunea cu care Spytko de Melsztyn, voievodul Podoliei, a fost însărcinat pe lîngă domnul Moldovei, Ștefan I. Căci, evenimentele declanșate în Țara Românească, după lupta de la Nicopole, din 26 septembrie 1396, puneau sub un grav semn de întrebare interesele poloneze de la Dunărea de Jos. Demersurile sale, care, în acest caz, nu puteau viza decît antrenarea domnului moldav într-o acțiune politică, diplomatică sau militară în direcția redresării situației, din acea zonă, în favoarea Coroanei polone, au demarat, însă, prea tîrziu. La data cînd domnul îi elibera salvconductul, adică la începutul lunii ianuarie 1397, soarta lui Vlad I fusese pecetluită. Părăsit de o parte a partizanilor săi, atacat de oștile lui Mircea și forțat să se adăpostească în cetatea Dîmbovița, la asediul căreia au participat și oști transilvănene, sub comanda voievodului Știbor, el a fost silit să se predea, după care a fost dus în captivitate în Transilvania.

Reinstalarea lui Mircea cel Bătrîn la conducerea țării nu putea, firește, să-l lase indiferent pe Ștefan I, dat fiind rolul activ pe care îl avusese în sprijinirea lui Vlad I. Cu atît mai mult, cu cît, tocmai în acea perioadă, în Moldova se manifestau semnele unei crize politice interne. Această stare de lucruri a putut fi alimentată de Mircea și de Sigismund de Luxemburg, învinsul de la Ghindăoani al domnului moldav, înfrîngere care punea capăt expediției întreprinse de regele ungar în Moldova, în lunile ianuarie-februarie 1395 ; în orice caz, ea putea fi folosită pentru a scoate țara de sub controlul statului polono-lituanian. De altfel, se pare că nici Mircea și nici Sigismund nu erau străini de gruparea boierească care se constituise, deja, în jurul celor doi fii ai lui Roman I, Alexandru și Bogdan, cu o vădită orientare politică spre Ungaria și Țara Românească. Or, soluția pentru care au optat cercurile conducătoare de la Cracovia a fost cea a consolidării domniei lui Ștefan I, prin asocierea la tron a unei persoane ce putea oferi garanția

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apărării în Moldova, cel puțin, a intereselor feudalității polone. Faptul că, într-un document din 18 aprilie 1397, emis, deci, la scurt timp după vizita din Moldova a lui Spytko de Melsztyn, este menționat, în această calitate, Iuga Giurgevici a condus la concluzia că el și-a datorat ascensiunea tocmai intervențiilor în favoarea sa ale marelui dregător polon. În schimb, formula aceasta nu a fost găsită la fel de fericită și de Ștefan I. După cum se știe, regele polon nu se grăbise să dea curs obligațiilor ce-i reveneau în spiritul actului din 6 ianuarie 1395. Atitudinea adoptată cu prilejul campaniei ungare din Moldova, din lunile ianuarie-februarie 1395, lăsase să se înțeleagă că domnul moldav putea să fie obligat să se descurce singur și în alte împrejurări, la fel, dacă nu, chiar, mai critice. Prin urmare, instalarea lui Iuga Giurgevici la conducerea nemijlocită a țării putea stingheri, în mare măsură, întreprinderea unor acțiuni ce nu ar fi corespuns intereselor, de moment sau de perspectivă, ale Coroanei polone, dar le-ar fi avut în vedere pe cele moldave. Prin urmare, pentru a-i limita puterea, Ștefan I și-a mai asociat un domn, în persoana fratelui său Mihail, care nu s-a dovedit a fi fost, însă, capabil să îndeplinească o asemenea misiune.

Asocierea lui Iuga Giurgevici nu a fost agreată nici de o mare parte a boierimii moldovenești, partizana celor doi fii ai lui Roman I, avînd, deci, o altă orientare politică pe plan extern, decît cea a domnului titular și a asociatului său inițial. Prin urmare, pentru a se evita o convulsie internă, a fost sporit numărul asociaților la domnie, prin alăturarea lui Alexandru și Bogdan. Cei din urmă, se pare, însă, că au fost impuși, ca atare, de Mircea cel Bătrîn, caz în care el a avut în vedere tocmai posibilitatea slăbirii treptate a pozițiilor deținute de Polonia în țară. În orice caz, intervenția domnului muntean — dacă poate fi certificată — dovedește că, încă de atunci, începuse să evalueze efectele negative asupra continuării luptei antiotomane ale politicii de defensivă, incoerentă și aceasta, adoptată de Sigismund de Luxemburg. Un indiciu clar în acest sens îl oferă intervenția sa, din 7 martie 1399, pe îngă regele maghiar, pentru a-i acorda sprijinul necesar reclamat de iminența unui atac otoman. Or, cu acel prilej, domnul l-a avertizat pe Sigismund de Luxemburg, după cum se știe, ce-i drept, în termeni foarte diplomatici, că, în caz contrar, ar fi fost obligat să-și revizuiască politica externă, aluzie prin care s-a înțeles posibilitatea unei concilieri cu sultanul. Ofensiva lui Timur Lenk în Anatolia a îndepărtat pericolul, ceea ce nu însemna, totuși, și dispariția lui. Rămînerea Moldovei sub controlul statului polono-lituanian putea înlesni lui Baiazid I joncțiunea forțelor sale cu cele ale lui Tokhtamîș, în zona gurilor Dunării, fapt ce ar fi agravat, în mod considerabil, situația Țării Românești în raporturile sale cu Imperiul otoman. Se impunea, așadar, cu stringență, scoaterea Moldovei de sub influența statului polono-lituanian, obiectiv pe care l-a realizat, prin sprijinirea ascensiunii la domnie a lui Alexandru cel Bun, concurat de Iuga, reprezentantul intereselor polone. Ca urmare, Mircea cel Bătrîn nu numai că și-a consolidat poziția la gurile Dunării, dar a avut și posibilitatea de a relua ofensiva împotriva otomanilor, în contextul celeilalte, desfășurate de Timur Lenk în Anatolia.

Mutația politică din Moldova nu a rămas fără ecou în rîndurile cercurilor conducătoare polono-lituaniene. Acestea au căutat și au găsit un alt pretendent la tronul Moldovei, în persoana lui Ivașcu, fiul lui Petru I, ce se refugiase în Polonia, după moartea tatălui său. În schimbul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înscăunării, el s-a declarat vasal al lui Wladyslaw Jagiello şi al lui Vitold, marele duce al Lituaniei, la 19 decembrie 1400 [1]. Între timp, Vitold încercase să provoace o intervenţie în Ţara Românească a unor pribegi munteni, partizani ai lui Vlad I, refugiaţi în Transilvania, pentru a nu-i permite lui Mircea să intervină în sprijinul lui Alexandru cel Bun, ce urma a fi atacat de oşti polono-lituaniene, cu scopul de a-l înlocui cu Ivaşcu. Tentativa, ce pare a fi avut loc în prima parte a anului 1401, a eşuat, deoarece forţa politică a ţării a preferat colaborarea cu domnul aflat, deja, în scaun. Wladyslaw şi Vitold nu au mai reluat-o, însă, datorită noii complicaţii create de revolta cneazului Podoliei, Swidrygiello. La rîndul său, Alexandru s-a arătat conciliant, acceptînd confirmarea în funcţie a episcopului armean Ohanes, recomandat şi susţinut de Vitold [2]. Mai mult chiar, domnul Moldovei, interesat direct în consolidarea bunelor raporturi cu statul polono-lituanian, ca mijloc de descurajare a oricăror încercări viitoare de atac din partea pretendenţilor adăpostiţi acolo, a reluat raporturile de vasalitate-suzeranitate cu Coroana polonă. Actul din 12 martie 1402, prin care domnul se recunoştea vasalul regelui, nu restabilea, totuşi, *suzeranitatea restrictivă*, aşa cum fusese impusă lui Ştefan I, la 6 ianuarie 1395. Din contra, ea deschidea calea reaşezării raporturilor moldo-polone, *în cadrul juridic al suzeranităţii protectoare*. Deoarece, din clauzele celuilalt tip de suzeranitate, inserate în actul din anul 1395, cel din anul 1402 mai reţinea, doar, obligaţia domnului de a nu avea decît un singur suzeran, adică pe Wladyslaw Jagiello şi Coroana polonă [3]. O obligaţie ce a putut fi acceptată cu uşurinţă de către Alexandru, de vreme ce Sigismund de Luxemburg, cel vizat în mod direct de acea prevedere, oricum nu mai era în măsură să ofere Moldovei sau Ţării Româneşti o altă alternativă în domeniul alianţelor externe, din cauza noilor tulburări interne, declanşate de nemulţumirea nobilimii ungare şi a implicării sale tot mai profunde în problemele Europei centrale. Prin urmare, este de presupus că tocmai această realitate să fi diminuat *valoarea practică* a acelei clauze proprie *suzeranităţii restrictive*, atît în concepţia domnului moldav şi, de ce nu, şi în aceea a domnului muntean care, date fiind raporturile dintre ei, este greu de crezut că nu a fost la curent cu tratativele anterioare moldo-polone şi cu conţinutul actului ce le-a finalizat. În sfîrşit, în sprijinul ideii că, în noua postură, Wladyslaw Jagiello era, mai curînd, un *aliat şi protector* al lui Alexandru cel Bun poate fi invocată şi absenţa totală din actul omagial a garanţiei boierilor şi, chiar, a menţiunii actului dat de Ştefan I — amintite fiind, semnificativ, doar cele ale lui Petru I şi Roman I. Această omitere poate fi, deci, interpretată ca o anulare, *de jure*, a renunţării impuse lui Ştefan la pretenţiile teritoriale şi financiare ale Moldovei. Cu alte cuvinte, este vorba de revenirea la vechea politică moldovenească, imprimată de Petru I, în care vasalitatea faţă de noua forţă politică de la nord-est se justifica, doar în măsura în care ea îi asigura *protecţia* acesteia şi nu-i stin-

[1] Actul a fost publicat, cu data greşită de 25 martie 1400, de Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, p. 619—620 ; pentru rectificarea ei, în 6 decembrie 1400, vezi C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 69, n. 91.

[2] *DRH*, A, I, p. 21.

[3] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 621—622.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gherea urmărirea şi finalizarea propriilor sale interese. Iar caracterul de *alianţă,* turnată în tiparul *suzeranităţii protectoare,* nu a fost afectat de prestarea personală a omagiului de vasalitate de către Alexandru cel Bun, în Cameniţa, la 1 august 1404, mai ales că, în noul act, nu şi-a găsit loc nici, măcar, clauza ce-l angaja pe domn să renunţe la orice altă alianţă externă, indiferent de forma pe care ar fi îmbrăcat-o [4].

Normalizarea raporturilor Moldovei cu Polonia s-a desfăşurat paralel cu reconsiderarea şi de către Mircea cel Bătrîn a sistemului său de alianţe externe. Or, cele două fenomene, care s-au condiţionat reciproc, au fost determinate, în egală măsură, de evoluţia situaţiei interne din Ungaria. Pentru domnul Ţării Româneşti, reînnoirea, la 23 septembrie 1403, mijlocită, firește, de Alexandru cel Bun, a vechii alianţe cu Polonia a constituit şi unul din efectele evoluţiei *problemei otomane.* Or, tocmai acest aspect explică lipsa din noul act, care, de altfel, confirma prevederile celor anterioare încheiate între cele două părţi, a oricăror precizări privind partea împotriva căreia se acordau garanţiile reciproce [5]. Căci, date fiind împrejurările de atunci, aceasta nu putea fi întruchipată decît de Sigismund de Luxemburg. Dar, însăşi evoluţia *problemei otomane,* intrată pe un nou făgaş, începînd cu anul 1402, reclama din partea domnului muntean sporirea mijloacelor de intervenţie în Peninsula Balcanică. Cum experienţa anterioară demonstrase că statul polono-lituanian nu putea fi antrenat în această direcţie, regele ungar rămînea, *prin comunitatea de interese reale în acest domeniu,* singurul aliat posibil şi eficace. De altfel, întîlnirea sa cu monarhul ungar de la Severin, de la sfîrşitul anului 1406, a constituit o nouă iniţiativă a domnului român în domeniul coordonării acţiunilor antiotomane. Cu atît mai mult, cu cît grava criză internă ce zguduia imperiul sultanilor oferea condiţii favorabile pentru desfăşurarea unei largi ofensive împotriva puterii otomane. Planul a fost zădărnicit, însă, şi de această dată, din motivele cunoscute (lipsa de interes a Veneţiei, Genovei, şi, chiar, a împăratului bizantin). La rîndul său, deşi nu a abandonat, în principiu, planul cruciadei antiotomane, Sigismund I a dat prioritate altor obiective politice urmărite de el în Europa centrală, reuşind, după cum se ştie, să se încoroneze ca împărat german, în anul 1410.

Schimbarea punctului de greutate în coordonatele politicii externe a lui Sigismund de Luxemburg a avut reflexe similare şi în cea a lui Mircea cel Bătrîn. Amploarea angajamentelor sale în *problema otomană* îl putea aduce într-o situaţie critică, chiar faţă de regatul Ungariei, de vreme ce monarhul său şi, firește, şi cercurile conducătoare grupate în jurul acestuia o interpretau ca pe o „trădare" de către domnul muntean a intereselor generale ale creştinătăţii. În acele împrejurări, consolidarea alianţei defensive cu Polonia, ca mijloc de contracarare a unei posibile agresiuni ungare, se impunea de la sine. Ea a fost înlesnită şi de evoluţia favorabilă a raporturilor româno-polone, în perioada de după anul 1403. În ceea ce-l priveşte pe domnul Moldovei, cultivarea raporturilor prieteneşti, firește, în cadrul celor de *suzeranitate protectoare,* cu Polonia, era dictată şi de *natura* relaţiilor sale cu Sigismund de Luxemburg. Refuzul constant al acestuia din urmă de a recunoaşte individualitatea şi independenţa Moldovei faţă de Coroana ungară, pe care conti-

[4] *Ibidem,* p. 625—626.
[5] Hurmuzaki, *Documente* I_2, p. 824.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nua să o considere ca o simplă provincie a acesteia, l-a determinat pe domnul moldav să intervină în luptele interne din Ungaria. Intervenţia sa s-a concretizat prin trimiterea unei oştiri în sprijinul puternicului voievod maramureşean Balc ce se ridicase, ca şi voievozii Transilvaniei, ce urmăreau extinderea şi consolidarea autonomiei interne a provinciei, împotriva lui Sigismund de Luxemburg, în cadrul marii răscoale declanşată de nobilimea maghiară, în anul 1403. Pentru a pune capăt acelor imixtiuni, Sigismund a fost nevoit să recurgă la sprijinul diplomatic al vechiului său aliat şi colaborator, Theodor Koriatovici, refugiat în Ungaria, după înfrîngerea suferită în anul 1394. Dacă este posibil ca amintitele acţiuni militare ale domnului moldav, menţionate şi într-un document regal din 7 decembrie 1406 [6], să fi constituit, în acelaşi timp, şi o diversiune în favoarea statului polono-lituanian, angajat în războiul cu Ordinul Teuton, sprijinit de Sigismund de Luxemburg, în schimb, colaborarea militară, efectivă, a lui Alexandru cel Bun cu polono-lituanienii este atestată în anul 1406, cînd a trimis un corp de oaste să lupte alături de cele ale lui Vitold, împotriva moscoviţilor. Totodată, Alexandru cel Bun a aderat la planul lui Wladyslaw Jagiello de apărare a regelui Cehiei, Vaclav, împotriva fratelui său, Sigismund de Luxemburg, care urmărea să-i ia tronul.

Încheierea păcii cu teutonii de la Rociaz, din 23 mai 1404, şi noua delimitare teritorială între Coroană, adică între Polonia propriuzisă, şi Lituania, în urma căreia Podolia a revenit primei, ceea ce a extins, considerabil, graniţa ei directă cu Moldova, nu au contribuit, în măsura scontată, şi la punerea la adăpost a uniunii polono-lituaniene de noi zguduiri. Nemulţumit de situaţia sa, Świdrygiello, profitînd de războiul lituano-moscovit, izbucnit în anul 1406, s-a refugiat la marele cneaz al Moscovei. Cu sprijinul cnezilor ruşi ortodocşi, el spera să desprindă Lituania din uniunea cu Polonia şi să-i redea independenţa faţă de aceasta. Situaţia devenise din nou critică, mai ales că de partea acestora putea fi atras şi Alexandru cel Bun, ale cărui legături cu amintiţii cnezi ruşi erau bine cunoscute cercurilor conducătoare poloneze. De aceea, Wladyslaw Jagiello s-a grăbit să-i solicite domnului moldav reconfirmarea alianţei Moldovei cu Coroana polonă. Prin urmare, actul de confirmare a omagiului de la Cameniţa, din anul 1404, pe care Alexandru l-a dat la Lwów, la 6 octombrie 1407 [7], constituie un argument în plus în susţinerea ipotezei mele, potrivit căreia la originea instaurării raporturilor de suzeranitate-vasalitate dintre Polonia şi Moldova s-a aflat şi interesul celei dintîi de a asigura, *şi pe această cale,* consolidarea uniunii polono-lituaniene, chiar dacă întărirea acelor raporturi, prin intermediul actului amintit, a putut viza şi asigurarea, pentru Polonia, a unui sprijin eficace împotriva teutonilor. Un sprijin ce a fost, într-adevăr, acordat nu numai direct, prin participarea efectivă, a oştilor moldovene, alături de cele polono-lituaniene, la bătălia de la Grünwald, din 15 iulie 1410, ci şi indirect. Deoarece, dezastrul suferit de teutoni cu acel prilej s-a datorat şi faptului că Sigismund de Luxemburg, aliatul lor, nu a putut interveni, la timp, în sprijinul acestora. Or, se pare că la aceasta a putut contribui şi amintita diversiune provocată de oşti mol-

[6] *DRH*, D, I, p. 181.
[7] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 628—630.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovene în Transilvania, ceea ce a împiedicat oştile transilvănene, comandate de voievodul Ştibor, să lupte, alături de cele maghiare, împreună cu cele cruciate.

Deşi favorabilă, în fapt, teutonilor, Sigismund de Luxemburg nu a recunoscut pacea încheiată între cei doi beligeranţi la Toruń, la 1 februarie 1411. Din contra, el a intensificat şi demersurile pe lîngă marele duce lituanian, Vitold, pentru a-l determina să iasă din uniunea cu Polonia şi să transforme Lituania într-un regat independent. În acel context, Wladyslaw Jagiello a luat iniţiativa reactualizării alianţei defensive cu domnii români care, de această dată, trebuia îndreptată, *explicit*, împotriva unui potenţial atac din partea regelui maghiar. Ca urmare, avînd în vedere considerentele deja expuse, Mircea cel Bătrîn a înnoit alianţa defensivă cu Polonia. Actul din 17 mai 1411, redactat la Giurgiu, repeta, cu mici deosebiri de formă [8], pe cel din 6 iulie 1391.

Tratativele cu Ţara Românească s-au desfăşurat în acelaşi timp cu cele purtate cu Moldova şi s-a presupus că plenipotenţiarii poloni au fost aceiaşi, în ambele cazuri. Încă o dovadă, deci, a identităţii de interese ce uneau cele trei ţări ameninţate de iminenţa unei agresiuni ungare. De altfel, numai îmbolnăvirea voievodului transilvănean, Ştibor, a zădărnicit planul regelui Sigismund de a ataca Moldova şi a ocupa cetatea Chilia, tocmai în anul 1411, după înfrîngerea oştilor ungare în Polonia. Ca urmare, actul subscris la Roman, la 25 mai 1411, de către Alexandru cel Bun, consacra, *din punct de vedere juridic*, condiţiile *alianţei defensive* dintre Polonia şi Moldova şi constituia expresia fidelă a *cauzelor* care au generat-o. Astfel, pentru prima dată în actele omagiale ale domnilor moldavi faţă de Coroana polonă, se înscria, *în mod expres*, şi obligaţia suzeranului de a-i pune la dispoziţie ajutorul necesar, în cazul unei agresiuni străine, în speţă a Ungariei. Mai mult chiar, tot pentru prima dată, respectarea obligaţiilor asumate de domnul moldav putea fi pretinsă de regele polon, numai în condiţiile în care acesta *„nu ne va face* (domnului Moldovei — n. Ven. C.) *vreo nedreptate în Ţara noastră şi în ocina noastră şi în toate hotarele mele"* (s. Ven. C.) [9]. Prin urmare, în *spiritul* documentului în discuţie, Polonia recunoştea Moldovei, *de jure*, calitatea de *aliată*, cu drepturi bine precizate, dar plasată sub regimul *suzeranităţii protectoare*. O formulă ce se circumscria, însă, direct *interpretării juridice a naturii* raporturilor politice dintre cele două ţări, determinată, la rîndul ei, de conjunctura politică internaţională din Europa est-centrală, în general, şi de raportul de forţe din spaţiul carpato-danubiano-pontic, marcat de evidenta preponderenţă a Ţării Româneşti. Pentru că, în *practica politică*, Alexandru cel Bun era considerat ca un prieten al regelui polon şi *„domnitor al Ţării Moldovei"* (s. Ven. C.) [10]; şi nu numai *considerat*, ci şi *tratat*, ca atare, de vreme ce Wladyslaw Jagiello a recunoscut integritatea teritorială a Moldovei, *în graniţele ei de atunci*, care, cum s-a afirmat, cuprindeau şi Ţara Şipinţilor, şi şi-a luat obligaţia de a achita, într-un termen bine determinat, adică în doi ani, suma de 1 000 de ruble de „argint frîncesc", rămasă restantă din datoria contractată la Petru I. În caz de neachitare, la scadenţa indicată, cetatea Sniatyn, Colomeea şi Po-

[8] *DRH*, D, I, p. 186—187.
[9] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 639.
[10] *Ibidem*, p. 641.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuţia trebuiau să intre în stăpînirea Moldovei, pînă la achitarea integrală a datoriei [11].

Forma *juridică* de *suzeranitate protectoare,* imprimată alianţei defensive din 25 mai 1411, a fost, fără îndoială, apărată, în primul rînd, de Coroana polonă, iar motivaţia acelui demers trebuie căutată în rivalitatea acesteia cu Ungaria. Deoarece, în condiţiile în care regele ungar nu renunţase, împotriva tuturor angajamentelor sale de pe alte fronturi, la pretenţiile de suzeranitate ale Coroanei, ce o reprezenta, asupra Moldovei, se perpetua şi pericolul substituirii ei celei polone. De altfel, importanţa pe care o avea această ţară în raporturile dintre cele două regate a fost confirmată de faptul că ea a constituit una din problemele esenţiale ce a polarizat tratativele polono-ungare din lunile martie—noiembrie 1411. Impasul în care se ajunsese, din cauza refuzului categoric al celor două părţi de a renunţa la pretenţiile de suzeranitate în zona est-carpatică, a fost atît de grav, încît le-a adus pe punctul de a declanşa un nou conflict militar între ele. Evoluţia nefavorabilă pentru Ungaria a războiului cu Veneţia, precum şi apropierea realizată de regele polon cu ducele Ernest de Habsburg al Austriei l-au determinat pe Sigismund de Luxemburg să fie mai conciliant şi în problema moldavă, pentru a nu fi silit să poarte un război pe două fronturi. Iar formula la care s-a ajuns a fost una ce putea deschide calea către instituirea asupra acestei ţări a regimului *suzeranităţii colective,* în cadrul căreia *beneficiarul de fapt* ar fi fost regele ungar. Pentru că, dacă Sigismund recunoştea suzeranitatea omologului său polon asupra Moldovei, în schimb îşi asigura colaborarea *militară efectivă* a domnului moldav, atunci cînd împrejurările i-ar fi permis să reia mult amînata ofensivă antiotomană. Avîndu-se, însă, în vedere că, la data încheierii acordului de la Lublau, adică 15 martie 1412, care stipula clauzele în discuţie, nu se produsese, încă, ruptura deschisă între Mircea cel Bătrîn şi sultanul Musa, protejatul său, se poate admite că, în realitate, cruciada antiotomană, plănuită, din nou, de regele ungar, îl viza şi pe domnul român, în calitate de aliat al Imperiului otoman. Cum Alexandru cel Bun era aliatul lui Mircea, era de presupus că el ar fi ezitat să ridice armele împotriva celui de al cărui sprijin beneficiase şi a cărui prezenţă în fruntea Ţării Româneşti constituia garanţia menţinerii unui echilibru de forţe în spaţiul carpato-danubian, favorabil consolidării poziţiei celor două ţări române în raporturile lor cu regatul maghiar şi cu cel polon, în primul rînd. Prin urmare, Sigismund de Luxemburg ar fi putut fi sigur de refuzul domnului moldav de a participa la un război, fie el şi împotriva duşmanilor creştinătăţii, dacă acesta nu era susţinut şi de Mircea cel Bătrîn. De aceea, a ţinut să insereze şi cunoscuta măsură punitivă ce consta în împărţirea Moldovei între Ungaria şi Polonia. Cum în patrimoniul celei dintîi ar fi intrat Chilia, este clar că, de fapt, obiectivul vizat de Sigismund era mai puţin o victorie decisivă împotriva Imperiului osman, ci, mai curînd, sau, cel puţin, *în primul rînd,* realizarea, măcar, a unui *echilibru ungaro-polon* la gurile Dunării. O intenţie trădată, de altfel, de atitudinea adoptată de regele ungar în această problemă, în anul 1426.

Tratativele polono-ungare de la Lublau au fost urmărite, cu justificat interes, de Mircea cel Bătrîn. Starea de încordare existentă, la acea

[11] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dată, în raporturile sale cu Ungaria îi îndreptățea temerea față de o eventuală reconciliere a foștilor adversari, cu prețul afectării intereselor majore ale Țării Românești în spațiul carpato-danubian. Iată pentru ce l-a contactat pe regele polon, prin intermediul unei solii, încă pe cînd se afla la Sacz, localitate situată în apropiere de Lublau, la 10 martie 1412, deci cu cinci zile înaintea semnării tratatului. Apoi, o altă delegație munteană a stat la Buda pe toată durata desfășurării festivităților prilejuite de prezența celor doi monarhi. Este, deci, neîndoielnic că domnul român s-a putut convinge că tratatul de la Lublau nu conținea nici un element ce ar fi putut da motive de îngrijorare. A cunoscut el, însă, acordul, în toate prevederile sale ?. Se poate presupune că nu, de vreme ce nu ar fi putut să nu sesizeze pericolul, extraordinar de mare, pentru însăși existența statală a Țării Românești, reprezentat, *în timp,* ce-i drept, de *posibilitatea potențială* a dispariției statului moldav și de extinderea granițelor regatului maghiar, pînă la gurile Dunării. În aceeași situație s-a putut afla și Alexandru cel Bun, ai cărui delegați se pare că au fost și ei prezenți la Buda, chiar dacă regele polon, căruia dezmembrarea Moldovei nu-i surîdea, firește, din motive ce nu mai trebuie demonstrate, i-ar fi făcut unele *aluzii. Aluzii,* doar, în cel mai bun caz, deoarece, dacă i-ar fi dezvăluit întregul adevăr, ar fi oferit domnului moldav *argumentul juridic* cel mai inatacabil, pentru a rupe raporturile de *vasalitate* față de Coroana polonă, chiar și în forma în care existau ele atunci, adică cu *suzeranul* ce încălcase *clauza obligatorie* a perpetuării lor, stipulată prin actul din 25 mai 1411, și anume cea a *garantării integrității teritoriale* a Moldovei.

În orice caz, reconcilierea Ungariei cu Polonia nu putea să nu aibă influență și asupra atitudinii politice a celor doi domni față de ele. Într-adevăr, în anul următor încheierii tratatului de la Lublau, adică la 6 august 1413, Mircea a reînnoit privilegiul comercial acordat de înaintașii săi brașovenilor. Deși, în preambul, se specifica că el răspundea, astfel, rugăminții *directe* a pîrgarilor din Brașov [12], este limpede că actul constituia, în primul rînd, un gest de bunăvoință față de puterea centrală a Regatului ungar, o cale deschisă către reluarea colaborării politice. O colaborare ce era reclamată de noile evenimente din Imperiul otoman care amenințau să modifice situația de la Dunărea de Jos, în defavoarea Țării Românești. Totodată, situația externă a țării sale s-a complicat și datorită reizbucnirii războiului polono-lituaniano-teuton. Cum exista posibilitatea ca Sigismund de Luxemburg să intervină în conflict de partea teutonilor, regele polon a solicitat celor doi domni români ca, într-o astfel de eventualitate, să atace Ungaria, firește, în virtutea tratatelor de alianță defensivă din 17 și, respectiv, 25 mai 1411. Agravarea contradicțiilor polono-lituaniene a determinat, însă, grabnica încetare a ostilităților, la care a participat doar un corp de oaste moldavă, permițîndu-i, astfel, lui Mircea să iasă, fără complicații, dintr-o dilemă extrem de dificilă și să-și concentreze eforturile, pentru a găsi o nouă rezolvare a *problemei otomane.*

Tratatul de la Lublau, din 15 martie 1412, deși era considerat de semnatari doar ca o simplă amînare, pentru împrejurări mai favorabile fiecăruia dintre ei, a tranșării conflictului de interese în Europa estică

[12] *DRH,* D, I, p. 198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi sud-estică, *ireductibil, în esenţa sa,* a deschis calea normalizării şi a raporturilor Moldovei cu Ungaria. Iniţiativa se pare că a aparţinut voievodului Transilvaniei şi ea răspundea unor necesităţi stringente, de natură economică, resimţite de Ungaria ce nu putuse smulge Veneţiei ţărmul dalmatic, dar şi de marile oraşe transilvănene. Ea a fost întîmpinată cu bunăvoinţă de Alexandru cel Bun care a acordat privilegii comerciale negustorilor din Braşov şi Bistriţa [13]. Un gest care, ca şi în cazul celui identic făcut de Mircea, avea şi menirea restabilirii bunelor raporturi politice dintre Moldova şi Ungaria, singurele ce puteau înlesni valorificarea, la maximum, a avantajelor reciproce, de natură economică, oferite de reluarea raporturilor comerciale. În schimb, Alexandru cel Bun a fost confruntat cu o situaţie nouă în raporturile cu statul polono-lituanian. Tendinţele centrifuge ale lui Vitold, întreţinute consecvent de Sigismund de Luxemburg, au determinat o nouă încordare a raporturilor sale cu Wladyslaw Jagiello. Sciziunea a fost, totuşi, evitată, şi de aceea dată, prin recunoaşterea de către regele polon a *suveranităţii* Lituaniei, în cadrul uniunii sale cu Polonia, a privilegiilor boierimii şi reîncorporarea în graniţele ducatului a Podoliei. Pe de altă parte, acest din urmă fapt readucea Moldova în postura de vecină nemijlocită a Lituaniei. Cu siguranţă că, tocmai din această pricină, Władysław Jagiełło a ţinut să strîngă raporturile Coroanei cu Moldova, obiectiv realizat prin reînnoirea actelor de acest gen, efectuată de Alexandru cel Bun la Sniatyn, în vara anului 1415.

Dispariţia de pe scena politică a Europei sud-estice a lui Mircea cel Bătrîn, provocată de decesul său, survenit în luna ianuarie 1418, însemna şi dispariţia unui important factor de stabilitate politică în raporturile internaţionale din această arie geografică. Pierderea se produsese în împrejurările în care recrudescenţa expansiunii ungare şi otomane către Dunărea de Jos se manifesta pe fundalul declanşării unei grave crize interne în Ţara Românească care o punea în imposibilitatea de a mai constitui nucleul blocului românesc ce trebuia să opună rezistenţa necesară presiunilor exercitate de cele două mari puteri expansioniste.

Rivalitatea ungaro-otomană în zona Dunării de Jos şi în Balcani s-a concretizat în pierderea de către Ungaria a poziţiei sale în Bosnia, devastarea de către otomani a Banatului, Sloveniei şi a Croaţiei şi atacarea Ţării Româneşti, în anii 1419—1420. Ca urmare, Sigismund de Luxemburg, revenit în Ungaria după o absenţă îndelungată, a decis organizarea unei expediţii împotriva turcilor, despre care se vorbea în anturajul regelui, încă la sfîrşitul lunii august 1419. Regele maghiar a considerat, însă, prilejul bine venit, pentru a modifica şi *natura* raporturilor dintre Coroana ungară şi Ţara Românească. Primele măsuri în acest sens au fost retragerea stăpînirii acesteia asupra cetăţii Bran, apoi anexarea Severinului şi acordarea protecţiei sale mănăstirilor Tismana şi Vodiţa : în cel din urmă caz, la cererea expresă a acestora care urmăreau, în acest fel, să se pună la adăpost de jafurile turceşti, în condiţiile în care autoritatea centrală a Ţării Româneşti nu le mai putea asigura securitatea.

[13] Vezi actele respective ale lui Ştibor, în *loc. cit.*, p. 190—191, 196—197 ; pentru cele ale lui Alexandru cel Bun, referirile din *loc. cit.*, p. 312, 313, 321, 343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește expediția antiotomană, organizată de Sigismund de Luxemburg, în a doua parte a anului 1419, singurele ei rezultate au fost cele menționate. În schimb, după pacificarea provinciilor asiatice, înăbușirea mișcării bedreddiniste din zona europeană a Imperiului și încheierea păcii cu Veneția, Mahomed I a hotărît să tranșeze în favoarea statului osman rivalitatea cu Ungaria pentru preponderență la Dunărea de Jos, în speță asupra Țării Românești, fapt pentru care a declanșat, în anul 1420, un puternic atac împotriva celei din urmă.

Violența agresiunii și rezultatele sale au sensibilizat și cercurile conducătoare poloneze, mai ales că operațiunile militare au afectat și Cetatea Albă, aflată în granițele Moldovei. Dar, cum nici Sigismund de Luxemburg nu a venit în ajutorul lui Mihail, fiul și urmașul lui Mircea cel Bătrîn, ce și-a pierdut viața în acele împrejurări, tot așa nici Władysław Jagiełło și nici Vitold nu s-au grăbit să-l asiste pe Alexandru cel Bun, în pofida cererilor repetate ale acestuia. Inactivitatea lor pe frontul dunărean, determinată și de o nouă încordare survenită în raporturile dintre Ungaria și statul polono-lituanian, a permis turcilor să-și dezvolte ofensiva spre Banat, unde au atacat cetatea Severin. Începînd cu această dată, Țara Românească a redevenit teatrul confruntării intereselor statelor vecine, confruntare în care Polonia a fost implicată în mod indirect, prin intermediul Moldovei.

Adus pe tronul Țării Românești de oștile sultanului, Radu Praznaglava a încercat, se pare, să obțină și sprijinul Poloniei, pentru a face față unui potențial atac din partea Ungariei. Prilejul părea nimerit și pentru consolidarea influenței Coroanei la Dunărea de Jos, poate, chiar, în maniera în care se realizase acest obiectiv, la jumătatea ultimului deceniu al secolului XIV. A-l sprijini, fie și tacit, însemna, însă, să fi trecut în tabăra otomană, ceea ce nu mai constituia, atunci, o alternativă a politicii antiungare a cercurilor conducătoare poloneze. Iată pentru ce Władysław Jagiełło s-a străduit să risipească orice bănuială de acest gen, din partea lui Sigismund de Luxemburg. Ca urmare, Radu Praznaglava a încercat să cîștige, cel puțin, bunăvoința sașilor transilvăneni. La rîndul lor, aceștia, interesați în protejarea intereselor lor comerciale din Țara Românească, au venit în întîmpinarea inițiativei domnului. Actul din 17 mai 1421, subscris de Radu Praznaglava și de oficialitatea Brașovului, în numele orașului și „a toată Țara Bîrsei" [14], trădează, totodată, și gradul avansat de autonomie a renumitului centru săsesc față de puterea centrală a Regatului ungar, de vreme ce municipalitatea și-a putut permite să adopte față de domnul român o linie politică total opusă celei a Curții regale care vedea în Radu Praznaglava eșecul politicii sale la gurile Dunării. O situație de care domnul român a căutat să profite, pentru a diminua agresivitatea lui Sigismund de Luxemburg. Deoarece, în urma angajamentului brașovenilor de a nu da azil pretendenților la tronul muntean și, chiar, prin reciprocitate, să fie dușmani dușmanilor domnului și prieteni prietenilor acestuia [15], el pierdea o importantă bază de operații militare împotriva domnului indezirabil. O bunăvoință pe care Radu Praznaglava s-a grăbit să o

[14] *Loc. cit.*, p. 218.
[15] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răsplătească pe măsură, reînnoindu-le, în două rînduri, privilegiile comerciale acordate de predecesorii săi [16].

Radu Praznaglava nu a putut, totuşi, valorifica acest avantaj, dobîndit în raporturile cu Sigismund de Luxemburg, pentru că, încă înainte de 23 octombrie 1422, a fost alungat de rivalul său, Dan II, venit, însă, nu din Transilvania, ci, după cum se ştie, din capitala Imperiului bizantin. În plus, noul domn reprezenta o altă orientare politică, şi anume, cea a grupării boiereşti antiotomane şi, pentru a-şi consolida domnia, a consimţit la degradarea *naturii* raporturilor dintre ţara sa şi Coroana ungară. Căci, datorită împrejurărilor în care preluase puterea, noul domn nu mai putea apela la ajutorul regelui ungar, ca la cel al unui *aliat* şi *protector*, ci ca la cel al *„stăpînului"* său *„firesc şi preamilostiv"* (s. Ven. C.) [17]. În noua sa calitate, Sigismund de Luxemburg putea nu numai să întărească mănăstirilor Tismana şi Vodiţa toate posesiunile pe care le aveau în Ţara Românească, dar să şi acorde domnului dreptul de a bate monedă, drept pentru care acela îi aducea „regeştii sale maiestăţi mari mulţumiri" [18]. Mai mult decît atît, sesizat de braşoveni că domnul le impunea să accepte moneda sa şi în operaţiunile financiare efectuate pe teritoriul lor, regele Ungariei îl admonesta şi îi poruncea, *„cu tărie"*, la 4 aprilie 1425, să renunţe la acea măsură (s. Ven. C.) [19]. Prin urmare, nici Ţara Românească nu mai era o *aliată* a Ungariei, *în sensul pe care îl avusese acest termen în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn*, ci *„Ţara noastră Românească"* (s. Ven.C.) [20] ; cu alte cuvinte, profitînd de împrejurări, Sigismund de Luxemburg reuşise să realizeze unul din obiectivele politicii sale orientale, prin instaurarea controlului său efectiv asupra Ţării Româneşti, în cadrul regimului juridic al *suzeranităţii restrictive* ce îl înlocuia pe cel al *suzeranităţii protectoare*.

După cum se ştie, ascensiunea la domnia Ţării Româneşti a lui Dan II a fost facilitată de Alexandru cel Bun, pe teritoriul căruia, mai precis, la Cetatea Albă, şi-a fixat bazele de operaţii împotriva lui Radu Praznaglava. Mai mult chiar, este posibil ca domnul să-i fi pus la dispoziţie şi forţe militare. În ceea ce priveşte motivaţia acţiunii acestuia, ea a fost pusă pe seama colaborării „româno-bizantine, vizînd crearea unui front ortodox la Dunărea de Jos care să includă atît Moldova, cît şi Ţara Românească" [21]. Într-adevăr, subordonarea manifestă a lui Radu Praznaglava faţă de Poarta otomană rupea echilibrul de forţe la Dunărea de Jos, în defavoarea Moldovei. Or, evenimentele din anul 1420 demonstraseră că nici Ungaria şi nici Polonia nu erau, atunci, susceptibile să constituie puncte de sprijin pentru menţinerea *statu-quo*-ului politico-teritorial creat în această zonă de Mircea cel Bătrîn, în colaborare cu aliatul său din Moldova. Din contra, rivalitatea dintre cele două state întreţinea un permanent focar de război în vecinătatea nemijlocită a graniţelor moldave, în care putea fi antrenată, oricînd, şi această ţară românească ; pe de o parte, în virtutea *naturii* raporturi-

[16] *Loc. cit.*, p. 219—220, 220.
[17] *Loc. cit.*, p. 229.
[18] *Loc. cit.*
[19] *Loc. cit.*, p. 235.
[20] *Loc. cit.*, p. 226, 239—240, 243, 252, 254, 256, 258, 260—261.
[21] Ştefan Andreescu, *Une ville disputée : Kilia pendant la première moitié du XVe siècle*, în *RRH*, 3, 1985, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor sale cu Coroana polonă, iar pe de alta, a necesității apărării propriilor sale interese politico-teritoriale, puse în discuție de feudalitatea maghiară. Ce-i drept, nu s-a ajuns la un conflict militar între Polonia și Ungaria, datorită angajării celei din urmă în războiul cu Boemia husită, care îi contesta dreptul de succesiune la coroana sa, ci între cea dintîi și teutoni, sprijiniți, însă, din umbră, de Sigismund de Luxemburg. Înfrînt la Marienburg (Malbork), Ordinul Teuton a fost nevoit să încheie pacea de la Melno care consolida poziția statului polono-lituanian la Marea Baltică.

La obținerea victoriei de la Marienburg, o contribuție importantă au avut-o și oștile moldave. Trimiterea lor pe un cîmp de luptă atît de îndepărtat de granițele țării a putut fi motivată nu numai de amintita *natură* a raporturilor Moldovei cu Coroana polonă, ci și de considerentul că victoria teutonilor, în cazul în care s-ar fi produs, însemna — adevăr ce nu putea să nu-i fi fost foarte bine cunoscut lui Alexandru cel Bun — victoria Ungariei ; deci, ruperea echilibrului de forțe dintre cele două puteri, cu inevitabile consecințe negative asupra poziției internaționale a Moldovei. Acesta este, de altfel, și motivul pentru care domnul Moldovei nu a cedat insistențelor lui Sigismund de Luxemburg de a denunța raporturile cu statul polono-lituanian, deteriorate, la acea dată, de divorțul său de Ryngałła, sora lui Vitold, și a trece în tabăra ungară. Și, totuși, Sigismund de Luxemburg, dacă nu și-a putut realiza acest obiectiv la Marienburg, în schimb, a reușit să producă o nouă modificare a raportului de forțe la Dunărea de Jos, prin amintita instaurare a *suzeranității* sale *restrictive* asupra Țării Românești. Prin urmare, Alexandru cel Bun a putut constata că sprijinul pe care îl acordase lui Dan II nu-i adusese rezultatul scontat, adică refacerea *sistemului românesc de echilibru* la Dunărea de Jos, fie el și sub egidă bizantină. Împrejurările internaționale nu mai erau, însă, favorabile întreprinderii unei noi acțiuni nemijlocite pentru înlăturarea lui Dan II. Victoria curentului antihusit din Polonia, înlesnită de insuccesul expediției lituaniene, condusă de Sigismund Korybut, ce trebuia să-i asigure lui Vitold coroana Boemiei, oferită de husiți, a determinat o ameliorare a raporturilor polono-lituano-ungare, consacrată de acordul din 30 martie 1423, de de la Kiežmark. Polonia oficială i-a abandonat pe husiți, în schimb a continuat să sprijine lupta cehilor împotriva lui Sigismund de Luxemburg.

Cu prilejul încheierii acordului de la Kiežmark, a fost reînnoit și tratatul de la Lublau, din anul 1412. Acuzîndu-l pe Alexandru cel Bun că sprijinea eforturile lui Radu Praznaglava de a relua domnia Țării Românești, ceea ce însemna, după convingerea sa, că era în raporturi cu turcii, Sigismund de Luxemburg a cerut aplicarea strictă și imediată a stipulațiilor acestuia referitoare la împărțirea Moldovei. Tentativa a eșuat, totuși, deoarece era bine cunoscut partenerilor săi că adevăratul mobil al demersurilor sale îl constituia dobîndirea Chiliei. Aceasta nu l-a determinat, însă, pe regele ungar să-și abandoneze planul. Profitînd de un nou atac împotriva Țării Românești, în urma căruia Dan II a fost silit să se retragă în fața rivalului său, Radu Praznaglava, Sigismund de Luxemburg a luat inițiativa organizării unei noi coaliții antiotomane, la care urmau să participe și statul polono-lituanian și Moldova. În Polonia, ideea unei cruciade antiotomane era, încă, foarte nepopulară. Totuși, Władysław Jagiełło nu s-a putut sustrage insistențelor fostului său

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cumnat regal şi a acceptat să participe la expediţie, poate şi din considerentul că o consolidare a poziţiilor otomane la gurile Dunării ar fi pus în discuţie, cel puţin în timp, pe cele poloneze. Mai tentantă este, totuşi, supoziţia că, fiind, deja, compromis în ochii papalităţii, datorită sprijinului acordat husiţilor împotriva lui Sigismund de Luxemburg, regele polon, *catolic,* a dorit să nu dea noi motive de nemulţumire Romei, susträgîndu-se unei acţiuni ce trebuia pornită şi desfăşurată în numele intereselor creştinătăţii. La rîndul său, Alexandru cel Bun, deşi îl prefera, atunci, din motivele cunoscute, pe Radu Praznaglava ca domn al Ţării Româneşti, nu putea să eludeze proiectul la care aderase şi statul polono-lituanian. De aceea, şi-a alăturat trupele celor polono-lituaniene care s-au concentrat la Brăila, în vara anului 1426, unde trebuiau să se prezinte şi cele ungare. Campania nu a mai avut loc, deoarece, după cum se ştie, Sigismund de Luxemburg nu a venit la punctul de întîlnire. Or, atitudinea lui a putut fi determinată fie de faptul că, în realitate, a urmărit, doar, să provoace războiul între statul polono-lituanian şi Imperiul otoman, în cursul căruia el ar fi avut posibilitatea să se erijeze în arbitru între părţile beligerante, ceea ce i-ar fi oferit largi posibilităţi pentru a-şi promova propriile interese la Dunărea de Jos ; sau, avînd în vedere atitudinea lui Alexandru cel Bun faţă de Radu Praznaglava, a scontat pe refuzul domnului de a participa la coaliţia antiotomană ; un refuz de mult aşteptat, de altfel, care i-ar fi oferit *argumentul juridic,* în baza căruia ar fi putut obţine, fără nici o complicaţie, aplicarea clauzelor referitoare la Moldova, din tratatul de la Lublau.

O cercetare mai atentă a evenimentelor în discuţie conduce, totuşi, la concluzia că raporturile dintre Moldova şi statul polono-lituanian erau destul de încordate şi la acea dată. Căci, Władysław Jagiełło nu s-a decis să-şi trimită trupele prin Moldova, pentru a ajunge la Brăila, decît după ce a obţinut de la Alexandru cel Bun un salvconduct în acest sens. Faptul, în sine, nu ar reţine atenţia ; era firesc ca regele polon să fi procedat în acest fel, de vreme ce trupele sale urmau a traversa teritoriul unui stat străin, asupra căruia exercita, doar, o *protecţie* ce nu-i conferea nici un *drept real* de *jurisdicţie.* Dar, Władysław Jagiełło i-a cerut, *în mod expres,* „sub legătură de jurămînt şi cu credinţă şi onoare, lipsind din partea noastră (a domnului — n. Ven. C.) orice viclenie şi înşelăciune, *nealegînd nici un pretext,* negîndindu-ne la nici o dibăcie sau talent sau viclenie" (s. Ven. C.) [22], să garanteze şi să asigure, în practică, securitatea trupelor sale pe toată durata tranzitului lor prin Moldova. Sursa îngrijorării regelui polon au constituit-o, fără îndoială, înainte de toate, raporturile foarte puţin prieteneşti dintre Alexandru cel Bun şi marele duce al Lituaniei, Vitold. Provocată de divorţul domnului moldav de Ryngałła, ruptura dintre cei doi a fost pe punctul de a degenera în conflict armat. Neputînd recurge la forţa armelor, pentru a-l înlătura pe Alexandru cel Bun din domnia Moldovei, desigur, din cauza *naturii* raporturilor acestuia cu Coroana polonă, Vitold a sprijinit, în secret, toate demersurile, în acest sens, ale lui Sigismund de Luxemburg şi, chiar, ale hanului Hoardei de Aur, Ulug Muhammed.

[22] Mihai Costăchescu, *op. cit.,* p. 643.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În pofida eşecului coaliţiei antiotomane din vara anului 1426, Sigismund de Luxemburg a reuşit, totuşi, să menţină sub controlul său Ţara Românească, disputată de otomani ce-l opuneau lui Dan II pe Radu Praznaglava. Deoarece, drept recunoştinţă pentru sprijinul larg pe care i-l acordase împotriva rivalului său, Dan, *„pus de noi* (Sigismund de Luxemburg — n. Ven. C.) *ca voievod în zisa noastră Ţară Românească"* (s. Ven. C.) [23], s-a străduit, cum preciza însuşi regele, *„din toate puterile lui să fie pe placul nostru şi al sintei noastre coroane regeşti"* (s. Ven. C.) [24]. Iar, dacă statul polono-lituanian nu a mai acceptat să susţină eforturile militare al regelui ungar pentru menţinerea Ţării Româneşti sub *suzeranitatea* sa *restrictivă,* din cauza defecţiunii acestuia din vara anului 1426, în schimb, nici nu i-a contestat-o. În orice caz, nu i-a contestat-o Vitold care recunoştea apartenenţa, *de drept şi de fapt,* a Ţării Româneşti la posesiunile Coroanei ungare, Dan II fiind, doar, *„guvernatorul acelei ţări"* [25], (s. Ven. C.). Or, profitînd tocmai de această atitudine binevoitoare a marelui duce lituanian, determinată de dorinţa sa de a deveni regele unei Lituanii independente de Polonia, încurajată de Sigismund de Luxemburg, cel din urmă a încercat, încă o dată, să provoace împărţirea Moldovei, potrivit prevederilor tratatului de la Lublau. Problema a fost readusă în discuţie în cadrul congresului polono-lituano-ungar, ce şi-a deschis lucrările, în luna ianuarie 1429, la Luck, iniţiat de regele maghiar, cu scopul aplanării noii încordări survenite în raporturile dintre Ungaria şi statul polono-lituanian şi al organizării unei noi coaliţii antiotomane. Iar ca argument în sprijinul cererii sale, el a invocat pretinsa abţinere a domnului moldav de a participa la coaliţia antiotomană, organizată în vara anului 1426. Acuzaţia a fost uşor dovedită ca falsă, dar apărarea de către Władysław Jagiełło a domnului moldav s-a datorat, mai curînd, faptului că magnaţii polonezi sesizaseră că, în cazul în care ar fi avut cîştig de cauză, Sigismund de Luxemburg l-ar fi răsplătit pe Vitold, care îi susţinea acuzaţia, cu coroana regală a Lituaniei, ceea ce ar fi însemnat desfacerea uniunii personale polono-lituaniene. De altfel, deteriorarea vădită a acestei uniuni s-a reflectat şi în atitudinea făţiş ostilă adoptată de Vitold. Ea s-a concretizat în avertismentul adresat lui Władysław Jagiełło că, în eventualitatea unui război cu Ungaria, ce ar fi fost provocat de refuzul regelui polon de a accepta fie împărţirea Moldovei, fie, cel puţin, cedarea către Ţara Românească a Chiliei — adică, de fapt, aducerea ei sub controlul regatului ungar, din cauza *naturii* raporturilor acestuia cu Ţara Românească — el nu ar fi luptat alături de Polonia. La rîndul său, regele polon s-a străduit să evite declanşarea conflictului cu Ungaria, limitîndu-se, doar, la un protest diplomatic formal, chiar şi după atacarea, în vara anului 1429 şi în toamna celui următor, a Moldovei de către Dan II, cu scopul de a pune stăpînire pe Chilia. Această atitudine, la care s-a adăugat profunda îngrijorare pe care i-a provocat-o descoperirea planurilor ungaro-polone, făurite la Lublau şi confirmate la Kiežmark, l-au determinat pe Alexandru cel Bun să ia în considerare necesitatea sprijinirii proiectului făuririi unui puternic stat lituaniano-rus, ca mijloc de contracarare

[23] *DRH,* D, I, p. 252.
[24] *Loc. cit.*
[25] Cf. Al. Vasilescu, *Urmaşii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Ţepeş, 1418—1426,* în *RIAF,* vol. XV, 1914, Bucureşti, 1915, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a efectelor negative pe care le-ar fi avut asupra Moldovei un posibil consens polono-ungar, în spiritul tratatului de la Lublau. Ca urmare, în conflictul izbucnit între Polonia și Lituania, în urma decesului lui Vitold și a proclamării lui Swidrygiello, ca mare duce, el însuși exponentul tendinței desprinderii Marelui Ducat din uniunea cu Polonia, Alexandru cel Bun a trecut în tabăta lituaniano-ungară.

Aderarea lui Alexandru cel Bun la coaliția antipolonă a fost precedată de normalizarea raporturilor cu Sigismund de Luxemburg care a renunțat la pretențiile sale asupra Chiliei. O renunțare temporară, desigur, menită să înlesnească realizarea obiectivului imediat, și anume, înlăturarea concurenței Poloniei la Dunărea de Jos. Mai mult chiar, profitînd de interesul lui Sigismund de Luxemburg de a-l menține în coaliția antipolonă, Alexandru cel Bun a reușit să restabilească *echilibrul românesc de forțe* la Dunărea de Jos, sprijinindu-l pe Alexandru Aldea să preia domnia Țării Românești, în urma decesului lui Dan II, la începutul anului 1431. Acesta era un succes al îndelungatei sale politici de echilibru între Ungaria și Polonia, consfințit și de refuzul lui Sigismund de Luxemburg de a adera, *el de această dată,* la propunerea lui Wladysław Jagiełło, devenit dușman al lui Alexandru cel Bun, de a pune în aplicare prevederile tratatului de la Lublau, în schimbul ajutorului maghiar împotriva teutonilor. Devenit aliat al Moldovei, în ale cărei granițe, bine apărate, se afla Chilia, *Fata Morgana* a politicii sale la Dunărea de Jos, Sigismund de Luxemburg întrezărea, desigur, posibilitatea deschiderii acestei rute fluviale comerțului statelor sale cu Orientul. Ca urmare, propunerea Poloniei era, în acele împrejurări, cu totul *neavenită,* de vreme ce instalarea ei la Cetatea Albă ar fi constituit o *permanentă concurență* pentru comerțul ungar. Or, așa cum s-a demonstrat și în rîndurile anterioare, obiectivul fundamental al feudalității maghiare, în raporturile sale cu cea polonă, îl constituia împiedicarea instaurării preponderenței Coroanei polone la Dunărea de Jos. În schimb, marele voievod moldav nu a mai avut prilejul să realizeze și noul său obiectiv, și anume, să concure la crearea unui puternic stat lituaniano-rus, cu funcția de contrapondere la presiunile Ungariei și ale Poloniei asupra țării sale, deoarece a decedat, după cum se știe, la 1 ianuarie 1432.

Dispariția lui Alexandru cel Bun a deschis, însă, o îndelungată perioadă de instabilitate internă în Moldova. Profitînd de această stare de lucruri, Polonia a reușit să restabilească *suzeranitatea restrictivă* asupra Moldovei. Înfrîngerea armatelor din coaliția antipolonă, ca urmare a izbucnirii războiului civil în Lituania, dar, mai ales, declanșarea luptelor pentru domnie cu fratele său, Ștefan, l-au determinat pe Iliaș, care, se pare, nu era și cel mai capabil de a conduce țara, în acele împrejurări politice interne și internaționale deosebit de grave, să abandoneze linia politică inaugurată de tatăl său față de Polonia. Actul de vasalitate subscris de domn, la 3 iunie 1433, confirmat de boieri, *printr-un act separat,* la 4 iunie același an [26], nu i-a asigurat, totuși, stabilitatea domniei, sub egida Coroanei polone, deși a participat la campania din anul 1433 a oștilor polone împotriva teutonilor, foștii săi parteneri de alianță antipolonă. Cercurile conducătoare poloneze nu-i puteau ierta menținerea Moldovei în coaliția formată contra Coroanei polone, motiv

[26] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 649—650, 651—652.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru care l-au preferat pe fratele său, Ştefan, atunci cînd partida acestuia şi-a adjudecat victoria. Regele polon s-a folosit de împrejurare, pentru a relua în stăpînire Pocuţia, pe care a inclus-o în graniţele Coroanei. Firește, Ştefan şi partizanii săi nu au protestat, aceasta fiind, doar, o parte a *notei de plată* cerută de cercurile conducătoare poloneze, în schimbul bunăvoinţei lor, restul fiind reprezentat de actul de vasalitate, emis de domn, la 13 ianuarie 1434, confirmat de boierii săi, tot printr-un *act separat*, cu aceeaşi dată [27]. Două luni mai tîrziu, adică la 18 martie 1434, Ştefan voievod confirma privilegiul acordat de tatăl său negustorilor lioveni, în anul 1408 [28].

La victoria lui Ştefan împotriva fratelui său, Iliaş, a contribuit, însă, şi domnul de atunci al Ţării Româneşti, Alexandru Aldea. Intervenţia sa în luptele dintre fiii fostului său protector putea fi justificată şi de deteriorarea raporturilor sale cu Sigismund de Luxemburg, cauzată de încheierea de către el a păcii cu turcii şi, mai ales, de participarea sa, e drept, silită, la expediţia acestora contra Transilvaniei, în anul 1432. Incidentul a fost exploatat de rivalul său, Vlad Dracul, ale cărui intrigi au accelerat agravarea raporturilor lui Alexandru Aldea cu oraşele săseşti, Braşovul şi Sibiul, în pofida declaraţiilor sale de credinţă faţă de regele şi Coroana ungară [29]. Firește, Sigismund de Luxemburg nu mai avea nici el încredere în domnul muntean, motiv pentru care a luat măsuri de strictă supraveghere a lui, desigur, în intenţia de a descoperi şi de a preîntîmpina, la timp, orice alt act ostil, ce ar fi putut fi întreprins de domn în colaborare cu turcii [30]. Ca urmare, Alexandru Aldea va fi resimţit acuta nevoie de a avea, în continuare, în Moldova, un punct de sprijin împotriva duşmanilor săi. Or, ţara vecină putea îndeplini acel rol, numai în condiţiile unei stabilităţi politice interne şi, îndeosebi, dacă pe tronul ei s-ar fi aflat un domn asupra căruia şi-ar fi putut exercita influenţa şi care să nu fi fost în raporturi prea strînse cu noii săi adversari. Cum Iliaş preluase de la tatăl său alianţa politică cu Sigismund de Luxemburg, pe care o consolidase pe tărîm economic, prin confirmarea saşilor transilvăneni a vechiului privilegiu comercial al lui Alexandru cel Bun [31], înlocuirea lui cu Ştefan, care se refugiase în Ţara Românească, devenise pentru Aldea o necesitate. Totodată, este posibil ca domnul muntean să fi avut în vedere şi faptul că Ştefan, nefiind compromis faţă de polonezi, aşa cum era fratele său, postură în care, de altfel, se afla el însuşi, datorită aderării sale la coaliţia antipolonă, ar fi putut fi susţinut în domnie cu mai multă hotărîre de cercurile conducătoare poloneze şi, prin intermediul lui, el însuşi ar fi avut posibilitatea să se reconcilieze cu Polonia şi să o cointereseze în combaterea pericolului ungar asupra Ţării Româneşti. Căci, Sigismund de Luxemburg nu înceta să o considere ca domeniu al Coroanei ungare, fiind decis să o menţină, cu orice preţ, în această stare [32].

Oricare vor fi fost calculele lui Alexandru Aldea, cert este că Polonia nu mai putea, atunci, să facă nici o tentativă de a înrîuri, în fa-

[27] *Ibidem*, p. 664—665, 666—667.
[28] *Ibidem*, p. 670—674.
[29] *DRH*, D, I, p. 290, 291—292, 293, 294, 295—296, 296, 297—298, 299, 300.
[30] *Loc. cit.*, p. 301—303.
[31] *Loc. cit.*, p. 305—306.
[32] *Loc. cit.*, p. 302, 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voarea sa, desfăşurarea evenimentelor din Ţara Românească. Pericolul desfacerii uniunii cu Lituania, apoi decesul lui Władysław Jagiełło, survenit la 1 iunie 1436, au absorbit în întregime atenţia cercurilor conducătoare poloneze, pentru care, în acele împrejurări, prioritatea în cadrul politicii lor la Dunărea de Jos o avea menţinerea Moldovei sub controlul Coroanei. Un obiectiv a cărui realizare a fost înlesnită, şi în perioada următoare, de aceeaşi rivalitate dintre Iliaş şi Ştefan, fiecare din ei reprezentînd, în fond, două mari grupări politice boiereşti, angajate în lupta pentru întîietatea politică în ţară. Revenit în fruntea Moldovei, a cărei domnie o împărţea, însă, de acea dată, cu fratele său, Iliaş s-a grăbit să dea noi dovezi că merita încrederea rudelor sale regale şi ale cercurilor politice poloneze pe care se sprijinea. Pe plan *juridic internaţional,* ele s-au concretizat în cele două acte de omagiu, din 1 septembrie 1435 şi, respectiv, 19 septembrie 1436, cel din urmă depus personal de domn la Lwów [33], ambele confirmate şi garantate, prin acte separate ale boierilor [34]. *Suzeranitatea restrictivă* a Coroanei polone primea, astfel, o nouă consacrare de *drept internaţional public.*

Înfrîngerea definitivă a lui Świdrygiełło, în anul 1435, şi încheierea, în acelaşi an, a noii păci cu Ordinul Teuton au contribuit la redresarea situaţiei interne şi internaţionale a statului polono-lituanian. Acest avantaj a permis cercurilor conducătoare poloneze să intervină activ în criza politică declanşată în Ungaria şi în Imperiul german, în urma decesului lui Sigismund de Luxemburg, în luna decembrie 1437. Albrecht de Habsburg, succesorul desemnat de acesta, a putut intra, cu uşurinţă, în posesia coroanei germane şi a celei ungare. În schimb, a întîmpinat rezistenţa unei părţi a nobilimii cehe care i-a refuzat coroana Boemiei, dar a oferit-o, mai întîi, lui Władysław III Jagiełło, noul rege polon, apoi, în urma refuzului acestuia, fratelui său, Cazimir. Cele două expediţii întreprinse de polono-lituanieni, în anul 1438, pentru instaurarea celui din urmă pe tronul Cehiei, au eşuat, însă. Ca urmare, Albrecht de Habsburg a încercat să profite de insuccesele poloneze din Boemia, pentru a lichida şi vechiul conflict ungaro-polon în problema moldavă. În acest scop, pretextînd că domnul Moldovei nu i-a acordat ajutor împotriva otomanilor, cu prilejul invaziei acestora în Transilvania, în anul 1438, a cerut aplicarea prevederilor tratatului de la Lublau. Demersul regelui maghiar s-a produs, însă, în împrejurări internaţionale şi mai puţin propice, decît cele în care fusese încheiat tratatul şi, chiar, reactualizarea lui în anul 1423, pentru a putea atinge obiectivul ce-l urmărea. Totuşi, cercurile conducătoare poloneze s-au grăbit să consolideze poziţia Coroanei în Moldova, obţinînd de la Iliaş şi Ştefan reconfirmarea actelor lor de omagiu [35]. Mai mult chiar, încordarea survenită în raporturile dintre Vlad Dracul, succesorul lui Alexandru Aldea la domnia Ţării Româneşti, şi Albrecht de Habsburg, cauzată de participarea silită a domnului muntean la expediţia otomană din Transilvania, din anul 1438, l-a determinat pe cel dintîi să abandoneze eforturile de reconciliere cu regele ungar. În schimb, a acordat importanţa cuvenită noului raport de forţe politice ce se prefigura, cel puţin în toamna anului 1439, în zona carpato-danubiană, în urma demersurilor diplomatice întreprinse de oto-

[33] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 685—686, 699, 700.
[34] *Ibidem*, p. 690, 702—703.
[35] *Ibidem*, p. 713, 715.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mani, în vederea unei apropieri de Polonia, ca mijloc de contrabalansare a puterii Regatului ungar. Prin urmare, privilegiul comercial acordat de Vlad Dracul, la 8 septembrie 1439, negustorilor din Lwów constituie, cum s-a remarcat, expresia aderării sale necondiționate la „linia politică turco-poloneză" [36]. Odată cu aceasta, își făcea, însă, apariția în politica de echilibru a domnilor români un element cu totul nou, și anume *utilizarea convergenței de interese polono-otomane,* ca mijloc de contracarare a pericolului ungar ; un element ce avea să fie folosit, cu rezultate deosebite pentru români, mai ales în împrejurările internaționale specifice din Europa est-centrală din ultimul sfert al secolului XV și din primul sfert al celui următor.

Pierderea de către Ungaria a pozițiilor deținute, pînă atunci, în Țara Românească a determinat feudalitatea ungară să stăruie în încercarea de a o compensa, prin substituirea în Moldova a controlului său celui polonez. De această tentativă era legată, nemijlocit, și cea vizînd desprinderea din granițele statului polono-lituanian a Rusiei haliciene și a Podoliei. Un obiectiv la care nu a renunțat, nici, măcar, în împrejurările deosebit de critice în care s-a aflat regatul ungar, după decesul lui Albrecht de Habsburg, la sfîrșitul lunii octombrie 1439, cînd o parte a cercurilor conducătoare ungare vedeau salvarea regatului de amenințarea otomană, doar prin înfăptuirea uniunii personale cu statul polono-lituanian. Posibilitatea realizării acelei uniuni fusese întrevăzută, încă în anul 1437, de cardinalul Poloniei, Zbigniew Oleśnicki, și de partizanii săi, tocmai în ideea lichidării, pentru totdeauna, în favoarea Coroanei polone, și a rivalității sale cu Ungaria, pentru Moldova. Și, într-adevăr, uniunea personală a Ungariei cu Polonia, prin alegerea regelui celei din urmă, Władysław III Jagiełło, și ca rege al Ungariei, în anul 1440, a amortizat șocul produs de ciocnirea de interese dintre cele două puteri la gurile Dunării, prin confirmarea *statu-quo*-ului politic internațional al Moldovei, adică a preponderenței Coroanei polone în această țară. O preponderență ce fusese consolidată, în prealabil, prin reînnoirea actelor de omagiu anterioare de către Iliaș și Ștefan, la 8 și, respectiv, 25 aprilie 1439 [37]. Cum ultimele acte ale celor doi domni moldavi fuseseră sincronizate cu reorientarea politică a lui Vlad Dracul, *toate operate pe fundalul apropierii polono-otomane,* era clar și pentru magnații unguri că, cel puțin în timpul domniei în Ungaria a dinastiei jagiellone, o contestare a priorităților poloneze în Moldova era lipsită de orice șansă de realizare. Aceasta nu însemna, însă, și o recunoaștere, *de jure,* a ei. Din contra, evenimentele care au jalonat evoluția raporturilor ungaro-polone, după anul 1444, demonstrează, o dată în plus, *caracterul ireductibil* al rivalității ungaro-polone pentru preponderență în zona extracarpatică, generată de aceleași necesități politico-strategice cu care erau confruntate cele două regate.

[36] Virgil Ciocîltan, *La campagne ottomane de Transylvanie (1438) dans le contexte politique internationale,* în *RRH,* 3, 1976, p. 443.
[37] Mihai Costăchescu, *op. cit.,* p. 713, 715.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIA TEODOR

CONTINUITATEA REFORMEI ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Scopul studiului de față este să semnaleze continuitatea spiritului reformator în Moldova secolelor XV și XVI și să evidențieze unele aspecte ale receptivității, dar și ale reacțiilor ostile față de această realitate a societății moldovenești. Înțelegînd prin Reformă, ca și promotorii înșiși, tendința de întoarcere la creștinismul originar și la organizarea primitivă a bisericii, considerăm necesar să precizăm că am adus în atenția cercetării noastre toate curentele care au tins să reorganizeze biserica în acest spirit al întoarcerii spre trecut. Prin urmare, vom căuta în Moldova secolelor XV și XVI urmele atît ale învățăturilor lui Hus, cît și ale lui Luther, Calvin, Socin etc.

Cîteva cuvinte preliminarii se impun cu privire la realitățile specifice care au făcut din Moldova un teren favorabil penetrației curentelor reformatoare. În primul rînd, se cuvine luat în considerare cadrul politic extern al istoriei Moldovei în această vreme, cadrul dominat de relațiile cu regatele catolice vecine, Ungaria și Polonia, care s-au străduit constant să-i impună suzeranitatea și au susținut prozelitismul catolic în țară. Datorită legăturile ei intense cu Europa centrală încă dintr-o perioadă anterioară, mica țară a Moldovei a cunoscut infiltrații catolice destul de puternice. Ele au fost favorizate de atitudinea tolerantă a autorității statale. Cea mai lungă domnie a primei jumătăți a secolului XV, cea a lui Alexandru cel Bun, a fost binevoitoare față de catolicism, mai ales atîta timp cît relațiile politice cu Polonia au fost bune, constituind un argument în acest sens. Pe de altă parte, influența catolicismului a fost favorizată și de existența în Moldova a unor comunități orășenești cu populație alogenă numeroasă, din rîndul căreia sașii și maghiarii aparțineau acestei confesiuni. Interesul deosebit manifestat de lumea central-europeană pentru Moldova, țara cuprinsă în aria spiritualității bizantine, se explică și prin posibilitățile optime pe care le oferea contactul între ortodoxie și catolicism și apoi între Reformă și ortodoxie. În acest sens, în secolul XV, pentru husitism, Moldova a fost și o punte de legătură cu Constantinopolul în spiritul contactului cu ortodoxia, cu patriarhia constantinopolitană, pe care husiții s-au străduit să-l stabilească înainte de cucerirea capitalei bizantine de către turci. Analizată din perspectiva politicului, importanța Moldovei crește în secolul XVI, ea devenind un punct strategic de prim interes. Puterile Europei centrale intensifică acum concurența pentru influența în Moldova. Se intensifică presiunile dinspre Polonia aflată în contact mai direct cu Imperiul Otoman, dinspre Imperiul Habsburgic și dinspre cercurile reformate din Germania. Imperiul Habsburgic se interesează de Moldova din perspectiva acțiunii antiotomane în spiritul cruciadei tîrzii și, din ea, a influenței pe care o putea exercita în Transilvania. Cercurile reformate caută, conform tradiției, o cale de alianță cu ortodoxia,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceea ce ne sugerează că în plan religios vom asista la o confruntare între catolicism şi Reformă. Moldova, în acest context, va fi şi ea un mic teatru de provincie în care se va juca această dramă. Curentele reformate s-au potenţat unele pe altele, s-au întrepătruns, şi-au exercitat acţiunile prozelite şi au atras atenţia unor însemnaţi factori de decizie ai lumii europene asupra Moldovei.

Primul curent reformat care şi-a făcut apariţia în Moldova este husitismul şi trebuie să precizăm că ne referim atît la comunităţi husite propriu-zise cît şi la comunităţi ale Unităţii Fraţilor cehi şi boemi. Aceste comunităţi sînt atestate documentar în 1420, 1431, 1437, 1460, 1481 ; sursele care le semnalează au fost aduse în atenţia istoricilor şi analizate de istoriografia română [1]. Încercînd să rezumăm concluziile istoriografiei noastre spre a surprinde stadiul actual al problemei, amintim cea mai veche informaţie documentară, care datează din 1420 şi provine din cronica din Levoce. Istoricii Mihail Dan, Şerban Papacostea şi Const. C. Giurescu care au discutat acest document sînt de acord că este vorba probabil de husiţi maghiari sau slovaci [2].

Toţi istoricii problemei sînt de acord că momentul principal al husitismului în Moldova îl constituie domnia lui Alexandru cel Bun. Un prim argument în acest sens este scrisoarea din 6 aprilie 1431 a regelui Vladislav Iagello către Alexandru cel Bun. Monarhul cere domnului român să pună capăt toleranţei şi să-l extrădeze pe principalul predicator husit, Jacob. Mihail Dan consideră că în 1432 acest *Jacob de Molda* propaga husitismul în coloniile maghiare şi săseşti din Moldova şi era încurajat de domnul Moldovei [3]. P. P. Panaitescu este chiar de părere că husiţii organizau, pe temeiul experienţei lor militare, armata moldovenească şi îi atribuie lui Jacob un rol politic şi militar, dar ipoteza aceasta nu este suficient argumentată [4].

Un alt document exploatat de istoriografie este scrisoarea din ianuarie 1432, a episcopului de Cracovia către cardinalul Cesarini. Agitaţia husită în Moldova este amintită în scrisoare ca reflectare a unei orientări politice antipolone. Scrisoarea atestă poziţia precară a catolicismului în Moldova, faţă de rapida extindere a focarului de erezie husită, şi sprijinul acordat husiţilor de Alexandru [5].

Documentul care a adus cele mai pertinente clarificări problemei husitismului moldovean a fost scrisoarea episcopului de Baia, Ioan de Ryza, către episcopul de Cracovia, Sbignew Olesnichi, din 1431. Publicată în 1962 de către Şerban Papacostea, ea a fost interpretată de istoric în sensul orientării antipolone a politicii lui Alexandru cel Bun, manifestă prin acţiuni de ostilitate faţă de catolicism [6]. Între domn şi vîrfurile ierarhiei catolice exista o situaţie încordată, atestată de con-

[1] Mihail Dan,, *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944 ; cf. şi Şerban Papacostea, *Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, Istorie, XIII, 1962, nr. 2, p. 253—258 ; Traian Ionescu-Niscov, *Husitica dans l'historiographie roumaine*, în *Rsl*, X, 1964, p. 385—403 ; P. P. Panaitescu, *Husitismul şi cultura slavonă în Moldova*. în *Rsl*, X, 1964, p. 275—287.

[2] Mihail Dan, *op. cit.*, p. 85 ; cf. şi Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 253 ; C.C. Giurescu, *Cauzele refugierii husiţilor în Moldova şi centrele lor în această ţară*, în *SAI*, VIII, 1966, p. 28.

[3] Mihail Dan, *op. cit.*, p. 85.

[4] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 285.

[5] Mihail Dan, *op. cit.*, p. 86, cf. şi Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 253—254.

[6] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 254—255.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

troversa confesională care a avut loc la curtea lui Alexandru cel Bun şi de sprijinul acordat de domnul Moldovei predicatorului husit, care aducea acuzaţii de corupţie şi imoralitate papalităţii şi ierarhiei ecleziastice catolice [7]. Mai mult, Alexandru cel Bun a luat măsuri pentru a feri comunitatea husită de posibilele represalii catolice [8]. Episcopul de Baia, tulburat de aceste raporturi cordiale stabilite între husitism şi ortodoxie, vedea salvarea numai în intervenţia directă a regelui polon, ceea ce explică scrisoarea lui Vladislav către Alexandru pe care am amintit-o deja [9].

Interpretarea documentului a fost reluată şi de P. P. Panaitescu [10] şi Const. C. Giurescu [11], care au aderat în general la punctele de vedere expuse mai sus, lansînd şi ipoteze care în momentul de faţă nu constituie obiectul cercetării noastre, studiul de faţă nefiind decît o primă abordare a unei teme de cercetare mai largi.

În ceea ce priveşte situaţia husitismului după moartea lui Alexandru cel Bun, aceasta a fost cercetată amănunţit de istoricul Mihail Dan, ale cărui concluzii le expunem pe scurt [12]. Istoricul consideră că, în perioada imediat următoare morţii lui Alexandru, husiţii moldoveni au fost nevoiţi să-şi caute loc de refugiu în Transilvania, unde de altfel sînt amintiţi în 1436 de George Lepeş [13]. Dar activitatea desfăşurată de inchizitorul Iacob de Marchia pune în mişcare noi valuri de husiţi spre Moldova [14]. Bazîndu-se pe o cronică aflată în biblioteca Bathyani din Alba-Iulia, istoricul clujean ajunge la concluzia că în 1437 refugiaţi husiţi din Ungaria, sub conducerea lui Toma şi Valentin, s-au stabilit la Trotuş unde au desfăşurat şi o activitate prozelită evidentă prin acţiunea de traducere a Sfintei Scripturi în limba maghiară [15]. Mihail Dan semnalează şi posibilitatea existenţei unei traduceri în limba germană, însă avertizează că informaţia preluată după Bandini este tîrzie şi trebuie considerată cu multă prudenţă [16]. Oricum, activitatea propagandistică a husiţilor moldoveni nu rămîne fără ecou şi Curia papală se grăbeşte să intervină. Astfel, în 1442 papa Eugen IV îl trimite în Moldova pe inchizitorul Dionisie de Ujlak. În 1444, acelaşi papă îl trimite în Moldova pe inchizitorul Fabian de Backa. În 1445—1446, măsurile papale sînt întărite, iar în 1451 sarcina combaterii husiţilor este încredinţată de papalitate lui Ioan de Capistrano, care a trimis în Moldova patru predicatori conduşi de un oarecare Ladislau Ungurul. Concluzia istoricului este că între 1437 şi epoca lui Ştefan cel Mare husiţii au făcut progrese în Moldova [17].

Epoca lui Ştefan cel Mare, complexă sub toate aspectele, este martora complicării problemei husite. Încă dinainte, husiţii utraquişti, sprijinitori ai regalităţii cehe, intraseră în tratative cu patriarhia din Constantinopol. Trecerea lui Constantin Anglicus prin Moldova, în 1451—1452,

[7] *Ibidem.*
[8] *Idem*, p. 256.
[9] *Ibidem.*
[10] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 33.
[11] C.C. Giurescu, *op. cit.*, passim.
[12] Mihail Dan, *op. cit.*, p. 82—88, p. 155—164, p. 190—207, p.275—283.
[13] *Ibidem*, p. 87.
[14] *Ibidem*, p. 99.
[15] *Ibidem*, p. 100.
[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem*, p. 101—104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în drum spre Constantinopol, a contribuit la întărirea husitismului [18]. Pe de altă parte scaunul papal şi-a continuat contrapropaganda şi efortul de anihilare a husitismului şi, în aceste condiţii, a continuat şi amintita confruntare între catolicism şi mişcarea husită. În 1461, minoriţii unguri redactează o dare de seamă cu privire la erezia husită în Moldova. Şansa husitismului a fost conflictul minoriţilor unguri cu clerul ortodox, în urma căruia cei dintîi au fost izgoniţi din Molova în 1462 [19].

Cam în aceeaşi perioadă, husitismul moldovean primeşte forţe proaspete prin intermediul unui nou val de emigraţie husită. De această dată, este vorba de cehi din Moravia aparţinînd Unităţii Fraţilor cehi şi moravi [20]. Mihail Dan arată cum încă din 1460 încep persecuţii împotriva Fraţilor, ceea ce probabil a provocat unele valuri de emigrare spre Moldova. În 1464, comunitatea Fraţilor îşi stabileşte reguli fixe iar în 1467 îşi organizează o ierarhie proprie. Situaţia lor a devenit insuportabilă în momentul în care Matei Corvinul, cucerind Moravia, a decretat în 1481 expulzarea lor din ţară. Fraţii, ştiind din călătoriile lor de documentare că în Moldova sînt găzduiţi oameni de aceeaşi credinţă cu ei, au plecat în 1481 în Moldova, conducătorul lor fiind fratele Mikulaş. Ei au fost bine primiţi de Ştefan cel Mare, putînd să se aşeze unde doreau [21].

În concluzie, Mihail Dan regretă lipsa surselor referitoare la viaţa lor în Moldova şi la o eventuală propagandă între români [22]. Totuşi, folosindu-se de ştiri indirecte, istoricul a emis ipoteza că Fraţii au dus o viaţă limitată la cercul lor, evitînd contactul cu românii ortodocşi. Istoricul presupune că învăţăturile Fraţilor n-au găsit ecou la români [23]. De altfel, membrii Unităţii Fraţilor cehi şi moravi au dus o viaţă grea în Moldova şi au dorit să obţină dreptul de a se întoarce în patria lor [24]. Mihail Dan afirmă că momentul plecării lor din Moravia şi momentul plecării lor din Moldova nu pot fi fixate cu precizie [25]. Oricum, istoricul acceptă ca o certitudine faptul că s-au întors în Moravia înainte de moartea regelui Matia. *Historia Fratrum* arată că au stat în Moldova pînă în 1492—1493. Unii membri ai Unităţii au plecat în Rusia. Istoricul nu exclude posibilitatea ca în Moldova să fi rămas unii mebrii ai Unităţii Fraţilor şi aminteşte în acest sens faptul că în 1491 patru membri ai Unităţii au trecut prin Moldova în drum spre Orient [26].

În ceea ce priveşte soarta husiţilor în secolul XVI, istoricul este convins că ei au revenit la catolicism ca urmare a eforturilor misionarilor franciscani şi iezuiţi [27]. În timp ce în Transilvania, foarte tolerantă în secolul XVI, coreligionarii lor au fost absorbiţi de luteranism şi calvinism [28], în Moldova contrareforma catolică a fost foarte activă în tot secolul XVI. Istoricul argumentează cu date concrete din timpul domniilor lui Bogdan Lăpuşneanu şi Petru Şchiopul, cînd lupta împotriva husitis-

[18] *Ibidem*, p. 190—192.
[19] *Ibidem*, p. 194.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*, p. 190—197.
[22] *Ibidem*, p. 200.
[23] *Ibidem*, p. 201.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*, p. 203.
[26] *Ibidem*, p. 205.
[27] *Ibidem*, p. 276.
[28] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mului e sprijinită de domnie la îndemnul lui Bartolomeo Brutti [29], postelnicul de origine levantină al lui Petru Șchiopul. Istoricul menționează că sfîrșitul secolului — în urma pribegiei lui Petru Șchiopul, a morții lui Brutti și a conflictelor între iezuiții poloni și minoriții unguri, — reprezintă o perioadă mai bună pentru husitism, care începe să facă din nou progrese în rîndul clerului catolic [30].

O scriere publicată în Polonia în secolul XVII, dar bogată în informații și cu privire la secolele anterioare, anume *Libri quattuor slavoniae reformatae*, aparținînd lui Andrzej Wegierski, este în măsură să înlesnească elucidarea unor probleme lăsate în suspensie de concluziile expuse pînă aici și să ne permită să sesizăm noi dimensiuni ale fenomenului husit în Moldova. Un prim text, datat 1481, din această vastă culegere de informații referitoare la istoria reformei în lumea slavă, ne informează că o parte a Unității Fraților cehi și moravi a fost exilată din Moravia prin decretul lui Matia, incitat de „dușmanii adevărului", formulă care neîndoielnic îi desemnează pe adversarii tendințelor novatoare. Păstorul acestei comunități se numea Nicolaus Slanius. Comunitatea a trecut prin Ungaria și Transilvania în „Valahia, numită astfel în limba vulgară, după numele locuitorilor săi, respectiv în partea învecinată Poloniei, adică în Moldova". Comunitatea a menținut legătura cu ierarhia superioară a Unității care, ne informează documentul, l-a trimis doi ani mai tîrziu în Moldova pe Elias Chrezovius cu scrisori prin care îi îndemna pe Frați să-și suporte cu calm exilul. Izvorul mai afirmă că Frații au trăit cu moldovenii în vecinătatea „valahilor transalpini" în timpul lui Ștefan cel Mare, cam șase ani, după care s-au întors în Moravia [31].

Aproape aceleași fapte, dar cu mai multe detalii care ne oferă posibilitatea unor interpretări, le relatează un alt text al culegerii. În primul rînd, noul text oferă o explicație cauzală pentru decizia lui Matia de a-i expulza pe Frați din Moravia. Textul afirmă că Matia s-a temut, pe de o parte de reizbucnirea războaielor „ziscane" și pe de altă parte de creșterea numărului Fraților. Explicația pare plauzibilă în contextul politic al momentului. În al doilea rînd, textul fixează fără nici un dubiu anul pătrunderii în Moldova, anume 1481 și cuprinde date, e drept aproximative, în ceea ce privește numărul emigranților, apreciat a fi fost de cîteva sute. Concordă cu celălalt text citat în privința pastorului Nicolaus și a itinerariului urmat prin Ungaria și Transilvania. De asemenea, revine informația referitoare la Elias Chrezovius, trimis în Moldova în 1483 pentru a-i susține moral pe membrii Frăției. Textul este interesant și prin datele pe care le oferă despre Moldova epocii și prin tenta-

[29] *Ibidem*, p. 276—277.
[30] *Ibidem*, p. 277.
[31] „Pars Unitatis Fratrum, ex. Moravia a Mathias Rege Hungariae tum occupante Moraviam, Lusatiam, et Silesiam, ad instantias veritatis hostium, ejectorum; assumpto secum verbi divini Ministro Nicolao Slanio, per Hungariam et Transylvaniam, in Valachiam vulgo ac generatim sic dictam, proprie vero partem ejus Polonis propriorem. Moldaviam usque, penetrarunt. Quo, intra biennium Fratres ejusdem Unitatis, ex Bohemia miserunt Eliam Chrzenovium cum literis, quibus eos excitarunt, ad tolerandas aequo animo, in alieno solo, aerumnas Vixerunt illic cum Moldavis Transalpinae Valachiae conterminis, sub Stephano Regionis illius Principe, non diutius sex annis: quidam pauciores ponut; posteaque in Moraviam redierunt. Anno 1481".

Andrej Wegierski, *Libri Quattor Slavoniae reformatae*, Amsterdam, 1679, ediție fotografică. Varsovia, 1973, p. 36. Doresc să mulțumesc și pe această cale profesorului dr. Șerban Papacostea, care mi-a semnalat această colecție.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiva de a explica dorința Fraților de a se întoarce în Moravia. Izvorul ne lasă să surprindem existența unor tensiuni între comunitatea boemă pe de o parte și domnul Moldovei și populația localnică pe de altă parte. Potrivit acestei mărturii, domnul țării era înclinat să-și însușească bunurile care nu îi aparțineau, referire posibilă la exigențele fiscale ale domniei ; cît îi privește pe moldoveni, izvorul, care relevă apartenența lor la ritul bisericii răsăritene, le atribuie un șir de defecte. Sigur însă că la aceste tensiuni a contribuit climatul de nesiguranță din Moldova, rezultat al războaielor necontenite cu turcii și tătarii în această vreme. Și acest text menține durata șederii în Moldova a Fraților la șase ani sau mai puțin și amintește că Matia le-a permis revenirea în Moravia [32].

Se pare că aceste comunități ale Unității Fraților nu au părăsit în totalitate Moldova, pentru că Frații sînt menționați documentar pe tot parcursul secolului XVI. Astfel, o notiță din 1537 menționează că Nicolaus Slanius a fost trimis la Frați în Moldova și Italia [33]. Informația ne permite să intuim importanța comunității moldovene, dar, pe de altă parte, nu putem specula asupra identității acestui Nicolaus Slanius cu cel menționat în 1481, din cauza diferenței de 65 de ani între cele două momente.

În fine, o știre din 1553 îl amintește pe Daniel Itranicensis, originar din Boronicia, unul din membrii de vază ai comunității expatriate în Moldova [34]. Luînd în considerare calificativele de „Magnus et celebris in Unitate, pius et probus, antiquae simplicitatis exemplar" care îi sînt atribuite, pare să fi fost un personaj suficient de important în Unitatea Fraților, personaj care îi cunoștea pe conducătorii exilați în Moldova din timpul lui Matia pînă în vremea lui. Îi amintește pe Gregorius, Michail Sambergensis și Mathia Convaldensis. Rezultă, așadar, că în 1553 comunitatea Unității Fraților supraviețuia în Moldova și continua să se afle în

[32] „Sub idem fere tempus, renovatus fuit adversus Fratres in Moravia, plebis furor, Rex enim Hungariae Matthias, subjecta sibi Moravia, Lusatia et Silesia, verebatur ne quando bella ziscana recrudescerent. Cum igitur ad aures ejus perferretur, Fratrum in dies crescere numerum, ejecit eos ex Moravia. Itaque quaqua versum dilapsi : pars assumpto secum. Ministro, Nicolao, per Hungariam et Transylvaniam, in Moldaviam usque penetrarunt, aliquot centeni numero A. 1481. Quo, post biennium Fratres ex Bohemia miserunt Eliam Chrzenovium cum literis, ad patienter ferendum exilium, incitantibus. Ubi a Stephano, Principe Regionis illius, homine barbaro ac bellicoso, comiter acceptus est, animo ipsius, a praepotente Deo ad hospitalitatem inflexo. Caeterum, cum ne illo quidem tempore, ob enundem Principem rapinis in hiantem, tuto ibi viveretur ; nec flagitiosa ipsis indignarum vita, magna barbaries, et religio Graeca variis inquinata superstitionibus, placeret ; non diutius sex annis (quidam pauciores ponunt) cum Moldavis illis, Poloniae vicinioribus, vulgo Valachis dictis, vixerunt Fratres.

Tunc Rex Matthias, mutata sua, nutu divino sententia potestatem remigrandi in Moraviam ea conditione illis faciebat ; ut si eos iterum proscripturus esset, haberent ad fortunas suas divendendas, unius anni spacium", Andrej Wegierski, *Libri Quattor Slavoniae reformatae*, Amsterdam, 1679, ediție fotografică Varsovia, 1973, p. 178.

[33] „1537. Nicolaus Slanius, in Moldaviam et Italiam, a Fratribus missus fuit.", Andrej Wegierski, *Libri Quattuor Slavoniae reformatae*, Amsterdam, 1679, ediție fotografică, Varșovia, 1973, p. 326.

[34] „Daniel Itranicensis, Borouniciae natus, Exul olim cum allis in Moldaviam, magnus et celebris in Unitate, pius et probus antiquae simplicitatis exemplar noverat non modo Matthiam Regem Hungariae, cujus edicto Fratres e Moravia proscripti, in Moldaviam concesserant ; verum etiam omnes illos Unitatis Fratrum Antesignanos, a Gregorio, Michaele Sambergen si, Matthia Convaldensi ad sua vitae usque tempora", Andrej Wegierski, *Libri Quattuor Slavoniae reformatae*, Amsterdam, 1679, ediție fotografică, Varsovia, 1973, p. 325.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atenţia cercurilor reformate. Spre aceeaşi concluzie converg date de la sfîrşitul secolului XVI, venite dintr-o sursă oarecum neaşteptată.

Printr-o încercare grea a trecut comunitatea husită din Moldova în timpul domniei lui Petru Şchiopul, cînd iezuiţii puternic sprijiniţi de postelnicul Bartolomeo Brutti, desfăşoară un efort susţinut de a-i readuce pe husiţi la catolicism ; lăcaşurile de cultură ale husiţilor au fost acum încredinţate iezuiţilor. Scrisoarea lui Edward Barton, ambasadorul Angliei la Constantinopol, din 26 august 1592, menţionează o rămăşiţă a husiţilor în Moldova. Este vorba de o comunitate care îşi avea originea în învăţăturile lui Ian Hus ; erau maghiari, care pînă cu cinci ani în urmă, deci pînă prin 1587, îşi menţinuseră bisericile şi îşi conservaseră cu strictete religia [35]. Alungarea iezuiţilor din Transilvania şi aducerea lor în Moldova prin intermediul influentului postelnic Bartolomeo Brutti, în timpul domniei lui Petru Şchiopul, au inaugurat o epocă grea pentru husiţi, ale căror biserici au fost date iezuiţilor. Documentul confirmă alte informaţii referitoare la simpatiile catolice ale domnitorului şi la efortul de a readuce la catolicism comunităţile reformate, întreprinse de iezuiţi în spiritul contrareformei. De altfel, sursele catolice de secol XVII consideră readucerea la catolicism o acţiune încheiată cu succes, însă exactitatea lor este chestionată de ştirile de sorginte reformată. Scrisoarea menţionată ne informează că, în timpul domniei lui Aron vodă, husiţii au reintrat în posesia bisericilor lor şi au obţinut libera exercitare a cultului lor. Factorul politic care a determinat această revenire este sugerat de calificativul de „servitor al maiestăţii sale Elisabeta" atribuit lui Aron vodă de document ; ipoteza este confirmată de menţiunea explicită a faptului că husiţii şi-au recăpătat drepturile la insistenţele lui Edward Barton, în numele Elisabetei.

În acelaşi an 1592, o notă a consilierului reginei Sir William Cecil, Lord Burgheley, menţionează călătoria în Moldova a doi negustori, Tomas Wilcox şi Richard Babynnton. Documentul vine în sprijinul datelor extrase din scrioarea lui Edward Barton ; rezultă din conţinutul său că în Moldova „secta" husiţilor şi-a recăpătat bisericile din care fusese alungaţi de iezuiţi. Repunerea lor în drepturi s-a făcut din ordinul lui Aron vodă [36].

Putem presupune că grupuri de husiţi s-au menţinut în Moldova pînă la sfîrşitul secolului XVI fără să se asimileze celorlalte grupări protestante care au proliferat, mai ales la jumătatea secolului. Mediul orăşenesc moldovean, care se dovedise receptiv faţă de preliminariile Refor-

[35] „In Bugdania ther is a remnant of Hussits takeing their original of John de Hus, Hungarians, who had ther churches and mayntayned ther religion sevearly untill five years since, when the Jesuists beinge chased out of Transsilvania, and by means of one Bartlemew Bruty, Italian, ther cheife governor under Peter Prince of Moldavia, broght into that province, wher the poore Hussits weare by Bruty put to silence and ther churches geven to the Jesuists.

Aron present prince of Bugdania, her majestie's servant, uppon motion made by M. Barton in her majestie's name, hath restored the libertye of coustomes to the Hussits and redelivered ther churches to them as formerly they had ther". — (E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History 1427—1601 collected from british archives*, Londra, 1964, p. 62).

[36] „Tho. Wilcocks went into Bugdania with Richard Babynnton. In Bugdania a sect of Hussites are restored to their churches, from which certain Jesuits had expelled them, which Aaron Prince of Bugdania hath commanded to be done", (E. D. Tappe, *op.cit.*, p. 62).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mei din secolul XV, a fost la fel de permeabil Reformei în secolul următor. Astfel luteranismul, calvinismul, antitrinitarianismul şi anabaptismul au cîştigat aderenţi în rîndul comunităţilor alogene. Faptul este explicabil considerînd prozelitismul spiritului protestant. Maximum de presiune se constată la mijlocul secolului XVI, în mod explicabil avînd în vedere proximitatea Transilvaniei şi facilitatea contactelor cu această ţară atît de tolerantă în acel moment faţă de curentele confesionale noi. Dispariţia regatului feudal maghiar, efervescenţa politică din interiorul statului transilvănean creată în jurul luptelor pentru tron, absenţa unei autorităţi care să conlucreze ferm cu biserica catolică în combaterea curentelor protestante, au permis nu numai ca ele să cîştige un număr mare de aderenţi ci şi să fie recunoscute oficial. Recunoaşterea oficială a dat curs liber spiritului prozelit şi acesta s-a orientat şi asupra românilor, uneori cu succes, catalizînd curentul de traduceri şi făcînd posibilă instituirea episcopatului româno-calvin.

Evident, această atmosferă favorabilă Reformei cuprinde şi Moldova, unde punctul culminant al evoluţiei îl constituie fără îndoială domnia lui Despot vodă. Fie că domnia sa a inspirat simpatie, fie că a fost criticată acerb sau a incitat spiritele romantice dînd curs fanteziei, Despot vodă s-a bucurat de-a lungul timpului de o atenţie susţinută din partea istoriografiei româneşti [37]. Nu ne propunem un istoric al punctelor de vedere enunţate despre biografia şi activitatea acestui domn, dar amintim că marii istorici, cum ar fi A.D. Xenopol sau Nicolae Iorga, i-au dedicat pagini de analiză pertinentă [38]. Toate eforturile istoriografice, dispersate de-a lungul a două secole, au permis istoriografiei mai recente să cristalizeze unele concluzii de mare acurateţe asupra domniei în discuţie [39].

[37] N. Burghele, *Despot Vodă Ereticul, domnul Moldovei* în *CvL*, XXXI, 1897, Nr. 6, 7, 8, 9, p. 471—495, p. 612—628, p. 717—732, p. 795—806 ; cf. T. G. Bulat, *Încă ceva asupra lui Iacob Heraclide Despotul*, în *RI*, II, 1916, p. 45—51 ; Hans Petri, *Relaţiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Vodă cu capii reformaţiunii atît în Germania cît şi în Polonia precum şi propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei*, Bucureşti, 1927 ; N. Ştirbu, *Etude sur Marcheti, L'Ecole de medicine de Montpellier*, Montpellier, 1930 ; Tadeusz Gostynski, *Despot Vodă şi Ciprian Bazylik*, în *RiR*, XV, 1945, p. 90—93.

[38] A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Trăiană*, vol. III, Iaşi, 1890, p. 61—85. Vezi şi N. Iorga *Nouveaux materiaux servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'Heraclide dit le Despot, Prince de Moldavie*, Bucureşti, 1900 ; idem, *Iarăşi ştiri noi despre Despot*, în *RI*, II, 1916, p. 126—128 ; idem, *Un Heraclide à Montpellier et un courtisan valaque de Henri IV*, *ARBSH*, XVII, 1930, p. 23—48 ; idem, *Cercetări noi la Cotnari*, Vălenii de Munte, tip. 1936.

[39] Ştefan Bârsănescu, *„Schola latina" de la Cotnari. Biblioteca de curte şi proiectul de academie al lui Despot Vodă. Zori de cultură umanistă în Moldova secolului XVI*, Bucureşti, 1957. Cr. şi Şerban Papacostea, *Moldova în epoca reformei, contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea* în „Studii", 1958. II, nr. 4, p. 55—78 ; Andrei Oţetea, *Wittenberg et la Moldavie*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa*, Berlin, 1962, vol, I, p. 302—329 ; Şerban Papacostea, *Diaconul sîrb Dimitrie şi penetraţia reformei în Moldova în secolul XVI*, în *Rsl*, XV, 1967, p. 211—218 ; idem, *O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea* în „Studii", 1969, 3, p. 459—463 ; Maria Holban, *Despre osîndiri la moarte prin glasul poporului sub Despot*, în „Studii", XXII, 1969, nr. 6, p. 1155—1163 ; Magda Petrovanu, Ştefan Bârsănescu, *Jacques Basilicos Le Despot Prince de Moldavie, savant humaniste de XVI-eme siècle*, în *AŞUT*, 1969, p. 85—88 ; George Lăzărescu, *Despot şi veleitarismul lui umanist*, în *AUB*, „Literatură universală comparată", 1917, 20, nr. I, p. 21—26 ; Adina Berciu, *O încercare de unificare a celor trei ţări române în timpul domniei lui Despot Vodă: 1561—1563*, în „Buridava", 1976, 2, p. 51—54 ; Teodar Holban, *Noi ştiri despre Despot, domn al Moldovei*, în *RA*, 1976, 53, nr. 3, p. 323—325 ; Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova, Despot Vodă*, Bucureşti, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În general, este acceptat faptul că ascensiunea lui Despot la tronul Moldovei este un rezultat al interferenței unor zone de influență politică. Despot a polarizat interesul cercurilor reformate poloneze, al Wittenbergului evanghelic, al habsburgilor și al Transilaviei.Nu aprofundăm aici analiza atitudinii poloneze, avînd în vedere tradiția interesului ei față de Moldova, interes care, în noua conjunctură politică, nu putea decît să se amplifice. Căderea Ungariei feudale o transformă și mai mult într-o țară de frontieră a unui imperiu otoman încă în ascensiune (domnia lui Süleiman Magnificul nu se încheiase) ; în Est, presiunea Moscovei era tot mai puternică iar uniunea dinastică a Poloniei cu Lituania devenise fragilă. Din punct de vedere polonez, privilegiul de a avea un cuvînt de spus în treburile Moldovei constituia o perspectivă atrăgătoare. Wittenbergul evanghelic, eșuînd să-și impună punctele de vedere în Europa, fiind chiar de la apariție contestat și concurat de Zwingli și de anabaptism [40], în diversele lui variante, iar apoi de calvinismul foarte bine organizat, mai intolerant, și de un prozelitism mai fervent, dorea o alianță cu ortodoxia. Un domn binevoitor acestei politici și protestantismului în general ar fi dat cercurilor din Wittenberg un avantaj în luptele politice europene. Imperiul Habsburgic, neputînd estima exact forța și direcțiile politice otomane, așteptîndu-se oricînd la o ofensivă a Porții, acorda Moldovei un loc important în tatonarea situației. Acest spirit al cruciadei tîrzii este completat de interesul habsburgic de a-și subordona Transilvania și o atare politică are și repercusiuni asupra situației din Moldova. Transilvania, la rîndul ei, este foarte receptivă față de întîmplările din Moldova, domnia lui Despot fiind supusă unor analize amănunțite. Această atitudine este pe deplin demonstrată de cronica lui Mathias Miles, *Siebenbürgisches Würgengel*, tipărită în secolul XVII și care dedică pagini importante domniei lui Despot [41]. Multe din informațiile oferite de această cronică sînt cunoscute din alte izvoare și de aceea ne vom ocupa numai de informațiile noi pe care le oferă cronica și de interpretările date în general evenimentelor din Moldova. Formulările pentru care optează adesea ne avertizează în privința obiectivității textului. Evident, cronica este favorabilă lui Despot și ostilă țării „unde trădarea este o virtute și ridicată la cea mai înaltă artă". Această formulare, evident tendențioasă, se referă neîndoielnic la boierimea moldoveană care se opusese lui Despot. Textul lui Miles ne permite să intuim tensiunile care s-au ivit în cadrul societății moldovene atunci cînd Despot a încercat să tulbure evoluția ei tradițională. Relevante în acest sens sînt aprecierile pozitive pe care textul lui Miles le face referitor la politica domnului. Conform cronicii lui Miles, Despot a dorit să ofere locuitorilor țării „care trăiau fără ordine și judecată, după vechile lor obiceiuri" unele legi noi. Se pare, de asemenea, că a încercat, conformîndu-se probabil criteriilor moralității protestante și unor formulări teoretice idealizatoare pe care le lansaseră aceste curente, să reglementeze starea morală grav decăzută datorită facilității divorțului. Cum protestantismul idealizase fami-

[40] G. R. Elton, *Reformation Europe*, Fontana/Collins, 1982, passim.

[41] Mathias Miles, *Siebenbürgisches Würgengel oder Chronicalischer Anhang des 16 Saeculi nach Cristi Geburth...*, Hermann Stadt sn. Vealgung M. Andreae Fleischers, gedrukt bey Stephanó. Hünghing, 1670. p. 90—96. Probabil că Miles a folosit informații anterioare cuprinse în lucrarea lui Christianus Schesaeus, *Ruina Pannonica*, vezi Christianus Schesaeus, *Opera Quae Supessunt Omnia*, Edidit. Franciscus Csonka, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, p. 228—254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lia model care trăiește în bună înțelegere, această bună înțelegere fiind o reflectare a bunăvoinței divine, domnitorul a încercat să pună capăt acestor despărțiri arbitrare și nefundamentale cu ajutorul predicatorului de curte și al episcopului Ioan Lusinski [42].

În opinia noastră, din textul cronicii transpare faptul că Despot a atacat direct, cu mijloacele politice de care dispunea, esența Bisericii Ortodoxe din Moldova. Reglementarea divorțurilor era și un atac la adresa nivelului moral al clerului, concept integrat în cea mai mare măsură spiritului reformat. Aducerea unui episcop socinian și menținerea lui la curte, despuierea bisericilor și propaganda prin școală sînt toate măsuri antiortodoxe, în spiritul Reformei. Nu contestăm că metalele prețioase luate din biserici au fost folosite poate pragmatic pentru plata mercenarilor, fapt pe care îl menționează și textul lui Miles. Dar și aici formulările cronicii ne permit să intuim adeziunea la soluțiile lui Despot și luări de poziție antimoldovene. În acest sens, ni se spune că a jefuit cele mai bogate mănăstiri, pe călugării leneși și a luat veșmintele bogate ale clerului superior, elemente în care se poate descifra spiritul antimonastic al Reformei și o dorință de simplificare a cultului, o aspirație spre austeritate specific protestantă.

Comentariile lui Miles referitoare la otrăvirea lui Lusinski de către boieri, la înclinațiile către trădare ale boierilor ne permit să intuim existența unei reacții puternice a forțelor conservatoare ale societății moldovene, între care un loc de frunte îl ocupa Ortodoxia [43]. Acest punct de vedere transpare și din lectura cronicilor românești din secolele XVI—XVII, care îi impută lui Despot îndepărtarea de la religia „provoslavnică" și nerespectarea ei [44]. În general însă aceste cronici fac referiri numai la ura țării și a boierilor față de Despot. Textul lui Miles ne permite să descifrăm dimensiuni și sensuri noi ale opoziției față de această domnie. Punctul culminant al reacției ortodoxe, în orice caz momentul ei cel mai violent, ar putea să-l constituie tentativa de suprimare a domnului de către clerici, episod relatat de cronica lui Miles. Celelalte comploturi împotriva domnului, inclusiv cel prin care l-au suprimat în cele din urmă, au provenit din mediul boieresc. Prin aceasta, tentativa în discuție inițiată de clerici capătă o semnificație specială. Existînd obiceiul ca în ziua de Paști voievodul să ia masa cu călugării și cu clerul înalt, conspiratorii au decis să-i ofere lui Despot cuminecătura otrăvită. Unul dintre complotiști a trădat și astfel voievodul avizat i-a invitat pe conspiratori să-l preceadă în primirea cuminecăturii atunci cînd aceasta i-a fost oferită de „marele vlădică" personal. Peste cîteva ore trădătorii au murit, victime ale propriei șiretenii [45]. Miles vede în salvarea domnitorului mîna Providenței, clarificîndu-și astfel poziția politică de susținător al unei influențe a cercurilor reformate în Moldova. De altfel, el apreciază domnia lui Despot ca fiind benefică țării, căreia i-a adus „orînduieli creștinești și bune legiuiri". Din această formulare se poate deduce adeziunea față de politica de sprijinire a prozelitismului reformat pe care a susținut-o Des-

[42] Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500—1800*, New York, Harper and Row, 1979, passim. cf. și Edmund.S. Morgan, *The Puritan Family*, New York, Harper and Row, 1966, passim.

[43] Mathias Miles, *op. cit.*, p. 91—93.

[44] *Cronicile slavo-romane din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 143.

[45] Mathias Miles, *op. cit.*, p. 91—93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pot. El aminteşte că Despot a adus în ţară mulţi învăţaţi din alte ţări, pe Lusinski şi pe alţi „zeloşi suprimatorii ai idolatriei religioase a vlahilor", ceea ce întăreşte presupunerile noastre legate de ponderea activităţii sale reformatoare. Formularea cronicii lui Miles ne permite să intuim că zelul prozelit s-a exercitat şi în cadrul societăţii moldovene, atacînd direct credinţa tradiţională. În acest context al suprimării „idolatriei," deci al combaterii ortodoxismului şi al acţiunilor prozelite, Miles menţionează şi şcoala de la Cotnari cu frumoasa ei bibliotecă. Prin influenţa pe care o putea exercita asupra minţilor tinere, în formare, şcoala putea constitui un puternic instrument de convertire.

Legat de profesorii şcolii de la Cotnari, textul lui Miles permite o clasificare, o îmbogăţire a informaţiilor cunoscute referitor la personalitatea lui Dimitrie, pe care îl include în lista profesorilor şcolii cu menţiunea că era profesor de limba greacă [46].

Cronica lui Mathias Miles confirmă, cu elemente noi, imaginea unui Despot vodă patron al Reformei, a cărui acţiune a fost urmărită cu simpatie de cercurile reformate europene, inclusiv cele din Transilvania, dar angajat într-un conflict acut cu Biserica Ortodoxă din Moldova şi tot mai mult detestat de boierime, care s-a străduit şi în cele din urmă a reuşit să-l înlăture din domnie şi să-l suprime, învingînd rezistenţa gărzii străine de mercenari spanioli şi unguri pe care se sprijinea. Ecoul domniei lui Despot şi interesul pe care îl reprezenta acesta pentru politica europeană este relevat de un document din arhivele engleze. Este vorba de o notiţă din 11 august 1563, prin care se raportează autorităţilor engleze că Despotul Valahiei a fost asediat în Suceava de proprii săi supuşi [47]. Explicaţia revoltei este dată prin faptul că a luat aurul şi argintul din biserici, a urmărit modificarea religiei şi a intenţionat să se căsătorească cu o străină.

Chiar dacă notiţa, foarte sucintă, nu oferă informaţii în plus, ea este semnificativă prin interesul manifestat încă din această vreme de Anglia faţă de problemele româneşti. Mult mai explicit în acest sens este un alt document, o scrisoare din 21 aprilie 1594 a negustorului Thomas Wilcox către Sir William Cecil, Lord Burgheley, consilier al reginei [48]. Scrisoarea lasă să transpară jocul politic european, interesul Angliei în a-şi promova politica răsăriteană şi alianţa incipientă împotriva Spaniei cu Imperiul Otoman. Acesta din urmă, disputîndu-şi cu Spania Marea Mediterană, era în acel moment înclinat spre concesii faţă de Anglia.

[46] „Demetrium Grecam Linguam Profesorem" — Mathias Miles, *op. cit.*, p. 96.

[47] „The Despote of Valachia was besieced by his own subjects in a castle of his ohnè called Sociana (sic). The cause of the Peoples rebeilion was for that he had taken greate quantityes of Gold and Sylver out of the Churches, for that he went abought to alter religion and for that he ment to marry a stranger.", in E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 36.

[48] „...Another cause of my beinge in Bogdania was to procur the restoringe of dyvers protestants churchis which certaine Jesewits had gotten into thear possession and had imprisoned and persecuted the preachers and mynisters of the Protestants, which throughe Godes help I brought to perfection, putting out the Jesewits againe and setting at libertie the persecuted preachers and mynisters, restoringe them to thear owen parishes and cures, to the honour of her Majestie and great rejoycinge of the afflicted Protestants, who dailie praye for her Majestie's longe lif and good prosperitie, and no less displeasure to the Jesewits and Papists, as maie appear by a letter of the Archbishop of Leopolis in Poland written to me to the same effecte...", in E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acest context, Thomas Wilcox se deplasează în Moldova pentru a opera redarea diverselor biserici protestante credincioşilor respectivi. Aceste biserici fuseseră, la o dată destul de recentă, confiscate de iezuiţi. Este vorba neîndoielnic de acţiuni încadrate în eforturile contrareformei de a readuce la catolicism pe adepţii diverselor curente reformate. Scrisoarea lui Thomas Wilcox ne informează că iezuiţii i-au întemniţat şi persecutat pe preoţii şi pastorii protestanţilor. Thomas Wilcox afirmă că şi-a îndeplinit misiunea eliberînd preoţii şi pastorii şi redîndu-le parohiile şi diocezele. Reacţia de bucurie a protestanţilor, plini de gratitudine faţă de regină, este compensată de reacţia ostilă a iezuiţilor şi, în general, a catolicilor care iniţiază o corespondenţă cu Thomas Wilcox pentru a-şi manifesta nemulţumirea.

Această scrisoare relevă existenţa unor comunităţi protestante de diverse confesiuni în Moldova sfîrşitului de secol XVI. Aici nu se mai fac referiri numai la husiţi, ci la „diverşi protestanţi". În plus, sînt menţionaţi preoţi, aşa cum ştim că există în Biserica Evanghelică, dar şi pastori, aşa cum au congregaţiile de credincioşi ale altor confesiuni. Menţionarea diocezelor presupune comunităţi destul de numeroase şi o ierarhie ecleziastică bine structurată. În fine, scrisoarea demonstrează că la sfîrşitul secolului XVI exista o conştiinţă a solidarităţii reformate în opoziţie cu catolicismul şi că, în acest episod minor, Anglia se erijează în patroană a Reformei în toate colţurile Europei. De fapt, toate documentele din arhivele engleze referitoare la domnia lui Aron vodă ridică semne de întrebare asupra obiectivităţii surselor catolice care considerau cel puţin husitismul ca fiind eradicat în Moldova prin efortul misiunilor catolice.

*

Concluzia acestei investigaţii ar fi că Reforma în Moldova, departe de a fi neglijabilă, a avut resurse suficiente pentru a capta atenţia unor factori importanţi ai politicii europene şi pentru a deveni un factor de integrare a Moldovei în spaţiul european. Consolidării poziţiilor Reformei i s-a opus Contrareforma catolică prin acea proliferare de misiuni, mai ales iezuite, care într-un spirit nou urmăreau să impună catolicismul. Aşa cum am văzut, în unele momente asistăm la o colaborare între aceste misiuni catolice şi Domnie. Pe de altă parte, presupunem că a existat o acţiune ostilă Reformei şi dinspre Ortodoxie, o contrareformă ortodoxă care a evoluat paralel cu catolicismul fără să conlucreze neapărat cu el. În acest sens pledează reacţia ostilă faţă de domnia lui Despot vodă, reacţie care a aparţinut într-o mare măsură clerului ortodox. Cronica lui Azarie, reprezentînd punctul de vedere ortodox, înregistrează critic domnia lui Despot vodă şi tentativele reformatoare ale acestuia. În general, cronicile secolului XVI, care au cristalizat punctele de vedere ale Ortodoxiei, vădesc o ostilitate marcantă faţă de orice abatere de la linia ortodoxă. Este o îndepărtare evidentă de la spiritul tolerant prevalent în secolul XV, care a lăsat să treacă neînregistrată de izvoarele interne prezenta comunităţilor husite în Moldova.Cronicile secolului XVI înregistrează cu egală oroare trecerea la islamism a fiului lui Petru Rareş, Iliaş Mehmet şi prezenţa pe tronul Moldovei a ereticului Despot. Egumenul Macarie, de pe poziţiile unui ortodoxism extrem, se pare că i-ar fi incitat atît pe Ştefan Rareş cît şi pe Alexandru Lăpuşneanu la persecu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea armenilor. În sfîrşit, în timpul domniei lui Despot vodă, contrareforma ortodoxă merge pînă la tentativa de eliminare fizică a reformatorului incomod. Nu ni se pare surprinzător că Azarie trecea sub tăcere atentatul iniţiat de cler, menţionînd ura ţării, pe care o explică prin lipsa de credinţă a domnitorului.

Toate aceste fapte conlucrează în a ne demonstra importanţa problemei Reformei integrată în complexitatea epocii, într-o Europă care, traversînd un proces de autodefinire, păşea spre modernitate. Ne-am permite să sugerăm că Moldova reproduce la altă scară, dar cu dimensiuni suplimentare (acea *contrareformă ortodoxă*), modelul european.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TUDOR MATEESCU

PESCUITUL ÎN DOBROGEA ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII OTOMANE

Pescuitul a constituit o străveche îndeletnicire a locuitorilor Dobrogei, teritoriu mărginit pe trei laturi de ape care ofereau o mare bogăție de pește : Marea Neagră cu lacurile din apropiere la est și Dunărea cu lacurile și bălțile adiacente la vest și la nord. Marele fluviu a reprezentat dintotdeauna cel mai bogat rezervor piscicol al țării, dispunînd totodată, în special în zona Deltei, de o varietate extraordinară de specii, atît de apă dulce, cît și de mare, dintre acestea pe primele locuri fiind sturionii și scrumbiile [1].

Pescuitul la Chilia, inseparabil legat de practicarea acestei îndeletniciri în Delta Dunării, este atestat încă din prima jumătate a secolului XV [2]. În august 1484, imediat după cucerirea cetății Chilia de către turci [3], sultanul Baiazid II emite un regulament privind pescuitul în zona acestui oraș, stabilind și dijma din pește care urma să fie percepută de fiscul otoman [4]. Ulterior, așa cum rezultă dintr-un document din 15 aprilie 1520, această dijmă a fost redusă la jumătate, tocmai pentru stimularea pescuitului [5]. La sfîrșitul secolului XV și la începutul celui următor au fost deportați la Chilia, special pentru a fi folosiți la pescuitul cu talianul [6], numeroși pescari creștini („necredincioși") de la Silistra și împrejurimi, ca și din alte locuri [7].

În regulamentele vamale ale orașelor și porturilor dobrogene, datînd din timpul sultanului Soliman I Magnificul (1520—1566), se vorbește în cîteva rînduri și despre pescuit. Prin porturile Tulcea, Isaccea și Măcin treceau vase încărcate cu pește, de la care autoritățile otomane de

---

[1] Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a piscicultuii în România*, vol. I, București, 1964, p. 87.

[2] *Ibidem*, p. 88, 252.

[3] Este vorba de Chilia moldoveană (Chilia Nouă), situată pe malul stîng al brațului cu același nume, nu de Chilia dobrogeană (Chilia Veche). Vezi această confuzie la M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*, în „Peuce", II, Tulcea, 1971, p. 268 și urm.

[4] Nicoară Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, în *REI*, XXXVI, 1968, nr. 2, p. 237—239 ; idem, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, în *REI*, XXXVII, 1969, nr. 2 p. 253—254.

[5] Irène Beldiceanu-Steinherr, N. Beldiceanu, *Actè du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja*, în *SOF*, XIII, 1964, p. 98.

[6] Pentru talian (tc. *dalyan*), vezi Nicoară Beldiceanu, *La Moldavie ottomane...*, p. 262, n. 3.

[7] *Ibidem*, p. 261—262; N. Beldiceanu și Irène Beldiceanu Steinherr, *Deportation et pêche à Kilia entre 1484 et 1508*, în *BSOAS*, XXXVIII, London, 1975, nr. 1, p. 42—43, 47—50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acolo încasau o taxă în bani. De la peștele prins în Dunăre sau în lacurile de acolo, intendenții *(emin)* percepeau o pătrime [8]. La Babadag, de la peștele scos din lacul cu același nume se lua a zecea parte [9], la fel la Hîrșova pentru cel pescuit în lacuri, în timp ce de la cel din Dunăre se lua 3% [10], situație care apare întocmai și la Silistra [11]. La Karaharman se adaugă amănuntul că o parte din pește era uscat la locul de unde era pescuit și adus așa în oraș [12].

Pentru secolul XVI, știri despre pescuitul practicat de locuitorii Dobrogei au rămas și de la cîțiva călători străini. Astfel, la 1570, polonezul Andrei Taranowski vorbește de morunul care se prindea în Delta Dunării [13], la 1582 englezul John Newberie consemnează belșugul de pește de la Tulcea [14], iar peste cîțiva ani italianul Giulio Mincinelli notează următoarele : „Am intrat apoi cu mare greutate pe apa Dunării... găsind de o parte și alta a fluviului furci de lemn pline de carne de morun uscat, și se vindea cu preț foarte mic unul întreg de înălțimea unui om cu 60 de asori, adică un scud [...] morunul era plin de icre cam cît un butoiaș" [15]. La gurile Dunării, de care este vorba în acest pasaj, francezul François de Pavie constata, tot cam atunci, că se prindea „un mare număr de moruni", care se vindeau la un preț derizoriu, deși „erau atît de mari încît fiecare ajungea să încarce un catîr". Erau pescuiți îndeosebi pentru prepararea icrelor (tescuite sau moi), foarte mult căutate în Grecia și în celelalte țări ortodoxe [16]. Aceeași bogăție în pește a Deltei, ca și prețul scăzut de vînzare, este observată, în ultimii ani ai secolului XVI, și de olandezul Joris van der Does (Georgius Dousa). El adaugă că exportul de pește din acele locuri se făcea „nu numai în Grecia, ci și în părțile apusene pretutindeni" [17].

Începînd cu secolul XVII, informațiile asupra pescuitului în apele Dobrogei se înmulțesc în mod considerabil. În două documente ale Țării Românești din 1626 se vorbește de „păscarii cei bătrîni din Dîrstor", care, ca buni cunoscători ai Dunării, depun mărturie într-o pricină pentru gîrla Botu din județul Ialomița [18]. Prin 1633, călătorul italian Niccolò Barsi consemna belșugul de pește de la Chilia, scos așadar din Delta Dunării. Se găseau îndeosebi moruni și somni, care se sărau la cherhanaua din apropiere și care se vindeau la un preț forte redus : un morun în greutate de 30 de funți costa numai 4 aspri. Acești pești dădeau și „icre minunate". Negustătorii din multe țări veneau special la Chilia pentru a cumpăra pește [19]. În 1636, solia polonă a lui Jerzy Krasinski, în drum spre Constantinopol, primea în dar de la vameșii din Silistra „un pește mare proaspăt" [20]. În jurnalul altei solii polone, a lui Woicieh Miaskow-

[8] Hadiye Tuncer, *Osmanlı Imperatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açiklamaları* (Dreptul pămîntului, legile proprietății și comentariile legilor în Imperiul otoman), Ankara, 1962, p. 210—211.
[9] *Ibidem*, p. 212. [10] *Ibidem*, p. 212—213.
[11] *Ibidem*, p. 216. [12] *Ibidem*, p. 214—215.
[13] *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, p. 399.
[14] *Ibidem*, p. 515. [15] *Ibidem*, p. 524.
[16] *Ibidem*, vol. III, București, 1971, p. 179.
[17] *Ibidem*, vol. IV, București, 1972, p. 87.
[18] *DRH*, B. Țara Românească, vol. XXI (1626—1627), București, 1965, p. 76, 168.
[19] *Călători străini...*, vol. V, București, 1973, p. 84.
[20] *Ibidem*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ski, la 1640, se arăta că aceşti călători au găsit la Măcin „crapi proaspeţi de Dunăre“ [21]. Peste un an Baksici făcea constatarea că locuitorii din nordul Dobrogei trăiau „mai cu seamă din pescuit“, căci se scoteau „cantităţi foarte mari de peşte“ [22]. Englezul Robert Bargrave nota şi el, la 1652, că lacurile dobrogene dinspre Dunăre erau „minunat înzestrate cu peşti“ [23]. În 1657, Conrad Jacob Hiltebrandt menţiona că, la Silistra, solia suedeză din care făcea parte a primit din partea locţiitorului (chehaia) paşei de acolo cîţiva moruni, „peşti mari, frumoşi şi graşi“, scoşi din Dunăre [24].

O descriere amănunţită a pescuitului în Delta Dunării ne-a rămas de la Paul de Alep, care a trecut prin acele locuri la 1658. Pe braţul Chilia se găseau 14 zăgazuri (taliene) de prins peşte, îndeosebi moruni. Aceste zăgazuri erau luate de ape în fiecare primăvară, cînd se dezgheţa Dunărea şi de aceea trebuiau refăcute anual. Pentru aceasta se aduceau din pădurile de lîngă Isaccea cîte 12 000 de căpriori de lemn, care se ascuţeau la un capăt ca sulițele şi se înfingeau în pămînt de la un mal la celălalt al braţului Dunării. Numai într-o parte se lăsa „o deschizătură destul de mare pentru trecerea unei încărcături“, iar la capătul opus se afla un canal îngust care înconjura „un fel de căsuţă, toată din pari de lemn înfipţi în pămînt“. Iată cum arată Paul de Alep că se desfăşura pescuitul : „Cînd morunul sau alt peşte se apropie de această îngrăditură, e atras printr-o iscusită născocire şi cade înăuntru ; şi cei care se îndeletnicesc cu aceasta îl lovesc cu suliţe lungi pînă ce îi omoară, căci peştele n-are nici un mijloc de scăpare. Apoi îi scot cu mîna şi, încărcîndu-i în caicele lor, îi aduc slujbaşului vameş însărcinat în acest district cu strîngerea venitului provenit de la moruni şi icre. Multe corăbii vin fără încetare de la Constantinopol şi din insule pentru a cumpăra moruni, pe care îi sărează şi îi bagă în butoaie ; la fel şi cu icrele, separat“ [25].

Paul de Alep a putut cumpăra de acolo un morun de aproape optzeci de ocale, plin cu icre, la preţul de patru guruşi şi jumătate. Nu s-a pierdut nimic din el, deoarece au fost folosite şi oasele, cu care s-au umplut două butoaie mari, după ce au fost presate cu pietre pentru a le ieşi umezeala, ca şi pielea şi zgîrciurile. Cu cîţiva ani mai înainte, cînd producţia fusese mult mai bogată, un astfel de peşte ar fi costat cel mult un guruş. Atunci, în perioada de la începutul lui septembrie pînă la venirea îngheţului, se prindeau zilnic în zona Chiliei „între trei-patru pînă la şapte sute de moruni“. Într-unul din acei ani fusese prins şi „regele morunilor“, un peşte enorm, de 120 de ocale. Intendentul pescuitului obişnuia să trimită la fiecare corabie care staţiona în port cîte un peşte pentru căpitan şi „cîte o porţie pentru fiecare membru al echipajului“. Schimbarea intendentului şi scăderea producţiei puseseră însă „capăt acestui obicei“[26].

Informaţii similiare ne-au rămas, din aceeaşi perioadă, de la vestitul călător turc Evliya Çelebi. Vorbind de pescuitul de la Silistra, el arată, mai întîi, că iarna pescarii făceau copci în gheaţa Dunării, prinzînd moruni şi nisetri care cîntăreau pînă la 100 de ocale [27]. Primăva-

[21] *Ibidem*, p. 158. [22] *Ibidem*, p. 223.
[23] *Ibidem*, p. 485. [24] *Ibidem*, p. 606.
[25] *Ibidem*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 284—285.
[26] *Ibidem*, p. 285. [27] *Ibidem*, p. 367.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ra venea un intendent de la Înalta Poartă pentru a arenda pescuitul în Dunăre, plătind 77 poveri de aspri (100 000 aspri), plus pașei de Silistra 10 pungi pentru înregistrare și 20 de pungi drept cheltuieli. Se proceda, mai întîi, la construirea talianelor, pentru care se aduceau din Moldova stîlpi de brad, de stejar și de carpen, lungi de cîte 80 de arșini. Oamenii aflați pe vase îi înfingeau în apa Dunării, în dreptul orașului, începînd de la maluri spre mijloc, după care între acești stîlpi se împleteau nuiele, lăsînd doar o deschizătură, astupată cu o portiță tot din nuiele, dată în lături numai la trecerea corăbiilor. Pe stîlpii înfipți în fața acestei portițe se construiau odăi și cafenele. „Cu cei o sută sau două sute de oameni ai săi intendentul locuiește în acest serai. Intendentul își are o încăpere specială lîngă această strîmtoare, unde se află și talianul de pescuit. El stă acolo zi și noapte și, făcînd o portiță din împletituri, închide cu ea strîmtoarea aceea. Împletitura este făcută în așa fel încît nu poate să treacă prin ea nici măcar un pește lung cît o palmă“ [28].

Evliya Çelebi descrie și felul în care erau prinși peștii care veneau, în număr mare, din susul Dunării: „Cînd ajung la talianul din fața Silistrei, ei văd că apa este închisă și, pînă la urmă, se întorc, dar, cînd ajung la portița împletită de la strîmtoare, se înghesuie acolo, iar cînd încearcă să se întoarcă iarăși, atunci împletitura este ridicată în sus cu funiile ; după ce se iau toți peștii, mari și mici, împletitura este lăsată din nou în Dunăre.“ În prima zi a pescuitului, intendentul îi invita la talian pe pașa de Silistra, oferindu-i tot peștele prins în ziua aceea. În anul cînd s-a aflat acolo Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa, care-i era rudă, a avut parte de cantitatea enormă de 7 000 de pești, mari și mici, printre care se numărau și 70 de moruni mari, numiți „muteferrika“, ceea ce nu se mai întîmplase de 40 sau 50 de ani. Din acești moruni, care ajungeau la 8—9 arșini fiecare, se scoteau cîte 5 pînă la 10 cîntare de icre, care se puneau în butoaie și se sărau. Negustători din diferite țări, inclusiv din vestul Europei, veneau special la Silistra pentru a cumpăra pește, pe care-l transportau, sărat, cu căruțele, precum și icre și clei de pește. Călătorul turc adaugă că din acești pești, moruni sau nisetri, specifici apelor Dunării, nu ieșea nici un fel de „murdărie sau putreziciune“ [29].

S-a stabilit că aceste informații ale lui Evliya Çelebi sînt pe deplin verosimile [30]. De altfel, amintirea talianului de la Silistra s-a păstrat pînă tîrziu, în prima jumătate a secolului XIX, cînd acest sistem de pescuit încetase de mult să mai fie practicat. Astfel, la 1835, Jules de Hagemeister, în urma cercetărilor făcute, în aceste părți ale Europei, făcea constatarea că „mai înainte“ Dunărea „era baricadată la Silistra și peștele nu putea să scape“ [31].

Peste cîțiva ani, Evliya Çelebi a avut ocazia să descrie și pescuitul cu talianele pe brațul Chilia din Deltă. Pe ambele maluri se găseau grămezi mari de stîlpi, lungi de cîte 70—80 de arșini. Primăvara, 2 000 de lucrători, „raiale valahe și moldovene“, încărcau acești stîlpi pe 200

[28] *Ibidem*, p. 373. [29] *Ibidem*, p. 373—374.
[30] Constantin G. Giurescu, *op. cit.*, p. 97.
[31] Jules de Hagemeister, *Report on the commerce of the ports of New Russia, Moldavia and Wallachia made to the russian government in 1835*, London, 1835, p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de corăbii, apoi îi înfingeau în fundul apei, începînd de la maluri spre mijlocul Dunării. Acolo lăsau un spaţiu liber, de vreo 20 de stîlpi, pentru trecerea corăbiilor. „Cu ajutorul unor prăjini lungi, bifurcate, ei aşează în fundul apei nişte plase împletite din viţă de vie şi le prind de aceşti stîlpi. Cînd aceste plase ajung la suprafaţa apei, Dunărea capătă aspectul unei ape străbătute de nişte rogojini, încît prin aceste plase nu poate trece nici măcar un peşte mare de o palmă. Apoi, în partea interioară a acestui stăvilar, în mijlocul Dunării, se face o construcţie cu mai multe odăi şi o cafenea, avînd nişte ferestre la nivelul apei, la uşa stăvilarului. Aga-intendentul, împreună cu trei sute de supuşi şi pescari ai lui, veghează la stăvilar. De asemenea, la o adîncime pînă la brîul omului se află aşezate nişte cuşti împletite, avînd mărimea a cinci covoare. Ele sînt puse în faţa stîlpilor şi a plaselor“ [32].

La venirea peştilor din susul Dunării, pescarii trăgeau funiile, ceea ce făcea ca toţi peştii, printre care se aflau moruni de cîte 10—15 braţe şi nisetri de cîte 5—8 braţe, să rămînă închişi acolo. Aceştia erau omorîţi pe loc, încît sîngele lor înroşea suprafaţa apelor Dunării. Toţi peştii care veneau erau prinşi, deoarece nu mai puteau scăpa din capcana aceea decît la deschiderea porţiunii din mijloc, cu prilejul trecerii vreunei corăbii. Din unii moruni se scoteau cîte 5—6 cîntare de icre negre. Mii de negustători veneau „din ţările ghiaure“ pentru a cumpăra, „cu bani de aur“, peşte sărat şi icre. Acest pescuit dura şapte luni, pînă ce începea vremea rea, cînd toate instalaţiile se demontau, iar parii erau instalaţi pe cele două maluri ale Dunării [33].

Din a doua jumătate a secolului XVII ne-au parvenit şi alte ştiri despre amploarea pescuitului pe braţul Chilia. Astfel, călătorul francez Jean-Baptiste Tavernier nota că acolo se pescuiau, „în fiecare an, cei mai mulţi nisetri“, din ale căror ouă se preparau icre tescuite numite „butarga“ [34]. De asemenea, italianul Cornelio Magni menţiona că pe braţul Chilia pescuitul cel mai însemnat era al morunului. El însuşi se putuse încredinţa de acest lucru cumpărînd, la Chilia, la preţul derizoriu de 30 de aspri, „doi moruni ce cîntăreau cu siguranţă 80 de funţi“ [35].

Pescuitul la Chilia, aşadar în Delta Dunării, este prezentat pe larg şi de Charles de Peyssonnel, consul al Franţei, începînd din 1753, pe lîngă hanul Crimeii. „La Chilia se face un pescuit foarte abundent de morun, din care se scot două articole de comerţ : peşte sărat şi caviar. Negoţul cu peşte sărat se cifrează la circa 100 000 de piaştri în anul mijlociu. Fiecare peşte cîntăreşte de la 70 de ocale; se vinde întreg cu 3 piaştri şi jumătate pînă la 4 piaştri“. Săratul unui morun costa între 12 şi 15 parale. Cantitatea de icre negre care se comercializa era de 10 000 de chintale, iar preţul varia între 8—12 parale ocaua. Se vindeau îndeosebi în Ţara Românească şi Moldova. Pescuitul în zonă era arendat de vameşul de la Chilia [36]. Preţul peştelui şi al icrelor era

[32] *Călători străini...*, vol. VI, p. 442—443.
[33] *Ibidem*, p. 443.
[34] *Ibidem*, vol. VII, Bucureşti, 1980, p. 525.
[35] *Ibidem*, p. 547.
[36] Charles de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. I, Paris, 1787, p. 142, 320—321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foarte redus [37], ceea ce se explică prin producţia deosebit de mare, oglindită de altfel şi de cifrele date de Peyssonnel : 25 000 de moruni pe an care se vindeau în afară [38], la care trebuie adăugat, desigur, consumul local.

La 1783, cînd trei ofiţeri austrieci, Lauterer, Mihanovici şi Redange, au făcut cercetări amănunţite pe tot cursul de jos al Dunării, pînă la vărsare, talianele din dreptul Silistrei şi de pe braţul Chilia nu mai existau, deoarece aceştia nu le menţionează în însemnările lor [39]. Este amintit însă faptul că, în apropiere de Isaccea, erau „prinse, sărate şi transportate mari cantităţi de peşte" [40]. Peste trei ani, alt austriac, Wenzel von Brognard, care a cercetat ţărmul dobrogean al Mării Negre şi zona gurilor Dunării, vorbeşte de numeroşii „peşti excelenţi" aflaţi într-un lac de lîngă satul Tuzla [41], apoi de pescuitul remarcabil din Deltă, precizînd că locuitorii satului *Edreles* (Kadîrlez, Sfîntu Gheorghe) mergeau cu peşte proaspăt şi sărat (morun, crap, ştiucă), pe lîngă alte produse, pentru a-l comercializa în Ţara Românească şi Moldova [42]. La 19 august 1795, braşovenii era informaţi de autorităţile austriece că puteau procura peşte „din martie şi pînă la 31 mai şi din august pînă în iarnă", la mai multe schele ale Dunării, printre care figurau şi Turtucaia, Isaccea, Chilia şi Sulina [43]. Dintre cantităţile însemnate de peşte şi icre care veneau pe piaţa Ţării Româneşti, la sfîrşitul secolului XVIII şi la începutul celui următor, din „Ţara Turcească", o bună parte provenea, în mod sigur, din Dobrogea [44].

Pescuitul în Dobrogea a fost practicat în primul rînd de români, aşa cum rezultă, de altfel, şi din toponimia, preponderent românească, a locurilor de unde se scotea peştele [45]. Pescarii români din Delta Dunării sînt atestaţi încă din secolul XV, după cum se poate vedea din documentul, amintit mai sus, emis de sultanul Baiazid II [46]. Această îndeletnicire au avut-o însă şi alte elemente etnice ale provinciei, cum ar fi grecii şi turcii [47]. Mai tărziu, mici comunităţi ale unor slavi de răsărit, lipoveni ruşi şi cazaci ucraineni, veniţi în Dobrogea în secolul XVIII, s-au ocupat de asemenea cu pescuitul [48]. Metodele mai avansate, ca, de pildă, folosirea năvodului, le-au învăţat însă de la români [49].

După 1800, dezvoltarea pescuitului în Dobrogea este reflectată de un număr tot mai mare de ştiri. Într-un document turcesc din 1825

---

[37] *Ibidem*, p. 320—321.
[38] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 94.
[39] N. Docan. *Explorațiuni austriece pe Dunăre la sfîrșitul vcacului al XVIII-lea*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI (1913—1914), p. 630, 637—638, 649, 668—669.
[40] *Ibidem*, p. 637.
[41] Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, Bucureşti, 1930, p. 210.
[42] *Ibidem*, p. 214.
[43] Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, Bucureşti, 1913, p. 1808.
[44] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 258—259.
[45] *Ibidem*, p. 194, 197.
[46] M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 270, 277.
[47] Constantin C. Giurescu, *op. cit*, p. 194.
[48] *Ibidem*, p. 197, 200—201; Al. P. Arbore, *Aşezările lipovenilor şi ruşilor în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei", III (1920), nr. 1, p. 6, 11.
[49] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 197, 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se arată că, în bălțile din dreptul Hîrșovei, prindeau pește, în mod obișnuit, atît pescarii din acest oraș, cît și cei din Țara Românească [50]. La 1835, cercetătorul Jules de Hagemeister menționa că la Tulcea se găseau moruni uriași, scoși din apele Dunării, conținînd icre care numărau 3 000 000 de boabe și care cîntăreau pînă la 15 puduri (circa 245 kg) [51]. Tot acolo, călătorul german Adalbert Müller constata, în 1841, că se făcea „un negoț considerabil cu pește sărat" [52]. În același an, călugărul rus Partenie vizita o pescărie situată pe brațul Sfîntu Gheorghe, aparținînd unei mănăstiri de la Muntele Athos [53]. Deosebit de interesante sînt observațiile lui Ion Ionescu de la Brad, la 1850, asupra practicării pescuitului de către românii turtucăieni : „Toți românii din Tortocaea sînt păscari ; agricultura lor este păscăria și viața și-o țin cu astă meserie. Nu e loc, nu este insulă care să nu fie cunoscută și exploatată de dînșii pe Dunărea" [54].

Pe la 1851, A. Papadopoulo Vretos, consul al Greciei la Varna, vorbind despre cazacii colonizați în Dobrogea, care se ocupau „exclusiv cu pescuitul", arăta că această provincie furniza din abundență „pește de toate speciile" [55]. Peste doi ani, englezul Patrick O'Brien nota că o bună parte din populația tîrgușorului Sulina era formată din pescari [56]. Într-un document al carantinei Brăila din 1854, se vorbește de cherhanaua de la Pecineaga a unui turc numit Mehmet, la care lucrase cu simbrie, timp de mai mulți ani, un locuitor al Țării Românești, ca și de alte cherhanale din părțile Măcinului [57]. În același an, într-un raport al Pîrcălăbiei Galați, sînt menționate „pescăriile de la Crapina" [58], cunoscuta baltă din nordul Dobrogei. Tot acolo se arăta că, printre românii dobrogeni refugiați în acel an la stînga Dunării de teama bașibuzucilor, 49 aveau îndeletnicirea de „păscari" sau „năvodari", unii fiind veniți cu luntrile proprii [59]. Doi dintre aceștia, originari din Moldova, lucraseră la Mănăstirea Cocoșu [60], așezămînt care avea, între activitățile sale lucrative, și pescuitul în bălțile Dunării și în Deltă, unde deținea terenuri destul de întinse [61].

---

[50] Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești întocmit de ...*, vol. I, București, 1960, p. 412 (rez. 2051).

[51] Jules de Hagemeister, *op. cit.*, p. 163—164.

[52] Adalbert Müller, *Die untere Donau. Beschreibung des Stromes und seiner Umgebungen von Wien bis zum Meere*, ed. II, Regensburg, 1846, p. 267.

[53] *Din călătoriile icromonahului rus Partenie prin Moldova în jumătatea întîia a veacului XIX*, trad. V. Puiu, Vălenii de Munte, 1910, p. 48.

[54] Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874, publicată de...*, București, 1943, p. 76.

[55] A. Papadopoulo Vretos, *La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial*, Saint-Pétersbourg, 1856, p. 151.

[56] Patrick O'Brien *Journal of a residence in the Danubian Principalities, in the autumn and winter of 1853*, London, 1854, p. 8.

[57] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877), volum întocmit de...*, București, 1975, p. 197.

[58] Arh. St. Iași, fond Comitetul Sănătății, tr. 1567, op. 1797, dosar 24/1854, f. 51.

[59] Ibidem, f. 51—55.

[60] Ibidem, f. 54—55.

[61] Tudor Mateescu, *Un așezămînt monahal transilvănean în Dobrogea. (Contribuții la istoria Mănăstirii Cocoșu pînă la 1877)*, în „Mitropolia Ardealului", XXI (1976), nr. 1—3, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Camille Allard, medicul misiunii franceze care a construit, în anul 1855, şoseaua Rasova-Constanţa, constata că peştele scos din Dunăre şi din lacuri era consumat proaspăt doar în cantitate redusă, de regulă fiind uscat la soare sau conservat prin sărare pentru iarnă. El preciza că pescuitul şi prepararea peştelui erau în Dobrogea „una dintre rarele industrii ale locuitorilor“ [62]. Remarca de asemenea faptul că lipovenii se bucurau de dreptul de a pescui fără a plăti pentru aceasta vreo dare fiscului otoman [63]. În acelaşi an, aşa cum se consemna în registrele vămii Gura Ialomiţei, pescarul Gheorghe Şerban din satul Seimeni de lîngă Cernavodă cumpăra de la Bucureşti un năvod şi opt roţi de sfoară cu suma de 2245 lei, foarte mare pe atunci, din care 1925 lei reprezentau costul năvodului [64].

La 1856, profesorul german Wutzer avea prilejul să afle că locuitorii satului Ghizdăreşti de lîngă Hîrşova erau „renumiţi pescari“, peştele prins de ei fiind comercializat pe piaţa Istanbulului [65]. De asemenea, în dreptul Hîrşovei, Dunărea era „bogată în peşte gustos“, de al cărui gust „excelent“ s-a putut convinge cu ocazia popasului făcut în acest oraş [66]. Tot atunci se consemna faptul că noii locuitori ai Deltei, repopulată după războiul Crimeii, se ocupau în mare măsură cu pescuitul. Pe braţul Sfîntu Gheorghe exista o „colonie ciudată de pescari“, înfiinţată de un grup de călugări alungaţi de la Muntele Athos [67]. Toponimia Deltei, preponderent românească, abundă de altfel în denumiri legate de îndeletnicirea pescuitului, specifică acestui ţinut [68].

Peste cîţiva ani, englezul Henry C. Barkley, unul dintre constructorii liniei ferate Cernavodă—Constanţa, nota în jurnalul său că ruşii care formau o colonie lîngă lacul Sutghiol (este vorba, fără îndoială, de aşezarea Caracoium, azi Năvodari, jud. Constanţa) erau pescari, fiind ocupaţi cu munca lor tot anul : bărbaţii cu luntrile la pescuit, femeile şi copiii cu săratul şi uscatul peştelui la soare. Ei nu se hrăneau decît rareori cu altceva decît cu peşte, iar surplusul îl comercializau, o piaţă disponibilă găsindu-se pentru acest produs „la toate tîrgurile“ [69]. La 1864, geologul austriac Peters consemna faptul că la Prislav (azi Nufăru, jud. Tulcea), pe braţul Sfîntu Gheorghe, se găsea unul dintre cele mai însemnate locuri „de pescuit moruni şi de pregătire a icrelor“. Tot el nota că satul Camenca (azi Carcaliu) de lîngă Măcin era locuit

---

[62] **Camille Allard, *Mission médicale dans la Tartarie-Dobroutcha*, Paris, 1857, p. 39.**

[63] *Ibidem*, p. 64.

[64] Tudor Mateescu, *Din legăturile comerciale ale Dobrogei cu oraşul Bucureşti înainte de 1877*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie“, X (1981), p. 167.

[65] C.W. Wutzer, *Reise in den Orient Europa's und einen Theil Westasien's*, vol. I, Elberfeld, 1860, p. 262.

[66] *Ibidem*, p. 276.

[67] E. von Sydow, *Ein Blick auf das Russisch-Türkische Grenzgebiet an der unteren Donau*, în „Mittheilungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt über Wichtige neue Erforschungen auf dem Gesammtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann (Petermann's Mittheilungen)“, Gotha, 1856, p. 156.

[68] Ion Constantinescu, *Note asupra toponimiei grindurilor şi apelor din Delta Dunării*, în „Analele Dobrogei“, XI (1930), p. 153—165 ; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 306—307.

[69] Henry C. Barkley, *Between the Danube and Black Sea or five years in Bulgaria*, London, 1876, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„exclusiv de pescari lipoveni“ [70]. Profesorul german Brennecke constata, de asemenea, la 1868, marea bogăție de pește a apelor Dunării în părțile Măcinului, unde se prindeau cantități însemnate de nisetri, moruni și alte specii, „toți deosebit de gustoși“ [71].

Știrile despre practicarea pescuitului în Dobrogea au rămas, din anii 1870—1871, și de la transilvăneanul Nifor Bălășescu. El arăta că mulți dintre românii dobrogeni era „pescari prin ghiolurile (lacurile) cele mari“ de lîngă Dunăre și mare, unii dintre ei avînd cîte 80—100 de lucrători angajați cu simbrie. La Tulcea îndeosebi se făcea „negoț mare cu pește“ [72]. Acest comerț se întîlnea însă și în alte orașe ale provinciei. La recensămîntul încheiat în 1873, organizat de guvernatorul Midhat Pașa, erau înregistrați la Constanța 2 pescari și 40 de barcagii [73]. În 1880, Teodor Burada aprecia că negoțul „cel mai însemnat al Dobrogei este acel ce se face cu lînă, mai ales cu cea țigaie și cu pescuitul din imensele și multele lacuri și bălți de care este presărată această țară“ [74]. În ultimii ani ai stăpînirii otomane, așa cum nota baronul d'Hogguer, Poarta arendase pescuitul în bălți, de la Hîrșova pînă la gurile Dunării și în limanurile de la nord de Constanța, cu suma de 7 000 de lire pe an [75].

Prisosul de pește și derivate de pește, în cantități apreciabile, era comercializat în afara Dobrogei. O bună parte mergea pe piața Țării Românești, unde se constata, mai ales după 1 800, un consum de pește sporit [76]. În noiembrie 1831 se introduceau prin contrabandă de peste Dunăre, în județul Brăila, patru moruni „ca de două sute oca și zece oca icre negre“, marfă vîndută apoi la licitație cu prețul de 232 de lei și 20 de parale [77]. Într-un document din 15 octombrie 1837 se arăta că peștele adus la Gura Ialomiței de către lipovenii din Dobrogea era cumpărat de către precupeți, care-l revindeau la preț îndoit, spre nemulțumirea locuitorilor [78].

În anul 1843, pentru care documentele de arhivă oferă date complete, s-a introdus oficial din Dobrogea în Țara Românească, prin vămile Oltenița, Călărași, Gura Ialomiței și Brăila, cantitatea de 257 431 ocale de pește, dintre care 16 906 ocale sturioni (morun în primul rînd, apoi nisetru, cegă și păstrugă). Separat s-au adus 10 moruni, care cîntăreau, desigur, mai multe sute de ocale, 5 950 de chefali și 1 889 raci. Se adaugă derivatele de pește : 12 149 ocale icre, din care 3 881 ocale icre negre și 152 ocale lapți [79]. În 1 855, pe la o singură vamă, Călă-

[70] Karl F. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha, I, Geographischer Theil*, Wien, 1867, p. 52.

[71] W. Brennecke, *Die Länder an der unteren Donau und Konstantinopel. Reise-Erinnerungen aus dem Herbst 1868*, Hannover, 1870, p. 67.

[72] Nifon Bălășescu, *Românii din Turcia*, în „Biserica și școala“, I, Arad, 1877, p. 3700.

[73] Nicolaj Todorov, *The Balkan Town in the second half of the 19th century*, în „Etudes balkaniques“, IX, Sofia, 1969, nr. 5, p. 42.

[74] Teodor T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, p. 11.

[75] Baron d'Hogguer, *Renseignements sur la Dobrodja. Son état actuel, ses ressources et son avenir*, Bucarest, 1879, p. 15.

[76] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 259.

[77] *Ibidem.*

[78] I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800-1850*, vol. II, București, 1958, p. 691—692.

[79] Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1151/1843, f. 16—790.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

raşi, au fost importate din Dobrogea, numai pentru piaţa oraşului Bucureşti, 2 300 ocale crap, 175 ocale somn sărat, 50 ocale cegă proaspătă, 1 100 bucăţi scrumbii şi 6 000 de raci [80]. Cu aceeaşi destinaţie au fost aduse, în anii 1855—1856, pe la Oltenița, 153 457 ocale peşte, dintre care 11 501 ocale stürioni (9 551 ocale morun, restul nisetru, cegă, viză, păstrugă), 55 115 bucăţi scrumbii şi 808 ocale icre (245 ocale icre de morun, 101 ocale icre de nisetru şi 462 ocale icre de alte specii) [81]. Aceste cantităţi dovedesc, pe de o parte, amploarea remarcabilă a pescuitului în Dobrogea, iar, pe de altă parte, legăturile economice strînse ale acestei provincii cu celelalte teritorii româneşti.

[80] Tudor Mateescu, *Din legăturile comerciale ale Dobrogei...*, p. 167.
[81] *Ibidem*, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECATERINA NEGRUȚI

ASPECTE PRIVIND RELAȚIILE AGRARE ÎN ROMÂNIA ÎN EPOCA MODERNĂ. ANGAJAREA LUCRĂTORILOR AGRICOLI

După aplicarea reformei agrare din 1864 cererea de brațe de muncă în agricultură a crescut în mod deosebit. Împroprietărirea țăranilor și desființarea obligațiilor de clacă a avut ca urmare imediată o mare lipsă de forță de muncă pe marile proprietăți aflate în plin proces de transformare, de dezvoltare a agriculturii cu caracter comercial. În acele condiții, marii proprietari au recurs, pentru a-și putea asigura necesarul de brațe de lucru, la două mijloace principale : aplicarea unei legislații care prin măsuri draconice să determine pe țăranii abia împroprietăriți să le lucreze cu prioritate moșiile ; aducerea de lucrători din alte regiuni, inclusiv de peste graniță.

Deși deplasarea țăranilor pentru munci agricole a fost stînjenită de legile de învoieli agricole, mai ales în primele două decenii după reforma din 1864, numărul celor ce se angajau în afara localităților de reședință a fost în continuă creștere. Aducerea de numeroși lucrători agricoli, deseori de la mari distanțe, a necesitat crearea unor forme de angajare la muncă, necunoscute perioadei anterioare, proprii capitalismului dezvoltat.

Firește, angajarea muncitorilor se putea face fie direct de cei interesați, fie prin intermediari. În primul caz, proprietarul sau arendașul tocmea pe lucrător la curtea boierească, pe baza unor recomandații sau cunoștințe anterioare, sau din locuri prestabilite unde se adunau cei în căutare de lucru. Din a doua jumătate a secolului XIX s-au format multe piețe ale brațelor de muncă în orașe, în centre industriale și comerciale, în tîrgurile situate la contactul dintre zonele geografice. În aceste piețe se adunau mii de muncitori din diferite colțuri ale țării ca și numeroși întreprinzători agricoli interesați în angajarea lor. Aceste „tîrguri" de muncitori s-au menținut și după aplicarea legii învoielilor agricole din 1908 și înființarea birourilor de plasare a muncitorilor. N. N. Constantinescu observa că angajările la aceste tîrguri de forță de muncă se făceau fără nici un control, „legea învoielilor agricole lăsînd în această privință toată libertatea" [1]. Mențiuni privind tranzacțiile de pe astfel de piețe ne-au rămas pentru orașele : Buzău, Slatina, Pitești, Odobești, Focșani, Panciu ș. a. [2]. Marele proprietar, G. Garoflid, relata că în orașul

[1] *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, sub redacția lui N. N. Constantinescu, București, 1959, p. 361.

[2] În 1896 se menționa că pe lîngă fiecare podgorie se găsea cîte un „centru sau mic tîrguleț, unde la timpul muncii se adună lucrătorii din anumite localități" (P. D. Bellea, *Cum se face munca în viticultură*, în „Revista viticolă și horticolă", an I, București, 1896, nr. 13, p. 240).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Buzău „se făcuse unul din cele mai mari tîrguri de oameni. Mii de lucrători se adunau duminicile pentru a se răspîndi apoi, în toată cîmpia de sud-est : Brăila, Ialomița, Buzău, Rîmnicu Sărat, Dobrogea". El credea că „tîrgul de oameni" din Buzău ar fi dispărut după împroprietărirea din 1921 [3]. Mărturii mai tîrzii arată însă că această piață de oameni a continuat și în perioada interbelică [4].

O piață de lucrători cu veche tradiție era aceea din Odobești, „activă și în secolele XVII—XIX". C. C. Giurescu observa că, după replantarea „ce a urmat filoxerei, și în special, în perioada dintre cele două războaie", fenomenul a cunoscut o dezvoltare deosebită. „La începutul lucrului și în tot timpul lui puteau fi văzuți duminica în ⟨obor⟩, unde trăgeau cu carele cu tot soiul de produse, mocani cu scînduri, ciubere, lînă, brînză, cojani cu grîne și, mai ales, cu porumb, *mii de oameni*, veniți, uneori, de la distanțe considerabile. Prețul zilei de muncă ⟨se rupea⟩ de cîțiva podgoreni și rămînea neschimbat timp de o săptămînă, pînă duminica cealaltă, cînd operația se repeta" [5]. La 27 septembrie 1885, ziarul „Luptătorul" din Focșani arăta că în ultima duminică, în Panciu, erau „peste 2 000 de oameni muncitori căutînd de lucru". Din anii 1909 și 1910 ne-au rămas mărturii asupra nemulțumirilor unora dintre întreprinzătorii agricoli la angajarea lucrătorilor de pe piața orașului Pitești. Vicepreședintele societății viticultorilor din regiune, lt, col. Chicoș era, în aprilie 1909, revoltat că un proprietar a luat de pe piață lucrătorii cu care tratase el, oferindu-le un preț mai mare. Ca urmare, în ziua respectivă nu s-au mai putut angaja lucrători sub 1 leu și 50 de bani ziua de sapă, cu mîncarea proprietarului. Podgorenii din regiune socoteau că un asemenea preț „nu s-a pomenit pe aici" [6].

În duminica de 13 iunie 1910 erau pe piața Piteștilor vreo 15 cultivatori care își disputau cîțiva lucrători. Oferta era de 1 leu și 60 de bani și 1 leu și 80 de bani ziua de sapă, cu mîncarea proprietarului [7]. Prețurile se stabileau pentru raza fiecărei piețe cu o mare exactitate, în funcție de numărul ofertanților și de perioada de angajare. Libera concurență își spunea cuvîntul : dacă țăranul venit sau întreprinzătorul agricol nu cădea de acord, se puteau produce de ambele părți „greve", muncitorii, ca și marii cultivatori, putîndu-se asocia și înțelege între ei asupra prețurilor.

Sistemul de a se angaja lucrători de pe piață era atît de răspîndit, încît, în mod abuziv, se vindea pe piață și munca celor datornici. De exemplu, prin 1888, se relata că la „Covurlui și la Putna perceptorii, după ce au vîndut tot ce posedă contribuabilii, pentru rest i-a scos în piață și i-a închiriat cu toba celor ce aveau trebuință de munca lor, tocmai cum se mai face azi în bîlciurile de sclavi din Brazilia". Faptele sînt cunoscute din actele publice și din presă [8]. Era vorba, desigur, de abuzuri ale administrației pentru a stoarce dările de la datornici, dar faptul evidențiază că această formă de angajare era foarte frecventă.

[3] C. Garofild, *Agricultura veche*, București, 1943, p. 118.
[4] L. Ionescu, *Migrațiuni economice în legătură cu satul Bentu (Buzău)*, în „Lucrările seminarului de geografie economică", 1941—1946, București, p. 117.
[5] Const. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, București, 1969, p. 123—124.
[6] „Podgoreanul", Pitești, an. III, 1909, nr. 28, aprilie, p. 60.
[7] Idem, an. IV, 1910, nr. 43, iulie, p. 110.
[8] D. Iancovici, *Reforma agrară*, Brăila, 1888, p. 37—38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Angajările cele mai numeroase nu se făceau însă în plin sezon pe piaţa oraşelor, ci cu cîteva săptămîni şi, uneori, luni înainte. Marii proprietari şi arendaşi căutau să-şi asigure din timp, chiar din iarnă, oamenii necesari la lucrările agricole. În acest scop se foloseau de anumiţi intermediari, agenţi care le procurau necesarul de braţe de muncă. De multe ori, lucrătorii care se angajau în grupe mari, din acelaşi sat sau din sate apropiate, aveau şi ei un reprezentant al lor, numit uneori, vătaf, alteori, dragoman, care trata în numele lor cu întreprinzătorii agricoli. Locuitorii din comuna Aluniş din nordul judeţului Olt, care voiau de cu primăvară să se angajeze la muncă „la vale", „îşi trimiteau un vătaf la moşiile boiereşti pentru a face preţul. Vătaful, care era, de obicei, un ţăran mai umblat şi bun de gură, era intermediarul : el primea plata de la proprietar, el plătea oamenii, el era răspunzător de muncile depuse" [9]. Cei 30 de ţigani angajaţi în 1901 pe moşia Pădureni (Putna) aveau „dragomanii lor", care îi aduseseră la lucru şi încheiaseră angajamentul în numele lor [10]. Cetele de femei din Maramureş care se angajau la seceriş, alegeau şi ele, dintre femeile mai capabile, una care să le conducă, să trateze cu proprietarul, să menţină ordinea. Cei 34 muncitori tocmiţi pe piaţa oraşului Slatina, în iunie 1912, pentru treieratul rapiţei şi culesul mazărei de pe moşia Buiceşti (Olt), aveau în frunte un vătaf [11]. Aceşti vătafi, oameni de încredere aleşi dintre lucrători, ştiau, de obicei, carte şi munceau alături de tovarăşii lor, în aceleaşi condiţii.

În multe cazuri proprietarii trimiteau emisarii lor să angajeze lucrători. De exemplu, în satele Ţoleşti şi Uideşti, cam pe la sărbătorile Paştilor, veneau trimişii moşierilor din cîmpie numiţi dragomani pentru a tocmi lucrătorii. Ni se relatează că, mai întîi, se aştepta sosirea mai multor dragomani „pentru ca preţul să nu difere între moşii. Cînd aceştia nu sosesc, ori oferă prea puţin, satul îşi trimite singur un ⟨dragoman⟩ pe la moşiile din cîmpie pentru stabilirea preţului. Înţelegerea aceasta care poartă numele de ⟨ruperea preţului⟩, deşi verbală, are valoare de contract de muncă, preţul ne mai putîndu-se modifica pentru întreg anotimpul de lucru. Pregătirea plecării durează cîteva zile sau cîteva săptămîni. La termenul fixat se strîng cetele de cîte 15—20 căruţe cu coviltire, care pornesc spre cîmpie" [12].

În multe cazuri, intermediarii folosiţi de cultivatori erau negustori, de origine străină, deseori evrei, care, pentru a-şi asigura beneficiii cît mai mari, încheiau contracte oneroase în defavoarea muncitorilor, profitînd de neştiinţa lor sau de nevoile lor presante. Prin legea învoielilor agricole din 1882 s-au luat măsuri contra traficului ce se făcea cu munca săteanului de către astfel de „samsari", care, uneori, „prefăceau în contracte agricole datoriile făcute la cîrciumă sau aiurea, sub presiunea unei necesităţi momentane şi apoi le transmiteau către cel de al treilea, adeseori în localităţi străine şi pentru lucrări nedeterminate" [13]. Legea din 1882 interzicea trecerea contractelor dintr-o mînă în alta şi schim-

[9] N. Stanciu, *Deplasările comerciale ale „marchidanilor" din Aluniş (Olt)*, în „Lucrările seminarului de geografie economică", 1941—1946, p. 118.
[10] Arh. St. Focşani, Prefectura Putna, dos. 7/1901, f. 243—245.
[11] Arh. St. Slatina, Prefectura Olt, dos. 12 (44)/1912, f. 168—169.
[12] V. Gr. Poliac, *Deplasările sătenilor din Uideşti şi Ţoleşti (Baia) în căutare de lucru*, în „Lucrările Seminarului de geografie economică", 1941—1946, p. 98.
[13] Şt. Antim, *Intervenţionismul şi tocmelile agricole*, Bucureşti, 1907, p. 407.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

barea muncii pentru o altă lucrare sau în altă localitate decît aceea care fusese stipulată în contract. Cu toate acestea, abuzurile au continuat. În toamna anului 1896, Ministerul de Interne atenționa prefecturile asupra mai multor „asupriri" ce se făceau lucrătorilor agricoli de către unii evrei, arendași de moșii, mai cu seamă din județul Dorohoi și de o „speță mai rapace, pornită în contra locuitorilor de a-i exploata fără milă", anume „samsarii", „care, sub nume de antreprenori, se angajează pe la arendașii evrei și pe la unii proprietari de moșii ca să le lucreze la prașilă, la seceră, sau la mașini de treierat cu oamenii lor. Acești pretinși antreprenori adună cîte 30 pînă la 40 indivizi de prin mahalalele tîrgurilor sau de prin sate, dintre oamenii cei mai scăpătați, îi momesc, făgăduindu-le prețuri mari, îi aduc de prin județele megiesite fără veri un contract înscris și, după ce acești nenorociți locuitori au fost puși în lucru, s-au văzut străjuiți cu păzitori spre a nu fugi — maltratați și obligați spre a continua munca, iar pe urmă goniți de la locurile unde au muncit, fără a li se plăti banii ce li se cuvin" [14]. Cu toate măsurile luate, în august 1902, secția de jandarmi din Dorohoi ancheta un caz asemănător petrecut pe moșia comunei Mileanca, arendată de Șloim Fischer, care angajase cinci indivizi din orașul Iași, între care și trei femei, prin intermediul lui Iosub Abramovici [15].

Pentru a pune capăt unor astfel de abuzuri, după răscoala din 1907, prin art. 38 al legii învoielilor agricole, s-a dispus ca mijlocitorii de muncitori sau dragomanii să aibă autorizație specială din partea Ministerului de Interne și să fie de naționalitate română sau de aceeași naționalitate cu muncitorii pe care îi angajau [16]. Totuși, cîțiva ani mai tîrziu, inspectoratul agricol din Dorohoi consemna că, „în timpul campaniei de lucru, migrațiunea muncitorilor agricoli disponibili de la centrele cu populație deasă și fără pămînt suficient pentru hrană către cele cu populațiune puțină și pămînt îndestulător este mare și cu diferitele mijlociri pentru angajări la lucru a unor asemenea muncitori se îndeletnicesc persoane neautorizate și în special evreii, care lucrează fie în baza unei procuri date de proprietarul sau arendașul pe care îl servește, fie pe baza unui contract de servitor" [17]. La fel, în 1913, inspectorul agricol, din județul Muscel constata că „în unele comune angajările de muncitori pentru alte județe se fac de către reprezentanții proprietarilor cu ajutorul samsarilor neautorizați" [18]. Creșterea nevoilor marilor proprietari, dificultatea angajării muncitorilor de la distanțe mari și evitarea concurenței lucrătorilor străini, în condițiile sporirii brațelor de muncă locale, au determinat, după răscoala din 1907, organizarea unor birouri oficiale pentru plasarea muncitorilor agricoli. În fapt încă din pragul secolului nostru, tot mai numeroși economiști, statisticieni și întreprinzători agricoli au sesizat necesitatea unor astfel de birouri. Gh. D. Creangă, de exemplu, propunea înființarea unui „birou al muncii agricole" care să organizeze muncile agricole, „luînd brațele de muncă de unde prisosesc și ducîndu-le unde se simte nevoie de ele". Aceasta, credea el, „va micșora și poate va și suprima numărul cel mare de lu-

[14] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 132/1896, f. 42; Arh. St. Rîmnicu Vîlcea, Prefectura Vîlcea, dos. 39/1896, f. 5—6.
[15] Arh. St. Botoșani, Prefectura Dorohoi, dos. 171/1902, f. 121, 151, 153.
[16] Arh. St. Galați, Primăria Băneasa (Covurlui), dos. 240/1908, f. 7, 50.
[17] Arh. St. București, Consiliul Superior al Agriculturii, dos. 37/1914, f. 1.
[18] Arh. St. Pitești, Prefectura Muscel, dos. 113/1913, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

crători agricoli străini ce se aduc în fiecare an“ [19]. Încă din primii ani ai secolului începuse să funcţioneze, din iniţiativă particulară, o „bursă a muncii“, în Bucureşti, pe bulevardul Carol, lîngă Universitate. Legea învoielilor agricole din 1908 a prevăzut înfiinţarea birourilor de plasare a muncitorilor agricoli în fiecare judeţ al ţării sau cîte unul în două judeţe apropiate. Potrivit regulamentului privind funcţionarea acestor birouri (publicat în „Monitorul Oficial“ nr. 215 din 24 decembrie 1910), muncitorii procuraţi trebuiau trimişi în timpul oportun pe moşiile unde erau angajaţi cu contracte încheiate şi legalizate conform legii. Pentru aceasta, proprietarii sau arendaşii erau datori să specifice în cererile adresate birourilor respective numărul necesar de lucrători, felul muncii, timpul, condiţiile învoielii, şi să anexeze : procura prin care se autoriza agentul biroului pentru a obţine autentificarea angajamentului precum şi un certificat de la primăria comunei unde se găsea moşia solicitatorului. Suma de bani prevăzută ca acont pentru muncitori, spezele de transport şi taxa biroului de plasare trebuiau expediate anticipat. Taxa era de cîte 2 lei şi 50 bani de fiecare muncitor cînd se angajau mai puţin de 100 de oameni, cîte 2 lei cînd se angajau peste 100 oameni şi 3 lei pentru muncitorul învoit cu acte de angajament pentru mai mult de cinci luni [20].

Aceste birouri au luat fiinţă în majoritatea judeţelor ţării. Iniţiativa a pornit, atît din partea inspectoratelor agricole, cît şi din partea unor sindicate agricole ale marilor proprietari, ca, de exemplu, acela din Botoşani [21]. Persoanele angajate la aceste birouri de plasare, obligator de naţionalitate română, trebuiau să dispună de proprietate imobiliară şi să nu aibă antecedente penale [22]. Una din sarcinile birourilor era şi întocmirea listelor de muncitori disponibili, liste care se publicau de Consiliul Superior al Agriculturii. Odată cu anul 1909, birourile de plasare au început să-şi facă menirea în diferite judeţe ale ţării. Cel din Judeţul Vîlcea, de pildă, a plasat în 1909 în alte judeţe, cu contracte autentice, 593 muncitori, iar în 1910 peste 600 [23]. Biroul de plasare din judeţul Argeş a primit, din iunie 1911 pînă în aprilie 1912, 36 cereri de muncitori agricoli şi argaţi. În baza petiţiilor s-au angajat, pînă la 3 aprilie 1912, 2 143 oameni, din care 1 879 muncitori agricoli şi 264 argaţi [24].

Desigur, funcţionarea birourilor de plasare nu împiedica pe cultivatori să continue în persoană sau prin mandatari angajarea lucrătorilor. Conform dispoziţiilor din decembrie 1910, mandatarii cultivatorilor trebuiau să aibă, pe lîngă procura legală, şi un certificat din partea primăriei de care depindea moşia, prin care se atesta că face parte din personalul ei angajat. Legea învoielilor agricole a prevăzut, evident în favoarea marilor cultivatori, ca muncitorii angajaţi să aibă asupra lor librete de muncă în care să se noteze că au efectuat muncile la care s-au tocmit, împiedicînd astfel pe proprietari sau arendaşi să momească lucrători angajaţi de alţii şi pe ţărani să se învoiască la mai mulţi culti-

[19] Gh. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti, 1907, p. CXVI.
[20] Arh. St. Bucureşti, Consiliul Superior al Agriculturii, dos. 8/1911, f. 12—15.
[21] *Statutele Sindicatului Agricol Botoşani*, p. 18.
[22] Arh. St. Bucureşti, Consiliul Superior al Agriculturii, dos. 50/1913, f. 9.
[23] *Documente privind problema ţărănească din Oltenia în primele două decenii ale veacului al XX-lea*, vol. II, Craiova, 1970, nr. 6, p. 41—42.
[24] Arh. St. Bucureşti, Consiliul Superior al Agriculturii, dos. 8/1911, f. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vatori [25]. Deși legile anterioare prevedeau expres ca muncitorii agricoli să nu se învoiască fără avizul autorităților locale, care trebuiau să certifice că și-au îndeplinit angajamentele pe moșia respectivă, încălcările erau atît de frecvente, încît reclamațiile proprietarilor și ale arendașilor împotriva țăranilor care nu-și respectau învoielile, muncind cu plată la alți proprietari, sau contra celor ce momeau pe țărani în plin sezon au determinat corpul legislativ să prevadă în legea învoielilor agricole din 1908 introducerea libretelor de muncă, firește în detrimentul lucrătorilor agricoli, libertatea lor de mișcare și angajare fiind astfel, în oarecare măsură, stînjenită. C. Dobrogeanu-Gherea critica aspru o atare lege care, „printr-un singur articol, preface pe toți țăranii în servitori cu condicuță [...]. De acum, prin condicuță, țăranul e mai mult și mai temeinic decît oricînd lipit pămîntului și robit proprietarului" [26]. Desigur, aprecierea lui C. Dobrogeanu-Gherea este, în oarecare măsură, exagerată. Ea privește mai ales pe țăranul dijmaș care deținea pămînt de la proprietar. Pentru ceilalți țărani, libretele nu-i legau de pămînt ci de îndeplinirea obligațiilor de muncă asumate prin contract. Ele deveneau stînjenitoare numai în cazul cînd cultivatorii abuzivi nu-și respectau angajamentele. În condițiile lipsei mîinii de lucru, cînd concurența pentru aceste brațe creștea în sezonul agricol, iar birourile oficiale de plasare ale muncitorilor erau interesate în executarea contractelor care se încheiaseră sub auspiciile lor, aceste librete nu-și dovedeau eficacitatea.

Dealtfel, amestecul birourilor de plasare, în ceea ce privește respectarea contractelor de către proprietari și arendași și faptul că în multe cazuri nu puteau satisface toate cererile de brațe de muncă a nemulțumit pe unii dintre marii cultivatori. În Buletinul Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole a marilor proprietari (1913) se arăta că înființarea birourilor de plasare a fost privită la început cu mare interes, în ideea că vor înlesni „migrațiunea muncitorilor din localitățile unde n-au de muncă în celelalte regiuni ale țării, unde se resimte mai mult lipsa de brațe, pe de o parte, iar, pe de alta, ajutorarea marilor agricultori în găsirea mai cu înlesnire a brațelor de care au nevoie". După mai puțin de patru ani de funcționare, marii agricultori considerau că birourile respective nu răspundeau așteptărilor. Ei reproșau taxele pe care le impuneau pentru procurarea lucrătorilor, interzicerea de a se angaja muncitori în afara lor și faptul că nu erau în măsură să facă față cu promptitudine tuturor proprietarilor și arendașilor. Se socotea că ele deveniseră „o povară mai mult pentru marii agricultori, fără ca în schimb să le fie de vreun folos" [27]. Desigur unii funcționari ai acestor birouri s-au făcut vinovați de incorectitudini, dar, trecînd peste cazurile izolate de acest fel, este cert că birourile au adus mari înlesniri în angajarea muncitorilor din colțurile cele mai îndepărtate ale țării, în interesul atît al acestora, cît și al proprietarilor. De asemenea, ele au împiedicat în bună măsură samavolniciile la care se dedau unii din intermediarii sau

[25] În 1874, prefectul de Putna scria Ministerului de Interne că „locuitorii după ce se angajează la diferite persoane încă din iarnă, îndată ce primăvara sosește, uită toate angajamentele contractate și se duc în alte localități, neîntorcîndu-se la vatra lor decît după șase luni de zile" (Arh. St. Focșani, Prefectura Putna, dos. 20/1874, f. 135—136).

[26] C. Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. IV, București, 1982, p. 243—244.

[27] „Buletinul Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole", București, an. II, 1913, nr. 38, 14 aprilie, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mandatarii marilor agricultori. Aceste birouri impuneau cu mai multă autoritate, atît celor care se angajau, cît și celor ce angajau, respectarea contractelor. Ele nu sprijineau numai interesele marilor proprietari, ci și pe cele ale muncitorilor. Probabil aceasta supăra în mod deosebit pe unii din marii agricultori care preferau să angajeze prin oamenii lor și în condițiile dorite de ei, fără a mai plăti pe deasupra și taxele impuse de birouri. Oricum, birourile de plasare erau o formă de angajare modernă, civilizată, ele puteau deveni cu timpul organisme importante în dirijarea cererilor și ofertelor de muncă.

În concluzie, se cuvine spus că evoluția modului în care s-au efectuat angajările muncitorilor sezonieri agricoli în secolul trecut evidențiază limpede progresele realizate în dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură. Inițial, angajarea se făcea direct de către cei interesați sau prin intermediari plătiți, mulți dintre ei fiind cămătari și samsari. Pe la mijlocul secolului, încep să apară numeroase piețe de brațe de muncă, mai ales în centrele mari industriale și comerciale, în zonele de contact dintre cîmpie și podiș. Cererea din ce în ce mai mare de muncitori a determinat, de la sfîrșitul secolului XIX, necesitatea creării unor organisme speciale în acest scop. Astfel, au luat ființă bursa muncii la București, iar după 1908, birouri de plasare ale muncitorilor în județe.

Dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial în România crease treptat, începînd de la mijlocul secolului și, mai ales, la sfîrșitul lui, o piață internă importantă pentru forța de muncă. Diversele forme de dependență personală și de aservire au fost, treptat, înlocuite prin tranzacții impersonale de cumpărare-vînzare a forței de muncă. Mobilitatea populației, modul de cumpărare și vînzare a forței de muncă, oscilațiile din ce în ce mai mari ale prețurilor muncii, ascute contradicțiile dintre marea agricultură capitalistă și micile întreprinderi agricole, fapt ce se detașează cu destulă claritate din prezentările făcute de diferiți cultivatori în revistele de specialitate ale timpului.

Nevoia acută de brațe de muncă, în condițiile dezvoltării culturilor agricole, mai ales în regiunile mai puțin dens populate ale țării și restricțiilor pe care le impuneau legile învoielilor agricole angajării libere a țăranilor în alte localități, a îndemnat tot mai frecvent pe întreprinzătorii agricoli să facă apel la mînă de lucru de peste hotare. Teritoriile învecinate României de atunci, în cea mai mare parte locuite de români aflați sub stăpînire străină, ofereau numeroși muncitori dispuși să se angajeze la lucru pe moșiile de la sud și răsărit de munții Carpați.

Ca și în cazul muncitorilor localnici, angajarea celor de peste hotare se făcea fie direct de către antreprenorul sau cultivatorul interesat, fie prin intermediari. În primul caz, cei interesați mergeau peste hotare, tocmeau oamenii de care aveau nevoie, încheiau contractele, uneori întărite și de autoritățile statului respectiv, plăteau arvuna și se îngrijeau de scoaterea pașapoartelor. La termenul stabilit era trimis un vătaf la graniță, uneori chiar în satele lucrătorilor, ca să-i aducă la muncă. De asemenea, în sezonul de vară, în perioada campaniilor agricole, puteau fi găsiți lucrători de peste hotare și tocmiți direct pe piața unora dintre orașele românești de lîngă frontieră. Astfel de piețe de brațe de muncă, unde se puteau angaja atît lucrătorii din țară, cît și de peste hotare, erau în nordul Moldovei, la Botoșani și Mihăileni, pentru lucrătorii veniți din Bucovina și Galiția, în orașele de pe Dunăre, la Călărași, Giurgiu, Calafat și Turnu Severin, pentru cei veniți de pe terí-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toriile bulgărești și sîrbești, și în unele orașe din zona subcarpatică, la Tîrgu Jiu, Rîmnicu Vîlcea, Tîrgu Neamț etc., pentru cei din Transilvania.

Forma directă de vînzare și de cumpărare a forței de muncă prezenta unele inconveniente pentru ambele părți : în primul rînd, proprietarul sau reprezentantul său trebuia să cheltuiască bani și timp ca să caute personal lucrători peste granită, mai ales atunci cînd avea nevoie de un număr mai mare de oameni ; în al doilea rînd, nu exista o garanție suficientă pentru îndeplinirea muncii, chiar în cazul cînd contractele erau întărite de autoritățile din teritoriile de unde veneau lucrătorii ; în sfîrșit, pentru partea care-și vindea forța de muncă, angajarea făcută de persoane necunoscute era riscantă pentru o țară cu alte legi și cu altă administrație, fără o recomandare prealabilă. În aceste condiții, erau prferați, de ambele părți, intermediarii, oameni care, cu timpul, s-au specializat în plasarea mîinii de lucru de peste hotare, mulți dintre ei ajungînd să facă avere din ceea ce agronomul I. Ionescu de la Brad numea „neguțitoria de oameni“ [28].

Rolul de intermediar și l-au asumat persoane din țările vecine care întrețineau legături cu cultivatorii și antreprenorii din România, ca și persoane cu domiciliul în România, cărora afacerea li se părea rentabilă. În deceniul al șaselea al secolului XIX, doi „speculanți“ din Bucovina, Ioan Sirca și Scarlat Petelenț, erau înțeleși cu aga Scarlat Șișcanu din Iași ca să aducă lucrători pe moșia Spinoasa, iar acesta să-i recomande diverșilor proprietari sau arendași și să încheie contracte în numele celor doi. Plata pentru muncă nu se făcea direct muncitorilor. Suma integrală primită de la proprietari Scarlat Sișcanu o trimitea lui Ion Sirca prin intermediul bancherilor Michel Daniel din Iași și Mendel Amster din Cernăuți [29]. În aceste condiții, vînzarea mîinii de lucru bucovineană devenise nu numai o operație comercială, dar și bancară. Din moment ce banii trebuiau să treacă prin mîna atîtor intermediari, ne putem închipui cît de puțin primea lucrătorul.

Intermediarii obișnuiți ai mîinii de lucru bucovinene erau negustorii evrei, numiți, uneori, prin „ironia întîmplării“ și credincioși [30], iar pentru lucrătorii din sudul Dunării, sîrbi sau bulgari, denumiți dragomani. La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, pe moșia Zorleni (Tutova) domeniu al Coroanei de exemplu, administrația angaja în fiecare campanie agricolă sute de muncitori din Bucovina, prin intermediul lui Moses Samuel din Rădăuți și Leo Bartfeld din Cernăuți, și muncitori sîrbi, prin Branco Videnovici din Serbia [31]. Domeniile coroanei din sudul țării, de la Sadova și Segarcea, angajau sute de lucrători sîrbi prin Toma Braicovici și Ranghel Maximovici [32]. Proprietara moșiei Domnești (Putna) folosea, în 1898, ca procuratori pentru aducerea muncito-

---

[28] I. Ionescu de la Brad, *Agricultura română în județul Dorohoi*, București, 1866, p. 312.

[29] E. Negruți, *Despre munca salariată în agricultura Moldovei în preajma legii agrare din 1864*, în „Studii și cercetări științifice“, Istorie, Iași, an. X, 1959, fasc. 1—2, p. 89—99.

[30] V. Tufescu, *Migrațiuni sezonale pentru lucru în Moldova de Nord*, în „Revista geografică română“, București, tom. IV, 1941, p. 9.

[31] Arh. St. București, Casa Regală, dos. 35/1891, f. 16, 117, 120, 285, 323, 428, 436.

[32] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 55/1914, f. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor din Bucovina, pe Socec şi Vulturescu [33], iar pentru cei din sudul Dunării, pe Grojdan Cristici şi Alexa Nicolae [34]. Înainte de marea răscoală din 1907 erau folosiţi frecvent, cu acelaşi scop, pentru cultivatorii din judeţele Covurlui şi Ilfov, Chirca Iaţoff şi Milan Tarcoff din Smilovitz (Bulgaria) [35].

Regulamentul din 1892 prevedea ca toţi procuratorii care introduceau muncitori de peste hotare să aibă autorizaţia Ministerului de Interne [36]. Cu toate acestea, abuzurile şi fraudele de tot felul au devenit foarte frecvente. În 1898, de exemplu, în judeţele din sudul ţării era cunoscut individul Mitu Benoff, care primea bani înainte de la diverşi cultivatori şi antreprenori pentru lucrătorii aduşi din Bulgaria, pentru excrocheriile pe care obişnuia să le facă era poreclit „Mitu Pungaşu" [37]. În acelaşi an, Ministerul de Interne era informat că la unele din punctele de frontieră se aflau „misiţi evrei care, fiind în relaţiuni cu alţi evrei din ţară, înlesnesc proprietarilor sau antreprenorilor care au trebuinţă introducerea în ţară a lucrătorilor străini, fără îndeplinirea formalităţilor prescrise, căutînd chiar a corupe şi pe funcţionarii de la aceste puncte de frontieră" [38]. La începutul secolului nostru Moise Meyer din Tîrgu Siret trimitea oameni pentru munci agricole în ţară la alţi mijlocitori evrei din Botoşani, care îi plasau, apoi, celor interesaţi, în puţine cazuri, el putea face dovada că muncitorii ce i-a adus au părăsit teritoriul românesc după încheierea lucrărilor agricole [39].

Folosirea de paşapoarte false era obişnuită atît de procuratorii evrei, cît şi de cei sîrbi sau bulgari [40]. Deseori, aceşti mijlocitori nu plăteau lucrătorii angajaţi sau îi lăsau în ţară, la voia întîmplării, fără bani şi hrană [41]. Se cunosc numeroase intervenţii ale administraţiei româneşti, pentru a curma aceste abuzuri. În aprilie 1901, autorităţile din Calafat nu au permis intrarea în ţară a unor dragomani bulgari, care pretextau că voiau să se înţeleagă cu arendaşii români pentru angajarea a 250 grădinari. Şeful vămii Calafat declara că persoanele în cauză păreau suspecte [42]. Deseori, întreprinzătorii agricoli români nu foloseau pentru ei lucrătorii străini, ci îi aduceau „pentru speculă, înlesnindu-le numai trecerea în ţară, de unde, apoi, se împrăştie aiurea, lucru care se practică de mai multe persoane" [43].

O relatare sugestivă, bazată pe mărturii ale localnicilor, ne-a lăsat-o geograful V. Tufescu. Misiţii evrei din Bucovina plecau, de multe ori,

[33] Arh. St. Focşani, Prefectura Putna, dos. 8/1898, f. 35.
[34] Idem, dos. 8 bis/1900, f. 45.
[35] Arh. St. Bucureşti, Prefectura Ilfov, dos. 9/1906, f. 318.
[36] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 154/1899, f. 262.
[37] Arh. St. Slatina, Prefectura Romanaţi, dos. 45/1898, f. 64.
[38] Arh. St. Rîmnicu Vîlcea, Prefectura Vîlcea, dos. 33/1898, f. 6.
[39] Arh. St. Botoşani, Prefectura Dorohoi, dos. 178/1905, f. 30; dos. 19/1906, f. 15.
[40] Idem, dos. 178/1905, f. 31; Arh. St. Ploieşti, Primăria Sîngeru (Prahova), dos. 9/1905, f. 96.
[41] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 162/ 1898, f. 126 şi Arh. St. Piteşti, Prefectura Muscel, dos. 21/1898, f. 144.
[42] „Din informaţiile ce ni s-au dat de funcţionarii vamali ce fac serviciu în post, la debarcader, s-ar părea — declara şeful vămii Calafat — că unii din cei ce au obţinut autorizaţiunea fac o speculă cu ea, încheind tîrgul cu diferiţi muncitori ce vin din diferite localităţi la Vidin, aşteptînd ocaziunea de a intra în ţară, după care în urma înţelegerii, se prezintă vămii cu ei ca fiind aduşi pentru lucrările ce zic că au a efectua". (Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 132/1901, f. 408).
[43] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 132/1901, f. 431.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iarna cu mălai și angajau pentru muncă, în vara următoare, pe țăranii lipsiți, care, astfel luau pe datorie făina de porumb.„ În felul acesta ⟨Cordunenii⟩ deveneau salariații ⟨credinciosului⟩, iar acesta închiria, după bunul său plac, proprietarilor de moșii, brațele lor de muncă cu prețuri mult mai mari. ⟨Cordunenii⟩ aveau astfel rezervată o situație foarte umilitoare" [44]. În grupuri de 50—60 de oameni, uneori și de 200—300 și chiar mai mulți, treceau granița în luna aprilie sau mai, conduși de un vătaf. Moșiile din nordul Moldovei, arendate mai ales de evrei (Fischer, Juster, Costiner ș.a.), uzau la maximum de mîna de lucru procurată în asemenea condiții.

Ilegalitățile comise de procuratori au determinat nu numai autoritățile române să ia măsuri, ci și pe cele ale statelor de care aparțineau lucrătorii. Astfel, în 1906, guvernul de la Sofia a dispus ca dragomanii bulgari să fie aleși numai dintre oameni oneşti, care să probeze că au găsit de lucru pentru muncitori, că-i va plăti regulat și că va restitui pașapoartele lucrătorilor atunci cînd, din diferite motive, nu-și vor putea ține angajamentele. Primarii din Bulgaria trebuiau să anunțe din timp autoritățile districtuale de plecarea vreunui dragoman cu grupa sa pentru a fi înștiințate punctele de grăniceri [45].

Numărul mare al lucrătorilor veniți din Bucovina a motivat, în bună măsură, înființarea consulatului român de la Cernăuți, necesar, între altele, și pentru viza numeroaselor pașapoarte de călătorie eliberate pentru România. După numeroase tatonări și intervenții, guvernul austriac, care ezita să admită acest consulat din cauza populației românești majoritară în Bucovina și a agitațiilor ei cu caracter național, l-a înființat în noiembrie 1892. România dispunea, la acea dată, de patru consulate în Austro-Ungaria : la Viena, Budapesta, Triest și Cernăuți [46]. Consulatul român din Cernăuți s-a străduit să limiteze unele din samavolniciile procuratorilor de mînă de lucru, mai ales că printre muncitorii trimiși în România obișnuiau să se strecoare, contra unor sume importante de bani, și indivizi străini, uneori cu antecedente penale. Consulatul acorda viza de intrare pe pașapoarte numai pentru comisionarii autorizați de autoritățile austriece cu angajarea de lucrători pentru România. În același timp, comisionarii trebuiau să prezinte consulatului și procura legalizată din partea proprietarilor sau a antreprenorilor români [47].

În 1904, guvernul austriac a dispus ca angajarea de muncitori din Bucovina să se facă numai cu o autorizație prealabilă a guvernului local. Numai cei din Galiția erau scutiți de autorizație, în cazul în care angajarea se făcea printr-un birou de plasare. Firește, măsura era discriminatorie ; ea avea în vedere starea de agitație din mijlocul populației românești din Bucovina, tinzînd să împiedice legăturile ei cu România. La mai puțin de o lună, însă, guvernul austriac a trebuit să renunțe la restricție, luînd, probabil, în considerație că pentru marea majoritate a populației rurale din Bucovina venirea la lucru în România era singurul mijloc de a-și cîștiga existența. Ministerul de Interne, în circulara adresată prefecților la sfîrșitul lunii noiembrie 1904, arăta că „măsurile ce abia se luase în Bucovina și Galiția pentru împlinirea unor formalități necesare la angajarea muncitorilor din acele provincii pentru

[44] V. Tufescu, *op. cit.*, p. 9.
[45] Arh. St. Ploiești, Primăria Singeru, dos. 16/1906, f. 2.
[46] Ministerul Afacerilor Externe, Fond Arhiva Istorică, vol. 182, f. 4—79.
[47] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 105/1903, f. 279.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România, au şi fost desfiinţate, pentru a nu se aduce nici o greutate, nici muncitorilor de acolo, nici proprietarilor noştri de aici, care au nevoie de braţele lor" [46].

Legea învoielilor agricole din 1908 stabilea, în ceea ce privea aceşti procuratori, obligativitatea de a avea autorizaţie în regulă, ei avînd aceeaşi naţionalitate „ca şi muncitorii pe care îi aduc" ; contrar, atît ei, cît şi cultivatorii erau amendaţi după lege, care „pentru proprietari şi arendaşi se urcă pînă la 500 lei, iar pentru dragomani pînă la 200 lei" [47]. Numai mijlocitorii români puteau introduce în ţară, pe baza autorizaţiei Ministerului de Interne, muncitori de orice naţionalitate. În consecinţă, cei ce solicitau lucrători străini nu primeau autorizaţie dacă nu indicau pe cerere şi numele dragomanilor.

Numărul important al muncitorilor veniţi din Bucovina, faţă cu abuzurile frecvente ale procuratorilor străini a determinat instituirea unor birouri speciale de recrutare şi de plasare a braţelor de muncă.

În februarie 1908, Consulatul general al României pentru Bucovina şi Galiţia făcea cunoscut că, în Cernăuţi, s-a înfiinţat un birou oficial pentru angajarea de muncitori agricoli. În martie 1910, şeful acestui birou, Anton Procopovici, cerea Camerei de Comerţ şi Industrie din Iaşi permisiunea de a deschide o sucursală, subvenţionată de statul austro-ungar. Cererea a fost respinsă pe bunul motiv că, fiind subvenţionat de Austro-Ungaria, biroul ar fi fost „o instituţiune de stat dependentă de Imperiul vecin şi ca atare, funcţionarea sa în România nu poate fi încuviinţată" [50].

Angajarea lucrătorilor de peste hotare era firesc condiţionată, în mare măsură, de politica economică şi demografică a ţărilor interesate, ca şi de contextul internaţional şi de raporturile dintre state. În această direcţie, remarcăm că introducerea muncitorilor din Bucovina şi din Galiţia nu a întîmpinat în toată perioada nici un fel de dificultăţi. Formalităţile din partea Austriei fiind minime. Faptul s-a datorat, în primul rînd, condiţiilor geografice care impuneau ţăranilor din regiunile mai înalte ale Bucovinei să-şi caute de lucru în regiunile mai joase din sud, statul neputîndu-le oferi alte mijloace de existenţă, în al doilea rînd, sporului demografic de aici, presiunii imigraţiei rutene şi evreieşti din Ucraina şi Galiţia, şi, în sfîrşit, probabil unei politici mai liberale a Austriei.

Lucrurile nu au stat întotdeauna la fel şi pentru lucrătorii din Transilvania. Astfel, ca urmare a războiului vamal, păstorii transhumanţi au întîmpinat greutăţi în obţinerea permisiunii de a trece cu turmele la păscut în România. De asemenea, la începutul secolului XX, administraţia maghiară, alarmată de numărul mare de emigranţi din Transilvania în România, mulţi din cei veniţi sezonieri rămînînd definitiv aici, a luat unele măsuri restrictive. Este posibil ca la interdicţie să fi contribuit şi o anumită politică naţională, spre a opri contactul românilor transilvăneni cu cei din vechea Românie, mai ales în momentele de maximă tensiune cu administraţia maghiară. În mai 1908, Ministerul de Interne avertiza prefecturile că, potrivit informaţiilor consulului român din Budapesta şi a Ministerului Afacerilor Străine, autori-

[48] Idem, dos. 140/1904, f. 250, 276 ; vezi şi Arh. St. Slatina, Prefectura Romanaţi, dos. 21/1904, f. 135.

[49] Arh. St. Galaţi, Primăria Băneasa, dos. 240/1908, f. 7.

[50] Arh. St. Bucureşti, Consiliul Superior al Agriculturii, dos. 163/1910, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tățile ungare, pentru a opri emigrarea locuitorilor, „își pun toată osteneala de a împiedica sau micșora cel puțin curentul de emigrare și ca urmare... a luat măsuri de a împiedica chiar angajarea și venirea la noi în țară, pentru diferite munci agricole sau alte lucrări". De asemenea, autoritățile maghiare făceau dificultăți „atît locuitorilor ce ar fi să vie aici la lucru (neeliberînd pașapoarte), cît și proprietarilor, întreprinzătorilor sau reprezentanților lor care s-ar duce în Ungaria spre a angaja lucrători". Erau semnalate diverse șicane, amenințări, amenzi și chiar arestări [51]. De exemplu, un inginer, reprezentant al unei fabrici și un crescător de vite, care s-au dus să angajeze lucrători din diferite localități, au fost nevoiți să renunțe din cauza greutăților întîmpinate ; unul a pierdut o sumă importantă de bani dată ca arvună, iar altul a suferit o amendă de 200 coroane. Se recomanda prefecturilor, în acel an, să informeze pe cei interesați de dificultățile pe care le aveau de întîmpinat în angajarea lucrătorilor din Transilvania și din Ungaria [52].

În ceea ce privește amplitudinea migrațiilor de la sud de Dunăre, ea a fost în funcție și de raporturile diplomatice și de împrejurările social-politice. Astfel, în 1907, regatul sîrb, în scopul de a evita contactul muncitorilor agricoli sîrbi cu țăranii răsculați din România, a interzis deplasarea acestora în țară în timpul răscoalei. O atitudine asemănătoare au avut-o și celelalte state vecine. După reprimarea răscoalei, interdicția a fost ridicată [53].

Războaiele balcanice din 1912 și 1913 au împiedicat în oarecare măsură pe mulți sud-dunăreni de a veni la lucru în România. După războaie, numărul celor dispuși să se angajeze la nord de Dunăre a scăzut, firește, ca urmare a condițiilor diferite din țara lor, dar și a măsurilor restrictive luate în România. De altfel, izbucnirea războiului mondial, în vara lui 1914, a pus capăt migrațiilor sezoniere. În august 1914, consulatul sîrb reclama „lucrătorii supuși angajați la diferite lucrări în țară" și reținuți de proprietari pînă la terminarea angajamentelor. Fiind împiedicați să se prezinte „la mobilizare în patria lor", ei erau „expuși a fi condamnați ca dezertori". Drept urmare, guvernul român a dispus „ca toți lucrătorii sîrbi, ori în ce serviciu s-ar afla, să fie lăsați liberi pentru a se duce în patria lor" [54].

Marea majoritate a lucrătorilor veniți la lucru de peste hotarele de atunci ale României erau de origine română. Peste 90 la sută din numărul lucrătorilor din Austro-Ungaria erau români din Bucovina, Transilvania, Maramureș și Banat ; cu siguranță, avînd în vedere localitățile de origine, în jur de 50 la sută din numărul celor ce veneau de la sud de Dunăre din teritoriile sîrbești și bulgărești erau tot români [55]. De aceea, mișcările lucrătorilor sezonieri români au contribuit întotdeauna, mai ales cînd au fost mai intense ca, de exemplu, în secolul trecut la consolidarea legăturilor etnice, la întărirea conștiinței naționale și a luptei pentru unitatea poporului.

---

[51] Idem, Prefectura Ilfov, dos. 19/1908, f. 55.

[52] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 136/1908, f. 156.

[53] M. Ionescu, C. Petrescu, *Cu privire la poziția unor puteri europene față de răscoala din 1907*, în „Studii", 1957, X, nr. 1, p. 17.

[54] Arh. St. Ploiești, Primăria Drajna de Jos (Prahova), dos. 75/1914, f. 90.

[55] E. Negruți, *Implicații ale forței de muncă de peste hotare în viața economică și social-politică a României moderne*, în *Românii în istoria universală*, vol. I, Iași, 1986, p. 351.

IL. 9U

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU P. IONESCU

CONSTRUIREA LINIEI FERATE DOLHASCA—FĂLTICENI

Dobîndind cu armele independența politică, România și-a sporit eforturile pentru a obține și independența economică, ceea ce Ion C. Brătianu a concretizat prin lozinca : „Prin mintea, prin inima și brațele noastre !".

În cadrul acestei politici economice independente, în anul 1879, România și-a schimbat radical orientarea în construcțiile și exploatările feroviare, renunțînd la concesiunile acordate companiilor străine și încredințînd primei promoții de ingineri (16 absolvenți în 1878) de la Școala Națională de Poduri și Șosele exploatarea căilor sale ferate și construcția unor noi linii pentru completarea rețelei feroviare.

Inaugurarea emancipării economice s-a făcut la 1 mai 1879 [1], cînd guvernul liberal condus de Ion C. Brătianu a încredințat inginerului Dimitrie Frunză (absolvent al Școlii de Poduri și Șosele din Paris în 1856) construirea liniei Buzău — Rîmnicu Sărat — Focșani — Mărășești = 90,067 km, deschisă circulației la 18 octombrie 1881 [2]. Această cale ferată reprezintă cea mai bună dovadă că inginerii români și-au asimilat repede și temeinic tehnica feroviară, îndemnînd guvernul liberal de a persevera în politica sa, mai ales că Europa a fost invadată după 1880, de produsele agricole și industriale ale Statelor Unite ale Americii. S.U.A. au construit docuri pe cînd europenii nu le cunoșteau și au dezvoltat rețeaua de căi ferate și canale, oferind mari posibilități de transport producătorilor ale căror mărfuri se vindeau ieftin în marile porturi din Apusul Europei.

La începutul anului 1882, România avea 1 469,596 km căi ferate, din care 1 181,912 km, adică 80% aparțineau companiilor străine. Ca să facă față concurenței americane, mai ales că 50% din exportul României era ocupat de cereale, guvernul liberal a trecut la construirea de docuri în porturile dunărene și la completarea rețelei feroviare. Artera Vîrciorova — Ițcani (astăzi Suceava Nord) strîngea produsele de pe proprietățile situate într-o zonă de 30—40 km, în dreapta și în stînga sa. Astfel, cea mai mare parte din teritoriul țării era încă departe de a participa la impulsionarea generală de export pe Dunăre, care era singura cale de transport a României. Multe bogății putrezeau fiindcă lipseau mijloacele de transport la marile piețe. Ca să intensifice exportul produselor românești, guvernul liberal a trecut în primăvara anului 1882

[1] Nicolae I. Petculescu, *Căi de comunicații și transporte pe uscat, pe apă și prin aer*. București, 1935, p. 113.

[2] „Curierul financiar", nr. 43, 25 octombrie 1881, p. 520.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la proiectarea liniilor Bărăganului (Bucureşti — Cernavodă, Făurei — Feteşti, Slobozia — Călăraşi) şi a „liniilor sării" (Adjud — Tîrgu Ocna, Rîureni — Ocnele Mari, Cîmpina — Doftana) [3]. Această necesitate economică a impus construirea unor căi ferate care să lege principalele zone agricole din ţară de reţeaua feroviară.

Deşi beneficiau foarte puţin de calea ferată, nouă dintre judeţele cele mai bogate ale ţării ca Dîmboviţa, Fălciu, Gorj, Muscel, Neamţ, Suceava, Teleorman, Vaslui şi Vîlcea au contribuit timp de 14 ani la plata anuităţii reţelei feroviare construită de companiile străine Offenheim şi Strousberg.

Din cauza lipsei de căi ferate, proprietarii din aceste judeţe sufereau importante pagube, 20—30 lei la chilă [4], fiindcă nu puteau să-şi transporte la timp produsele la porturile dunărene. Progresul celor nouă judeţe, ai căror locuitori reprezentau aproape jumătate din populaţia ţării, impunea construirea unor căi ferate de interes local.

În acest scop, la începutul anului 1882, ministrul lucrărilor publice, colonelul N. Dabija [5], a prezentat în Adunarea Deputaţilor un proiect de lege privind construirea „a 6 căi ferate economice" = 370 km :

Rîmnicu Vîlcea — Corabia, cu ramura Rîureni — Ocnele Mari = 166 km

Titu — Tîrgovişte = 35 km

Bacău — Piatra Neamţ = 55 km

Bîrlad — Vaslui = 50 km

Dolhasca — Fălticeni = 34 km

Docolina — Huşi = 30 km [6].

Costul construcţiei era de 22 200 000 lei, adică 60 000 lei/km. Guvernul liberal, condus de Ion C. Brătianu, conta că va rămîne la această sumă, reducînd greutatea şinelor la 16 kg/m pe care să circule locomotive mai mici de 16 tone, suprimînd un mare număr de construcţii (cantoane, pasaje de nivel, magazii şi aparate de semnalizare care asigurau siguranţa circulaţiei) şi punînd o economie severă în executarea tuturor lucrărilor. Pe aceste „căi ferate de interes local", guvernul dorea un nou sistem de exploatare economică.

Adunarea Deputaţilor a trimis proiectul de lege la comitetul delegaţiilor de secţiuni compus din C. Costescu-Comănescu, Ştefan Gheorghiu-Parpale, Petre Zamfirescu, Ioan Cărăbătescu, dr. N. Măldărăscu, Grigore Eliad, Petre Carp.

După ce a consultat Consiliul Tehnic din Ministerul Lucrărilor Publice alcătuit din inginerii Dimitrie Frunză, Spiridon Iorceanu, Dimitrie Manovici şi Zeuceanu, comitetul delegaţiilor s-a întrunit în două şedinţe consecutive sub preşedinţia lui Petre Carp, a modificat articolele 3—10 din proiectul de lege şi a adăugat 235 km căi ferate, adică liniile :

Huşi — Prut = 15 km, cu preţul de 80 000 lei/km

Vaslui — Iaşi = 90 km, cu 100 000 lei/km

Filiaşi — Tîrgu-Jiu = 70 km, cu 60 000 lei/km

---

[3] „Monitorul Oficial al României", no. 50, marţi 1 iunie 1882, p. 1196, col. II.

[4] Chilă = unitate de măsură cerealieră egală cu circa 680 l în Muntenia şi cu circa 430 l în Moldova.

[5] Colonelul N. Dabija a fost ministru al lucrărilor publice în perioada 24 octombrie 1880 — 1 august 1884.

[6] „Monitorul Oficial al României. Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare", no. 97, duminică 18 aprilie 1882, p. 1609, col. I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Goleşti — Cîmpulung = 60 km, cu 70 000 lei/km.

Cu aceste modificări, proiectul de lege şi raportul comitetului de delegaţi au fost prezentate Camerei în şedinţa din 17 aprilie 1882 [7] de Grigore Eliad, constructorul liniei Iaşi — Ungheni = 21,419 km în anii 1872—1874 [8], care a apreciat realizarea acestor linii drept „o operă gigantică". În mod firesc, dezbaterea proiectului de lege a declanşat în Adunarea Deputaţilor un mare interes pentru căile ferate. Proiectul de lege răspundea unor necesităţi reale şi nimeni nu s-a declarat împotriva acestor căi ferate. Fără a epuiza resursele financiare ale ţării, guvernul liberal dorea să satisfacă interesele generale şi să asigure dezvoltarea ei economică, atît de necesară pentru existenţa naţională. Deputaţii care au criticat proiectul de lege au examinat liniile din punct de vedere financiar şi tehnic. Astfel Ioan Ghica [9] şi Emil Costinescu [10] au cerut un singur material şi un singur sistem de exploatare pentru toate căile ferate ale statului care, independent, să le exploateze. Deşi majoritatea oratorilor au declarat că sprijină proiectul de lege, Camera s-a împărţit în două tabere : una susţinea proiectul guvernului care prevedea construirea de linii înguste, iar alta cerea căi ferate normale. De aceea, discuţiile au continuat şi în ziua de 19 aprilie [11], cînd Nicolae Fleva a evidenţiat necesitatea construcţiilor feroviare pentru progresul judeţelor, dar şi-a exprimat regretul că proiectul de lege nu a fost însoţit de studii financiare şi economice cu privire la costul kilometric, la productivitatea şi rentabilitatea liniilor propuse. Şi el şi-a arătat îndoiala asupra preţului de 60 000 lei/km, cînd calea ferată Buzău — Mărăşeşti, construită simplu şi şubred, care nu necesitase gări la ambele extremităţi, costase 92 500 lei/km.

După explicaţiile suplimentare ale ministrului de lucrări publice [12], s-a pus la vot încheierea discuţiilor şi luarea în consideraţie a proiectului de lege, ceea ce s-a primit în unanimitate [13]. S-a trecut la votul pe articole şi deputaţii s-au întrecut în a formula amendamente. Toţi doreau să înzestreze judeţele pe care le reprezentau cu căile ferate de care aveau nevoie. Singura deosebire era modul de construcţie : linie normală sau îngustă. Astfel, P. Cazimir, V. Calcantraur, D. P. Moruzi, C. Bobeica, G. Urzică, V. Sireteanu, Th. B. Lăţescu, G. Livezeanu şi dr. Petrasiu au propus linia Leorda — Dorohoi = 20 km, care să se construiască „în condiţiunile ambraşamentului Titu — Tîrgovişte" [14]. Amendamentul a fost susţinut de preşedintele Consiliului de Miniştri, Ion C. Brătianu, pe motiv că judeţul Dorohoi este lipsit de căi de transport, deşi era un mare producător de cereale. Deputaţii P. Ghica, C. Boerescu, G. Vernescu, M. Xenu, I. Poenaru-Bordea şi Gr. Triandafil [15] au cerut linia Stolnici — Roşiorii de Vede — Turnu Măgurele, considerînd-o mai utilă pentru dezvoltarea economică a ţării decît calea ferată Titu —

[7] *Ibidem*, p. 1608, col. 3.

[8] Dumitru P. Ionescu, *Construirea liniei ferate Iaşi — Ungheni*, în *AIIAI*, XXII/1, 1986, p. 283—291.

[9] „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare", no. 97, duminică 18 aprilie 1882, p. 1612, col. 1.

[10] *Ibidem*, col. 2.

[11] *Ibidem*, no. 98, marţi 20 aprilie 1882, p. 1643, col. 2.

[12] *Ibidem*, p. 1646, col. 2.

[13] *Ibidem*, p. 1647, col. 2.

[14] *Ibidem*, col. 3.

[15] *Ibidem*, p. 1648, col. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tîrgoviște pe care au apreciat-o drept „o linie de favoare". Ei au arătat că Teleormanul era și singurul județ care făcuse studiile de teren, cheltuind 20 000 lei, iar prin construirea liniei s-ar înlătura nedreptatea făcută unuia din cele mai mari grînare ale țării care dispunea și de un important port dunărean. Din nou a intervenit președintele Consiliului de Miniștri care a protestat împotriva calificativului dat liniei Titu — Tîrgoviște și a susținut necesitatea căii ferate Stolnici — Roșiorii de Vede — Turnu Măgurele.

Mult mai clar și mai convingător a fost Mihail Kogălniceanu [16] care, deși era în opoziție, a declarat că va vota proiectul de lege deoarece îl consideră ca cea mai valoroasă inițiativă a guvernului liberal, fiindcă satisface interesele generale și locale, dublînd veniturile rețelei feroviare și ale țării. El recunoștea că noile construcții feroviare erau costisitoare, dar ele vor stimula progresul economic al țării și de aceea el a conchis „...trebuie să facem economie în altele, dar drumurile de fer să le votăm ; căci votînd drumurile de fer, votăm regenerarea agriculturei și a națiunei întregi și în asemenea chestiuni nu trebuie să facem opoziție" [17].

Dezbaterile au continuat și în ziua de 20 aprilie [18], cînd Pană Buescu, M. Kogălniceanu, N. Fleva, C. Bastache, A. Sihleanu, P. Gorgos și N. Rășcan au propus următorul amendament : „Aceste căi ferate se vor face pe principiul de cale îngustă în modul cel mai economic, avînd însă în vedere și buna calitate a căii, pentru care se autorizează guvernul a cheltui pînă la 40 000 lei maximum pe kilometru. Iar calea ferată Bîrlad — Vaslui — Iași se va face cu lărgimea normală. Pentru această ultimă linie se acordă cifra de 100 000 lei pe kilometru ca și pentru linia Buzău — Mărășești" [19].

Unii deputați ca N. Ionescu [20] și Emil Costinescu [21], care consultaseră specialiști în construcțiile feroviare, au arătat că nu se pot face reduceri la materiale, la corpul liniei și la înzestrarea ei, susținînd că aceste căi ferate vor costa cel puțin 100 000 lei/km, la care trebuie adăugate și valoarea materialului rulant ce nu figura în proiectul de lege și care nu poate să coste mai puțin de 8 000 lei/km. Ei mai argumentau că, din experiența anilor anteriori, cheltuielile de exploatare ale rețelei feroviare se urcau la 12 800 lei/km, în timp ce venitul ei brut, atît pentru tranzit cît și pentru traficul local, era de maximum 5 000 lei/km.

Din nou a luat cuvîntul Kogălniceanu [22] care și-a exprimat regretul că din anul 1857, de cînd a intrat în parlament, nu a văzut un spectacol mai penibil decît cel oferit de acest proiect de lege, fiindcă nu preciza sistemul de construcție. A fost necesară intervenția președintelui Consiliului de Miniștri, Ion C. Brătianu [23], să arate că guvernul a adoptat ecartamentul îngust și să propună votarea proiectului de lege, ca lucrările să înceapă, și dacă prețul kilometric va fi depășit, atunci Camera va fi rugată să aprobe noi credite. S-au votat amendamentele Pană

[16] *Ibidem*, p. 1649, col. 2.
[17] *Ibidem*, p. 1650, col. 2.
[18] *Ibidem*, no. 99, miercuri 21 aprilie 1882, p. 1661, col. 3.
[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*, p. 1662, col. 2.
[21] *Ibidem*, p. 1663, col. 1.
[22] *Ibidem*, p. 1665, col. 3.
[23] *Ibidem*, p. 1666, col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Buescu, M. Kogălniceanu, N. Fleva etc. și cel propus de D. Giani [24], cu privire la suprimarea articolului 5, astfel ca și calea ferată Titu — Tîrgoviște să intre în categoria celorlalte linii. Discuțiile au continuat și amendamentele au sporit, mai ales la dezbaterea articolelor 6—8, la care C. Poroineanu a depus și Camera a votat amendamentul : „Cerem ca subvențiunile ce județele interesate vor avea a da, să se reducă și ele de la 1 000 lei/km la 600 lei anual" [25].

După ce ministrul lucrărilor publice a declarat că guvernul acceptă amendamentele introduse, Camera a trecut la votarea proiectului de lege în total, dar fără rezultat, deoarece a fost insuficient numărul deputaților prezenți, cerut de regulament. În ședința din 21 aprilie [26], după ce dr. Mălădărăscu a prezentat telegrama de mulțumire a locuitorilor din comuna Drăgășani pentru linia Rîmnicul Vîlcea — Corabia, Adunarea Deputaților a adoptat cu 68 voturi pentru, patru voturi contra și 2 abțineri [27] proiectul de lege care prevedea :

Art. 1. — Se declara de utilitate publică realizarea liniilor : Rîmnicu Vîlcea — Corabia, cu o ramură la Ocnele Mari ; Titu — Tîrgoviște ; Bacău — Piatra Neamț ; Bîrlad — Vaslui ; *Dolhasca — Fălticeni ;* Docolina — Huși — Prut ; Filiași — Tîrgu Jiu ; Golești — Cîmpulung ; Vaslui — Iași ; Leorda — Dorohoi ; Stolnici — Roșiorii de Vede — Turnu Măgurele.

Art. 2. — Cele 11 linii se împart în trei secțiuni :

Secțiunea I cuprindea liniile ce se vor construi în anii 1882—1884 : Piatra Olt — Rîmnicu Vîlcea ; Titu — Tîrgoviște ; Bacău — Piatra Neamț ; Bîrlad — Vaslui.

Secțiunea a II-a avea căile ferate ce se vor realiza în anii 1883 — 1885 : Piatra Olt — Corabia ; *Dolhasca — Fălticeni ;* Docolina — Huși — Prut.

Secțiunea a III-a cuprindea liniile ce se vor construi în anii 1884 — 1886 : Filiași — Tîrgu Jiu ; Golești — Cîmpulung ; Vaslui — Iași ; Leorda — Dorohoi ; Stolnici — Roșiorii de Vede — Turnu Măgurele.

Art. 3. — Cu excepția liniei Bîrlad — Vaslui — Iași care se va face cu ecartament normal, acordîndu-i-se suma de 100 000 lei/km, toate celelalte căi ferate vor fi înguste și vor costa 40 000 lei/km.

Art. 4. — Pentru fiecare linie, lucrările se vor separa în două părți : prima parte cuprinde calea propriu-zisă, terasamentele, balastul, așezarea liniilor și podurile ; a doua parte reprezintă clădirile ce se vor da separat prin licitație publică, conform legii de contabilitate a statului.

Art. 7. — Pentru acoperirea cheltuielilor de construcție, guvernul era autorizat a emite titluri de rentă amortizabilă după cursul zilei, în raport cu înaintarea lucrărilor, pînă la suma de 39 145 000 lei, capital efectiv.

A doua zi, 22 aprilie [28], ministrul de finanțe, George Lecca [29], a comunicat Senatului Mesajul Regal no. 1152, cu proiectul de lege relativ

[24] *Ibidem*, p. 1668, col. 2.
[25] *Ibidem*, p. 1670, col. 2.
[26] *Ibidem*, no. 100, joi 22 aprilie 1882, p. 1681, col. 1.
[27] *Ibidem*, p. 1682, col. 3.
[28] *Ibidem*, no. 102, marți 27 aprilie 1882, p. 1733, col. I.
[29] George Lecca a fost ministru de finanțe de la 25 ianuarie 1882 pînă la 13 septembrie 1885.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la construirea căilor ferate de interes local. Senatul l-a trimis la secțiuni, care l-au admis în unanimitate, numind ca delegați pe George Bădescu, dr. Androcle Fotino, Dimitrie Pișca, dr. Emanoil Severin și Nicolae Manolescu. Datorită numeroaselor divergențe, abia la 7 mai [30] Nicolae Manolescu a prezentat raportul comitetului de delegați și proiectul de lege, ambele acte apreciate de generalul Manu și propuse a fi votate. Ministrul de finanțe [31] a rugat Senatul să voteze proiectul de lege fără modificări, promițînd respectarea intereselor locale și transformarea treptată a liniilor înguste în căi ferate normale. Drept urmare, proiectul de lege a fost adoptat de Senat în unanimitate, cu 28 voturi pentru [32].

Pe cînd se dezbătea în Cameră proiectul guvernului, căile ferate înguste au provocat multe discuții, depășind cercurile politicienilor și tehnicienilor. Atunci a apărut o broșură scrisă de Eugen Gerber [33], director al Societății Române de Construcțiuni și Lucrări Publice, care susținea că nu se pot construi căi ferate normale cu o cheltuială mai mică de 100 000 lei/km. Cea mai ieftină cale ferată era Apahida — Dej = 47 km, inaugurată la 15 septembrie 1881, cu 45 875 lei/km, dar ea avea nevoie de substanțiale îmbunătățiri. Autorul critica proiectul guvernului, cerînd să se revină asupra hotărîrilor luate și să se construiască linii ferate normale, care singure corespund utilității publice. Gerber atrăgea atenția că liniile înguste rup unitatea cu căile ferate existente și creează statului noi dificultăți pentru exploatarea feroviară la care s-a ajuns, că ele micșorează siguranța circulației prin reducerea materialului. În plus, ele creau inconvenientul transbordării mărfurilor.

În anul următor, 1883, a apărut o nouă broșură împotriva proiectului guvernamental scrisă de inginerul N. Făgărășanu [34]. Broșura a fost criticată în ziarul „Curierul financiar" de un anonim care a semnat „N. de la Piatra" în articolul cu titlul *Calea normală și calea îngustă la drumurile de fer* [35]. Inginerul N. Făgărășanu a răspuns în ziarul „România liberă" [36] cu articolul *Cari sînt sarcini pe buget, căile normale ori căile înguste ?*. Anonimul a continuat critica cu un nou articol semnat „Novatian de la Peatra" [37]. Imediat, N. Făgărășanu a publicat a doua broșură [38] prin care cerea să se meargă înainte cît mai energic cu completarea căilor ferate de interes local. El recunoștea că aceste linii sînt un „malum necessarium", deoarece vor avea un trafic mic și, prin urmare, și un venit mic. Cu toate acestea Făgărășanu a demonstrat că este mai rentabil să se facă „drumuri de fer normale cu o cheltuială de 60 000 lei/km, decît în cazul că se vor face linii secundare

[30] „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare", no. 113, duminică 9 maiu 1882, p. 1997, col. 1.

[31] *Ibidem*, p. 2001, col. 1.

[32] *Ibidem*, p. 2002, col. 3.

[33] Eugen Gerber, *Project de căi ferate economice și de interes local*, București, 1882, 25 p.

[34] N. Făgărășanu, *Drumurile de fer cu cale normală și cele cu cale îngustă. Cu privire la liniile ce voim să construim*, București, 1883, 20 p.

[35] „Curierul financiar", 1883, p. 271—273, 319—321, 359—361.

[36] „România liberă", 7, 8 și 9 aprilie 1883.

[37] „Curierul financiar", duminică 6 martie 1883, p. 415—416.

[38] N. Făgărășanu, *Cari sînt sarcini pe buget, căile normale, ori căile înguste ? Răspuns*, București, 1883, 24 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înguste cu o cheltuială de 40 000 lei/km“ [39]. Şi cea de a doua broşură a fost criticată, cu aceeaşi causticitate, de Novatian de la Peatra, într-un articol *Iarăşi calea normală şi calea îngustă la drumurile de fer* [40].

Prin legea din 9 mai 1882 [41] s-a autorizat construirea celor 11 linii locale. Din fericire, 9 dintre ele, printre care şi calea ferată Dolhasca — Fălticeni, s-au executat cu ecartament normal. Au fost căi ferate înguste Crasna — Huşi [42] şi Bacău — Piatra Neamţ [43]. Ultima linie s-a transformat în cale normală la 17 septembrie 1892 [44] şi la realizarea ei a participat şi tînărul inginer Ion I. C. Brătianu.

Înfiinţată la 15 decembrie 1869 [44], cînd s-a inaugurat calea ferată Roman — Burdujeni (Suceava Nord) = 102,465 km, gara Dolhasca servea satele Buda, Dolhasca, Gulia (Schitu), Petrosu, Probota, Săndeni, Turbata, Valea Poenei şi Vămeni care alcătuiau comuna Dolhasca, plasa Siretu din judeţul Suceava. Faima comunei era Mănăstirea Probota, construită în 1530 de Petru Rareş, în prima domnie (1527—1538). În anul 1872, comuna Dolhasca avea 4155 locuitori [45].

Fălticenii era singurul oraş din cele 62 comune ale judeţului Suceava, a cărui capitală era. Atestat documentar între 1435 şi 1442, stolnicul Ioniţă Başotă l-a numit „Tîrgul Şoldăneşti“, prin cartea domnească din 8 august 1780 a lui Constantin Moruzi (noiembrie 1777 — octombrie 1782), ca, prin anaforaua Divanului din 29 martie 1826, întărită la 6 aprilie 1826 [46] de domnul Moldovei Ioniţă Sandu Sturdza (1822—1828), să devină oraşul Fălticeni. Aşezat pe coastele dealului ce desparte rîul Şomuzul Mare de pîrîul Buciumeni, oraşul Fălticeni se evidenţia prin poziţie şi împrejurimi frumoase.

În anul 1872, oraşul avea 15 029 locuitori [47], patru şcoli primare — două de băieţi (fondate în 1842 şi 1873) şi două de fete (întemeiate în 1859 şi 1873) — cîteva pensioane particulare, un gimnaziu (Alecu Donici), înfiinţat în 1870, o şcoală de meserii creată în 1874 [48] şi un spital cu 26 paturi fondat în anul 1865 [49] de Iftimie Stamati. Staţie telegrafo-poştală, oraşul Fălticeni era reşedinţa tribunalului judeţean şi a subprefecturii plăşii Şomuzul. Aici staţiona Regimentul 15 Dorobanţi care s-a acoperit de glorie în 1877, în celebrele lupte de la Griviţa şi Plevna.

---

[39] *Ibidem*, p. 14.

[40] „Curierul financiar“, duminică 22 mai 1883, p. 959.

[41] „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare“, no. 113, duminică 9 mai 1882, p. 1998—1999.

[42] Calea ferată Crasna — Dobrina (27,098 km) s-a deschis la 25 iulie 1888 şi avea trei gări ; linia Dobrina — Huşi (5,455 km) s-a inaugurat la 15 octombrie 1890 şi avea o gară.

[43] Calea ferată Bacău — Piatra Neamţ (57,707 km) s-a deschis la 15 decembrie 1885 şi avea şapte staţii.

[44] *Dare de seamă statistică asupra exploatării căilor ferate române pe anul 1897*, Bucureşti, 1898, p. 11.

[45] Dimitrie Frunzescu, *Dicţionar topografic şi statistic al României*, Bucureşti, 1872, p. 166.

[46] Serafim Ionescu, *Dicţionar geografic al judeţului Suceava*, Bucureşti, 1894, p. 129.

[47] Dimitrie Frunzescu, *op. cit.*, p. 188.

[48] *Expunerea situaţiunei judeţului Suceava făcută de Comitetul Permanent cu ocazia deschiderii Sesiunii ordinare a Consiliului General din anul 1876*, Fălticeni, 1877, p. 7.

[49] *Expunerea situaţiunei judeţului Suceava pe anul 1899 făcută de prefectul judeţului*, Fălticeni, 1899, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Locuitorii făceau mare negoţ de cherestea, mobilă curbată, pielărie, blănuri, pălării, băuturi spirtoase şi vite în tîrgul săptămînal de joia. Cu străzi înguste şi prăfuite, cu o viaţă neschimbată, oraşul era numit „locul unde nu s-a întîmplat nimic“ [50]. Locuitorii deveneau agitaţi numai la 20 iulie, cînd se deschidea marele bîlci, care ţinea cîteva săptămîni ; era unul dintre cele mai mari tîrguri din Europa, şi cel mai însemnat din România fiindcă aici veneau negustori, meşteşugari şi industriaşi din toate ţările vecine. Transporturile de mărfuri şi de persoane erau asigurate de trăsuri şi căruţe frumoase, dar foarte puţin rezistente [51].

Construcţia liniei Dolhasca — Fălticeni = 24,851 km a început la 23 iunie 1885 [52] de către Serviciul Lucrărilor Noi, condus pînă în 1887 de inginerul Ion B. Cantacuzino. Alegerea traseului a fost relativ uşoară întrucît era arătată de natură pe valea rîului Şomuz. Linia pornea din Dolhasca, de la altitudinea de 214,65 m, ajungea la Basarabi, singura staţie de pe traseu, la altitudinea de 238,61 m şi sfîrşea la Fălticeni, la altitudinea de 271,80 m, astfel că pe distanţa de 24,851 km, urca numai 57,15 m, fapt ce a situat-o în categoria liniilor de cîmpie. Din această cauză, construcţia nu a necesitat lucrări de artă remarcabile, dar costisitoare. A costat 1 385 445 lei şi nu 1 491 060 lei cît se afectase iniţial, iar la 1 iulie 1887 [53] lucrările s-au sfîrşit. Din cauza unui incendiu declanşat la 21 iulie 1887 [54], cînd a ars o mare parte din oraş, abia la 10 octombrie 1887 [55] a avut loc inaugurarea liniei, care a fost unul din cele mai de seamă evenimente din viaţa oraşului Fălticeni, în secolul XIX. Gările Dolhasca şi Fălticeni erau dotate, fiecare, cu cîte un depozit de maşini, o pompă de apă, o placă de învîrtit maşini, un podbasculă şi cîte două oficii de casă. Devenind nod de cale ferată, staţia Dolhasca a fost înzestrată şi cu un plug de zăpadă [56].

Zilnic, circulau două trenuri mixte (vagoane de călători şi vagoane de marfă). Deşi a fost menţionată sumar numai de valoroasa monografie elaborată de Vasile Costăchescu [57], după informaţii orale, linia Dolhasca — Fălticeni a stimulat viaţa economică a zonei şi, drept urmare, a crescut mult valoarea pămîntului şi a pădurilor. Iarmarocul din Făl-

---

[50] Cezar Petrescu, *Plecat fără adresă*, Bucureşti, 1973, p. 152.

[51] „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare“, no. 98, marţi 20 aprilie 1882, p. 1645, col. 2.

[52] *Dare de seamă statistică asupra exploatărei căilor ferate române, docurilor şi Serviciului Maritim Român pe exerciţiul anului bugetar 1905/1906*, Bucureşti, 1907, p. 69.

[53] *Dare de seamă statistică... 1905/1906*, p. 69.

[54] Serafim Ionescu, *op. cit.*, p. 129.

[55] „Curierul financiar“, duminică 11 octombrie 1887, p. 330.

[56] *Dare de seamă statistică...* 1897, p. 14.

[57] „La 25 aprilie 1885, s-a început terasamentul drumului de fier Folticeni — Dolhasca şi s-a inaugurat la 28 sept. 1887, luni. Comunii i s-a expropriat 2968 m², plătindu-i-se 10 bani de m². Cea dintîi maşină, care a venit. ca probă, la Folticeni, este maşina Tender Nr. 023 Nămăieşti, a doua maşină Tender Fălcoiu Nr. 026. La primirea trenului de probă, macagiu era Ioan Teşu, primul care a pus piciorul pe bomba acului. Mecanic era Cernacoschi, cu fochistul Vlanga Dumitru, şef de staţie Galinbovici, impiegat Dimitrie (Mitică) Pandele. Cel dintîi şef de tren a fost Pralea şi al doilea Ioan Ionescu. Inginerul care a făcut linia Dolhasca — Folticeni este Engel“. (Vezi : Vasile Costăchescu, *Istoria oraşului Folticeni. Cu un scurt istoric al judeţului Baia 1340—1941*, Folticeni, 1941, p. 259).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ticeni a fost impulsionat, aducîndu-se spre desfacere mari cantităţi de mărfuri, iar populaţia a sporit an de an.

Datorită „căilor ferate economice", în deceniul IX al secolului XIX s-au construit 1 122,969 km căi ferate, mai mult decît în deceniile anterioare. Reţeaua feroviară a sporit astfel :

1870 = 247, 996 km cu 1468 salariaţi

1880 = 1 377,496 km cu 6900 salariaţi

1890 = 2 500,267 km cu 1370 salariaţi, contribuind cel mai mult la bugetul ţării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL. ZUB

BENJAMIN FRANKLIN ÎN SPAȚIUL REGENERĂRII ROMÂNEȘTI

E un fapt notoriu că biografia și ideile lui Franklin s-au bucurat de o largă difuziune în mediile cărturărești de la noi, mai ales în deceniile IV—VII din secolul trecut [1]. Nu e greu de înțeles pentru ce. Aflată ea însăși în plină schimbare, societatea românească simțea nevoia de modele care, puse la lucru, să participe la efortul de creare a unei noi mentalități în acord cu ideile lumii moderne. Nimeni nu era mai indicat pentru aceasta ca Benjamin Franklin, „cel mai bătrîn revoluționar", cum singur și-a spus, căci se născuse aproape concomitent cu secolul și a luat parte la cîteva din marile isprăvi ale acestuia pe tărîmul științei, tehnicii, vieții social-politice, literaturii etc. Tipograf ajuns om de știință cu preocupări multiple, scriitor, diplomat, om politic, el oferea oricui un exemplu de realizare pe cont propriu, prin muncă, disciplină intelectuală, perseverență, însușiri la care se adaugă acel geniu multiplu prin care s-a putut situa de timpuriu între marii învățați ai lumii.

Figură simbolică a renașterii americane, alături de G. Washington, era firesc ca Franklin să trezească interesul unei societăți ca aceea din zona carpato-danubiană, care traversa ea însăși, fie și cu un anume decalaj în timp, un proces analog. De îndată ce a putut avea o presă, ea a pus în circulație biografia lui Franklin și numeroase traduceri din opera acestuia, multe cu rost formativ, moralizator, pedagogic. Este vorba de o serie de povestiri publicate de savant în *Poor Richard's Almanack*, timp de peste două decenii, în ideea de a stimula anumite însușiri de muncă, civism și morală. Popularitatea lor se întemeia pe acele adevăruri simple pe care Franklin a știut să le prezinte sub formă de pilde, povețe, îndemnuri practice [2]. Evident, ele răspundeau unei trebuințe sociale de tip iluminist, aceeași *grosso modo* în societatea americană de la mijlocul secolului XVIII și în cea românească de peste veac. Era natural ca îndrumătorii acesteia din urmă să manifeste interes pentru figurile simbolice ale renașterii „lumii noi", îndeosebi pentru Franklin, personaj de vastă amplitudine, care fascinase și pe mulți occidentali în epoca Revoluției franceze. Dacă el a reușit a-i impresiona și pe români, într-o

---

* Comunicare făcută la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" (20.XII.1990), cu ocazia împlinirii a două secole de la moartea cărturarului.

[1] Cf. Ioan Comșa, *Benjamin Franklin în memoria românilor*, în „Secolul 20", 1975, nr. 7, p. 35—45 ; G. Zane, *Studii*, București, 1980, p. 356—357.

[2] Cf. Paul Cernavodeanu, Ioan Stanciu, *Imaginea lumii noi în țările române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii pînă la 1859*, București, 1977, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

etapă similară, nu e decît firesc. Căci Franklin, mai mult ca oricine, simboliza spiritul schimbării, al înnoirii revoluționare a lumii, însă nu prin mijloace violente, ca în Franța, ci pașnic, în spirit creștin, cu respectul deplin al individului. A renova societatea fără a-i brusca excesiv tradițiile, iată o promisiune tentantă, ce se degajă din opera lui Franklin, idee de care corifeii români ai schimbării, în sensul modernității, au voit să se folosească pentru a evita pericolele unei răsturnări intempestive. Frecvența apelului la această operă, în presă, permite ipoteza că niciunul din ei n-a rămas străin de mesajul în cauză. S-a vorbit chiar de un „moment Franklin" în literatura sapiențală de la noi, moment pus deopotrivă și pe seama lui Chesterfield [3].

Studiile frankliniene de pînă acum au pus în lumină traducerile, ideile științifice, dimensiunea morală. Insuficient conturat a rămas modelul de umanitate ce se degajă din opera respectivă [4], model care în circumstanțele regenerării românești putea să joace un rol de seamă, ca element structurant al unei conștiințe civice moderne. Consonanța dintre biografia lui Franklin și modelul ce se degajă din textele traduse e un fapt demn de reținut, ca și relativul paralelism de situație între lumea savantului american și lumea românească. Faptul nu trebuie să mire, căci aceeași consonanță o surprindea Kogălniceanu la jumătatea secolului XIX publicînd, ca prefață la *Coliba unchiului Tom* de H. B. Stowe, tradusă de T. Codrescu, studiul *Ochire istorică asupra sclăviei* [5]. O făcuse și mai înainte, în schița despre țigani, unde blama dezinteresul europenilor față de această populație, în timp ce se formau societăți pentru abolirea sclaviei în America [6]. Oricum, „lumea nouă" devenise un reper semnificativ în dezbaterile din societatea românească, un reper prezent mai ales în presă, însă anterior apariției acesteia [7].

S-a observat deja, cu temei, că primele consemnări despre Franklin, la noi, nu se suprapun cronologic peste primele contacte cu opera sa, aceste contacte fiind evident mai vechi. Se cunosc chiar și legături personale, ca acelea întreținute, la jumătatea secolului XVIII, de preotul Samuel Damian din Transilvania, pe care Franklin îl cunoscuse la 1748 și îl recomanda șapte ani mai tîrziu unui prieten [8]. Peste încă trei decenii, J. P. Brissot știa să vadă legătura dintre răscoala lui Horea și ideile Revoluției americane, idei al căror simbol devenise Franklin.

În fond, lumea se afla în căutarea unui *model* de conduită și credea a-l fi descoperit în figura savantului american. Vechiul „honnête homme" nu mai corespundea, nici formula propusă mai înainte de un Baltasar. Gracián, contînd pe eroism, pe discreție, pe spirit critic [9]. Înțeleptul și cavalerul erau depășiți în raport cu nevoile lumii moderne [10]. O altă sinteză se arăta necesară, una care să reunească însușiri de sapiență, cu-

[3] Alexandru Duțu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972, p. 42.

[4] Unele reflecții pe această temă se pot găsi la Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, 1984.

[5] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, București, 1976, p. 483—500.

[6] *Ibidem*, p. 355.

[7] Cf. Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*

[8] *Ibidem*, p. 48—51.

[9] Cf. Alexandru Duțu, *Eseu în istoria modelelor umane*, București, 1972, p. 220—221.

[10] Idem, *Cărțile de înțelepciune*, p. 97—111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noaștere, dar și de toleranță, entuziasm democratic, civism. Franklin le întruchipa în bună măsură și tocmai de aceea numele său a fost atît de insistent evocat. Ipostaza care frapa cel mai mult era aceea de cărturar implicat concomitent în spațiul lucrativ și în treburile cetății. Într-un moment cînd se traduceau manuale de „patriotism" și de conduită civică [11], apelul la această „qualité-maîtresse" anunța un nou model, în care vechiul moralism nu mai era decît un punct de pornire [12]. Intensa circulație a scrierii lui Fénélon, *Télémaque* (din care se făcuse aproape un manual de școală), denotă aceeași preocupare. Idomeneu își stimulează acolo discipolul la activitate practică și sapiență. Un spirit „burghez", se impunea, cu accent pe util, *praxis*, cîștig. Negustorul preia oarecum ștafeta, eficiența socială devine o normă de conduită. Lumea era chemată să-și asigure fericirea prin opoziție la absolutism, prejudecată, superstiție [13].

Un pașoptist român, C. D. Aricescu, își amintește că generația lui citise la colegiul „Sf. Sava", alături de clasici, de la Plutarh la Morus, biografiile lui Robespierre și Washington [14]. Lista trebuie completată însă cu Franklin, al cărui prestigiu postum se afla în creștere. G. Asachi e cel care i-a pus întîiul în circulație biografia (1833), cu accent pe dreapta judecată și pe căutarea continuă a devărului [15]. Traducînd o elegie de Gray, prin intermediul unei versiuni franceze, el exalta geniul poporului, simbolizat de Milton, Franklin, Napoleon, ultimele două personaje introduse în locul lui Hamden și Cromwell [16] : substituție semnificativă, deoarece Napoleon și Franklin jucau un rol de seamă în resurecția românească. Ultimul, mai ales, era amintit mereu ca un model, într-o epocă de febrilă căutare a „regulilor" de conduită [17]. Dorința de a-l imita n-a lipsit, desigur. Cineva a avut ideea să compare epitaful lui Franklin, scris în tinerețe, pe cînd era simplu tipograf, cu cel întocmit de Asachi înainte de a muri, după ce realizase o impunătoare, multiplă operă. La distanță de peste un secol, două spirite afine exprimau același cod moral, o atitudine inspirată în esență de creștinism. Pentru amîndoi moartea nu putea fi decît o trecere senină spre altă viață [18]. Cîtă stimă nutrea Asachi pentru cel care, după expresia lui Turgot, smulsese din cer fulgerul, tiranilor sceptrul [19], se poate deduce din aceea că îl identifica pur și simplu cu geniul popular : „Poate-aice dormitează a cotunului Franklin / Ce a patriei și-a științei purta amorul sfînt în sîn" [20]. Era propria lui aspirație, întemeiată pe aceeași dublă ipostază, de cetățean și cărturar. Faptul e cu atît mai semnificativ cu cît nu e singular în epocă. I. Heliade-Rădulescu era numit, într-o odă, la 1848, „Franklin al

[11] *Ibidem*, p. 40—44, 61.
[12] *Ibidem*, p 156—162.
[13] Idem, *Eseu...*, p. 224, 228, 231, 234.
[14] Idem, *Explorări în istoria literaturii române*, *București*, 1969, p. 84.
[15] *Biografia lui Franklin*, în „Albina românească", supl. la nr. 7 din 31.XII, 1833, p. 1—2.
[16] Cf. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 336.
[17] G. Zane, *op. cit.*, p. 344—357.
[18] P. Zosin, *Două epitafe, al lui Franklin și al lui Asachi*, în „Însemnări ieșene", II, 1936, (1), p. 518—521.
[19] *Ibidem*, p. 520 : „Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis".
[20] G. Asachi, *Culegere de poesii*, Iași, 1863, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

României, ce steagu-egalității / Împlînta pe pămîntul azi liber de tirani" [21].

Nu e fără interes să comparăm calitățile recomandate de Franklin în celebra-i *Autobiografe* și în povestirile lui moralizatoare cu însușirile reținute predilect în presa românească. Apreciind că deși născut în sărăcie și obscuritate a ajuns la bunăstare și faimă, savantul însuși a crezut că datorează semenilor săi o confesiune instructivă. Ce le putea spune, pe seama experienței sale ? Că nu se poate împlini o viață fără muncă, economie, cumpătare, sinceritate, constanță de caracter, devotament civic. Sînt însușiri consonante cu modelul conturat în celebra *Oeconomy of human life* (1751), unde sfaturile practice prevalează asupra ideilor morale. Ele au în vedere un mod de a fi în care creația și gestiunea de bunuri, relațiile sociale, viața morală se îmbină armonios, ca în *Télémaque* [22] și ca în atîtea scrieri sapiențiale din epocă. Se urmărea, evident, un tip de umanitate activă, practică, morală.

Franklin a conceput chiar, pornind de la idealul creștin, un „plan de îmbunătățire morală", tradus și la noi [23], în ideea de a structura un model. Chestiunea fundamentală : ce e rău, ce e bine ? Socotind că „numai prin virtute ne putem face fericiți", Franklin desfășura în planul său virtuțile deduse din morala creștină și completate de experiența timpurilor mai noi : 1) înfrînarea ; 2) tăcerea ; 3) orînduiala ; 4) hotărîrea ; 5) economia ; 6) munca ; 7) sinceritatea ; 8) dreptatea ; 9) cumpătarea ; 10) curățenia ; 11) pacea sufletului ; 12) viața curată ; 13) umilința. Un tablou, cu virtuțile dispuse vertical iar zilele săptămînii orizontal, ar da fiecăruia posibilitatea să arate cum se raportează la o virtute sau alta. A se supraveghea riguros și a da socoteală mereu de propria conduită e principiul de bază al acestui plan de esență creștină. E semnificativ de altminteri faptul că el începe cu *înfrînarea* și se încheie cu *umilința*. Programul unei zile e proiectat apoi exemplar, într-un alt tablou. Să faci din purtarea ta, după cunoscutul imperativ, o maximă de conduită pentru alții, iată ce s-ar putea desprinde, ca îndemn, din acel program de autodesăvîrșire.

Maximele și aforismele îl completează [24]. Virtutea apare în ele ca singura noblețe umană. Ajută-te singur, ia seama la valoarea timpului („Time is money" e de sursă frankliniană), disciplinează-ți munca, nu risipi, nu amîna ceea ce ai de făcut, nu disprețui lucrurile mărunte, iată numai cîteva reguli de conduită desprinse din opera lui Franklin, reguli ce denotă o anume consonanță cu nevoile societății românești. Ele se cuvin raportate, evident, la *Meșteșugul de a fi cinevaș norocit* („The Way of Wealth") pe care *Albina* lui Asachi o recomanda ca pe o „minunată scriere asupra economiei publice și private", subliniindu-i înălțimea de gînd, odată cu iscusința practică, „rezonul și adevărul" ce se degajă din pagini. „Vremea este bogată" (subtitlu la un articol din *Mozaicul*, 1838), „vremea este bună" (în *Vestitorul bisericesc*, 1839) [25] sînt for-

[21] C. D. Aricescu, *Oda, cetățeanul I. Eliade*, în „Pruncul român", 12 iulie, 1861.

[22] Cf. Al. Duțu, *Explorări*, p. 98—100.

[23] *Planul de îmbunătățire morală a lui Franklin*, în „Vestitorul bisericesc", I, 1839, 2, p. 5—7 ; 3, p. 10—12 ; 4, p. 13—16.

[24] *Maxims prefixed Poor Richard's Almanack*, 1735.

[25] Cf. Mihai Rădulescu, *Benjamin Franklin în „Vestitrorul bisericesc" în 1839*, în „Glasul bisericii", 1975, 1—2, p. 138—143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mule ce rezumă o întreagă filosofie de viață, pe care Franklin o personifica cel mai bine. Geniu menit „a electriza pe cei amorțiți și a-i călăuzi pe calea viitorului", așa îl definea *Icoana lumii* (1841), într-un spirit care era desigur al epocii [26]. Fragmente din opera sa au apărut apoi în *Spicuitorul moldo-român*, în *Învățătorul satului*, în *Gazeta Transilvaniei*, în *Învățătorul poporului*, într-o cadență semnificativă pentru starea de spirit existentă. Rostul lor era să contribuie la schimbarea mentalității, să pună la îndemîna cititorilor un model prestgios, a cărui faimă umplusse deja lumea [27].

Această nevoie de model obseda societatea românească în epoca regenerării. Opera lui Franklin înlesnea conturarea unui model întemeiat pe spirit civic, patriotism, atitudine pragmatică, utilitarism, viziune etică, filosofie naturală, bun simț. Sînt elemente ce se întîlnesc, în doze diferite, la mai toți pașoptiștii, de la Asachi și Heliade la Kogălniceanu și Barițiu. În această perspectivă se poate înțelege de ce Franklin a fost idealizat ca „mare conștiință civică și patriotică", „prieten al omenirii", „binefăcător al poporului", cum apare în presă. *Modelul* său s-a bucurat de stimă fiindcă răspundea la multiple trebuințe : de organizare mai strictă a muncii, de echilibru, de morală socială, de reflecție senină asupra lumii etc. Pe de o parte, Franklin era un simbol de „self-made man", născut în anonimat și ajuns la faimă prin merite personale [28]. Pe de alta, știința lui comportă un sens mai înalt, de instrument în slujba socetății. Nu întîmplător Kogălniceanu recomanda pe Franklin ca exemplu în *Jurnalismul românesc* [29], după ce se ocupase mai pe larg de biografia lui într-un almanah [30], reproducînd și unele maxime dn opera savantului [31]. Pe aceeași linie de gîndire se situau Gh. Săulescu, G. Barițiu, C. A. Rosetti, P. S. Aurelian a și definit concepția lui Franklin drept „catehismul economiei politice", ceea ce înseamnă că identificase corect sensul ei modelizant [32]. Este accepția în care I. M. Rîureanu, publica un crîmpei memorialistic, dat fiindcă munca și economia deveniseră maxime de primă importanță pentru societatea românească în curs de modernizare [33].

O pedagogie de tip iluminist, încă valabilă aici, se degajă din scrierile lui Franklin. Accentul cade pe educație, pe disciplina liber asumată, pe morala cretșină. E semnificativ faptul că întîia ediție de *opere alese* se dedica anume „către copiii studioși", cu un întreg program formativ, deductibil din activitatea lui Franklin. Ideile acestuia erau asimilate la nivel paremiologic, drept concluzii ale simțului comun, cum rezultă dintr-un manuscris semnalat de Adrian Marino : *Virtuțile puse în regulă de Veniamin Franklin* (1863) [34]. Ce voia să însemne această „punere în re-

[26] Cf. P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 104.
[27] Cf. Al. Duțu, *op. cit.*, p. 100.
[28] Adrian Marino, *Benjamin Franklin in Romanian Literature*, în *Comparative Literature Studies*, XIII, 1976, 2, p. 135.
[29] M. Kogălniceanu, *Opere*, I, București, 1974, p. 342.
[30] [Idem], *Ceva despre Franklin*, în *Almanah de învățătură și petrecere*, Iași, 1842, p. 23—25.
[31] Cf. Al. Zub, *M. Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 14, 147.
[32] *Catehismul economiei politice. Cu adăugire de sciința bătrînului Richard după Benjamin Franklin*, de P. S. Aurelian, București, 1869.
[33] *Fragment din memorialele lui Franklin*, trad. de I. M. Rîureanu, București, 1859.
[34] Adrian Marino, *op. cit.*, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gulă" decît model, sistem, structură, coerenţă ? Identificarea *bogăţiei* cu *fericirea,* ca în versiunea lui Varahil Latesu *(Sciinţa lui Riku cel păţit sau calea către fericire* de Franklin) indică un mit, de sursă populară, curent în epocă. Pe baza autobografiei acestuia, G. Aslan voia să arate *Cum ajunge cineva om* (1908), ceea ce înseamnă că analiza putea fi plasată şi într-un registru mai înalt. Se referea, anume la un tip de om, omul respectabil, care se construieşte pe sine prin muncă, disciplină, reflecţie sistematică.

Un asemenea om era demult ţinta creatorilor de sisteme, a pedagogilor şi spiritelor utopice. Dncolo de „iluzia absolutului", care l-a putut duce pe Rousseau la o „metafizică socială" [35], concepţia antropologică a lui Franklin se prezintă ca o fericită îmbinare de realism şi de avînt mesianic, una în care spiritul de ordine şi legalitate domină, după cum observa la timpul său N. Iorga [36]. În afară de reflecţiile legate de revoluţia americană, marele istoric i-a schiţat şi un remarcabil portret [37], plasîndu-l pe direcţia organicistă de gîndire. I-ar fi plăcut, de altfel, să i se acorde, în comparaţie cu Washngton, mai mult loc în manualele de istorie, dat fiind că era „un admirabil exemplu de ideal şi de energie omenească" [38].

Modelul franklinian a interesat mereu, după cum se vede, în cadrul unui proces resurecţional de durată, care a pus la lucru resursele mai multor generaţii. Paradoxal, pe cînd în Apus societatea părăsea modelul „sancta masserizzia", construit în jurul ideii de gospodărie raţională (Alberti), pentru a se lansa în construirea altui model, societatea românească se afla în situaţia de a-l adopta, abia acum, fie şi sub forma ajustată a „personalităţii proiective", simbolizată mai ales de un Conachi. Ideologia mercantilă submina într-un loc modelul albertian al „raţionalităţii domestice", pe cînd dincolo acest model abia se înfiripa. Boierii români simţeau nevoia unei gospodării chibzuite (masserizzia), dar erau ispitiţi totodată spre noua paradigmă în direcţia risipei de tip burghez. Situaţia aceasta a încercat să o lămurească sociologia, pentru a conchide că accentul pus de un Conachi pe „moral" ţinea de vechul tip de conduită, subminat acum prin deschiderea spre Apus [39]. Dnicu Golescu medita şi el la buna gospodărire, atent deopotrivă la progres şi la morală, în timp ce I. Heliade-Rădulescu, spirit utopic, formula un proiect „mesianic-naţional". Efortul de sincronizare cu Europa îl punea pe acesta din urmă în contradicţie cu realitatea locală, mai aproape de Leon Battista Alberti decît de Saint-Simon sau de Fourier [40]. *Il massaio* devine la el un reormator moral, un profet, cel apt să îndrume individul, familia, naţiunea pe calea progresului [41]. Totul se întemeiază pe muncă, disciplină, economie. Chibzuinţa e de rigoare. Sub acest unghi, modelul albertian din secolul XV şi conduita lui Franklin se apropie considerabil, cum a şi ţinut să obesrve W. Sombart. Menţiunea savantului american, în acest cadru, nu e întîmplătoare. Căci Franklin a devenit, la distanţă

[35] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate,* Bucureşti, 1987, p. 177, 280.
[36] *Ibidem,* p. 287—288.
[37] Idem, *Franklin,* în „Revista istorică", XVII, 1931, 4—6, p. 90—91.
[38] Idem, *Generalităţi cu privire la studiile istorice,* Bucureşti, [3]1944, p. 112.
[39] Ilie Bădescu, *Sincronism european,* p. 181—191.
[40] *Ibidem,* p. 203—205.
[41] *Ibidem,* p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de secole, un model de conduită pentru lumea burgheză, un „mesianic" realist de care și societatea românească avea nevoie în epoca de tranziție spre modernitate [42].

Cum trebuie să privim paradigma lui culturală ? Cele treipsrezece virtuți, deja amintite, sugerează un tip de conduită, la care spiritul practic și morala creștină iau parte în egală măsură. Între Alberti și Franklin un ciclu istoric se consumă, în viziunea lui Sombart *(Le Bourgeois,* 1926). Pe seama realităților din Europa sud-estică, Ilie Bădescu prelungea acest ciclu pînă la Heliade, a cărui *Santa Cetate,* cu spiritul ei mesianic, ar constitui adevăratul termen ultim [43]. Modelul din urmă implică un accent pe social, pe unitatea polisului, în care individul și cetatea sînt una. Profetul heliadist e un *massaio* al nației, o figură exemplară, un reformator devotat cauzei obștești [44]. Între această figură mesianică și prezența lui Franklin e un raport semnificativ, asupra căruia G. Zane a atras deja luarea-aminte, postulînd chiar un „moment franklinian" în gîndirea social-economică de la noi, moment a cărui influență a durat peste un secol. „Răspîndirea operei lui Franklin în România, sublinia distinsul economist, arată că ea a răspuns la un moment dat unei cerințe sociale și că în noua societate burgheză românească erau căutate cu interes învățături care s-o poată ajuta în ascensiunea ei" [45].

I s-a atribuit lui Heliade valoarea de model pentru noul tip de comportament din epoca resurecției noastre politice și morale. Dar Asachi, Kogălniceanu, Barițiu nu sînt mai puțin semniicativi sub acest unghi. Pînă și Ionică Tăutu știa, de xemplu, că Franklin, combătînd despotismul, întemeiase fericirea popoarelor pe principii republicane [46], în timp ce C. Negruzzi trimitea, într-o scrisoare fictivă din *Păcatele tinerețelor, la autobiografia aceluiași.* O asemenea prezență a ideilor frankliniene în cultura noastră indică o propensiune spre modernitate, însă în termenii unei tranziții lente care să împace pe cît posibil dicteurile tradiției cu exigențele integrării în lumea apuseană. Paradigma mesianică se complinea cu trăsături ținînd de pragmatismul american, simbolizat de o personalitate ce izbutise mari performanțe în multiple domenii și care era aptă să participe la crearea noului model. Omul de știință, literatul, moralistul s-au bucurat de viteze și intensități diferite în ce privește faima lor românească [47]. Este neîndoios că prezența savantului e cea mai constantă în cele două secole *post mortem,* dar că impactul cel mai semnificativ ține de latura morală, participantă la fenomenul regenerativ din prima jumătate a secolului XIX.

[42] *Ibidem,* p. 169—172.
[43] *Ibidem,* p. 179, 195.
[44] *Ibidem,* p. 124.
[45] G. Zane, *Studii,* București, 1980, p. 345.
[46] Dan Mănucă, *Ionică Tăutu, pagini inedite,* în *RITL,* XV, 1966, 1, p. 144. 148.
[47] Ioan Comșa, *op. cit.,* p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE DASCĂLU

IMAGINEA OPINIEI PUBLICE DIN S.U.A. ASUPRA EVOLUȚIEI ECONOMICE A ROMÂNIEI MARI (1919—1939)

Opinia publică din S.U.A. era informată, și deci și-a putut contura o imagine corespunzătoare asupra vieții economice din România Mare, prin intermediul presei. Aceasta a fost principalul canal de informare a americanului de pe stradă. Cercuri mai restrînse, cele academice mai ales, dobîndeau un plus de informații din diversele lucrări consacrate sud-estului european sau României în mod special. Fără îndoială însă că publicațiile periodice sînt acelea care ocupă primul loc în informarea opiniei publice tocmai datorită tirajului lor de masă. De aici și interesul deosebit al Legației române din Washington pentru obținerea unor comentarii favorabile din partea presei americane cît și pentru asigurarea unui spațiu adecvat realităților românești.

Atașatul de presă al României la Washington, George Boncescu, constata că marele cotidian „New York Times" a afectat în 1930 un spațiu important, exprimat printr-un indice, situației din : Cehoslovacia (70,20 din coloanele consacrate situației din Centrul și sud-estul Europei) ; Jugoslavia (91,50) ; România (131,28) și Polonia (170,82). Acest indice ce revine țării era astfel divizat : 1,65 pentru articole de fond, 18,40 pentru chestiuni economice, 36,51 pentru cele politice (problema evreească în primul rînd) ; 59,30 la rubrica diverse (în primul rînd situația familiei regale) și 15,42 pentru fotografii [1].

Încă de la începutul activității sale în S.U.A. George Boncescu a atras atenția forului tutelar, Direcția generală a presei și a informațiilor, asupra necesității de a asigura colaborarea cu ziariști de la diverse periodice americane din marile centre. Metoda trimiterii de articole de către legație nu dădea roade, editorii refuzînd de obicei a publica materiale de acest gen și cel mult acceptau inserarea unor scrisori de răspuns, semnate. Ca urmare, sugera diplomatul român, era necesar a fi angajați ziariști americani plătiți de obicei cu 75 $ pentru douăsprezece coloane. Existau unii prieteni dezinteresați ai României, ca profesorii Healy sau Labot, care semnau articole pregătite de legație, dar nu trebuia abuzat de semnătura acestora. Diplomatul român sublinia că materialele pentru presa americană trebuie să aibă un caracter specific, pornind de la cunoașterea psihologiei cititorului, de unde și o manieră

[1] Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale (mai departe M.P.N.), propagandă, dosar 616, f. 3—4, Legația României, Washington, 9 februarie 1931, raport nr. 520, Boncescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specifică de redactare. Succesul cauzei românești era deci determinat de adoptarea metodelor americane de elaborare a articolelor de presă. Asemenea materiale erau cu atît mai necesare cu cît în România existau doar slabe preocupări pentru editarea de lucrări în limba engleză, cele apărute fiind deficitare ca formă de prezentare și traducere. Singura soluție era, așadar, găsirea unor ziariști americani remunerați în consecință, care să publice la marile ziare articole speciale [2].

Eugen Filotti, directorul general al Direcției presei și informațiilor, a apreciat valoarea sugestiilor făcute de Boncescu și a aprobat inițierea acțiunilor care să ducă la găsirea unor ziariști americani dispuși a publica, contra remunerație, articole despre realitățile românești sau să fie invitați a vizita România pentru a-și face apoi cunoscute impresiile culese [3]. Ambele metode, vom arăta mai jos, au fost larg utilizate.

Atitudinea presei americane preocupa și pe ceilalți diplomați români la Washington. Însărcinatul cu afaceri F. C. Nano aprecia, încă în luna ianuarie 1929, că obținerea unei publicități mai mari asupra problemelor României în presa americană avea trei aspecte : propaganda politică, difuzarea de informații economice, financiare și comerciale ca și a unor știri diverse. Fiecare dintre aceste aspecte, considera Nano, necesita un studiu aparte și soluții specifice. Astfel el sublinia : „Sub propagandă politică înțeleg strecurarea în presa americană de articole, oglindind punctul nostru de vedere în toate chestiunile politice și economice litigioase în cari dușmanii noștri sau rivalii noștri au interese să creeze o atmosferă defavorabilă nouă, prezentînd numai argumente în favoarea tezei lor, sau falsificînd chiar istoria și faptele. Firește, trebuie căutat ca minciunile să fie desmințite și argumentele noastre cunoscute" [4].

Ca metode de acțiune Nano propunea : publicarea de dezmințiri oficiale de către legație ; informarea ziariștilor asupra punctului de vedere românesc ; redactarea de articole și răspunsuri, semnate de personalități americane bine cunoscute ; dezmințiri sau declarații oficiale trimise direct din România prin intermediul corespondenților străini de presă. Diplomatul român sublinia că în anii războiului mai ales s-au publicat foarte multe dezmințiri, de către diverse state, așa încît publicul american privea cu reticență această metodă. În consecință, „... ca să-l facem s-o mai înghită trebuie procedat cu multă prudență și tact" [5]. Activitatea diplomaților în S.U.A. era mult îngreunată de părerea americanilor că membrii corpului diplomatic erau „niște conspiratori ai Europei care încercau a amăgi naivul public american". De aceea se cereau ameliorate raporturile cu presa americană, ceea ce presupunea întinse relații personale și mijloace financiare. Filiala din New York a Agenției Orient Radio (Rador), singura mare agenție de știri a României „... îndeplinește o misiune foarte folositoare, aceea de a informa Bucureștiul despre cele ce se petrec și se spun despre noi în America. Dar nu poate să trans-

[2] *Ibidem*, presa externă, dosar 120, f. 7—12, Legația României, Washington, 5 martie 1928, raport nr. 4, Boncescu.

[3] *Ibidem*, dosar 101, f. 43, Direcția generală a presei și informațiilor, București, 11 aprilie 1928, nr. 177, Filotti către Boncescu.

[4] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (mai departe A.M.A.E.), fond 71, România, vol. 472, f. 34, Legația României, Washington, 28 ianuarie 1924, nr. 108, F. C. Nano.

[5] *Ibidem*, f. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mită invers declarațiunile și dezmințirile pe care capii diverselor ministere la noi ar dori să le vadă publicate în ziarele americane". Pentru a compensa această carență era necesar un acord ceea ce presupunea existența unor fonduri între Rador și o mare agenție americană, Associated Press de preferință. Associated Press avea un corespondent la Viena, pentru toată Europa orientală, dar el transmitea punctul de vedere al cercurilor austro-ungare, ceea ce nu era folositor țării [6].

Răspîndirea de știri sau studii economice, sublinia Nano, ar trebui realizată prin intermediul unui funcționar special, atașat pe lîngă Consulatul general al României din New York. Acest diplomat ar trebui să culeagă și să prelucreze informațiile economice pe care apoi le-ar difuza ziariștilor americani cu care ar urma să ajungă la o înțelegere. Un precedent în acest sens s-a creat prin acordul maiorului Irimescu, din Comisia de aprovizionare a României, cu editorul lui „Journal of Commerce". Funcționarul respectiv ar trebui să mai difuzeze hărți, cărți, filme și fotografii, să organizeze conferințe despre economia românească etc. Așadar, sublinia Nano în încheierea acestui important raport, obținerea unui spațiu sporit consacrat României în presa americană presupune de urgență următoarele măsuri : alocarea unei sume Legației din Washington pentru cultivarea relațiilor cu presa americană și numirea unui atașat de presă pentru stimularea legăturilor cu ziariștii americani, negocierea trimiterii unui corespondent de la Associated Press la București sau subvenționarea serioasă a Agenției Rador de către guvernul român ; numirea unui funcționar special la New York pentru difuzarea de informații economice [7]. Acest program se va realiza integral, în anii 1928—1929 mai ales, dar rezultatele obținute s-au evidențiat mai lent.

Astfel, consilierul tehnic, cum se numea, al României la New York sublinia în iunie 1932 că presa americană publica știri alarmante despre situația din România. „Impresia produsă de toate aceste descrieri asupra României este foarte profundă. Raportul d-lui Rist (trimis de Societatea Națiunilor) accentuînd asupra enormelor deficite și asupra dezastruoasei noastre situațiuni, a fost telegrafiat aici [...]. Efectul tuturor acestora n-a putut fi atenuat prin nimic din partea noastră [...]. Trebuie neapărat găsit mijlocul ca această atmosferă să fie cît mai curînd risipită..." [8]. După numai cîteva luni, în august 1932, același consilier tehnic sublinia că în ultima vreme presa americană a publicat puține știri despre România, mai ales sub forma unor telegrame de la Budapesta și Viena. Se recurge la această cale deoarece numai cîteva ziare americane importante aveau corespondenți la București iar comunicatele Rador ajungeau greu la presa americană. „Aici știrile se învechesc nu de la o zi la alta ci de la un ceas la altul, ziarele tipărind neîncetat noi ediții la fiecare oră. Așa se face că chiar atunci cînd primesc telegrame — ele venindu-mi totdeauna tîrziu — după știrile corespondenților sau ale agenților, este foarte greu să le mai pot insera". Trebuia deci găsită o cale de pătrundere a știrilor în presa americană. În acest sens soluția cea mai bună rămînea activarea filialei Rador de la New

[6] *Ibidem*, f. 36.
[7] *Ibidem*, f. 37.
[8] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa internă, dosar 214, f. 1—2, Legația României, consilierul tehnic, New York, 3 iunie 1932, nr. 285, I. Rosenthal.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

York care urma a difuza informațiile trimise de la București, „Numai astfel am putea împiedica să se mai publice știri românești din Budapesta, Viena sau alte surse străine. Pe calea aceasta am mai putea preveni știri și interpretări tendențioase provenite chiar de la corespondenți. Printr-o bună funcționare ziarele ar putea fi silite să se alimenteze de la noi" [9].

O altă soluție, propusă de consilierul tehnic, era redactarea unui buletin săptămînal de informații în engleză, prin care s-ar difuza multe știri despre România și astfel ar putea fi influențată presa americană. Banii necesari buletinului ar putea fi procurați din fondul de 6 600 $ anual acordați revistei „Romania", editată de asociația „Friends of Romania" din New York. Tipărirea buletinului ar costa cel mult 400 $ anual, deci ar mai rămîne fonduri și pentru revista menționată. Dincolo de toate acestea la București se cerea a fi analizată situația serviciului de informații și propagandă al României în S.U.A. deoarece acesta, în momentul respectiv, practic nu exista, cheltuielile făcute nearătînd rezultate [10].

Analiza cerută a fost făcută de factorii de decizie de la București. La 1 septembrie 1932 consilierul tehnic din New York era informat că s-a hotărît ca Rador să comunice diplomaților români din S.U.A. toate informațiile transmise atașaților de presă ai țării acreditați în state europene. Exista deja un acord, între Rador și Agenția Havas dar aceasta din urmă, din diverse cauze, nu transmitea decît rar telegramele românești. Ca urmare se punea din nou problema unui acord cu Associated Press deoarece reînființarea filialei Rador la New York depășea posibilitățile financiare ale momentului. Cît despre sugestia elaborării unui buletin de informații chestiunea urma a mai fi analizată [11]. Primind aceste instrucțiuni, consilierul tehnic, Rosenthal, și-a exprimat satisfacția de a primi direct telegramele Rador deoarece „... pînă acum eram cu mîinile goale și complet neștiutori de cele ce se petreceau în țară. Orice știre apărea aici ne găsea în neputința de a face cea mai elementară declarațiune. Aceasta ne punea adesea în situațiune ridicolă". Telegramele primite urmau a fi traduse, multiplicate și difuzate, în 30—40 exemplare, de unde și necesitatea unor cheltuieli [12].

Modul de acțiune propus pentru răspîndirea telegramelor Rador este aprobat de directorul general Filotti care solicită doar menținerea cheltuielilor la un nivel minim [13]. La sfîrșitul lunii octombrie 1932 Rosenthal anunța că telegramele Rador au început a sosi la New York dar ele erau încărcate cu detalii inutile. Pe de altă parte, ele erau trimise de București direct la Washington, New York și San Francisco, ceea ce impunea cheltuieli mari. Ca urmare Rosenthal propunea trimiterea telegra-

---

[9] *Ibidem*, presa externă, dosar 369, f. 26—27, Legația României, consilierul tehnic, New York, 13 august 1932, nr. 396, I. Rosenthal.

[10] *Ibidem*, f. 28.

[11] *Ibidem*, f. 31—33, Direcția generală a presei și propagandei, București, 1 septembrie 1932, nr. 5939, Filotti către Rosenthal (filiala Rador din New York se va deschide în ianuarie 1934 — vezi *Ibidem*, contabilitate, dosar 72, f. 131, acte legate de activitatea Biroului Rador din New York).

[12] *Ibidem*, f. 42, Legația României, consilierul tehnic, New York, 6 septembrie 1932, nr. 417, Rosenthal.

[13] *Ibidem*, f. 43, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 22 septembrie 1932, nr. 6345, Filotti către Rosenthal.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

melor pe filiera București — Londra (sau Paris) — New York, de aici urmînd a fi expediate, cu un preț sensibil redus, la Washington și San Francisco [14].

În ciuda măsurilor luate, informațiile despre România au continuat a sosi în S.U.A. prin intermediul Vienei. În ianuarie 1938 Boncescu sublinia că știrile „... vin aproape exclusiv de la corespondenții ziarelor și agențiilor telegrafice din Viena" și sugera căutarea unor modalități de influențare a opiniei respectivilor ziariști [15]. O acțiune în acest sens era imperios necesară deoarece informațiile românești transmise pe acest canal erau de obicei deformate. Un autor din epocă sublinia în acest sens : „Exagerările pornesc în genere de la un corespondent ungur din Transilvania [...]. Ele trec la Budapesta unde sunt aranjate și la nevoie amplificate, apoi sunt transmise la Viena, centrul de informație despre Orient. Aici ele sunt luate de corespondenții ziarelor apusene, sau de acele agenții de mîna a doua care trăiesc numai din lansarea știrilor false, în dauna unuia sau altuia din guvernele care nu se lasă șantajate. Trimise în Italia, Elveția și Germania, ele merg pe urmă la Paris (în general via Geneva), la Londra, trec oceanul" [16].

Pentru a remedia această situație guvernul român a încurajat trimiterea de corespondenți de presă direct la București din partea periodicelor internaționale și a agențiilor de știri. Numărul acestora a suferit mereu oscilații. Astfel, în 1937 la București aveau reprezentanți următoarele agenții de știri americane : „Consolidated Press International", „News Service", „Hearst Press International", „Associated Press" și „American European Service". În același moment doar două mari ziare americane „New York Times" și „Christian Science Monitor" aveau trimiși la București [17].

După doi ani, în 1939, în România 13 state, inclusiv S.U.A., aveau atașați de presă acreditați la București : 23 de agenții internaționale de știri și 66 corespondenți erau membri ai Asociației corespondenților presei străine din România. Presa americană avea 8 corespondenți reprezentînd : „New York Times", „Christian Science Monitor" „New York Herald Tribune", „Chicago Tribune" etc. În același timp, presa germană avea 14 corespondenți, cea franceză 6, cea engleză 9, cea italiană 6 etc [18]. Asociația va avea, în iunie 1940, 79 de membri [19]. Unii dintre acești corespondenți elaborau și articole negative ceea ce, mai ales în perioada dictaturii regale, ducea le expulzarea lor din țară. Așa de pildă, trimisul lui United Press, F. C. John, sosit în România în octombrie 1938, este expulzat în noiembrie 1939 pentru publicarea unor articole în care critica metodele dictatoriale ale regelui Carol [20].

---

[14] *Ibidem*, f. 70—73, Legația României, consilierul tehnic, New York, 26 octombrie 1932, nr. 566, Rosenthal.

[15] A.M.A.E., fond 71, S.U.A., vol. 37, f. 121, Legația României, Washington, 8 ianuarie 1938, telegrama nr. 10499, Boncescu.

[16] S. Șerbescu, *Propaganda în străinătate*, în „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială", V, 1924, nr. 3—4, p. 451.

[17] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa externă, dosar 758, f. 3, Lista corespondenților presei străine la București, 1937.

[18] *Ibidem*, informații, dosar 796, nepaginat, Lista corespondenților presei străine în România, 1939, 3 f.

[19] *Ibidem*, Asociația corespondenților presei străine în România, București, 7 iunie 1940, 2 f.

[20] *Ibidem*, dosar 689, 36 f., acte privind activitatea lui F. C. John.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ocazional au vizitat România şi diverşi alţi ziarişti americani care după un stagiu mai lung sau mai scurt, plecau şi consemnau în articole impresiile culese. Astfel, în anul 1926 au vizitat ţara, cu sprijin oficial, 85 de străini. Între aceştia s-au aflat şi americanii : H. S. Houston, directorul ediţiei pariziene a lui „Chicago Tribune", J. A. Milles, trimis al Agenţiei „Associated Press", W. G. Alexander, de la „New York Evening", G. Moritz, membru al Consiliului municipal al oraşului New York, soţii S. Cook, din Detroit, Paul Stuppel, financiar din Chicago, Floyd Gibbson, de la „Chicago Tribune". F. Kuhn, de la „United Press Association", A. Decker, de la „Chicago Daily News", J. N. Atkinson, de la „International News Service", Henry Walles, de la „The Chicago Tribune", R. L. Lutz de la The Hoover War Library, G. Ercole, de la „Pathe News", din New York, E. Barrieri, de la „New York Times", A. Desch, de la „The New World" şi E. Allen de la „The Chicago Tribune" [21]. Iar în 1930, din 442 vizitatori străini, majoritatea ziarişti care au beneficiat de sprijinul material şi moral al Direcţiei presei, un număr de 33 au fost americani, corespondenţi de presă mai ales [22].

Raportul asupra oaspeţilor Direcţiei presei din intervalul iulie—septembrie 1934 menţionează sosirea unui număr sporit de americani, în grupuri sau individual. Astfel se poate menţiona Frank Speer Coon, care în august a vizitat Ardealul şi vechiul Regat plecînd „cu cele mai bune impresii". Rose Lewis, din Hartford care a efectuat documentarea pentru o serie de conferinţe asupra României economice, Luca Pray, corespondent al lui „San Francisco Chronicle" care a stat două luni în ţară etc [23]. Unii ziarişti au fost invitaţi chiar de guvernul român. În această situaţie s-a aflat H. Parker Willis, redactor la „Journal of Commerce" care a stat trei luni în ţară, în 1930, fiind primit şi de rege în audienţă. Reîntors în S.U.A. va ţine conferinţe publice despre România sau va publica articole, dintre care putem cita pe cel din „Financial News", 28 februarie 1931 *(Romania Facing many Economic Problems)* [24].

Din lunga serie de vizitatori americani trebuie să menţionăm şi numele lui H. Feis, consilier economic al guvernului american, cunoscut publicist care a fost în România în iunie 1936 [25]. După asemenea vizite ziarişti ca W. de Lignemane au ţinut a publica chiar în presa română articole privind situaţia economiei româneşti [26]. În fine, unii vizitatori americani au găsit prilejul potrivit pentru a propune diverse soluţii economice. Astfel, Charles I. Spratt înainta în iunie 1922 guvernului român

[21] *Ibidem*, propagandă, dosar 210, f. 3—4, Direcţia generală a presei şi propagandei, 25 februarie 1927, Lista persoanelor străine care au vizitat ţara noastră în 1926, nesemnată.

[22] *Ibidem*, dosar 424, f. 10—11, Direcţia presei şi informaţiilor. Vizita făcută de ziarişti, publicişti sau diferite grupuri în ţară, în 1930, nesemnată.

[23] *Ibidem*, propagandă, dosar 1445, f. 8—16, Direcţia presei şi informaţiilor, Raport asupra oaspeţilor Direcţiei presei de la 12 iunie la 12 septembrie 1934, nesemnat.

[24] Arhivele Statului, fond M.P.N., informaţii, dosar 237, nepaginat, priveşte integral desfăşurarea şi rezultatele vizitei.

[25] *Ibidem*, propagandă, dosar 1885, f. 1—3, Legaţia României, Washington, 8 mai 1936, raport nr. 1617, Davilla.

[26] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 303—309 ; 330—332 ; 367—373 corespondenţa lui Lignemare cu Direcţia presei din M.A.E.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un plan pentru finanțarea unui sistem de elevatoare pentru silozuri și magazii [27].

Un rol extrem de important în dezvoltarea relațiilor cu publicațiile periodice americane l-a avut personalul diplomatic, atașații de presă în primul rînd. La începutul lunii februarie 1927 G. Boncescu este numit atașat de presă la Legația română din Washington iar la 15 martie este încadrat și în postul de consilier financiar. La 9 aprilie el era deja la post subliniind, în primele sale rapoarte, dificultatea adaptării la ritmul de viață american. Încă de la început a stabilit contacte cu ziariștii americani, cu John Finley, editorul lui „New York Times", mai ales. După ce s-a integrat în problemele de serviciu, Boncescu a atras atenția asupra necesității urgente și imperioase a unui serviciu de presă, bine organizat, care să difuzeze știri politice, economice și financiare „... ținînd seama de importanța mereu crescîndă a intereselor noastre în S.U.A. unde s-a transplantat centrul de gravitate al finanței mondiale precum și de campania sistematică ce se duce împotriva noastră" [28].

După doi ani, în februarie 1929, I. Rosenthal este numit atașat de presă pe lîngă Consulatul general al României la New York dar avînd titulatura, conform uzanțelor americane, de consilier tehnic. Între alte sarcini de serviciu el o avea și pe aceea de a urmări toate articolele importante apărute în presa americană din zonă, de a le traduce și trimite la București, de a dezvolta relațiile cu ziariștii americani etc. Chiar de la început el a subliniat necesitatea unui abonament la un „birou de coupuri", indicînd Argus Press Clipping Bureau, care în schimbul unei sume trimitea tăieturi din ziare care abordau probleme românești [29]. Din ianuarie 1931 și pînă în noiembrie 1936 România a mai avut un secretar de presă la San Francisco în persoana lui D. D. Dimăncescu care, în 1938, va fi numit în fruntea Direcției generale a presei și propagandei de la București. Imediat după numire, în decembrie 1930, Dimăncescu îl informa pe Filotti că avînd de ales între Anglia și Vestul american a înclinat pentru America deoarece cunoaște oamenii și credea „...că pot fi realmente util. Știu ce am de făcut și ce se cere de la mine" [30]. De menționat, în treacăt, că Dimăncescu a avut preocupări speciale, un veritabil hobby, pentru hărțile vechi, a descoperit în arhivele americane cîteva asemenea instrumente, a ținut conferințe pe această temă, a fost editorul unora (în septembrie 1935 editează volumul *Monumenta Cartographica Moldaviae, Valachiae et Transilvaniae)* și a fost ales doctor honoris causa al Universității din California [31]. Într-un raport din ianuarie 1936 Dimăncescu sublinia : „Misiunea mea aici... este de a menține contact activ și cît mai larg cu toți acei fruntași ai vieții americane a căror

[27] Arhivele Statului, fond Ministerul Industriei și Comerțului (mai departe M.I.C.), Direcția generală a Comerțului, Secretariat, dosar 13/1922, f. 45—52, planul respectiv.

[28] *Ibidem*, fond M.P.N., personal, dosar 1, nepaginat, cuprinde acte legate de activitatea lui C. Boncescu în S.U.A. (1927—1938).

[29] *Ibidem*, presa externă, dosar 201, nepaginat ; *Ibidem*, informații, dosar 121, 212 f., începuturile activității lui Rosenthal și acțiunile pînă în mai 1932 (a fost la post pînă în decembrie 1937).

[30] *Ibidem*, informații, dosar 277, f. 208—209, D. D. Dimăncescu, Paris, 27 decembrie 1930, către Filotti (semnatarul a fost secretar al regelui Carol, de unde și cariera sa rapidă).

[31] *Ibidem*, f. 63 ; 104—106 ; 118—119 privind aceste preocupări.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietenie ar putea fi cîndva utilă ţării noastre. În acelaşi timp nu am precupeţit nici o sforţare pentru a face România cunoscută" [32].

România a avut, aşadar, mai mulţi diplomaţi specializaţi în probleme de presă şi propagandă care au desfăşurat o activitate intensă pentru mai buna cunoaştere a ţării, pentru combaterea atacurilor duse de diverse elemente în S.U.A. împotriva României. Ei au beneficiat de sprijin financiar şi material fireşte, din partea Direcţiei presei de la Bucureşti. Între altele ei aveau abonamente la cele mai importante periodice româneşti sau americane. Boncescu primea curent, în 1933 de pildă, 26 de ziare şi reviste româneşti, Rosenthal — nouă, iar Dimăncescu — trei [33]. De altfel Direcţia presei avea abonamente şi la principalele periodice americane atît pentru centrală cît şi pentru ataşaţi sau diverşi particulari. Astfel, în 1929 au fost plătite 79 de abonamente la 45 ziare şi reviste străine dintre care 13 erau americane [34]. Înainte de a analiza informaţiile de care dispuneau americanii despre viaţa economică a României Mari ţinem a completa acest paragraf privind rolul ataşaţilor de presă cu unele date şi fapte legate de activitatea lor concretă.

Apariţia de articole critice la adresa situaţiei economice ţării ducea de regulă la replica legaţiei. Astfel, cînd Secţia americană a Camerei internaţionale comerţ publica, în iulie 1925, un buletin de informaţii în care economia României era prezentată în culori întunecate, legaţia din Washington a intervenit prompt, a evidenţiat erorile şi a furnizat materiale de informare [35]. Boncescu a încheiat în iunie 1927 un aranjament cu revista „World Agriculture" pentru a publica articole privind agricultura românească. Ca urmare solicita la Bucureşti articole şi fotografii [36]. Negocierea unui împrumut românesc pentru refacerea leului, în primăvara anului 1928, a dat prilej unei părţi a presei americane, a celei evreieşti şi maghiare mai ales, să atace România pentru a determina eşecul discuţiilor. Boncescu a sesizat acest pericol, a dus tratative cu unii editori şi a iniţiat o adevărată campanie de răspuns [37].

Pentru a preveni apariţia unor materiale critice legaţia română încerca a furniza date cît mai complete asupra economiei ţării. Asemenea informaţii au fost oferite Institutului Internaţional de Finanţe, condus de Asociaţia bancherilor americani, care a şi publicat o broşură ce se încheia cu concluzii pozitive asupra viitorului economic al României. Broşura a fost larg difuzată şi de legaţie [38]. Încă din timpul discuţiilor

---

[32] *Ibidem*, presa externă, dosar 812, f. 3—5, San Fancisco, 31 ianuarie 1936, raport nr. 1, Dimăncescu.

[33] *Ibidem*, presa internă, dosar 243, f. 150, Abonamentele Direcţiei presei pentru 1934, Bucureşti, 21 decembrie 1933, indescifrabil (pe listă figurează 31 destinatari dintre care 5 din S.U.A. : în afara ataşaţilor de presă şi Societatea „Friends of Romania", din New York şi Free Library of Philadelphia).

[34] Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 230, f. 1—2, Lista de ziarele străine ce trebuiesc abonate pentru Direcţia presei pe anul 1929, nedatată, nesemnată.

[35] *Ibidem*, fond M.I.C., Direcţia generală a comerţului, Secretariat, dosar 15/1925, f. 451—466, M.A.E., Bucureşti, 20 octombrie 1925, nr. 5187, indescifrabil către M.I.C.

[36] *Ibidem*, fond M.P.N., presa externă, dosar 10, f. 84, Legaţia României, Washington, 20 iunie 1927, raport nr. 104, Boncescu.

[37] *Ibidem*, presa externă, dosar 120, f. 29—38 ; 40—43, rapoartele lui Boncescu asupra măsurilor iniţiate.

[38] *Ibidem*, dosar 101, f. 186—187. Legaţia României, Washington, 24 noiembrie 1928, nr. 5654, Boncescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Parlamentul român asupra modificării legii minelor, în sensul acordării de drepturi egale societăților străine cu cele naționale în exploatarea subsolului, Direcția presei de la București îi cerea lui Boncescu să informeze pe larg presa americană asupra conținutului nou al acestui act normativ [39]. Vizitînd, în mai 1930 șantierele navale de la Norfolk, Boncescu a folosit prilejul pentru a ține la Camera de comerț locală o conferință asupra situației economice a României și a perspectivelor relațiilor comerciale româno-americane [40]. Direcția presei trimite și articole ce urmau a fi traduse și publicate în periodicele de specialitate, prin intermediul atașaților de presă. Astfel, în iunie 1930 era trimis un articol, semnat de Liviu Nasta, privind agricultura în România [41].

În alte ocazii atașații de presă solicitau asemenea materiale : despre noile tratate comerciale ale României, în septembrie 1930, de exemplu [42]. În octombrie 1930 Boncescu a ținut la Clubul „XX Century" din Washington o conferință despre reforma agrară din România și perspectivele economice ale țării [43]. Iar în iunie 1933 Filotti cerea atașaților din S.U.A. să informeze presa americană că guvernul român a luat măsurile necesare pentru plata integrală a cuponului împrumutului de stabilizare și a celorlalte împrumuturi ce aveau scadența la 1 august. Totodată se preciza că a fost plătită și anuitatea în contul datoriei de război față de S.U.A. [44]. După numai două zile de la primire presa americană publica informația respectivă [45]. Legația a avut un rol important și în inițierea constituirii Camerei de comerț române din S.U.A. ce avea între obiective facilitarea comerțului bilateral și difuzarea de informații economice menite a contribui la atingerea acestui scop [46].

Difuzarea de informații, sub diverse forme, la cerere sau din oficiu, a fost de altfel o metodă larg utilizată de Direcția presei din București prin intermediul atașaților mai ales. Exista de altfel o listă, mereu îmbogățită, cu instituții și personalități străine cărora li se puteau trimite, „cu folos", asemenea lucrări. Lista pentru anul 1929 indica, în S.U.A., 5 ziare („New York Times", „The World" etc.), 2 reviste („Foreign Affairs) și „Current History"), 5 periodice ale românilor-americani („America", „Deșteptarea", „Foaia Poporului", „Românul" și „Tribuna Română"), cele 4 consulate românești (Chicago, Philadelphia, Saint Paul și New York) precum și numele a 32 personalități politice și științifice (între care Charles U. Clark, W. Littefield, Frank Sismondz, Arthur An-

[39] *Ibidem*, dosar 1, f. 237, Direcția presei și informațiilor, București, 10 ianuarie 1929, telegrama nr. 76, Filotti către Boncescu.

[40] *Ibidem*, dosar 205, f. 73—74, Legația României, Washington, 15 mai 1930, raport bilunar, Boncescu.

[41] *Ibidem*, f. 80, Direcția presei și informațiilor, București, 16 iunie 1930, nr. 3194, Filotti către Boncescu.

[42] *Ibidem*, dosar 276, f. 1—2, schimbul de note către Boncescu și Direcția presei în acest sens.

[43] *Ibidem*, dosar 205, f. 137, Legația României, Washington, 16 octombrie 1930, telegrama nr. 96, Boncescu.

[44] *Ibidem*, dosar 442, f. 189, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, București, 15 iunie 1933, nr. 7111, Filotti către Boncescu.

[45] *Ibidem*, f. 195, Legația României, Washington, 17 iunie 1933, nr. 2498, Boncescu.

[46] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa externă, dosar 1, f. 203—212, Constitution and by-laws of the Romanian Chamber of Commerce in the United States, copie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drews etc.) [47]. Cîteva exemple concrete, din domeniul economic care ne interesează, vor releva natura materialelor difuzate.

Banca Chrissoveloni, din București, solicita în septembrie 1921, un abonament la buletinul Ministerului Industriei și Comerțului, ediția franceză („Correspondance Economique") pentru filiala din New York [48] iar Columbia University cerea în octombrie a aceluiași an trimiterea regulată a aceleiași publicații pentru bibliotecă [49]. Yale University propunea, în noiembrie 1921, un schimb permanent între "Yale Review" și „Correspondance Economique" [50]. Relații de schimb cu buletinul M.I.C. s-au realizat și cu revista „The World's Markets", din New York [51], precum și cu buletinul editat de Federal Reserve Board, din Washington [52]. American International Corporation, din New York, cerea în iulie 1923 trimiterea regulată a aceluiași buletin economic [53]. Direcția presei și propagandei, din Ministerul de Externe, trimitea în noiembrie 1923 Legației din Washington 10 exemplare din *Situația tezaurului public la 28 februarie 1922* iar după cîteva zile 11 broșuri cu diverse statistici și informații privind agricultura, cerînd a fi difuzate în funcție de mijloacele disponibile [54].

Biblioteca publică din New York solicita în ianuarie 1924 cîteva numere lipsă din „Correspondance Economique" [55] iar Legația română 10 exemplare din ultima apariție a buletinului. Cererea a fost satisfăcută, nota de răspuns incluzînd și o listă cu 14 destinatari din S.U.A. care primeau deja gratuit respectiva publicație [56]. Biblioteca Institutului Hoover, din California, solicita în ianuarie 1927 o colecție completă a publicațiilor Ministerului Industriei și Comerțului. Pe marginea documentului apare rezoluția : „Se va satisface în limitele posibilului" [57]. Mary J. Booth, din Charleston, Illinois, se adresa Ministerului Industriei și Comerțului cu rugămintea de a i se trimite lucrări privind geografia economică a României precum și mostre de produse industriale și agricole. Obișnuita rezoluție preciza că se vor trimite ultimele numere din „Correspondance Economique" [58].

Ministerul Industriei și Comerțului trimitea o parte din publicațiile de propagandă prin intermediul Direcției presei. Astfel în august 1928 erau transmise 40 de exemplare din broșurile privind minele metalifere și uzinele metalurgice de la Hunedoara, pentru a fi difuzate în S.U.A. precum și un articol *(Bogăția minieră a României)* spre a fi publicat în

---

[47] *Ibidem*, informații, dosar 137, nepaginat, Lista de instituții, ziare și personalități din țările străine cărora ar putea să se trimită cu folos lucrări de propagandă, 1929, fără semnătură, 4 f.

[48] *Ibidem*, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului, Serviciul informații, Secretariat, dosar 2/1921, f. 93.

[49] *Ibidem*, f. 133, cererea Universității Columbia.

[50] *Ibidem*, f. 135, 190, corespondența cu Yale University.

[51] *Ibidem*, dosar 6/1923, f. 251, 253.

[52] *Ibidem*, f. 255—256.

[53] *Ibidem*, f. 278—279.

[54] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 314, adresele ministerului către Legația din Washington.

[55] Arhivele Statului, fond M.I.C., Direcția generală a studiilor și legiferării economice, Direcția informațiilor și publicațiilor, dosar 2/1924, f. 11—12, cererea Bibliotecii și răspunsul.

[56] *Ibidem*, f. 78—79, schimbul de note ; *Ibidem*, f. 80—83, lista menționată.

[57] *Ibidem*, Direcția generală a comerțului, Serviciul atașați, dosar 16/1927, f. 14.

[58] *Ibidem*, f. 72—74, scrisoarea trimisă de Mary J. Booth la 13 aprilie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presa americană [59]. Primind broșurile, Boncescu raporta că le-a difuzat, mai solicitînd alte 50 de exemplare și primind, în final, doar 20 [60]. Iar în aprilie 1930 același Boncescu informa că în baza acestor materiale Biroul minelor din S.U.A. a editat o mică broșură asupra resurselor minerale ale României [61]. Direcția presei mai expedia la Washington, în ianuarie 1929, 10 exemplare din Legea minelor și 10 din Legea energiei, editate în engleză, pentru a fi difuzate [62].

După o vizită în România, din toamna anului 1930, unul din bibliotecarii Universității Princeton a solicitat lucrări privind economia și mai ales finanțele țării. Un set de cărți și broșuri pe această temă a fost trimis în februarie 1931 bibliotecii [63]. Unor particulari cărțile solicitate li se trimiteau prin intermediul legației române. Astfel, în ianuarie 1931 erau expediate pentru Jane Relisz, din New York, și M. Couly, volumele: *Economic Survey of Romania ; The Economic Resources of Romania* și ediția specială, din 1930, a ziarului „Manchester Guardian" consacrată economiei românești [64].

Chase National Bank solicita în februarie 1931 legile privind bugetele României din ultimii doi ani. Cererea a fost satisfăcută, la fel ca toate celelalte [65]. Asemenea materiale se cereau desigur a fi tipărite în engleză. Primind, în martie 1931, lucrarea lui M. Libros, *La situation économique de la Roumanie en 1929,* Rosenthal sublinia dificultatea răspîndirii unor materiale editate în alte limbi decît engleza [66]. Departamentul agrar de la Universitatea de stat din Minnesota solicita în august 1932, o listă cu instituțiile agricole din România pentru a le trimite regulat publicațiile ce le edita. Lista cerută era trimisă în octombrie 1932 [67]. Legația solicita adesea lucrări privind petrolul românesc și mai ales cele semnate de expertul în materie, M. Pizanty. În martie 1933 Boncescu solicita 20 exemplare din broșura privind situația petroliferă a României în 1932 dar, date fiind cererile mari, i s-au trimis doar 4 exemplare [68]. Alte lucrări erau trimise din oficiu. Astfel, broșura semnată de V. G. Vasiliu, *The Income Tax in Great Britain and Romania,* a fost trimisă mai multor destinatari din S.U.A., între care Universitatea Columbia (decembrie 1936) și Universitatea din Kentucky (în martie 1937) [69].

Așa cum am precizat, publicul larg american era informat asupra realităților economice românești mai ales prin intermediul presei. La acest nivel s-au înregistrat două căi de acțiune : numere speciale din pe-

---

[59] *Idem*, fond M.P.N., propagandă, dosar 215, f. 3, M.I.C., către M.A.E. ; *Ibidem*, f. 4—15, articolul respectiv.

[60] Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 215, f. 18—21, corespondența lui Boncescu cu Direcția presei.

[61] *Ibidem*, f. 22, Legația României, Washington, 17 aprilie 1930, nr. 1469, Boncescu.

[62] *Ibidem*, f. 63, Direcția presei și informațiilor, București, 5 ianuarie 1929, nr. 231, Filotti.

[63] *Ibidem*, dosar 619, f. 4—8, corespondența Direcției presei cu Biblioteca Universității.

[64] *Ibidem*, f. 14. Direcția presei și informațiilor, București, 9 ianuarie 1931, nr. 97, Filotti către Boncescu.

[65] *Ibidem*, f. 118—119.

[66] *Ibidem*, f. 186, 208, schimbul de note între Rosenthal și Direcția presei.

[67] *Ibidem*, presa externă, dosar 389, f. 1—4 ; 8.

[68] *Ibidem*, contabilitate, dosar 71, f. 20, Legația României, Washington, 20 martie 1933, nr. 1148, Boncescu.

[69] *Ibidem*, presa internă, dosar 312, f. 45 ; 57, confirmările de primire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riodice închinate României, în general, şi care inevitabil abordau probleme economice ca şi prin articole în presa cotidiană. Mai ales în primul caz, rolul legaţiei a fost determinant pentru că asemenea ediţii speciale implicau anumite cheltuieli. Cît despre articolele curente, acesea erau doar în parte inspirate de diplomaţii români şi, în absenţa unei menţiuni speciale, este de înţeles că ele sînt o reflectare a punctului de vedere al ziariştilor ce le semnau.

La sfîrşitul lunii septembrie 1923 ministrul României la Washington solicita Direcţiei presei din Ministerul de Externe materialele scrise şi clişeele folosite pentru ediţia specială a ziarului parizian „Le Temps" consacrată economiei româneşti pentru a scoate o ediţie analoagă în S.U.A. precizînd că aceasta nu va implica nici un fel de cheltuială [70]. Ca urmare a intervenţiei Direcţiei presei, redacţia ziarului francez a acceptat a ceda clişeele şi articolele publicate care au fost luate chiar de Bibescu care, în decembrie 1923, trecea prin Paris în drum spre Washington [71]. Arhiva nu conţine nici un indiciu asupra valorificării materialelor respective. Revista societăţii „Friends of Romania", din New York, „Romania", care era subvenţionată de guvernul român, a consacrat nr. 1—3 din 1926 ţării noastre. Această ediţie specială includea, în fapt, doar statistici, privind populaţia, finanţele, producţia industrială şi agricolă, comerţul, comunicaţiile şi sistemul bancar [72].

Aşa cum precizam mai sus, revista „World Agriculture" a răspuns iniţiativelor lui Boncescu şi, în mai 1927, s-a arătat dispusă a scoate o ediţie specială consacrată agriculturii româneşti. Articolele şi fotografiile necesare au fost solicitate la Bucureşti. Direcţia presei intervine la Ministerul Agriculturii şi la cel al Muncii pentru materiale necesare care au şi fost trimise la Washington în noiembrie 1927. Redacţia a solicitat totuşi, în februarie 1928, sprijin financiar, Boncescu propunînd cumpărarea a 500 exemplare valorînd 150 $. Direcţia presei răspunde, în martie 1928, că fondurile necesare lipsesc aşa încît proiectul nu se finalizează [73]. Marele cotidian „Washington Post" înainta în iunie 1927 oferta editării unui număr special consacrat României cu ocazia marcării a 50 de ani de la fondarea ziarului. O pagină, cu ilustraţii, urma a costa 3 $. Aceeaşi lipsă de fonduri a făcut ca oferta să fie respinsă [74]. Aceeaşi rezolvare s-a dat ofertei firmei Dosemus, din New York, de a face publicitate pentru România [75]. În nota de răspuns Filotti sublinia că „... actuala situaţie financiară nu ne permite să încheiem contracte de publicitate". Asemenea contracte costau mult şi adesea nu dădeau rezultatele scontate aşa cum a dovedit experienţa cu firma Ivy Lee care în iulie—decembrie 1928 a susţinut prin publicitate campania pentru lansarea împrumutului românesc de stabilizare [76].

[70] A.M.A.E. fond 71, România, vol. 471, f. 247, Legaţia României, Washington, 28 septembrie 1923, nr. 5052, Bibescu.

[71] *Ibidem*, f. 365, M.A.E., Bucureşti, 20 decembrie 1923, nr. 70154, Arion.

[72] „Romania", Series 1—3, January — September 1926, 88 p.

[73] Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 83, f. 1—2, 4; 8, 16, 30—31, 40 şi 46, corespondenţa lui Boncescu cu Direcţia presei pentru procurarea materialelor.

[74] *Ibidem*, f. 5—7, Legaţia României, Washington, 6 iunie 1927, nr. 72, Boncescu.

[75] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa externă, dosar 201, f. 142, Legaţia României, Washington, 24 mai 1929, nr. 77, Boncescu.

[76] *Ibidem*, f. 155, Direcţia presei şi informaţiilor, Bucureşti, 1 iulie 1929, nr. 35423, Filotti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Negocieri intense s-au dus cu reprezentanții ziarelor „New York Herald", „The Chicago Tribune" și „Christian Science Monitor" pentru editarea unor numere speciale. Reprezentantul ediției pariziene a ziarului „New York Herald", P. Solmon, a avut relații strînse cu Direcția presei de la București în legătură cu pregătirea unei ediții speciale și a unor broșuri de propagandă economică. Oferta a fost lansată de Solmon în septembrie 1928 iar în octombrie el prezenta un proiect de plan pentru publicitate asupra României în S.U.A. prin articole, emisiuni radio, difuzare fotografii și articole în presă. Acest plan nu era aprobat de Direcția presei datorită prețului prea mare (circa 600 000 lei) în schimb se acceptă ideea unor articole separate. În octombrie 1928 apărea deja un articol semnat de Solmon în suplimentul lui "New York Herald" pentru croazierele pe Mediterană, iar în octombrie 1930 apare o ediție specială, de 4 p., a ziarului „New York Herald" consacrată României cu titlul *Progressive Romania* [77].

Ediția europeană a ziarului „The Chicago Tribune" propunea în iulie 1928 încheierea unui contract pentru publicarea a jumătate de pagină despre România, săptămînal, timp de un an așadar 52 inserțiuni costînd 3 640 $. Oferta este acceptată și în numerele din septembrie 1928 — martie 1929 apar multe articole despre realitățile românești. În aprilie 1929 este avansată și oferta pentru un număr special al lui „Chicago Tribune", însumînd 10 pagini, costul total fiind de 1 500 $. Direcția presei acceptă un număr special de 8 pagini, pentru care urmau a se plăti 200 000 lei și urmau a se cumpăra 500 exemplare. Ediția apare în noiembrie 1930 iar succesul înregistrat permite încheierea unui nou contract de publicitate pentru afectarea a 1/4 de pagină, timp de un an, costînd 3 640 $. Aranjamentul a fost încheiat pentru anul 1931, titlul ales rubricii fiind *Privește dezvoltarea României*" [78].

Un alt mare ziar american „Christian Science Monitor", propunea Direcției presei, în decembrie 1930, încheierea unui contract pentru publicarea a 26 articole, în 1931, menite a înfățișa publicului din S.U.A. adevărata față a României. Ideea este acceptată în principiu dar prețul minim cerut era de 3 100 $ (500 000 lei) pentru 26 articole a 112 rînduri fiecare, ceea ce era mult pentru bugetul țării în acel moment. Dar cu aceasta raporturile cu ziarul american nu s-au întrerupt. În aprilie 1933 editorii solicitau un articol privind educația prin radio în România iar în septembrie 1933 un material semnat de primul-ministru, Vaida Voevod, pentru numărul festiv consacrat celei de-a 25-a aniversări a apariției periodicului, sub titlul *Ce are nevoie mai mult lumea ?* [79].

Numeroase articole apărute în presa americană au putut furniza opiniei publice o imagine în general realistă asupra situației economice din România. Exemplele fiind numeroase, ne vom limita la menționarea cîtorva cazuri semnificative. Buletinul Camerei de Comerț din Washington publica în numărul din octombrie 1925 un articol care evalua corect situația economică a României. Apariția lui a fost semnalată în

[77] *Ibidem*, propagandă, dosar 201, 317 f., acte legate de negocierile cu Solmon, 1928—1930.

[78] *Ibidem*, dosar 237, 113 f., documente legate de relațiile cu „Chicago Tribune", în anii 1928—1931.

[79] *Ibidem*, dosar 234, 56 f., relațiile Direcției presei cu „Christian Science Monitor", 1930—1933.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Correspondance Economique“ [80]. „New York Times“ din 19 februarie 1928 includea un articol semnat de prof. Angelescu privind stabilizarea monetară în România [81]. „Journal of Commerce“ din 13 martie 1928 publica un articol privind încercarea de stabilizare a leului inițiată de guvernul român [82] iar „Jewish Daily Bulletin“ din 14 martie anunța începerea negocierilor cu financiarii americani pentru împrumutul de stabilizare de 60 de milioane $ [83]. Obținerea acestuia era considerată de „New York Herald Tribune“ din 20 martie 1928 ca fiind singura salvare a guvernului liberal față de atacurile tot mai violente ale opoziției [84]. „Journal of Commerce“ anunța la 23 martie că negocierile pentru împrumut evoluau lent și că va fi solicitat foarte probabil și avizul Societății Națiunilor [85].

M. Winkler publica în „International Investor“ din aprilie 1928 un articol intitulat *Progresul economic al României* care era apreciat de Boncescu ca fiind bine documentat și obiectiv, așa încît l-a multiplicat și difuzat larg. Winkler sublinia că România este una din cele mai bogate țări agricole și cu resurse minerale din Europa care dispunea și de o excelentă poziție geografică din punct de vedere economic. Reforma agrară, aplicată uniform și echitabil, făcea ca revendicările optanților unguri să fie neîntemeiate. Datoria externă a țării era evaluată de autor la 778 milioane $ la care se adăugau 36 milioane cu titlu de împrumut de război. Balanța comercială mereu activă, asigurată mai ales prin exportul de petrol și produse agricole, era o garanție a progresului economic al țării [86]. „New York Times“ din 8 iulie 1928 consacra un articol special rezervelor piscicole ale României apreciate a fi una din bogățiile naturale însemnate ale țării [87].

„Commerce Reports“ aprecia la 9 iulie 1928 că industria românească a lemnului trecea printr-o fază de criză vizibilă în restrîngerea producției și limitarea exportului [88]. Un articol semnat de Ionescu-Sisești, privind evoluția agriculturii de la începutul secolului XX pînă după război era inserat în „New York Times“ din 11 iulie 1928 [89]. A doua zi, 12 iulie, același mare ziar prezenta situația căilor ferate în România, care se aflau în continuu proces de extindere, ceea ce avea efecte economice pozitive, precum și un al doilea articol referitor la sistemul cooperatist în România care includea 1,4 milioane membri [90]. La 26 august 1929 „Commerce Reports“ informa cititorii că situația

---

[80] *Ibidem*, fond M.I.C., Direcția generală a studiilor și legiferării economice, Direcția informațiilor, Secretariat, dosar 3/1925, f. 484, M.I.C., Direcția generală a comerțului, București, 6 noiembrie 1925, nr. 9154, indescifrabil.

[81] *Ibidem*, fond M.P.N., presa externă, dosar 120, f. 7, Legația României, Washington, 5 martie 1928, nr. 4, Boncescu.

[82] *Ibidem*, f. 13, Legația României, Washington, 15 martie 1928, Buletinul presei americane, nr. 29, Boncescu.

[83] *Ibidem*, f. 14.

[84] *Ibidem*, f. 23, Buletinul presei americane, nr. 37, din 23 martie 1928, Boncescu.

[85] *Ibidem*, f. 27—28.

[86] *Ibidem*, dosar 101, f. 69, Legația Românei, Washington, 18 mai 1928, nr. 2693, Boncescu.

[87] *Ibidem*, dosar 120, f. 52, copie articol.

[88] *Ibidem*, f. 53, copie articol.

[89] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa externă, dosar 120, f. 54, copie articol.

[90] *Ibidem*, f. 55—56, copie articol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

industriei lemnului s-a ameliorat considerabil ca urmare a stabilizării leului, a înființării unui cartel al exporturilor și a reducerii prețurilor de transport pe căile ferate [91]. Același „Commerce Reports" publica la 27 august un studiu asupra vînzării automobilelor în România. Aceasta importase 3 668 automobile de pe piața americană în 1927 și 5 756 în primul semestru al lui 1928 [92].

La 25 februarie 1929 „Commerce Reports" analiza situația vînzării de aparate radio în România apreciind că perspectivele pieței erau bune ca urmare a extinderii sistemului de emisie și a ridicării restricțiilor pentru instalarea posturilor de audiție. Pe de altă parte, în ianuarie 1927 se crease Societatea română de radiodifuziune care era controlată de stat [93]. Prin grija legației în „Journal of Commerce" din 29 mai 1930 apărea un articol care evidenția necesitățile de capital ale României a cărei economie intrase într-o fază de avînt după succesul împrumutului de stabilizare din februarie 1929 [94]. F.A. Ogg, profesor la Universitatea din Wisconsin, publica în „Current History" din iunie 1930 articolul intitulat *Reconstrucția vieții economice în România* [95].

„New York Times" din 11 iulie 1930 anunța că Standard Oil s-a oferit a cumpăra tot excedentul de petrol din acel moment al României iar „New York Evening Post" din 12 iulie informa că regele Carol a semnat concesiunea sistemului telefonic din România firmei I.T.T., evidențiind în acest context că restaurația nu a produs tulburări economice [96]. „Christian Science Monitor" din 12 iulie 1930 consacra un articol special expoziției fotografice privind viața economică a României organizată de prof. A. Andrews, de la Harvard, cu materialul furnizat de legația română [97]. „International Communication Review" din septembrie 1930 publica un articol privind situația capitalurilor în România [98].

Consulul S.U.A. la București, J. Rives, publica în „Commerce Reports" din 13 octombrie 1930 un raport asupra rezervelor de gaz natural și a rafinării lui în România subliniind că ocupa locul trei între rezervele naturale ale țării (după petrol și cărbune) [99]. „New York Evening Post" publica la 10 iulie 1931 un interviu acordat de primul-ministru Nicolae Iorga, care evidențiа gravitatea crizei economice în România [100]. Aceleași aspecte erau reliefate de „Journal of Commerce" din 6 iulie și de „New York Times" la 12 iulie 1931 [101]. „Oil and Gas Journal" (din Tulsa, Oklahoma) informa la 13 august că guvernul român studiază

[91] *Ibidem*, dosar 205, f. 8—9, copie articol.
[92] *Ibidem*, f. 5, copie articol.
[93] *Ibidem*, dosar 205, f. 64, copie articol.
[94] *Ibidem*, f. 87, 88, Legația României, Washington, 5 iunie 1930, nr. 2156, Boncescu.
[95] *Ibidem*, f. 102, Legația României, Washington, 3 iulie 1930, nr. 2770, Boncescu.
[96] *Ibidem*, f. 97—98, copii articole.
[97] *Ibidem*, propagandă, dosar 605, f. 12, Legația României, Washington, 5 august 1930, nr. 3375, Boncescu.
[98] *Ibidem*, dosar 585, f. 152, Legația României, Washington, 25 septembrie 1930, nr. 4073, Boncescu.
[99] *Ibidem*, presa externă, dosar 205, f. 167—168, Legația României, Washington, 16 octombrie 1930, nr. 4416, Boncescu.
[100] *Ibidem*, informații, dosar 123, f. 73—75, Legația României, Washington, 13 iulie 1931, nr. 19, E. H. Dimitriu.
[101] *Ibidem*, f. 76—80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un proiect de lege menită a stimula extracţia petrolului. „Office Appliances" din Chicago, în numărul din august 1931, evidenţia importanţa pieţei româneşti pentru vînzarea de stilouri (se importau 50 000 stilouri anual). Iar „New York Times" din 6 septembrie afirma că guvernul român pregătea măsuri drastice pentru echilibrarea bugetului, una din căile preconizate fiind reducerea salariilor funcţionarilor publici cu 20% [102]. Această soluţie era recomandată de prof. Charles U. Clark într-un articol intitulat *Exemplul României* apărut în „New York Times" din 16 decembrie 1931 [103].

W. Shirer, faimos ziarist şi publicist, corespondent la Bucureşti al lui „Chicago Tribune", trimitea un material apărut în numărul din 17 aprilie 1932 în care evidenţia eforturile guvernului român de a soluţiona problemele financiare şi mai ales povara apăsătoare a datoriilor agricole [104]. Rapoartele grupului de experţi financiari trimişi de Societatea Naţiunilor în cadrul negocierilor pentru un împrumut extern sînt analizate de „New York Times" din 28 mai 1932, din 29 mai şi 2 iunie şi de „New York Herald Tribune" din 2 iunie [105]. Chestiunii conversiunii datoriilor agricole îi este consacrat un articol apărut în ziarul „Des Moines", din Iowa, în ediţia din 11 iunie 1932 [106]. Aceeaşi problemă este analizată de „Times-Call", din Racine, Wisconsin, la 1 iulie şi de „New York Tribune" din 1 şi 2 iulie 1932 [107]. Iar „New York Times" din 7 decembrie 1932 publica o telegramă de la Paris care anunţa că în urma Conferinţei internaţionale a petrolului România urma a primi o serie de avantaje pentru stimularea exportului acestui produs [108].

Pe lîngă asemenea articole în presă, a căror exemplificare poate fi continuată foarte mult, o altă modalitate de informare asupra economiei româneşti a fost cea oferită de broşuri sau volume. Cîteva exemple doar vor fi suficiente pentru a ilustra ponderea acestui canal de informare care, comparativ cu presa, avea totuşi o arie mai restrînsă de circulaţie. Cele mai reprezentative lucrări privind evoluţia României în perioada interbelică, inclusiv pe plan economic, sînt fără îndoială cele semnate de Charles U. Clark [109] şi J. Roucek [110] care au beneficiat de tot sprijinul oficialităţilor româneşti. Lucrările lor reflectă convingător şi cursul ascendent al economiei româneşti în perioada dintre cele două războaie mondiale. Trebuie subliniat, în acest context, că prof. Charles U. Clark a fost mereu preocupat de istoria poporului român, a scris

[102] *Ibidem*, presa externă, dosar 205, f. 298—302, Legaţia României, Washington, 8 septembrie 1931, Buletinul presei americane, nr. 26, Boncescu.

[103] *Ibidem*, dosar 328, f. 39, Legaţia României, Washington, 17 decembrie 1931, nr. 46, Boncescu.

[104] *Ibidem*, f. 109, Legaţia României, Washington, 21 aprilie 1932, nr. 26, Dimitriu.

[105] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa internă, dosar 214, f. 7—9; 16—19, copii articole.

[106] *Ibidem*, presa externă, dosar 328, f. 151, Legaţia României, Washington, 20 iunie, 1932, nr. 34, Dimitriu.

[107] *Ibidem*, f. 180—182, Legaţia României, Washington, 4 iulie 1932, nr. 35, Boncescu.

[108] *Ibidem*, dosar 369, f. 86, Serviciul presei, New York, 7 decembrie 1932, nr. 601, Rosenthal.

[109] Charles U. Clark, *Greater Romania* Dodd, New York, 1922, 477 p.; *Idem*, *United Romania*, Dodd, New York, 1932, 418 p.

[110] Josef S. Roucek, *Contemporary Roumania and her Problems. A study in Modern Nationalism*, Stanford, 1932, 422 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

articole în presa americană și a ținut conferințe pe această temă, după cum a vizitat România în mai multe rînduri. De precizat că din ediția a doua a lucrării *Greater Romania* apărută cu titlul *United Romania,* în 1932, Direcția presei de la București a cumpărat 800 de exemplare dintre care 300 au fost difuzate în S.U.A. [111].

Un discurs al lui Vintilă Brătianu, ministru de finanțe, rostit în februarie 1923, este tradus în engleză și tipărit sub formă de broșură de legația română din Washington, fiind apoi difuzată gratuit [112]. O încercare similară, de a publica sub formă de broșură un studiu privind porturile românești și apărut în 1928 în revista engleză „The Dock and Harbor Authority", este abandonată ca urmare a prețului prea mare cerut de un editor american [113]. Lucrarea lui L. Denny, *We Fight for Oil,* apărută în 1928 la New York, avea un capitol special consacrat petrolului românesc și legislației miniere din România [114]. Broșura *Credit Position of Romania,* editată în 1929 de Institutul financiar internațional, prezenta foarte realist situația țării. Ca urmare, Legația din Washington a inițiat tipărirea a încă 1 000 exemplare, (la prețul de 20 cenți bucata) care apoi au fost difuzate gratuit în cercurile interesate [115].

După o vizită în sud-estul Europei, inclusiv în România, profesorul Leo Pasvolsky publica în 1929 volumul *Economic Nationalism of the Danubian States.* Capitolul cinci al lucrării era consacrat economiei românești [116]. Cu ocazia lansării unui împrumut pe piața americană în primăvara anului 1929 au fost editate și două broșuri de către cercurile financiare interesate : *The New Romania* și *The Economic Resorces of Romania.* Direcția presei, informată, a decis a se cumpăra cîte 300 exemplare din fiecare spre a fi difuzate [117]. În S.U.A. au fost difuzate lucrări despre România editate și în alte țări. În acest sens se poate da exemplul volumului *The Handbook of Romania* apărut la Londra prin grija Direcției presei de la București. Un număr de 200 exemplare au fost trimise în Statele Unite pentru a fi difuzate de Legația României iar în 1937 încă 300 exemplare [118]. O încercare de a se tipări în S.U.A. o broșură despre România, de 100 p., articole și fotografii, într-un tiraj de 10 000 exemplare prin grija ziaristului B. P. Solmon, despre care am mai vorbit, nu a reușit după doi ani de eforturi [119]. Să menționăm o ultimă lucrare : *Geografia,* de Van Loon, apărută la New York în 1932 și care avea consacrat României capitolul 17. Se sublinia că România avea petrol și o familie regală, anglo-germană, care exploata țara din

[111] Arhivele Statului, fond M.P.N., propagandă, dosar 66, 228 f., diverse acte legate de activitatea lui Charles U. Clark în anii 1927—1940.

[112] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 108—109, schimbul de mesaje între Legație și M.A.E.

[113] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa externă, dosar 138, f. 1—12, corespondența Direcției presei cu legația din Washington privind editarea broșurii.

[114] *Ibidem,* dosar 101, f. 154, Legația României, 15 august 1928, nr. 4226, Dimitriu.

[115] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa externă, dosar 192, f. 62—63, Legația României, 28 ianuarie 1929, nr. 446, Boncescu.

[116] *Ibidem,* propagandă, dosar 213, f. 90, Legația României, Washington, 31 ianuarie 1929, nr. 503, Boncescu.

[117] *Ibidem,* f. 109, Legația României, Washington, 7 martie 1929, nr. 1066, Boncescu ; *Ibidem,* f. 110, nota Direcției presei.

[118] *Ibidem,* dosar 285, 39 f., condițiile editării și difuzării lucrării, 1929—1937.

[119] *Ibidem,* dosar 621, 115 f., acte din anii 1930—1932 legate de proiectul editării broșurii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1878 (!). Transilvania, fostă parte din Dacia romană şi ocupată de unguri în secolul XII, dispunea de mari resurse minerale, sublinia autorul [120].

Expoziţiile, cu caracter economic, au fost o altă formă de informare a opiniei publice americane asupra realităţilor româneşti. Cîteva exemple sînt necesare. În septembrie 1927 România participă la a XI-a ediţie a Expoziţiei industriilor chimice, din New York [121], în octombrie 1928 la al V-lea Congres şi expoziţie internaţională a petrolului de la Tulsa, Oklahoma [122], în noiembrie 1928 la Expoziţia internaţională de voiaj de la Chicago [123] iar în primăvara lui 1939 la Tîrgul mondial de la New York [124].

*

Opinia publică din Statele Unite a putut urmări evoluţia economică a României Mari graţie existenţei mai multor canale de informare : presa, broşuri, cărţi sau expoziţii de tot felul. Un rol important în difuzarea de informaţii economice, cu scopul de a face cunoscute resursele ţării şi de a corecta formarea unei imagini eronate, l-au jucat trimişii diplomatici români, ataşaţii de presă în primul rînd. Graţie eforturilor perseverente ale acestora şi a resurselor morale şi materiale afectate, opinia publică americană şi-a putut forma o imagine cuprinzătoare, complexă şi corectă în linii mari, asupra evoluţiei economice a României în perioada dintre cele două războaie mondiale.

[120] *Ibidem*, presa externă, dosar 328, f. 267, Legaţia României, Washington 23 decembrie 1932, nr. 55, E. H. Dimitriu.

[121] *Ibidem*, fond M.I.C., Direcţia generală a comerţului, Serviciul ataşaţi, dosar 13/1927, f. 51—53.

[122] *Ibidem*, dosar 15/1926, f. 23—26.

[123] *Ibidem*, f. 16—20.

[124] *Ibidem*, fond M.P.N., propagandă, dosar 2365, 176, f., privind participarea României la Tîrg ; vezi şi broşura scoasă cu acest prilej *Romania ot the New York World's Fair*, 1939, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIOLETA BARBU

PROZA ORATORICĂ ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ VECHE: UN GEN LITERAR?

1. În ultima vreme, cu o anume regularitate și cu o vădită insistență, Dan Horia Mazilu se străduiește să aplice literaturii noastre vechi concepte precum: baroc, prerenaștere, renaștere. Dacă studiul din 1976, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea* (Editura „Minerva"), și-a găsit ecouri entuziaste în sintezele publicate ulterior de Edgar Papu [1] și Ion Istrate [2], stîrnind însă totodată nu puține obiecții de fond [3], în schimb lucrarea *Literatura română în epoca Renașterii* (București, Editura „Minerva", 1984) a fost primită încă de la început cu serioase rezerve privind existența modelelor literare renascentiste în vechile texte românești [4]. De altfel, s-a dovedit cu timpul că nici Barocul — la modă în cultura europeană și românească a deceniului al optulea [5] — n-a reușit, de fapt, să-și impună prezența viabilă decît în sectoare izolate [6], sau, dimpotrivă, la nivelul general al gustului, atitunilor și sensibilităților [7].

Pentru a treia oară și pe aceleași căi, fructificarea unor cercetări mai noi în slavistică [8], conjugată cu mînuirea necritică a unui concept

---

[1] *Barocul ca tip de existență*, București, 1977, vol II, p. 257—311.

[2] *Barocul literar românesc*, București, 1982.

[3] Andrei Pippidi, *O teorie eclectică a barocului românesc*, *RITL*, XXV, 1976, nr. 4, p. 591—596; N. Manolescu, *Un baroc românesc?* în Rom. lit., XI, 1976, nr. 30, p. 9. Pentru o poziție mai moderată: Alex. Duțu, *Barocul în cultura română*, în Rom. lit., IX, 1976, nr. 32, p. 8.

[4] Andrei Pippidi, *Epoca Renașterii în literatura română?*, în *AIIAI*, XXII, 1985, nr. 2, p. 735—741.

[5] Vezi lucrările colocviului internațional *Le Baroque sud-est européen dans le contexte européen du XVIIe-e au XVIIIe-e siècle*, 30 oct.—3nov. 1981, publicate în revista „Baroque" (Mantauban) 11, 1983 precum și studiile înmănunchiate sub titlul *Peut-on parler d'un Baroque roumain?* în „Cahiers roumains d'études littéraires", 1978, nr. 1.

[6] Cătălina Velculescu, *Eléments baroques dans l'historiographie roumaine de la fin du XVIIe et du début du XVIIIe siècle* în „Synthèsis", V, 1978, p. 121—135, precum și studiul mai vechi al lui Dragoș Moldoveanu, *L'ésotérisme baroque dans la composition de l'Histoire hiérogliphique*, în „Dacoromania", II, 1974 p. 197—224.

[7] Cătălina Velculescu, *Între scriere și oralitate*, București, 1988, p. 76—95.

[8] I. K. Begunov, *Oratorskaja proza Kievskoi Rusi v tipologičeskom sopostavlenii s oratorskoi prozoi Bolgarii*, în *Slavjanskie literatury. IX Mejdunarodnyi sǎezd slavistov*, Moscova, 1983, p. 39 și urm. și Donka Petkanova-Toteva, *Retoriceskata proza prez Crednovekobieto, Rodove, osobenosti, obšta harakteristika*, în „Literaturna misăl", 1974, nr. 6, p. 62 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de curînd revenit în atenţia specialiştilor, cel al retoricii [9], Dan Horia Mazilu ne supune atenţiei un gen literar, „proza oratorică" şi aplicarea lui la ceea ce a numit generic „literatura română veche" [10].

2. 1. Ca să devină convingătoare, demonstraţia avea nevoie, în chipul cel mai strict, de un punct de plecare clar determinat : definirea genului şi a speciilor sale. Or, chiar din acest stadiu incipient, o confuzie nu va părăsi, din păcate, demersul autorului : cea dintre *oratorie* (proza oratorică) şi *retorică*. Definiţia „genului oratoric" ca gen autonom, se bizuie pe două trăsături distincte : „serii relativ bine precizate de proprietăţi şi procedee", denumite de autor „încărcătură retorică" şi finalitatea specifică a discursului : rostirea. Deşi, de cel puţin două ori pe parcursul capitolului preliminar, autorul delimitează, cu cîte o precizare plasată de fiecare dată între paranteze [12], scrierile retorice de cele oratorice, atît în modelele de clasificare propuse, cît şi în materialul selectat pentru a le ilustra, această distincţie, absolut necesară, este pierdută. Ne referim mai întîi la structura compozită a clasificării propuse de D.H. Mazilu, prin punerea la contribuţie atît a modelului lui Richard Mc Keon [13], care se aplică, în realitate, numai literaturii retorice din Evul Mediu occidental, cît şi a modelului lui I.K. Begunov, emendat pe alocuri, model imaginat pentru proza oratorică din Rusia kieviană. Din următoarea taxinomie : „arta retoricii (...) a fost implicată intim în 1) compunerea scrisorilor şi petiţiilor, 2) a predicilor şi rugăciunilor, 3) a documentelor legale şi rezumatelor, 4) a poeziei (căci în Veacul de mijloc retorica s-a substituit cu succes poeticii) şi 5) a textelor în proză" [14], autorul a reţinut spre a fi ilustrate cu texte din spaţiul cultural românesc scrierile de sub punctele 1, 2 şi 3, de unde deducem că cele de sub punctele 4 şi 5 au fost considerate „scrieri de marcă retorică". Coroborînd însă cu definiţia de la p. 21, rezultă că din ansamblul mai larg al „literaturii retorice", D.H. Mazilu ar fi trebuit să-şi oprească atenţia numai asupra acelor scrieri „destinate a fi rostite", condiţie pe care nu o îndeplinesc textele de la punctele 1 şi 3. De altfel, graniţele retoricii sînt, ele însele, foarte labile în concepţia lui D.H. Mazilu, căci în capitolul intitulat *Retorica. Între supoziţii şi certitudini* (I, p. 111—175), se adună într-un adevărat bric-à-brac : gramatici care să pledeze pentru respectul arătat cuvîntului scris, opere de „apologie a scrisului slav" [15] menite să circumscrie o „arie a problematicii cu caracter lingvistic cultivată de cărturarii ro-

9 Vezi mai ales studiile lui Vasile Florescu, *Retorica şi neoretorica*, Bucureşti, 1973 şi Aurel Sasu, *Retorica literară românească*, Bucureşti, 1976, utilizate frecvent şi de Dan Horia Mazilu.

10 *Proza oratorică în literatura română veche*, partea I, Ed. „Minerva", Bucureşti, 1986 şi partea a II-a, Ed. „Minerva," Bucureşti, 1987.

11 D.H. Mazilu, *op. cit.*, I, p. 21.

12 La p. 46 (vol. I) „distincţie obligatorie între scriere retorică (sau marcată retoric) şi scriere oratorică" ; la pagina următoare, cînd ţine să arte că modelul lui Mc Keon „nu introduce necesara separare a scrierilor retorice de textele oratorice".

13 Cum arată modelul propus de Richard Mc Keon şi în ce măsură sîntem îndreptăţiţi să-l utilizăm „perfect" (p. 47) în spaţiul bizantin, nu ne este dat să aflăm, căci clasificarea medievistului american este aproximativ rezumată după Aurel Sasu.

14 D. H. Mazilu, *op. cit.*, I, p. 46.

15 *Ibidem*, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mâni“ [16], *poetici, tratate de logică.* În zadar ar căuta cititorul în acest capitol o jalonare a teritoriului retoricii, cel puţin în comparaţie cu celelalte discipline ale *triviumului.* O astfel de indispensabilă diferenţiere era cu atît mai necesară cu cît, potrivit concluziilor pertinente la care ajunge Vasile Florescu [17], retorica tindea, în Evul Mediu latin, să fie confundată cu gramatica, iar apoi, după ce a trecut „sous la juris-diction de la logique“ să devină „un antistrophique de l'art poétique“ şi aceasta într-o fază în care „la philosophie elle-meme risquait d'etre engloutie par la philologie“.

2.2.1. Deoarece numai cu greu poate fi orînduit într-un regim de coerenţă un discurs fracturat de paranteze şi lungi digresiuni, vom sistematiza mai curînd aspectele de ordin pur teoretic pe care le-am fi dorit soluţionate sau tratate într-o manieră substanţial diferită de cea realizată în capitolul *Structura genului* (I, p. 27—110).

2.2.2. Care este statutul retoricii bizantine, al celei post-bizantine şi bizantino-slave, în raport cu cea occidentală ? Polemica pe care autorul o poartă pe alocuri cu principala sa sursă bibliografică pe parcursul preliminariilor teoretice este, credem, improprie, studiul lui Vasile Florescu raportîndu-se la realităţi culturale de o factură cu totul deosebită de cele avute în vedere de D. H. Mazilu, cele ale Occidentului latin. Oricare cercetător, care s-ar încumeta să abordeze chestiunea atît de complexă a literaturii retorice într-una din culturile care s-au bucurat de moştenirea tradiţiei bizantine, ar trebui să resimtă, acum ca şi în urmă cu un secol, cînd Karl Krumbacher publica celebra sa istorie a literaturii bizantine [18], acuta lipsă a unui studiu monografic asupra retoricii în Bizanţ. Am invocat aici numele devenit clasic al marelui savant german pentru că el a fost cel dintîi care a considerat retorica bizantină drept un gen literar [19]. În schimb, potrivit opiniei lui V. Florescu [20], Evul Mediu latin nu a acordat retoricii acest statut, ea fiind, pe rînd, tehnică de argumentaţie, disciplină fărîmiţată în aşa numitele „arte“ *(ars praedicandi, dictaminis, ornandi, sermocinalis).* În paginile semnate de D.H. Mazilu, în mod bizar aceşti termeni se întovărăşesc cu cei specifici omileticii tradiţionale sau cateheticii bizantine.

2.2.3. Ce relaţie există între *proza oratorică şi retorică* în spaţiul bizantin şi postbizantin ? Este oratoria un subgen al retoricii, aşa cum gîndise Krumbacher, şi care este diferenţa specifică ? Această întrebare, aparent superfluă, dacă ne reamintim definiţia dată de autor la p. 21 (vol. I) (compuneri retorice destinate rostirii) îşi are totuşi rostul ei. Hrisoavele, analizate ca produse ale oratoriei (I, p. 99—105), deşi puteau fi ocazional citite în public (ceremonii solemne, judecăţi), nu au fost *destinate rostirii* [21], fiind, prin însăşi natura lor, o formă de consemnare în scris a unor realităţi politice, juridice etc. Epistolografia, care în Occident asculta direct de *ars dictanti,* este ilustrată în

16 *Ibidem,* p. 135.
17 V. Florescu, *La Rhétorique et la néorhétorique,* Paris-Bucureşti, 1982. p. 98.
18 *Geschichte der byzantinischen Literatur* 2 München, 1897.
19 *Ibidem,* I, p. 498.
20 V. Florescu, *op. cit.,* p. 89.
21 D.H. Mazilu, *op. cit.,* I, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cartea de care ne ocupăm cu exemple din scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung sau cu prefeţele—dedicaţii considerate false-epistole [22]. Or, dacă relaţiile ei cu retorica sînt fie de înrudire [23], fie de subordonare [24], nu ne este clar de ce epistolografia devine, pentru D.H. Mazilu o specie a prozei oratorice.

O detaliată şi competentă clasificare a speciilor *Retoricii*, utilizabilă, în parte şi pentru întocmirea tabloului genului oratoric poate fi găsită în celebra sinteză a bizantinologului german Herbert Hunger, *Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner* [25].

Numai de pe urma unei cercetări atente şi perseverente se poate dobîndi o orientare precisă în hăţişul acestor categorii de scrieri, cu totul străine configuraţiei de astăzi a genurilor literare. Recurgînd în pripă la surse ce reprezintă ele însele o etapă din lanţul evolutiv al ştiinţei retoricii, se pot intenta inutile procese de intenţie unui savant reputat pentru spiritul său critic, cum a fost Demosthene Russo. Socotind „etopeea" drept o specie literară, în care „alcătuitorul se punea în situaţia unei persoane însemnate şi exprima ceea ce această persoană ar fi putut să spuie în anume împrejurări" [26], el nu comitea, credem, nici o eroare. Dan Horia Mazilu ajunge însă la o convingere opusă, bizuindu-se pe clasificarea etopeii ca *figura sententiarum* şi pe definirea ei ca „prezentare a firii, moravurilor şi sentimentelor unui personaj", aşa cum se recomandă în *Retorica nemţească* (manuscris slav de redacţie ucraineană, secolul XVIII), editată de O. Horbač, sau în cea a lui Dimitrie Gusti [27]. Numai că această definiţie era operatorie în cadrele retoricii antice, şi firesţe, în cele ale retoricii post bizantine, care şi-a revendicat-o drept model. În literatura bizantină, la care Russo se referă în mod expres, dat fiind că aplicaţia demonstraţiei sale se face la unul din primele texte ale literaturii noastre vechi : *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, [28] definiţia etopeii este cea aleasă de Demosthene Russo, a cărui sursă nu este alta decît sinteza lui Karl Krumbacher, de unde au fost excerptate şi o parte din exemple [29].

Şi, dacă autoritatea lui K. Krumbacher mai are nevoie de sprijin, încadrarea *etopeii* în rîndul speciilor literare şi definirea ei ca „imitare (die Nachahmung) a caracterului unui anumit personaj", de către Herbert Hunger [30], ne îndreptăţeşte să credem că, dacă la mijloc există o

---

22 *Ibidem*, p. 105—108.

23 K. Krumbacher, *op. cit.*, I, p. 450, capitolul se intitulează *Rhetorik, Sophistik und Epistolographie.*

24 A. Sasu, *op. cit.*, p. 48.

25 München, 1978, vol. I, p. 92—188.

26 Demosthene Russo, *Studii istorice greco-române*, Bucureşti, 1939, vol. I, p. 209.

27 D.H. Mazilu, *op. cit.*, vol. I, p. 172—173.

28 Textele pe care Russo le consideră a fi etopei sînt : *Epistolia lui Neagoe către oasele mamei sale Neaga* şi cea către Ioasaf.

29 v. de pildă *etopeea* scrisă de Manuel II Paleologul, citată de Russo la p. 210 n. 1, v. K. Krumbacher, *op. cit.*, vol. I, p. 491.

30 H. Hunger, *op. cit.*, vol. I, p. 108. Definiţia aparţine lui Hermogenes. Pentru evoluţia speciei, v. H.M. Hagen, *Ethopoiia. Zur Geschichte eines rhetorischen Begriffs*, Diss. Erlangen, *1966. Ms. gr. BAR 1043* conservă chiar o etopee alcătuită în Moldova, în 1789, de către Chiril din Patras (f. 68v—72v) : discurs imaginar al răposatei bănese Ana Dudescu adresat fiului ei, (*êthopoiia ek merous autês).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea intenție ea nu l-a călăuzit pe Demosthene Russo. Definiția de care s-a servit era, fie că ne convine sau nu, corectă ; aplicarea ei la textele din *Învățături* reprezintă însă o altă problemă, iar în intenția noastră n-a stat decît să arătăm că această definiție n-a fost confecționată ad hoc, pentru a sluji teza neautenticității acestei opere.

2.2.4. Ce clasificare propune autorul prozei oratorice românești ? Nu unei priviri diacronice asupra genului îi datorăm absența ei ; o schiță, incompletă, se poate regăsi, totuși, în capitolul *Genul oratoric în literatura română veche* (I, p. 79—110) în care se postulează că : „oratoria religioasă are ca subspecii *Cuvinte la sărbătorile bisericești, panegiricile consacrate sfinților, predicile exegetice, cuvîntările (învățăturile) pe teme morale*“ [31]. Comparînd această împărțire nu numai cu cea propusă de Begunov [32], dar și cu cele reținute de manualele de catehetică [33], se constată ușor că ultimele trei tipuri de texte sînt de fapt subspecii la *Cuvintele la sărbători.* Accentuăm asupra acestei dependențe pentru că ea pune în valoare tocmai *caracterul oral* care este trăsătura distinctivă a genului oratoric ; mai ales în ceea ce privește panegiricului ar trebui despărțite în două categorii : cuvintele de laudă (encomiile), tratabile în cadrul prozei oratorice, și textele de tip *vita* incluse în *Mineie și Proloage,* în care secvențele narative ocupă primul plan. Hagiografia de tip *vita* a avut întotdeauna dreptul la un loc bine determinat în sistemul de genuri și specii ale literaturilor medievale occidentală și bizantină și nu trebuie, sub nici un aspect, confundată cu proza oratorică [34].

Alături de *oratoria solemnă, religioasă* și *oratoria politică,* D.H. Mazilu pledează [35] pentru socotirea celei *juridice* ca un al treilea subgen al prozei oratorice, în literaturile bizantină și sud-slavă, împotriva opiniilor lui Vasile Florescu și I.K. Begunov. Că în Bizanț, oratoria juridică era la mare preț, e mai presus de îndoială și nu este nevoie, pentru această, să se respingă concluziile diminuatorii ale lui V. Florescu, a căror valabilitate se rezumă, conform însești intențiilor autorului, la Occidentul latin. De altfel, argumentarea lui D.H. Mazilu se reduce la însușiruirea unor informații atestînd existența unui învățămînt juridic în Bizanț. Dovezi peremptorii ale rafinamentului retoric la care ajunsese pledoaria în Bizantină au fost culese și studiate în ultimul deceniu în cadrul lui *Frankfurter Deutscher Forschungsgemeinschaft-Projekt,* sub conducerea profesorului Dieter Simon [36].

2.2.5. Dacă *proza oratorică* se caracterizează în primul rînd prin accentuarea anumitor funcții ale limbajului, cea fatică și cea tranzitivă mai ales, datorită prezenței nemediate a auditoriului, era de dorit ca examinarea propusă de D.H. Mazilu să ne ofere o circumscriere de natură pragmatică a tipurilor de situații în care un text se bucură

---

31 D.H. Mazilu, *op. cit.*, I, p. 86.

32 Reprodusă de D. H. Mazilu în vol. I, p. 46—47.

33 Dumitru Călugăr, *Catehetica,* București, 1976, p. 173—188.

34 Studiile fundamentale privitoare la metodologia și structura domeniului hagiografic sînt : R. Aigrain, *L'hagiographie. Ses sources, ses méthodes, son histoire,* Paris, 1953 și H. Delehaye, *Cinq leçons sur la méthode hagiographique,* Bruxelles, 1934.

35 D. H. Mazilu, *op. cit.*, I, p. 33—37.

36 Seria poartă numele de *Fontes Minores* și au apărut pînă în prezent, începînd cu 1976, șapte volume.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de privilegiul de a fi (și) rostit, admițînd că majoritatea producțiilor literare capabile să dovedească apartenența lor la genul oratoric au fost mai întîi scrise [37], și doar apoi rostite. Din acest punct de vedere, credem că Antim Ivireanul în alcătuirea *Didahiilor* sale, ori Sevastos Kymenites în redactarea *Panegiricelor* închinate lui Constantin Brâncoveanu au recurs pentru aceste opere menite în primul rînd lecturii publice, la alte toposuri retorice decît Varlaam în *Cazania* sa ori Gherasim al Alexandrei în *Panegiricul Sf. Constantin,* scrieri concepute spre a fi citite și în particular. Intenționat am ales aceste perechi de exemple din subspecii diferite spre a reliefa că tehnica de compunere a discursului era regizată nu numai de tiparele speciei, ci și de condițiile receptării textului. Ar fi fost util, prin urmare, ca lucrarea de care ne ocupăm să opereze cuvenita deosebire între lectura individuală, care se făcea de cele mai multe ori cu glas tare și adesea în fața unei asistențe restrînse (familie, grup de monahi), și discursul public.

2.2.6. Conceptul de literatură română veche care întovărășește sintagma „proza oratorică" pe pagina de titlu a cărții este întrucîtva lămurit în vol. I, p. 79 („producția literară cuprinsă între începuturi și secolul al XVIII-lea"). Parcurgerea materialului cuprins în carte ne pune în fața unei alte accepții a termenului „literatură română" : sub această etichetă, textele românești din Moldova și Țara Românească se învecinează arareori cu cele transilvănene. Ele stau însă mereu alături de compuneri slavone, cum sînt cele ale lui Grigore Țamblac, sau poloneze, cum este *Panegiricul* lui Petru Movilă. Nu sînt luate în considerație, decît sporadic, scrierile neogrecești alcătuite în Principate și destinate unui public românesc.

3. Cine a citit studiile anterioare ale lui D.H. Mazilu are neplăcuta surpriză să constate că nu puține pagini din *Proza oratorică* reprezintă reluarea, într-o formă în care stilizarea trădează un efort minim, a unor capitole întregi din aceste studii. Așa de pildă, capitolul *Hagiografia ca proză oratorică* (I, p. 174—181) reproduce, cu modificări neînsemnate, pag. 172—178 din *Literatura română în epoca Renașterii ; Cartea românească de învățătură. Confluențe și tradiție locală* (II, p. 46—54) poate fi regăsit întocmai în *Barocul în literatura română...* (p. 158—167) ; un pasaj amplu din *Cuvîntările protocolare* (II, p. 112—113) se compune, aidoma unui mozaic, din fraze juxtapuse extrase de la p. 293 și 295 din *Literatura română în epoca Renașterii* etc. Ne întrebăm dacă acest procedeu al autorului are cumva o valoare metodologică : repetarea aceleiași idei, cu ajutorul aceleiași cuvinte, spre o mai temeinică edificare a cititorului ?

4.1. Mărturisim că, după lectura capitolelor teoretice, am trecut la examinarea exemplelor denumite de autor „argumentele cărții", stăpîniți de un presentiment, căruia nu i-am îngăduit să se transforme în prejudecată ; experiența cărților anterioare semnate de D.H. Mazilu ne-a arătat că o bună parte din textele ce ne sînt recomandate cu emfază ca purtătoare ale atributelor originalității sînt, dacă nu de-a dreptul traduceri, atunci măcar prelucrări, mai mult sau mai puțin fidele, ale unor modele.

4.2. Astfel, *orațiile de nuntă* în care D.H. Mazilu vede, cu convingere, compuneri originale (II, p. 104—107) nu sînt, în chiar pasajele ci-

[37] Excepție fac discursurile politice și o parte din orațiile de nuntă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tate, decît prelucrări ale slujbei de cununie din *Molitvelnic*, din care s-au extras fragmente întregi aparţinînd celor două lungi rugăciuni premergătoare unirii mîinilor (crearea perechii primordiale, binecuvîntarea lui Avraam şi a Sarei), ca şi din alte cîntări, cum este cea de la aşezarea cununiilor [38].

4.3. „Nivelul relevabil" al lecturilor lui Udriște Năsturel care „poate selecta din operele parcurse motive şi termeni de comparaţie, sentinţe şi «pilde» precum cea a talantului" [39], spre a împodobi arenga hrisoavelor ieşite de sub pana sa, trebuie coborît la mimarea pur tehnică a unor topoşuri intrate în uz cu un veac mai înainte [40].

4.4. „Hermeneutica destul de complicată" a tîlcuirii numelor sfintei Fecioare în *Didahiile* lui Antim este inspirată din scrieri de tipul celei conservate în *ms. gr. 262* BAR (sec. XVI), f. 431r—457r : *Tălmăcirea numerelor şi cuvintelor care se află în Sfintele Scripturi*, scrieri hermeneutice din care au derivat şi „amuletele" [41].

5.1. Un examen istoric al prezenţei retoricii în sistemul educaţional, formînd obiectul celui de-al doilea capitol al cărţii (I, p. 129—173) a fost întreprins deja, pentru cultura românească de A. Sasu [42]. În ciuda faptului că se încearcă anularea unor concluzii considerate false [43], potrivit cărora de abia după 1714, retorica a fost inclusă în planul de învăţămînt al Academiilor domneşti, studiul lui A. Sasu insistă tot asupra situaţiei din secolele XVIII şi XIX. Inegală în diacronie, analiza îşi diminuează calitatea şi în plan metodologic : după A. Sasu, Transilvania, spaţiu de interferenţă a trei culturi (maghiară, germană şi românească) se poate mîndri cu cultivarea retoricii încă din secolul al XVI-lea, încheiere desprinsă din parcurgerea fondurilor de carte ale Colegiului piariştilor din Cluj [44]. Cu această palidă imagine se trece la momentul 1750, al deschiderii şcolilor româneşti de la Blaj, învăţămîntul reformat din Universitatea săsească şi din seminariile calvine fiind cu totul ignorat.

Ne-am fi aşteptat ca D.H. Mazilu să completeze cu informaţii noi lucrarea lui A. Sasu, să-şi clarifice viziunea asupra „modelelor străine", şi să se decidă, în ceea ce priveşte Transilvania, ori asupra unei echitabile ponderi a fiecărei naţiuni, ori asupra fenomenului românesc în exclusivitate. Capitolul *Permanenţa triviumului* (I, p. 129—146) elimină realităţile transilvănene, suprasolicitează importanţa „intermediarilor slavoni" pentru receptarea retoricii, gramaticii şi logicii în secolele XV-XVII, scăpînd din vedere atît accentul necesar asupra prozei oratorice, cît şi asupra modelelor bizantine. Iată, pentru această perioadă, numai cîteva din compunerile care au adus, direct de la izvorul ei, arta elocvenţei şi, împreună cu ea, ştiinţa retoricii, în cultura românească : *ms. gr. 452* (secolele XV—XVI), miscelaneu din cuprinsul căruia nu lip-

[38] „Cu mărire şi cu cinste încununează-i pe dînşii", *Molitvelnic*.
[39] D.H. Mazilu, *op. cit.*, I, p. 102.
[40] Vezi hrisovul lui Vlad Vintilă din 27 aprilie 1534 pentru Hilandar : *DRH*, B, III, p. 292.
[41] Cum este cea păstrată în *ms. rom. 1155* BAR, f. 178r-v şi intitulată : *Şaptizăci şi doao de numere a Precistii*, v. şi N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească* 2, Bucureşti, 1974, vol. I, p. 136—137.
[42] A. Sasu, *op. cit.*, p. 74—115.
[43] *Ibidem*, p. 82.
[44] *Ibidem*, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sesc nici tratatul de retorică al lui Aristotel (p. 63—144), nici cele mai importante subspecii ale prozei oratorice : discursul politic *(Cuvîntul lui Mihail Apostol din Bizanț către preapiosul și preablîndul împărat al Romanilor și al tuturor creștinilor, domnul domn Frederic,* p. 62), discursul funebru *(Cuvîntul lui Gheorghios Ghemistos la moartea soției sfîntului nostru domn Theodor,* p. 163—171 și *Cuvînt al lui Marcu Evghenikos la moartea preacuviosului părinte, domnul Makarios Koronas,* p. 921—929), discursul parenetic *(Cuvîntare parenetică a lui Ioan Evghenikos către Efeseni;* p. 785—791 și *Compoziție retorică a aceluiași închinată Maicii Domnului,* p. 936—941). Cu o datare identică, *ms. gr. 492* cuprinde două discursuri ale retorului Eschines împotriva lui Ctesiphon la p. 157—294, precum și un fragment din opera lui Libanios (p. 327—334).

5.2. Lipsit de unitate, cu dezvoltări și absențe nejustificate, ni se pare capitolul *Retorica în colegii* (I, p. 146—173). Specialist în literatura ucraniană, D.H. Mazilu întreprinde, cu minuțioase detalii și justificări adecvate, o analiză a influenței exercitate de modelul baroc latino-polon asupra producției literare din Moldova celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Într-un studiu recent [45], Paul Mihail a semnalat două fragmente dintr-un panegiric închinat lui Petru Movilă, existente chiar în două manuscrise slave din colecțiile BAR.

Tocmai în momentul cel mai interesant pentru înflorirea prozei oratorice și a retoricii, momentul brâncovenesc, elanul istoric scade vertiginos, așa încît, dintr-o panoramă amplă nu percepem decît cîteva detalii, unele preluate deja din studiul amintit al lui A. Sasu. Mereu cenzurat de confuzia ce devine substituire între retorică și proză oratorică, cercetătorul se mulțumește să înșiruie manuscrisele grecești din secolul al XVIII-lea indexate de C. Litzica la capitolul *Retorică. Epistolografie* din catalogul său, lăsînd într-un nemeritat con de umbră opere importante alcătuite chiar în Țara Românească, cum sînt : *Discursurile panegirice* compuse de Sevastos Kymenites în onoarea lui Șerban Cantacuzino [46], a lui Constantin Brâncoveanu [47], *Panegiricul* închinat aceluiași domn de patriarhul Gherasim al Alexandriei [48], ca și omiliile rostite de același prelat la București, cu prilejul diferitelor praznice [49] etc. N-am menționat aici decît o mică parte din modelele ce au stat în fața tinerilor aristocrați munteni de la cumpăna veacurilor al XVII-lea și

---

45 *Considerații asupra scrierilor și activității mitropolitului Petru Movilă și completări bibliografice,* în *Mitropolitul Petru Movilă la 340 de ani de la moartea sa* / Sibiu, 1988 /, p. 26—31 ; manuscrisele slave poartă cotele 76 și 83.

46 Hurmuzaki, *Documente,* XIII (ed. Papadopoulos-Kerameos), p. 211.

47 *Ms. gr. 557* BAR, f. 157—194 și Hurmuzaki, *Documente,* XIII, p. 220—233; *ms. gr. 179,* f. 90r—92v și Hurmuzaki, *Documente,* XIII, p. 215—217 ; f. 85r—87r ; Hurmuzaki, *Documente,* XIII, p. 207—220 ; f. 87r—88r (discursul din 29 august 1696) ; discursul din 3 august 1699 în Hurmuzaki, *Documente,* XIII, p. 234—240.

48 *Ms. rom. 766,* text grecesc la f. 2r—4v și românesc la 66v—70v.

49 În același miscelaneu, este inserată și o omilie în cinstea Sf. Nicolae, rostită la Galata în 1708 de mitropolitul Libiei, Samuil (Capasulis), cu care Gherasim Palada al Alexandriei a întreprins prima sa călătorie în Țările române în 1691 (v. Dimitrie G. Ionescu, *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria,* București, 1935, p. 27). Predici și discursuri panegirice ale patriarhului Gherasim se regăsesc și în *ms. 293* al Bibliotecii Metohului Sf. Mormînt. (A. Papadopoulos-Kerameus, *Ierosolymitkê bibliothêkê,* Petersbourg, 1891—1915, vol. V, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al XVIII-lea şi care şi-au imitat, după puteri, maeştrii. Beizadelelor Radu şi Ştefan Brâncoveanu, binecunoscuţi autori de panegirice, li se mai adaugă Şerban Vlădescu, care rosteşte în ziua de 5 iulie 1969 un panegiric alcătuit de Kymenites [50], şi Barbu Izvoranu, elev al Academiei de la Sf. Sava, care alcătuieşte el însuşi o prefaţă encomiastică la *Parenezele* diaconului Agapet, pe care le copiază după traducerea neogreacă realizată de acelaşi profesor [51].

Studiul lui Gheorghe Cronţ [52], împreună cu lucrarea lui A. Sasu, unice surse de informaţie pentru capitolul în discuţie, este mult mai puţin generos în date şi interpretări decît paginile consacrate special retoricii cultivate în Academia domnească din sinteza Ariadnei Camariano-Cioran [53], cu totul necunoscută autorului. În consecinţă, putem corecta unele afirmaţii : de pildă, manuscrisele greceşti care păstrează *Retorica lui* Theofil Corydaleu nu sînt în număr de 11, ci de 13 [54] ; Meletie, mitropolitul Athenei, nu este autorul retoricii din *ms. gr. 506*, tradusă din italiană de Gheorghios Sougdouris, precizare conţinută în *ms. gr. 75*, o altă copie a aceluiaşi text [55].

5.3. Dat fiind că scrierile oratorice imprimate colecţionate în bibliotecile umaniste din Moldova şi Muntenia sînt amintite în treacăt doar la p. 183 (vol. II), vom adăuga că, în afara tipăriturilor purtînd ex-librisul stolnicului Cantacuzino, în clasificarea tematică din *Catalogul mănăstirii Văcăreşti* (1725), retorica ocupă locul al doilea şi respectiv al şaptesprezecelea pentru cărţile în limba greacă şi, respectiv, latină (ori alte limbi occidentale) [56].

Pentru interesul deosebit pe care-l prezintă personalitatea stolnicului, vom zăbovi ceva mai mult asupra însemnărilor sale pe filele operei lui Matheus Dresserus *Rhetoricae inventionis dispositionis et elocutionis* (Lipsiae, 1588) [57]. Efectuate, cu probabilitate, în anii studiilor, adnotările de lectură şi sublinierea unor pasaje care-i reţinuseră atenţia aruncă o lumină atît asupra preferinţelor stolnicului în materie de tropi, specii oratorice şi epistolografie, cît şi asupra opţiunilor sale etice şi filosofice [58]. Un mare număr de adnotări se grupează în capitolul *Exordium* al părţii întîi, în care au fost subliniate pasaje din *Oratorica* lui Cicero (p. 53, marginal lat. *N.B.*), *Odele* lui Pindar (p. 54), *Retorica* lui Aristotel (p. 55). Din Pericles (p. 58, marg. lat. *Pericles*), Iliada lui Homer (p. 65) Platon (p. 69, marg. lat. *Plato*), Sophocles (p. 71), stolnicul a reţinut cîteva exemple de exordii pentru scrisori pri-

50 Este vorba de discursul de la f. 87r—88r din *ms. gr. 179*.

51 Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 367 n. 20.

52 *L'Académie de St. Sava de Bucarest au XVIII-e siècle. Le contenu de l'enseignement*, *RESEE*, VI, 1966, nr. 3—4, p. 437—474.

53 A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 174—191.

54 D. H. Mazilu, *op. cit.*, I, p. 167, Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 176, în plus, *manuscrisele greceşti 453* şi *1375*.

55 A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 176.

56 C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 157—158.

57 v. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român. Constantin Cantacuzino stolnicul*, Bucureşti, 1967, p. 157—158.

58 Am ales un singur exemplu, ca prefigurînd în modul cel mai edificator condiţia umană a stolnicului în vremurile de cumpănă în care a trăit : „Non nobis solum nati sumus inquit, sed ortus nostri partem patria, partem amici, partem parentes sibi vendicant. (Platon)".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eteneşti de felicitare. Din genul oratoric, mostre de exordii la oraţii funebre au fost adnotate la p. 75, *(Exordia in orationibus funebribus)*, la oraţii cu prilejuri vasele (p. 75—76), sau cu caracter laudativ (p. 77, *Exemplum admirationibus)*. Ca exemple integrale de elocinţă oratorică, cîteva dintre oraţiile inserate de Dresserus în tratatul său i-au atras atenţia tînărului student, drept pentru care, pe vorsatzul al doilea al cărţii, apar parafrazate, în limba latină, titlurile cu trimiteri la pagini : un exemplu de cuvîntare în stil indirect *(oratio obliqua)* extras din *Alexandria* (p. 863), o rugăciune a învăţăceilor pentru succes la învăţătură. (p. 254), oraţie de laudă a ducelui Saxoniei Frederic (p. 256), o cuvîntare consolatoare (p. 258) şi o cuvîntare politică, cea prin care Hannibal cerea pace lui Scipio (p. 258).

În capitolul *De narratione (diegesis)* (p. 83. marg. lat. *narratio)*, stolnicul parafrazează, în greceşte, clasificarea pe specii a naraţiunii : *ta ide tes diegeseos eisi mythos, komoidias, dialogon, plasmata, istoriai.*

În cartea a III-a, tratînd despre stilul oratoric, ilustrat cu exemple din scriitorii sacri sau din filosofi *(Elocutionis doctrinam praeceptis et exemplis, cum sacris, tum philosophicis illustratam)*, mărturiile lecturilor lui Constantin Cantacuzino ne întîmpină la p. 737, unde, într-o listă de doctori ai bisericii, au fost baraţi Luther şi Philip (Melanchton) (marg. lat. *mentitus)*. Majoritatea exemplelor de tropi din capitolele *De Synecdocae* (p. 751—755) (p. 753 marg. lat. *pontus unde). Metonymia* (p. 756—758), *Antonomasia* (p. 763—764), *Antiphrasis* (p. 765—766), *Catachresis* (p. 766—767), (766, marg. gr. *sofista,* marg. lat. *cavillatore), Onomatopoeia* (p. 769), *Phrasis* (p. 769), *Gemminatio* (p. 799, lat. marg. *geminatio), Copulatio* (p. 803, marg. gr. *peri ploce), Synonymia* (p. 837—839) sînt subliniate, în scopul unei eventuale utilizări.

5.4. Nu credem, de asemenea, că cele cîteva rînduri închinate manualelor epistolare (I, p. 168), pot constitui un punct de plecare viabil pentru informaţii complementare, mai ales că, aşa cum am încercat să arătăm, epistolografia este o intrusă în proza oratorică. Prioritatea manualului epistolar folosit la Academia de la Sf. Sava, prioritate stabilită de Gh. Cronţ şi preluată de D.H. Mazilu, este concurată de formularele epistolare greceşti şi româneşti din *ms. gr. 967* BAR [59], datat de către Demosthene Russo 1639—1644 [60].

6.1. Cele dintîi „argumente" ale cărţii sînt spicuite din literatura hagiografică, tratată în bloc drept „proză oratorică". Aşa cum am arătat deja, între encomion şi vita există o graniţă pe care D. H. Mazilu o abolește sistematic [61]. De fapt, incursiunea în domeniul hagiografiei lui este un pretext pentru redeschiderea, fără piese noi, a „dosarului" Grigore Ţamblac : *Grigore Ţamblac — un alt autor controversat al literaturii române vechi* (I, p. 181—203).

6.2. Tot secolului al XV-lea şi începutul veacului următor îi aparţin exemplele de *elocinţă politico-diplomatică :* discursurile lui Ioan Tambiac şi ale lui Luca Cîrje, amîndouă menţionate deja de Mircea Frînculescu în prefaţa la antologia de *Retorică românească* [62]. Dacă e nevoie

[59] Formularele se află între f. 199r—201v şi la 240v, iar cele două începuturi de epistolă în româneşte la f. 241v şi 243r.

[60] Datarea lui D. Russo, făcută în 1918, se află pe vorsatz *ms. gr. 967* BAR şi este completată de o notă a lui Ioan Bianu.

[61] v. lista de scrieri din vol. I, p. 177.

[62] Bucureşti, 1980, p. IX—X.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de bunăvoință pentru a accepta aceste texte, ce ni s-au păstrat în registrele protocoalelor diplomatice, ca mostre de elocință, de ce n-am acorda, de pildă, aceeași valoare și discursurilor ținute de Nicolae Milescu în China și consemnate de el însuși în paginile *Jurnalului* călătoriei sale [63] ? În slujba ideii de cultivare conștientă a discursului diplomatic și politic, pot fi puse două manuscrise, dintre care unul a aparținut ierodiaconului Serafim, dascălul beizadelei Scarlat Macrocordat : *ms. gr. 441* și *529* de la BAR, din care ne reține atenția o Retorică a domnitorului *(Rêtorikê tou êgemonos).*

6.3. Oratoria funebră (II, p. 7—20) este reprezentată doar de epilogul la *Cuvîntul de învățătură către două slugi credincioase ale sale și dragi carele să lepădară de lume și să deaderă vieții călugărești,* de *Scrisoarea lui Neagoe voievod către oasele maicii sale,* ambele din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* și de discursul la moartea Sofroniei Ciogolea, alcătuit de diacul Toader din Feldru ; cu totul în treacăt este amintit și *Cuvîntul de învățătură asupra omului mort* din *Dihahiile* lui Antim Ivireanul. Două articole recente, necunoscute autorului, aducînd noi contribuții la biografia lui Toader din Feldru și la studiul izvoarelor textului compus de el, ne îndeamnă să deschidem o paranteză în legătură cu această oratie funebră [64]. Atanasie Popa a scos în evidență prin compararea textelor, înrudirea discursului diacului Toader cu *Cazaniia la moartea omului creștin* din *Codicele Drăganu,* înrudire explicabilă prin descendența ambelor texte dintr-un original moldovenesc. În al doilea rînd, se pune în evidență circulația unor motive din această oratie funebră într-o serie de manuscrise și tipărituri : *Învățături preste toate zilele* (Cîmpulung, 1642), *Molitvelnic* copiat de popa Ursu din Cotiglet în 1676 *(ms. rom. 4641 BAR), Molitvelnicul* imprimat la Iași în 1681. Lui Atanasie Popa îi revine meritul de a fi plasat discursul lui Toader din Feldru în legătură cu *Cazaniile* înserate în *Molitvelnice,* precum și acela de a fi studiat o parte din manuscrisele ce conțin *Cazanii la oameni morți,* care au fost copiate frecvent în Transilvania secolului al XVII-lea, constituind o familie aparte de texte în cadrul oratoriei funebre [65]. O culegere de astfel de cazanii, imprimată pare-se la Bălgrad [66], a circulat ca anexă la unul din tirajele *Molitvelnicului* tipărit în aceeași localitate în 1689.

---

64 Mircea Malița, *Nicolae Milescu,* în *Pagini din trecutul diplomației românești,* București, 1966, p. 161—165.

64 Onisim Filipoiu, *Dascălul Toader și mesajul său,* în *Ștefan Meteș la 85 de ani,* Cluj, 1977, p. 403—406 și, în același volum, Atanasie Popa, *Precizări privind panegiricul din 1639 al dascălului Toader din Feldru,* p. 407—411.

65 At. Popa, *Cazanii la morți din 1689. Contribuții la bibliografia românească veche,* în *MB,* XXIV, 1974, nr. 1—3, p. 65—73 ; Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului,* Oradea, 1986, vol. II, p. 21—25.

66 V. de pildă exemplarul *CV 484* (Biblioteca Muzeului Județean din Alba Iulia) conținînd : *Cazanie la oameni morți, Cazanie la oameni morți și la muieri, Iertăciuni la oameni morți* și altă *Iertăciune la oameni morți* sau cel din Biblioteca Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia *(nr. inv. 244)* în care s-au păstrat, în afara primelor două cazanii, *Cazanie la oameni și la coconi mici morți.* Acest exemplar are atașat la sfîrșit și un fragment de manuscris, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, în care s-au copiat, între f. 8r și 12v, două *Cazanii la oameni morți ;* v., în problema culegerii de cazanii tipărite și Ioan N. Beju, *Contribuții la bibliografia românească veche,* în *MA,* XII, 1967, nr. 1—3, p. 84—86, cu descrierea exemplarului păstrat la Biblioteca mitropolitană de la Sibiu ; Titus Furdui și Iacob Mârza, *Tipărituri românești vechi,* în MA, XX, 1975, nr. 9—10, p. 609, 613—614, descriind *CRV 31* și *CRV 34* de la BAR Filiala Cluj-Napoca.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe o altă linie de descendenţă se situează omiletica funebră de curte, încă una din speciile prozei oratorice a cărei dezvoltare începe o dată cu epoca brâncovenească. Într-un singur punct, această linie intersectează ramura cuvîntărilor funebre de tip „cazanie" : preferinţa arătată omagierii unei personalităţi feminine, ca în oraţia lui Toader din Feldru. Într-adevăr, majoritatea discursurilor funebre, compuse în cele două ţări române, fie în greacă bizantină, fie în neo-greacă sînt închinate memoriei unei doamne din înalta aristocraţie sau unei foste soţii de domn. Ni s-au păstrat de pildă oraţiile funebre rostite în amintirea Mariei, soţia marelui postelnic Gheorghe Roset, la 29 aprilie 1678 (*ms. gr. 475* BAR, f. 120r-123v), în amintirea Smaragdei, fiica lui Şerban Cantacuzino, cea asemuită de Ieremia Cacavelas cu Semiramida [67], la moartea Mariei, fiica lui Nicolae Macrocordat, a cărei dispariţie prematură, la numai 19 ani, este deplînsă de doi oratori reputaţi ca patriarhul Hrisant al Ierusalimului (*ms. gr. 662* BAR, f. 215r—219r) şi Gheorghe Trapezuntiul (*ms. gr. 457* BAR, p. 50—54) [68]. În sfîrşit, patru cuvîntări funebre şi o etopee semnate de ieromonahul Chiril din Patras exaltă virtuţile „prea nobilei şi prea slăvitei bănese doamna doamnă Ana Dudeasca" (*ms. gr. 1043* BAR, f. 8v—72v).

„Împreună cu Muzele ce l-au încununat cu cununa slaviei" [69] — aşa cum sună epitaful de pe mormîntul lui Nicolae Mavrocordat de la Văcăreşti — Gheorghe Hrisogonos din Trebizonda [70] îşi adaugă glasul corului de jale ce deplîngea moartea ilustrului principe ; discursul se păstrează în *ms. gr. 457* BAR, f. 1r—10r. În 1736, personalitatea aceluiaşi domn este evocată în prezenţa fiului său Constantin de către doctorul Dimitrie Procopios Pamperis (*ms. gr. 212* BAR, f. 140r—146r). Epistola ce deschide cuvîntarea funebră lasă să se întrevadă nu numai rostul ei comemorativ, ci şi acela propedeutic, căci discursul este recomandat tuturor iubitorilor de învăţătură „care îşi petrec timpul studiind virtuţile şi faptele mari ale oamenilor renumiţi şi iluştri" [71].

Toate aceste exemple de oratorie funebră îşi aşteaptă încă, din păcate, acea cercetare temeinică pe care D.H. Mazilu a pierdut ocazia să o întreprindă.

6.4. Sentimentul de insatisfacţie, pe care cititorul îl încearcă, recitind, în capitolul *Cuvîntările protocolare. Tradiţia panegiricului* (II, p. 108—112), observaţiile asupra artei portretului în letopiseţele lui Macarie şi Azarie, formulate deja în *Literatura română în epoca Renaşte-*

---

67 Cuvîntarea poartă titlul *logos peri mataiotitos*, încadrîndu-se mai degrabă în specia *oratio consolatoria*, decît în *epitaphioi*, căci destinatarul ei este postelnicul Grigore Băleanu, rămas văduv numai după 5 luni de căsnicie, v. pentru text Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 201—204; D. Stăniloae, *Viaţa şi activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului şi legăturile lui cu Ţările Româneşti*, Cernăuţi, 1929, p. 29.

68 Cf. D. Russo, *Studii istorice greco-române*, Bucureşti, 1939, vol. I, p. 315, care corectează identificarea greşită propusă de C. Litzica în *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, p. 462, unde Maria este numită soţie a lui Nicolae Mavrocordat.

69 *Inscripţiile medievale ale României*. I. *Oraşul Bucureşti*, sub redacţia lui Al. Elian, Bucureşti, 1965, nr. 489, p. 436—437.

70 Autorul a fost identificat de Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 384, n. 108, pe baza asemănării cu textul păstrat în două alte codice (*ms. 124* din Biblioteca Parlamentului din Atena, şi *ms.* 677 de la Mănăstirea Kutlumoussiou).

71 C. Litzica, *op. cit.*, p. 346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rii, (p. 296—299), este întreținut și de faptul că selecția autorului se orientează apoi către texte doar indirect subordonate speciei panegiricului : prefețele—dedicații ale lui Udriște Năsturel și portretul lui Constantin Brâncoveanu din cronica lui Radu Greceanu. Nu vom părăsi veacul al XVII-lea înainte de a adăuga că lui Meletie Sirigul, amintit ca autor al unui discurs protocolar rostit la hirotonirea mitropolitului Varlaam (II, p. 124—125) i se mai atribuie încă *unsprezece* „logoi" panegirici, păstrați în *ms. gr. 967* BAR, f. 146 —187 , datat de către D. Russo 1639—1644 [72]. Asimilabile cu acele *didaskaliai*, cuvîntări cu prilejul ceremoniilor curtenești la marile sărbători ale anului, trebuie amintite aici predicile rostite de Chiril Lucaris în 1601 la Iași și conservate în *ms. gr. 122 (2)* al Bibliotecii Universității din Leida, care dau o „foarte înaltă idee despre cultura teologică a ascultătorilor cărora li se adresau" [73].

Cu finalul capitolului, care aduce în discuție numai unul din numeroasele panegirice dedicate lui Constantin Brâncoveanu și datorate lui Sevastos Kymenites [74], ar fi trebuit de fapt să înceapă tratarea propriu-zisă a literaturii encomiastice, pe terenul căreia, în epoca brâncovenească și în secolul următor, își vor exercita talentul un mare număr de cărturari din spațiul românesc. Din nou, cu regretul de a nu putea depăși, în cadrul acestei note, limitele stricte ale unei sumare inventarieri, semnalăm doar cîteva dintre cele mai importante creații ale genului, unele din ele cunoscute deja, selectate dintr-un vast material ce ar putea forma, în sine, obiectul unui studiu special. „Un cuvînt minunat pentru zădărnicia lumii aceștiia" a ținut Ștefan Cantacuzino în fața întregii Curți, înainte de a pleca pe drumul fără întoacere al mazilirii [75]. Cei trei principi din familia Macrocordat, Nicolae, Constantin și Ioan sînt beneficiari mai multor cuvinte de laudă. „Ioan grămăticul și primicerul", din anturajul lui Nicolae Mavrocordat, îi închină domnului său un amplu panegiric [76]. Doi umaniști transilvăneni, Johannes Filstich și Ștefan Bergler, transpun în eleganta latină academică noblețea personalității principelui Nicolae : Cuvîntarea inedită rostită de Filstich în 1718 în gimnaziul brașovean, *Oratio Panegirico celssisimo principi ac domino Nicolae Alexandro Maurocordato per*

---

72 N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1940, p. 66—68.

73 v. A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 193, n. 244.

74 Cf. supra 5.2. Constantin Brâncoveanu a fost domnul cel mai adulat de contemporani în calitate de promotor al unei „monarhii culturale" absolute.

75 Fragmentul de cronică citat face parte din *Insemnările Androneștilor*, ed. Ilie Corfus, București, 1947, p. 26, apud A. Pippidi, *op. cit.*, p. 40.

76 *Ms. gr. 290* BAR, f. 149r—176r și Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 251—265; v și A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 393—394. Autorul trebuie să fie marele primicer Ioan Gianis, care coresponda în 1729 cu ginerele lui Nicolae Mavrocordat, marele cămăraș, Ioan Scarlat, v. N. Camariano, *op. cit.*, p. 114 ; alte scrisori ale lui Gianis sau destinate lui se păstrează în *ms. gr. 974* BAR *(codex Critias-Rallis)*. Tot Gianis pare să fie și acel „Ianache grămătic" semnalat de Nicolae Costin în Moldova în prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat, identificat de C. Dima-Drăgan cu Ioan Scarlat : cf. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974, p. 62. Panegiricul alcătuit de Gianis este o capodoperă a artei oratorice, din care nu lipsesc modalități retorice bizantine cum este *ecfraza (ekphraseis)*, exemplicată printr-o izbutită descriere a orașului București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tractatum pacis a Germanorum detentione liberato [77], se încadrează între acei *logoi* ce proslăveau un singur eveniment din viaţa unei personalităţi [78]. *Nicolai Maurocordato Laudatio* [79], publicată în secolul trecut de Émile Legrand a stîrnit controverse în privinţa paternităţii : A. Armbruster, care o atribuise iniţial tot lui Filstich, a revenit asupra opiniei sale [80] şi în urma unei detaliate analize a conţinutului a optat pentru ipoteza lansată în 1941 de Maria C. Marinescu : autorul ar fi Ştefan Bergler [81].

Generoasele şi pompoasele discursuri ale lui Nicolae Heliodromeus (Liadromitis), profesor la Academia din Iaşi [82], sînt dedicate principilor Constantin şi Ioan Mavrocordat *(ms. gr. 325,* f. 117^{r}—119^{r}, 131^{v}—132^{v}.

În limba rusă şi apoi tălmăcită în româneşte a fost scrisă *Cartea săborului de la schitul mare din Ţara Lăşască* [83] adevărat panegiric închinat ctitorului Constantin Mavrocordat. Sub numele lui Leon Gheucă a fost redactat un panegiric „către Constantin Dimitrie Moruzi voievod cînd s-au mazilit, 1782, iuniu 4" [84]. Am lăsat intenţionat la sfîrşit erudita oraţie panegirică greco-latină, operă iatrofilosofului Manasses Eliades, *Oratio panegyrica ad celsissimum ac serenissimum principem dominum Ioannem Alexandrum Hypsilantam, serenissimum ducem totius Valachiae* [85], apărută la Leipzig în 1781, ca unul din foarte puţinele cazuri de panegirice tipărite.

7.1. Spre deosebire de baroc sau de Renaştere, proza oratorică în cultura românească veche se dovedeşte a nu fi o formulă fără fond. Dimpotrivă, temeiurile ei materiale sînt mult mai solide decît le-a întrevăzut însuşi propunătorul acestui concept şi de aceea, putem aspira, pentru oratoria funebră, literatura panegirică sau pentru cuvîntările ocazionale, chiar la studii monografice.

Perspectiva din care ar fi de dorit ca ele să se realizeze trebuie să fie, cu necesitate, cea a retoricii bizantine. Numai operînd cu criterii intrinseci, din interiorul domeniului de studiu, observaţiile noastre au şansa de a nu rămîne simple presupoziţii. Lista relativ bogată a manuscriselor şi tipăriturilor păstrate în bibliotecile noastre, conservînd tratate de retorică şi oratorie bizantină sau de sorginte postbizantină, ne înlesneşte o cercetare adecvată care să aibă drept reazem premise metodologice corecte. Indispensabilă este şi buna cunoaştere a literaturii de gen dezvoltată în Bizanţ sau la popoarele slave ce ne-au înrîurit,

---

77 S-a păstrat în *ms. lat. I. F. 20/l* de la Arhivele Statului din Braşov, Colecţia Biserica Neagră, apud A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, Bucureşti, 1980, p. 133.

78 *Epibatêrios* logos, v. H. Hunger, *op. cit.*, p. 148.

79 Se păstrează în Arhiva Bisericii Negre din Braşov, sub cota *Tq 171/7*, p. 241—248, apud A. Armbruster, *loc. cit.*

80 A. Armbruster, *op. cit.*, p. 133—134.

81 Maria C. Marinescu, *Umanistul Ştefan Bergler (1680—1738)*, în *RIR*, XI—XII, 1941—1942, p. 163—215.

82 Asupra activităţii sale v. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 557—558.

83 *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. C. Istrate, Iaşi, 1986, vol. II, p. p. 58—61.

84 Arh. St. Buc., *Doc. istorice, CXCIII/108 ;* v. Violeta Barbu, *Cele mai vechi traduceri din Voltaire în limba română (II)*, în *LR*, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 41 şi urm.

85 v. Alexandre Papadopol-Calimah, *Dare de seamă despre cîteva cărţi vechi*, în *RIAF*, VI, 1891, p. 116—119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca și stăpînirea sigură a surselor celor mai importante din ansamblul scrierilor antice și religioase.

7.2. Cînd cercetătorul are prezumția de a porni în aventura studierii tehnicii oratorice a unui autor, fără a fi astfel înarmat este pîndit de eroarea de a conferi valoarea de performanță originală unor figuri oratorice ce nu reprezintă decît preluarea, fără specificare expresă, a unor surse ce au stat la îndemîna scriitorului. Este adevărat că unii cercetători, printre care și Dan Horia Mazilu, tind să acorde și acestei selecții statutul de fapt stilistic, și am fi chiar dispuși să le dăm crezare, dar nu înainte de a vedea stabilite, cu precizie, împrumuturile și sursele lor.

În această privință, unul din foarte puținele studii de retorică și stilistică aplicată, consacrat artei oratorice a unui autor al literaturii noastre vechi : *Antim, logos și personalitate,* București, 1971, autor Eugen Negrici, este, din păcate, în multe din afirmațiile sale, vulnerabil. O idee meritorie, dezvoltată după o schemă pertinentă, se vede în parte compromisă și din cauza ușurinței cu care, în ciuda repetatelor precauții ale autorului, sintagme sau secvențe preluate din modele ușor de reperat, au devenit mărci ale talentului original al mitropolitului Antim Ivireanul.

Așa de pildă în subcapitolul *Forma scenică a exegezei,* aproape patru pagini (p. 119—122) sînt consacrate, „resurselor dramatice", originalității proprii „elocvenței religioase românești", soluțiilor unice pe care Antim le-a găsit pentru a prezenta scena botezului Domnului și dialogul său cu Ioan Botezătorul. Numai că în spatele amplului monolog al lui Ioan și al răspunsului lui Iisus nu „se simte autorul (n.n. Antim) cu spiritualitatea, facultățile și înclinațiile sale", ce se va fi gîndit „să așeze rezumat ca pentru enoriașii săi, programul apariției lumești a lui Mesia", ci influența vădită a *Cazaniilor lui Varlaam* (1643), mai precis a *Învățăturii la Botedzul Domnului nostru, lui Iisus Hristos,* din care este extrasă întreaga scenă, cu mici deosebiri [86]. Un pasaj ca : „să ne miluiască după marea milă a sa, după mulțimea îndurărilor sale..." nu dovedește „eufonie, echilibru sau efecte de contrast și insistență", fiind o traducere, ad litteram a primelor două versete din Psalmul 50. Rugăciunea care ilustrează în concepția lui E. Negrici, reunirea opozițiilor cu expansiunea lor (p. 212) este identică cu cea aflată la finalul *Învățării pentru Adormirea precistei, preacuratei fecioarei Mariei* din aceeași *Cazanie* a lui Varlaam [87]. În capitolul de *Simbolică mistică,* seriile simbolistice din *Cuvînt de învățătură la Obrezaniia lui Hristos* (p. 132—134) în număr de 4 și respectiv 8, corespund numeric și în intenție, dacă nu și în substanța lor, celor din *Învățătură la Obrezaniia Domnului nostru Iisus Hristos* din *Cazania* lui Varlaam [88]. O „asociație inedită de substantive din cîmpul semantic uman cu epitete din sfera materială" nu sînt, în nici un caz, „mila cea bogată" sau „biruitori fierbinți" : cf. „milele tale cele bogate" *Molitvelnic* (Rugăciunea întîi din Rînduiala Litiei) „mila ta cea bogată" *Molitvelnic* (Rugăciune din Rînduiala pentru cîștigarea cererii etc.), „fierbinți mijlocitori" *Ceaslov,* (Rugăciunile dimineții).

---

[86] Varlaam, *Cazania (1643),* ed. Jacques Byck. București, 1943, p. 412—413.
[87] *Ibidem,* p. 489—490.
[88] *Ibidem,* p. 404—405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7.3. Departe de noi intenţia de a diminua, în vreun fel sau altul, virtuţile oratorice ale omileticii ivirene ; aceste mărunte observaţii nu se vor decît o modestă invitaţie la mai multă precauţie faţă de un demeniu de cercetare în care opera ce devine obiect de investigaţie este întotdeauna rezultatul final al unei tradiţii complicat stratificate, în labirintul căreia cu greu mai deslușim astăzi puncte de reper. Circumscrierea acestei tradiţii rămîne însă o etapă indispensabilă oricărui demers de natură retorică.

Şi poate că în viitoarele studii închinate prozei oratorice în cultura noastră veche îşi vor găsi locul şi cele cîteva file de la sfîrşitul *ms. rom. 766* BAR, ce conţine *Panegiricul Sf. Constantin,* alcătuit de Gherasim Palada [89] ; pe aceste file traducătorul din greceşte al panegiricului, Athanasie moldoveanul de la Agapia [90], aduce un elogiu puterii logos-ului. Cuvintele sale nu sînt decît o parafrază dintr-un autor al cărui nume nu ne este dezvăluit, dar credinţa neclintită de care sînt animate îşi găseşte pentru prima dată expresie în limba română [91] : „Precum şi zice oarecine : «Că mai tare decît cuvîntul nemica nu iaste. Că adevărat că pre o mulţime de norod pe carea nu o are putea nenumărată sabie să o supuie, iară un cuvînt singur o pleacă supt voia lui, ori spre rău, ori spre bine şi pe inema cea prea blîndă o face mai şireapă decît toate ceale sălbatece, iară pre cea sălbatecă şi împietrită o mîngîie şi o îmblînzeşte. Şi acii o face veaselă, acii întristată acii scoate lacrimi, acii rîs şi bucurie. Pentr-aceasta şi înţelepţii s-au nevoit de l-au lăţit şi l-au înmulţit atîta cît să poată zugrăvi cu el toate faptele sufleteşti şi trupeşti, şi văzute şi nevăzute...»".

[89] Ghenadie, episcopul Rîmnicului, *Două manuscrise româneşti din secolul XVII,* în *ARMSL,* II, t. XVI, 1892, p. 35—72 şi N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin vodă Brâncoveanu,* în *ARMSL,* II, t. XXXVII, 1914—1915 (extras), p. 15—17.

[90] Ghenadie, episcopul Rîmnicului, *op. cit.,* p. 70—72.

[91] *Ms. rom. 766,* f. 135r—135v. De altfel, este ştiut că în 1699, Gherasim Palada plănuia să tipărească la Bucureşti, cu cheltuiala lui Brâncoveanu, o lucrare de cuprins retoric (predici panegirice). Prin dascălul Cipriotul, profesor la Academia Domnească, „cenzura" a împiedicat ca *Retorica* lui Gherasim să vadă lumina tiparului (D. G. Ionescu, *op. cit.,* p. 28).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

ITINERARII DOMNEȘTI: PETRU RAREȘ

Domnii din Țara Românească și Moldova mergeau cu curtea lor, vara și iarna, în orașe, sate și pe la mănăstiri, unele preferate, pentru a hotărî în litigii, confirma vînzări și cumpărături de pămînt și a consuma produsele naturale ale regiunii. Aceste numeroase deplasări, fără a fi poate niciodată complet informați, se pot constata (putem întocmi itinerariile domnilor în cursul anilor de domnie) din datarea topică a documentelor interne slave și scrisorilor latine..

D. Ciurea

Este oarecum surprinzător faptul că, pînă astăzi, istoriografia românească n-a fost preocupată de reconstituirea itinerariilor unor oameni de seamă — a principilor medievali în primul rînd — asupra cărora istoricul D. Ciurea a atras atenția încă din 1943—1945 [1]. Desigur, în unele monografii sau studii (mai ales cele dedicate aspectelor militare) s-a încercat plasarea spațială, într-un anumit moment, a personalității căreia îi era închinată respectiva lucrare. Asemenea încercări aveau însă, scopuri imediate, urmărind lămurirea cîte unui detaliu. De exemplu, în urmă cu zece ani, pentru precizarea locului în care logofătul Mihu i-a înmînat lui Mehmed II primul tribut al Moldovei (1456), Leon Șimanschi a trebuit să reconstituie marșul armatei otomane înainte de asaltul Belgradului ; în acest fel, domnia sa a stabilit că localitatea *Yeni Derbend* (din actul lui Mehmed II) nu este *Derventa* din Bosnia — cum se crezuse —, ci *Derbend*, în Cîmpia Tulovei, la 20 km est de Kazanlîk [2].

În alte spații istoriografice, acest gen de cercetări nu mai este de foarte multă vreme o raritate [3]. Dintre cele din urmă care îmi sînt cunoscute, menționez pe acelea consacrate membrilor dinastiei de Hohenstaufen, sintetizate (în hărți) cu o remarcabilă ingeniozitate, precum

---

[1] D. Ciurea, *Observații pe marginea documentelor latine românești. Studiu de diplomatică*, extras din „Apulum", II, 1943—1945.

[2] Leon Șimanschi, *„Închinarea" de la Vaslui (5 (iunie) 1456)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 613—637.

[3] Cf. Carlrichard Brühl, *Fodrum, gistum, servitium regis. Studien zu den wirtschlaftichen Grundlagen des Königtums im Frankreich und in den fränkischen Nachfolgestaaten Deutschland, Frankreich und Italien von 6. bis zur Mitte des 14. Jahrhundert*, 2 vol., 1968, Kölner Historische Abhandlungen, 14/I și 14/II. Mulțumesc domnilor Matei Cazacu și Ștefan S. Gorovei care mi-au semnalat acest titlu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și studiul despre drumurile împăratului Carol IV de Luxemburg [4]. O lucrare mai veche, referitoare la regii unguri, a lui Sebestyén Béla [5], este de mult cunoscută și folosită în istoriografia noastră ; pe baza ei, Maria Holban a putut demonstra neautenticitatea unui act din 7 martie 1361 al lui Ludovic cel Mare, care ar fi fost emis la Oradea : înainte de data actului și după aceea, regele era însă, atestat la Visegrád [6].

Periplul pe care îl propun are o finalitate mai îndepărtată și mai generală : cu ajutorul lui, de acum înainte, se vor putea verifica exactitatea anumitor informații istorice, autenticitatea unor documente și, de asemenea, se vor putea data topic urice sau scrisori de la Petru Rareș care nu au menționat locul emiterii lor. Chiar și pe parcursul întocmirii acestui „ghid" am întîlnit documente greșit datate, precum și informații eronate, unele provenite de la contemporani ai principelui moldovean ; asupra acestora voi insista la locul potrivit.

În al doilea rînd, pe baza acestui studiu, se vor putea surprinde atît perioadele de liniște, cît și cele de zbucium politic și militar ; mai cred că o asemenea lucrare poate constitui o contribuție la cercetarea unor subiecte controversate, cum este, de pildă, caracterul itinerant al domniei.

Materialul care mi-a stat la dispoziție îl reprezintă documentele interne și externe editate pînă în prezent și informațiile preluate din cronici. Nu am folosit documentele adunate pentru *DRH* V și nici manuscrisele lui Mihai Costăchescu.

M-am oprit acum la Petru Rareș pentru că realitățile domniei acestui principe moldav (1527—1538 ; 1541—1546) i-au impus efectuarea de călătorii și campanii într-o măsură mult mai mare decît voievozilor anteriori. Dubla sa domnie, furtunoasă și frămîntată, cu lupte militare și diplomatice, cu părăsirea tronului și restaurarea în condiții puțin obișnuite, cu schimbări de atitudine față de vecini, se plasează într-o vreme de mare cumpănă, în care Imperiul Semilunii prinsese ca într-un clește Țările Române.

*

ANUL 1527

20 ianuarie : înscăunarea, probabil la *Suceava* [7]
9 martie : *Huși* [8]
13 martie : *Huși* [9]
15 martie : *Huși* [10]
16 martie : *Huși* [11]
1 aprilie : *Iași* [12]

[4] *Die Zeit der Staufer. Geschichte, Kunst, Kultur*, Band IV. Stuttgart. 1977 ; *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, München, 1978, p. 101—108.

[5] Sebestyén Béla, *A magyar királyok tartózkodási helyei* (Locurile de reședință ale regilor maghiari). Budapesta, fără an.

[6] Maria Holban, *Pe marginea unor documente bistrițene din vremea Angevinilor*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 229—236.

[7] Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*, Text stabilit de P. P. Panaitescu. București, 1967, p. 105.

[8] *DIR*, XVI, I. p. 230, doc. 203 ; p. 231, doc. 204.

[9] *Ibidem*, p. 232, doc. 205.

[10] *Ibidem*, p. 233, doc. 206 ; p. 235, doc. 207 ; p. 236, doc. 208 ; p. 237, doc. 209 ; p. 239, doc. 211.

[11] *Ibidem*, p. 240, doc. 212 ; p. 241, doc. 213 ; p. 242, doc. 214.

[12] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 294, doc. DXXXVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16 aprilie : *Huși* [13]
21 octombrie : *Hîrlău* [14]
19 noiembrie : *Iași* [15]

ANUL 1528

16 ianuarie : *Suceava* [16]
5 februarie : *Iași* [17]
14 februarie : *Hîrlău* [18]
28 februarie : *Hîrlău* [19]
1 martie : *Huși* [20]
4 martie : *Iași* [21]
7 martie : *Iași* [22]
11 martie : *Vaslui* [23]
12 martie : *Vaslui* [24]
13 martie : *Vaslui* [25]
15 martie : *Vaslui* [26]
16 martie : *Vaslui* [27]
17 martie : *Vaslui* [28]
18 martie : *Vaslui* [29]
19 martie : *Vaslui* [30]
20 martie : *Vaslui* [31]
21 martie : *Vaslui* [32]
22 martie : *Vaslui* [33]
23 martie : *Vaslui* [34]
25 martie : *Huși* [35]
28 martie : *Huși* [36]
(?) 30 martie : *Iași* [37]
1 aprilie : *Huși* [38]
4 aprilie : *Huși* [39]
8 aprilie : *Huși* [40]
8 mai : *Botoșani* [41]
18 mai : *Suceava* [42]
25 mai : *Suceava* [43]
28 mai : *Huși* [44]
23 iunie : *Hîrlău* [45]

---

[13] *DIR*, p. 243, doc. 215.
[14] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II$_2$, p. 725, doc. CCCCLXI.
[15] Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468—1540), Budapesta, 1914, p. 151, doc. 113 (în continuare, Veress, *Acta*).
[16] *DIR*, p. 245, doc. 217.
[17] *Ibidem*, p. 246, doc. 218.
[18] Veress, *Acta*, p. 157, doc. 118.
[19] *DIR*, p. 247, doc. 219.
[20] *Ibidem*, p. 249, doc. 220.
[21] *Ibidem*, p. 250, doc. 222.
[22] *Ibidem*, p. 251, doc. 223 ; p. 253, doc. 225.
[23] *Ibidem*, p. 255, doc. 226.
[24] *Ibidem*, p. 259, doc. 229 ; p. 260, doc. 230.
[25] *Ibidem*, p. 262, doc. 231 ; p. 263, doc. 232.
[26] *Ibidem*, p. 264, doc. 233 ; p. 266, doc. 234.
[27] *Ibidem*, p. 267, doc. 235 ; p. 268, doc. 236.
[28] *Ibidem*, p. 270, doc. 238 ; p. 272, doc. 239 și *Moldova în epoca feudalismului*, vol. II, Chișinău, 1978, p. 258, doc. 82 (în continuare : *MEF*, II).
[29] *DIR*, p. 273, doc. 240.
[30] *Ibidem*, p. 274, doc. 241.
[31] *Ibidem*, p. 275, doc. 242 ; p. 277, doc. 243.
[32] *Ibidem*, p. 278, doc. 244.
[33] *Ibidem*, p. 279, doc. 245 ; p. 280, doc. 246 ; p. 281, doc. 247.
[34] *Ibidem*, p. 282, doc. 248.
[35] *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași*, Moldova, vol. I, București, 1989, p. 233, doc. 564 (în continuare, *Catalog-Iași*).
[36] *DIR*, p. 285, doc. 252 ; p. 287, doc. 253.
[37] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, Chișinău, 1961, p. 37, doc. 15 — traducere românească din anul 1819 (în continuare : *MEF*, I).
[38] *DIR*, p. 289, doc. 257 și *MEF*, I, p. 39, doc. 16.
[39] *DIR*, p. 291, doc. 258.
[40] *Ibidem* p. 292, doc. 259 ; p. 294, doc. 260.
[41] *CDM*, I, p. 102, doc. 356.
[42] *DIR*, p. 295, doc. 261.
[43] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 305, doc. DLVIII.
[44] *DIR*, p. 297, doc. 262.
[45] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 305, doc. DLIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUL 1529

20 ianuarie : *Hîrlău* [46]

Campania din secuime

30 ianuarie : *Pasul Oituz* [47]

8 februarie : trece munții înapoi în Moldova [48]

5 martie : *Vaslui* [49]
9 martie : *Vaslui* [50]
11 martie : *Vaslui* [51]
13 martie : *Vaslui* [52]
16 martie : *Huși* [53]
17 martie : *Huși* [54]
19 martie : *Huși* [55]
20 martie : *Huși* [56]
(?) 21 martie : *Iași* [57]
22 martie : *Huși* [58]
24 martie : *Huși* [59]
25 martie : *Huși* [60]
21 aprilie : *Hîrlău* [61]
23 aprilie : *Hîrlău* [62]
29 aprilie : *Hîrlău* [63]
16 mai : *Suceava* [64]
23 mai : *Suceava* [65]
28 iunie : moare doamna Maria ; este înmonmîntată la *Putna* [66]
15 iulie : *Hîrlău* [67]
22 iulie : *Neamț* [68]
29 iulie : *Botoșani* [69]
31 iulie : *Botoșani* [70]
22 august : *Neamț* [71]

---

[46] *Ibidem*, p. 310, doc. DLXX.
[47] Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 59.
[48] Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare*, București, 1978, p. 31 și N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1910, p. 245.
[49] *DIR*, p. 298, doc. 265.
[50] *Ibidem*, p. 300, doc. 267, și *MEF*, II, p. 262, doc. 83.
[51] *DIR*, p. 301, doc. 268 ; p. 302, doc. 269.
[52] *Ibidem* p. 304, doc. 271.
[53] *Ibidem*, p. 305, doc. 272 ; p. 306, doc. 273.
[54] *Ibidem*, p. 307, doc. 274.
[55] *Ibidem*, p. 308, doc. 275 ; p. 309, doc. 276.
[56] *Ibidem*, p. 311, doc. 277.
[57] *MEF*, I, p. 45, doc. 18 (traducere românească nedatată).
[58] *DIR*, p. 312, doc. 278.
[59] *Ibidem*, p. 314, doc. 281.
[60] *Ibidem*, p. 315, doc. 282 ; p. 316, doc. 283 ; p. 318, doc. 284 ; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 317, doc. DLXXXIV ; Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II_3, p. 634, doc. CCCCXXXI.
[61] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 317, doc. DLXXXVI.
[62] *DIR*, p. 319, doc. 285 ; N. Grigoraș și I. Caproșu, *Documente moldovenești inedite din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în „Studii", tom 21, nr. 2, 1968, p. 244—245, doc. 1.
[63] *DIR*, p. 320, doc. 286.
[64] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 317, doc. DLXXXVII.
[65] *Ibidem*, p. 318, doc. DLXXXVIII și DLXXIX.
[66] G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea (1527 — 1582)*, București, 1928, p. 326.
[67] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 326, doc. DCIV.
[68] N. Iorga, *op. cit.*, p. 250.
[69] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 327, doc. DCVI. Reprodus și în N. Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor după acte descoperite în arhivele săsești*, în *ARMSI*, seria II, tom XXVII, 1905, p. 34.
[70] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 325, doc. DCII.
[71] *Ibidem*, p. 329, doc. DCXII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10 septembrie : *Hîrlău* [72]
21 septembrie : *Suceava* [73]
26 septembrie : *Hîrlău* [74]

Campania din Transilvania

14 octombrie : *în drum spre Brașov* [75]
25 octombrie : *în apropiere de Prejmer* [76]
28—29 octombrie : *Prejmer* [77]
31 octombrie : *lîngă Brașov* [78]
1 noiembrie : *Săcele* [79]
3 noiembrie : *lîngă Brașov* [80]
5 noiembrie : *lîngă Brașov* [81]
7 noiembrie : *Beclean* (județul Brașov) [82]
14 noiembrie : *Brețcu* (în apropierea Pasului Oituz) [83]
29 noiembrie : *lîngă apa Bistriței* (probabil între Piatra Neamț și Bacău) [84]

ANUL 1530

14 ianuarie : *Hîrlău* [85]
25 ianuarie : *Botoșani* [86]
În primăvară : căsătoria cu Elena-Ecaterina Brancovici
3 martie : *Hîrlău* [87]
23 aprilie : *Hîrlău* [88]
1 iunie : *Suceava* [89]
14 iunie : *Suceava* [90]
20 august : *Suceava* [91]
22 august : *Suceava* [92]

---

[72] Veress, *Acta*, p. 197, doc. 157. Același document a fost reprodus și în Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II_3, p. 640, doc. CCCCXXXVII, însă cu altă datare topică : în loc de *Balowiae*, apare *Brasoviae*, or domnul Moldovei nu avea nici motivul și nici timpul necesar să se afle în Brașov în prima decadă a lunii septembrie. El se va afla *în drum spre Brașov* abia o lună mai tîrziu ! Confuzia a fost generată de faptul că amintita colecție a preluat documentul din revista „Transilvania" fără a verifica originalul. Acest act are o importanță deosebită în reconstituirea unui adevăr despre domnia lui Petru Rareș : o povestire fără fundament științific pretinde că în ziua de 10 septembrie a anului 1529 domnul moldovean s-ar fi închinat lui Suleiman Magnificul în tabăra acestuia de la Buda, acceptînd suzeranitatea otomană. Scrisoarea din chiar 10 septembrie infirmă această povestire : Petru vodă nu se putea afla concomitent și în reședința de la Hîrlău și în tabăra otomană de la Buda ! (Cf. Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 657—658).

[73] *MEF*, I, p. 43, doc. 17 (traducere românească din 1789).
[74] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 334, doc. DCXX.
[75] *Ibidem*, p. 337, doc. DCXXV.
[76] *Ibidem*, p. 338, doc. DCXXVII.
[77] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 51.
[78] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II_3, p. 639, doc. CCCCXXXVI.
[79] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 51.
[80] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 341, doc. DCXXXII.
[81] *Ibidem*, p. 342, doc. DCXXXIV.
[82] *Ibidem*, p. 342, doc. DCXXXV.
[83] *Ibidem*, p. 343, doc. DCXXXVIII.
[84] *Ibidem*, p. 345, doc. DCXLII, DCXLIII.
[85] Grigore Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul*, București, 1931, p. 518, doc. XI.
[86] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 347, doc. DCXLVIII.
[87] *CDM*, I, p. 105, doc. 365.
[88] *DIR*, p. 322, doc. 287.
[89] *Ibidem*, p. 323, doc. 289.
[90] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 365, doc. DCLXV.
[91] *CDM.S.1*, p. 59, doc. 84.
[92] *DIR*, p. 324, doc. 292.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Campania din Transilvania

Din 24 octombrie : *în părțile Rodnei* [93]
30 octombrie : *Hîrlău* [94]
30 noiembrie : *Botoșani* [95]

Campania din Pocuția

3 decembrie : *trece în Pocuția* [96]
10 decembrie : *cucerise Colomeea* [97]
18—19 decembrie : încearcă să asedieze *Liov* și *Camenița* [98]
24 decembrie : *Bădăuți* [99]

ANUL 1531

12 februarie : *Botoșani* [100]
15 februarie : *Hîrlău* [101]
21 februarie : *Hîrlău* [102]
4 martie : *Vaslui* [103]
7 martie : *Vaslui* [104]
9 martie : *Vaslui* [105]
13 martie : *Vaslui* [106]
15 martie : *Vaslui* [107]
18 martie : *Huși* [108]
24 martie : *Huși* [109]
26 martie : *Huși* [110]
2 aprilie : *Iași* [111]
8 aprilie : *Ciceu (?)* [112]
15 iulie : *Hîrlău* [113]

Campania din Pocuția

20 august : *Cernăuți* [114]
21 august : *intră în Pocuția* [115]
22 august : *Obertyn* [116]

---

[93] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 62.
[94] Grigore Tocilescu, *op. cit.*, p. 519, doc. 501.
[95] Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, p. 82.
[96] *Ibidem.*
[97] *Ibidem.*
[98] *Ibidem*, p. 83.
[99] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 360, doc. DCLXXII.
[100] *Ibidem*, p. 361, doc. DCLXXIV.
[101] Veress, *Acta*, p. 223, doc. 184.
[102] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Vălenii de Munte, 1925, p. 195 ; Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, S. II$_1$, p. 23, doc. VIII. Este o scrisoare adresată regelui Poloniei în care Petru Rareș susținea legitimitatea stăpînirii sale asupra Pocuției : „Și mai spui Domnia Ta că noi nu sîntem feciorul lui *Ștefan vodă cel Mare* (subl. ns.), ci suntem feciorul lui Bogdan Voievod care era frate cu noi. Ci aici a scăpătat scriitorul și s-a înșelat cînd ni tăgăduiește pe părintele nostru. Și acea parte a Pocuției, *Ștefan Voievod cel Mare* (subl. ns.), tatăl nostru cel prea iubit, a ținut-o multă vreme. După moartea părintelui meu, sub Bogdan Voievod, fratele nostru, pentru sora Domniei Tale care era logodită cu dînsul, sub veșmînt de înșelăciune s-a luat de la el țara Pocuției. Ci acum avem nevoie de țara aceea : de aceea am luat-o de la Domnia Ta, pentru că ne este adevărată și legiuită moșie". În această scrisoare este atestat pentru prima oară cognomenul „cel Mare" atribuit lui Ștefan vodă cel Sfînt.
[103] *DIR*, p. 325, doc. 293.
[104] *Ibidem*, p. 326, doc. 294.
[105] *CDM*, I, p. 105, doc. 368.
[106] *DIR*, p. 329, doc. 296.
[107] *Ibidem*, p. 330, doc. 297.
[108] *Ibidem*, p. 331, doc. 298.
[109] *Ibidem*, p. 334, doc. 301 ; p. 335, doc. 302.
[110] *Ibidem*, p. 337, doc. 303.
[111] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 362, doc. DCLXXVI.
[112] *Ibidem*, p. 362, doc. DCLXXVII. Nu se cunoaște motivul pentru care Petru vodă s-a deplasat la domeniul său din Transilvania ; la întoarcere, „în calea-i de la Lăpușna la Hîrlău, căzuse greu bolnav, de Paști" (9 aprilie) — N. Iorga, *Istoria armatei românești*, p. 257.
[113] Veress, *Acta*, p. 228, doc. 190.
[114] Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, p. 92.
[115] *Ibidem.*
[116] *Ibidem*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUL 1532

4 februarie : *Tărăsăuți* [117]
27 februarie : *Vaslui* [118]
28 februarie : *Vaslui* [119]
10 martie : *Huși* [120]
12 martie : *Huși* [121]
22 martie : *Iași* [122]
26 martie : *Iași* [123]
5 aprilie : *Hîrlău* [124]
28 aprilie : *Hîrlău* [125]

ANUL 1533

5 martie : *Vaslui* [126]
6 martie : *Vaslui* [127]
8 martie : *Vaslui* [128]
12 martie : *Vaslui* [129]
13 martie : *Vaslui* [130]
18 martie : *Huși* [131]
27 martie : *Huși* [132]
28 martie : *Huși* [133]
2 aprilie : *Iași* [134]
11 aprilie : *Iași* [135]
18 aprilie : *Hîrlău* [136]

ANUL 1534

24 martie : *Iași* [137]

ANUL 1535

17 ianuarie : *Hîrlău* [138]
14 februarie : *Iași* [139]
2 martie : *Vaslui* [140]
3 martie : *Vaslui* [141]

---

[117] *Ibidem*, p. 102.
[118] *DIR*, p. 339, doc. 306.
[119] *Ibidem*, p. 340, doc. 307 și *MEF*, II, p. 266, doc. 84.
[120] *DIR*, p. 342, doc. 310.
[121] *Ibidem*, p. 342, doc. 311.
[122] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, S. II_1, p. 51, doc. XVIII.
[123] *DIR*, p. 346, doc. 314.
[124] Veress, *Acta*, p. 234, doc. 194.
[125] *CDM*, I, p. 106, doc. 371.
[126] *Ibidem*, p. 106, doc. 372.
[127] *DIR*, p. 349, doc. 317.
[128] *Ibidem*, p. 352, doc. 319.
[129] *Ibidem*, p. 353, doc. 320 ; p. 354, doc. 321.
[130] *Ibidem*, p. 355, doc. 322.
[131] *Ibidem*, p. 359, doc. 325.
[132] *Ibidem*, p. 360, doc. 327.
[133] *Ibidem*, p. 363, doc. 329. Un alt document din 28 martie 1533 a fost datat topic la Suceava. Actul s-a păstrat într-o copie slavă aflată în prezent la Arhivele Statului din București (ms. 629, f. 279). Colecția *DIR* (p. 361, doc. 328) l-a publicat observînd că datarea topică sau cea cronologică este greșită.
[134] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II_4, p. 43, doc. XXVI.
[135] *DIR*, p. 364, doc. 330.
[136] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 367, doc. DCLXXXVI. La publicarea acestui act s-a strecurat o greșeală, întrucît el apare ca fiind emis la 14 noiembrie 1533, la Brețc, de fapt fiind vorba de 18 aprilie, Hîrlău.
[137] *DIR*, p. 367, doc. 332.
[138] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 369, doc. DCXCII.
[139] *Ibidem*, p. 370, doc. DCXCIII.
[140] *DIR*, p. 368, doc. 333.
[141] *Ibidem*, p. 368, doc. 334 („tălmăcire di pi ispisocul vechiu sîrbesc a domnului Petru voievod"). Originalul la Gion Ionescu, *Un document de la Petru Rareș*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 583—586.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5 martie : *Huşi* [142]
9 martie : *Vaslui* [143]
13 martie : *Vaslui* [144]
18 martie : *Huşi* [145]
22 martie : *Huşi* [146]
24 martie : *Huşi* [147]

4 aprilie : *Iaşi* [148]
16 aprilie : *Hîrlău* [149]
18 mai : *Suceava* [150]
1 noiembrie : *Iaşi* [151]
22 noiembrie : *Bacău* [152]
1 decembrie : *Iaşi* [153]

ANUL 1536

11 ianuarie : *Suceava* [154]
18 ianuarie : *Suceava* [155]
19 ianuarie : *Suceava* [156]
26 aprilie :*Hîrlău* [157]
16 mai : *Iaşi* [158]
27 mai : *Huşi* [159]

8 iunie : *Suceava* [160]

Campania din Transilvania
15 august : *trece munţii* [161]
9 octombrie :*Hîrlău* [162]
18 octombrie : *Hîrlău* [163]

ANUL 1537

24 februarie : *Bacău* [164]
? martie : *Vaslui* [165]
19 martie : *Vaslui* [166]
28 martie : *Huşi* [167]

30 aprilie : *Huşi* [168]
16 mai : *Suceava* [169]
27 mai : *Suceava* [170]
14 iunie : *Suceava* [171]

---

[142] *Ibidem*, p. 370, doc. 335.
[143] *Ibidem*, p. 371, doc. 336 ; p. 372, doc. 337 ; p. 373, doc. 338.
[144] *Ibidem*, p. 374, doc. 339.
[145] *Ibidem*, p. 375, doc. 340.
[146] *Ibidem*, p. 378, doc. 342 ; p. 379, doc. 343 ; p. 380, doc. 344 şi *MEF*, II, p. 268, doc. 85.
[147] *DIR*, p. 381, doc. 345.
[148] Hurmuzaki, *Documente*, II_1, p. 91, doc. LXVI.
[149] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 370, doc. DCXCIV.
[150] *Ibidem*, p. 370, doc. DCXCV.
[151] Veress, *Acta*, p. 253, doc. 210.
[152] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 371, doc. DCXCVII.
[153] Veress, *Acta*, p. 254, doc. 211 ; actul nu consemnează locul unde a fost emis, dar editorul îl datează topic la Iaşi.
[154] *DIR*, p. 382, doc. 346.
[155] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 371, doc. DCXCVIII şi *DIR*, p. 384, doc. 347.
[156] *DIR*, p. 385, doc. 348.
[157] *Ibidem*, p. 386, doc. 349.
[158] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 372, doc. DCXCIX.
[159] *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393—1849)*, Bucureşti, 1983, p. 61, doc. 79.
[160] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 372, doc. DCCI.
[161] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 82.
[162] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 373, doc. DCCII şi DCCIII.
[163] *Ibidem*, p. 374, doc. DCCIV.
[164] Hurmuzaki, *Documente*, II_1, p. 120, doc. XC.
[165] *DIR*, p. 387, doc. 350. Actul nu are păstrată data.
[166] *MEF*, I, p. 47, doc. 19.
[167] *MEF*, II, p. 271, doc. 86.
[168] *DIR*, p. 390, doc. 352.
[169] Veress, *Acta*, p. 271, doc. 226.
[170] Hurmuzaki, *Documente*, II_1, p. 126, doc. XCVI.
[171] *Ibidem*, p. 132, doc. CI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Campania din Transilvania

2 iulie : *ex castris nostris* [172]
3 iulie : *ex castris nostris* [173]
24 iulie : *ex castris* [174]
14 septembrie : *Hîrlău* [175]

ANUL 1538

Sfîrșitul lunii ianuarie : *raid în Polonia* [176]
1 februarie : *pe Siret* [177]
3 martie : *Suceava* [178]
14 iunie : *Suceava* [179]
Luna iunie : *în tabără* (poate în apropiere de Iași) [180]
28 august : *Hotin* [181]
14—15 septembrie : *ia calea pribegiei* [182]

ANUL 1541

9 ianuarie : *pleacă din Adrianopol* [183]
23 ianuarie : *ajunge la Dunăre* [184]
28 ianuarie : *Silistra* [185]
9 (?) februarie : bătălia cu Alexandru Cornea, *în apropiere de Galați* [186]
Bîrlad [187]
Roman [188]
Suceava [189]
27 aprilie : *Hîrlău* [190]

Campania din Transilvania

8 iunie : *trece prin Pasul Oituz* [191]
9 iunie : *ex castris nostris prope flu vium Moldaviam* [192]
30 iunie : *Brașov* [193]
1 iulie : *Bod* [194]
8 iulie : *Făgăraș* [195]
25 iulie : *Făgăraș* [196]
29 iulie : *părăsește Brașovul* [197]
6—7 august : *trece în Moldova* [198]
17 septembrie : *Suceava* [199]

---

[172] Veress, *Acta*, p. 272, doc. 228.
[173] Hurmuzaki, *Documente*, II$_1$, p. 136, doc. CIV.
[174] *Ibidem*, p. 147, doc. CXI, CXII, CXIII.
[175] Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, p. 136.
[176] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 87.
[177] *Ibidem.*
[178] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 376, doc. DCCIX.
[179] *CDM*, I, p. 109, doc. 382.
[180] *Cronici turcești privind Țările Române*, I, Volum întocmit de Mihai Guboglu și Mustafa Mehmet, 1966, p. 266, 479, 534 și Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, p. 147—148.
[181] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 39.
[182] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 153.
[183] *Ibidem*, p. 184.
[184] *Ibidem*, p. 185.
[185] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 396, doc. DCCL.
[186] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 185.
[187] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 117.
[188] *Ibidem.*
[189] *Ibidem.*
[190] *DIR*, p. 404, doc. 367.
[191] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 119.
[192] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 400, doc. DCCLVI.
[193] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 196.
[194] *Ibidem.*
[195] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 110.
[196] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II$_4$, p. 282, doc. CL.
[197] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 110.
[198] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 197.
[199] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUL 1542

19 februarie : *Suceava* [200]
1 martie : *Suceava* [201]
2 aprilie : *Hîrlău* [202]
24 aprilie : *Hîrlău* [203]
30 aprilie : *Iași* [204]

(?) 5 august : *trece în Transilvania* [205]
27 august : *Suceava* [206]
17 septembrie : *Suceava* [207]

Campania din Transilvania

7 octombrie : *sub montibus est* [208]
28 octombrie : *In Transylvaniam advenit* [209]
Tabără la : *Prejmer, Hărman, Ghimbav, Codlea, Blumăna* (județul Brașov) [210]
30 octombrie — 3 noiembrie : *Făgăraș* [211]
8 noiembrie : *lîngă Cetatea de Baltă, între Hoghilag și Dumbrăveni* [212]
20 noiembrie : *Mihăilești, lîngă Pintic* [213]
23 noiembrie : *lîngă Beșeneu* [214]
24 noiembrie : *lîngă Bistrița* [215]
25 noiembrie : *lîngă Beșeneu* [216]

---

[200] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II$_4$, p. 286, doc. CLVI.

[201] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 112.

[202] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria Românici culese din arhive polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 82.

[203] *DIR*, p. 405, doc. 369.

[204] *Ibidem*, p. 406, doc. 370.

[205] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II$_4$, p. 296, doc. CLXIII. Într-o notiță manuscrisă din calendarul Irenäus se vorbește despre trecerea lui Petru Rareș, cu armata, în Transilvania, în ziua de 5 august : *Locustarum infinita multitudo venit Transilvaniam, et Petrus Waywoda Moldaviae nemine ipsum impediente transit cum. exercitu.* Informația nu corespunde, însă, realității, fie că autorul ei — contemporan al voievodului moldovean — a greșit data, fie că el însuși a fost în posesia unei știri false. În 27 august, domnul se mai afla în Suceava, iar campania din Ardeal se va declanșa abia la începutul lui octombrie.

[206] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 25, doc. 26 (în continuare, Veress, *Documente*, I). Editat anterior și de Constantin Giurescu, *Documente răzlețe din arhivele Vienei (1535—1720)*, în *BCIR*, I, 1915, p. 284, doc. V.

[207] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, S. II$_1$, p. 162, doc. LXXXII și Hurmuzaki, *Documente*, II$_1$, p. 231, doc. CXCIX.

[208] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II$_4$, p. 308, doc. CLXXIII.

[209] *Ibidem*, p. 324, doc. CLXXXVII.

[210] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 116.

[211] *Ibidem.*

[212] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 424, doc. 787. Radu Constantinescu plasează tabăra moldoveană între Hoghilag și Ighișul Vechi. Documentul în cauză pomenește, însă, localitățile „Hodwylag" și „Epessdorf", aceasta din urmă nefiind Ighișul Vechi, ci *Dumbrăveni.*

[213] *Ibidem*, p. 427, doc. DCCXC, DCCXCI. Localitatea Mihăilești sau Mihăești nu am putut s-o plasez pe hartă. În ceea ce privește Pintic, sînt trei posibilități : fie satele Pinticu sau Pintac, fie actuala localitate Slătinița, toate aflate în județul Bistrița-Năsăud.

[214] *Ibidem*, doc. DCCXCII.

[215] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 428, doc. DCCXCIV și DCCXCV.

[216] *Ibidem*, p. 429, doc. DCCXCIX. Reprodus și la Veress, *Documente*, I, p. 31, doc. 30. Așadar, în 23, 24 și 25 oastea Moldovei a fost cantonată în aceeași tabără, aflată undeva, între Beșeneu și Bistrița. Mai mult ca sigur, acest Beșeneu va fi fiind satul Viișoara de mai tîrziu, actualmente înglobat în orașul Bistrița. În documentul din 25 noiembrie, datarea s-a făcut în felul următor : *Datum ex castris nostris nunc positis circa Besenye, sabbato post festum Caterine Virginis.* Corect,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

30 noiembrie : părăsește Transilvania : *Rodna, Cîmpulung, Baia, Suceava* [217]

6 decembrie : *Suceava* [218]
8 decembrie : *Suceava* [219]
31 decembrie : *Suceava* [220]

ANUL 1543

Ianuarie : *Hîrlău* [221]
4 februarie : *Iași* [222]
15 martie : *Huși* [223]
23 aprilie : *Hîrlău* [224]
24 aprilie : *Hîrlău* [225]
25 mai : *Hîrlău* [226]
6 august : *Suceava* [227]
20 august : *Suceava* [228]
21 august : *Suceava* [229]
21 octombrie : *Suceava* [230]

Campania din Transilvania
Noiembrie : *trece munții pe la Bistrița* [231]

ANUL 1544

21 ianuarie : *Hîrlău* [232]

Mai : *pînă la Dunăre* [233]

ANUL 1545

12 februarie : *Suceava* [234]
4 aprilie : *Huși* [235]
17 septembrie : *Hîrlău* [236]
14 decembrie : *Suceava* [237]

în loc de *sabbato post festum*, trebuia să apară *sabbato ad festum* sau *hoc est festo*, altfel actul ar fi din 2 decembrie, dată la care Petru Rareș și oastea sa se aflau deja pe drumul de întoarcere către Moldova.

[217] *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 117.

[218] Constantin Giurescu, *Documente răzlețe...*, p. 285, doc. VII.

[129] Veress, *Documente*, I, p. 31, doc. 31.

[220] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 90, doc. 51.

[221] *Cronicie slavo-române*, p. 117.

[222] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 431, doc. DCCCIV. Editorul a transcris greșit data : este vorba de 4 și nu de 6 februarie.

[223] *Ibidem*, p, 431, doc. DCCCV.

[224] *Ibidem*, p. 432, doc. DCCCVII.

[225] *DIR*, p. 407, doc. 373.

[226] *Ibidem*, p. 409, doc. 375.

[227] *Ibidem*, p. 409, doc. 376.

[228] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 432, doc. DCCCVIII.

[229] *Ibidem*, p. 433, doc. DCCCIX.

[230] *Ibidem*, p. 435, doc. DCCCXIV și DCCCXV.

[231] Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, p. 212.

[232] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 437, doc .DCCCXIX.

[233] *Cronicile slavo-române*, p. 118.

[234] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV_1, p. 440, doc. DCCXCXIV.

[235] *DIR*, p. 607—609 (doc. 12 la „Îndoielnice") ; pentru autenticitate, cf. Leon Șimanschi, *Autenticitatea și datarea unor acte publicate în „Documente privind istoria României"*, în *AIIAI*, I, 1964, p. 91—92.

[236] *DIR*, p. 410, doc. 377.

[237] *Ibidem*, p. 411, doc. 378.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUL 1546

9 februarie : *Suceava* [238]
1 martie : *Huşi* [239]
4 martie : *Roman* [240]
17 martie : *Vaslui* [241]
18 martie : *Vaslui* [242]
22 martie : *Vaslui* [243]
23 martie : *Vaslui* [244]
24 martie : *Vaslui* [245]
25 martie : *Vaslui* [246]
27 martie : *Bîrlad* [247]
30 martie : *Bîrlad* [248]
31 martie : *Bîrlad* [249]
1 aprilie : *Bîrlad* [250]
2 aprilie : *Bîrlad* [251]
4 aprilie : *Huşi* [252]
6 aprilie : *Huşi* [253]
7 aprilie : *Huşi* [254]
8 aprilie : *Huşi* [255]
11 aprilie : *Huşi* [256]
12 aprilie : *Huşi* [257]
14 aprilie : *Huşi* [258]
15 aprilie : *Huşi* [259]
16 aprilie : *Huşi* [260]
20 aprilie : *Huşi* [261]
21 aprilie : *Huşi* [262]
22 aprilie : *Huşi* [263]
23 aprilie : *Huşi* [264]
24 aprilie : *Huşi* [265]
<4—24 aprilie> : *Huşi* [266].

---

[238] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV_1, p. 447, doc. DCCCXXXIII.
[239] *DIR*, p. 413, doc. 380.
[240] În colecţia *DIR* a fost publicat un act (p. 414, doc. 381), emis la Huşi, în anul 1546, în ziua de 4, locul unde era înscrisă luna fiind rupt în original. Editorii documentului au considerat că ar fi vorba de luna martie, fără să ţină însă, cont de faptul că, în aceeaşi zi, domnul emitea un document din Roman (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV_1, p. 447, doc. DCCCXXXIV). În toate lunile următoare — aprilie mai iunie, în zilele de 4, Petru vodă s-a aflat la Huşi, documentul în discuţie, putînd fi emis în oricare din aceste luni, *în nici un caz, însă, în... martie!*
[241] *DIR*, p. 415, doc. 382.
[242] *Ibidem*, p. 417, doc. 383.
[243] *Ibidem*, p. 420, doc. 385.
[244] *Ibidem*, p. 423, doc. 387.
[245] *Ibidem*, p. 424, doc„ 388.
[246] *CDM*, I, p. 113, doc. 398.
[247] *DIR*, p. 427, doc. 390.
[248] *Ibidem*, p. 431, doc. 394 ; p. 433, doc. 395 ; p. 435, doc. 396.
[249] *Ibidem*, p. 436, doc. 397.
[250] *Ibidem*, p. 440, doc. 400.
[251] *Ibidem*, p. 442, doc. 402 ; p. 443, doc. 403 ; p. 445, doc. 404.
[252] *Ibidem*, p. 446, doc. 405.
[253] *Ibidem*, p. 449, doc. 409.
[254] *Ibidem*, p. 451, doc. 410 ; p. 452, doc. 411.
[255] *CDM*, I, p. 115, doc. 409 şi *DIR*, p. 453, doc. 412 ; p. 454, doc. 413 ; p. 455, doc. 414.
[256] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV_1, p. 448, doc. DCCCXXXV şi *DIR*, p. 456, doc. 415.
[257] *DIR*, p. 458, doc. 416.
[258] *Ibidem*, p. 460, doc. 417.
[259] *Ibidem*, p. 461, doc. 418 ; p. 462, doc. 419 ; p. 463, doc. 420.
[260] *Ibidem*, p. 465, doc. 421 şi *MEF*, II, p. 274, doc. 87 şi *CDM.S.1*, p. 61 doc. 94.
[261] *DIR*, p. 469, doc. 424 ; p. 471, doc. 426 ; p. 472, doc. 427, p. 473, doc. 428.
[262] *Ibidem*, p. 474, doc. 429 ; p. 476, doc. 430 ; p. 477, doc. 431.
[263] *Ibidem*, p. 478, doc. 432.
[264] *Ibidem*, p. 479, doc. 433.
[265] *Ibidem*, p. 480, doc. 434 şi *MEF*, I, p. 55, doc. 21.
[266] În vara anului 1546, Petru Rareş dădea un uric mănăstirii Bistriţa, povestind fuga sa în Transilvania, în 1538. Actul a fost considerat îndoielnic în colecţia *DIR* (p. 609, doc. 13) pînă la descoperirea originalului, publicat în *MEF*, I, p. 50, doc. 20. Încă din 1964, cercetătorul Leon Şimanschi a observat că documentul — păstrat în originalul slav — este autentic şi „nu prezintă nici un alt

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

28 aprilie : *Huși* [267]
30 aprilie : *Huși* [268]
1 mai : *Huși* [269]
7 mai : *Huși* [270]
8 mai : *Huși* [271]
9 mai : *Huși* [272]
10 mai : *Huși* [273]
11 mai : *Huși* [274]
12 mai *Huși* [275]
13 mai : *Huși* [276]
14 mai *Huși* [277]
16 mai : *Huși* [278]
17 mai : *Huși* [279]
19 mai : *Huși* [280]
21 mai : *Huși* [281]
24 mai : *Huși* [282]
(?) 25 mai : *Iași* [283]
27 mai : *Huși* [284]
28 mai : *Huși* [285]
2 iunie : *Huși* [286]
4 iunie : *Huși* [287]
9 iunie : *Iași* [288]
10 iunie : *Iași* [289]
18 iunie : *Iași* [290]

element suspect. El este scris pe pergament, la Huși, de către Vascan Popovici și poartă sigiliul lui Petru Rareș" *(Autenticitatea și datarea unor acte...*, p. 93). În ședința de comunicări a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" din 4 aprilie 1991, același cercetător a descris din nou acest act, arătînd că este „un document splendid, de mărime impresionantă, pergament lucrat ireproșabil, cu o grafie deosebit de îngrijită", respingînd iarăși, categoric, falsificarea. Uricul a fost datat de către editori (martie—septembrie 3), dar primul document scris la Huși în 1546 poartă data de 4 aprilie iar ultimul, pe cea de 4 iunie. La 24 aprilie, călugării mănăstirii Bistrița au revenit în fața domnului, care a emis un nou uric, de această dată mai complet în privința hotarelor și a satelor dăruite. De aceea, trebuie considerată justă, fără îndoială, aprecierea potrivit căreia actul luat în discuție a fost emis în răstimpul *4 aprilie — 24 aprilie 1546* (Leon Șimanschi, *op. cit.*, C. Cihodaru, *Considerații asupra unor acte autentice considerate false în colecția „Documente privind istoria României", seria A, Moldova*, în *AȘUI — Istorie*, tom. XXX, 1984, p. 31).

[267] *DIR*, p. 481, doc. 436.
[268] *Ibidem*, p. 482, doc. 437 ; *MEF*, II, p. 278, doc. 88.
[269] *DIR*, p. 485, doc. 439 ; p. 487, doc. 441.
[270] *Ibidem*, p. 491, doc. 445.
[271] *Ibidem*, p. 493, doc. 446 și *Catalog—Iași*, p. 277, doc. 683.
[272] *DIR*, p. 495, doc. 447.
[273] *Ibidem*, p. 496, doc. 448 ; p. 497, doc. 449.
[274] *Ibidem*, p. 498, doc. 450.
[275] *Ibidem*, p. 500, doc. 451 ; p. 501, doc. 452.
[276] *Ibidem*, p. 503, doc. 453.
[277] *Ibidem*, p. 507, doc. 455 ; p. 508, doc. 456 ; p. 509, doc. 457.
[278] *Ibidem*, p. 511, doc. 459.
[279] *Ibidem*, p. 512, doc. 460.
[280] *Ibidem*, p. 513, doc. 461.
[281] *Ibidem*, p. 515, doc. 463.
[282] *Ibidem*, p. 517, doc. 464.
[283] În 24 și 27 mai, Petru Rareș s-a aflat la Huși. Din 25 mai, ni s-a păstrat un document care se încheie astfel : „A scris Dumitru Vascan la Iași, în anul 7054, luna mai, 25 zile" *(DIR*, p. 518, doc. 466). Principele nu se putea afla, însă, la Iași în acel moment, după cum o dovedesc actele din 24 și 27. Aceasta înseamnă că documentul a fost fie greșit localizat *(Iași* în loc *Huși)*, fie greșit datat cronologic (luna *mai* în loc de *iunie*, cînd voievodul s-a aflat cu siguranță în Iași). Profesorul C. Cihodaru a atras atenția și asupra altor „greșeli" de acest gen ale pisarului Dumitru Vascan (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 37).
[284] *DIR*, p. 520, doc. 468 ; p. 521, doc. 469 ; p. 522, doc. 470 ; p. 524, doc. 471 ; p. 525, doc. 472 ; p. 527, doc. 473.
[285] *Ibidem*, p. 528, doc. 474.
[286] *Ibidem*, p. 530, doc. 475.
[287] *Ibidem*, p. 531, doc. 476.
[288] *Ibidem*, p. 533, doc. 478.
[289] *Ibidem*, p. 534, doc. 479.
[290] *Ibidem*, p. 536, doc. 481.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

22 iunie : *Iaşi* [291]
23 iunie : *Iaşi* [292]
24 iunie : *Iaşi* [293]
2 iulie : *Hîrlău* [294]
5 iulie : *Hîrlău* [295]
6 iulie : *Hîrlău* [296]
7 iulie : *Hîrlău* [297]
19 iulie : *Botoşani* [298]
2/3 septembrie : moare ; este înmormîntat la *Probota* [299]
(?) 16 septembrie : *Roman* [300]

*

Se poate constata cu uşurinţă că, în afara campaniilor militare, principele moldav locuia periodic în cetatea de scaun sau într-una din curţile domneşti. După mărturiile care mi-au stat la dispoziţie, se vede că reşedinţa cea mai îndrăgită a voievodului era cea din Hîrlău, unde prezenţa sa a fost atestată de cele mai multe ori. Perioade mai lungi au fost petrecute de Petru Rareş la Suceava, Iaşi sau Huşi ; în reşedinţele de la Vaslui, Botoşani, Roman, Bîrlad, Neamţ, domnul a poposit ceva mai rar şi pentru puţină vreme. Drumul parcurs foarte adesea era cel care lega Vasluiul de Huşi şi, mai departe, de Iaşi şi Hîrlău.

Merită supuse atenţiei, de asemenea, modalităţile de datare a actelor. Cele slavone sînt însoţite de forma clasică : Писалъ...оу...въ лѣто...мѣсяца... Documentele germane sînt, în general, datate astfel : *Datum auf der... am... Tag... im Jahr...* Cele mai interesante mi s-au părut cele scrise în limba latină, pe care pisarii le-au datat în funcţie de sărbătorile religioase care precedau, coincideau sau urmau zilei emiterii lor : *Datum in... feria... post (ante, in die) festum... a nato Christo...* Este cunoscut faptul că într-o cancelarie domnească funcţionau dieci cunoscători ai diferitelor limbi : slavonă, latină, polonă, germană, turcă etc. Numele pisarilor păstrate de acte, dovedesc că o parte dintre ei aveau o origine străină şi,

---

[291] *Ibidem*, p. 537, doc. 482.
[292] *Ibidem*, p. 538, doc. 483.
[293] *Ibidem*, p. 539, doc. 484.
[294] *Ibidem*, p. 542, doc. 486 şi Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 453, doc. DCCCXLI.
[295] *CDM.S.I*, p. 63, doc. 98.
[296] *Catalog—Iaşi*, p. 287, doc. 713.
[297] *Ibidem*, p. 287, doc. 714.
[298] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 453, doc. DCCCXLII.
[299] Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 217 ; vezi şi Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 121 şi *Cronicile slavo-române*, p. 103.
[300] În Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV$_1$, p. 454, doc. DCCCXLV, s-a publicat un act emis de cancelaria lui Petru vodă la *16 septembrie 1546*. Este o scrisoare trimisă bistriţenilor, în legătură cu datoria de 1 500 de florini a lui Ioan Zidarul. Bineînţeles, documentul a fost greşit datat. În nota 2/p. 454, se face observaţia că în copia Academiei, ultima cifră a anului a fost modificată din 6 în 0, dar scrisoarea în cauză nu putea fi dată în 1540, an în care Petru Rareş se afla încă în pribegie. Întrucît la 2 iulie 1546 este menţionată pentru prima oară datoria lui Ioan Zidarul şi cearta acestuia cu Petru vodă, s-ar putea considera că anul 1546 este corect, greşită fiind doar luna. Actul ar putea data fie din *16 iulie*, fie din *16 august*. Fiind vorba de o scrisoare şi nu de un uric, mi se pare greu de împărtăşit punctul de vedere exprimat de D. Ciurea : „La data cînd un personaj era menţionat ca intervenind într-un act, alte documente arătau că se afla în altă localitate, uneori destul de îndepărtată, îşi schimbase funcţia sau era decedat, cum e cazul cu un document de la Petru Rareş, din 16 septembrie 1546, posterior cu treisprezece zile decesului său (documentarea este ulterioară acţiunii)" — D. Ciurea, *op. cit.*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

implicit, o altă confesiune și o altă pregătire ; ei aparțineau, probabil, patriciatului săsesc și unguresc din orașele Moldovei. De aceea, consider că pisarii care au redactat documentele în limba latină și le-au datat cu precizie în funcție de numeroasele sărbători religioase, au fost ei înșiși catolici. Este, de altfel, și opinia mai veche a istoricului D. Ciurea ; în studiul domniei sale a prezentat și o listă cu numele diecilor de limbă latină ai lui Petru Rareș, împreună cu anul în care aceștia apar în acte : Bartholomeus notarius (1530), Joannes Literatus secretarius spectabilis ac magnifici domini Petri Waywode terre moldaviensis (1529, 1530, 1535, 1538), Gregorius Litteratus, Gasparus literatus (1529), Georgius Fabri notarius domini Moldaviae (1542, 1543, 1546) și Baran litteratus (1542) [301].

Se cuvin analizate și formele sub care apar numele localităților moldave în textele latine, polone sau germane. Așa, bunăoară, Suceava apare transcrisă : Swczwa, Zwchwawya, Zwchwar, Soschavia, Zwochawia, Socza, Salcza, Sosthavia ; Iașul — Yas, Jas, Iassi, Iaswaschar, Jaswarosz, Jazwaras ; Hîrlăul — Ballo, Balovia, Bachlovia, Balho, Bachlo ; Botoșani — Batusan, Bothisan, Bothosan, Bothozan. Desigur, acestea sînt formele cele mai des folosite, ele variind în funcție de limba în care a fost redactat documentul.

Am convingerea că după stabilirea drumurilor parcurse și de alți principi, prin comparație, se vor putea trage concluzii mai ample referitoare, spre exemplu, la principalele căi de comunicație ale Țărilor Române, la reședințele frecventate cu predilecție în anumite anotimpuri sau luni ale anului, la importanța și rolul fiecărei curți domnești.

Această încercare de reconstituire a itinerariilor lui Petru Rareș cuprinde, în mod fatal, numai o parte a drumurilor principelui : în general, în lunile de vară, cancelaria domnească nu emitea urice, așa încît, în lipsa unor documente externe sau în anii fără campanii militare, itinerariile domnești din aceste perioade sînt aproape imposibil de stabilit. Pe de altă parte, în arhivele românești și străine se mai află, cu siguranță, și alte documente revelatoare pentru tema pe care am propus-o. Descoperirea lor treptată ar putea întregi acest mozaic al cărui început m-am încumetat a-l face.

[301] *Ibidem*, p. 11.

*

Acest studiu a fost întocmit în perioada practicii studențești din iulie 1990, desfășurată la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", sub îndrumarea cercetătorului Ștefan S. Gorovei.

Între timp, un studiu asemănător, referitor la itinerariile lui Iancu de Hunedoara, aparținînd istoricului A. A. Russu, pregătit mai demult pentru tipar, a apărut tot în paginile *Anuarului* (t. XXVII, 1990).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRCEA CIUBOTARU

TOPONIMIA BAZINULUI HIDROGRAFIC REBRICEA (JUD. IAŞI — JUD. VASLUI). OICONIMELE. PERSPECTIVĂ ISTORICĂ (I)

Premise

Studiul de faţă, avînd ca obiectiv exclusiv oiconimele în relaţie cu istoria proprietăţii, este o etapă preliminară a cercetării exhaustive a toponimiei din bazinul hidrografic al pîrîului Rebricea. Un bogat material documentar, publicat şi, în cea mai mare parte, inedit (documente, planuri, hărţi), cunoaşterea *de visu* a întregii zone, anchete în toate localităţile au permis acumularea unei ample informaţii pe care, în spaţiul studiului, nu vom putea s-o detaliem. Hărţi şi schiţe ale evoluţiei proprietăţii (vezi *Anexe*), genealogii boiereşti şi spiţe de neam răzeşesc, întocmite atunci cînd a fost posibil, ne-au condus spre înţelegerea corectă a fenomenelor sociale care au generat aşezările sau au impus dispariţia lor. Materialul onomastic din acte şi din anchete a documentat soluţiile etimologice pentru majoritatea oiconimelor cu radical antroponimic şi pentru numeroase toponime minore.

Istoria proprietăţii a fost studiată pînă la reforma agrară din 1864. După această dată vom menţiona doar circumstanţele înfiinţării unor sate şi cătune prin împroprietăriri.

*

Rebricea, afluent pe stînga al rîului Bîrlad, este un pîrîu de 26 km lungime, cu un bazin hidrografic de 156 km^2. Izvorăşte din dealul Bordea, curge de la N la S şi se varsă în Bîrlad la S de gara Buhăieşti, străbătînd teritoriul comunelor Grajduri, Scînteia (jud. Iaşi), Rebricea, Vultureşti şi Zăpodeni (jud. Vaslui). Primeşte afluenţi de 2—7 km, dintre care cel mai lung, Rebricioara, de 13 km, deschide o vale aproape paralelă cu valea Rebricei.

Parte nordică a Podişului Central Moldovenesc, bazinul hidrografic al Rebricei are caracteristici geomorfologice şi ecologice [1] favorabile unei străvechi locuiri şi unei dense populări în ultimul mileniu. Cu înălţimi variind între 109 m în şesul Buhăieştilor, la confluenţa Rebricei cu Bîrladul, şi 399 m pe dealul fostului schit Borosești, cu lunci cu

[1] V. Băcăuanu, N. Barbu, M. Pantazică, Al. Ungureanu, D. Chiriac, *Podişul Moldovei. Natură, om, economie*, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fîneţe, cu pîraie şi izvoare, cu bune locuri de arătură, dar şi cu mari codri de fag şi de stejar, care au dominat peisajul pînă la sfîrşitul secolului XIX, valea Rebricei este o zonă de dealuri cu coaste repezi, o vatră de locuire românească, veche şi statornică. Hidronimul *Rebricea*, de origine slavă, ca majoritatea hidronimelor din bazinul superior al Bîrladului *(Bîrladul* însuşi, probabil, *Telejna, Stavnicul, Uşiţa, Velna, Şacovăţul, Suhuleţul, Gîrbovăţul, Veja, Stemnicul*), dovedeşte o continuitate a populaţiei din perioada simbiozei româno-slave. Argumentul toponimic este sprijinit de dovezile arheologice, care sînt relevante pentru vechimea locuirii, nu însă şi pentru densitatea aşezărilor, fiindcă în două repertorii [2] sînt consemnate numai 12 puncte cu vestigii din secolele VIII—XII, în timp ce o cercetare [3] atentă şi îndelungată a putut să identifice nu mai puţin de 42 puncte arheologice, cu inventar din aceeaşi perioadă în 4 puncte, numai în com. Vultureşti. Semnificativ este şi faptul că, deşi sînt atestate documentar în secolele XV—XVI 28 de sate şi silişti, iar alte 11 sate, menţionate în secolul XVII, existau, cu certitudine, şi în veacul anterior, nu putem localiza aceste aşezări cu material arheologic decît la Comăneşti, Golăieşti, Cotîrleşti, Petreşti, Ostăşeşti, Scînteia, Dzemeşeşti, Boroseşti, rezultat al unei insuficiente investigaţii, fiindcă numeroase probe materiale sînt încă risipite prin curţi, grădini, ogoare, nesemnalate specialiştilor şi neidentificate (de pildă, la Bolaţi, Crăciuneşti, Tatomireşti).

Pentru scopul urmărit aici nu vom reţine decît unele constatări, generale şi provizorii. Pe valea Rebricei :

— locuirea este străveche, din neolitic (Criş), probabil chiar din paleolitic (incert) ;

— vestigiile arheologice probează aproape toate culturile ; nu s-au descoperit (încă) materiale din Cucuteni AB, B, C, bronz timpuriu şi mijlociu ;

— în nici un punct nu se documentează o continuitate absolută a locuirii ;

— există totuşi cîteva vetre de locuire certă pe mari intervale de timp la Comăneşti, Cotîrleşti, Sasova, Scînteia, Gîsca (Tufeşti), pe Lese (Boroseşti), la Cetate, în aşezări pe promontorii joase, la confluenţa unor pîraie, sau în poziţii tari ;

— în perioada formării poporului român şi în feudalismul timpuriu au existat sate la Comăneşti, la Coşere (lîngă staţia CFR Buhăieşti), la Cotîrleşti, Sasova, Scînteia, Lunca-Rateş, pe Lese. În vechea aşezare neolitică de la Cetate sînt urme de locuire din secolele VIII—XIII. Sfîrşitul ei poate fi pus în legătură (probabilă) cu invazia tătarilor (1241), iar o amenajare temporară din secolul XV poate explica menţiunea cetăţii lui Duma Negru (1462).

Din secolul XV, cînd documentele permit reconstituirea situaţiei istorice a teritoriului şi aşezărilor, inventarul arheologic va fi invocat doar pentru localizarea vechilor silişti.

---

[2] Ghenuţă Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, Bucureşti, 1980 ; V. Chirica şi M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, I, 1984, II, 1985.

[3] N. Gr. Ciubotaru, *Cercetări arheologice de suprafaţă în comuna Vultureşti (jud. Vaslui)*, în „Acta Moldaviae Meridionalis", V—VI (1983—1984), p. 345—380.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aproximativ patru secole, valea Rebricei este o etapă a unei importante căi de comunicaţie din Moldova. În secolele XV—XVI, drumul pe traseul Tecuci, Bîrlad, Vaslui, Iaşi, pe valea mlăştinoasă şi împădurită a Bîrladului, era evitat şi concurat de căile mai largi ale Prutului şi Siretului. De la începutul secolului XVII, acest itinerar este tot mai frecvent folosit, în pofida dificultăţilor de a străbate marea pădure de fag (Bucovina) [4] de pe masivul Bordea, fiindcă era mai scurt şi lega tîrguri mai mari decît acelea de pe valea Prutului. Se justifică astfel construcţia, între 1634—1636, a unui pod masiv de piatră la Cănţălăreşti, al hatmanului Gavril Coci, dezvoltarea surprinzătoare, în a doua jumătate a secolului XVII, a Scînteii, desele relaţii de călătorie pe acest traseu, instituirea serviciului poştal, în secolul XVIII, apariţia unor cîrciumi şi hanuri (ratoşe).

De la Iaşi se pornea spre Vaslui pe „drumul mare al Scînteii" [5], în secolele XVII—XVIII, „drumul mare împărătesc", în 1724 [6], adică drumul Ţarigradului. O etapă era de la Iaşi pînă la Şanta. În 1736 sau 1737, cînd Grigore Ghica îşi trimitea doamna la Constantinopol, „plecarea ei de aici [din Iaşi] s-a făcut cu mare cinste şi pompă, petrecînd-o pînă la Şanta toţi boierii cu jupînesele lor, după obicei" [7]. Domnii fanarioţi erau întîmpinaţi la venirea lor în capitala Moldovei tot pe acest itinerar [8]. O a doua etapă era drumul foarte greu, la deal, prin pădure, pînă la fîntîna Bordei, de unde se cobora la Scînteia, pe la Rateşul Epureanu (în secolul XIX). De la Scînteia, pe drumul Telejnei [9], se trecea prin Dămăcuşeni, Bolaţi, sau pe traseul şoselei actuale (v. Bawr), pe la poşta Onceşti, poşta Telejna, pe podul de la Cănţălăreşti, la Vaslui. După mutarea poştei de la Bordea de pe moşia Boroseşti s-a circulat mai intens pe la Bordea (azi Pădureni), Grajduri, Valea Satului, Rateşul Cuzei, pe şoseaua actuală, pietruită la sfîrşitul secolului XIX. Drumul este reprezentat în hărţi şi planuri de moşii din secolele XVIII—XIX [10]. O porţiune din drumul de la Bordea la Rateşul Epureanu se numeşte pînă astăzi „Drumul Doamnei" [11].

După construirea şoselei dintre Iaşi şi Vaslui, varianta prin Poieni-Soleşti, începînd din 1834 [12], drumul rutier prin Scînteia decade ca importanţă, deşi se menţine serviciul poştal. În 1857 el nu mai este un

---

[4] *Bucovina*, numele pădurii în relatările călătorilor polonezi, în 1622, 1636, 1640, în *Călători străini despre Ţările Române*, Bucureşti, vol. VI, 1972, p. 501, vol. V, 1973, p. 117, 155. Fitonimul nu este consemnat în alte izvoare. Era probabil uzual în secolul XVI—XVII.

[5] *DIR*, A, XVII, 4, p. 301, *DRH*, A, XIX, p. 454, XXII, p. 192, *CDM*, S I, nr. 885, *CDM*, V, nr. 1175.

[6] Th. Codrescu, *Uricarul*, XX, p. 392—393.

[7] *Cronica Ghiculeştilor*, Bucureşti, 1965, p. 377.

[8] M. Kogălniceanu, *Cronicele Românieĭ*, III, 1874, p. 276.

[9] Arh. St. Iaşi, Doc., 622/32 (doc. din 1780).

[10] Bawr (1774), harta rusă (1830) ş.a.; Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet, 39/87, 103.

[11] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 1240 (din 1940), şi anchetă.

[12] I. Boicu, *Cîteva observaţii asupra datelor existente referitoare la construcţia de şosele şi poduri...*, în *SCŞ*, Ist., an IX, 1958, fasc. 1—2 (Anexă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drum principal [13], în schimb pe văile Bîrladului şi Rebricei se instituie calea de comunicaţie feroviară dintre Vaslui şi Iaşi (1886—1892) [14], cu importante consecinţe în evoluţia economico-socială a aşezărilor.

*

Documentele istorice oferă cercetătorului informaţii precise referitoare la constituirea, natura şi evoluţia proprietăţii în secolele XV—XIX, la raporturile sociale, apariţia şi dispariţia unor sate, procesul de denominaţie toponimică. Fiecare aşezare, cu moşia ei, de pe valea Rebricei a fost studiată monografic, cu material documentar aproape complet, pentru secolele XV—XVIII, şi foarte bogat pentru secolul XIX, şi este prezentată sumar şi esenţial în schiţe cronologice ale evoluţiei istorice, de la prima atestare documentară pînă în 1864. Situaţia sincronică şi diacronică a întregului bazin hidrografic va putea fi constatată pe hărţile anexă. Schemele sintetizează informaţiile despre evoluţia complexă a unor moşii care s-au unificat, s-au fragmentat, au devenit trupuri de moşii ale altor proprietăţi, au fost înglobate sau au înglobat părţi de moşii, şi-au schimbat numele, fapte care generează confuzii şi fac, uneori, dificilă cercetarea. Aceste scheme sînt, în acelaşi timp, şi soluţii tehnice pentru prezentarea coerentă a momentelor şi etapelor istoriei proprietăţilor şi localităţilor. Un cuvînt-titlu unifică istoria unei moşii matrice şi a unei aşezări principale, în relaţie cu care sînt prezentate trupurile de moşii şi satele roite sau înfiinţate prin împroprietăriri.

Documentele medievale şi moderne, conservate în fonduri importante (îndeosebi actele familiilor Cuza—Pangrati, Tufescu, ale mănăstirilor Bîrnova şi Văratic, ale Epitropiei Casei Sf. Spiridon) permit reconstituirea vechilor moşii matrice, din secolele XV—XVI, întărite prin cele mai vechi urice (matca, talpa moşiei), urmărirea procesului de fărîmiţare a proprietăţii iniţiale, a genezei categoriei sociale a răzeşilor, a tendinţelor de formare a latifundiilor şi a cauzelor care au favorizat apariţia şi dispariţia unor sate.

O chestiune de metodă trebuie însă clarificată. Moşiile originare au fost reconstituite cu ajutorul unor hărţi şi planuri din secolul XIX. Se poate obiecta cu aparentă îndreptăţire : este admisibilă extrapolarea informaţiei de la anul 1800 la o realitate din jurul anului 1500 ? Răspunsul este afirmativ, în următoarele condiţii, îndeplinite în mare măsură în cercetarea noastră :

— configuraţia topografică stabilă şi clară a bazinului hidrografic, cu un ax principal de la N la S, pîrîul Rebricea, care a fost un hotar cert şi statornic timp de secole între moşiile de pe malul drept şi acela de pe malul stîng. „Moşia Scînteia a Bîrnovei [...] nu trece peste Rebricea, fiindcă nici alte moşii nu trec", se precizează într-un plan de moşie [15] de la începutul secolului XIX. Schimbările albiei minore a pîrîului în şes nu au nici o importanţă la scara hărţii noastre (1/50 000) ;

[13] F. Cazaban, *Tableau des voies de communications*, Iaşi, 1867.

[14] Tronsonul de cale ferată Vaslui—Iaşi s-a deschis circulaţiei la 1 mai 1892, *MDGR*, III, p. 623, V, p. 221.

[15] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 1033/235, cf. şi 1033/240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— crestele dealurilor, cu drumuri seculare, care erau şi hotare prin păduri, delimitează pînă astăzi moşiile din bazinele hidrografice vecine ;

— o cutumă juridică practicată pînă în secolul XVIII facilitează în mod decisiv reconstituirea noastră : părţile vîndute de răzeşi în secolele XVI—XVIII nu erau alese, aşadar nu afectau integritatea moşiei. Abia cînd cumpărătorul, de regulă un boier intrat în oştea răzăşească, avea mai multe zapise, el cerea alegerea şi stîlpirea pămînturilor sale în trupuri mari, care pot fi adesea delimitate ;

— existenţa unor pachete complete de documente, care clarifică unele pricini de hotar şi permit identificarea vînzărilor ce puteau modifica mărimea şi forma moşiilor.

Desigur, unele hotare sînt aproximative. Hărţile noastre sînt istorice şi nu cadastrale. Importante sînt, pentru scopul urmărit de noi, localizările şi delimitările proprietăţilor, în anume perioade istorice, şi nu cutare pricină de hotar, care rămîne un litigiu insolubil de vreme ce procese interminabile, reluate pe durata unei jumătăţi de veac, nu puteau clarifica definitiv dacă un reper topografic din teren era sau nu acela menţionat într-un act vechi [16].

Ori de cîte ori documentele sînt insuficiente, situaţiile istorice au fost puse sub semnul probabilităţii. De pildă, siliştile din secolul XV, din zona satelor actuale Bolaţi — Rateşul Cuzei, au fost localizate cu mare probabilitate şi nicidecum arbitrar. În lipsa unor planuri şi a unor repere mai precise, hotarele acestor moşii n-au fost conturate.

Constituirea şi evoluţia proprietăţii feudale. Aşezările. Oiconimele.

Apariţia şi evoluţia proprietăţilor sînt, evident, determinate de existenţa unor sate. Atestările vechilor silişti şi sate sînt, implicit, şi atestări ale moşiilor. Disoluţia proprietăţii obşteşti a impus fie roirea satelor, fie dispariţia lor, fie mutarea unor vetre de sat. Schimbările de nume ale localităţilor sînt motivate de modificări în structura şi forma proprietăţii. Pentru evidenţierea acestor fenomene sociale şi lingvistice vom urmări situaţia aşezărilor în cadrul moşiilor. Satele fără moşii, apărute de regulă în secolele XIX—XX, vor fi doar atestate. Etimologiile oiconimelor vor apărea ca scop şi rezultat al cercetării.

SÎRBII

1. **Sîrbii** sînt numele moşiei satelor actuale Grajduri şi Ciocîrleşti, în secolele XV—XIX.

În 1423 martie 31 se întăresc lui Oană Popşa, pentru dreaptă şi credincioasă slujbă, satele de pe Rebricea „anume Sîrbi, iar alt sat mai jos, satul lui Moişă Filosofu, ca să-i fie lui uric, cu tot venitul, şi fratelui său, Moişă Filosofu, şi copiilor lui Oană, şi fraţilor lui Oană..." [17]. Satele sînt vechi, cu hotare din veac. Ele nu sînt ocine, ci

[16] Arh. St. Iaşi, Tr. 1785, op. 2035, dos. 427, acte ale unui proces dintre 1845—1858, pentru hotarul Ciocîrleştilor cu Birceştii şi Căuieştii (752 file !).
[17] *DRH*, I, p. 79—80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sate de vislujenie. Cei doi fraţi sînt cărturari, unul preot sau fiu de preot (Popşa) [18], celălalt „Filosof" (teolog). Satul Sîrbi este probabil o colonie de slavi (bulgari) [19]. Uricul ajunge în mîinile lui Sima Gureş, nepotul celor din 1423, care împarte cu nepotul său Nicoară Ciocîrlie jumătate din Sîrbi, partea de jos, la 17 martie 1495 [20]. Ambele urice au fost păstrate de urmaşii lui Nicoară Ciocîrlie, răzeşi de Sîrbi, timp de cinci veacuri [21]. Nu putem şti dacă Morozinco, Roman şi Cristina erau cu adevărat fraţi ai lui Nicoară Ciocîrlie sau ai lui Sima Gureş, fiindcă documentul din 1494 martie 1, în care sînt menţionaţi, este fals [22].

Împărţită în două părţi, moşia Sîrbi era stăpînită în partea de sus în 1495, probabil, de Nicoară Ciocîrlie. În 1528 martie 17 se întărea lui Jurj Colun stolnic o prisacă, în hotarul Sîrbilor, în partea de sus, unde fuseseră stupii lui Nicoară Ciocîrlie, cumpărată de la acesta din urmă [23].

Partea de jos a moşiei se va numi *Ciocîrleşti* (1.2.), în timp ce „moşia Sîrbi la capătul de sus nu şi-a pierdut numele" [24].

1.1. Pînă la începutul secolului XIX proprietatea n-a fost tulburată de vînzări sau judecăţi şi de aceea Sîrbii nu mai sînt menţionaţi timp de aproape trei secole. Răzeşii de Sîrbi au apărut probabil din secolul XVI, dar primii „bătrîni" cunoscuţi sînt abia din secolul XVIII: Ţugulea, Creţu, Zămurcă şi Dulică [25].

Pe la începutul secolului XIX, o nouă aşezare a satului Sîrbi va da moşiei un nume nou, *Grajduri*, care nu va înlocui vechiul nume, din cauza numeroaselor procese, decît în a doua jumătate a veacului. Într-o însemnare din 1812, moşia Sîrbi sau *Ciocîrleştii* este numită *Grajdiurile* şi *Cărbunarii* [26]. În 1834, răzeşi din satul Grajduri dau mărturie pentru o danie din moşia Grajduri [27]. Între 1837 şi 1843, răzeşii de moşia Sîrbii şi Filosofii „ce se poriclesc Ciocîrleştii i Grajdiurile" au un proces pentru alegerea părţilor din moşia Grajduri. Neamul Zămurcă din Soroca dă jumătate din bătrînul ce-l are în moşia Sîrbi şi Filosofi lui Damian Sîrbul şi lui Iftimi Constantin, dar ceilalţi răzeşi nu vor să-i primească. Bătrînul Zămurcă era un sfert din moşia Sîrbi şi Filosofi,

[18] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, 1931, p. 159.

[19] Cf. satele Şcheia şi Greci, în apropiere.

[20] *DRH*, III, p. 342.

[21] Publicate în 1906 de Gh. Ghibănescu. Uricul din 1495, fotografiat în 1928 de M. Costăchescu, era păstrat de răzeşul Neculai Zamfirachi (informator Dumitru Zamfirachi, 1985), nu de un Stavarache, care nu a existat în Grajduri (cf. *DRH*, III, p. 343).

[22] *Ib.*, p. 536.

[23] *DIR*, XVI, 1, p. 269—270.

[24] Arh. St. Bucureşti. Mănăstirea Bîrnova, IV/29, anafora din 25 ianuarie 1818.

[25] Gh. Ghibănescu, *Note despre Grajduri (din vechi Sîrbi) de la Vaslui*, în „Ion Neculce", 1928, fasc. 7, p. 287—289; o spiţă de neam, cu trimitere la o hotarnică necunoscută nouă, fără cotă de arhivă, şi cu afirmaţii confuze şi contradictorii despre vechimea răzeşilor.

[26] *Cartea veche românească în colecţiile Bibliotecii Centrale a Universităţii din Bucureşti*, 1972, p. 156.

[27] Arh. St. Iaşi, Doc., 426/114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adică jumătate din moşia Grajduri, de 2100 stînjeni, din hotarul mănăstirii Bîrnova [Valea Satului] pînă în hotarul Mogoşeştilor. Partea lui Damian, de 525 stînjeni, s-a ales în capătul de sus. Erau răzeşi de Sîrbi şi Filosofi [Grajduri şi Ciocîrleşti] în aceşti ani Creţul, Cheptul, Ţugulea, Horne, Negură, Dulichi, Ţapul, Aştefanii, Zămurcă [28]. O altă pricină se consemnează, în 1852—1856, între Posleţu Vasile sau Creţu şi ceilalţi răzeşi de Sîrbi sau Grajduri pentru 140 stînjeni pe care obştea nu voia să-i dea lui Creţu, fiindcă acesta şi-ar fi vîndut partea lui [29]. În secolul XIX, partea răzeşească a moşiei Sîrbi avea 2322 stînjeni, dintre care 1438 ţarină, 300 selişte, 584 dumbravă [30]. Pe o parte a moşiei avea „stăpînire de învechită vreme" Alecu Răşcanu, menţionat pentru cumpărături sau diverse judecăţi cu răzeşii în 1835 [31], 1842 [32], 1861 [33].

În 1861 şi 1862 se fac hotărnicii la Ciocîrleşti, Sîrbi sau Filosofi sau Grajdiurile [34].

Sîrbii, sat în 1423, şi-au schimbat vatra veche probabil în secolul XVIII, fapt dovedit de existenţa unei silişti [35]. Satul Grajduri este o aşezare mai nouă a Sîrbilor. În 1849, căminarul Alexandru Răşcanu rezidea biserica din „satul meu Sîrbii" [36], adică din Grajduri, pe locul actual. Numele nou al satului se explică, probabil, prin construcţia unor grajduri [37] boiereşti sau ale poştei, în jurul anului 1800. În 1820 [38], în satul Grajdiurile erau recenzaţi 56 locuitori, dintre care 22 slugi boiereşti, un preot, călăraşi hătmăneşti, siimeni ai curţii gospod şi ai agiei, dărăbani ai temniţei şi portărei (majoritatea recrutaţi dintre răzeşi).

1.1.1. Cărbunarii sînt numele unui cătun de pe moşia Sîrbi (Grajdurile), menţionat în 1812 [39], în 1839—1841 (răzeşii de Cărbunari contra iconomului Damian Sîrbul) [40], între 1840—1847 (proces de împresurare a Mogoşeştilor cu vecinii, printre care şi răzeşii de Cărbunari) [41], între 1856—1857 (judecata lui Zula Panaite cu răzeşii de Cărbunari şi Filosofi) [42]. Proprietarii (Alecu Răşcanu, Smaranda Buzne, Vasile Veisa ş.a.) erau răzeşii de Sîrbi, iar locuitorii erau clăcaşi, împroprietăriţi în 1864 [42 bis]. Cătunul s-a format pe la sfîrşitul secolului XVIII, în pădurea

[28] *Ib.*, Doc., 363/1—8, 11; Tr. 1146, op. II 1300, nr. 61, f. 316r—324r.
[29] *Ib.*, Tr. 1785, op. 2035, dos. 1661.
[30] Gh. Ghibănescu, *loco cit.*
[31] *BFO*, 1835, p. 329.
[32] *FOS*, 1842, ad. 33—34, p. 128.
[33] Arh. St. Iaşi, fond cit., dos. 5165.
[34] *Ib.*, Doc., 659/52.
[35] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, dos. 64/1883; anchetă.
[36] V. nota 25.
[37] C. Chiriţă, *Dicţionar geografic al judeţului Vaslui*, 1889, p. 93.
[38] Arh. St. Iaşi, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 131v—132v.
[39] V. nota 26 şi Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 39/78.
[40] Arh. St. Iaşi, Doc., 363/6; Tr. 1759, op. 2008, nr. 731, dos. 3704/1841.
[41] *Ib.*, Tr. 1785, op. 2035, dos. 225; Tr. 1759, op. 2008, nr. 214, dos. 3633/1841, *ib.*, nr. 5965, dos. 3683/1841.
[42] *Ib.*, Tr. 1785, op. 2035, dos. 2295.
[42 bis] Arh. St. Bucureşti, Hotărnicii, jud. Vaslui, nr. 2, Carte de hotărnicie a moşiei Grajduri, 1880, cu un plan al pămînturilor cotunei Cărbunari; C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 38; Arh. St. Iaşi, Tr. 1769, op. 2008, nr. 1685, dos. 3020/1838; *ib.*, nr. 269, dos. 4266/1843; *ib.*, nr. 268, dos. 4451/1843.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de pe masivul Bordea, unde erau numeroase mângălării şi cătune de cărbunari [43]. Mangalagii din Cărbunari sînt menţionaţi în 1830 [43 bis].

1.1.2. Bordea, moşie răzăşească în 1816 [44], cu 53 liudi, este cătunul Bordea Veche de pe moşia Sîrbi (Grajduri), în secolele XVIII—XIX. Bordea a fost un sat al poştaşilor, apărut în a doua jumătate a secolului XVIII. În 1772 sînt recenzaţi 27 de oameni din Şcheia şi 43 din Borăşti la poşta Bordii [45]. În 1810 [46] se livra ovăz pentru poşta de la Bordea, iar în 1812 [47] se măsura imaşul menzilului de la Bordea. În 1820 [48], se menţiona poşta din Borde sau Cişmeaua Bordii. Poştaşii locuiau la Cărbunari, Boroseşti, Valea Satului, Scînteia. Se consemnează şi trei lăturăşi din Brodea de loc [48 bis]. În 1827 [49], Visteria Moldovei poruncea isprăvniciei ţinutului Vaslui să mute poşta Bordea de pe moşia Boroseşti pe altă moşie, care avea cîrciumă, dar ordinul nu a fost îndeplinit. Poşta de la Bordea a fost pe drumul mare al Scînteii, în colţul de N-V al moşiei Boroseşti [50]. În 1832, un ofiţer era prădat de răufăcători la poşta Bordea [51]. Tot pe aici trecea în 1835 Mihail Sturza spre Vaslui [52]. Numeroase acte, din anii 1828—1842, se referă la reparaţii de drumuri, podeţe, magazale, transporturi, imaşuri, abuzuri, litigii de la poşta (stanţia) Bordea [53]. Satul „Bordea, unde este poşta", este consemnat în 1835 [54]. El este reprezentat pe harta rusă (1830) pe locul grupului de case din marginea de N-V a satului actual Pădureni. Satul a avut şi biserică. Poarta bisericii din Grajduri a fost adusă de la biserica din Bordea Veche [55]. La sfîrşitul secolului XIX satul nu mai exista.

Oiconimul *Bordea* a apărut prin diferenţiere toponimică. *Bordea* a fost mai întîi numele culmii deluroase dintre bazinele hidrografice ale Bîrladului şi Bahluiului, în comunele Grajduri, Ciurea şi Mogoşeşti. În 1847, Dealul Bordii era „despărţitor ţinuturilor" [56] [Vaslui şi Iaşi]. Ori-

---

[43] Un cătun Cărbunari, al vistiernicului Lordache Balş în 1803, *Uricarul*, VIII, p. 358, este Cărbunarii Noi din harta rusă (1830), al lui Alexandru Balş, în 1837, *DER*, II, 214—215, pe moşia Poieni ; ordin de desfiinţare în 1834, Arh. St. Iaşi, Tr. 629, op. 691, dos. 742, f. 8r—9v. Harta rusă cartează un alt sat (?), Cărbunarii Vechi, la nord de satul din com. Grajduri.

[43 bis] Arh. St. Iaşi, Tr. 264, op. III/290, dos. 228/1830, f. 16r.

[44] *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, 1979, p. 115.

[45] *Moldova în epoca feudalismului*, Chişinău, 1975, VII, partea I, p. 174.

[46] Arh. St. Iaşi, Doc., 499/8.

[47] *Ib.*, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 39/78. Imaşul şi menzilul erau acum pe moşia Boroseşti ; *ib.*, Tr. 1759, op. 2008, nr. 716, dos. 2624/1837, f. 15r ; Tr. 265, op. III/290, nr. 42, don. 181/1830.

[48] *Ib.*, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 163v, 166v.

[48 bis] *Ib.*, Tr. 264, op. III/290, dos. 228/1830, f. 14v—15r, 16r.

[49] *Ib.*, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 39/84.

[50] *Ib.*, pachet 39/87, plan al moşiei Boroseşti, din 1845.

[51] *Ib.*, Tr. 726, op. 813, dos. 1482.

[52] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XV, p. 277.

[53] Arh. St. Iaşi, Tr. 265, op. I/290, dos. 30/1828, Tr. 626, op. 691, dos. 357/1832, Tr. 1759, op. 2008, nr. 1466, dos. 3457/1840, nr. 1796, dos. 3482/1840, nr. 231, dos. 3851/1841.

[54] *Tabla obştimilor săteşti...*, în *AIIAI*, XXIII, 1, 1986, p. 198.

[55] Anchetă.

[56] Arh. St. Iaşi, Tr. 1785, op. 2035, dos. 225, f. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ginea toponimului este antroponimică. Numele de persoană *Bordea* este atestat din secolul XVII [57].

1.2. Ciocîrleştii sînt numele părţii de jos a moşiei Sîrbi, probabil încă din secolele XV—XVI. În anaforaua din 1818 ianuarie 25 se spune : „partea de gios a moşiei Sîrbi s-a numit Ciocîrleşti după acel Ciocîrlie", din uricul din 1495, păstrat de răzeşii de Ciocîrleşti, rude cu cei din Grajduri [58], ca urmaşi ai lui Sima Gureş şi Nicoară Ciocîrlie. Este frecventă în documentele din secolul XIX sinonimia *Ciocîrleşti—Sîrbi—Filosofi* [59].

Prima menţiune a satului datează din 1618 mai 11 [60], cînd un Grigore comis din Cioçîrleşti este martor la o vînzare în Tatomireşti. Moşia este răzăşească încă din secolul XVI. În 1646 se întăreau popei Ursu din Scînteia părţi din Ciocîrleşti, cumpărate de la Toader Floricel, fecior Ili, nepot lui Ioniţă din Ciocîrleşti [61], părţi moştenite, probabil, de preotul Gligoraşco din Iaşi, în 1681 [62]. În 1692, uşerul Nani cumpără o parte din Ciocîrleşti [63], iar între 1693—1697 [64] vistiernicul Iordache Roset cumpără alte pămînturi, cu şase zapise, de la răzeşi, hotărîte în 1708 [65], cînd se aleg 83 de pămînturi în ţarină şi 47 delniţe de fînaţ în Poiana cea Mare a Ciocîrleştilor, unde avea stăpînire şi mănăstirea Bîrnova. Pămînturile din ţarină au fost alese în partea de jos a moşiei, între Rebricea, pîrîul Moina, Cornul Tetiului şi hotarul Căuieştilor. Aceste părţi au fost moştenite de Ştefăniţă Roset, în 1729 [66], apoi de stolnicul Crupenschi căruia i se alegeau aceleaşi pămînturi în 1785 [67]. În secolul XVIII, mai erau răzeşi de Ciocîrleşti un Axinte Stavăr, în 1729 [68], Enache Sava, în 1773 [69], alţi răzeşi care descindeau din Gavril Zămurcă, cu casele şi livezile în capul moşiei, la apus, în 1779 [70].

În 1805 [71], Iordache Crupenschi dă proprietatea sa din Ciocîrleşti postelnicului Ioniţă Zurzachi, primind în schimb pămînturi în ţinutul Sucevei. Urmează un lung proces, între 1814—1858 [72], între noul pro-

[57] *DRH*, XIX, XXII, *CDM*, III, V, I S (Indici de nume).

[58] Unii răzeşi de Ciocîrleşti sînt răzeşii din Grajduri : Dulichi, Ţugule, Negură, Creţu, Coce, Horne, Aştefanei, în 1835, Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, dos. 4/1835.

[59] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 20, f. 53v—54r ; cond. 96, f. 110r, 110v ; *MOM*, 1861, p. 1415, *ib.*, 1862, 128.

[60] *DIR*, XVII, 4, p. 276. Un sat Ciucîrlieşti, menţionat în 1613 octombrie 20, *DIR*, XVII, 3, p. 144, este altul decît acela de pe valea Rebricei. O familie Ciocîrlie stăpînea în sec. XVI—XVII un sat Sîrbi, în ţ. Neamţ. Prin apropiere, probabil, satul Ciocîrleşti, din 1613.

[61] Arh. St. Iaşi, Doc., 425/20, 21.

[62] *Ib.*, 622/5.

[63] *Ib.*, Anaforale, cond. 7, III, f. 144v.

[64] *Ib.*, f. 144v—145r, menţiunea zapiselor.

[65] *CDM*, V, nr. 815, 893. Întărirea hotarnicei, la 26 ianuarie 1709, *ib.*, nr. 845.

[66] Arh. St. Iaşi, fond cit., f. 140r.

[67] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 106/75.

[68] Arh. St. Iaşi, *loco cit.*

[69] *Ib.* Doc., 622/30.

[70] *Ib.*, Anaforale, cond. 7, III, f. 140v.

[71] *Ib.*, f. 145v.

[72] V. nota 16 şi Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/29, 37 ; dos. 8/1836 ; Doc. istorice, 1033/235, 240 : planuri de la începutul sec. XIX pentru acest proces ; Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 7, III, f. 139—154, cond. 20, f. 53—55 ; Doc., 779/27 ; Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 373 (983)/1847, dos. 1974 (3911)/1855 ; Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, dos. 4/1836, 47/1866, Mănăstirea Golia, dos. 6/1873.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietar şi apoi ginerii săi Antonie Hristodor şi Ştefan Scînteie cu mănăstirea Bîrnova, cu răzeşii de Căuieşti şi de Ciocîrleşti şi cu Alexandru Răşcanu din Grajduri. Este o pricină de hotar, foarte bine documentată, care clarifică evoluţia proprietăţii în secolele XV—XVIII. Sînt reclamate pămînturile dintre pîraiele Căuiasca şi Moina sau Răţuşca, pe care mănăstirea Bîrnova le consideră parte din Birceşti, iar Zurzachi şi, apoi, clironomii săi pretind că ar fi 40 de pămînturi din cele 83 ale lui Iordache Roset. Diverse instanţe iau hotărîri contradictorii.

Alte neînţelegeri sînt la Poiana cea Mare a Ciocîrleştilor, între mănăstirile Golia şi Bîrnova cu I. Zurzachi, între anii 1809—1819 [73]. În 1861 şi 1862 [74] se fac hotarnice între Ciocîrleşti, Sîrbi (Grajduri), Căuieşti, delimitîndu-se proprietăţile lui Ştefan Scînteie şi ale Catincăi Voinescu (fiica lui Antonie Hristodulo) de ale lui Alecu Răşcanu şi Dimitrie Luca. Planuri de mai tîrziu precizează hotarele [75].

Satul Ciocîrleşti exista probabil în a doua jumătate a secolului XV. O veche siliştе a răzeşilor, unde erau case şi livezi, în 1729 şi 1779, în capul moşiei la apus, a fost stricată de I. Zurzachi în 1823 [76]. Satul Ciocîrleştii de Jos, al stolnicului Crupenschi [77] pînă în 1805, apoi al lui Zurzachi şi al moştenitorilor săi, este vatra actuală a satului. Nu a existat biserică în Ciocîrleşti în prima jumătate a secolului XIX [78].

Stămăteştii este un cătun de 6 gospodării, la 1 km N-E de Ciocîrleşti, format prin împroprietărirea din 1921. Primii locuitori au fost Dumitru Stamate şi Gheorghe Loghin din Draxeni. Numele aşezării este mai frecvent pronunţat *Stămăcheşti* (Anchetă).

1.2.1. Valea Satului este numele părţii de sus a moşiei Ciocîrleşti, proprietatea mănăstirilor Galata, Bîrnova şi Golia, în secolele XVII—XIX.

În 1690 august 11, Andronache din Tărăceni vinde mănăstirii Galata partea sa din Ciocîrleşti, cumpărată de la Costandin, fiul lui Ion Bularda [79]. Nu ştim cum a ajuns această parte în proprietatea mănăstirii Bîrnova, căreia în 1809 i se recunoştea stăpînirea aici numai „fiindcă aceste două mănăstiri nu sînt osăbite“ [80]. Mănăstirea Bîrnova mai avea un loc, în 1708, în Poiana cea Mare a Ciocîrleştilor [81]. Încercînd să scoată pe răzeşii de Sîrbi (Ciocîrleşti) din moşia Ciocîrleşti, mănăstirea susţinea că „acel pămînt numit Valea Satului“ ar fi Grecii şi Drăgeştii. Procese din 1809—1819 [82], 1835 [83], 1845 [84], 1848 [85] îngăduie ca mănăstirea să stăpînească aici, deşi nu avea titluri de proprietate, dar nu admit, pe bună dreptate, identificarea acestei părţi de moşie cu Grecii

[73] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/32.
[74] Arh. St. Iaşi, Doc., 659/52.
[75] Plan din 1882, la G. Agavriloaie din Negreşti, jud. Vaslui, şi plan din 1888. Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 666.
[76] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 7, III, f. 139r.
[77] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 1033/240.
[78] Arh. St. Iaşi, Tr. 644, op. 708, nr. 267, tom. II, f. 5r (Catagrafie din 1831).
[79] *CDM*, IV, nr. 1262.
[80] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 96, f. 110v.
[81] V. nota 65.
[82] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 7, III, f. 139—154, cond. 96, f. 110—114.
[83] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/35.
[84] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 96, f. 113r.
[85] *Ib.*, f. 110—114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi Drăgeştii. Moşia Valea Satului a Bîrnovei este delimitată în planuri de la începutul secolului XIX [86]. Expropriată în 1863, moşia devine proprietate a statului de pe care se vor face împroprietăriri în 1864 [87], 1881, 1889 [88]. Numele *Valea Satului* desemnează, după 1863, şi fosta moşie a Bîrnovei dintre pîraiele Rebricea şi Cocoara, aşadar vechile moşii Greci şi Drăgeşti.

Aşezarea de clăcaşi mănăstireşti numită *Valea Satului* s-a format pe la începutul secolului XIX. În 1820 [89], Valea Satului era cătun al Ciocîrleştilor. Nu se confirmă, desigur, tradiţia consemnată de C. Chiriţă despre înfiinţarea satului pe la 1460 [90]. Localitatea este uneori numită *Valea Satului a Bîrnovei* [91]. După împroprietărirea din 1864, satul creşte şi va deveni reşedinţă de comună.

Lunca, atestat în 1889 [92] ca un cătun al Ciocîrleştilor, continuă, probabil, fosta aşezare de la Poşta Scînteii, unde în 1831 se recenzau 14 poştaşi de peste Cucoara (v. *Poşta Scînteii*). Extins după 1882 (v. planul citat), devine satul Lunca, în 1929 [92 bis], în com. Scînteia, se contopeşte cu Lingurarii, în comuna Valea Satului, şi înglobează acest sat în 1939 (v. *Lingurarii*). În 1941 [93], se menţionează, separat, cătunul Cocoara, care este partea de S a aşezării. Apoi satul se scindează. Partea de N, înglobînd Lingurarii, va fi satul *Lunca* sau *Lunca-Grajduri*, din comuna Grajduri, în 1956 [93 bis], partea de S (Cocoara) se va contopi cu Tîrgul Boroseşti şi se va numi *Lunca-Rateş*, în comuna Scînteia, din 1950 [94].

1.2.2. **Golia** este numele unei părţi din moşia Ciocîrleşti, în secolele XVIII—XIX, proprietate a mănăstirii Golia.

Între 1693—1700, Cristea vameşul cumpără şi primeşte danii, cu 12 zapise de la răzeşi, 52 pol pămînturi şi 8 delniţe de fînaţ din Ciocîrleşti. O danie va avea şi fiul său Costandin, în 1700 [95]. Toate aceste pămînturi vor fi moştenite de Ioniţă Cuza, care le va face danie mănăstirii Golia la 26 august 1773 [96]. O hotărnicie se efectuează în 1778, cînd se măsoară 72 de pămînturi la cîmp, în două racle. Se pun pietre în 1779 între părţile răzeşilor şi proprietatea mănăstirii [97]. În 1781 se judecă la Divan răzeşii cu Golia pentru încălcare de hotar şi dijmuire [98]. Alte pricine de hotare între mănăstirea Golia şi mănăstirea Bîrnova se con-

[86] V. nota 72.
[87] Plan din 1882 (G. Agavriloaie), delimitare a părţii foştilor clăcaşi.
[88] În *Rezultatele date de legile din 1881 şi 1889*, Bucureşti, 1909, p. 38, 113, sînt menţionaţi 44 de cumpărători cu 215 ha pe moşia Valea Satului.
[89] Arh. St. Iaşi, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 164r.
[90] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 203.
[91] Arh. St. Iaşi, Tr. 1772, op. 2020, dos. 1933, f. 65 (Statisticeşti ştiinţi din 1842); Th. Codrescu, *Uricariul*, VII, p. 396 (în 1846).
[92] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 42, 203.
[92 bis] *DECRET* (1929), p. 9357, 9372.
[93] *Indicatorul localităţilor din România*, 1943, p. 359.
[93 bis] *IMP. ADM.* (1956), p. 122, *IND.* (1956).
[94] *IMP. ADM.* (1950), p. 285.
[95] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 7, III, f. 147—148.
[96] *Ib.*, f. 148.
[97] *Ib.*, f. 149.
[98] *Ib.*, f. 140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnează în anii 1808—1809 [99], 1817 şi 1819 [100] şi cu răzeşii de Ciocîrleşti în 1819 [101]. Partea din Ciocîrleşti a mănăstirii Golia era arendată în 1828 comisului Hristodor Adamache şi în 1830 banului Anghelichi [102]. Proprietatea Goliei este delimitată în planuri de la începutul secolului XIX [103]. În plan din 1882 [104] se reprezintă, parţial, această proprietate a statului de pe care au fost împroprietăriţi locuitori din Valea Satului

Un sat *Golia* a apărut în primele decenii ale secolului XIX. Atestat în 1842 cu numele *Valea Satului a Goliei*, în 1846 *Valea Satului Golii* [105], în 1889 Golia era încă un cătun al Ciocîrleştilor [106], dispărut curînd, fiindcă nu mai este menţionat în indicatoare de localităţi şi nici cartat în harta militară din 1893. Toponimul *Golia* desemnează astăzi un teren agricol de la N de satul Ciocîrleşti.

Corcodel este o aşezare de pe moşia Valea Satului a Goliei, atestată în 1831 [107] cu numele *Valea Satului* sau *Corcodelul*, reprezentată în harta rusă ca un cătun cu 5—20 de locuitori *(Carnodel)*. Satul este însă mai vechi, din secolul XVIII, un cătun al Ciocîrleştilor. Sînt menţionaţi un Postolache Corcodel, în 1691 [108], şi un Ştefan Corcodel, în 1708 [109]. Într-o vidomostie din 1839 [110] se consemnează încă aceeaşi sinonimie : „Valea Satului a Golii ce să poriclește şi Corcodelu".

1.2.3. **Poiana Ciocîrleştilor sau Huţupeni** este un trup al moşiei Ciocîrleşti.

În 1708 [111], vornicul Iordache Ruset cumpăra 47 delniţe de fînaţ din Poiana cea Mare a Ciocîrleştilor. Aici avea o parte şi mănăstirea Bîrnova. Între 1809—1819 [112], are loc un proces între mănăstirea Bîrnova, mănăstirea Golia şi Ioniţă Zurzachi, pentru o bucată de loc din Poiana cea Mare a Ciocîrleştilor. Trupul de moşie cu numele *Poiana Ciocîrleşti* sau *Grajdurile* (sic !), al postelnicului Ştefan Scîntee, era hotărît şi delimitat de partea din Grajduri a lui Aurel Răşcanu în 1862 [113], cînd se menţionează şi hotarele despre Huţupeni, pîrîul Huţupenii, adică pîrîul Valea Satului. În planul din 1880 [114] al moşiei Grajduri se reprezintă hotarul acestei moşii cu partea din Ciocîrleşti denumită Huţupeni, de fapt o parte din Poiana cea Mare a Ciocîrleştilor, „de la marginea despre miazănoapte a moşiei Valea Satului" [115].

[99] *Ib.*, f. 148—149.
[100] Sînt litigii cu părţile mănăstirii Bîrnova din Ciocîrleşti — Valea Satului şi din Scînteia
[101] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/27, 32.
[102] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 13, f. 102.
[103] V. nota 72.
[104] V.: nota 75.
[105] V. nota 91.
[106] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 42, 92.
[107] Arh. St. Iaşi, Tr. 644, op. 708, nr. 267, tom. II, f. 3r, Tr. 885, op. 1011, nr. 143, f. 4v.
[108] *Ib.*, Anaforale, cond. 7, III, f. 144v.
[109] *CDM*, V, nr. 815, 845.
[110] Arh. St. Iaşi, Tr. 966, op. 1111, dos. 394, f. 10r.
[111] V. nota 109.
[112] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 7, III, f. 139—154, cond. 96, f. 110—114.
[113] *Ib.*, Doc., 659/52.
[114] Arh. St. Bucureşti, Hotărnicii, jud. Vaslui, nr. 2. În planul din 1888 al moşiei Ciocîrleşti (v. nota 75), se indică, eronat, partea propriu-zisă a satului actual Ciocîrleşti cu numele de *Huţupeni*. V. şi Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, dos. 71/1890.
[115] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, dos. 47/1866, f. 6r.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poiana Ciocîrleştilor sau *Huţupenii* este un cătun format în secolul XVIII, cartat în harta din 1781 [116] a lui Iacob Adam cu numele *Girla paiana*. În 1831 [117], Poiana Ciocîrleştilor era cătun al satului Ciocîrleşti. Cu numele *Huţupeni* cătunul este consemnat din 1839 [118]. În 1865 [119], Huţupenii sînt sat în com. Valea Satului. În 1889, Huţupenii erau o „cătună, numită astfel de la porecla ce da locuitorii proprietarilor străini" [120]. Atestată şi în indicatoarele din 1887, 1896 şi în 1905 [121], localitatea nu mai apare în recensămîntul din 1912, fiind înglobată în Valea Satului. Numele familiei *Huţupanu* se înregistrează astăzi în Valea Satului (Anchetă).

Văiuga a fost un cătun de 2 gospodării, care plăteau birul la Ciocîrleştii lui Andronache Hristodor în 1835, cînd Secretariatul de Stat cerea Departamentului Dinlăuntru să-l desfiinţeze [122]. Cu probabilitate, cătunul va fi fost în văiuga Rătuşca.

FILOSOFII

Satul lui Moişă Filosofu, întărit în 1423 martie 31 lui Oană Popşa şi fratelui său (v. *Sîrbii*), deşi vechi, nu avea la această dată un nume propriu. S-a presupus că numele cărturarului ar indica o origine bogomilică [123]. Este posibilă şi aici, ca şi la Sîrbi, o colonizare bulgară. În 1462 octombrie 8, Ştefan cel Mare întăreşte lui Nicoară Sîrbescul satul „unde a fost Moişă Filosofu", cumpărat cu 60 de zloţi de la Ilca, fiica lui Popşa, şi de la Danciul şi Maruşca, fiii lui Moişă [124]. Cumpărătorul era, desigur, rudă cu vînzătorii. Din acest moment urmaşii lui Oană Popşa şi ai lui Moişă Filosofu nu mai au nici un drept de proprietate asupra moşiei, dar, fiindcă uricul din 1423 a rămas la ei (în 1495 era la Sima Gureş), moşia Sîrbii, cu Ciocîrleştii, a putut fi numită şi *Filosofii*, fapt ce produce confuzii, evidenţiate şi în judecăţile din secolul XIX.

Moşia lui Moişă Filosofu a fost moştenită de urmaşii lui Nicoară Sîrbescul, dintre care unii sînt, în secolul XVII, răzeşi la Scînteia. De aceea această moşie era considerată trup al moşiei Scînteia, peste Rebricea, la apus. În 1628 noiembrie 12, două femei, mătuşă şi nepoată, vînd cu 450 taleri mănăstirii Bîrnova ocina şi dedina lor „jumătate din satul Scînteia, care se cheamă Filosofii" şi jumătate din trei poieni [125]. Vînzătoarele se ştiu răsstrănepoate ale lui Duma Negru, care nu a avut acest sat, iar uricul era acela de la Ştefan cel Mare, deci din 1462. În actul de întărire a vînzării nu mai apare numele *Filosofii*, ci doar

[116] Biblioteca Acad., H 1560 CXLI 76.

[117] Arh. St. Iaşi, Tr. 885, op. 1011, nr. 143, f. 6v—7r; *ib.*, Tr. 644, op. 708, nr. 267, tom. II, f. 5r: Poiana Ciocîrleştilor de la Grajduri (sic !).

[118] *Ib.*, Tr. 966, op. 1111, dos. 394, f. 9v.

[119] *Indicele comunelor Românici*, Bucureşti, 1865, p. 95.

[120] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 203.

[121] Aurel N. Ghinea, *40 de ani de administrare a judeţului Vaslui*, Bucureşti, 1906, p. 203.

[122] Arh. St. Iaşi, Tr. 696, op. 772, nr. 1156, f. 4r.

[123] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, 1931, p. 159.

[124] *DRH*, II, p. 161.

[125] *DRH*, XIX, p. 586.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scînteia [126]. Moşia Filosofi este menţionată mai tîrziu, în hotarnica din 1709 ianuarie 26 a Ciocîrleştilor : „iar despre Filosofi este hotar Moina“ [127]. Jumătatea moşiei Filosofi, a mănăstirii Bîrnova, a format un singur trup de moşie cu moşia Ostăşeştii sau Birceştii, cumpărată în acelaşi an, 1628. Situaţia este greşit înţeleasă de boierii hotarnici în 1818, cînd se considera că „mai înainte această sălişte s-au numit satul Filosofului, apoi această sălişte s-au numit din vechime Ostăşeşti sau Birceşti“ [128]. În realitate, Ostăşeştii (Birceştii) sînt un alt sat (v. *infra*). Şi în 1847 se consemnează aceeaşi sinonimie eronată : „Berceştii i Ostăşeştii ce acum să numeşte Filosofi şi Scînteia“ [129]. Numele moşiei s-a conservat în toponimele *Dealul Filosofului* [130], *Dealul Filosoful* [131], „Filosohi, Filosoci, Socii“ [132], astăzi *Dealul Socii* (Anchetă), prin etimologie populară. Planuri de la începutul secolului XIX [133], din 1888 şi 1891 [134], coroborate cu documentele istorice permit delimitarea jumătăţii moşiei Filosofi a Bîrnovei între pîraiele Moina (Răţuşca) şi Căuiasca.

Cealaltă jumătate a moşiei, răzăşească încă din secolul XVI şi nevîndută, probabil dintre pîraiele Răţuşca şi Ciocîrleşti, a devenit parte neştiută a moşiei Ciocîrleşti.

Satul lui Moişă Filosofu (1423) va fi dispărut încă din secolul XV. Aşezarea poate fi localizată, cu inventar arheologic din secolele XIV—XV [135], pe pîrîul Răţuşca, în spatele gării Scînteia.

OSTĂŞEŞTII sau BIRCEŞTII

În 1494 februarie 25, Dragotă, fiul lui Ivan Pietrescul, nepotul lui Iaţco Piatră, vinde dreapta sa ocină „un sat pe Răbrice, anume Ostăşeştii, unde a fost Negra“ [136]. Satul este vechi, cu hotare din veac, stăpînit în prima jumătate a secolului XV de Iaţco Piatră, care a avut uric. Negra a fost un jude sau cneaz, probabil rudă cu Duma Negru. Cumpărătoarele sînt Ana şi Marina, surorile Lupşei, care aveau atunci şi Perienii. Satul Ostăşeşti mai este menţionat apoi în 1527 martie 16, cînd Toma, fiul Marenei, vinde a treia parte din jumătate de sat, deci din partea mamei lui, unui Gîdea [137]. Moşie răzăşească din secolul XVI, Ostăşeştii nu mai sînt atestaţi pînă în 1628 noiembrie 5, cînd mănăstirea Bîrnova cumpără patru din cinci părţi din „siliştea Birceşti, care se numeşte Ostăşeştii, unde a fost Negrul, cu moară pe pîrîul Răbrice“ [138]. Vînzătorii sînt 12 răzeşi, strănepoţi ai Anei şi Marinei, care dau mănăstirii şi uricul din 1494. A cincea parte, nevîndută, ajunge, prin moş-

[126] *Ib.*, p. 587.
[127] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/5.
[128] *Ib.*, IV/29.
[129] Arh. St. Iaşi, Tr. 1785, op. 2045, nr. 472, f. 269.
[130] V. nota 128.
[131] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 81—82.
[132] Gh. Ghibănescu, *lucr. cit.*, I, p. 25. Capul Socilor este menţionat într-un doc. de la sfîrşitul sec. XVII, datat greşit 7259, Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/6.
[133] V. nota 72.
[134] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 666, 804.
[135] V. Chirica, M. Tanasachi, *op. cit.*, II, p. 360.
[136] *DRH*, III, p. 271.
[137] *DIR*, XVI, 1, p. 241—242.
[138] *DRH*, XIX, p. 564—565 şi 562—564. Întărirea cumpărăturii, în 1635 şi 1636. Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/7, 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tenire, în proprietatea familiilor Băisan, Jora şi Cuza, în secolele XVII—XIX [139]. Mănăstirea Bîrnova uneşte într-un singur trup de moşie cumpărăturile din Bîrceşti şi Filosofi. Cu prilejul judecăţilor dintre Bîrnova şi răzeşii de Ciocîrleşti şi Căuieşti, din anii 1817—1858, se menţionează că partea de peste Căuiasca din jos, „se numeşte pînă astăzi Bîrceşti", dar se identifică inexact Bîrceştii cu satul Filosofului, „dovadă că pînă în ziua de astăzi dealul se numeşte dealul Filosofului" [140]. Moşia Ostăşeşti (Bîrceşti) a fost la S de pîrîul Căuiasca. Sub numele de *Scînteia-Filosofi* moşia Ostăşeşti (Bîrceşti) şi jumătate din Filosofi, ale mănăstirii Bîrnova, au devenit proprietate a statului după 1863.

Satul din 1494 era siliştе în 1628. Etimonul oiconimului, *Ostaş*, propus de M. Costăchescu [141], este probabil. Varianta *Ostăpşeşti* [142] şi top. *Ostăpceni* [143] nu justifică o derivare din antroponimul *Ostapco*, atestat în secolul XV [144]. *Bîrceştii* < antrop, *Bîrcea, Bercea*, atestate în secolul XVII [145]; cf. *Berceştii* [146], *Bercioaia, Berceni, Berca* [147], *Berciu* [148].

Astăzi oiconimele sînt necunoscute în zonă.

MÎNDREA sau SCÎNTEIA

În 1436 mai 5 [149] se întăreşte lui Duma Negru satul „unde a fost Mîndrea", ca ocină şi pentru vislujenie. În 1462 octombrie 8, Nicoară Sîrbescul primea mai multe sate de pe Rebricea, printre care satul „unde a fost curtea lui Duma Negru" [150]. Este probabil că, în satul lui Mîndrea, Duma Negru şi-a făcut o curte, într-o poziţie favorabilă pentru controlul unui domeniu feudal. Mare boier, în sfatul domnesc între 1428—1442, Duma Negru stăpînea satele lui Oană Sinescu (Bodeştii), Boris (Boroseştii), Mîndrea, probabil şi Ţibăneştii, Grecii şi Drăgeştii, moştenite de Nicoară Sîrbescul, nepot sau ginere. O fiică, Armanca, a moştenit satul lui Oană Sinescul. Cetatea din apropiere, de la Muncel, va fi fost un loc de refugiu în momente de primejdie. Este posibilă o înrudire a lui Duma Negru cu un Negra, jude de la începutul secolului XV, de la Ostăşeşti.

Nu ştim cum se va fi numit satul lui Mîndrea, al urmaşilor lui Nicoară Sîrbescul, răzeşi în secolul XVI, care păstrau uricul din 1436, pînă cînd neamul Scînteieştilor va impune un alt nume aşezării, pe

---

[139] Gh. Ghibănescu, *lucr. cit.*, VII, p. 270, 298; Acte C. Cihodaru, nr. 46.
[140] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/29.
[141] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, 1933, p. 185. Nu poate fi însă nici o legătură între *Ostăşeşti* şi lupta din 1475 cu turcii. Antroponimul *Ostaş*, atestat abia în 1593, în Maramureş, *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 205, era probabil şi în Moldova, în veacul al XV-lea.
[142] *CDM*, II, nr. 1147. Este o greşeală în copia ispisocului din 1636 aprilie 5.
[143] Numele unui sat din sec. XVI, *DIR*, XVI, 1, p. 193; 4, p. 256.
[144] *DRH*, I, II, III, Indici de nume.
[145] *DRH*, XIX, XXII, Indici de nume.
[146] Varianta *Bercești* este mai frecventă în documentele din sec. XVIII—XIX.
[147] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 499.
[148] N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, 1963, p. 200, Al. Graur, *Nume de persoane*, 1965, p. 63.
[149] *DRH*, I, p. 206.
[150] *DRH*, II, p. 161.
[151] *DIR*, XVII, 2, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la sfîrşitul secolului XVI. În 7116 < 1607 decembrie 9 — 1608 august 31 >, se întăreşte vînzarea a „două părţi de ocină, din a patra parte de sat, unde a fost Mîndrea, care ace moşii să numească Scînteeşti pe Răbrice“ [151] ale lui Toader Scîntei diac şi ale fratelui său Mihail, feciorii lui Scînteie cel bătrîn, nepoţi lui Duma Negru. Cumpărătorul este Irimia Băisanul uricar, care mai cumpără o ocină din a patra parte a moşiei de la Drăghina, sora celor de mai sus [152]. Aceste ocine vor fi moştenite de urmaşii lui Băisan din familiile Jora şi Cuza. În 1721 februarie 15 [153] a patra parte din Scînteia era a Saftei Cuza, iar în 1801 [154] a lui Arghir Cuza, care avea suretul ispisocului din 7116.

Celelalte trei părţi ale moşiei au rămas în stăpînirea altor răzeşi, nepoţi ai lui Scînteie cel bătrîn, pînă în 1628 [155], cînd vînd mănăstirii Bîrnova jumătate din întreaga moşie, cu jumătate din poienile Condrata, Cocoara şi Poiana cu Cetate, moştenite tot de la Nicoară Sîrbescul. Moşia se împărţise mai întîi în două (partea de sus şi de jos), apoi în patru, probabil în timpul lui Petru Şchiopul voievod de la care răzeşii aveau ispisoace de pîră şi împărţire. Rămîne altor răzeşi, după 1628, un sfert din moşia Scînteia. Răzeşi sînt menţionaţi şi în secolul XVIII [156]. Pe partea mănăstirii Bîrnova sînt vecini care cosesc, seceră, fac podvezi. Mănăstirii i se întăresc drepturile asupra veniturilor moşiei [157], se fac cercetări [158] pentru hotarele cu Ciocîrleştii, Bodeştii, Boroseştii, Dămăcuşenii. Mănăstirea fiind închinată Sf. Mormînt, înainte de 1835 [159], jumătate din moşia Scînteia va fi secularizată în 1863. Pe proprietatea statului se vor face împroprietăriri şi vînzări.

În secolul XIX, numele *Scînteia* va desemna uneori şi proprietăţile Bîrnovei de la Bîrceşti, Filosofi şi Valea Satului.

Vechiul sat al lui Mîndrea (1436), numit *Scînteia* din secolul XVII [160], poate fi localizat în perimetrul aşezării actuale. Inventar arheologic din secolele X—XII, XV—XVI şi XVII—XVIII [161], o veche biserică a cărei fundaţie a fost de curînd degajată, biserica actuală, datînd din secolul XVII [162], documentează o mare continuitate a satului.

---

[152] *DIR*, XVII, 4, p. 150.

[153] Gh. Ghibănescu, *lucr. cit.*, VII, p. 270.

[154] *Ib.*, însemnare pe verso doc. din 7116.

[155] *DRH*, XIX, p. 611—612 şi 619—620 ; *ib.*, XXII, p. 258, răzeşi din Scînteia în 1634. Judecată între răzeşi, în 1644, Gh. Ghibănescu, *lucr. cit.*, III, p. 81, 85.

[156] Răzeşii Ţugulea, Toader Rohotescu, Bere, Cloşcă, Axinte sînt martori sau vînzători de ocine în satele vecine, iar familia Ursu a dat mai mulţi preoţi la biserica domnească din Scînteia.

[157] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/1, 4, 8 ; IV/17 ; Mss. 646, f. 30 ; Mănăstirea Sf. Sava, XXXIV/24.

[158] *Ib.*, Mănăstirea Bîrnova, IV/2, 3, 6, 12—20, 24—26, 36 (plan) ; Mss. 646, f. 22.

[159] *Ib.*, fond. cit., IV/35, 36 ; Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 81, f. 166r—168v.

[160] *DIR*, XVII, 3, p. 42, doc. din 1611 decembrie 9 — 1615 noiembrie sau 1621 septembrie — 1623 august ; XVII, 4, p. 12, doc. din (1616 iulie 26) („la Scînteé“) ; XVII, 5, p. 284, doc. din 1624 aprilie 6.

[161] V. Chirica, M. Tanasachi, *op. cit.*, II, p. 362, punctele LXVI.1.E,G.

[162] Biserica este o ctitorie a lui Vasile Lupu, ante 1636. În 1646 septembrie 18 este menţionat popa Ursul de la „biserica domniei mele din Scînteia“, Arh. St. Iaşi, Doc., 425/21. Tradiţia locală atribuie construcţia lui Ştefan cel Mare : „aici este biserica de piatră a domnului Ştefan voevod celui viteaz“, Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/29 (anafora din 1818 ianuarie 25) ; C. Chirită, *op. cit.*, p. 165—166. Este posibil ca vechea biserică să dateze din sec. XV, dar nu se poate documenta o ctitorie a lui Ştefan cel Mare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relaţiile călătorilor străini care trec în secolul XVII prin Scînteia oferă informaţii detaliate despre evoluţia localităţii. În 1622 [163], Scînteia era „loc de adăpost al tîlharilor" din marea pădure de fag (Bucovina) de pe Bordea, în 1636 [164], era sat mare, cu oameni gospodari, cu biserică nouă, frumoasă, de zid. În 1653 [165], Paul de Alep descrie aşezarea ca „un tîrg mic", cu biserică şi conac de poştă binecunoscut. Scînteia era şi în 1659 [166] un orăşel, în 1677—1678 [167] un sat mare cît un orăşel, iar Miron Costin, în *Poema polonă*, consemnează orăşelul Scînteia [168]. În 1700 [169] însă, Scînteia era un sat pustiu, cu o biserică pustie, cu trei bordeie şi un conac (de poştă) pustiu. Satul se repopulează peste cîteva decenii în legătură cu poşta atestată în secolul XVIII, începînd din 1742. În 1774 [170], la Scînteia erau recenzaţi 90 liuzi dintre care 85 poştaşi (7 locuind la Şcheia). În secolul XIX satul este încă mic, cu puţini birnici, bejenari şi slugi boiereşti [171].

Poşta Scînteia era, desigur, în secolul XVII şi în prima jumătate a secolului XVIII, în vatra satului Scînteia. După organizarea serviciului poştal, începînd din 1742, la Scînteia este un căpitan de menzil, se ordonă construirea unui grajd, se fac cheltuieli de aprovizionare şi întreţinere [172]. Persoane importante şi diverşi călători trec pe aici [173]. În a doua jumătate a secolului XVIII, drumul mare de la Iaşi la Vaslui nu mai trecea prin Scînteia [174]. Coborînd pe Drumul Doamnei, călătorii traversau pe un pod de piatră [175] pîrîul Rebricea, pe teritoriul satului de astăzi Lunca-Rateş, şi urmau drumul mare pe itinerariul şoselei actuale. Acest traseu a impus mutarea poştei pe moşia Ciocîrleşti. La gura pîrîului Răţuşca erau odaia de menzelgii şi o crîşmă [176]. Lîngă pod era în 1820 [177] cotuna de la Poşta Scînteia, cu 9 surugii şi 2 scutiţi. În

[163] *Călători străini despre Ţările Române*, IV, 1972, p. 502. Despre bucovină, în 1632, *ib.*, V, 1973, p. 22.

[164] *Ib.*, V, p. 117. Menţiuni din 1640, 1641, 1652, p. 155, 159, 170, 173, 488.

[165] *Ib.*, VI, 1976, p. 30, 103.

[166] *Ib.*, VI, p. 463, 464, 472, 477, 732. Evlia Celebi confundă adesea locurile, astfel încît o descriere a Scînteii se referă probabil la Tîrgul Ocna (p. 463).

[167] *Ib.*, VII, 1980, p. 356.

[168] Miron Costin, *Opere*, 1958, p. 391.

[169] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Ţările Române*, 1930, p. 96, 106, 109, 117.

[170] *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 1, p. 223—224, 240.

[171] *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, p. 74 (15 liuzi); Arh. St. Iaşi, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 215v—216r (Catagrafia din 1820, 49 liude dintre care 16 erau bejenari); în 1845, era sat de starea a doua, sub 50 de locuitori, *FOS*, 1845, ad. 1—2, p. 9.

[172] *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediţie de Corneliu Istrati, I, 1985, p. 268, 277; Gh. Ghibănescu, *lucr. cit.*, XV, p. 193, 195; N. Iorga, *Studii şi documente*, XIX, p. 104, 113; Arh. St. Iaşi, Doc., 499/8.

[173] V. notele 7, 8 şi *Condica lui Constantin Mavrocordat*, I, p. 160, 266; Le Comte D'Hauterive, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie*, Bucureşti, 1902, p. 328; Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, 1947, p. 208.

[174] Harta Bawr (1774), harta rusă (1830), datate după anul lucrărilor cartografice, nu al publicării hărţilor.

[175] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 165—166, „Podul înalt", în relaţie fantezistă cu lupta de la Vaslui, din 1475.

[176] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 1033/235 şi Mănăstirea Bîrnova, IV/37 (planuri).

[177] Arh. St. Iaşi, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 165v, 223v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1831 [178], la Poşta Eşului (Scînteii) erau 28 de lăturaşi şi surugii, dintre care 14 locuind „peste Cucoara" (v. *Lunca*).

Poşta s-a desfiinţat o dată cu intrarea în funcţiune a căii ferate Iaşi—Vaslui (1892).

Scînteia Nouă este un sat de împroprietărire, din 1881—1882, pe moşia statului, fostă a Bîrnovei. În planul din 1882 [179] sînt reprezentate 37 de parcele, de cîte 3 fălci, date locuitorilor, conform legii rurale. Primele locuinţe vor fi apărut aici imediat după împroprietărire. În 1921 [180], la Scînteia Nouă erau 23 capi de familie. În 1941 [181], cătunul Scînteia Nouă este inclus în Scînteia.

Cîrpa este un cătun al Scînteii, consemnat oficial numai în 1924 [181 bis], format după 1889, cînd, prin lege, se vînd loturi de 5 ha de pe moşia statului Scînteia-Filosofi (sic !) [182] unor locuitori din Căuieşti şi din alte sate. Cumpără loturi familiile Cocuţă, Gheţîu, Simota, Guler, Rotaru, Gavril ş.a. [183]. Oiconimul este o poreclă, cf. satele *Cîrpa, Cîrpiţi*, în jud. Iaşi, Vaslui, Caraş-Severin [184].

GRECII ŞI DRĂGEŞTII

La 8 octombrie 1462 se întăresc lui Nicoară Sîrbescul ocinile lui drepte, satele „unde a fost curtea lui Duma Negru, şi, mai sus, unde au fost grecii luĭ Duma Negru, şi, mai sus, Drăgeştii..." [185]. Satele sînt vechi, cu hotare din veac, şi sînt moştenite, probabil, de la Duma Negru, deşi nu apar între satele acestuia, menţionate în 1436 mai 5 [186]. Localizarea moşiilor este posibilă prin indicaţia topografică (mai sus de curtea lui Duma Negru, deci de Scînteia) şi prin analiza documentelor ulterioare.

La sfîrşitul secolului XVI, Drăgeştii şi Grecii au fost sate ale Magdei, fiica spătarului Drulea, după un uric de împărţeală de la Ştefan cel Mare. Nepoţii şi strănepoţii acesteia vînd siliştile Drăgeşti şi Greci, „ce sînt din sus de Scîntee supt bucovina cu poeni de fîneţe în bucovina şi cu loc de moară pe pîrîul satului", cu 700 de taleri, mănăstirii Bîrnova, la 7 noiembrie 1628 [187]. Moşiile vor fi rareori menţionate, în 1691 [188], 1692, 1693 [189], 1797 [190], astfel încît toponimele vor fi uitate, din moment ce, într-un proces din 1809, mănăstirea Bîrnova, avînd un loc în Poiana cea Mare a Ciocîrleştilor, „voia a-l face Greci şi Dră-

---

[178] Ib., Tr. 644, op. 708, nr. 267, tom II, f. 3 v—4 r; v. şi harta rusă (1830).
[179] V. nota 75.
[180] Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, Dos. 1091, f. 1.
[181] *Indicatorul localităţilor din România*, Bucureşti, 1943, p. 693.
[181 bis] *Indicator alfabetic al tuturor localităţilor (oraşe, sate şi cătune) din România*, Bucureşti, [1924].
[182] V. nota 88.
[183] Informator Dumitru Atudorei, Scînteia (1985).
[184] D. Frunzescu, *Dicţionar topografic şi statistic al României*, 1872, p. 97; I. Iordan, P. Gâştescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităţilor din România*, 1974.
[185] *DRH*, II, p. 161.
[186] *DRH*, I, p. 206.
[187] *DRH*, XIX, p. 573—574. Întărirea cumpărăturii, în 1635 şi 1636, Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/7, 9.
[188] Arh. St. Bucureşti, Mss. 646, f. 22.
[189] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV, 1, p. 229. Moşia Greci şi Drăgeşti este desemnată aici sub numele poienilor Cucoara şi Condrata.
[190] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/8, 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

geşti“ [191]. Mănăstirea va stăpîni aceste moşii, sub numele de *Scînteia*, pînă la secularizare. În 1830 [192], menţiunea „moşia Valea Satului cu Sperieţii“ atestă o confuzie între moşii diferite, dar avînd acelaşi (fost) proprietar (mănăstirea Bîrnova).

Vechile sate au devenit silişti, Grecii încă înainte de atestare (1462), Drăgeştii înainte de vînzarea din 1628. Locul satelor nu poate fi identificat. Primul sat poate fi o colonie (?) din secolul XV, cf. satul Greci de pe Siret, din acelaşi veac [193], grecii din Dărmăneşti (1430—1431) [194], *Gîrceni*, traducere slavă a numelui „greci“. Oiconimul este aşadar un etnonim, mai puţin probabil un antroponim plural cu funcţie toponimică absolută, cf. *Grecul, Greaca* (secolul XV) [195]. Pentru *Drăgeşti*, v. antrop. *Drag*, atestat în secolele XIV—XV [196].

Sperieţii, cătun de pe la sfîrşitul secolului XVIII, este atestat în harta rusă (1830) cu numele *Sparveţ*. În 1832, la Spărieţi erau 14 gospodării risipite prin rîpi şi pădure [197]. Catagrafia din 1845 indică Boroşeştii şi Valea Satului ca sate de origine ale unor locuitori din Sperieţi [198]. O poreclă a locuitorilor stă la originea oiconimului. Din 1964 satul se va numi *Pădureni* [199].

Făgeţelul, menţionat numai în 1820 [200], ca un cătun al satului Ciocîrleşti, împreună cu Poşta Scînteia şi cu Valea Satului, va fi fost o mică aşezare de pe moşia Valea Satului (Greci şi Drăgeşti), în pădurea numită şi astăzi *Făgeţel*, la S de Sperieţi.

Lingurarii sînt o mică aşezare de ţigani, pe moşia Valea Satului (fostă Greci şi Drăgeşti), consemnată în 1887 [201], reprezentată pe harta militară din 1893. Contopită cu satul Lunca (Lunca şi Lingurari, în 1931, Lunca-Lingurari, în 1932, şi Lunca sau Lingurari) [202], va fi înglobată în satul Lunca, din com. Valea Satului, în 1939 [202 bis].

CĂUIEŞTII

Prin uric din 1497 martie 18 se întăresc fiicelor lui Oană Căuia şi Toader Căuia (fraţi) ocinele lor drepte, două sate : Hăoşeştii, pe Bîrlad, şi „alt sat, pe Rebricea, anume Căueştii, unde au fost Leunteneştii“ [203]. Satele sînt vechi, cu hotare din veac. În prima jumătate a secolului XV a fost al unor juzi Leuntenești, apoi al fraţilor Căuia, care vor impune un nou nume aşezării. De altfel şi Hăoşeştii (Hăvăşeştii) se vor numi în secolul XVI tot *Căueşti* [204].

---

[191] *Ib.* IV/32.
[192] Arh. St. Bucureşti, Hotărnicii, jud. Vaslui, nr. 2.
[193] *DRH*, II, p. 177, 184 ; *DRH*, III, p. 54, 69, 142, 508.
[194] *DRH*, I. p. 145.
[195] *DRH*, I, II, III, Indici de nume.
[196] *Ib.*
[197] Arh. St. Iaşi, Tr. 629, op. 691, dos. 357/1832, f. 6 v.
[198] Arh. St. Iaşi, Tr. 1425, op. 1619, nr. 998, f. 119 v—121 r.
[199] *DECRET*, II, (1964), p. 220.
[200] Arh. St. Iaşi, Tr. 166 op. 184, nr. 13, f. 164 r ; *Făgiţăl*, f. 223 v.
[201] *IND.* (1887), p. 311.
[202] *TABLOU* (1931), p. 8190, *DEC.* (1932), p. 6600, *ENC. ROM.* II, p. 504.
[202 bis] *DEC.* (1939), p. 2372—2373.
[203] *DRH*, III, p. 397—398.
[204] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, 1933, p. 215—216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul de pe Rebricea nu mai este apoi menţionat timp de un secol şi jumătate. El a fost stăpînit de urmaşii celor din 1497, răzeşi care păstrau, în 1821, uricul, dar nu mai ştiau că sînt rude cu răzeşii din Hăvăşeşti [205]. La mijlocul secolului XVII, răzeşii de Căueşti încep să vîndă sau fac danii din ocinele lor. Primesc danii Enache, fiul lui Gavril Rotundul din Iaşi, şi un Strătulat, în 1648 [206]. Dumitraşcu, nepot Căuei, îşi zălogeşte ocina lui Gavrilaş Rătundul, în 1661 [207]. Acelaşi Gavril Rotundul clucer, cu soţia şi fiul lor Enache, cumpără părţi din Căueşti de la nepoţii lui Istrati Hrib şi ai lui Faur, în 1662 [208]. Alte vînzări şi danii datează din 1681 şi din anii următori [209], cînd o parte a moşiei devine proprietate boierească, a lui Nani uşeriul, moştenită de fiica acestuia, Catrina Brăhoaia. În 1760 aprilie 6 [210] se dădea carte de stăpînire Mariei Brăhoaia comisoaia, fata Catrinei, pe moşia Căueşti. În 1786 [211] aveau părţi în această moşie şi Irina şi Ghinia, nepoatele lui Dumitraşcu seiman, care îşi vînd ocinele, în 1790 [212], lui Arghir Cuza. Acesta mai cumpără alte părţi de la răzeşi, dar în 1796 [213] paharnicul (apoi banul) Stavăr, care avea Căueştii de Jos, baştină şi cumpărătură ale tatălui său, răscumpără toate proprietăţile lui Arghir Cuza din Căueştii de Sus şi dă ca zestre fiicei sale Elenco, măritată în 1799 [214] cu Iordache Leon, toată moşia boierească din Căueşti.

În secolul XIX, o parte a moşiei Căueşti, în continuă scădere, este încă răzeşească. În 1809 [215], răzeşi care locuiau la Mînjeşti (Cîrligătura) zălogesc partea lor comisului Iordache Leon. O hotarnică a proprietăţii acestuia se face în 1816 [215 bis]. Spătăreasa Elenco Leon, mai cumpără în 1828 [216] alte părţi de la fiii lui Ilie Doroşincul. Răzeşii se judecă între ei pentru diverse pricini de împresurare, între 1801—1823 [217]. Unii dintre ei locuiesc în cătunele Fagul şi Faurii.

Moşia boierească, a spătăresei Elenco Leon în 1845 [218], a fost moştenită de Iacovache Leon, care oferea, în anii 1854—1856 [219], moşiile

---

[205] *DRH*, III, p. 398. Însemnare pe verso ispisocului din 1497.
[206] Arh. St. Iaşi, Doc., 659/3, 4.
[207] *Ib.*, 5.
[208] *Ib.*, 6, 7.
[209] *Ib.*, 8, 13 ; 622/5.
[210] *Ib.*, 659/13.
[211] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 105/114. Neînţelegeri între răzeşi, în 1786, Th. Codrescu, *Uricarul*, VI, p. 262, Arh. St. Iaşi, Litera K/392, f. 29 v, K/372, f. 51—55.
[212] Arh. St. Iaşi, Doc., 659/16—18. Carte de stăpînire dată lui Arghir Cuza, în 1795, aprilie 9, Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 105/123.
[213] Arh. St. Iaşi, Doc., 659/19.
[214] *Ib.*, Litera L/78, f. 14 r, 42 r—v, 43 v, 44 v, 46 r. Partea vistiernicului Stavăr, în plan de la începutul sec. XIX, Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 1033/235.
[215] Arh. St. Iaşi, Doc., 659/21.
[215 bis] *Ib.*, 24.
[216] *Ib.*, 26, 27. Proces după vînzare, în 1835, *BFO*, 1835, p. 366.
[217] Arh. St. Iaşi, Doc., 659/28 ; Litera L/78, f. 44 v.
[218] *FOS*, 1845, ad. 15—16, p. 79, 82.
[219] Arh. St. Iaşi, Tr. 1785, op. 2035, nr. 1520.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale Şcheia şi Căueşti spre vînzare. Din 1856 [220] noul proprietar este Dimitrie Luca. În 1871 [221] se consemna încă o dublă proprietate : Căueştii-Răzeşi şi Căueştii lui Leon (de fapt împărţirea satului). În 1859—1860 [222], partea de sat de pe moşia boierească se numea *Căueştii Lucăi.*

Fagul este o parte a moşiei răzeşilor din Căuieşti, a lui Bîrzu, ginerele lui Lupaşcu Covrig, în 1775 [223]. Aici s-a format în secolul XVIII un cătun, menţionat în 1803 [224], cu 47 liuzi ai comisului Iordache Leon (împreună cu Faurii). În 1816 [225], Fagul i Faurii apar ca moşie răzeşească, cu scutelnici ai lui Alecu Iancu Leon şi ai lui Iordache Leon. În 1831 [226], Căueştii, Fagul şi Faurii sînt recenzaţi cu 85 locuitori ai spătăresei Elenco Leon. Pe harta rusă (1830) Fagu este situat la S de satul actual Căuieşti. Cătunul dispare pe la mijlocul secolului XIX [227]. În 1889 se consemna „dealul Fagului, unde se zice că din vechime a fost un sat numit Fagul“ [228].

Faurii sînt un cătun din secolul XVIII, într-o poiană a răzeşilor descendenţi dintr-un bătrîn Faur din secolele XVI—XVII, atestat în 1662 [229] (Gavril Veliţa şi Damian, nepoţii lui Faur din Căuieşti). Poiana Faurii este menţionată în 1778 [230]. Într-un plan de la începutul secolului XIX [231], Poiana Faurului se arată la izvoarele pîrîului Căuiasca, Aici este astăzi Movila lui Faur. Cătunul a dispărut după 1864, cînd se formează o nouă vatră a satului Căuieşti.

Ocoalele este un cătun al Căuieştilor, nelocalizat, menţionat numai într-o vidomostie din 1839 [232]. Aşezarea a fost probabil o odaie (cîşlă) temporară pe moşia Căuieşti.

MUNCEI (MUNCELUL)

În 1462 octombrie 8 [233] se întăreşte lui Nicoară Sîrbescul ocina lui moştenită de la Duma Negru, „Muncei, unde a fost cetatea lui Duma Negru“, desigur o moşie, pe un muncel, în marea pădure de fag, mai tîrziu a Boroseştilor, cu o poiană în care a existat în prima jumătate a secolului XV o cetate feudală. În 1503 octombrie 7 [234], Poiana Cetăţelii este menţionată în hotar cu satele mănăstirii Dobrovăţ, ca poiană, vîn-

---

[220] *Ib.*, nr. 2384, pentru stabilirea hotarelor moşiei despre Pojorăştii lui Alecu Ciurea, în 1857. Plan din 1860, *ib.*, Doc., 659/51, pentru această hotarnică şi *ib.*, 36, 39, 40, 41, 46 sqq pentru pricini de împresurare cu moşia Valea Satului, în 1859. Pentru alte hotare cu vecinii, *ib.*, Hărţi şi planuri, nr. 666, din 1888, nr. 804, din 1891 ; nr. 1110, din 1927, nr. 2321, 2352, din 1924, nr. 2345, 2347, 2348, din 1932, pentru diverse exproprieri.

[221] D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 103.

[222] *Din lucrările statistice ale Moldovei*, Iaşi, 1862, p. 168.

[223] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 13, *f.* 105r.

[224] Th. Codrescu, *Uricarul*, VII, p. 372.

[225] *Condica visteriei...*, p. 77.

[226] Arh. St. Iaşi, Tr. 885, op. 1011, nr. 143, f. 7 v—9 r.

[227] Într-o listă de sate, de la mijlocul sec. XIX, se mai consemnau Căueştii şi Fagu Faurii (sic !). Arh. St. Iaşi, Doc. 416/312.

[228] C. Chiriţă, *op cit.*, p. 122.

[229] Arh. St. Iaşi, Doc., 659/7.

[230] *Ib.*, Anaforale, cond. 7, III, f. 148 v.

[231] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/37.

[232] Arh. St. Iaşi, Tr. 966, op. 1111, nr. 394, f. 9 v.

[233] *DRH*, II, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dută în 1628 [235] de către urmaşii lui Duma Negru mănăstirii Bîrnova, împreună cu alte poieni de pe fosta moşie Muncel. Documente ulterioare menţionează Poiana cu (de la) Cetate [236]. O mică parte a moşiei Muncel, cu cetatea lui Duma Negru, a intrat în componenţa moşiei Ruleni-Protopopeşti [237], iar cea mai mare parte a fost înglobată, încă din secolul XV în moşia Boroseşti. Toponimul *Muncel* s-a diferenţiat şi denumeşte mai tîrziu doar o poiană, localizată într-un plan din 1845 [238] la N de satul Boroseşti, unde s-a construit în secolul XVIII schitul lui Manolache Costache.

ŢIBĂNEŞTII sau ALBEŞTII (?)

Unica menţiune a moşiei Ţibăneşti, cu hotare din veac, se află în uricul de întărire a proprietăţilor moştenite de Nicoară Sîrbescul de la Duma Negru (1462, v. *supra*). Coroborarea documentelor satelor din zonă impune înglobarea moşiei Ţibăneşti în moşia Boroseşti şi identificarea ei foarte probabilă cu moşia Albeşti.

Prima atestare a Albeştilor datează din 1634 iulie 7 [239], cînd un Sanson din Albeşti cerceta o pricină la Tatomireşti. Satul este mai vechi, fiindcă în 1648 [240], cînd încep vînzările ocinilor răzeşeşti, moşia umbla pe trei bătrîni. În secolul XVII, răzeşii ştiau că Albeştii şi Boroseştii „s-au fost fraţi" [241], adică aveau aceiaşi ascendenţi în secolele XV—XVI.

Primul vînzător din moşia Albeşti este Dumitraşcu sin Andrei biv armaş, nepotul lui Ilea şetrarul. În a doua jumătate a secolului XVII, Andronic, fost mare postelnic, şi soţia sa Ana cumpără întreaga moşie [242], întărită postelnicesei la 9 august 1663 [243] şi stăpînită apoi de ginerele acesteia, Miha neguţătorul din Iaşi [244], care cumpără şi părţi din Boroseşti. Un cumpărător este şi Mîrza neguţătorul, care are, în urma înţelegerii cu fratele său Miha, jumătate din poienile Cocoara, Muncel, Măstacăn de la Cetate, în 1685 [245]. Fosta moşie Albeşti (Ţibăneşti ?) va deveni trup al moşiei Boroseşti sub stăpînirea urmaşilor celor doi negustori, în secolul XVIII. Albeştii se învecinau cu moşiile Focşeşti, Tufeşti, Bodeşti şi Scînteia [246], erau aşadar în partea de S a actualei moşii Boroseşti, pe pîraiele Mîrzoaei şi Plopului (sau Ionaşcului) [247].

---

[234] *DRH*, III, p. 529.
[235] *DRH*, XIX, p. 586, 587, 611—612, 619—620.
[236] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace...*, IV, 1, p. 61 (din 1682), p. 99(din 1685) ; IV, 2, p. 15 (din 1693).
[237] Arh. St. Iaşi. Epitropia Sf. Spiridon, pachet 39, plic 1 ; doc. nr. 20, plan al moşiei Poiana cu Cetate, din 1863 ; *ib.*, Doc., 750/65 şi 821/88, din 1865 şi 1856, cînd moşia era proprietatea soţilor Costache şi Smaranda Neculau.
[238] Arh. St. Iaşi, Epitropia..., 39/87.
[239] *DRH*, XXII, p. 198.
[240] Arh. St. Iaşi, fond cit., 39/21. Documente din acest fond au fost publicate de Gh. Ghibănescu în *Ispisoace...*, III, 1, 2, IV, 1, 2.
[241] *Ib.*, 39/48 (doc. din 1685).
[242] *Ib.*, 22—26, 28, 29, 31 (spiţa postelnicului Andronache).
[243] *Ib.*, 30.
[244] *Ib.*, 42, 44, 45.
[245] *Ib.*, 48. Confirmări din anii următori, 49—51.
[246] *Ib.*, 23, 24, 28, 37, 63, 88.
[247] *Ib.*, 103 (plan din 1869) şi 91 (plan din 1891).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Identitatea moşiilor Ţibăneşti şi Albeşti fiind doar probabilă, cu atît mai puţin se poate documenta o continuitate a satelor cu aceste nume. Satul Albeşti, existent în 1634, siliştе în 1691 [248], nu poate fi localizat pe actualul teritoriu al satului Boroseşti, în lipsa materialului arheologic.

Este probabilă o relaţie de înrudire între Duma Negru şi Ţiban, cunoscutul boier din 1399—1401 [249], stăpînul satului Ţibăneşti de pe Crasna (Ţibăneştii Buhlii) şi strămoşul proprietarilor de la Ţibăneşti şi Ţibana, de pe Şacovăţ. Un Albu, desigur un bătrîn din secolele XV—XVI, nu poate fi identificat.

BOROSEŞTII

Uricul de la Ilie şi Ştefani voievozi, din 1436 mai 5, întăreşte lui Duma Negrul ocina şi dreptcredincioasa lui vislujenie, satele de pe Rebricea „unde a fost Oană Sinescul, şi unde a fost Boris, şi unde a fost Mîndrea“ [250], adică Bodeştii, Boroseştii şi Scînteia de mai tîrziu. Satul Boriseşti este moştenit de Nicoară Sîrbescul (uric din 1462 octombrie 8), apoi de urmaşii acestuia, răzeşi în veacul XVII, cînd obştea se descompune prin vînzări începute în 1668 [251]. Un cumpărător insistent, Miha neguţătorul, pune stăpînire, între 1670—1679 [252], pe o parte a moşiei Boroseşti, după ce cumpărase Albeştii. Toderaşcu, fiul lui Miha, şi Sandu neguţătorul, ginere, vor cumpăra în întregime Boroseştii între 1696—1710, cu o ultimă parte abia în 1728 [253]. Cei doi cumnaţi îşi împart moşia, ca moştenire şi zestre, fiecare stăpînind cîte o jumătate, în 1715 [254]. În 1730 [255], Sandu Adam şi soţia sa Safta, fiica lui Miha, vînd vărului lor Apostol Mîrza partea lor din Boroseşti, care acum era două treimi din toată moşia. În 1731 [256], Apostol Mîrza cumpără şi ultima treime de la Maria, fiica lui Miha, şi uneşte Albeştii, moştenire de la tatăl său, cu Boroseştii. În 1747 [257], moşia Boroseşti şi Albeşti va fi vîndută biv vel vornicului Manolache Costache şi va rămîne în proprietatea urmaşilor acestuia [258], pînă în 1855 : paharnicul Grigoraş Costache, fiu, postelnicul (apoi vornicul) Ioan Costache, nepot, şi Manolache Costache (Epureanu), strănepot, cunoscutul prim-ministru conservator. Acesta din urmă vinde moşia la licitaţie, în 1855 [259], vornicesei Anica Bogdan, care dă Boroseştii cu siliştele ei ca zestre fiicei sale Catinca, la căsătoria ei cu Alexandru Suţu, în 1863 [260]. Clăcaşii din Boroseşti sînt împroprietăriţi în 1865 [261] pe o parte a moşiei lui Suţu. Istoria proprietăţii la

[248] *Ib.*, 49.
[249] *DRH*, I, p. 12, 15, 17, 20 ; III, p. 88.
[250] *Ib.*, I, p. 206.
[251] Arh. St. Iaşi, fond cit., 39/21.
[252] *Ib.*, 33—35, 37, 38, 40—45.
[253] *Ib.*, 56—58, 60.
[254] *Ib.*, 60.
[255] *Ib.*, 61. În spiţa postelnicului Andronache fiica lui Miha şi soţia lui Sandu Adam este numită *Maria*.
[256] *Ib.*, 62.
[257] *Ib.*, 64.
[258] *Ib.*, 65—76, 79—83, 85, 91, 94, 95.
[259] *Ib.*, 94—96.
[260] *Ib.*, 100.
[261] *Ib.*, 101, 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Boroseşti este foarte bine documentată de acte referitoare la hotarnice, judecăţi de împresurare cu vecinii [262]. Cîteva planuri de moşie [263] clarifică toate situaţiile rezultate din documente.

Satul unde a fost Boris (1436), Boriseştii (1462), a avut o veche vatră pe dealul Leselor, la circa 300 m N de satul actual, fapt dovedit de inventar arheologic din secolele XI—XII şi XIII [264]. Cumpărăturile din a doua jumătate a secolului XVII fac din satul Boroseşti o silişte (1685) [265]. La mijlocul secolului XVIII satul nu se reînfiinţase încă în vatra actuală, unde era pădure şi o arie a mănăstirii Bîrnova [266]. În 1774 [267] la Boroseşti erau doar 9 birnici, în 1803 [268] erau 31 de liuzi, iar în 1816 [269] numai 15. Satul se măreşte prin venirea unor bejenari. În 1820 [270] sînt 89 liude dintre care 54 bejenari.

Schitul Boroseşti a fost construit în poiana Muncel de către Manolache Costache, care mai trăia în 1763, dar era mort înainte de 1777 [271]. Schitul este menţionat în 1800, 1812 [272], ante 1834 [273], în 1853, 1869 [274]. În 1889 [275] biserica schitului, de piatră, era ruinată. O mică aşezare din jurul schitului este atestată cu numele *Sat Schitu* în 1853. Case în jurul bisericii sînt reprezentate şi în planul din 1845 [276], dar nu şi în planuri din 1869, 1891 [277]. *Schitul Epureanu(lui)* este atestat în harta rusă (1830) şi în 1839 [277 bis].

Tîrguşorul Boroseşti a fost înfiinţat în poiana Boroseştilor şi Albeştilor, pe moşia vornicului Ioan Costache, prin hrisovul domnesc din 4 noiembrie 1845 [278]. Înainte de această dată se ţineau deja 10 iarmaroace pe an şi zi de tîrg o dată pe lună (Boroseştii-Tîrg se reprezintă în harta rusă din 1830), iar proprietarul făcuse şi un rateş, atestat în 1835 [279], desigur în legătură cu Poşta Scînteii [279 bis]. Localitatea numită *Tîrguşorul Boroseşti, Boroseşti* în 1859—1860 [280], cu 215 locuitori, *Rateşul Epureanu* sau *Boroseşti-Tîrg*, în 1889 [281], cu 101 locuitori, *Ratoşu Epureanului* în 1890 [282], cînd avea han, sinagogă şi două rînduri de

---

[262] *Ib.*, 52—55, 96, 112—118.
[263] *Ib.*, 87 (plan din 1845), 93 (1853), 101 (1865), 103 (1869), 111 (1891).
[264] V. Chirica, M. Tanasachi, *op. cit.*, II, p. 362—363.
[265] Arh. St. Iaşi, fond cit., 39/48.
[266] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/21.
[267] *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 2, p.224.
[268] Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 369.
[269] *Condica visteriei...*, p. 73.
[270] Arh. St. Iaşi, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 179 r—180 v.
[271] Gh. Ghibănescu, *Surete...*, XXV, p. 73.
[272] Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, 39/71, 78.
[273] Th. Codrescu, lucr. cit., VIII, p. 232.
[274] Arh. St. Iaşi, fond cit., 93, 103.
[275] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 28.
[276] Arh. St. Iaşi, fond cit., 87.
[277] *Ib.*, 103, 111 ; Hărţi şi planuri, nr. 566 (din 1882).
[277 bis] Arh. St. Iaşi, Tr. 966, op. 1111, dos. 394, f. 4 r.
[278] *Ib.*, Epitropia Sf. Spiridon, 39/89 (original şi copie). Ciorna hrisovului, în *DER*, II, 1960, p. 329—330.
[279] *BFO*, 1835, p. 586. În 1820, la Boroseşti era un jidov orîndar. Din 1845, numeroşi evrei îşi fac dughene, iau în posesie orînzile cîrciumilor şi alte iraturi ; Arh. St. Iaşi, fond. cit., 88, 90, *DER*, II, p. 404.
[279 bis] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 155.
[280] *Din lucrările statistice ale Moldovei*, p. 112—113.
[281] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 155.
[282] Arh. St. Iaşi, fond cit., dos. 613, f. 16—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dughene, *Boroseşti-Tîrg* în 1912 [283], decade ca tîrg, în schimb se extinde ca sat, prin împroprietăriri, după 1921 [284]. Prin contopire cu o parte din satul Lunca se constituie localitatea *Lunca-Rateş*, din 1950 [285].

Originea oiconimului *Boroseşti* fiind evidentă (*Boris* > *Borisești* > *Boroseşti*, prin asimilare), rămîne instructivă pentru importanţa documentării istorice în cercetările de toponimie etimologia propusă de Gh. Ghibănescu. Necunoscînd documentele din 1436 şi 1462, istoricul a considerat că poate deriva numele *Boroseşti* din magh. *Boros, boros* „beţiv" [286], antroponim care ar putea explica oiconimul *Boroşeşti*, sat com. Suteşti, jud. Vîlcea, sau chiar numele unui sat de pe Bîrlad [286 bis], din ţinutul Tecuciului, dacă forma atestată în 1610 mai 25, *Boroşeşti*, este corectă şi nu o greşeală de tipar sau de scriere, numele *Borosești*, din 1623 mai 21, fiind, în acest caz, rezultatul unei disimilaţii.

BODEŞTII

Satul „unde a fost Oană Sinescul", de pe Rebricea, întărit în 1436 mai 5 lui Duma Negru, avea hotare din veac. Oană Sinescul a fost un jude sau un cneaz de la începutul secolului XV. Satul va fi moştenit de urmaşii lui Duma Negru. Într-un regest din anaforaua Divanului din 1 iunie 1801 [287] se menţionează un privilegiu de întăritură de la Petru voievod [Rareş] pentru Marica, fiica Armăncăi, nepoata Negrului. Fiul Măricăi, Irimia Rugină, vinde cu 200 de zloţi a patra parte din satul „unde a fost Oană Sinescul cari acum se numeşte Bodeştii" lui Giurge şi soţiei sale Mărica, în anul 7077 (1568 sept. 1 — 1569 august 31), cu ispisoc de la Bogdan voievod. În anul următor, 7078 (1570 martie 15) [288], un Nicoară, fiul Drăcinii, şi Irimie Rugină cu surorile lui Tudosia şi Titina vînd satul „unde a fost Oană Sinescu cari acum să numeşte Bodeştii" aceluiaşi Giurge Zugravul şi soţiei sale Mălina. Satul este vîndut în întregime, al doilea ispisoc întărind şi prima vînzare a unui sfert din moşie.

Menţiunile ulterioare ale Bodeştilor sînt foarte puţine. În 1731 [289] satul era al lui Dumitraşco Zavul. În 1786 o parte o stăpînea Simion Luncan, care o dă, prin schimb, lui Leon Tufescu. Se cere, la 25 mai 1786 [290], hotărnicirea moşiei, care se face curînd. O mărturie a răzeşilor, din 1797 [291], aduce unele lămuriri în privinţa proprietăţii din secolul XVIII. Leon Tufescu avea zapis pentru jumătate de moşie. Răzeşii de pe cealaltă jumătate nu aveau acte vechi şi nici spiţă de neam, nu auziseră de Giurge Zugravul, neamul lor trăgîndu-se din străbunicul Ion Hăngar.

---

[283] *Dicţionarul statistic al României...*, II, 1915, p. 984.
[284] Arh. St. Iaşi, fond cit., dos. 1091, f. 1.
[285] ÎMP. ADM. (1950), p. 285.
[286] Gh. Ghibănescu, *lucr. cit.*, XXV, p. 44.
[286 bis] *DIR*, XVII, 2, p. 295 şi XVII, 5, p. 220.
[287] G. Duzinchevici, *Regeste şi documente vechi moldoveneşti*, în „Cercetări istorice", an V—VII, 1929—1931, p. 162.
[288] *Ib.*, p. 162—163.
[289] *Ib.*, p. 163.
[290] *Ib.*, p. 164—165.
[291] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, IV/10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu se cunosc alte acte de vînzare, dar este probabil că întreaga moşie Bodeşti a fost cumpărată după 1797 de Leon Tufescu. Un plan al moşiei a fost ridicat în 1842 [292], cînd proprietar era Grigore Tufescu. În 1864 sînt cedate clăcaşilor peste 140 ha din moşia boierească. Rămîn Elenei Tufescu 363 ha, hotărnicite în 1887 [293].

Satul lui Oană Sinescul (1436), Bodeştii din 1568—1569, a existat probabil fără discontinuităţi în vatra actuală, din secolul XV şi pînă astăzi. A fost un sat mic, fapt dovedit de mărimea moşiei şi de catagrafiile din secolul XIX. Nu poate fi identificat un Bodea, din secolele XV—XVI, care va fi dat numele satului.

POJORÂŞTII

1. Pojereştii erau sat cu hotare din veac, în 1443 august 24 [294], cînd se întăreau fraţilor Moica (vornic de gloată) şi Tador (spătar), odată cu alte sate de pe Rebricea şi Rebricioara. Nu s-au păstrat documente care să consemneze evoluţia proprietăţii în secolele XV—XVII, cu excepţia unui act de întărire a cumpărăturii unei a patra părţi din jumătate de sat Pojereşti, din 1529 martie 11 [295]. Vinde Nastea, fata Dragei, sora Bratului, unui Toader şi femeii sale Drăguşa. Satul era aşadar împărţit din secolele XV—XVI.

Din hotarnica Moiceştilor, din 1709 ianuarie 12 [296], rezultă că vechea moşie Pojereşti îşi păstra numele doar pentru partea de N, în timp ce partea de S se numea *Moiceşti*.

La mijlocul secolului XVIII, Pojereştii erau sat al răzeşilor Suptirelu şi Flondor, care aveau uricul din 1529 şi vindeau cu mai multe zapise din 1741, 1751, 1752, 1753, părţi de moşie, ale căpitanului de aprozi Coste Haivas, în secolul XIX. Acesta, împreună cu Ion Adamachi şi cu fetele Ciolacului (Ciurea), avea în 1810 [297] o pricină în moşia Pojorâşti cu Radu Racoviţă şi în 1828 [298] cu alţi răzeşi. Mai stăpîneau, în prima jumătate a secolului XIX, părţi cumpărate în Pojorâşti Arghir Cuza, Hristodor Adamachi, Gheorghe Motăş, Gheorghe şi Alecu Ciurea, Teodor şi Ştefan Cazacliu [299]. Un plan din 1860 [300] reprezintă doar o parte a moşiei Pojoreşti. Pojorasca era trup al moşiei Rediu, în 1930 [300 bis].

Satul din 1443 mai exista pe la mijlocul secolului XVIII, cînd este menţionat un Toma Flondor din Pojereşti [301]. Satul se desfi-

[292] Arh. St. Iaşi, Doc., 622/93 şi *FOS*, 1842, ad. 25 şi 26, p. 97. Pricini de hotar cu Dămăcuşenii şi Scînteia, în 1843 şi 1844, Arh. St. Iaşi, Tr. 1785, op. 2035, dos. 229, f. 98, *FOS*, 1843, p. 62, 1845, ad. 15 şi 16, p. 79.

[293] Ioan Păun, *Act de hotărnicie* [a moşiei Bodeşti], f.l., [1887]; Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, dos. 67/1883.

[294] *DRH*, I, p. 341.

[295] *DIR*, XVI, 1, p. 301.

[296] Arh. St. Iaşi, Doc., 425/48.

[297] *Ib.*, 659/9—11, 22.

[298] *Ib.*, 763/24. Opis de doc. dintre 1529—1825.

[299] *Ib.*, 425/334; Tr. 1785, op. 2035, dos. 2384; Anaforale, cond. 38, f. 132 r; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 464/100; *FOS*, 1848, p. 29.

[300] Arh. St. Iaşi, Doc., 659/51; Hărţi şi planuri, nr: 804 (1891), 1127 (1930).

[300 bis] *Ib.*, Hărţi şi planuri, nr. 1127.

[301] *Ib.*, Doc., 659/9—11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înțează prin vînzările răzeșilor, care vor locui într-o parte a satului Șcheia, numită în secolul XIX *Șcheia-Pojorăști*. În prima jumătate a secolului XIX se recenzează 11 liudi, la odaia de pe moșia Pojorăști, ai căpitanului Costia Aivaz, în 1820 [302], tot 11, în 1831 [303], în cotuna Pojorăști, moșia căpitanului Coste Haivas. Satul Pojorăni se cartografiază în harta din 1833 [304], a lui P. Asachi, dar în planul din 1860 se artă doar o locuință, desigur aceeași menționată și în 1871 [305], la Pojorești.

Numele satului trebuie pus în legătură cu un Pojar, neidentificat, din secolul XV. Antroponimul *Pojar* este atestat în secolul XV [306].

Filoneasa este un cătun de pe vechea moșie Pojorăști, neconsemnat în indicatoare de localități, apărut, ca și Cîrpa (v. *supra*), la sfîrșitul secolului XIX, prin împroprietărirea familiilor Cantur, Filon, Cîșlaru, Trofin, Herțanu, Ilișanu ș.a., din Căuiești, Sasova și din alte sate. În 1924 [306 bis], teritoriul cătunului era înglobat în moșia Căuiești. Numele *Filon* este atestat în 1831 [307] la Căuiești.

2. Moicești reprezintă aproximativ jumătatea de S a moșiei Pojorăști, în secolele XVII—XVIII. Este cu totul probabil că urmașii lui pan Moica din 1443 sînt răzeșii care vînd, în 1667 februarie 3 [307 bis], un bătrîn din Moicești și Dămăcușeni. Cele două moșii erau atunci (și mai tîrziu) într-un hotar, dovadă că răzeșii aveau și un strămoș Dămăcuș. Bătrînul vîndut este răscumpărat de la clucerul Andoca de către alți răzeși și va fi din nou vîndut, prin 1708, de răzeși care locuiau la Ferești, marelui vornic Iordache Ruset. În același an se hotărau părțile lui Chiriac Hordilă din tot hotarul Moiceștilor [308]. În 1719 [309], aceste părți, 42 de pămînturi de la „silișteie la Moicești și Dămăcușiani, de peste apa Răbricii", sînt vîndute lui Costandin, ziat Andrii Trîmbiciariul. Ele vor fi moștenite de Toader Grecul beceriul, apoi de Gheorghe beceriul, care le vinde în 1809 lui Arghir Cuza. Nepoții lui Gheorghe beceriul se judecau între 1834—1841 [310] cu Iordache Cuza pentru moștenirea lor.

Proprietatea lui Iordache Roset, de 168 de pămînturi, la care se adaugă alte 82 de pămînturi din același hotar al Moiceștilor și Dămăcușenilor, este aleasă în 1708 noiembrie 20 [311]. Vecinii erau partea numită Pojorăști, Tatomirești, Rohotești, Petrești și Dămăcușenii. Moștenitorii sînt Ștefan Roset [311 bis], în 1765, Vasile Roset, Iordache Roset

---

302 *Ib.*, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 166 r.
303 *Ib.*, Tr. 885, op. 1011, nr. 143, f. 9 v—10 r.
304 *În amintirea lui Constantin Giurescu*, 1944, p. 153 și Biblioteca Acad., H 1143 C XXXVII 23.
305 D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 371.
306 *DRH*, II, III, Indici de nume.
306 bis Arh. St. Iași, Hărți și planuri, nr. 2352.
307 *Ib.*, Tr. 885, op. 1011, nr. 143, f. 7 v, 8 v.
307 bis Biblioteca Centrală de Stat, Doc., XX/102.
308 Arh. St. Iași, Anaforale, cond. 38, f. 132r (mențiune în 1841).
309 N. Iorga, *Studii și documente*, VI, 2, p. 153.
310 Arh. St. Iași, fond cit., f. 129—132.
311 Arh. St. București, Doc. istorice, 105/126; ispisoc de întărire, din 1709 ianuarie 12, la Arh. St. Iași, Doc., 425/48 (suret din 1803) și *CDM*, V, nr. 841; N. Iorga, *op. cit.*, p. 12 (rez.): Dămăcușeni și Oncești [sic !].
311 bis BCIR, VIII, 1929, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(47 de pămînturi, în 1786)[312], Alecu Cantacuzino, în 1807[313]. Safta Cantacuzino vinde la mezat în 1841[314] moşia Dămăcuşeni (desigur cu partea din Moiceşti) lui Vasile Panopol. Sub numele de „Trupul Pojorasca" moşia Moiceşti este reprezentată într-un plan din 1930[315].

Moiceştii nu sînt atestaţi ca sat, deşi este posibil ca în secolele XVI—XVII să fi fost un cătun al unor răzeşi pe această moşie.

DĂMACUŞENII

Menţionat aproape totdeauna împreună cu Moiceştii (v. *supra*), trupul Dămăcuşeni a fost o moşie aparte în secolele XV—XVI. Nu poate fi identificat Dămăcuş, un proprietar sau fondator al satului, printre numeroasele persoane cu acest nume, atestate în secolele XV—XVI.

În unele documente sînt referiri numai la moşia Dămăcuşeni. Între 1840 şi 1845, Vasile Panopol se judeca pentru hotarele dintre Dămăcuşeni şi Bodeşti cu Grigore Tufescu şi cu mănăstirea Bîrnova pentru hotarul cu Petreştii[316]. Moşia era arendată în 1835 lui Sava Bănescu medelnicer, care se afla în 1835 în proces cu Stamati Petrachi pentru tovărăşia la posesia Dămăcuşenilor[317]. Hotarul despre Pojorăşti, pe Rebricea, este reprezentat în planul din 1860.

La începutul secolului XVIII satul Dămăcuşeni era silişte. Răzeşii care vindeau ocinele lor lui Iordache Roset trăiau la Scînteia, Mircești, Fereşti, Dăneşti. Reînfiinţat probabil pe o vatră nouă, satul Dămăcuşeni este atestat în 1816[318], cu 14 liude şi un scutelnic, şi configurat într-un plan al moşiei Tufeşti din jurul anului 1820[319]. După 1864 şi 1921 se delimitează vatra satului actual[320].

Un rediu (Rădiu Scînteii), aparţinînd moşiei Scînteia, la marginea moşiei Dămăcuşeni, menţionat în 1709[321], 1780[322], 1786[323], unde s-a format satul Dămăcuşeni, motivează numele localităţii în secolele XIX—XX : *Dămăcuşeni* sau *Rădiu* (considerat nume vechi), în 1858[324], 1865[325], 1871[326], 1873[327], *Rediu-Dămăcuşeni*, în 1887[328], 1912[329], *Rădiul*

---

[312] General R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, p. 98.

[313] Arh. St. Iaşi, Doc., 622/49 (menţiune în 1846).

[314] *Ib.*

[315] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 1127.

[316] *Ib.*, Tr. 1685, op. 2035, dos. 229 ; Anaforale, cond. 78, f. 97 r—100 r ; FOS, 1842, ad. 78 şi 79, p. 335.

[317] Arh. St. Iaşi, Doc., 850/6 ; BFO, 1835, p. 406.

[318] *Condica visteriei...*, p. 74.

[319] Arh. St. Iaşi, Doc., 425/153.

[320] *Ib.*, Hărţi şi planuri, nr. 1126, 1127 (planuri cadastrale din 1930 şi 1932).

[321] *Ib.*, Doc., 425/48.

[322] *Ib.*, 622/32.

[323] G. Duzinchevici, *loco cit.*, p. 166 ; aici, numele *rădiu lui Scinteea* este o greşeală.

[324] BOF, 1858, p. 281.

[325] *Indicele comunelor Românici*, 1865, p. 96.

[326] D. Frunzescu, *op. cit.*, *p. 50.*

[327] *INDICE* (1873), p. 285.

[328] *IND.* (1887), p. 305.

[329] *Dicţionarul statistic al Românici*, II, 1915, p. 984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scînteii, în 1889 [330], 1929 [331], *Rediu-Scînteia*, în 1941 [332], *Rediu*, în 1904 [333], 1924 [334], 1925 [335], 1950 [336].

Prin extensie, numele satului Rediu desemnează uneori şi fosta moşie Dămăcuşeni : *Trupul Rediu*, în 1927 [337], 1930 [338]. Cumpărată de fraţii Balaieş, moşia Dămăcuşeni este numită *Rediu Balaiş*, în 1932 [339]. Planul şi hotarnica moşiei Rediu, a fraţilor Balaieş, s-au executat în 1881 [340].

TATOMIREŞTII

În 1487 ianuarie 9 [341], Băloş, feciorul Dărnii (Durnii), nepot lui Tatomir, vinde ocina lui dreaptă, „giumătate de sat din Tatomireşti, pe Răbrice, partea din gios", lui Dragotă şi surorilor lui Sofiica şi Maruşca, fiii lui Candrini, cu 50 de zloţi. Partea vîndută este „însămnată" cu megieşii. Satul este aşadar mai vechi, al unui Tatomir de la începutul secolului XV, menţionat şi în 1532 martie 13 [342], cînd se întăreşte lui Sima Rohat şi nepoţilor lui de frate un loc de prisacă în hotarul Tatomireştilor, cumpărat de la Mîrza, feciorul lui Fedco, nepot de fiu al lui Tatomir. Jumătatea de jos a moşiei este întărită în 1548 aprilie 12 [343] nepoţilor Maruşcăi şi Soficăi, care mai aveau şi jumătate din satul Giurgeşti, pe Stavnic. În secolul XVI, Tatomireştii mai sînt atestaţi în 1587 [344], cînd un Alexa de aici este martor la o vînzare în Drăguşeni. Moşia Tatomireşti este răzăşească încă din secolul XVI. În veacurile XVII şi XVIII Tatomireştii de Sus şi Tatomireştii de Jos mergeau pe cîte trei bătrîni fiecare : Negrita, Păcurar şi Grigorii (sau Tiron) [345]. Numeroase documente consemnează vînzările, daniile, procesele pentru ambele părţi [346].

În partea de sus erau răzeşi în secolul XVII strănepoţi ai lui Mîrza din 1532, un Costul (Custul) visternicel [347], Toma postelnic [348], Gligorcea vistiernicul, Damian diac [349]. Mănăstirea Galata va primi două danii, în

---

[330] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 158.
[331] *DECRET* (1929), p. 9357.
[332] *Indicatorul localităţilor din România*, 1943, p. 693.
[333] *LEGEA* (1904), p. 1273.
[334] *Indicator alfabetic al tuturor localităţilor (oraşe, sate şi cătune) din România*, [1924].
[335] *DECRET*, I (1925), p. 11125.
[336] *IMP. ADM.* (1950), p. 285.
[337] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 1110.
[338] *Ib.*, nr. 1127.
[339] *Ib.*, nr. 1126. În 1858 era a vornicului Costache Balaiş.
[340] Ioan Păun, lucr. cit., (menţiune).
[341] *DRH*, III, p. 1.
[342] *DIR*, XVI, 1, p. 345—346.
[343] *Ib.*, p. 575—576.
[344] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, X, p. 11.
[345] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 13, f. 104 v.
[346] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, îndeosebi pachet. 104—106, 217, 242, 247, 255—257, 259, 1022, 1026—1028, 1030, 1032, 1033 ş.a., din care vom cita selectiv.
[347] *DIR*, VII, 4, p. 276.
[348] Th. Codrescu, *Uricarul*, XXIII, 1895, p. 100—101.
[349] *DRH*, XXII, p. 198—199 ; Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Birnova, VI/4, 5, 6 ; *CDM*, II, nr. 1626.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1689 [350] şi 1690 [351], 9 pămînturi alese în 1715 [352], iar Andrei Trîmbicerul cumpără sau are danii de la răzeşii Hordilă mai multe ocine, între 1693 şi 1721 [353].

În partea de jos numeroase vînzări şi danii sînt documentate între anii 1686—1696 [354], din bătrînii Păcurar şi Grigoraş. Cumpărătorii sînt negustori din Iaşi, Gheorghe arbănaşul, Panait, Neculai, fiul lui Tudori băcalul ; întăriri domneşti se menţionează în 1713 [355].

Mănăstirea Galata şi Mitropolia din Iaşi primesc o danie mare, de 142 de pămînturi în Tatomireştii de Jos, în 1741 [356], hotărnicite în 1746, dar răscumpărate în acelaşi an de răzeşii Covrig [357]. Între aceştia se ridică un Lupaşco Covrig, staroste de ciocli în Iaşi, care cumpără ocine de la alţi răzeşi, hotărnicite în 1779 şi 1781 [358] pentru Nastasia Covrigeasa. Printre răzeşii din partea de jos erau urmaşii lui Păcurar aprodul [359], care aveau uricul din 1487.

În partea de sus aveau cumpărături sau danii preotul Neculai de la biserica din Scînteia, fiul acestuia, preotul Goian [360], care dăruieşte toate pămînturile sale lui Ioniţă Cuza, în 1771 [361]. Mai erau răzeşi preotul Sandu Silav, Toader Grecu becerul, Trinculeştii şi neamul Hordilă [362].

În 1784 se judecau pentru împărţirea Tatomireştilor de Jos Ioniţă Silav şi alţii cu Nastasia Covrigeasa şi cu mănăstirea Golia, urmînd să se împartă moşia în trei părţi : una a Sălăveştilor şi două ale Covrigesei şi Goliei. Hotărîrea nu se îndeplineşte, fapt care va genera un lung proces între Cuzeşti, Golia şi răzeşi în 1814, 1825, 1826, 1837 şi 1841 [363]. Ioniţă Cuza făcuse danie mănăstirii Golia unele pămînturi primite în 1771 sau cumpărate în 1773 [364], Arghir Cuza cumpărase la mezat, în 1785 [365], toate părţile Covrigesei (140 de pămînturi), Iordache Cuza mai cumpără în 1827 [366] a treia parte din Tatomireştii de Jos de la Sălăveşti, astfel încît în secolul XIX moşia Tatomireşti este boierească şi mănăstirea aproape în întregime. Boierii Cuzeşti erau proprietari severi. În 1817 [367] mai mulţi bejenari fug din Tatomireşti, iar în 1841—1842 [368] locuitorii se jeluiau pentru asupririle agăi Iordache Cuza. Se

[350] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, VI/11.
[351] *Ib.*, VI/12.
[352] *Ib.*, VI/14.
[353] *Ib.*, Doc. istorice, 105/110, 113, 128, 132, 133, 135.
[354] *Ib.*, 217/1, 4 ; 105/99, 101, 103, 109, 111, 114.
[355] *Ib.*, 104/43.
[356] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 13, f. 103 v.
[357] *Ib.*, f. 104 v ; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 104/54, 62, 105/48, 162. 163.
[358] *Ib.*, 104/90, 200, 248/108 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 166—167.
[359] Arh. St. Iaşi, Litera K/372, f. 171—172. Judecată din 1786 pentru ispisoc.
[360] Arh. St. Bucureşti. Doc. istorice, 105/57, 66, 74, 147, 157, 208, 209, 213, 216.
[361] *Ib.*, 105/218 ; Gh. Ghibănescu, *Surete...*, VII, p. 297.
[362] Arh. St. Bucureşti, fond cit., 104/78, 98, 154, 105/165, 168, 226, 106/11, 18, 19.
[363] *Ib.*, 104/187, 242/19, 29, 255/141, 1023/64 ; Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond, 13, f. 101—109, cond. 8, f. 151—158.
[364] Arh. St. Bucureşti, fond cit., 105/226, 106/64.
[365] *Ib.*, 104/102 ; Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 13, f. 106v.
[366] *Ib.*, f. 107 ; Litera K/334, f. 64v—65v.
[367] Arh. St. Bucureşti, fond cit., 255/10.
[368] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 866.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consemnează pricini de hotare cu vecinii, conflicte cu posesorii moşiei [369]. Murind în 1846 Iordache Cuza, averea este încredinţată unei epitropii, care arendează moşia Tatomireşti, în 1848 [370], lui Gheorghe Racoviţă agă. Mai tîrziu moşia se împarte între moştenitorii majori ai lui Iordache Cuza [371]. În 1865 [372] sînt împroprietăriţi 61 de clăcaşi pe părţile de moşie ale lui Arghir Cuza şi Vasile Cuza.

Satul Tatomireşti (1478) are o existenţă neîntreruptă în vatra actuală.

Măcreştii sînt un sat de împroprietărire, de după 1865, atestat din 1889 [373], cînd erau un cătun al Tatomireştilor, cu 20 de locuitori. Clăcaşii împroprietăriţi erau din satul Măcreşti, com. Zăpodeni. În 1912 satul avea 35 locuinţe şi 140 locuitori [374].

(1988)

Sigle

BFO	„Buletin. Foaie oficială", 1833—1859, Iaşi.
DEC. (1932)	*Deciziunile de arondare a comunelor*, în *MO*, nr. 260, 1932.
DEC. (1939)	*Deciziuni privind delimitările de comune rurale*, în *MO*, 1939, aprilie, p. 2310—2377.
DECRET (1929)	*Decret nr. 4036 din 9 decembrie 1929*, în *MO*, 1929, p. 9130—9372.
DECRET, I (1925)	*Anexele decretului regal nr. 2465*, în *MO*, 1925, octombrie, p. 10933—11135 şi 11269—11352.
DECRET, II (1964)	*Decret nr. 799/1964*. Anexa, în „Buletinul oficial", XIII, 1964, nr. 20, p. 208—226.
DER, II	*Documente privind istoria economică a României. Oraşe şi tîrguri. Moldova*, II, 1960.
ENC. ROM.	*Enciclopedia Românici*, II, f.a., Bucureşti.
FOS	„Foaia sătească a Prinţipatului Moldaviei", 1839—1851, Iaşi.
IMP. ADM. (1950)	*Împărţirea administrativ-economică a teritoriului Republicii Populare Române. Anexă la legea nr. 5*, în „Buletinul oficial" nr. 77 din 3 septembrie 1950.
IMP. ADM. (1956)	*Împărţirea administrativ-teritorială a Republicii Populare Române*, Bucureşti, 1956.
IND. (1887)	*Indicator al comunelor urbane şi rurale din Regatul României*, Bucureşti, 1887.
IND. (1956)	*Indicator alfabetic al localităţilor din Republica Populară Română*, Bucureşti, 1956.
INDICE (1873)	*Indicile comunelor la finele anului 1873*, Bucureşti, 1874.
INDICE (1876)	*Indicele comunelor pe periodul de cinci ani, 1876—1881*, Bucureşti, 1876.
LEGEA (1904)	*Legea pentru organizarea comunelor rurale, din 26 aprilie 1904*, în *MO*, 1904, mai, p. 986—1347.

[369] Th. Codrescu, *Uricarul*, XXI, 1892, p. 320—321, 331; Arh. St. Bucureşti, fond cit., 242/19, 29; *BFO*, 1835, p. 246, 407.

[370] Arh. St. Iaşi, Doc., 618/320.

[371] *Ib.*, Hărţi şi planuri, nr. 656, 1110, 1127; C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 183.

[372] Arh. St. Vaslui, Prefectura jud. Vaslui, dos. 2/1864, f. 34, 35, 41, 51v—53v, 58v.

[373] C. Chiriţă, *loco cit.*

[374] *Dicţionarul statistic al României*, II, 1915, p. 990. Delimitarea teritoriului satului şi a proprietăţii locuitorilor, în 1927, Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 1110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEGEA (1968)	*Legea nr. 2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România. Anexă*, în „Buletinul oficial", 1968, nr. 163—165.
LISTE (1861)	*Liste de satele de prin ocoalele și districtele respective din țară*, în *MOM*, 1861, nr. 289.
MDGR	*Marele Dicționar Geografic al României*, I—V, 1898—1902, București.
MO	„Monitorul oficial".
MOM	„Monitorul oficial al Moldovei", 1858—1863, Iași.
TABLOU (1931)	*Tablou de comunele rurale din țară...*, în *MO*, 1931, septembrie.

S-au utilizat și alte sigle, recomandate de *AIIX*.

Hărțile și schemele anexe vor putea fi consultate în partea a II-a a studiului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL MIHAIL

DIN NOU DESPRE DANIILE VOIEVODALE CĂTRE SCHITUL POIANA MĂRULUI (BUZĂU) *

Sînt cunoscute actele de ctitorie a doi dintre voievozii Moldovei și Țării Românești, care au construit, fiecare în cealaltă parte a țării, cîte o biserică : Vasile Lupu al Moldovei a ridicat biserica Stelea din Tîrgoviște iar Matei Basarab a zidit biserica din Soveja (Vrancea). De asemenea, voievozii din Moldova și Țara Românească au făcut ctitorii în Transilvania.

În cele ce urmează, dorim să relevăm datele documentare care atestă că schitul Poiana Mărului, la 20 km nord-vest de Rîmnicu-Sărat, s-a bucurat atît de milele voievozilor din Țara Românească cît și ale unora din Moldova, ca expresie a unității românești [1]. Hrisoavele păstrate în copie la Arhivele Statului din București, analizate detaliat, la care adăugăm descifrarea integrală a unui document inedit, aduc informații privind : 1) perioada de înființare a schitului și ctitoriile voievodale succesive ; 2) filialele schitului și componența lor numerică ; 3) sprijinul material de-a lungul unui secol din partea diferiților voievozi. Ele vădesc că, între frații de același neam, nu se ținea de fapt seama de vremelnice hotare politice.

Între hrisoavele de miluire a schitului Poiana Mărului din perioada 1757—1819 [2], trei acte de danii au fost emise de domnii Moldovei : Constantin Mihail Cehan Racoviță (a domnit în perioada 1756 februarie 8 — 1757 martie) ; Alexandru Constantin Mavrocordat (Deli-bei) (1782 mai 28

---

* Comunicarea a apărut într-o formă diferită și fără note în publicația „Episcopia Buzăului. Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic" 6. Buzău, 1987, p. 35—39. Deoarece acolo nu a fost publicat documentul din 25 mai 1793, am reluat și unele idei din introducere.

[1] Paul Mihail, *Schitul Poiana Mărului, un centru ortodox cărturăresc*, în vol. *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, sub îngrijirea I. P. S. Dr. Antonie Plămădeală, 1, Buzău, 1983, p. 355—384.

[2] Bibliografia și istoricul schitului, în studiul *Poiana Mărului*, în „Glasul Bisericii", XXIII, 1964, nr. 5—6, p. 466—500, semnat, la *Cuprins*, de pr. G. Cocora și pr. H. Constantinescu, iar la p. 500 de către pr. Horia Constantinescu, pr. Gabriel Cocora.

Facem următoarele rectificări : *p. 470 :* „Hrisov de mile dat schitului în aprilie 1783 de către Constantin Mavrocordat", de fapt hrisovul a fost dat de către Alexandru Constantin Mavrocordat ; *p. 480 :* „milele sînt reînnoite ulterior de Alexandru Moruzi în anul 1783, doc. 4 de la Arh. St.", de fapt este vorba de Alexandru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— 1785 ianuarie 1) şi Alexandru Ioan Mavrocordat (Firaris) (1785 ianuarie 1 — 1786 decembrie 3).

Atunci cînd, în 1757, stareţul Vasile a călătorit la Iaşi pentru a solicita ajutoare pentru vieţuitorii aşezării pe care o conducea, Constantin Racoviţă a ascultat cererea sa şi a emis un hrisov (înainte de luna martie, cînd se încheie domnia sa) ; acesta este cel mai vechi act relativ la aşezarea călugărească de la Poiana Mărului, care se păstrează pînă astăzi (Arh. St. Buc., pachet III, nr. 1 copie), deoarece arhiva schitului a dispărut în incendiul din 1771. Domnitorul moldovean hotăra : „Drept aceia dară şi domniia mea binevoiescu cu a domnii mele bunăvoinţă a urma bunilor şi fericiţilor lucruri ce au făcut şi au lucrat alţi fericiţi şi luminaţi domni, ce au fost mai înainte de noi de i-au miluit şi au întărit sfintele mănăstiri, luat-am aminte şi pentru schitul de la Poiana Mărului, din Ţara Românească, de la numitul schit viind cuvios rugătoriul domnii mele, sfinţia sa iéromonah chir Vasile stareţul şi nacealnicul şi cu jale arătîndu-ne neajunsurile şi trebuinţele părinţilor sihastri, ce lăcuesc la acel sfînt schit, voit-am şi am poftit şi domniia mea [...] m-am miluit şi am întărit acest sfînt schit, rînduind cu hrisovu domnii mele acesta, ca să să dea din vama domnii mele cea mare pe tot anul...". În acest act nu se face nici o referinţă la ctitorii care au întemeiat schitul.

În hrisovul din 1783, aprilie 4, însă, Alexandru Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, menţionează în mod expres pe cititori : „fiind începerea acestor schituri [Poiana Mărului şi cele afiliate, Dolhăuţi şi „cel din Pometul Broştanului" — *n. ns.*] din vremea răposatului întru pomenire moşul nostru Nicolae Mavrocordat şi avînd hrisoave de milă şi de la alţi luminaţi domni ai Ţării Româneşti, cum şi de la răposatul părintele nostru" (Constantin Mavrocordat, care decedase la 4 decembrie 1769, la Iaşi). Exprimarea clară a succesiunii de danii, dintre care „începerea", adică întemeierea, se datoreşte lui Nicolae Mavrocordat, ce a domnit în Ţara Românească în intervalele 1715 decembrie 25 — 1716 noiembrie 14 şi 1719 martie — 1730 septembrie 3, ne determină să considerăm pe acest voievod, care a domnit şi în Moldova (1711 septembrie 26 — 1715 decembrie 25), drept *primul ctitor al schitului Poiana Mărului.*

Faptul că Alexandru Mavrocordat, fiul lui Constantin Mavrocordat, nu menţionează calitatea de ctitor a tatălui său, ci precizează că domnii următori, printre care şi Constantin Mavrocordat, au dat numai „hrisoave de milă", poate constitui o dovadă serioasă că „începerea" schitului este anterioară şi se datoreşte lui Nicolae Mavrocordat.

Şi voievodul Alexandru Ioan Mavrocordat a emis un hrisov, la 1 noiembrie 1785, în care arată că a cercetat şi actele de la alţi domni, „cum şi cel din urmă de la Alexandru Constantin voievod, prin care se adeve-

---

Constantin Mavrocordat, care domnea atunci şi a dat respectivul hrisov ; actul de danie al lui Alexandru Moruzi este din 1793 şi nu se păstrează la Arhivele Statului, Bucureşti, ci se găsea într-o colecţie particulară şi îl publicăm alăturat ; *p. 481 :* „în 1792 Ipsilante" (care dintre Ipsilanţi, deoarece nici unul nu domnea, în acel an, nici în Moldova, nici în Ţara Românească?), deci este vorba de un alt domn sau de un alt an ; tot *p. 481 :* în 1803 nu era domn Alexandru Ipsilanti, cum se afirmă, ci Constantin Ipsilanti ; *p. 485 :* hrisovul lui Alexandru Constantin Mavrocordat din 4 aprilie 1783 menţionează schitul sub denumirea „*la* pometul Broştanului" şi trebuie adăugat că în act se menţionează numărul de „20 călugăriţe" ; tot *p. 485 :* în 1802 martie 27 domnea Mihai Suţu, nu Constantin Suţu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşte că începerea acestor schituri este din vremea fericitului întru pomenire moşul nostru *Nicolae* voievod".

Deci, donaţiile făcute de domnii Moldovei, reprezentanţi ai familiei Mavrocordaţilor, atestă tradiţia transmisă de la primul ctitor, Nicolae Mavrocordat, pe care urmaşii au ţinut să o onoreze. În schimb, milele pe care le-a legiferat Constantin Racoviţă demonstrează că legăturile dintre cele două provincii pe plan cultural şi religios favorizau o asemenea atitudine.

În ceea ce priveşte perioada „începerii" schitului, considerăm că ar putea fi fixată în timpul celei de a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Ţara Românească (1719—1730). Deşi Alexandru Mavrocordat, în hrisovul pomenit mai sus, citează în primul rînd milele „de la alţi luminaţi domni" şi abia apoi „cum şi de la răposatul părintele nostru" [Constantin Mavrocordat], daniile de la cei doi Mavrocordaţi, Nicolae şi Constantin, nu au fost succesive şi, deci, dania lui Nicolae Mavrocordat ar putea fi şi din perioada primei sale domnii din Ţara Românească. Adăugăm un argument probatoriu că anume Nicolae Mavrocordat e primul ctitor al aşezării de la Poiana Mărului : pomelnicul, în redactarea din 1851, după cum consideră editorii [3], are la răposaţi următoarea formulare : „roda Constantin Mavrocordat, piralit (sic !) ctitor : Nicolae voievoda, Doamna Porfiria [corect : Pulcheia — *n. ns.*], Constantin voievoda, doamna Ecaterina, Ioan voievoda, Doamna Zamfira, Teodor voevod, Doamna Rali". G. Cocora şi H. Constantinescu afirmă că el dovedeşte ctitoria lui Constantin Mavrocordat. Or, noi considerăm că pomelnicul se referă la familia lui Alexandru Constantin Mavrocordat care pomeneşte pe moşul său Nicolae (primul ctitor), pe tatăl său Constantin, pe fratele său Ioan şi pe Teodor [Calimah — *n. ns.*] şi, deci, e încă o dovadă că primul miluitor a fost *Nicolae*.

În hrisoavele celor doi Mavrocordaţi, „începerea" schitului Poiana Mărului este pomenită odată cu cea a schitului Dălhăuţi şi a celui „din Pometul Broştanului". Or, se ştie că la schitul Dălhăuţi stăreţise 20 de ani, înainte de a veni la Poiana Mărului, stareţul Vasile. Prin urmare, sau schitul Poiana Mărului exista şi pe vremea cînd cuviosul Vasile era stareţ la Dălhăuţi sau referirea globală la „începerea" simultană a celor trei schituri este greşită. Există încă numeroase contradicţii între informaţiile din diferite acte referitoare la aceste aşezări, care vor necesita studii aprofundate. Avem în vedere că, după alte mărturii, la fel de credibile, stareţul Vasile este întemeietorul schitului Poiana Mărului, construcţiile fiind ridicate cu ajutorul financiar al lui Nicolae Mavrocordat.

Această ctitorie este consemnată în hrisoavele domnilor din Ţara Românească într un număr net superior celor moldovene. Alexandru Ipsilanti, voievodul Ţării Româneşti, hotărăşte prin actul din 15 aprilie 1775 „ca schitul Poiana Mărului, carele în trecuta vreme s-au întîmplat de au arsu de tot şi iarăşi s-a făcut cu ajutorul şi mila cinstiţilor creştini, de acum înainte să fie şi mai mult slobod, adecă : stavropighion". Domnul muntean consemnează că schitul „iaste făcut de sfinţia sa părintele răposatul stareţul Vasile", arătînd că se bazează pe mărturia stareţului

[3] *Ibidem*, p. 471.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Matei, ucenicul stareţului Vasile. Nicolae Petru Mavrogheni, la 1786 iulie 21 întăreşte şi el schitului stavropighion milele domnilor anteriori. In 1798 mai 31 Constantin Hangerli şi în 1802 martie 27 Mihail Suţu confirmă daniile făcute de domnii de dinaintea lor. Constantin Hangerli, referindu-se la hrisovul „Domnii-Sale, frate-meu Alexandru voievod Ipsilant, ce-l văzum cu leat 1797 iunie 10", iar Mihai Suţu întărea, în a treia domnie a sa, „atît milele cît şi adaosul ce în urmă i s-au făcut... de Domnia Sa fratele Alexandru vodă Ipsilant şi Alexandru vodă Muruz, ca să să urmeze întocmai după acele hrisoave".

Or, hrisovul emis la 15 aprilie 1793 de Alexandru Moruz, fiind păstrat într-o colecţie particulară, nu a fost cunoscut pînă acum în întregime. Există numai o unică reproducere fotografică a sa în revista „Arta şi tehnica grafică" (Buletinul Imprimeriilor Statului, caietul 7 — martie-iunie 1939, planşă între p. 60—61). De aceea, anexăm întregul text, în transcrierea lui Nistor Ciocan, cercetător ştiinţific la Institutul de istorie „A. D. Xenopol", căruia îi mulţumim.

Hrisoavele următoare, de la Constantin Ipsilanti (23 aprilie 1803), Ioan Gheorghe Caragea (13 ianuarie 1813) şi Alexandru Suţu (10 aprilie 1819) întăresc şi ele daniile anterioare, fiind pomenite actele care au fost văzute, dintre care nu lipsesc capetele de serie datorate lui Alexandru Ipsilanti, pe care Constantin Ipsilanti îl citează ca pe „părintele domniei mele", iar domnitorii următori îl citează pe Constantin Ipsilanti.

Prin urmare, distingem clar două filiere de tradiţii ctitoriceşti : 1) hrisoavele moldovene ale Mavrocordaţilor, care consideră pe Nicolae Mavrocordat ca începător al schiturilor reunite (actele din 1783 şi 1785) la care se adaugă hrisovul de miluire de la Constantin Racoviţă, fără referinţă la ctitori şi 2) hrisoavele voievozilor din Ţara Românească, începînd cu cel al lui Alexandru Ipsilanti din 15 aprilie 1775. Acest hrisov pomeneşte privilegiile existente „şi la domnia sa Alexandru vo(ievo)d", pe care noi îl identificăm cu Alexandru Scarlat Ghica (1766 decembrie 2 — 1768 octombrie 17). La tradiţia ctitoriei stareţului Vasile, Alexandru Ipsilanti adaugă că „atît din fraţii domni, cît şi din arhierei şi din alţi pravoslavnici creştini s-au afierosit vase cuviincioase, cărţi şi alte sfinte odoară şi toată podoaba schitului".

Daniile făcute de către voievozii din Moldova diferă întrucîtva de cele ale voievozilor munteni. Hrisovul din 1757 rînduieşte „să se dea din vama domnii mele pe an 12 oca de ceară (produs care nu va mai apare în hrisoavele ulterioare), 6 oca de tămîie şi 24 de untdelemn, 12 cojoace, 12 perechi ciubote de teleten, 12 dulămi de aba, să se dea la 26 octombrie". În 1783 li se dăruiesc părinţilor sihastri „undelemn de candile, tămîie, ceară, prescuri şi vin de treaba bisericilor ; pentru hrana şi îmbrăcămintea părinţilor hotărîm domnia mea ca să aibă a lua pe an cîte 200 lei" iar în 1785 „pe an cîte 200 lei din vama domnească". Alexandru Ioan Mavrocordat încheie dania sa cu rugămintea : „poftim [...] şi pe cei din urma noastră fraţi luminaţi domni, cari de vor fi rînduiţi la această ţară să nu strice această milă, ce mai vîrtos să adauge şi să întărească". Cercetările de pînă acum nu ne îngăduie să precizăm pînă cînd au continuat să primească părinţii de la schitul Poiana Mărului din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Țara Românească milele hotărîte de domnii Moldovei citați mai sus. Acesta a fost un venit suplimentar, primit simultan cu cel de la voievozii din Țara Românească.

Daniile consemnate în hrisoavele Țării Românești, începînd cu Alexandru Ipsilanti, constau în obiecte și produse (12 cojoace, 12 bucăți de aba neagră, 12 părechi cizme, cît și 6 ocă tămîie, 24 ocă untdelemn, la care se adaugă un număr tot mai sporit de bolovani de sare (de la 20 la 100) și scutirea unui număr tot mai mare de oameni (ajungînd pînă la 100) din slujba schitului, de dări și podvezi. Alexandru Ipsilanti în 1775 adaugă la 120 de taleri (care se dădeau, deci, și de către domnii de dinaintea lui) „încă taleri 30, total 150 să le ia de la visteria domnească". Pînă la 1793 suma de 150 de taleri de la vistierie se adaugă în fiecare hrisov la obiectele și produsele cuvenite („să aibă a lua pentru cele ce scriu mai sus și 150 tl. de la vistierie" ; „așijderea să aibă a lua părinții taleri 150"). Începînd însă cu hrisovul din 1803 suma de bani este dată *în loc de* cojoace, aba, cizme, tămîie și untdelemn : „pentru care acestea să li se dea taleri 150". Prin urmare, în timp ce numărul de oameni din serviciului schitului, scutiți de dări, a crescut constant pînă în 1819, valoarea propriu-zisă a daniilor a scăzut începînd din 1803, deoarece nu se mai dădeau obiecte și produse. Înmulțirea numărului de oameni din serviciul schitului s-a datorat faptului că numărul de viețuitori, părinți sihastri, s-a mărit de la 12, cîți erau la început, la 30 (și noi credem că au fost și mai mulți, neconsemnați însă în hrisov).

În ceea ce privește organizarea schiturilor afiliate, pomenite în daniile Mavrocordaților din 1783 și 1785, observăm că același stareț conducea atît obști de călugări cît și de călugărițe. Este o informație deosebită de rară despre o asemenea practică în Biserica Ortodoxă Română. Din punct de vedere al jurisdicției eclesiastice, se atestă astfel o practică ce s-a întîlnit doar în Evul Mediu timpuriu în așezările monahale ale Europei centrale. Și această problemă merită să fie mai în amănunt cercetată : în ce măsură cazul semnalat aici este izolat sau au mai existat asemenea situații în istoria Bisericii Ortodoxe Române.

ANEXĂ

Hrisovul din 25 mai 1793 de la Alexandru Constantinescu Moruz, domn al Țării Românești, al cărui text este inedit, documentul fiind doar reprodus în planșă, în revista „Arta și tehnica grafică", București, caietul 7, martie-iunie 1939, este un pergament de format mare. Frontispiciul reproduce stema voievodului, în aur, cu monograma voievodului și cu insemnele celor două țări : capul de bour și corbul cu crucea în cioc.

Textul este încadrat în chenar în spirală reprezentînd vrej cu flori și fructe, în culori de auriu și verde. Titulatura domnului, de la început și reproducerea titulaturii întregi de la sfîrșitul textului în aur. Iscălitura autografă a voievodului, cu cerneală neagră, este încadrată în draperii cu falduri verzi și roșii, cu ciucuri aurii, susținute de doi vulturi imperiali, avînd la mijloc, sub iscălitura voievodului, o pecete aplicată, aurie.

De-a dreapta și de-a stînga stemei voievodale sînt două miniaturi, încadrate în casete. În stînga este înfățișată scena proorocirii și nașterii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maicii Domnului, hramul schitului Poiana Mărului, iar în dreapta imaginea noii biserici de lemn, cu trei turle şi pridvor deschis, cu cruci în patru colţuri. În jurul bisericii sînt înfăţişate două rînduri de chilii iar pe fundalul imaginii dealuri cu vii.

Iniţiala hrisovului este în aur iar literele începătoare şi unele nume şi cuvinte scrise cu cerneală roşie.

În continuare, reproducem textul hrisovului din 1793 mai 25, prin care Alexandru Constantin Moruzi reînnoieşte milele predecesorilor săi, voievozi ai Ţării Româneşti.

1795 mai 25, Bucureşti.

Їѡ Алеѯандрꙋ Костандин Мѵрѵз в(оє)в(о)д(а) и Г(о)сподар Земли Ꙋггроблахїискои.

Cuviincios lucru şi cu totulu şi tot plăcut lui D(u)mnezeu să vede a fi purtarea de grijă şi nevoinţa aceia ce se face pe încetul de către blagocestivii oblăduitori asupra sfintelor lui Dumnezeu lăcaşuri, ce le-au înălţat întru slava şi lauda marelui Dumnezeu, cari, ca un izvor necurmat, în puterea purtării de grijă şi cu fierbinte dragoste sîrguindu-să, nu numai cele ce să vor a fi în starea lor păzite întru bună statornicie, spre mai bună întremare le aduce şi le întemeiază, ci şi cele ce pricep că, din vreo întîmplare a vremilor, prin sfetnici răi, ar cădea oarecînd din orînduiala lor cea cuviincioasă şi ş-ar pierde temeiul şi statornicia, le întemeiază şi le aşază, atît cîtu după întîmplări şi s-ar şi strămuta vreunele din starea şi orînduiala lor, dreptatea iar să poată a le aduce la starea lor. Pentru că şi zice Sfînta Pravilă : Cele ce rău să hotărăscu şi să tiposescu, pre acelea nici lege, nici pravilă, nici obiceiu nu pot să le întărească, căci că în bisericile lui Dumnezeu alt feliu de schimbări nu pot fi, afară de pravilniceasca lor orînduială. Dreptu aceia dar, dă vreme ce, din proniia a toat(e) stăpînitoriului Dumnezeu, ne-am învrednicit şi noi oblăduitori acestui prealuminat scaun al Ţării Româneşti, pre lîngă toată purtarea de grijă ce avem a supuşilor noştri, în tot chipul ne nevoim ca şi sfintele lui Dumnezeu lăcaşuri, atît acum, în zilele noastre, cît şi mai în urmă, cu pravilniceasca lor orînduială să se afle în linişte. De vreme că cei ce lăcuesc într-însele sîntu aceşti ce au lăsatu viiaţa această cu turburări, şi petrec o viiaţă îngerească şi mai presus de lume, să află neîncetat rugători către Dumnezeu pentru împăraţi şi pentru domni şi pentru toţi pravoslavnicii creştini. Între care sfinte lăcaşuri ce să află întru această oblăduire a Ţării Rumâneşti iaste şi un sfînt lăcaş, ce să află la Poiana Mărului, în sud Slam Rîmnic, la care să cinsteşte şi să prăznuieşte hramul Naşterea presf(i)ntei stăpînei noastre de D(u)mnezeu născătoare şi p(u)r(u)rea fecioara Maria, unde lăcuescu părinţi ruşi şi rumâni sihastri (care schit iaste făcut de sfinţiia sa, părintele răposatul stareţul Vasilie), unde atît din fraţii domni cît şi din arhierei şi din alţi pravoslavnici creştini s-au afierosit vase, cuviincioase cărţi şi alte sfinte odoară şi toată podoaba schitului, carele în trecuta vreme s-au fost întîmplat de au arsu de tot şi iarăş(i) s-au făcut din ajutorul şi mila cinstitorilor de D(u)mnezeu creştini cu cele cuviincioase schitului, care, în starea ce să află acum, iaste cu totuluş(i) tot cuviincios schitul dă trebuinţa fraţilor ce lăcuesc întru acestu lăcaş. Dar ştiinţîndu-se că vecinic iaste preazavistnicu şi vrăjmaşul binelui nu să părăseşte de răutăţi prin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cei ce se află unime primitoare, ca să zăticnească binele şi folosul sufletescu, şi noi încă, din bunăvoinţa noastră, cu blagosloveniia Prea Sfinţii Sale, părintele mitropolitul (cunoscîndu-se şi de către Prea Sfinţiia Sa că iaste cuviincioasă izbrănirea noastră), hotărîm printr-acest cinstit şi bine închipuit hrisov ca sfintul acesta schitu a părinţilor acestora sihastri, ce s-au numit mai sus, unde acum ieste stareţ şi purtător de grijă cuviosul Matveiu ieroschimonah, după cum pînă acum au fostu nesupărat şi nesupus altundeva, de acum înnainte să fie şi mai mult slobod, adecă stavropighion, ca şi în vremile viitoare nicidecum să nu să supere, nici de către părinţii episcopi ce după vremi vor fi, nici de către alte obraze cu vreo schimbare de egumen, a întra alt stareţ între ei, spre răzvrătire, nici cu vreo înstreinare a ceva din cele afierosite schitului, nici măcar cu orice, afară din orînduiala schitului şi canoanele cele pravilniceşti, ce le au de la stareţul lor, măcar de s-ar şi părea învederat oricui că ar fi mai bine, căci că sîntu cu greşală cugetele omeneşti, ci să fie în pace şi în linişte dăspre toate cele turburătoare şi zăticnitoare spăsenii lor (afară din stricarea vreunii dogme, care aceia cînd să va simţi, atuncea de însuş(i) Prea Sfinţia Sa, părintele mitropolitul, cercetîndu-se şi dovedindu-se, să va îndrepta). Iar alt nimeni, cu nici un fel de mijlocire să nu să amestece la aceste, ca şi a turbura liniştea schitului şi pacea fraţilor cu semănare de zisanie. Încă să aibă sfîntul schit ce s-au numitu mai sus, pe tot anul, mila cea obicinuită : 12 cojoace, 12 bucăţ(i) de aba neagră, 12 perechi cizme, 24 ocă untudălemn şi 6 ocă tămîe, i vinul ce vor face în viile schitului să fie apărat de vinărici, stupii de dijmărit, pă drepte bucate ce vor avea, liude treizeci scutiţi, cu care să aibă a să ajuta şi a să chivernisi părinţii la trebuinţele ce au: adică unii să dea grîu pentru mîncarea părinţilor, alţii să fie de lucru schitului i la chilii posluşnici, alţii la viişoarele ce le au, vieri pentru lucru, alţii pescari, să adune peşte, i dîrvari şi alţii să dea brînză i urdă pentru părinţi şi, de vreme ce aceşti scutelnici sînt p(u)r(u)rea în slujba părinţilor călugăraş(i) ai sfîntului schit, poruncim Domniia Mea ca oricînd şi ori în ce vreme după trebuinţă să va întîmpla a să pune şi a să orîndui şi asupra scutelnicilor mănăstireşti şi boereşti a da şi ei la zaherele, sau cară cu boi, sau la vreo orînduială de cai sau ori la alt ce fel de orînduieli şi podvezi, aceştia şi atunci să nu fie supăraţi şi nimeni să nu [să] îndrăznească a le face vreo cerere. Aşijderea, să aibă a lua părinţii pentru cele ce scriu mai sus şi una sută cincizeci l(ei) de la vistieria Domniei Mele, pe tot anul, la zioa Sfîntului Gheorghie. Şi iar să aibă a lua milă pe an bolovani sare, una sută, de la ocna Slănicul, pentru că aceste mai sus arătate mili le-au avut părinţii acestui sfînt schit şi de la alţi fraţ(i) trecuţi domni, precum ne-adeverim Domniia Mea din hrisovul Domnii Sale, fratelui Mihai V(oie)vod, ce-l văzum, cu l(ea)t 1784 apr(ilie) 10, din domniia dintîiu, întărit deasupra şi întru a dou domnie. Drept aceia, şi Domniia Mea ne-am milostivit de le-am înnoit şi le-am întărit toate printr-acest cinstit hrisov al Domnii Mele, ca să li să păzească nestrămutat. Pentru care dăm şi toată volniciia celor ce cu ajutorul lui D(u)mnezeu să află ctitori la cestu sfînt schit, dum(nealui) cinstit şi credincios boeriul Domnii Mele, Dumitrache Ghica biv vel ban, ce este ctitor şi epitrop la casa dum(nea)lui, răposatului Nicolae Dudescul biv vel log(ofă)t, i Ioniţă Cîrlova şi boerii Micleşti,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cari oricine s-ar întîmpla a să supăra acest sfînt schit, atît de episcopii vremilor viitoare, au pentru schimonosirea orînduielilor, sau pentru aşăzarea alt(ui) egumen înpotrivă, au a înstreina ceva de ale schitului, cu nume de păstrare, nicidecum aceşti ctitori să nu îngăduiască pînă cîndu nu va fi înţelegere numai din cuvînt, prin ştirea Prea Sfinţii Sale, părintelui mitropolitul, să dea jalbă la dregători şi nicicum obiceiu să nu le facă, căci, de va fi trebuinţă de păstrarea odoarelor, ctitorii, ca nişte diadositori fiindu, şi pentru sufletele lor, mai bine le vor păstra şi iar le vor pune la locul lor. Şi dar pentru mai bună stavropighie, tocmală şi aşăzămînt a acestui mai sus numitu schit, întărim şi adeverim hrisovul acesta cu însăşi credinţa Domnii Mele, Їѡ Але ѯандрꙋ Костандин Мꙋрꙋз в(оє)в(о)д, şi cu crediţa preaiubiţilor Domniii Mele fii, Constandin v(oie)v(od), Dumitraşco v(oie)v(o)d, Nicolae v(oie)-v(od) şi cu toţi cinstiţii şi credincioşii boerii cei mari ai divanului Domnii Mele : pan Nicolae Brîncoveanul vel vist(iernic), pan Dumitraşco Racoviţă vel ban, pan Ianache Văc(ă)rescul vel spat(ar), pan Ianache Moruz vel vornic de Ţara de Sus, pan Manolache Brîncoveanul vel vornic de Ţara de Jos, pan Manolache Creţulescu vel vornic, pan Nicolae Filipescu vel vornic, pan Costache Ghica vel log(ofăt) de Ţara de Sus, pan Scarlat Ghica vel log(ofăt) de Ţara de Jos, pan Nicolache Hangerli vel hat(man), pan Dimitrache Manul vel post(elnic), pan Isac Ralet vel clucer, pan Dimitrie Schilet vel comis, pan Nicolae Racoviţă vel pah(a)r(nic), pan Iordache Paladi vel stol(nic), pan . . . . . [1] vel slug(er), pan Dumitrachi . . . . [2] vel pitar şi ispravnic, pan Scarlat Ghica, vel log(o)f(ăt).

Şi s-au scris hrisovul acesta la întîiul an dintru întîia domnie a Domnii Mele, aici în oraşul scaunului Domnii Mele, Bucureştii, la anii de la zidirea lumii, ... [1], iar de la Spăseniie, în veleatul 1793 mai, în douăzeci şi cinci.

Аз Ґеѡргїє логофътꙋл за таинъ.

Їѡ Алеѯандрꙋ Костандин Мꙋрꙋз в(оє)в(о)д б(о)жиєю милостїю.....[2] и г(о)сподар[3]

Алеѯандрѵ Мѵрѵз в(оє)в(о)да <m.p.>.

[1] Loc alb în text.
[2] Neclar în foto.
[3] Majuscule, în ligatură, cu litere de aur.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL EMIL TURDEANU LA 80 DE ANI

Pentru oricine se apropie de vastul domeniu al vechii culturi românești, numele profesorului Emil Turdeanu (n. 10 noiembrie 1911 la Șibot, jud. Alba) constituie, de decenii, un sprijin, o garanție și, nu mai puțin, un îndemn. Savantul care a debutat la 21 de ani cu analiza unui manuscris de cîntece religioase — inaugurînd, prin aceasta, una din direcțiile principale ale activității sale cărturărești, finalizată peste o jumătate de veac într-un mare volum — a dat, în aproape șase decenii de muncă, studii fundamentale : prin ele, a deschis drumuri noi, a înlăturat vechi prejudecăți și imagini false, a așezat temelii solide, a indicat căi și soluții. Astfel, opera sa e un sprijin pentru cei care cercetează cultura veacurilor trecute, dar e și o garanție. Îndemnul vine de la sine, prin curajul pe care un asemenea exemplu îl poate insufla.

Pasionat de istorie încă din anii studiilor secundare (urmate și încheiate la Liceul „Mihai Viteazul" din Alba Iulia), a urmat cursurile ambelor secții ale Facultății de Litere și Filosofie din București, cîștigînd maxima prețuire a profesorului Nicolae Cartojan (1883—1944), sub a cărui atentă îndrumare își va desăvîrși specializarea în literatura și cultura românească veche. Trimis pentru studii de slavistică la Sofia (1933), apoi (1935) bursier la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses, a devenit, în 1938, lector de limbă și literatură română la Sorbona, recomandat de profesorii Mario Roques și Jean Boutière, vechi și credincioși prieteni ai Românilor. Două vacanțe la Belgrad, în aceeași perioadă, s-au soldat cu adunarea de material documentar relativ la vechile relații culturale dintre Români și Sîrbi.

Studiile pe care Emil Turdeanu le-a publicat [1] în acești ani — cînd este colaborator statornic al revistei „Cercetări Literare", întemeiată în 1934 de N. Cartojan și, din 1939, și la „Revue des Études Slaves", unde colaborarea a continuat decenii în șir — desemnează, încă de pe acum, cele trei mari direcții pe care se va structura întreaga sa activitate de aproape șase decenii : literatura română veche ; literatura religioasă apocrifă ; istorie românească și sud-est europeană (incluzînd și raporturile culturale ale Românilor cu Serbia, Bulgaria, Rusia, Muntele Athos).

Numit, prin concurs, lector universitar și trimis ca profesor la Institutul Român din Sofia, ar fi trebuit să ocupe un post la Universitatea

[1] Cf. bibliografia stabilită de Dan Zamfirescu *(Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981, p. 266—271).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din acest oraș, dar autoritățile bulgare n-au creat postul. Trecîndu-și doctoratul în 1942 (cu lucrarea *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, tipărită în „Cercetări Literare", V, 1943), s-a întors în Franța la începutul lui 1944, reluîndu-și locul la Sorbona, ca *chargé de cours*. În 1945, a prezentat la École des Hautes Études lucrarea *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, care i-a adus titlul de diplomat al celebrei Școli. Tipărită în 1947 de Institutul de Studii Slave din Paris, ea fixează cu limpezime rolul pe care grupurile de cărturari sud-dunăreni, de limbă slavă, l-au putut avea în dezvoltarea literaturii din Țările Române ; astfel, profesorul Turdeanu a eliminat din circuitul științific teza potrivit căreia cărturarii fugiți din sudul Dunării, cînd statele de acolo se prăbușeau sub loviturile otomanilor, ar fi avut rolul determinant în înflorirea literaturii noastre vechi : aceasta apare ca sinteză energică și originală a locului, alimentată de izvoare diverse, preluînd opere care, în spațiul originar al creației lor, au dispărut.

Aceluiași an 1945 îi aparține și un alt studiu, construit în aceeași viziune „iconoclastă" : *Grégoire Camblak : faux arguments d'une biographie* (tipărit apoi în „Revue des Études Slaves", t. 22, 1946), care marchează un moment de cotitură în cercetarea unuia dintre cele mai vechi capitole ale literaturii noastre vechi. Tot în „Revue des Études Slaves" (t. 27, 1951), a apărut, ca o adevărată continuare și completare, studiul despre Gavriil Uricul [*Les lettres slaves en Moldavie ; le moine Gabriel de Neamțu (1424—1447)*], personaj care, în studii mai vechi, fusese „identificat" cu însuși... Grigore Țamblac. Cu aceste două studii, profesorul Emil Turdeanu a pus temeliile unui șir mai lung de cercetări privind activitatea literară în Moldova medievală.

În urma evenimentelor de la sfîrșitul anilor '40, profesorul Turdeanu a ales exilul, rămînînd în capitala Franței. Timp de 28 de ani (1948—1976) a lucrat în cadrul Centrului Național de Cercetări Științifice (C.N.R.S.), încheindu-și activitatea acolo ca „Maître de recherche honoraire". În anii următori, a condus, la Universitatea din Roma, catedra de limbă și literatură română, obținînd, prin concurs, titlul de profesor universitar.

Această perioadă consemnează nu numai o bogată activitate științifică și didactică ; în 1953, la Paris, sub egida Fundației Regale Universitare „Regele Carol I", începe să apară „Revue des Études Roumaines" ; cel care a inițiat-o și și-a asumat sarcina grea de a coordona munca redacțională a fost profesorul Emil Turdeanu. Vreme de peste două decenii, „Revue des Études Roumaines" a apărut grație strădaniilor cărturarului român, același care, zece ani mai tîrziu, s-a angajat să conducă, împreună cu Virgil Ierunca, și o altă publicație, apărută sub aceeași egidă : „Ființa românească".

Anii activității în Franța și Italia au îmbogățit lista studiilor tipărite de profesorul Emil Turdeanu, subsumate, toate, celor trei direcții deja menționate. Astfel, în domeniul *literaturii române vechi* au urmat studiile despre cărturarii din Muntenia, Nicodim de Tismana și Filotei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— autorul celebrelor *Pripeale* — (1954), despre activitatea literară în Moldova lui Ştefan cel Mare (1960) şi apoi din vremea urmaşilor acestuia, pînă la 1552 (1965) ; continuarea acestei cercetări, pînă la 1607, a fost încredinţată spre publicare *Anuarului Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"* din Iaşi. Adăugînd studiul despre Anastasie Crimca şi opera sa literară şi artistică (1952), se vede că munca profesorului Turdeanu a dus cercetarea pînă la pragul domniei lui Vasile vodă Lupu, sau, altfel spus, pînă în ajunul introducerii tiparului în Moldova. Cele mai importante studii din acest domeniu, au fost reunite în volumul tipărit în 1985 de celebra casă Brill din Leiden — *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*[2]. Acestora li se adaugă, însă, emoţionantele evocări din ciclul *Oameni şi cărţi de altădată,* risipite în diverse reviste („Caete de dor", „Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg", „Fiinţa românească") şi încă neadunate între scoarţele unui volum.

Cercetările cu privire la *literatura religioasă apocrifă,* începute încă din 1932, cu chiar articolul de debut, şi care au făcut din autorul lor cel mai mare specialist al domeniului[3], au condus la mai multe studii, tipărite de-a lungul anilor în reviste europene ; ele formează materia volumului *Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament,* apărut în 1981 la aceeaşi editură Brill.

În ceea ce priveşte studiile de *istorie românească şi sud-est europeană,* neadunate în volum(e) — şi din această cauză mai greu de consultat, prin revistele româneşti şi străine în care au fost publicate — ele abordează diverse aspecte de istorie politică şi culturală, locul cel mai însemnat fiind rezervat relaţiilor culturale cu alte spaţii geografice. Acestui „sector" îi aparţin şi două cărţi despre România în epoca modernă, una tipărită *(Modern Romania. The Achievement of National Unity 1914—1920,* editată de Academia Româno-Americană în 1984) şi una încă în manuscris *(La Roumanie moderne. Conquête de l'Indépendance et Intégration européenne) ;* amîndouă sînt menite să înfăţişeze străinilor naşterea statului român şi drepturile Românilor de a avea o ţară întregită cu toate provinciile ei istorice. Într-un anume fel, opera întreagă a profesorului Emil Turdeanu este o pledoarie pentru aceleaşi cauze. Iată o altă faţă a aceleiaşi pledoarii, surprinsă într-un studiu despre un vechi cronograf românesc, în care profesorul Turdeanu îndeamnă la alcătuirea unei „geografii spirituale a poporului român" : «Scriitorilor români care, privind cumpăna vremurilor, se plîng mereu de căderea poporului român în „sub-istorie", li s-ar dovedi existenţa continuă şi spornică a unei culturi, de caracter popular dar şi cult, şi trainică peste veacuri şi hotare — *deci peste istorie* — fără de care nu se poate pricepe nici sentimentul organic al unităţii Românilor de pretutindeni, nici sinteza spontană a culturii lor moderne. Iar istoricilor neoroesslerieni, care îşi închipuie că existenţa poporului român e un dar al providenţei, dacă nu chiar al strămoşilor lor, şi că realizarea Statului ro-

[2] Acest volum a fost pe larg prezentat în *AIIAI,* XXIII/2, 1986, p. 957—959.
[3] Dan Zamfirescu, *op. cit.,* p. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mân liber și întregit a fost un fel de „happy end" neprevăzut al primului război mondial, li s-ar dovedi neîntreruptele legături de secole dintre Românii de pretutindeni și creșterea continuă a conștiinței că, uniți prin aceeași origine, prin aceeași limbă și prin aceeași cultură, ei au dreptul să trăiască liberi și cuprinși în aceeași țară».

Cuvintele acestea grăiesc de la sine despre omul a cărui operă va trebui, într-o zi, să o avem, *în întregimea ei,* adunată în volume compacte. Va fi expresia cea mai potrivită a recunoștinței pentru munca sa. La aniversarea de azi, închinăm profesorului Emil Turdeanu — membru de onoare al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" — omagiul nostru, mulțumindu-i pentru toate cîte ne-a dăruit.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DR. LEONID BOICU LA 60 DE ANI

Dintre istoricii ajunşi azi la deplina lor maturitate — însuşire ce întîrzie în acest domeniu mai mult decît în altele — Leonid Boicu se distinge îndeosebi prin fermitatea, profesionalismul şi discreţia cu care şi-a construit opera. Operă de modernist în primul rînd, dar concepută din capul locului fără îngustimile specializării excesive cu care ne-a deprins o anume istoriografie. Un modernist ce include în fieful său şi secolul XVIII, prelungindu-şi ancheta şi dincoace de secolul XIX. El a înţeles din timp că modernitatea nu e riguros delimitabilă cronologic, fiindcă nu este vorba de un eveniment sau de o suită evenimenţială, ci de un proces. Un proces îndelungat, multiform, sinuos, pe care unii istorici îl coboară şi mai mult în timp, pe cînd alţii îi recunosc începuturile abia în secolul XIX. În fond, orice istorie îşi are preistoria ei, dincolo de care nu devine inteligibilă; epoca modernă presupune în chip firesc o fază premodernă. Istoria e desigur proces, devenire, fluenţă, chiar dacă nu în felul schematic pe care l-a impus marxismul. Procesualitatea istoriei noastre din veacul luminilor pînă aproape de întregirea statului naţional e ceea ce a urmărit, cu o consecvenţă exemplară, Leonid Boicu în laborioasa lui activitate. A început, sub îndrumarea profesorului D. Berlescu, prin a se interesa de complicata „chestiune orientală", din care a ales un episod important, Războiul Crimeii, pentru a-l studia în legătură cu Principatele Române. Opţiune fericită, care i-a permis să facă pe de o parte un sondaj dintre cele mai interesante în istoria raporturilor internaţionale, iar pe de alta să exploreze mai adînc problematica românească de la mijlocul veacului trecut. Ea l-a decis să caute o definire mai nuanţată a epocii, urmărind-o pe mai multe planuri. S-a ocupat de viaţa economică (urbanizare, industrie, meşteşuguri, căi de comunicaţie, ş.a.), în cadrul unui proiect colectiv care din păcate a fost abandonat. Studiul materialelor de arhivă, al celor puse deja în circulaţie şi al interpretărilor existente, studiu întreprins cu inteligenţă şi cu metodă, l-a făcut să conştientizeze la timp marile dificultăţi ale profesiei. S-a îndreptat de aceea în mod predilect spre un domeniu încă plin de surprize, dar beneficiind de numeroase contribuţii mai vechi, cel al legăturilor noastre, mai ales politice, cu lumea din afară. Aportul său pe acest tărîm, stimulat de un salutar spirit competitiv, rămîne considerabil. Nu-l vom putea defini aici, mai ales că e în plină desfăşurare, pe seama unui program lesne decelabil însă din bibliografia istoricului, iată, sexa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

genar, din care atîtea contribuţii s-ar cuveni amintite cu elogii. Să spunem numai că între monografia *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii* (1972) şi utimele-i scrieri în domeniul istoriei raporturilor internaţionale (cea din urmă priveşte secolul XVIII, dar încă una se află demult la tipar) se situează o întreagă operă de modernist atent la statutul juridico-politic al lumii româneşti, preocupat să descifreze tendinţe şi conjuncturi geopolitice, dar să şi contribuie pe această cale la o cunoaştere mai deplină a societăţii noastre, cu aşezămintele, deprinderile şi inerţiile ei, asociate adesea, paradoxal, cu mari elanuri înnoitoare. A pătrunde şi dezvălui împrejurările ce au influenţat şi decis destinele noastre ca naţiune modernă e finalitatea ce se degajă din scrierile sale. Leonid Boicu n-a teoretizat nicăieri (după cîte ştiu) domeniul de care se ocupă cum a făcut e.g. un J.-B. Duroselle în *Tout empire périra* sau un Thierry de Montbrial în *Que faire ? Les grandes manoeuvres du monde,* însă reflecţii de ordin teoretic menite a lămuri o viziune, un punct de vedere, o relaţie insolită se întîlnesc, destule, în scrierile sale. Adevărul istoric se recuperează anevoie, dar el nu devine posibil decît sub unghiul istoriei universale. Acest principiu distinsul nostru coleg a înţeles să-l respecte mereu, avertizînd nu o dată contra spiritului provincial sau naţionalist care viciază adeseori restituţia istorică. Nici un popor ajuns în era civilizaţiei n-a trăit în izolare deplină. Românii nu fac excepţie, „numai că anume particularităţi de ordin istoric, factori de natură economică şi geopolitică etc., observă Leonid Boicu, au determinat un specific al incidenţelor româneşti cu *marea politică* internaţională, explicînd permanenta, acerba şi adeseori dramatica conexiune între evoluţia societăţii noastre şi politica externă a puterilor europene". E o reflecţie scoasă din *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională* (1975, p. 7), dar ea formează o constantă a gîndirii istoricului, una alimentată discret de încrederea sa în destinul patriei. Subliniind „complexitatea procesului, primejdiile care au ameninţat existenţa ţării şi mai presus de toate biruinţa inexorabilă a adevărului istoric, certitudinea nedezminţită a faptului, probat secole de-a rîndul, că un popor, fie el mic, tratat nu o dată ca *obiect de tocmeală,* căzut vremelnic pradă opresiunii, îşi conservă şi-şi dezvoltă individualitatea pe temeiul tăriei ce-şi trage seva din conştiinţa de sine şi graţie legităţilor obiective care prezidează mersul societăţii" *(ibid.,* p. 8). Astfel tratată, istoria se prezintă ca o *magistra vitae,* pe care devotatul ei slujitor a ştiut să o descopere şi să o prezinte, convins că e necesar să înţelegem şi să credem în istorie pentru a-i putea depăşi marile vicisitudini. Dacă s-a ocupat cu atîta stăruinţă de „chestiunea orientală", mergînd pînă la epoca Unirii, iar într-o lucrare colectivă tratînd şi despre războiul independenţei, este pentru că această problemă îi oferea o perspectivă mai amplă, o şansă în plus de a integra efortul românesc spre un stat unitar şi independent în marele complex al istoriei europene. Nu e abuziv poate să vedem în această alegere şi o secretă determinaţie de ordin biografic, dat fiind că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Leonid Boicu a văzut lumina zilei, acum şase decenii, într-un sat de peste Prut, că tocmai acele asprimi şi injustiţii ale istoriei, strîns legate de „chestiunea orientală", l-au silit a pribegi de mic într-un spaţiu pîndit de aceleaşi pericole. „Ideea unităţii şi independenţei naţionale", amintită mai sus, nu e doar laitmotivul istoriei noastre, de la intrarea în modernitate pînă azi, nici numai o preocupare constantă a cercetătorului, dar şi obsesia propriei sale vieţi, marcată în diverse forme de acelaşi aspru destin. Istoria se împleteşte inextricabil cu istoriografia. A degaja liniile de forţă ale celei dintîi, a-i defini contururile şi mecanismele, a-i desprinde raţionalitatea dintr-un aparent haos evenimenţial, nu e o sarcină tocmai uşoară. Ea reclamă opţiune teoretică, orizont integrativ, simţ al măsurii, respect deplin pentru real, disciplină metodologică, restituţie atentă deopotrivă la conţinut şi la formă, ceea ce înseamnă că exigenţa adevărului trebuie să-şi asocieze expresia adecvată. Este ceea ce Leonid Boicu s-a străduit să obţină în lunga şi laborioasa lui activitate de modernist atent la ansamblul istoriei.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arhiva Genealogică

III 1991 1—2

CUPRINSUL: *Ştefan S. Gorovei*, Un bilanţ şi un program; *Nicolae Docan*, „Cubăia" — soţia lui Constantin vodă Cantemir; *Paul Păltănea*, Ştiri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (III); *Vlad Zirra*, Medici din Moldova veacului trecut: Dimitrie Samurcaş şi descendenţa sa (III); *Mihai Sorin Rădulescu*, Pe marginea unui studiu genealogic.

UN BILANŢ ŞI UN PROGRAM

La al treilea an de apariţie ca rubrică specială în paginile *Anuarului Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"*, un bilanţ poate să pară, pentru *Arhiva Genealogică*, mult prea timpuriu. E adevărat: schimbările de după decembrie 1989, prin efectele lor în domeniul organizării vieţii ştiinţifice, nu numai că au adus o întîrziere (de nimeni dorită) în valorificarea roadelor muncii noastre, dar au modificat şi ritmul prevăzut iniţial pentru această rubrică (două apariţii pe an), solidară cu evoluţia *Anuarului*. Aceleaşi evenimente îngăduie, însă, azi — alături de speranţa că *Arhiva Genealogică* va putea deveni o publicaţie de-sine-stătătoare, precum a fost şi ctitoria lui Sever Zotta, din 1912—1913 — şi formularea unui program de lucru care să nu constituie doar o înşirare de *pia desideria*.

Decalajul produs în apariţia revistei permite, acum, menţionarea unor fapte din cursul anului 1991, în primul rînd organizarea celui de-al doilea simpozion *Genealogie şi Istorie*, tot în cadrul Sesiunii anuale de comunicări a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" (6—7 iunie 1991). De data aceasta, simpozionul a avut o temă, aleasă în acord cu una din direcţiile de cercetare promovate în Institut: *elitele*. Comunicările propuse au tins să acopere veacurile XV—XIX, cu precădere în Moldova, chestiunea elitelor fiind privită atît din unghiul social, cît şi din cel etnic. Primele două comunicări au fost consacrate reperării şi delimitării cadrului general al unei asemenea cercetări în răstimpul veacurilor XV—XVIII: *Clanuri, familii, autorităţi, puteri în istoria Românilor* (Paul Cernovodeanu pentru Ţara Românească şi Ştefan S. Gorovei pentru Moldova). Patru comunicări au avut în vedere elitele alogene: armenii (Mihai Sorin Rădulescu şi Ştefan S. Gorovei), evreii (Mihai Răzvan Ungureanu), protestanţii din Iaşi (Beate Welter) şi familiile muntene de ori-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gine franceză (Mihai Sorin Rădulescu). O comunicare a avut ca subiect absorbirea unui vechi grup de alogeni (unguri și secui) în boierimea moldoveană a veacurilor XIV—XVI (Maria Magdalena Székely).

Comunicările prezentate în acest al doilea simpozion de cercetări genealogice au pus în lumină un întreg program de lucru — sau, mai exact spus, o secțiune (importantă și masivă) a unui asemenea program. S-a văzut, astfel, că cercetarea elitelor pentru întregul răstimp care precede veacul XIX presupune o strategie diferită și o abordare net deosebită a materialului documentar. E de înțeles, astfel, că trebuie avute în vedere cele două mari categorii sociale care, pe de o parte, constituie, ele însele, elita veacurilor XIV—XVIII și, pe de altă parte, vor constitui „pepiniera" elitelor veacului XIX : *aristocrația* și *patriciatul urban*. Aceasta înseamnă, în primul rînd, o amplă acțiune de *inventariere și clasare a materialului documentar*, în al doilea rînd — de alcătuire a unor *instrumente de lucru* și abia în al treilea rînd — de *studiere a respectivelor categorii sociale*.

Cu privire la *aristocrație*, temă pe care am propus-o — *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XIV—XVIII)* — are o cuprindere foarte largă, de natură să îngăduie punerea în evidență a elementelor căutate. Dar baza pentru acest gen de cercetare nu poate fi decît cea genealogică, depistarea „clanurilor" și urmărirea strategiilor de alianțe permițînd, apoi, studierea dinamicii sociale. *Dicționarul genealogic (Moldova, secolele XIV—XVIII)*, care va fi inclus în planul de cercetare al Institutului începînd din 1992, constituie, din acest punct de vedere, o primă etapă.

Cu privire la *patriciatul urban* (tot cu referire la Moldova), o primă abordare a materialului documentar [1] a pus în lumină principalele caracteristici ale acestei categorii sociale, suprapuse de deosebiri etnice păstrate pînă tîrziu (în cazul aristocrației, deosebirile etnice s-au șters după cîteva generații). Investigația este, însă, în acest domeniu, încă mai dificilă decît în cazul boierimii, materialul fiind mult mai sărac și mai risipit prin arhive iar luminile pe care el le aduce referindu-se mai ales la veacurile XVII—XVIII. Și aici, cercetarea genealogică este de neînlocuit, numai ea putînd să arate ascensiunea proto-burgheziei și fuzionarea ei (treptată și incompletă, firește) cu aristocrația.

Iată, astfel, conturat un program de lucru capabil să canalizeze energii un timp mai îndelungat și cu cel mai mare folos pentru evoluția științei noastre istorice.

Alt fapt îmbucurător, care constituie, și el, un motiv temeinic pentru a prevedea un viitor rodnic cercetărilor genealogice : începînd cu anul universitar 1990—1991, între cursurile speciale ale Facultății de Istorie din Iași s-a făcut un loc și pentru știința genealogică. Fără îndoială, aceasta nu va rămîne fără urmări în viitorul imediat. Deocamdată, participarea la simpozionul din 1991 a doi studenți ai facultății ieșene (Maria Magdalena Székely și Mihai Răzvan Ungureanu) — alături de mai vechiul colaborator, acum absolvent al facultății bucureștene, Mihai Sorin Rădulescu — arată interesul pe care cea mai tînără generație de istorici îl acordă acestor preocupări.

[1] Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Cîteva observații preliminare*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 253—265.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În momentul în care viitorul unor cercetări așa de speciale poate fi nu numai gîndit, dar și prevăzut și construit, bilanțul se impune. Și acest bilanț e destul de firav : cercetările genealogice din ultimele patru decenii au fost rodul unor programe asumate cu titlu personal și niciodată coordonate în perspectiva unor proiecte de oarecare anvergură. Sper ca într-unul din numerele viitoare ale *Arhivei Genealogice* să se poată publica o bibliografie a acestui domeniu pentru perioada cuprinsă între anul 1944 (cînd a apărut primul și ultimul număr din *Arhiva Genealogică Română)* și anul 1989 (cînd s-a reluat apariția *Arhivei Genealogice).* În cursul anilor 1990—1991, un lung șir de articole interesînd îndeaproape cercetările genealogice a publicat Mihai Sorin Rădulescu (îndeosebi în „Dreptatea" și în „Contemporanul / Ideea europeană") ; împreună cu alte titluri, ele vor fi semnalate în fascicula următoare a *Arhivei Genealogice,* exprimînd, astfel, și dorința de a permanentiza o rubrică de informare bibliografică.

Cele două mari studii cu care am început în 1989 *Arhiva Genealogică* se încheie în numărul de față, lor adăugîndu-li-se acum un *studiu inedit* al lui N. Docan (1874—1933), pe care hărnicia și pasiunea aceluiași tînăr coleg Mihai Sorin Rădulescu l-au recuperat din hîrtiile depuse la Academia Română. Deși nedefinitivat de autor, textul acesta e deosebit de important din punctul de vedere al informației documentare iar publicarea lui restituie lui N. Docan prioritatea în dezlegarea unei interesante mistificări genealogice. În ceea ce privește comunicările prezentate la cele două simpozioane *Genealogie și Istorie* (1989 și 1991), ele vor fi publicate începînd din anul viitor. Există, însă, și șansa adunării lor într-un volum — eventual împreună cu comunicările care se vor prezenta în 1992 — și pe care alcătuitorul ar dori să-l închine amintirii lui Sever Zotta, de la a cărui tragică moarte se vor împlini, în 1993, cinci decenii.

Se vede, astfel, limpede că, în acest moment, *bilanțul* și *programul* sînt prea strîns legate, pentru ca unul să poată fi conceput fără de celălalt.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE DOCAN

„CUBĂIA" — SOȚIA LUI CONSTANTIN VODĂ CANTEMIR

În numărul 1 al „Revistei Arhivelor", vorbind despre neamul Cantemireștilor, Sever Zotta arată între altele că Constantin vodă Cantemir a avut mai multe soții, adică pe 1) Anastasia, nepoata lui Ghica vodă, 2) Ruxanda Gane, 3) Anița Bantaș, 4) Cubăea și 5) Alexandra [1], ceea ce face pînă acum cinci, rămînînd să vedem ce va mai aduce viitorul. **[1]**

Dintre aceste soții, despre cari nu știm în realitate mai nimic [2], cea mai enigmatică este desigur a patra, cu numele surprinzător și insolit de *Cubăe*. Pe aceasta o cunoșteam pînă acum în urmă numai dintr-o lucrare a regretatului Tanoviceanu [3], care o amintește însă incidental, astfel încît Zotta a putut spune cu dreptate că „dacă numele *Cubăi* n-ar fi de două ori menționat în studiul citat, am crede că e o eroare de tipar, atît de straniu ni se pare el și atît de puțin „distins".

Despre această femeie pe care a găsit-o menționată în documentele transcrise în condica IV a mănăstirii Răchitoasa [4] Tanoviceanu arată doar atîta că era primară cu Ieremia, fiul lui Anton pitarul, și rezeșă în moșia Ceucani, și anume vorbind despre cearta iscată între Ilie Enache și Lupu Bogdan pentru această moșie, dînsul spune textual : „Această moșie [5] am văzut că fusese dată lui Enache clucerul de vărul său Erimia, fiul lui Anton pitarul, în 29 august 1673 (7181). Asupra acestei moșii aveau însă nădejde și Cantemireștii [6] ca rude mai apropiate cu Eremia, fiul lui Anton pitarul [7], decît Enache clucerul. În adevăr Anița Mitroaia, nevasta a doua a lui Enache clucerul, spunea în 20 decembrie 1717 (7226)

---

[1] Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 356, citată într-un zapis de danie din 15 februarie 1680, către Cantemir serdar și soția sa Alexandra.

[2] Cf. suszisul studiu al lui Zotta : Anastasia și Ruxanda sînt îndoielnice, filiațiunea Aniței o dă numai o publicațiune rusească și n-a fost verificată încă ; Alexandra e citată numai în zapisul de mai sus. Dimitrie Cantemir nu atribuie tatălui său decît trei soții, pe cînd Tindall afirmă că Constantin v[oie]v[od] a fost căsătorit de patru ori.

[3] Tanoviceanu, I., *Marele spătar Ilie Țifescu și omorîrea lui Miron și Velișco Costin*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunei Istorice", seria II, tom XXXII, p. 808—844.

[4] *Ibidem*, nota 1 de la p. 7.

[5] Adică numai a 6-a parte din moșie, după cum vom arăta mai departe.

[6] În realitate era numai unul : Cantemir bătrînul, viitorul domn, căci al doilea Cantemir existent atunci, Antioh, nu împlinise încă 4 ani, iar al treilea, Dumitru, urma să se nască peste 2 luni, în ziua de Sf. Dumitru, la 26 oct[ombrie] 1673, iar Cubae, soția lui Cantemir murise demult ; trăia însă fiica ei Ruxanda.

[7] În realitate nu era rudă Cantemir, ci soția sa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că Eremia a fost văr primar cu jupîneasa lui Cantemir, *Cubăe*, iar cu Enache clucerul a fost numai văr de al doilea. Afară de aceasta Cantemir Vodă era şi răzeş în Ceucani cu alte părţi de moşie.

Se înţălege dar foarte uşor supărarea lui Cantemir că Eremia fiul lui Anton a lăsat moştenitor în Ceucani pe Enache tatăl lui Ilie Ţifescu. o rudă mai depărtată, în loc de a lăsa pe soţia sa *Cubăe* [8], vară primară şi rezeşă în Ceucani. De aci s-a născut o vrăjmăşie care a avut înrîurire asupra întregei vieţi a lui Ilie Enache". [2]

O complectare a celor spuse de Tanoviceanu şi o fixare a personalităţei sau a filiaţiunei acestei femei pe baza documentelor Răchitoasei nu mai este posibilă astăzi, în urma evacuărei arhivelor noastre în Rusia [9]. Hotărîtoare ar fi pentru dezlegarea cestiunei, cercetarea documentelor Cantemireşti cari însă pe cît ştim nu au ieşit încă la iveală, sau a documentelor boierilor Bogdăneşti, coborîtori direcţi din Constantin vodă Cantemir şi cari pînă pe la 1850 stăpîneau din vechi în judeţul Tutova numeroase moşii aflătoare mai toate în partea apuseană a ţinutului în vecinătatea moşiilor Răchitoasei. Din nenorocire, documentele Bogdăneşti s-au risipit în mai multe rînduri ; astfel, după cum rezultă dintr-o poruncă domnească din 8 iulie 1737, despre care va fi vorba mai departe, o parte din hîrtiile Bogdăneştilor „s-au prăpădit la vremea catanelor, fiind la mănăstirea Mira", adică cu prilejul neorînduielilor întîmplate în Moldova, în [...] şi cu excepţiunea căpitanului Frenţa împotriva lui Mihai vodă Racoviţă, cînd s-a ars şi mănăstirea Mira [10]. Dacă arătările cuprinse în acest document corespund întocmai realităţei, atunci se vor fi pierdut acolo, poate, şi documentele Cantemireşti [11]. O altă parte a documentelor Bogdăneşti au ars cu prilejul focului întîmplat în Iaşi la 24 septembrie 1766, aflîndu-se depuse de logofătul Ion Bogdan la mănăstirea Dancu [12], după cum rezultă dintr-o mărturie a Divanului din... decembrie acel an [13]. În sfîrşit o a treia şi cea mai însemnată parte s-a risipit pe la 1830, după moartea căminarului Gheorghe Bogdan. Despre această ultimă împrejurare ne dă ştiri sigure amintita anafora nr. 512 din 8 martie 1844 [14], dată în pricina pornită de mănăstirea Răchitoasa asupra marchizei Luţica de Bedmar pentru părţile cuvenite mănăstirii din moşiile Ceucanii, Batineştii şi Devitenii de la ţinutul Tutovei, pe cari marchiza le stăpînea

---

[8] În august 1673, aceasta însă era moartă de mult, iar Cantemir se recăsătorise în 1668 sau începutul lui 1669 cu Anita Bantaş.

[9] Documentele mănăstireşti din întreaga ţară se aflau, după cum se ştie, centralizate în Arhiva Statului din Bucureşti, care le-a expediat în Rusia.

[10] Despre neorînduielile de atunci, cf. Neculce, Cronica lui Neculai Chiparisis din 1716, în *Uricar*, XIII, p. 348 şi Erbiceanu, *Cronicarii greci*.

[11] De observat este, totuşi că documentele mănăstirii Mira au fost salvate, deoarece în... s-au scos copii legalizate de pe ele. Cf. Arhiva Statului Iaşi, Tr..., op..., dos. nr..., f...

[12] Se găsea, pînă acum vreo 20 de ani, în mijlocul oraşului Iaşi, în apropierea Teatrului Naţional. Log[ofătul] Ion Bogdan trebuie să fi fost un mare binefăcător al mănăstirii.

[13] Dec[embrie] 1766 şi 8 ian[uarie] 1767, în *Acad. Rom. Creşterea Colecţ.* pe 1912, p. 124. Ziua lipseşte în mărturia Divanului. (Rezumate şi în anaforaua 512/1846). Actul din dec[embrie] 1766 citat şi în anaforaua nr. 512 din 8 martie 1844. în Arhiva Statului Iaşi, Tr. 1785, op. II, 2046, Condica de anaforale nr. 64, f. 57 seq.

[14] Vezi nota precedentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în calitate de moștenitoare a răposatului căminar Bogdan [15]. În lungul preambul al acestei anaforale se arată că documentele de cari ar fi fost nevoie în proces s-au pierdut, deoarece fiind puse amanet de răposatul căminar cu al doilea contract de orîndă la un anume Iosif Marie Adam [16], după moartea căminarului s-au luat de la Adam și s-au depus la Consulat, de unde s-au ridicat apoi de epitropia casei răposatului hatman Paladi [17] și în sfîrșit s-au risipit și pierdut.

În această stare se găsea cestiunea cînd Zotta descoperi în Arhiva Statului din Iași, într-un dosar al cărui titlu nu promitea pe departe atîta [18], un interesant act, adică inventarul încheiat la 10 septembrie 1833 a documentelor de moșiilor [sic] răposatului căminar Gheorghe Bogdan care încetase din viață în Roma la 10 iunie 1827 [19]. Acest perilipsis cuprinde enumerarea sumară a 270 de documente privitoare la 18 moșii sau părți de moșie așezate toate în partea de apus a ținutului Tutova, mai ales pe valea Pereschivului și a Tutovei, și anume : 1) Movilenii, 2) Cicovenii, 3) Mirenii, 4) Românești, 5) Iveștii, 6) Mărgineanii, 7) Băicenii, 8) Crețenii, 9) Tătărenii, 10) Făurenii, 11) Băicanii, 12) Ciocanii (recte Ceucanii), 13) Vâtcanii, 14) Văcășenii, 15) Fîntînelele, 16) Bălușenii, 17) Cogenii și 18) Urlații din Tutova [20], deosebiți de Urlații Cantemireștilor cari se găsesc în județul Fălciului spre miazăzi și în apropiere de Huși. Unele din actele rezumate sînt mai vechi și din ele citățm următoarele :

7113 ghenar 8 (1605). Cristea vel vornic cumpără de la Simion aprodul sin Gherman din Greci, 1/4 din 1/2 din Cogeni.

7115 april 26 (1607). Simion Movilă V[oie]v[od] întărește lui Cristea vel vornic părțile din Cogeni cumpărate de la Țiganca.

7131 mart 11 (1623). Iordache nepot Dabijei paharnicului vinde fratelui său Cantemir părțile sale din Cicoveni și Mireni. Data *7131* a fost desigur transcrisă greșit după cum vom arăta mai departe.

7144 februar (1636). Vasile vodă întărește Schivei, jupîneasa lui Dabija paharnicului (sic) și feciorului ei și fetei ei, părțile ei din Movileni și Cicoveni.

7165 mai 15 (1657). Zapisul fetei Dabijei paharnicului cu alții cari au vîndut partea lor din Băiceni, Neniței.

---

[15] Asupra acestuia cît și asupra fiului său Constantin, înfiat de un Paladi și cunoscut sub numele de hatmanul Constantin Paladi, cf. citatul studiul al lui Zotta, p. 69. Constantin Paladi, ginerele lui Scarlat v[oie]v[od] Calimah, era tatăl Luțicăi de Bedmar, cf. Iorga, *Studii și doc[umente]*, V, p. 549.

[16] Aceasta însemnează că căminarul Bogdan scontase cîștigurile moșiilor depunînd ca garanție documentele sale de proprietate. Asupra lui Adam, cf. Zotta, studiul citat, p. 69. Adăugăm că Adam, cu adevăratul său nume Giuseppe Maria Adami, era un advocat din Roma și procuratorul căminarului Bogdan, iar contractul de arendă în cestiune se încheiase în iunie 1827 (Arhiva Statului Iași, dos. litera B, nr. 436, f. 63 și 74).

[17] Vezi și nota 6 de mai sus.

[18] Dosarul are cota Litera B nr. 436 și poartă titlul : Ioan Balasan supus austriecesc cu D-lui căminarul Gheorghe Bogdan pentru posesia moșiei Ciocanii.

[19] Zotta, *ibidem*, p. 69. (sic).

[20] Această moșie avea un ispisoc tocmai din 6940 sept[embrie] 2, prin cari Ilieș voevod miluise pe Dragoș Urlatul cu tot satul Urlații. Actul e amintit într-un prerilipsis din 28 april 7272 (1764) a zapiselor mănăstirei Dancu, aflător între documentele moșiei Ceucanii în arhiva spitalului „Bîrlad și Elena Beldiman" (sic) din Bîrlad. Perilipsisul figurase între documentele căminarului Gh. Bogdan, în inventarul cărora e trecut între cele 13 documente ale moșiei Urlații.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7175 iunie 29 (1667). Nastasiia fata lui Dabija paharnicul vinde 1/2 din Cogeni lui Canulache sin Isar jicnicerul.

7183 octombrie 30 (1674). Petru Bogdan vinde părţile sale din Movileni, Cicoveni, Mireni şi altele lui Cantemir etc.

Nu ne îndoim că acest Cantemir este chiar domnitorul de mai tîrziu şi pornind de la această premisă două fapte se desprind din cetirea rezumatelor de mai sus : a) Cantemir era „frate“ cu un oarecare Iordache, nepot Dabijei pah[arnicul], adică mai exact se găsea într-un grad de înrudire cu acest Iordache, dat fiind că de prea multe ori s-a dovedit că în veacul al XVII-lea calificativul „frate“ se întrebuinţa şi în înţăles de rudă apropiată. **[3]**

a) Dînsul era foarte probabil rudă şi cu Petru Bogdan, sau cu rudele acestuia, adică Dabija paharnicul, Schiva soţia lui Dabija sau Cristea Ghenovici, tatăl Schivei. Aceste concluzii [sic] pentru că în vechiul drept românesc vînzările imobiliare se făceau de regulă între rude, mai ales între rude cît mai apropiate, deoarece în virtutea dreptului de protimis vînzările făcute altfel erau precare, cumpărătorul putînd fi izgonit de rude prin răscumpărare, adică restituindu-i-se preţul plătit. Ruda mai apropiată izgonea pe cea mai îndepărtată, şi ruda mai îndepărtată pe străin, astfel încît la orice vînzare de pămînt putem presupune că cumpărătorul se găsea într-o legătură de sînge sau de alianţă cu vînzătorul. Erau şi excepţiuni, dar de excepţiuni nu ne vom acupa aici. Cristea vornicul, Dabija paharnic, Schiva, Petru Bogdan şi Iordache erau, o ştim, de aproape înrudiţi între dînşii iar faptul că viitorul domn cumpăra din moşiile aparţinînd acestora, moşii aflătoare în apropierea Ceucanilor, în care era coproprietară „Cubaia“, îndreptăţea presupunerea că, independent de calificativul de „frate“, pe care i-l dă zapisul din 11 martie 7131, prin părinţi sau prin soţia sa, Cantemir a trebuit să fie înrudit şi el cu vînzătorii Petre Bogdan şi Iordache, sau cu rudele acestora. Descoperirea lui Zotta dădea deci întregei cestiuni un punct de plecare care îi lipsea încă, o bază permiţînd clădirea unei ipoteze, pe care cercetările urmau s-o verifice.

Marele vornic Cristea Ghenovici este în trecutul Moldovei o figură destul de cunoscută. **[4]** Vel vornic al ţării de sus şi boier fruntaş [21] în cursul domniei de zece ani a lui Ieremia Movilă voevod şi sub Simion Movilă vodă, dînsul întemeiază mănăstirea Floreştii din judeţul Tutova [22], înzestrînd-o cu moşii, danie pe care Ieremia vodă o întăreşte prin hrisovul din 22 iulie 1598 [23], în care sînt amintiţi ctitorii Cristea Ghenovici biv vel vornic cu soţia sa Anghelina, fiica lui Crăciun biv vel vornic [24],

[21] Dînsul apare cu calificativul de biv vel vornic încă de la 30 nov[embrie] 1595 (cf. Iorga, *Studii şi doc[umente]*, VI, p. 13) cu care însuşire îl întîlnim pînă în 1598 : la 5 mai 1598 figurează ca vel vornic al ţării de sus (Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, II, p. 361) şi în aceeaşi calitate îl găsim în anii următori pînă la 26 mai 1607 (Acad. Rom., pach..., nr...).

[22] Cf. monografia *Mănăstirea Floreştii* de preotul Ioan Antonovici (acum I.P.S. Iacov, Episcopul Huşilor), Bucureşti, Socec., 1916, în 8°.

[23] Textul hrisovului în monografia părintelui Antonovici, p. .... O trad. veche era în Acad. Rom., pach. 130, nr. 23.

[24] Cf. ferecătura de pe tetravanghelul de la Floreşti. Această afirmaţie pare a fi contrazisă de un hrisov de la Ieremia voevod, din 7115 iunie 8 (1607), prin cari se arată că s-au pîrît Gligorcea Crăciun vel vornic şi sora sa Anghelina, jupîneasa Cristei, şi rudele lor, toţi strănepoţi ai Anuşcăi Frunteşoaii, cu călugării de Pobrata pentru satul Protopopenii, şi că văzînd jăluitorii că satul fusese lăsat cu blestem

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și cu copiii lor Mărica, căsătorită cu Gavril Cernat logofătul, Angheliță, căsătorită cu Vasile Bujoreanu staroste, Schiva și Călina. Schiva s-a căsătorit și ea mai tîrziu cu Dabija vel paharnic, fiul lui Nădăbaico, fost vel vornic al țării de sus. La 2 august 1616, Radu vodă întărește moștenitorilor lui Ghenovici, care murise, averea rămasă de la acesta din urmă [25] și faptul că întărirea se face pe numele lui Cernat biv log[ofăt] și Vasile [Bujoranul] biv „staroste, ginerii răpos[atului] Cristei vornic, și Schiva, fata Cîrstei vornic, jupîneasa Dabijei vornic" [26] ne îndreptățește să credem că Dabija paharnicul nu se mai găsea în viață ; constatarea își are importanța ei, căci în acest caz copiii lui Dabija și ai Schivei s-au născut toți între 1599 și 1616. După un lung număr de ani, întîlnim din nou pe fiicele lui Ghenovici, adică pe Anghelina, pe Măricuța și pe Schiva — Călina murise probabil fără de moștenitori —, împărțind între ele moșiile rămase de la răposatul lor părinte, împărțeală pe cari Vasile Lupu vodă o întărește prin ispisocul din 8 martie 7144 (1636) [27] în care cele trei surori sînt pomenite împreună cu toți copiii lor, și din care aflăm că din căsătoria ei, Schiva a avut șase copii, și anume un fiu numit Ghione și cinci fete : Nastasiia, Maria, Irina, Tofana și Anisiia [28] **[5]**. Acești copii ne sînt confirmați printr-un zapis, din nenorocire nedatat [29], prin care Schiva, probabil ajunsă la bătrînețe, împarte niște moșii între copiii ei Ghione, Nastasiia, Mârza [30], Petrea [31], acești doi din urmă fiind gineri, au fost trecuți în zapis în locul soțiilor lor, Tofana și Anisiia, iar acestor două din urmă le dă două moșii și anume Spinenii [32] și Cogenii; aceasta

---

mănăstirei, l-au lăsat călugărilor, iar domnul a întărit în schimb lui Gligorcea vel vornic și surorii sale Anghelinii și celorlalte rude ale lor, un alt sat, anume Stăncăuții. Acest hrisov nu-l cunoaștem însă decît dintr-o traducere necompletă și probabil greșită. Anul 7115 este evident greșit, căci în 1607 nu mai domnea Ieremia vodă. Gligorcea Crăciun murise la 1 noiembrie 1599 și lui îi urmase în dregătoria de vel vornic al țării de sus Cristea Ghenovici (Ghibănescu, *Divanurile domnești în Moldova în secolul XVII*, în „Arhiva", fascicula 1—3 din 1915, p. 24 și urm.). Față de aceste nepotriviri dăm mai mare crezămînt inscripției de pe tetravanghelul Florești lor. Însemnăm pro memoria că Grigore Crăciun obținuse în 1593 indirenatul în Polonia (Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 111) și că satul Protopopenii se aflau pe Siret, la gura Voronii (cf. dosarul amintit mai sus).

[25] Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 215.

[26] „Vornic" trebuie să fie o eroare, Dabija fusese ceașnic.

[27] *Uricar*, XXI, p. 258.

[28] Al cărei nume e tipărit greșit în *Uricar* „Asiniia".

[29] Arhiva Statului Iași, dosarul copiilor legalizate pe 1921, copia nr. 181. Zapisul este probabil posterior împărțelii din 8 martie 1636.

[30] Era soțul Irinei : a) fără dată. Mârzea cu soția sa Irina, fata Dabijei ceașnic, vînd un țigan. Academia Română, pach. 73, nr. 28 : b. 1667 nov[embrie] 1, Iași, Iliaș Alex[andru] v[oie]v[od] poruncește pîrcălabilor de Covurlui să ia de la Mironașcu sin Mârzea lucrurile ce le-a luat de la Ursul, fiul lui Ghiunim (cetit greșit pro Ghione) din Urlați (desigur Urlații din Tutova), ibidem, *Creșterea Colecțiunilor pe 1907*, p. 41.

[31] Este Petre Bogdan, soțul Mariei, cari, după cum s-a văzut mai sus, vînduse la 30 oct[ombrie] 7183 lui Cantemir părțile sale din Movileni, Cicoveni, Mireni ș.a. Asupra lui Petru Bogdan, Arhiva Statului Iași, dosarul copiilor legalizate pe 1921, copiile nr. 302, 304 și 300.

[32] Aflătoare la nordul județului Tutova, pe valea Tutovii și care e deosebită de moșiile și satele Schinenii (scris Spinenii) de sus și de jos, cari se găsesc tot în județul Tutova, dar spre răsărit de Bîrlad, alături de tîrgușorul Murgeni. Aceste două din urmă moșii țineau din vechime de județul Fălciu și au fost alipite la jud. Tutova în urma „rătunjirei" făcute în 1833 (Cf. *Uricar*, VIII, 41 seq.). Despre Spinenii de pe valea Tutovei cf. documente în *Acad. Rom., Creșterea colecțiunilor pe 1908*, p. 160 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din urmă moşie am găsit-o menţionată în documentele pe care le-am rezumat mai sus. Despre ginerii Schivei ne dă pe urmă lămuriri sigure un alt ispisoc, din 2 mai 7150 (1642)[33] prin cari Vasile vodă judecă pricina pornită împotriva lui Eremia[34], fiul biv vel vornicului Nădăbaico şi împotriva nepoţilor săi, „fiii" răposatului Dabija paharnicul, de Toader Premicheru[35] şi de alţii pentru stăpînirea moşiilor Giurzeştii şi Vitorogii[36], dînd rămaşi pe cei din urmă, şi din acest document rezultă că fiii, adică în realitate ginerii Schivei şi ai lui Dabija paharnicul, erau în 1642 Mârza, Gheorghe[37], Petre, Adam[38] şi Constantin pe lîngă care figurează şi adevăratul fiu, Ghione. Din această enumerare reţinem deocamdată că în 1642 unul din ginerii Schivei se numea Constantin. Despre Constantin, ginerele Dabijoaiei şi despre moşia Spinerii amintită mai sus vorbeşte în sfîrşit hrisovul din 22 martie 7178 (1670)[39] prin care Duca vodă întăreşte lui Gavriliţă Kostache vornicul, pe atunci vel spătar, mai multe moşii, ocini moştenite de la părinţi sau cumpărături, şi între aceste din urmă şi „un sat întreg anume Spinenii, ci este în ţinutul Tutovii pe apa Tutovii, şi cu vad de moară şi cu tot venitul, care acel sat şi l-au cumpărat boerul nostru Gavril Kostache vel spătar de la Iordache şi de la Maria, fiii lui Constantin şi ai Anisiicăi de la Cucuteni, nepoţii Cristei marelui vornic, drept 500 lei bătuţi..."

Că Anisiica fiica Schivei a avut într-adevăr un fiu numit Iordache ne-o confirmă un zapis din 1 iunie 7170 (1662) prin care Anisiia fata lui Dabija biv vel paharnic, nepoata lui Nădăbaico biv vel vornic şi cu fiul ei Iordache vînd nişte ţigani lui Pavalaşcu sin Bojoae[40]. Această ultimă informaţiune încheie ciclul ; din cele arătate mai sus rezultă că din căsătoria ei cu un anume Constantin de la Ceucani. Anisiia fiica lui Dabija paharnicul şi a Schivei a avut doi copii, pe Maria şi pe Iordache. Pe acest fiu al Anisiicăi îl identificăm cu acel Iordache cari la „1623" vindea „fratelui" său Cantemir părţile din Cicoveni şi Mireni. Despre Iordache ştim că era nepot lui Petru Bogdan, care ţinea pe sora Anisiei, şi pentru că nu vedem nici o altă ipoteză plauzibilă spre a explica o înrudire cari să lege în acelaşi timp pe Cantemir cu Iordache şi cu Petru Bogdan, ajungem la concluzia că Iordache a fost în realitate nu fratele, ci cumnatul lui Constantin Vodă şi că Maria, sora lui Iordache, trebueşte identificată cu aşa zisa „Cubăie", afară numai dacă nu voim să facem din Maria o a 6-a soţie a lui Vodă Cantemir, ceea ce credem că ar fi într-adevăr prea mult.

---

[33] Arhiva Statului Iaşi, dosarul copiilor legalizate pe 1921, copia nr. 182.

[34] Era fratele lui Dabija paharnicul.

[35] Să se observe frumosul nume bizantin al acestuia. În împărăţia de răsărit Primikerius era...

[36] Aflătoare în judeţul Tecuci, pîrîul Polocinului, în apropiere de Siret. Contopite mai tîrziu, ele poartă astăzi numele de Condrăcheşti.

[37] Era unul din soţii Nastasiei pe cari am mai găsit-o căsătorită în 1637—39 cu Toderaşcu cămărăşul, în 1642 cu acest Gheorghe şi în 1646—49 cu Ivaşcu Cârjeu stolnicul. Hrisovul din 2 mai 1642 nu-l cunoaştem decît dintr-un suret scos în 1763 de Evloghie dascălul, astfel încît nu putem şti dacă numele „Gheorghe" n-a fost scris din eroare în loc de Toderaşcu.

[38] Este Adam Moviliţă căpitanul, soţul Tofanei, şi ctitorul mănăstirii Adam, aflătoare în judeţul Tutova, la sud de Bîrlad.

[39] Publicat de pe original de Ghibănescu în *Ispisoace şi zapise*, III, partea a 2-a, p. 108—121.

[40] Academia Română, pach. 9, nr. 70, rezumat în V. A. Urechia, „Miron Costin", I, p. 712.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezultatele la cari am ajuns astfel indirect au fost confirmate prin cîteva acte pe cari I. P. S. Iacov Episcopul Huşilor le-a publicat în volumul IV, apărut la finele anului trecut, al publicațiunii sale *Documente bîrlădene*[41] și prin 4 documente noi pe cari le dăm ca anexe la sfîrșitul acestui studiu. Iată rezumatul actelor publicate de I. P. S. Iacov : 1) 7170 iunie 7 (1662). Iordache și cu soră-sa, Băia, feciorii lui Constantin, nepoții Savei din Ceucani, vînd jumătate din sat din Strîmba[42], ce a fost cumpărătură, lui Gavril și lui Pascal, feciorii lui Gligoraș ot Ruși[43], drept 69 lei bătuți[44].

2) 7237 iulie 27 (1729). Grigore Ghica v[oie]v[od] poruncește lui Vasile Sturza biv vel medelnicer să hotărnicească moșiile Ceucanii și Stănueștii[45] din ținutul Tutovii, să le împartă în cîte două jumătăți și din fiecare moșie să dea cîte o jumătate fiilor lui Pavel Ursuleț biv vel clucer, stîlpind părțile alese[46].

3) 7245 iulie 8 (1737). Grigore Ghica v[oie]v[od] scrie lui Vasile Sturza biv vel stolnic că s-au judecat, dinaintea Domniei Sale Domnului, Ion Ursuleț postelnic cu stolnicul Ioan Bogdan[47] pentru satul Ceucanii unde este casa lui Bogdan, zicînd Ursuleț că jumătate din sat i se cuvine lui de pe bunul său Iordache, ce a fost frate Cubăiei[48], bunica stolnicului Bogdan. Iar Bogdan a răspuns că Ceucanii se împart în 4 pătrimi din cari una o stăpînește el împreună cu Ursuleț, a doua aparține mănăstirei Răchitoasa, a treia o are el Bogdan moștenire de la răposatul vodă Cantemir care o dobîndise danie, și a patra o are tot de la Cantemir voevod care o luase în schimb de la mănăstirea Barnovschi, dar hîrtii n-a arătat, zicînd că s-au prăpădit scrisorile la vremea cătanelor,

---

[41] Iacov Antonovici, Episcopul Huşilor, *Documente bîrlădene*, volumul IV, Bîrlad, Tipografia Lupașcu, 1924, în 8°.

[42] În județul Tutova pe valea Tutovei, alături de tîrgușorul Pușești și în apropiere de hotarul județului Tecuci. Strîmba era o moșie a Gheuculeștilor cari au zidit acolo mănăstirea Strîmba.

[43] Figurează în documente și sub numele Gligoraș de Ruși după moșia Rușii, aflătoare în județul Tutova pe valea Ezerului, alături și la N de tîrgușorul Pușești. Era *un Gheuca* și anume fiul lui Dumitrașcu Gheuca stolnic și vornic de gloată 1622—1637 (Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, p. 32, 37, 72, 79 ; Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 20, XVI, p. 185, 186, 193, 194, 196 ; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, II, p. 300, III, p. 230).

[44] *Op. cit.*, p. 98. Supărător este că I.P.S.S. nu arată unde se găsește documentul.

[45] Numită acum Cociu. Stănueștii se găsesc spre apus de Bîrlad, pe valea Pereschivului, în apropierea imediată a județului Tecuci.

[46] *Op. cit.*, p. 339. Data exactă a actului este iulie 27, astfel cum se arată la p. 330. Acest act împreună cu cele două rezumate mai jos făcuseră parte din documentele de moșie ale căminarului Gh. Bogdan și se găsesc specificate în periplisul din dosarul *Litera B nr. 436* în chipul următor : a) 7237 iulie 27, e trecut de două ori, în plicul 1 sub titlul „Carte de judecată a lui Gr[igore] Ghica v[oie]v[od] pentru moșii și țigani între feciorii lui Ursuleț și med[elnicerul] Ion Bogdan", și în plicul 8 ca poruncă domnească ; este evident că nu putea fi o carte de judecată întrucît pricina nici nu se cercetase încă ; b) 7245 iulie 8, trecut între doc[umentele] din plicul 8 ; c) 7246 iunie 6, transcris cu data greșită ; 7247, trecut tot între hîrtiile plicului 8; d) 1778 febr[uarie] 20, zapisul lui Gavril Caracaș, despre cari va fi vorba mai departe, între hîrtiile aceluiași plic. În sfîrșit, se mai găsește amintită o carte de judecată a lui Gr[igore] Ghica v[oie]v[od] din 7238 iulie 24, cu Ursuleț pentru moșii și țigani ; acest document nu se mai găsește în ființă.

[47] Este fiul hatmanului Lupu Bogdan și al Ruxandei Cantemir. Ioan Bogdan devine vel logofăt între...

[48] La I.P.S. Iacov : „... ce au fost frate cu Băia".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiind la mănăstirea Mira. Domnitorul îi trimite pe amîndoi lui Sturza să-i judece, cu lămurirea că sau să înfăţoşeze Bogdan documente doveditoare, sau să găsească 4 marturi din împrejuraşi, cari să jure în biserică pentru dînsul ; iar nepùtînd dovedi, moşia să se împartă pe jumătate între amîndoi. Tot aşa să se împartă între dînşii pe jumătate moşia Stănueştii, deoarece Bogdan nu face nici o opunere, şi să se împlinească lui Ursuleţ o ţigancă din ţiganii lui Bogdan. Urmează scrisă de mîna lui vel logofăt [49] o însemnare prin cari se recomandă lui Sturza să ia seamă cu amănuntul cîtă moşie a fost în Ceucani şi în Stănueşti de baştină a lui Ursuleţ o ţigancă din ţiganii lui Bogdan. Urmează scrisă de mîna lui Ursuleţ [50]. **[6]**

4) 7246 iunie 6 (1738). Vasile Sturza stolnic raportează domnitorului că stolnicul Bogdan n-a putut aduce alţi jurători decît pe o slugă a sa cari a mărturisit că ar fi auzit pe hătmăneasa [51], mama stolnicului Bogdan, zicînd că mama lui Ursuleţ nu are moşie în Ceucani. Împărţirea ambelor moşii în cîte două jumătăţi n-a putut însă face pînă acum, fiind împovărat cu alte porunci domneşti, iar după ce se va uşura, va merge să facă hotărnicia şi împărţirea pămînturilor [52].

Aceste patru documente alăturate pe lîngă cele spuse mai sus dezleagă complect cestiunea şi ne îngăduie să tragem următoarele concluziuni : a) Anisiia, fiica lui Dabija paharnicul şi a Schivei Ghenovici a fost căsătorită cu un anume Constantin de la Ceucani, fiul Savei de la Ceucani ; la 7 mai 1634, adică la începutul domniei lui Vasile Lupu întîlnim pe acest Sava cu titlul de vornic [53], probabil vornic de poartă sau vornic de gloată ; Sava e dovedit şi în 1632 ca fiind proprietar în Ceucani [54]. Sava e un nume în cinste la sîrbi, dar în Moldova era puţin comun, astfel încît ne putem întreba dacă Sava din Ceucani n-a fost aceeasi persoană cu un Sava zis Sava Robul din învecinata moşie Mirenii [55] cari în 1586 vindea partea sa, un bătrîn din Mirenii drept 100 de taleri lui Nicoară care cu acei bani îl răscumpărase de la tătari [56]. Poate că acest Sava era de origine sîrb sau macedonean cum era probabil şi Crîstea Ghenovici cari figurează ca martur în acest zapis [57] şi cu cari Sava era poate înrudit. Cu cine a fost căsătorit Sava nu ştim. **[7]**

Constantin de la Ceucani e documentar dovedit ca trăind la 7 mai 1634, cînd cumpără o parte din Strîmba. În 1629 nu era încă căsătorit

---

[49] Pe atunci era vel log[ofăt]...

[50] *Op. cit.*, p. 340.

[51] Adică Ruxanda Cantemir, soţia hatmanului Lupu Bogdan.

[52] *Op. cit.*, p. 343.

[53] Antonovici, *Doc[umente] bîrlădene*, IV, p. 73 ; 7142 mai 7 (1634). Floarea sin Magdalina, nepoata lui Tudoran pah[arnicul] vinde partea ei, 1/5 din 1/2 din Strîmba, pe Tutova, lui Constantin, feciorul vornicului Savei din Ceucani. Nici de astă dată I.P.S.S. nu arată în posisunea cui se găseşte documentul.

[54] 7140 iunie (1632). Alexandru Iliaş v[oie]v[od] scrie lui Chicoş şatrarul şi altora să cerceteze plîngerea jupînesei răposatului hatman Nicoară cari cumpărase din Ceucani cîtva loc cari i se împresură de către Sava din Ceucani. Antonovici, *Doc[umente] bîrlădene*, IV, p. 337.

[55] Aflătoare tot pe valea Pereschivului la cîţiva kilometri spre NE de Ceucani.

[56] Antonovici, *Documente bîrlădene*, IV, p. 33, tot fără indicaţia locului unde se află documentul. Un suret în Academia Română, pach. 80, nr. 1.

[57] În tălmăcirea lui Evloghie dascălul reprodusă în *Documente bîrlădene* marturul e numit Cârste Gheon. Nu ştim dacă traducerea a fost sau nu bine făcută, Cârste Gheon poate fi însă identificat cu Ghenovici, cum face I.P.S. Iacov.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru că din acel an cunoaștem un zapis slavon, din nenorocire fără lună și zi, prin cari Tofana și Anisia, fiicele lui Dabija biv vel ceașnic, vînd singure, deci nefiind încă căsătorite, fratelui lor Ghione[58] părțile lor de vie din Giurzești ; în schimb el e trecut între ginerii lui Dabija paharnicul în hrisovul de judecată de la Vasilie vodă, din 2 mai 1642, despre cari am mai vorbit. Este probabil că dînsul nu mai trăia la 7 iunie 1662 cînd copiii săi vînd jumătate din Strîmba ; cam tot atunci, și în orice caz înainte de 22 martie 1670, dînșii vînd singuri Spinenii din Tutova, ceea ce pare a dovedi că părinții lor nu se mai aflau în viață. Anisia cu Iordache vînd în iunie 1662 un țigan. Anisiia credem că trebuie să fi murit cam tot pe atunci deși cunoaștem din 1686 iulie 4 un hrisov prin cari Constantin v[oie]v[od] (Cantemir) întărește lui Mihalache Țopa țiganii ce a cumpărat de la Anisiia, fata Dabijei biv paharnic[59] ; n-ar fi o imposibilitate materială ca dînsa, născută între 1599—1616 să fi trăit și în 1686 deși nu trebuie scăpat din vedere că o întărire domnească putea fi cerută și dobîndită mulți ani după săvîrșirea cumpărăturii. În orice caz dînsa pare a fi supraviețuit soțului ei, deoarece hrisovul din 1686 vorbește numai de dînsa și nu de bărbatul ei. **[8]**

Ca moștenire de la tatăl său, Sava din Ceucani, Constantin poseda împreună cu frații săi o parte din moșia Gura Strîmbei, zisă mai tîrziu Strîmba, aflătoare la N de Ceucani. Moșia se împărțea în două jumătăți, între curgătorii din Ion logofăt și curgătorii din Tudoran postelnicul. Partea lui Ion logofătul se împărțea și ea în două, jumătate aparținînd Savei din Ceucani și jumătate la doi răzeși : Zaharia din Ghergheşti și soția lui Buciumaș din Zmeeni cari erau probabil de aproape înrudiți cu Sava sau cu soția acestuia. Cealaltă jumătate din Strîmba, partea lui Tudoran pah[arnicul], se împărți între cei trei copii ai lui Tudoran, pe la 1630 o jumătate din această parte o stăpînea fiul lui Tudoran, Moise („Moisăi"), pe cînd cele două fiice, Ileana și Magdalina, stăpîneau cealaltă jumătate. Coproprietar în această moșie, Constantin cumpăra pe la 1634—1636 părțile celor 3 fete a Magdalenei : partea Floarei, a Martei și apoi evident și a Scheucăi, precum și părțile celor 2 fii ai Ilenei, Gheorghe și Ion, apoi partea lui Moise, fiul lui Tudoran, astfel încît lasă copiilor săi, Iordache și Bâia, o jumătate întreagă din Strîmba, în afară de partea moștenită de la tatăl său, 1/3 din 1/2, adică o a 6-a parte din cealaltă jumătate. Acea jumătate de sat, de cumpărătură, o vînd apoi Iordache și Bâia la 7 iunie 1672 fiilor lui Grigoraşcu Gheuca de Ruși, lui Gavril Gheuca și lui Pascal... care ținea pe sora lui Gavril Gheuca.

Din căsătoria sa cu Anisia, Constantin de la Ceucani a avut următorii copii : a) Iordache, b) Maria, cari împreună cu Iordache vinde Spinenii lui Gavriliță vornicul, vînzare confirmată prin hrisovul din 22 martie 1670 și c) Bâia sau Cubaia, cari împreună cu Iordache vinde la 7 iunie 1662 o jumătate din Strîmba.

Bâia și Cubaia și Maria nu par însă a fi fost decît o singură persoană, după cum rezultă din următoarele împrejurări : 1) Iordache și Bâia vînd singuri, fără alți frați sau surori, partea din Strîmba ; 2) Iordache și Maria vînd iarăși singuri Spinenii ; 3) Ceucanii se împart în două între

[58] Arhiva Statului București, dosarul copiilor legalizate pe 1921, copia nr. 112.
[59] Acad. Rom., pach. 9, nr. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

coborîtorii din Iordache şi Cubaia, ceea ce dovedeşte cel puţin că nu rămăseseră coborîtori din alţi fraţi sau surori ; 4) Stănueştii se împart de asemeni în două între coborîtorii din Iordache şi din Cubaia. Toate acestea par a indica că Constantin de la Ceucani nu a lăsat decît doi copii, pe Iordache şi pe Maria, cari trebuie să fie identică cu Cubaia.

Băia sau Cubaia nu era un nume, nu putea fi, după cum observă cu dreptate Zotta, decît o poreclă, şi anume o poreclă a Mariei, sora lui Iordache.

Rămîne de văzut cari din ambele forme era cea adevărată. În zapisul din 7 iunie 1662, privitor la vînzarea părţii din Strîmba, se spune textual : „Adecă eu Iordachi şi cu soru-mea Băia, feciorii lui Constantin de la Ceucani". Tanoviceanu citează de două ori forma Cubâia pe cari a găsit-o în condica IV a mănăstirei Răchitoasa, adică într-o copie, astfel încît nu ştim dacă a găsit acest nume în acte făcute chiar în prezenţa Cubăiei sau în acte mai tîrzii, şi dacă documentele la cari se referă i-au fost cunoscute în originale sau în copii mai mult ori mai puţin exacte.

În corpul poruncii domneşti din 8 iulie 1737 [60] I. P. S. Iacov transcrie: „de pe moşul său Iordachi, ce-au fost frate cu Băia, moaşe stolnicului Bogdan...", dar transcripţia e greşită, căci în originalul documentului, pe cari l-am copiat în octombrie 1924 cînd nu puteam presupune că acest act va fi publicat atît de curînd, stă scris : „...di pe moşu său Iordachi, ci au fostu frate Кѣѣнї ...", deci „Cubăîi" ; în schimb în adausul final, scris de mîna marelui logofăt se spune textual : „....a lui Iordache şi a surorii sa a Băii...". Hotărîtor în această privinţă este pomenitul zapis din 7 iunie 1662 făcut în prezenţa lui Iordache şi a surorii sale şi pe cari ambii şi-au pus degetul ; în acest act dînsa e numită de două ori Băia şi credem că aceasta era adevărata formă a poreclei pe cari o purta. Iar dacă ar fi să exprimăm o părere în această cestiune de minimă importanţă am înclina a crede că Cubaia a putut fi o formă greşită rezultînd din o cetire grăbită şi neatentă a vreunui document, neatenţia unui copist, care din „frate cu Băia" a transcris greşit „Cubâia". **[9]**

Din [sic] Tanoviceanu ştim că Băia era vară primară cu Irimia, fiul lui Anton pitarul, care dăruise nişte pămînt mănăstirii Răchitoasa. Despre această danie ştia ceva nebulos şi stolnicul Bogdan cînd la 1737 susţinea că Ceucanii „umblă în patru bătrîni", din cari unul „este a Răchitoasei, danie de la Ilie spatarul, iară lui Ilie i-au fost de la Irimicioaie". Zapisul privitor la această danie a fost înfăţoşat de mănăstirea Răchitoasa în procesul pornit împotriva marchizei de Bedmar şi din amintita anafora nr. 512 din 1844 [61] aflăm că la 29 august 1673 (7181) Irimicea, feciorul lui Anton pitarul, dăruise vărului său Enache clucerul ocinele sale, din Ceucani a 3-a parte din ½ de sat (= a 6-a parte) cu vad de moară şi casă, şi din Gura Strîmbei din ¼ de sat, a 3-a parte (= a 12-a parte), ocini pe cari Ilie Enache spatarul, fiul lui Enache clucerul, le dăruieşte apoi mănăstirii Răchitoasa zidită de dînsul. Despre vreo Irimicioaie nici nu era vorba. Despre acest Irimicea pe cari un alt act îl

[60] Antonovici, *Doc[umente] birlădene*, IV, p. 340.
[61] Vezi mai sus p. 2—3 [346—347].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numește Irimia, nu știm în afară de aceasta nimic [62], nici măcar dacă a avut frați sau surori, de notat ar fi totuși că în 1680 o Anna, mare vornicească, punea în mănăstirea Răchitoasa o piatră pe mormîntul fiului ei Irimie [63] care ar putea fi identic cu donatorul de la 1673 [64].

Nici tatăl lui Irimia nu e mai bine cunoscut. Un Antoni ceașnic apare sub Alexandru Iliaș v[oie]v[od] în 1620 și 1621; nu-l mai întîlnim însă în 1631—1633 cînd acest domn reocupă tronul pentru a doua oară. Nu știm dacă acest Antoni ceașnic e aceeași persoană cu Anton pitarul; de bună seamă însă ei erau contimporani.

În sfîrșit apropiata înrudire dintre Bâia și Irimia nu poate proveni decît în linia tatălui ei Constantin. Mai întîi cunoaștem toate rudele Anisicăi și știm că între ele nu figurează nici un Anton sau Irimia, dacă exceptăm pe Irimia Nădăbaico, ale cărui înnemuriri ne sînt însă cunoscute. Al doilea criteriu ni-l dă moșia Ceucanii în cari nu aveau parte coborîtorii lui Ghenovici și ai lui Nădăbaico, dar care aparținuse vornicului Sava și fiului său Constantin. Întrucît într-însa avusese o treime dintr-o jumătate și Ieremia sin Anton pitarul, ajungem la concluzia că Anton pitarul trebuie să fi fost fratele sau cumnatul lui Constantin de la Ceucani, ceea ce ne dă prilejul să spunem cîteva cuvinte și despre această moșie. Un fapt de minimă importanță — dania lui Irimia, fiul lui Anton pitarul — reamintește un șir întreg de împrejurări pe cari le-a tratat Tanoviceanu și cari încep cu dușmănia provocată de această danie între Cantemirești și Ilie Enache și se termină cu uciderea lui Miron Costin (mai întîi, nu era Ilie Enache, dania fusese făcută tatălui său etc.) [sic !]. **[10]**

Ceucanii, numiți uneori fără de rost și Ciocanii, erau pînă la expropriere o moșie frumoasă de 1457 fălci (1846 hectare), situată pe valea Tutovei, la cîțiva kilometri spre apus de Bîrlad. Mărginiți spre apus de moșiile Fîntînele și Movilenii, spre N de Pgana, spre răsărit de Perienii și de moșia tîrgului Bîrlad și spre S de Ivești, leagănul neamului boierilor Bogdănești, **[11]** Ceucanii aveau încă din vechime hotare bine determinate și rămase [sic] pînă în timpurile din urmă în limitele pe cari i le cunoscuse și vodă Cantemir. Despre această moșie Bogdan susținea la 1737 că se împarte în 4 pătrimi din cari una ar fi a Răchitoasei, dovedind astfel că nu era orientat asupra împărțirei moșiei, căci Răchitoasa nu stăpînea, după cum am văzut, decît a 6-a parte. Moșia aparținuse în veacul al XV-lea lui Dragoș Teleaga și mai înainte mătușei sale Marina, cari o stăpînise cu întăritură de la Ilieș v[oie]v[od]; în 1558, coborîtorii

---

[62] Un Irimincea figurează în pomelnicul Bisericanilor *(Uricar*, XXIII, p. 309) la p. 340 și un Anton la p. 345. Tot acolo trebuiesc căutați Ana vel vorniceasa și neamul lui Cristian, Ilie Enache, Constantin și Sava de la Ceucani etc. De consultat pomelnicul Mitropoliei Moldovei în Erbiceanu. Idem, *Mănăstirea Florești*. Un Andonie spatar din Polițeni (în hotar cu Strîmba ?) atestă o vînzare într-un zapis nedatat, de pe la 1638, Antonovici, *Doc[umente] bîrlădene*, IV, p. 79. Un Anton voiut (șoltuz) Bîrlad, ca. 1599, *ibidem*, p. 37.

[63] Melchisedek, Episcop de Roman, *Notițe istorice și arheologice... de pe la 48 mănăstiri...*, Buc[urești], 1885, în 8°, p. 296—308.

[64] Motive pentru a crede aceasta sînt: a) apropiata înrudire a lui Irimia cu Ilie Enache ctitorul Răchitoasei; b) faptul că Irimia dăruise lui Ilie niște pămînt care trece în proprietatea Răchitoasei și c) apropierea Răchitoasei de Ceucani, unde Irimia avusese casă și mai ales de Gura Strîmbei de cari o despart numai cîțiva kilometri. Dealtfel, depărtarea nu ar fi fost un obstacol; în secolii trecuți foarte mulți boieri se îngropau la mănăstiri, deși bineînțeles nu muriseră acolo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestora vînd 7/8 din moşie lui Lazăr pitarul[65]; acesta nu o ţine mult timp, căci la 22 apr[ilie] 1554 [66] Alexandru Lăpuşneanu întăreşte lui Iosep logofătul cumpărătura sa de la Lazăr pitarul, o bucată din Ceucani, arătînd şi hotarele [67]. Susţinînd că moşia se împarte în 4 şi atribuind una din aceste pătrimi Răchitoasei, Bogdan dovedea că în realitate nu ştia cum se împarte moşia. Alegerea moşiei, adică stabilirea drepturilor fiecărui coproprietar în parte nu s-a făcut însă decît 20 de ani după iscarea certei dintre Bogdan şi Ursuleţ.

Cele expuse pînă aici permit şi o datare aproximativă, sau dacă nu o datare, cel puţin o situare cronologică mai corectă a zapisului din 11 mart[ie] 7131 (1623), prin cari Iordache, nepot Dabijei pah[arnic] vindea fratelui său Cantemir nişte pămînt, zapis despre cari am susţinut că a fost transcris în inventarul documentelor căminarului Bogdan cu data greşită. Dacă, după cum am arătat mai sus, Schiva, soţia Dabijei paharnicul, a rămas văduvă pînă în 1616, atunci Anisia, fiica Schivei, născută între 1599—1616, nu putea avea un fiu cari să vîndă pămînt la 1623. El s-a născut în orice caz după 1629, cînd mama sa Anisia nu era căsătorită încă. Dimpotrivă, prezenţa acestui fiu în acte încheiate la 1 iunie 1622 [68], la 7 iunie 1662 [69] şi pe la 1670 [70] este pe deplin plauzibilă. Zapisul lui Iordache trebuie aşadar să dateze din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Dar putem merge mai departe, intrînd pe calea conjecturilor : dacă admitem că cifra finală *1* din veleatul *7131* a fost transcrisă corect, atunci avem o serie de ani 7171, 7181, 7191, corespunzînd cu 1663, 1673, 1683, din cari ar putea fi zapisul. Dacă din aceşti ani eliminăm 1663, cînd, pe cît se pare, Cantemir se afla încă în Ţara Românească, atunci rămîne 1683, cînd dînsul, rău văzut de Duca vodă petrecea pe la Ceucani, unde serba în octombrie nunta fiicei sale sau anul 1673, cînd îl preocupa ideea de a cumpăra pămînt în apropiere de Ceucanii soţiei sale Bâia, întrucît în anul următor [71] el cumpără de la cumnatul soacrei sale, de la Petru Bogdan, pămînt în aceleaşi moşii în cari cumpărase şi de la Iordache [72].

Iordache, fratele Bâiei Cantemir şi fiul lui Constantin de la Ceucani, pare a fi avut un singur copil, şi anume o fată pe cari a ţinut-o Pavel Ursuleţ biv vel clucer. Că a avut un singur copil rezultă din faptul că toată averea sa, adică părţile sale nealese, adică indivize, din Stănueşti şi din Ceucani le moştenesc copiii lui Pavel Ursuleţ, cari la 1729 nu se mai afla în viaţă. O împărţeală de avere urmată la 1 februarie 1777 între

---

[65] Hrisovul de la Alexandru Lăpuşneanu din 7066 april 16 (1558), publicat de pe original de Ghibănescu în *Uricar*, XVIII, p. 199 ; traducerea lui reprodusă în Antonovici, *Doc[umente] birlădene*, IV, p. 27 ; un suret complet făcut de pitarul Ion Stamati la 1827, în arhiva spitalului din Bîrlad, documentele moşiei Ciocanii.

[66] Anul este evident greşit şi trebuie să fie 7072 (1564) în loc de 7062 (1554), întrucît de la 1558 înainte nu mai avem în veacul al XVI-lea alt domnitor cu numele Alexandru decît tot Alex[andru] Lăpuşneanu, care domneşte a 2-a oară 1564—1568.

[67] Rezumat în anaforaua nr. 512/1844, amintită de mai multe ori.

[68] Zapisul pentru vînzarea unor ţigani amintit mai sus la p. [358], nota 40.

[69] Zapisul pentru vînzarea unei părţi din Strîmba, cf. *supra* p. [359].

[70] Hrisovul de întărire din 22 martie 1670, cf. *supra* [358], nota 39.

[71] Zapisul din 30 oct[ombrie] 1674.

[72] Moşiile Movilenii (în hotar cu Ceucanii, cf. nota de la p. ....), Mirenii (în hotar cu Cicovenii) şi Cicovenii (în hotar cu...), cf. hotarnica Chilieni in A. R., ms. 4081, f. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frații Caracaș [73] ne dă informațiuni complementare în această privință : dintr-însa aflăm că soția lui Pavel Ursuleț biv vel clucer, adică fiica lui Iordache, se numea Tofana. Copiii Tofanei sînt Ion Ursuleț postelnic, mort probabil fără copii, și pe cari l-am găsit judecîndu-se în 1737 cu Ion Bogdan, și Lupa, căsătorită cu un Caracaș. Copiii Lupei sînt apoi Bălașa, căsătorită cu Neculai Kogălniceanu vel pitar și Gavril Caracaș biv vel medelnicer. Între moșiile de împărțit venind și părțile din Ceucani, cari cad în partea lui Gavril, acesta, prin zapisul din 20 februarie 1778 vinde lui Manolache Bogdan vel vornic [74] partea din Ceucani, specificînd că o avea de pe strămoșul său Pavel Ursuleț biv vel clucer [75].

Neamul Ursuleț **[12]** era și el poate originar de pe valea Pereschivului : la 1657, octombrie 3, găsim pe un Pavel și frate-său Platon, fiii Ursului, văzînd partea lor, **un bătrîn din Creteni, lui Pavel [76]; n-ar fi** surprinzător ca Pavel, fiul Ursului [77], să fie identic cu Pavel Ursuleț de mai tîrziu, numele, timpul și locul par a o indica, dar potriveala semnalată poate fi și rezultatul unei simple coincidențe. Ridicarea neamului Ursuleț trebuiește foarte probabil atribuită Cantemireștilor.

Că Cubâia, soția lui vodă Cantemir, se numea în realitate Maria, ne-o confirmă pomelnicul Bisericanilor, publicat în *Uricarul*, vol. XXII, p. 309 și urm. [78]. Iată ce cuprinde acest pomelnic : „Pomenește Doamne Io Constantin v[oie]v[od] și fiii săi Antioh v[oie]v[od], Io Dimitrie v[oie]v[od], și părinții lui, Tudor, Macrina monahia [79], Doamna Anița, Maria, Alexandra, Doamna Ecaterina și copiii lor". Pomelnicul nu vorbește de colaterali, ci numai de ascendenți și descendenți în linie directă, și dintre aceștia elimineză fetele cari, căsătorindu-se, au intrat în familiile bărbaților lor (Ruxanda Bogdan și Safta Racoviță). Important este că el ne dă numele soțiilor lui Constantin vodă : *Doamna Anița* (Bantaș, mama lui Antioh și a lui Dimitrie), *Maria* (zisă Cubaia, fiica lui Constantin de la Ceucani) și *Alexandra* (cea dovedită prin zapisul din 15 februarie 1680) ; important este încă că pomelnicul nu amintește nimic despre Anastasia, nepoata lui Ghica vodă, nici despre Ruxanda Gane. Astfel, avem dovada sigură să una din soțiile lui Constantin voevod se numea Maria. **[13]**

[73] Colecțiunea d-lui căpitan Al. Saint-Georges, între documentele familiei Saint-Georges.

[74] Bogdan n-avea să se bucure mult timp de întregirea Ceucanilor, după care rîvnise fără izbîndă părintele său, pentru că la... dînsul e ucis din porunca lui Constantin Moruzi voevod, lăsînd doi fii nevrîstnici pe Gheorghe B. căminarul, despre cari s-a vorbit atît de mult aici, și pe Dumitrache, care a continuat familia. Asupra pieirii năpraznice a lui Cuza și Bogdan în 1777, cf. cunoscutele stihuri compuse de Enake Kogălniceanu A. R. ms. 4082, f. 62.

[75] Originalul în arhiva spitalului „Bîrladul și Elena Beldiman" (sic) din Bîrlad între documentele moșiei Ceucani. Cf. și nota 46 de la p. [359].

[76] Inventarul documentelor Bogdănești din dos. Litera B nr. 436, sub „plicul 4, Cretenii". Această moșie se numea în vechime Spătărești (cf. *ibidem*, doc. din 13 dec[embrie] 1780, mărturia lui Constantin Vrabie, mazil).

[77] Un Ursul Bălțatu bic pitar vinde din Drăcșeni (Tutova), la Antonovici, *Doc[umente] bîrl[ădene]*, IV, p. 79. Ursul aprodul de Zmeieni, *ibidem*, p. 83, în 1642 iulie 4.

[78] Un al doilea pomelnic al Bisericanilor găsit la Schitul Durău și prescris în 1821 după un original slav nu pomenește nimic despre Cantemireștl, Iorga, *Studii și documente*, XVI, 233.

[79] După *Vița...*, Macrina ar fi fost o soră a lui Cantemir v[oie]v[od].

[80] Doamna Ecaterina e soția lui Antioh voevod și fiica lui Dumitrașcu Ceauru, vel logof[ăt] în Țara Românească. Copiii ei sînt : a) Ioniță, b) Constantin vel comis, c) Dumitrașcu, d) Maria, căs[ătorită] apoi cu Răducanu Brâncovanu [sic] și e) Anița cu Theodor Paladi ban și vistiernic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

Cele patru acte cari urmează fac parte din documentele moşiei Ruşii, proprietatea d-lui Mihai Vidraşcu, fost membru al Înaltei Curţi de Casaţie, căruia îi exprim aici mulţumirile pentru deosăbita bunăvoinţă cu care mi-a pus la dispoziţie spre cercetare documentele d-sale.

Moşia Ruşii se găseşte in jud. Tutova, la nord de Bîrlad, pe valea pîrîului Ezerul, în apropiere şi spre N de tîrguşorul Pueşti ; spre apus de Pueşti, nu departe de hotarul judeţului Tecuci şi de mănăstirea Răchitoasa, se găseşte moşia *Gura Strîmbei* zisă şi *Strîmba,* la care se referă actele despre care vorbim [1].

Documentele acestei din urmă moşii s-au împrăştiat. O parte din ele cuprinzînd anii 1635—1781 au intrat în posesiunea Academiei Române la... şi inventarul lor se găseşte tipărit în *Creşterile Colecţiunilor Academiei Române* pe anul 1908, p. 126—128 ; acest grup de documente a fost evacuat în timpul războiului în Rusia astfel încît sîntem reduşi a ne mulţumi cu suszisul inventar tipărit. Un al doilea grup a intrat în posesiunea Academiei Române la... şi potrivit unui rău obiceiu urmat la această instituţie a fost împrăştiat în pachetele no. 181—195 (mai cu deosăbire în pach[etul] 185) în cari se găseşte amestecat cu documentele Mitropoliei Moldovei şi alte hîrtii ; acest obiceiu de a lua documentele de o proveniență şi a le amesteca cu doc[umente] străine, nejustificabil şi nenorocit, pentru că înreguie cercetările, dar poate duce şi la concluzii greşite şi recomandăm să se părăsească acest obiceiu; o parte din acest doc. se găsesc rezumate sumar în Iorga, *Stud[ii şi] doc[umente],* vol..., p... Actele moşiei Strîmba se mai găsesc rezumate într-o carte de judecată a Divanului din 1781 iulie (ziua lipseşte) dată în pricina dintre spătăreasa Catinca Sturdza cu biv vtori vistiernicul Const[antin] Gheuca pentru părţi din această moşie. Copiii se găsec în dos[arele de la] Arh. Stat. (cf. foile Gheuca) Mănăst. Răchitoasa (cf. şi A. R., pach. 195, no. 223 seq.). În sfîrşit o a treia parte din actele acestii [moşii] se găsesc între documentele moşiei Ruşii, pentru că foştii proprietari ai Ruşilor stăpîneau din vechime şi o parte din Strîmba.

Această stăpînire începe cu o cumpărătură făcută la 7 iunie 1662 : Iordache şi Bâia, copiii lui Constantin de la Ceucani, vînd jumătate din Gura Strîmbei lui Gavril şi Pascal, „feciorii" lui Grigoraş de Rus [sic]. Acest Grigoraş de Rus, scris şi *Dirus,* era în realitate Grigoraş Gheuca, fiul lui Dumitraşcu Gheuca (urmează istoria familiei Gheuca pînă la inclusiv). În 16 dec[embrie] 1803 Iordache Gheuca biv vel stolnic părăseşte moşiile părinteşti, făcînd un schimb de moşii cu biv vel stolnicul Vasile Boteanu, adică da acestuia din urmă moşiile sale Ruşii, o parte din Gura Strîmbei şi jumătate din Bahnari din Tutova şi ia de la acesta partea pe care Boteanu o stăpînea, 2/3 din mozia Mesenii din ţinutul Orheiului [2]. Boteanu murind... în... a cumpărat-o banul Costache Vidraşcu, tatăl proprietarului actual.

Acum cîteva amănunte despre anexele despre cari vorbim **[14]**

Anexa I. Mărturia lui Gavril Gheuca despre împărţirea moşiei Gura Strîmbei. Declaraţia lui Gheuca e din 1703—1704, împărţirea însă e cu mult mai veche, şi în această privinţă ne lămureşte îndeajuns nota de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la sfîrșitul actului : *„Așa știu că am... împărțit cu răzeșii cei bătrîni* — adică cu vechii coproprietari ai moșiei —, *cu Cantemir cînd era boer, și cu Irimince"*, etc. Cantemir apare ca boer, ca vornic de Bîrlad la 30 august 1664, dar în moșia Gura Strîmbei n-avea rost să se amestece nici să fie privit ca răzeș înainte de însoțirea sa cu Maria Constantin de la Ceucani pe care am întîlnit-o necăsătorită la 7 iunie 1663. Sigur este că dînsa era căsătorită la 12 apr[ilie] 1668, cînd Ilieș Alexandru vodă oprește pe Cantemir să se mai amestece la prisaca lui Irimicea din Gura Strîmbei. Pe de altă parte știm că la 29 august 1673 Irimicea și-a dăruit părțile din Ceucani și Gura Strîmbei lui Enache clucerul, astfel încît împărțirea despre care vorbește Gavrilaș Gheuca a trebuit să se facă între august 1664, cînd apare Cantemir, și august 1673, cînd Irimicea încetează de a fi răzeș în Gura Strîmbei. Această constatare își are importanța ei, pentru că din ea rezultă că autorul mărturiei, Gavril Gheuca, a cunoscut bine pe coproprietarii din 1660—1670 ai moșiei și că informațiile pe cari le dă în privința lor sînt exacte.

Aici se ivește însă o contradicție care pare a fi de neînlăturat. Am arătat că înainte de căsătorie, Băia își vînduse părțile din Gura Strîmbei, cum mai putea fi Canemir răzeș în această moșie ? Firește că nu mai putea fi, dar pretențiuni putea ridica, și desigur că spre lămurirea acestor pretențiuni și poate și ale altora s-a făcut atunci acea împărțire de moșie. Sigur este că Cantemir se arăta aprig și am văzut că a ridicat pretențiuni asupra prisăcei lui Irimicea la care soția sa n-avea nici un drept. Surprizător pare încă că această împărțire, deși făcută între 1664—1673, nu cunoaște pe copiii lui Constantin de la Ceucani cari se pare că de fapt stăpîneau singuri partea lui Constantin din moșia Strîmba și cari în orice caz o vînduseră singuri, înainte de facerea împărțirei, în iunie 1662.

Dacă arătările cuprinse în ultimele 3 coloane ale mărturiei merită încredere și corespund cu vechile zapise, cîte ne-au rămas, indicațiunile din primele coloane, adică acele cari se referă la timpurile mai vechi, trebuiesc privite cu rezervă. În nici un caz aceste indicațiuni nu pot fi privite ca alcătuind un arbore genealogic. Dacă este adevărat că Moise și Magdalina, vînzătorii din 1634—1636 [3] au fost feciorii lui Tudoran ceașnicul, care e documental dovedit în... [4], apoi nu rezultă de nicăieri, dimpotrivă, că Sava din Ceucani a fost fiul lui Ion logofătul, nici că acesta din urmă a mai avut un alt copil, nedenumit, care a fost tatăl lui Zaharia din Gherghești și al soției lui Buciumaș de la Zmeieni.

Nici informațiile relat[ive] la felul cum s-a împărțit partea lui Tudoran pah[arnicul] nu sînt exacte, căci zapisele rezumate la p. (10) dovedesc că partea acestuia, adică jumătate din Strîmba, s-a împărțit în două, pe doi copii, Moise și Magdalina. Din aceștia Moise vinde partea sa, o jumătate din jumătate de sat.

În privința vechilor proprietari ai moșiei :

Cel mai vechiu cunoscut a fost Dragoș vornicul [5], căruia Bogdan v[oie]v[od] îi întărește moșia la 21 sept[embrie] 7018 (1509), „care ispisoc iaste matca a toată moșia Gura Strîmbei", zice cartea de judecată a divanului din iulie 1781 [6].

Ion logofătul este documental dovedit în 1546 cînd prin hrisovul din 24 mart[ie] acel an cumpără 1/2 din Bahnari, în hotar cu Strîmba, și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1/2 din Vorniceni, numiții mai tîrziu Dărești, cari sînt la mică depărtare de Strîmba [7]. Tot dînsul mai stăpînise și o parte din Tomești pe care o schimbase pentru o parte din Ceapanești (tot pe valea Tutovei) după cum se constată dintr-un proces curmat prin hrisovul din 26 iunie 1537 [8]. Din hrisovul cu data de 28 apr[ilie] 1629 se constată apoi că hatmanul Nicoriță cumpărase Șocîrlenii tot pe valea Tutovei de la Simion și Cristea, fiii lui Lazor, nepoții Mariuței, soția lui Ion logof[ătul] și de la Ștefan și Matei, fiii lui Pătrașcu, nepoții lui Ion logof[ăt] [9]. Cît pentru Tudoran pah[arnicul], acesta împreună cu fiii săi Ionașcu și Cozma cumpărase de la Nădăbaico vornicul o parte din Tomești, care li se întărește la 7 iunie 1589 [10]; la 3 oct[ombrie] 1677 Florica, fata Magdalenei, Marta, fata Ilenei, Simion, fiul Maricăi, și Ștefan sin Toader Cozma, nepoții lui Tudoran pah[arnicul], vînd ocina lor din Bălănești Tudosiicăi Jora [11].

---

[1] În sfîrșit, o schiță de plan sumară, datînd de pe la 1812, se găsește în colecțiunile Acad. Rom., pach. 195, no. 211.
[2] A.R., pach. 185, no. 247.
[3] Cf. supra, p. [10].
[4] Referințe asupra lui Tudoran ceașnic (sic).
[5] Poate Dragoș Teleagă vorn[ic] de poartă (?).
[6] A.R., pach. 181, no. 46.
[7] Antonovici, *Doc[umente] bîrl[ădene]*, IV, p. 21; cf. schița de plan din A.R., pach. 195, no. 211.
[8] Doc[umentele] Tomeștilor.
[9] Trudi [sic] III, p. 404.
[10] Doc[umentele] Tomeștilor.
[11] Doc[umentele] Tomeștilor.

(Varianta notei la anexe) **[15]**

Am publicat ca anexe două tablouri avînd aspectul unor arbori genealogici dar cari sînt mai ales figurarea drepturilor pe cari diferiți coproprietari le aveau în moșia Gura Strîmbei. Unul din ele, datat 1704, voiește să înfățoșeze starea de lucruri de pe la 1665—85, din vremea cînd Cantemir era boer; cellalt pretinde a reprezenta starea găsită în 1773, cînd moșia a fost măsurată de Ion Gordul și Ștefan Mircea, vornici de poartă. Ambele au însă multe neajunsuri pentru că, verificîndu-le, prin alte documente, constatăm că conțin felurite erori, căci fără de a mai vorbi de partea veche, adică de indicațiunile privitoare la cei mai vechi proprietari, de pildă a) omisiuni esențiale: ambele tablouri omit cu desăvîrșire partea pe care o stăpînea în moșie, încă din veacul al XVII-lea, mănăstirea Răchitoasa, parte al cărei cuantum a fost stabilit **[16]** de o hotărîre a divanului din iulie 1780 la **[17]** 116 stînjeni, din 820 stînjeni cît cuprindea întreaga moșie. Astfel de omisiuni falsifică întreaga lucrare și o fac suspectă. Mai constatăm b) erori în repartizarea proprietății: lui Gavriliță Kostache vornicul, adică coborîtorilor lui, tabloul II

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îi recunoaște 1/8 din 1/4, deci 1/32-a parte din moșie, adică ceva mai mult decît 25 1/2 de stînjeni, pe cînd aceeași hotărîre a divanului îi recunoaște dreptul de stăpînire pe 82 de stînjeni, deci pe 1/10-a parte din moșie ; de asemeni găsim c) incoherențe genealogice : din documente sigure rezultă că un *Telea biv stolnic* a avut o fiică Varvara, care la rîndul ei a lăsat două fete, una căsătorită cu Zahariia diiacul din Ghergheşti, și alta, Irina, căsătorită cu Ursul Buciumaș pitărel. Acest Ursul Buciumaș a avut mai mulți copii, pe Ionașcu de Zmeieni, Dumitrașcu, Ursul aprodul de Zmeieni, Maricuța, căsătorită cu *Ionașcu* Fulger, Axinia, căsătorită cu Gligoraș Gheuca și pe Cazacul, care însă era poate cumnatul acestora. La 18 april 1632 Alexandru vodă Ilieș întărește global lui Ionașcu de Zmeieni și fraților săi moșiile pe cari le aveau evident de moștenire, anume satul întreg Românii, 1/2 din Zmeieni, satul Donceștii în Covurlui și 1/4 din Strîmba, identic cu Gura Strîmbei. La 8 februar 1651 Ursul aprodul dăruiește o parte din averea sa, adică partea cît i se va alege din Români, din 1/2 de Zmeieni și din 1/4 din Strîmba, fraților Enache, Gavril și Toader Paladi, și în scurt timp moare ; dania e atăcată de cumnatul său Ionașcu Fulger, dar la 5 iulie același an, Vasile vodă judecă pricina și confirmă donațiunea făcută Pălădeștilor. În sfîrșit, puțin timp după aceasta, între 1660—1690 copiii fraților Buciumaș încep a dărui sau a vinde părțile lor din Strîmba. Este ușor de înțăles ce amestecătură de neamuri, de generațiuni și de persoane au făcut autorii din 1704 și 1778 cînd comparăm aceste informațiuni genealogice simple cu arătările celor două tablouri : frații Buciumaș sînt trecuți ca fiind copiii lui Zaharia, mamei lor i se atribuie copii străini, Ionașcu și frații săi sînt înscriși ca fiind proprietari pe o jumătate din a 4-a parte, pe cînd hrisovul din 1632 îi recunoaște stăpîni pe o a patra parte întreagă etc. Astfel de constatări arată că spițele și împărțelile de pămînt trebuiesc primite cu multă circumspecție cînd nu sînt confirmate prin documente indiscutabile.

O parte din adevăr trebuiesc însă să conțină și aceste tablouri, cu toate neajunsurile și lipsurile semnalate ; o găsim exprimată cel puțin în ceea ce privește neamul Savei de la Ceucani, căci în această privință toate documentele concordă. Constatăm astfel că Sava stăpînea o 1/2 din 1/2, adică o 1/4 parte din Strîmba, și că a lăsat trei fii, pe Constantin, care e tatăl lui Iordache și al Bâiei, pe Anton și pe Gligorcea ; fiecare din ei devine apoi stăpîn pe cîte 1/3 din acel sfert, adică pe cîte 1/12 din Strîmba. În baza dreptului său de protimis Constantin cumpără între... și ...părțile altor coproprietari pînă ce devine deplin stăpîn pe cealaltă jumătate a moșiei ; la... însă, copiii lui Constantin, Iordache și Bâia, vînd această jumătate de moșie lui Gavril Gheuca, astfel încît nu mai păstrează în Strîmba decît baștina moștenită de la tatăl lor, adică 1/12 parte. Despre Grigorcea, al 2-lea fiu al Savei, nu avem nici o știre [18]. Al treilea fiu, Anton, lasă un singur copil, pe Irimia sau Irimicea, care prin zapisul său din 29 august 1673 (7181) dăruiește vărului său Enache clucerul ocinele sale din Ceucani, adică 1/12-a parte ; în această privință concordă și anexele din cari rezultă că lui Irimia i se cuvinea a 12-a parte din moșie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spiță probabilă

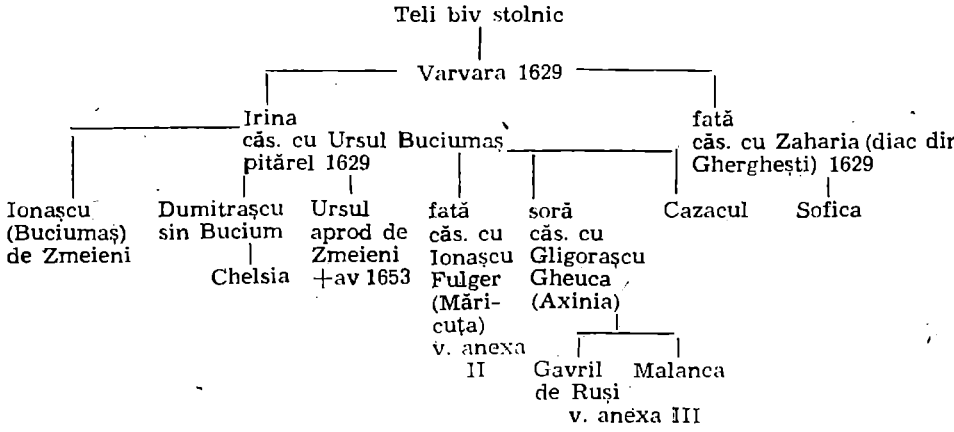

Anexele

I

Mărturie lui Gavril de Rus pentru moșie în Gura Strîmbei cum se împarte. L[ea]t 7212.

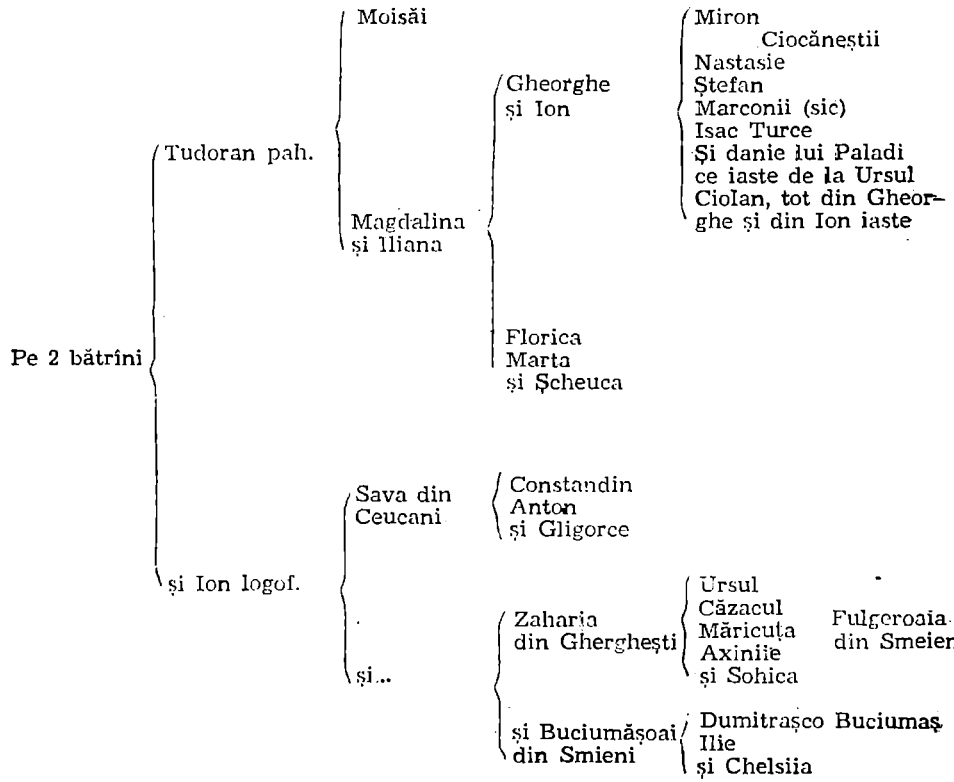

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Așă știu c-am apucat și așă am înpărțit cu răzeșii cei bătrîni, cu Cantemir cînd era boeriu, și cu Irimince, și cu Dumitrașco Buciumaș și cu Ciocănești.

(Adăugat de N. Doncan :)

Copie veche în doc[umentele] d-lui M. Vidrașcu.

— A doua coloană, de la stînga spre dreapta, e greșită : Tudoran pah[arnic] a avut 2 fii, Ionașcu și Cozma, documental (sic) dovediți în 1583—4 și 1589 în doc[umentele] Tomeștilor și în ms. A. R., no. 3061, f. 325, pe cînd aici nu-s pomeniți.

— Coborîtorii lui Tudoran pah[arnicul] sînt dați mai exact într-un zapis din 3 oct[ombrie] 1677, prin care Florica, fata Magdalinei, Marta, fata Ilenii, Simion sin Marica, Ștefan sin Toader Cosma, nepoții lui Tudoran pah[arnic] vînd ocina lor din Bălănești Tudosiicăi Jora (hîrtiile moșiei Tomești, în posesiunea noastră). Nici acest zapis nu merită deplină încredere, căci vînzătorii nu puteau fi nepoții, ci strănepoții lui Tudoran. „Ștefan sin Toader Cosma" arată de la sine că Cosma, fiul lui Tudoran, era tatăl lui Toader și bunicul lui Ștefan sin Toader Cosma, vînzătorul de la 1677.

II

Eu Gavril ot Ruși făcut-am aciastă mărturie ficiorilor mei, precum ni să înparte moșie la sat la Gherghești cu nepoții mei cu Gavril snă Pascal să Ancuța ficiorii suroru me Mălancăi, din trei bătrîni din Picioroaga a cince parte, din Puiul a patra parte, din Bolga a trie parte, dintr-acei trei bătrîni cît parte ni s-a alege o părțim în trei părți pe trei frați, Căzacul și Acsinie, Sohica. Deci parte Căzacului am cumpărat eu de la feciorul lui de la Gligorie, n-au trabă nepoții, iar parte Acsiniei și a Sohicăi o părțim în doo cu dînșii, iar din bătrînul lui Urse n-au trabă nepoții c-am cumpărat eu. Așijdere și din Gura Strîmbii am cupărat eu giumătate de sat de la Iordache si de la soru sa Băe, ficeorii lui Costantin sin Savii ot Ciocanii, iar cealaltă giumătate de sat o părățim iar în doo cu ficeorii Savii, cu Constantin și cu Anton și cu Gligorce, ci ieu a patra parte dian sat, iar noi luăm iar a patra parte dian sat cu (a)lde Buciumași, Dumitrașco Buciumaș și cu Ilie și Chelsiia. Diacii parte lui Dumitrașco Buciumaș îi vîndută vornicului Gavriliți, iar parte lui Ilie și a Chelsii l-am cumpărat eu, n-au trabă nepoții, iar noi sîntem cinci frați, Ursul și Căzacul și Măricuța și Acsinie și Sohica. Deci parte Ursului îi dată lui Toderașco Păladie ci au vost visternic, iar pa[r]te Cazacului și a Măricuții si Acsinii și a Sohicăi o-mpărțim în doo cu nepoții. Așijdere și din Cociuba ci am cumpărat eu singur din bătrînul Pascal și ci au cumpărat tată meu înpărțim în doo cu nepoții. Așijdere am scris tot într-aciastă mărturie și pentru schimbătură ci am schimbat cu Ilie spătarul, i-am dat din Pogana și m-au dat din Cociuba, și au scris Ilie spat. cîtă parte oi ave eu în Pogana atîta parte să eu a lui din Cociuba, dar eu i-am dat spătariului Ilie a patra parte din sat dian Iurcești pe Bîrlăzel, deci pentra acie de a hi parte mai multă a lui în Cociuba decît a me în Pogana, tot să hie dat toată decii pentru aciasta am făcut aciastă mărturie, la [mîna feciorilor] mei, ca să știe și pentru credința [am și iscălit].

(semnat) Az Gavril.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III

Gura Strîmbei

- Tudoran palh.
  - Ileana
    - Gheorghe tij lui Costantin vîndut
    - Ion tij lui Costantin vîndut
  - și
  - Magdalina
    - Florica tij lui Costantin vîndut
    - Marta tij lui Costantin vîndut
    - Scheauca tij lui Costantin vîndut
  - Moisăi...
    - vîndut lui Costantin sin Savei din Ceucani

Pe acest bătrîn, jumătate de sat, ce l-au cumpărat Costandin sin Savii din Ceucani l-au vîndut feciorii lui, Iordache și Bâia, lui Gavril de Ruși

- Ion logofăt
  - Sava din Ceucani
    - Costandin
    - Anton
    - Gligorce

..... Iordache și Bâia

  - Zahariia
    - Ursul ..... Dat lui Toderașcu Paladi vist.
    - Cazacul ..... Cumpărătura lui Gavril Gheuca
    - Măricuța ..... Tij cumpăr. lui Gheuca
  - și
    - Acsiniia ..... Baștina lui Gavril Gheuca
    - Sohica ..... Tij danie lui Gavril
  - Buciumășoaia
    - Ilie ..... Tij cumpărătură lui Gavril
    - Chelsia ..... Tij cumpăra tura lui Gavril
    - Dumitrașcu ..... Vîndut vorn. Gavriliță

Pe verso :
Funii de or fi
60, giumătate din Strîmba, a noastră
30, a patra parte, a feciorilor Savii din Ceucani
5, Vorn. Gavriliți, din a opta parte, a trie, a lui Dumitrașco Buciumaș

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10, 2 părți a noastre a lui Iliia și Chelsiia
3, Vist. Toderașcu Paladi, din a 8-a parte a cince, a lui Ursu sin Zahariia
12, 4 părți a noastre, Căzacul, Măricuța, Sohica și Axiniia, baștină, feciori Zahariia, Adică,
82, a noastră baștină și cumpărătură, 546 : $\frac{2}{3}$ 464 : $\frac{2}{3}$
5, a dum[isale] Gavriliță, 33 : $\frac{1}{3}$ 28 : $\frac{1}{3}$ a Sturzoaii
3, a dum[isale] vist[iernic] Toderașcu Paladi, 20 : 17 :
30, a lui Costandin și Anton și Gligorce sin Savii din Ceucani 200 : 170 :

Gura Strîmbii cum au măsurat Ion Gordul vorn[ic] și cu vorn[ic] Ștefan Mirce, stînjeni :

800, fața locului despre apa Tutovii
680, pe valea Strîmbei pîn în doi stejari din deal de lac.

IV

Isvod de cîte scrisori am dat la Toader Mirce post[elnic], a Gurii Strîmbii și a Băhnariului, fiindcă au mersu boeri să le hotărască.

1777, aug[ust] 24.

Un zapis a lui Iordache și Bâia, frați din Ceucani, feciori lui Constantin sin vor[nicul] Savii din Ceucani, pentru giumătate de sat din Gura Strîmbii ci au vîndut-o lui Gavril și Pascal feciorii lui Gavril de Rus drept 69 lei, l[ea]t 7170 [1].

Cumpărături a lui Costandin sin Savii din Ceucani.

Un zapis a Floarei ci au vîndut lui Costandin din Ceucani din giumătate de sat a cince parte drept 13 ughi, l[ea]t 7142.

Un zapis al Martii cu soru sa Schiauca, ci au vîndut tij lui Costandin din giumătate de sat a triia parte.

Un zapis a lui Moisăi sin Tudoran ciașnicul ci au vîndut tij lui Costandin din Ceucani din giumătate, giumătate de sat din Strîmba.

Un suret de pe ispisocul lui Vasilie vodă, sîrbesc, l[ea]t 7144, pentru această din giumătate de sat, giumătate, ce au cumpărat Costandin sin Savii din Ceucani, de la Moisăi sin Tudoran, și de la alte rude a lui.

Un ispisoc a lui Alexandru Iliaș voevod 7140 pentru a patra parte din sat din Strîmba, lui Ionașco și fraților lui din Zmioani [2].

Un zapis a lui Nastasiia sin Toader și Ion și Bejan și Mariia sin lui Miron nepoți lui Toader, și Corne sin Mălinii, pentru cît li se va alege din giumătate de sat din Strîmba, ci au vîndut lui Gavril de Rus în 25 lei, 7179.

Un zapis a lui Tănas Buciumaș sin Iliia ci au vîndut lui Gavril de Rus parte ce i se va alege din Strîmba în 13 lei, 7198.

Două zapise a Chelsiei fata lui Buciumaș pentru a trie parte dintr-a patra parte din sat din Strîmba ci au dat-o daniia lui Gavril de Rus, 7182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un zapis a Măricuții pentru a cince parte dintr-a patra parte din Strîmba ci au vîndut-o lui Grigoraș tatăl lui Gavril de Rus, 7181.

O mărturie a lui Ioniți vor[nic] de Bîrlad, și al Ionașc șoltuzul, pentru parte Căzacului cît se va alege din Strîmba, au vîndut-o lui Grigoraș Gheuca cu 18 galbeni, 7154.

O mărturie a stoln[icului] Paladi pentru parte Ursului.

Un suret de pe zapisul lui Pascal căp[i]t[an] cumnat lui Gavril Gheuca pentru parte lui de Strîmba ce au vîndut-o lui Gavril de Ruși.

O carte a lui Mihai vodă, ca să s oprească Sturza de pe moșie Strîmba, avînd numai dintr-a patra parte a noao parte.

O mărturie a lui Gavril de Ruși în care arată cum se înparte moșie de Strîmba.

Așijdere și altă mărturii pentru neamuri cum s-au înpărțit, care au stăpînit Gura Strîmbii, iscălită de Dăniil.

17

Scrisorile Băhnariului ce am dat la post[elnicul] Toader Mirce.

O carte domnească a lui Mihai Racoviță voevod din let 7226 aug[ust] 4 pentru ca să îndrepteze hotarele Băhnariului.

Altă carte a lui Mihai vodă din let 7234 mai 10 pentru ca să dejnuiască moșie Băhnariul.

O carte a lui Grigore Ghica din let 7240 iuni 6 pentru ca să oprească iarba de pe Băhnar.

O carte de la Mihai vod[ă] Racoviță din let 7230 iuni 1 ce scrie către Vasile Sturza și către Toderașc Jora pentru moșie Băhnariul.

O carte a lui Costandin Neculai vod[ă] din let 7250 iuni 7 pentru ca să stăpînească Toader Gheuca Băhnarii.

Două cărți de la Ioan Calimah v[oie]vod de l[eat] 1760 pentru Gura Strîmbii.

Iar celelante scrisori a moșii Băhnariului sunt la vor[nicul] Ștefan Mirce.

7

Tij am dat la post[elnicul] Toader Mirce post.

Un zapis de danie a lui Ioniți Silav și a lui Antohi feciorul lui pentru moșie Miceștii și Stîngani și din Dragomănești de pe Studinit și alte părți de la Botoiu și de la Vinderei pe apa Tutovii, parte maici-sa Brîndușii, fata Crîstocii, ce au dat-o danii dumis[ale]. Costandin Gheuca vt[ori] vist[iernic] let 1775, iuli 20.

Un zapis vechiu pentru aceste părți de moșie, din let 7194 mart[ie] 1.

O carte a lui Grigore Ghica v[oie]vod de stăpînit aceste moșii din let 7235 mart. 22.

3

Scrisori ce am mai trimis la bade Ștefan Mirce cu Efrosiia, 1778 mai 6.

2 scrisori a Băhnariului, însă

1 mărturia a pîrgarilor de Bîrlad pentru a triia parte de Băhnari

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce au cumpărat Pîrvul din Popeni de la feciorul Cepoiului, 7173 sept[embrie] 9.

1 suret de uric sîrbescu de la Petru vodă din let 7054 scris în Vasluiu, mart 24 pentru giumătate de sat de Băhnari și giumătate de sat Liia anume Dvornicenii, ce au cumpărat Ion logof[ăt] de la Lazor cel orbu nepot lui Dragoș vornicul drept 300 ughi tătărești. S-au tălmăcit de Axinte diiacul de cămară l[at] fev[ruarie] 5.

6 șase zapise a Cupceștilor am dat la Efrosiia tij, mi-au dat 1 zapis numai 1779 iuli 16 nu dintr-aceste.

1 hîrtiia pentru împărțala neamurilor Gurii Strîmbei.

1 suret de pe ispisocu sîrbescu a Rușilor de la Irimiia Moghila v[oie]vod din let 7114 dec[embrie] 20 tălmăcit de Gheorghe Evloghi dascăl, 1778, april 3 tij.

4 cărți a Păhnariului mi-au dat Mirce mai multu acum cînd mi-au dat celelante 1779.

---

[1] Rezumat greșit.

[2] Ispisocul de la Alex[andru] Iliaș din 7140 e tipărit în Antonovici, *[Documente birlădene]*, III, 55.

NOTE

[1] Despre soțiile lui Constantin Cantemir vodă cf. Ștefan S. Gorovei, *Cantemireștii. Escu genealogic*, în „Revista arhivelor", 3, 1973, p. 488—508; Emmanuel R. Bogdan, *Originea și înrudirile primilor Cantemiriști*, în „Stindardul", 1—2, 1973.

[2] Înrudirile dintre aceste personaje sînt lămurite în studiul citat, p. 492—493.

[3] Cf. N. Docan, *Frate*, „Arhiva", an. XI, 9—10, 1900, p. 422 seq.

[4] Cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 299—300.

[5] Cf. *ibidem*, p. 393.

[6] Acest document, ca și cel anterior, din 7 iunie 1662, a servit și lui Ștefan S.Gorovei ca bază pentru identificarea Bâiei cu Maria din Ceucani.

[7] După Ștefan S. Gorovei, Sava din Ceucani — descindea — ca și Nicoară spătarul din Ceucani — din Lazor pitarul, atestat la 16 aprilie 1558 ca proprietar la Ceucani și Diviteni (Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 490).

[8] Aici se afla alineatul care este plasat la sfîrșitul studiului și în legătură cu care N. Docan a notat mențiunea „la fine", pe care am respectat-o.

[9] În studiul citat, Ștefan S. Gorovei aduce în discuție un caz asemănător, cel al soției lui Potomir Costin, Nastasia Drăceoaia, care într-un document apare cu numele de „Cudrăceoaia" (Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 491).

[10] Despre înrudirea dintre soția lui Cantemir și acest Irimia, precum și despre procesul Ceucanilor, cf. *ibidem*, p. 491—492.

[11] Locul de origine al boierilor Bogdănești este satul Cîmpuri din țara Vrancei, moșia Ivești intrînd în posesia lor prin căsătoria slugerului Ion Bogdan cu Tudosca, fiica lui Cîrste Ivul.

[12] Despre neamul Ursuleț, cf. Sever Zotta, *O soră a lui Ioan Vodă Callimachi și genealogia familiei Strătulat*, în „Arhiva", 26, 1915.

[13] Ștefan S. Gorovei atrage atenția asupra înrudirii dintre Bâia și Istratie Dabija voievod, ea fiindu-i nepoată de văr primar, ceea ce nu este, desigur, lipsit de importanță.

[14] Studiul fiind neterminat, comentariul autorului se referă doar la anexa I.

[15] Acest al doilea comentariu pe marginea anexelor nu este integrat în text, dar credem că operația aceasta urma a fi făcută după definitivarea sa, ceea ce ne-a determinat să-l redăm aici.

[16] Pentru predicatul acestei propoziții este indicată și varianta „ a fost recunoscut".

[17] Pentru prepoziția „la" este indicată și varianta „ca fiind de".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[18] Acesta este un personaj ce trebuie adăugat spiței neamului Mariei de la Ceucani din citatul studiu al lui Ștefan S. Gorovei, p. 492—493.

Notă asupra ediției

Născut la Bîrlad la 24 iunie 1874, Nicolae Docan a urmat studiile secundare la Galați și apoi cele universitare la Paris, luîndu-și licența la 10 noiembrie 1896. După cîțiva ani de magistratură și avocatură, a intrat în Ministerul Afacerilor Străine, unde a parcurs toate treptele ierarhiei diplomatice ajungînd la gradul de ministru plenipotențiar în 1918. În acest minister el a ocupat funcțiile de „șef al serviciului lucrărilor speciale și de frontarie" și de „director al afacerilor politice și contenciosului". Din septembrie 1918 pînă la finele lui iunie 1920 N. Docan a fost secretar general al Ministerului Afacerilor Străine. A devenit membru al Curții superioare de prize maritime la 4 noiembrie 1917, calitate pe care a îndeplinit-o pînă la decesul său, întîmplat la 25 aprilie 1933[1].

„Eruditul ctitor al exegezelor riguroase, științifice, ale numismaticii medievale românești", după cum îl numeau Aurel Golimas și Aurică Smaranda într-un studiu consacrat personalității sale[2], a avut preocupări constante în diferite științe auxiliare ale istoriei: diplomatică, numismatică, cronologie, genealogie, cartografie, dar și istorie literară. Dacă contribuția sa la dezvoltarea numismaticii românești și pasiunea sa de colecționar de monede sînt binecunoscute, deosebit de valoroasă ne apare și activitatea sa de genealogist, ale cărei roade au rămas în majoritatea lor în manuscris. Studiul *Frate*[3] și recenzia foarte aspră consacrată lucrării lui Octav George Lecca *Familiile boerești române. Istoric și genealogie*[4], dar mai ales materialele inedite, fișele, arborii genealogici și însemnările conținute în arhiva N. Docan de la Biblioteca Academiei Române, secția Manuscrise[5], vădesc pasiune și rigoare deosebită în cercetările genealogice. Nicolae Docan s-a preocupat mult de familiile înrudite cu el: Liga, Docan, Strătilă, Gane (Tutova), dar și de Ghiculești și de o serie de alte familii cu rol istoric în trecutul românesc. În fondul amintit se află studiul pe care îl tipărim acum pentru întîia oară[6], scris în jurul anului 1925, și care deslușește o interesantă problemă genealogică, cea a celei de-a doua soții a lui Constantin vodă Cantemir, zisă Bâia sau Cubâia. Identificarea acesteia cu Maria din Ceucani a fost realizată, independent, de Ștefan S. Gorovei în eruditul său studiu *Cantemireștii. Eseu genealogic*[7] și de Em. Bogdan[8]. Publicarea studiului lui Nicolae Docan are menirea să restituie o cercetare genealogică valoroasă, ale cărei concluzii, solid argumentate, sînt valabile și astăzi.

Manuscrisul conține numeroase ștersături și modificări operate de autor în text, precum și note necompletate, pe care nu le-am mai menționat pentru a nu îngreuna urmărirea textului, și așa destul de dens. Întîlnim și numeroase inconsecvențe în scrierea numelor proprii (Cubăea, Cubaia, Bâia, Cubâia etc.), pe care le-am respectat. Am actualizat ortografia, dar am păstrat fonetismele regionale (de ex. „înțălege" etc.). Atît așezarea notelor în subsol, cît și adăugirile și notele marcate cu paranteze drepte îmi aparțin.

Mihai Sorin Rădulescu

---

[1] Datele biografice sînt preluate din autobiografia lui Nicolae Docan, aflată la Biblioteca Academiei Române, Arh. N. Docan, XVII varia 2

[2] Aurel Golimas, Aurică Smaranda, *Nicolae Docan 24 iunie 1874 — 25 aprilie 1933*, în „Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXXVII—LXXIX (1983—1985), nr. 131—133, p. 454.

[3] N. Docan, *Frate*, în „Arhiva", an. XI, nr. 9—10, 1900.

[4] Idem, *Familiile boerești române. Istoric și genealogie, după Octave-Georges Lecca*, în „Arhiva", an. XI, 1900, nr. 3—4.

[5] Biblioteca Academiei Române, Arh. N. Docan, II mss 15, II mss 17, XII varia 3, XIII varia 1, XIII varia 2, XIII varia 3.

[6] Ibidem, II mss 16.

[7] Ștefan S. Gorovei, *Cantemireștii. Eseu genealogic*, în „Revista Arhivelor" nr. 3, 1973, p. 488—508.

[8] *Ibidem*, p. 490, nota 79. Emmanuel R. Bogdan, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL PĂLTĂNEA

ȘTIRI INEDITE DESPRE FAMILIA DOMNITORULUI ANTIOH CANTEMIR (III) *

Cea de a doua fiică a lui Antioh vodă Cantemir, Anița, s-a căsătorit cu Toader Palade, fiul lui Ioniță Palade și a Nastasiei, fata lui Ion Racoviță, mare vornic [236]. Căsătoria a avut loc cu puțin înainte de 4 iunie 1727, cînd Iordache Aslan, mare spătar, rudă prin alianță cu Anița [237], dă un țigan „dumisali ginerelui Toader Pălade, vel vistiernic" [238].

Deocamdată, primele știri despre cariera lui Toader Palade sînt din prima domnie a lui Mihai Racoviță. La 20 februarie 1722 avea rangul de mare comis. Peste un an, la 11 mai, domnitorul îi scrie să cerceteze o „gîlceavă" a lui Toader Bujoranu cu cumnatul lui, Pascal căpitan [239]. Domnitorul Grigore II Ghica, după ce ajunge la Iași, 18 decembrie 1726, în „săptămîna următoare" îl face mare vistier. Pentru pricini care nu se cunosc, domnul l-a înlăturat din această funcție, dar la 1 ianuarie 1728 îl face mare ban [240].

Prin martie 1731 se alătură, împreună cu tatăl său, lui Iordache Costache stolnicul, Constantin Costache hatman, Iordache Cantacuzino spătarul și hotărăsc „să fugă la soltanul, să steà pricină Ducăi-vodă [Constantin — *n.n.*] și să-s[ă] ridice pre unul dintre dînșii domn". Au fost însă arestați și după o vreme, domnul i-a iertat, în afară de Iordache Costache căruia i-a tăiat capul. Lui Palade i-a luat boieria, făcîndu-l pe Costache Razu mare ban, în locul lui [241]. La 27 decembrie 1731 semnează însă tot ca mare ban [242].

---

* Primele două părți ale acestui studiu s-au tipărit în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 705—717. *(ArhGenAIIAI*, I, 1989, 1) și XXVII, 1990, p. 239—257 *(ArhGenAIIX*, II, 1990, 1—2) ; numerotarea notelor urmează în continuare.

[236] N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 424. Gh. Ghibănescu îl numește, în mod greșit, Ioniță T. Palade *(O spiță și o pisanie*, în *AG*, II, 1913, p. 250).

[237] Iordache Aslan a fost căsătorit cu Anița, fiica Ilenei Smucilă (ASB. *AN*, MMCMV/6 nr. 70), soră cu Dumitrașcu Ștefan, mare logofăt, bunicul Anitei. N. Stoicescu afirmă că soția lui Iordache Aslan a fost o fiică a lui Dumitrașcu *(Dicționar*, p. 451).

[238] ASI, *Doc.*, 425/65.

[239] T. Bălan, *Documente bucovinene*, IV, 1938, p. 16 ; ASI, *Doc.*, 604/9.

[240] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 257, 263 ; I. Neculce, *Letopisețul*, p. 696 ; *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1975, p. 123, 127 ; T. Bălan, *op. cit.*, p. 75, document din 13 iulie 1727.

[241] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 709 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 337, 339.

[242] Iulian Marinescu, *Documente relative la Ion Neculce*, în *BCIR*, IV, 1925, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu se știe dacă Ioniță Cantemir îi cedează Aniței, la 6 ianuarie 1730, din proprie inițiativă 200 de oi din „toate vitele ce sînt la Țara Românească“ [243] sau în urma unor insistențe ale Aniței. Fratele Constantin îi restituie satul Urlați, din ținutul Fălciu. La 30 martie 1732 vornicul din sat este anunțat că s-a hotărît să dea satul surorii lui. În zapisul pe care frații îl dau Aniței, la 12 ianuarie 1733, se precizează că în afară de acest sat i se mai cuvine, după mama lor, parte din moșia Țigani „pentru că nici o zestre nu au luat“ [244]. Gh. Ghibănescu mai citează un „izvod“ din 17 ianuarie 1733, iscălit de C. Cantemir, fratele Aniței, în care sînt arătate toate moșiile date acesteia : Goruneşti, Glodeni, Lungeni, Plăviţeşti, Viltoteşti, Plotuneşti, Furchişeni, Hurdugi, Căpşăşti, Plopeni, Silişteni, Frijeni, Berhoeşti, Jiclani, Buburuzi, Deleni ot Contăș, Timirleni, Dăneşti, Ciocani, Murariu, Tabăra și Țopul [245].

Domnitorul Constantin Mavrocordat, după ce a ajuns la Iași, 7 mai 1733, l-a numit, iarăși, pe T. Palade, mare vistier, avîndu-l și de sfătuitor, căci toate le făcea „cum îi era voia acestuia“. Cu toate că domnul „gîndie că-i iaste prieten“, Palade „îndemna la jacuri și la vrăjbi“ doar „s-ar spargi țara și să audă la Poartă să-ș[i] de[a] domnul în cap, să vii Mihai vodă [Racoviță — *n.n.*], domnul fiindu-i unchiu“ [246].

Dorința lui Palade nu s-a realizat, căci la mazilirea lui Mavrocordat, 16 noiembrie 1735, a fost numit domn Grigore II Ghica. La începutul acestei domnii, după știrile lui Neculce, Palade a fost închis, împreună cu Sandul Sturdza, vornic, pentru că îngăduise ca fostul domnitor să ia „catastijeli țării și izvoadile“ și „n-are pe ce îi lua sama“. „Cronica Ghiculeștilor“ nu amintește acest „necaz“ precizînd doar că domnul „l-a cinstit cu vel spătăria“ și că îl avea, ca și pe Sandu Sturdza, pe care l-a făcut mare logofăt, „în cinste și bunăvoință“ [247].

Chiar dacă domnul nu va fi avut deplină încredere în Palade, se folosește, totuși, de el în grelele împrejurări ale anului 1737. Cînd generalul austriac Wallis ocupă Țara Românească, în vara anului 1737, trimite și în Moldova pe generalul Vardány cu 5 000 de ostași, pe la Cernăuți și Oituz. Intrat în țară, Vardány i-a cerut domnului „să de[a] paci oaminilor den Siret încolo de bir și să-i trimită 150 de pungi de bani“. Domnul l-a însărcinat pe Palade, mare spătar, și pe Alexandru Sîrbu, al treilea logofăt, „om de casa lui“, să-i ducă daruri și „să-i arate primejdia de care ar putea să fie amenințate atît oștile sale, cît și țara din partea tătarilor“. După ce austriecii se retrag, odată cu evacuarea Țării Românești, domnitorul însărcinează pe hatmanul Constantin Ipsilanti și pe marele spătar Palade, „cu puțină oaste pămînteană“, să distrugă „pălăncile“ făcute de ostașii lui Vardány [248].

---

[243] ASI, *Doc.*, 412/106 ; S. Zotta, *op. cit.*, p. 45—46.

[244] *Uricariul*, XXIII, p. 275—277 ; S. Zotta, *op. cit.*, p. 21. Vezi și ASI, *Doc.*, 482/4 o foaie de zestre a unei fete din familia Cantemir.

[245] Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. XXVI.

[246] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 730, 733—734 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 351 ; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 121. Mihai Racoviță era fratele Nastasiei, mama lui T. Palade.

[247] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 753 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 373 ; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 123.

[248] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 781, 787—788, 791—792 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 405—407.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La intrarea în Moldova a trupelor ruseşti comandate de feldmareşalul Münnich, marele spătar Palade nu se alătură fraţilor Cantemir, ci rămîne cu domnitorul în tabără de la Galata, avînd sub comanda lui 300 de spătărei. L-a însoţit şi în retragerea spre Galaţi fiind răsplătit, pentru aceasta, cu rangul de mare vistier şi cu moşiile Drăgăneşti şi Timpeşti din ţinutul Tecuci, pe care domnul le luase de la Apostol Catargiu, văr primar cu Constantin Cantemir [249].

Păstrează dregătoria de vistiernic şi în domnia lui Constantin Mavrocordat, cînd are răgaz să mai adune din averea rămasă de la neamul doamnei Catrina, mama Aniţei. La 21 octombrie 1741 capătă o poruncă domnească să strîngă „pe toţi ţiganii Ceaureştilor şi după unde i-ar afla să-i ia la stăpînirea dumisale" [250]. În anul următor, la 25 martie, se judecă cu nişte oameni din satul Cleja, ţinutul Bacău, care refuzau să se mai considere „vecini" ai Ceaureştilor, „niamul giupînesei dumisale". Divanul domnesc i-a dat dreptate lui Palade, care împreună cu „cumnaţii dumnealui", se mai judecase cu aceşti oameni în vremea lui Grigore II Ghica [251]. Procesul încheiat la 25 martie 1742, pentru revendicarea altor părţi din averea Ceaureştilor, nu mai este susţinut de T. Palade, ci de Ion Neculce, fost mare vornic, „vechil din parte[a] măriei sale domniţii Aniţii" [252].

După cea de a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat în Ţara Românească, acesta este numit, pentru a doua oară, în Moldova. Înainte de a ajunge la Iaşi, trimite „scrisori binevoitoare" către domnitorul mazilit, Grigore II Ghica, şi orînduieşte caimacami pe socrul lui, Costache Roset, mare vornic, Sandu Sturdza, mare logofăt, Costache Razu, hatman, şi Toader Palade, vistier. Păstra această funcţie şi la începutul domniei lui Ioan Mavrocordat [253], dar, mai tîrziu, domnitorul l-a năpăstuit. Şetrarul Nicolae Hrisoverghi îl pîrăşte că la vremea cînd a fost trimis la Constantinopol, împreună cu Costache Razu, Radu Racoviţă şi Manolache Costache, „ca să facă cunoscută starea nenorocită a ţării şi să ceară milostivire din partea împărăţiei", „îi trecea prin gînd să se facă domn", A fost „într-o pivniţă întunecoasă" pentru că „avea de gînd şi să-l omoare", dar domnitorul s-a convins, pînă la urmă, că pîra este „îndoielnică şi nesigură şi l-a eliberat" [254].

La 22 martie 1745, reluînd, probabil, demersuri mai vechi, obţine o carte domnească prin care Ilie Costache, fost mare armaş, şi Negre Apostol, fost mare căpitan, sînt desemnaţi să hotărnicească moşiile pe care le avea Palade, de la soţia lui, în ţinutul Fălciului [255]. Cu puţină vreme mai înainte, răscumpărase satul Valea Seacă, pe care l-a cedat,

---

[249] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 439, 459 ; I. Neculce, *Letopiseţul*, p. 833 ; Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul*, p. 9 ; ASB, ms. nr. 628, f. 276.

[250] BAR, ms. rom., 237, f. 72 ; *Condica lui C. Mavrocordat*, II, nr. 155.

[251] BAR, ms. rom., 237, f. 302—302v ; *Condica lui C. Mavrocordat*, II, nr. 1084 ; *Uricariul*, II, p. 244—246.

[252] ASB, *Doc. ist.*, CLVI/112 ; *AN*, MMCMV/6 nr. 69 ; N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 261—262.

[253] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 541. 581 ; Aurel H. Golimas, *Les caimacams inconnus du prince Jean Mavrocordat et la date de son arrivée à Jassy*, în *Balcania*, VI. 1943, p. 518—519.

[254] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 603, 607 ; Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul*, p. 24,27.

[255] Gh. Ghibănescu, *Cuzeştii*, p. XXVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apoi, la îndemnul domnitorului Ioan Mavrocordat, lui Ioniță Cantemir pentru 500 de lei și un inel, care valora 400 de lei [256].

În cea de a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat (aprilie 1748 — 20 august 1749) a fost vistiernic și a fost trimis la Constantinopol, împreună cu alți boieri, ca să arate „împărăției starea henorocită a țării". Succesorul lui Mavrocordat, Constantin Racoviță, la sosirea în țară l-a făcut hatman, deși Palade ar fi vrut să ție, pe mai departe, Visteria. Această dorință, ca și nemulțumirea provocată de atitudinea „de mare înfruntare" a grecilor din jurul domnitorului, îl îndeamnă să se alăture celor „peste cincizeci de boieri mari și mici, cu fii, gineri, nepoți, veri și alte rude și părtași" care fug la tătari. S-au întors de-abia după ce domnul i-a asigurat că le va satisface toate cererile lor, Pe Palade l-a numit mare vistier [527].

În cel de al doilea an de domnie a lui Constantin Racoviță, la 1 februarie 1751, [258] Toader Palade și-a dat „obștescul sfîrșit". A fost îngropat la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași.

La moartea soțului ei, Anița a rămas împovărată cu o sumă de datorii ale acestuia, pe care nu le-a putut achita pe dată. La 1 mai 1752 recunoștea că trebuie să-i dea negustorului Papa Hristu 100 de galbeni ungurești pentru o cutie de argint cumpărată de soțul ei [259]. Lui Ion Terzibașa îi plătește, în același an, la 2 iulie, numai 100 de piaștri dintr-o datorie de 400 de piaștri [260]. Pe Ștefan Bosie cămăraș îl mai amînă, la 1 iunie 1753, cu șase luni, punînd zălog, pentru 532 de lei, moșia Chișărăi, pe Prut [261]. La 24 ianuarie 1754 se socotește cu negustorul turc Mustafa, pentru datoriile soțului ei, și îi rămîne, în continuare, datoare cu 300 de lei [262]. Preotului Anastasie, dintr-o datorie de 730 lei îi plătește numai 400. Pentru restul banilor se obligă, la 3 iunie 1754, să-i dea miere. Peste cîteva zile, plătește „dumn[ea]ei vara Ilinca Cuzoae" banii pe care îi împrumutase soțul ei [263]. Tot în această vreme are, se pare, necazuri cu stăpînirea unor sălașe de țigani și de

---

[256] ASI, *Doc.*, 414/74.

[257] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 633, 637, 639; Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, p. 36—37, 50, 55—58.

[258] Pe lespedea funerară, publicată de Melchisedec *(Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice*, București, 1885, p. 245) este data 1 februarie 1755. Anul 1751 a fost modificat la moartea lui Constantin, fiul lui Toader, 22 decembrie 1798, cînd s-a refăcut vechea lespede. În *Cronica Ghiculeștilor* (p. 643) există precizarea că T. Palade a murit la „cîtva timp" după „mitropolitul Moldovei Nichifor din Pelopones", care a decedat la 14 februarie 1751 (Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, p. IX). La 10 aprilie 1751 se spune despre Anița că este văduvă (ASI, *Doc.*, 436/23). Data de 1 februarie 1755 a fost folosită de N. Iorga, *Inscripții din bisericile Românieĭ*, II, București, 1908, p. 139; S. Zotta, *op. cit.*, p. 22; Gh. Ghibănescu, *O spiță*, p. 50. Cu alt prilej, Ghibănescu afirmă că Palade mai era în viață la 26 noiembrie 1768 *(Cuzeștii*, p. LXVIII).

[259] ASI, *Doc.*, 436/17.

[260] *Ibidem*, 436/19.

[261] *Ibidem*, 411/6; *TC*, V, p. 53—54. La 1 iulie 1753, Anița recunoaște că are de achitat o datorie făcută la „învățătorul" ei Theodosie (ASI, *Doc.*, 436/24, 25, 29). Alte datorii le are la banul Iordache Balș pentru „niște sîrmă" luată prin 1751 *(Ibidem*, 412/154).

[262] ASI, *Doc.*, 436/31.

[263] *Ibidem*, 436/30. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 160 Asemenea datorii le achită și la 17 ianuarie 1765 (ASI, *Doc.*, 436/46).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceea domnitorul Constantin Cehan Racoviță îi acordă, la 20 august 1752, un hrisov ca să-și păstreze în pace zece sălașe de țigani dăruite, în 1734, lui T. Palade, de domnitorul Constantin Mavrocordat [264].

Cu toate că avea în stăpînire un mare număr de moșii, Anița împrumută mereu bani de la diverși negustori — cămătari. La 10 aprilie 1753, de pildă, se îndatorează cu 850 de piaștri, iar în toamnă, la 22 noiembrie, mai ia 300 de lei de la dascălul Theodosie, pentru „trebuința casei" [265]. Între timp, la 1 iunie, vinde satul Davideni din ținutul Neamț episcopului de Roman, Ioanichie, cu 1500 de lei, din care face și o danie mănăstirii Neamț [266].

La începutul anului următor este ajutată de domnitorul Grigore Callimachi cu 30 de lei, dar nevoile o silesc ca la 9 aprilie să mai împrumute, tot de la dascălul Theodosie, încă 500 de lei „păr[ă] la vremea mierei". Peste cîteva zile mai semnează un înscris pentru negustorul Coste, de la care ia, tot pentru „trebuința casei", 300 de lei. Lasă zălog două inele, „unul cu zafir și unul cu diamant și o pereche de sărmii cu smarand" [267].

Cu banii împrumutați făcea, din cînd în cînd, cămătărie. La 19 noiembrie 1756 ia de la fiul ei, Constantin, 500 de lei pe care-i dă lui Anastase lipscanul cu o dobîndă de „2 lei pe sută" [268]. Se ocupa, prin vătafii ei, și cu negustoria. Avea la Iași „un scaun de meserniță, de tăiat carne" scutit de toate dările, iar în Tîrgul de Jos o pivniță [269].

Presupunem că Anița este „sora" generalului de brigadă Cantemir (Constantin Cantemir) care dă informații unui georgian venit în Moldova despre „slăbiciunea turcească" [270]. Relațiunea, datată 26 iunie 1763, confirmă existența unei corespondențe după stabilirea definitivă a celor doi frați Cantemir în Rusia.

Pentru că răzeșul Andronic Agarici și neamurile lui i-au împresurat moșiile Viltoțiul și Gorunești din ținutul Fălciu, se jeluie domnitorului Matei Ghica. La 3 aprilie 1755, Iordache Costache, fost mare medelnicer, judecătorul ținutului Fălciu, și Gheorghe Beldiman, fost mare șetrar, primesc poruncă domnească să facă cercetare [271].

La 24 iunie 1755 dăruiește Mitropoliei Moldovei două pogoane și jumătate de vii, pe care le avea la Greci (la vărsarea pîrîului Berheci în Bîrlad), luate, cu schimb, de la Moise Cucoranul [272]. Nu cunoaștem

---

[264] ASI, *Doc.*, 460/40. Danie întărită și de domnitorul Matei Ghica la 5 decembrie 1753 (Ibidem, 460/42).

[265] ASI, *Doc.*, 436/23 ; *TC*, V, p. 37. Vezi și S. Zotta, *op. cit.*, p. 28—29.

[266] ASB, *Doc. ist.*, DX/12. Satul Davideni fusese cumpărat de Toader Palade, fost mare vistier, la 20 martie 1736, de la Daniil, ginerele lui Gheorghe Moțoc *(Ibidem*, DX/10). Satul va fi răscumpărat de Constantin Palade, fiul lui Toader, la 29 decembrie 1776 *(Ibidem*, DX/13).

[267] ASI, *Doc.*, 414/89, 92, 96 ; *TC*, V, p. 35, 40, 41 ; N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 85. Pentru alte împrumuturi din 1754, vezi ASI, *Doc.*, 425/114 ; *TC*, V, p. 38, 56.

[268] *TC*, V, p. 57.

[269] ASI, *Doc.*, 411/5, 8 ; 460/40, 42 ; *TC*, V, p. 57.

[270] BAR, ms. rom., 5148, f. 75.

[271] ASB, *Doc. ist.*, CCXXXII/705.

[272] ASI, *Doc.*, 360/270 ; N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

motivele pentru care monahia Marfă, „fata căpitanului Iordache din Buzău", îi dăruieşte, la 8 aprilie 1756, o familie de ţigani [273].

Domnitorul Constantin Cehan Racoviţă, poate în urma unei cereri făcută de Aniţa, îi acordă un hrisov în care arată că a cercetat „cu osăbită domnească milă" casa „dumisale domniţii Aniţii, fiica răposatului Antohie vodă" şi pentru că „şi soţul dumisale răposatul Toader Pălade biv vel vist[iernic] au slujit ţării cu multă osteneală şi dreptate şi osebit că dumneaei fiind fată de domnu şi pământeancă ni s-au cuvenit noaă a o chivernisă în toată odihna sa să petriacă viiaţa sa fără supărare". Pentru aceea domnul o scuteşte de „deseatina de stupi şi de mascuri şi goştina de oi pre toate bucatele şi vădrăritul pe tot vinul ce va ieşi din viile dumisale şi coniţa pe 300 de vite, boi, cai, iepe". Cîrciuma pe care o avea în Iaşi este şi ea scutită de toate dările [274].

Anul următor, la 1 septembrie, semnează o poliţă pentru ginerele ei, Arghirie serdarul, soţul Mariei, care i-a „făcut bine cu 1 000 lei pă-n[ă] în 6 luni", cu dobînda de „5 lei pe pungă de lună" [275]. La sfîrşitul anului, 14 decembrie, se socoteşte cu un negustor turc, poate Husein aga din Roman, pentru „toată socoteala ce-am avut cu răposatul Ioniţă beizade[a], fratele mării sale" [276]. Lui Husein aga îi scrie, la 12 aprilie 1757, că are „trebuinţă de 800 de lei" şi „cătă miere vom faci, aici la ţinut[ul] Eşul, Hărlăului şi la ţinut[ul] Bacăului, tot dumitale vom da-o" [277]. Peste trei luni, la 15 iunie, semnează o poliţă de 1 000 de lei, cu o dobîndă de „un leu, şăs[e] potronici de sută pe lună", pentru negustorul ieşean Costea Papafilu [278].

Ioanichie Lipan, monah la mănăstirea Caşin, îi vinde, la 14 mai 1760, o ţigancă iar la 8 martie 1763, împreună cu fiul ei Constantin, face un schimb de moşii cu mănăstirea Răchitoasa. Dă două moşii din ţinutul Tecuci, pe pîrîul Berheci, Cucuteni şi Ţigăneşti, pentru Ivoeşti şi Hogăşti, pe Bahlui, ţinutul Cîrligăturii [279]. Un proces în care este reclamată că ar fi împresurat moşia Faraoani, ţinutul Bacău, vecină cu Valea Seacă, se încheie la 25 septembrie 1763. Tot în această vreme primeşte de la domnie un ajutor de 30 de lei şi scutiri pentru plata unor dări [280].

În martie 1766, Aniţa îşi împarte averea rămasă de la soţul ei cu patru din copiii ei, Constantin, Zoiţa, Smaranda şi Maria. Împărţeala sălaşelor de ţigani, după o cercetare întreprinsă de Neculai Kogălnicea-

---

[273] ASI, *Doc.*, 411/7.

[274] *Ibidem*, *460/43*. Acest hrisov este reîntărit şi de domnitorul Scarlat Ghica, la 1 iulie 1758, şi de Ioan Teodor Callimachi, la 20 ianuarie 1759 (Ibidem, 460/49, 50).

[275] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXIV, p. 83.

[276] ASI, *Doc.*, *173/77*; *Gh.* Ghibănescu, *op. cit.*, XXIV, p. 84—85; S. Zotta, *op. cit.*, p. 28—29.

[277] ASI, *Doc.*, 173/80; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XXIV, p. 85; S. Zotta, *op. cit.*, p. 29.

[278] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XXIV, p. 88. De la Costea Papafilu mai împrumută la 1 august 1762 (ASI, *Doc.*, 436/32).

[279] ASI, *Doc.* 414/104; ASB, ms. nr. 573, f. 92; N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 598.

[280] *Din tezaurul documentar sucevean*, nr. 1070; N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 85; Gh. Ghibănescu, *Sama Visteriei Moldovei din 1763*, în *IN*, V, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu, pitar, și Constantin Gîndul, șetrar, se face la 10 iulie 1766 [281]. La partea de sălașe ce i s-au cuvenit Aniței s-au mai adăugat patru sălașe de țigani, dăruite de domnitorul Grigore III Ghica, la 22 mai 1766 [282].

Din căsătoria cu Toader Palade, Anița a avut șase copii : Constantin, Smaranda, Maria, Zoița, Catrina și Ileana [283]. Se pare că Anița a decedat după 5 aprilie 1767 [284].

Constantin a fost căsătorit cu Ileana, fiica lui Iordache Costache, fost mare vistiernic [285]. A fost în bune relații cu cumnatul lui, Arghirie, soțul Mariei, care, după ce s-a stabilit singur în Rusia, îi scrie, la 28 aprilie 1775, că ar trebui să se strămute la Moscova. Opinie pe care a acceptat-o și banul Mihai Cantacuzino [286], dar neîmpărtășită de Palade cu toate insistențele de mai tîrziu ale cumnatului Arghirie [287]. Astfel, peste o lună, la 25 mai, Arghirie îi scrie soției, din Moscova, ca să-l îndemne pe fratele ei să-l anunțe pe mareșalul Potemkin că i s-a pus amanet averea din Rusia [288] pentru o datorie de 15 000 de piaștri [289]. În acest sens îi cere și lui Constantin, la 27 februarie 1776, ca să-i trimită un act de vînzare a satelor din Rusia. Revine, în această chestiune, la 3 mai 1776 [290].

La 17 noiembrie 1777, paharnicul Constantin Palade, împreună cu stolnicul Iordache Iamandi, erau „vechili" ai Isprăvniciei Tutova [291]. În

---

[281] ASB, *Doc. ist.*, CXCVIII/190 ; CCVIII/87 ; ASI, *Doc.*, 460/60 ; ASB, *Doc. ist.* CCIV/75.

[282] ASI, *Doc.*, 460/58.

[283] *Ibidem*, 617/18 ; Gh. Ghibănescu, *O spiță*, p. 245—252. această spiță, întocmită probabil, în 1799, nu o amintește pe Ileana. Există însă mențiunea că o fată a lui T. Palade s-a căsătorit cu Iancu Razu. Acesta este, de fapt, fiul Catrinei. Date greșite și la ASI, ms. nr. 1960. Nu cunoaștem, deocamdată, care dintre fete a fost căsătorită cu „arhon grămăticul Chiriță Iordache" căruia la 6 iunie 1753 Anița îi dă 2 500 de groși din zestrea de 7 500 de groși. Zapisul, scris în limba greacă, este semnat și de Ioniță Cantemir (ASI, *Doc.*, 436/21, folosit prin prin bunăvoința domnului Mihai Caratașu).

[284] ASB, *Fond S. Zotta*, dos. 27, f. 25.

[285] ASI, *Doc.*, 411/20. Gh. Ghibănescu a susținut că a fost căsătorit cu o fată a lui Vasile Razu *(O spiță*, p. 250).

[286] ASI, *Doc.*, 436/68.

[287] Feciorul lui T. Palade nu a plecat în Rusia, cum au afirmat Gh. Ghibănescu *(O spiță*, p. 250) și S. Zotta *(Despre neamul Cantemerești*lor, p. 41—42). Acolo s-a stabilit, după 28 februarie 1793, vărul lui, Constantin Palade spătar, fiul lui Ioniță Palade, mare logofăt (N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 217). Cunoaștem un document lămuritor : la 2 februarie 1793, Constantin Palade spătar, „fiind hotărît ca să mergu din Moldova în Rosia", vinde două pogoane din podgoria Priponeștilor ce le avea de la „răposatul tatăl meu Ioniță Palade ce au fost logofăt mare" (ASB, *Doc, ist.*, CXCI/156). Vezi Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, I, București, 1940, p. 270—271 ; II, p. 57. Mai adăugăm că la 25 martie 1793, Constantin Palade, mare vornic, era prezent în divanul domnitorului Mihai Suțu (V.A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1786—1800, III, București, 1893, p. 526).

[288] Nu avem relații asupra împrejurărilor în care Constantin Palade a ajuns să stăpînească în Rusia mai multe sate în gubernia Poloțk (ASI, *Doc.*, 436/83).

[289] ASI, *Doc.*, 436/70.

[290] *Ibidem*, 436/78, 84.

[291] N. Iorga, *Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia. În cele dintîi decenii după anexare*, în *ARMSI*, s. II-a, tom XXXV, 1913, p. 54. Rangul de paharnic îl avea din iulie 1768 (Idem, *Documente Callimachi*, II, p. 199).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

august 1788 era în divanul domnitorului Manole Giani-Ruset [292], dar sprijină armatele țariste, care trecuseră Nistrul la 27—28 iulie, căci mareșalul Rumeanțev îl va răsplăti, la 11 aprilie 1789, pentru „slujbele aduse imperiului". La 9 august 1792 semnează o anafora pentru o pricină a tîrgoveților din Bîrlad [293].

La 8 aprilie 1794 își întocmește „diata" [294], nepărăsind treburile publice. În septembrie 1796 este martor la întocmirea foii de zestre pe care Gavril Conachi o face pentru fiica lui, Nastasia [295]. Într-un document din 14 ianuarie 1797 se amintește de o hotarnică a moșiei Spanțerești, ținutul Vaslui, făcută de Constantin Palade, mare logofăt de Țara de Jos [296].

Au avut un fiu, Nicolae, decedat înainte de 25 aprilie 1797 și îngropat la mănăstirea Neamț [296a] și o fiică, Nastasia, măritată, înainte de 20 februarie 1793, cu Gheorghe Bogdan, căminar [297]. Fiul lor, Constantin, a purtat tot numele de Palade.

Constantin Palade a decedat la 22 decembrie 1798 [298]. Soția lui, Ileana, care, la 18 noiembrie 1799, primește o milă domnească [299], a decedat la 1 martie 1814 [300].

Smaranda s-a căsătorit cu Scarlat postelnicul (Lăscărache grecul), care se pare că a decedat în jurul anului 1761. În anul următor, domnitorul Grigore Callimachi o miluiește cu patru sălașe de țigani, fiind „giupînească săracă" [301]. Fratele Constantin amintește în „diata" lui că „multe faceri de bine am făcut și o am ajutat la toate nevoile, cum și după săvîrșirea sa am plătit 4 000 lei datorie" [302].

În ciuda acestei „sărăcii", găsește bani, în 1761, să cumpere 14 pogoane de vie la Nicorești [303]. Peste cîțiva ani, la 24 octombrie 1765,

---

[292] Hurmuzaki, *Documente*, XIX, 1, p. 494—495, CCCXC.

[293] ASI, *Doc.*, 436/126, 127, 129; N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 246—248.

[294] ASI, *Doc.*, 411/20, 21.

[295] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 207.

[296] *Ibidem*, I, p. 477.

[296a] ASB, *Doc. ist.*, DXI/17.

[297] Fiul lui Manolache Bogdan decapitat la 18 august 1778, și al Mariei Costache (Paul Mihail, *Contribuții documentare la istoria orașului Iași*, în *AIIAI*, XXIV, 1, p. 458). Nastasia a murit de tînără. Pentru zestrea ei, vezi Gh. Ghibănescu, *Testamentul vornicului Constantin Paladi și al soției sale Ilinca Costache*, în *Arhiva*, XXVI, 1915, 245—253.

[298] Melchisedec, *Notițe*, p. 245; N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 139.

[299] ASI, *Doc.*, 460/98. La 20 martie 1800 înzestrează, după voia soțului ei, pe Anastasia, fiica comisului Constantin Iurașcu, cu moșia Putrezeni din ținutul Tutova (ASB, *Doc ist.*, CDXII/187). Peste cîțiva ani, la 15 iunie 1804, se judecă cu răzeșii din satul Băicani, ținutul Tecuci, „ce din vechi s-au numit Petrești" (Ibidem, CXXVIII/228). La 18 decembrie 1809 vinde clucerului Manolache Tuduri venitul moșiilor Zărnești, Perișeni și Hulești din ținutul Covurlui (ASI, *Doc.*, 589/16). Pentru moșiile stăpînite după moartea soțului, vezi ASB, *Doc. ist.*, CMXCVII/2.

[300] N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 140. Pentru Ileana, vezi și ASB, *Doc. ist.*, CXI/116; CXXVIII/228; *AN*, MXCIX/28.

[301] ASI, *Doc.*, 460/53.

[302] Ibidem, 411/21; Gh. Ghibănescu, *Testamentul*, p. 248.

[303] T. G. Bulat, *Documentele*, p. 143—144. Aceste vii au fost dăruite, după moartea ei, de cumnata Ileana, la 10 ianuarie 1806, mănăstirii Văratec (Ibidem, p. 317—319). Smaranda a mai lăsat în grija Ilenei și schitul Mădîrjac din ținutul Iași pe care „l-au înzăstrat" înainte de 20 ianuarie 1785 (C. Bobulescu, *Date cu privire la unele biserici din județul Iași*, în *CMIBA*, II, 1928, p. 149).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primește, de la mama ei, moșia Chișărăi, pe care o dă cumnatului Vasile Razu, hatman, soțul Catrinei, luînd, în schimb, moșia Rădeni. De aceea i se mai spunea și Smaranda postelniceasa de la Rădeni [304].

S-a căsătorit, în 1767, cu Pârvu Cantacuzino, fiul lui Matei Cantacuzino banul. A fost cea de a treia soție a acestuia. Au trăit împreună doar trei ani. În 1770 Pârvu decedează [305].

La 14 februarie 1772 era în corespondență cu cumnatul ei, spătarul Mihai Cantacuzino, care i se plînge că Pantazi Câmpineanu și „cu alți doi boieri", văzînd „faptele netrebnice ale Dinului" (Constantin Cantacuzino, nepotul spătarului, decedat la această dată), încearcă să-l aducă „la vreo stricăciune". Într-o altă scrisoare, cu aceeași dată, o roagă să fie „silitoare pentru pîra lui Pantazi și a Băleanului" [306].

La 13 iulie 1775, Smaranda spătăreasa se judeca cu vornicul Constantin Sturdza, ginerele lui Ioniță Cantemir, pentru un loc de casă din Iași, la care Sturdza renunțase, pentru că „n-au vrut să aibă pricină cu socrul" [307]. Probabil că spre sfîrșitul anului 1776 intenționa să se stabilească în Rusia, căci la 4 februarie 1777, cumnatul Arghirie îi scrie din Petersburg ca să-i trimită un memoriu împărătesei Ecaterina, prin care să-și justifice întîrzierea sosirii în Rusia cu motive de boală și lipsuri materiale [308].

Procesul pe care-l are cu spătarul Atanasache Ramadan, pentru un vad de moară de la moșia Hoisești, ținutul Cîrligăturii, se termină la 8 martie 1781 [309]. Peste doi ani, în octombrie, cere sprijinul domnitorului Alexandru Mavrocordat, care-i dăruie 40 de lei din venitul Casei răsurilor. Trăia la 12 aprilie 1791, dar era decedată la 8 aprilie 1794 [310]. Nu a avut urmași.

Maria s-a căsătorit cu un grec, Arghirie. Izvodul cu țiganii ce i s-au dat zestre are data 13 iunie 1757 [311]. La 15 iulie 1758 era staroste al ținutului Putna și semnează fost mare serdar, dar peste cîteva luni, cînd cumpără o casă din Iași, lîngă biserica Sf. Ilie, semnează : serdarul Arghirie [312].

În 1759, în domnia lui Ioan Teodor Callimachi, cînd poporul se revoltă împotriva lacomului Iordache Stavarache, boierii l-au ales pe Arghirie ca să ducă la Constantinopol o „jalobă despre partea țării" împotriva lui Stavarache „ca să-i mănînce capul" [313].

---

[304] ASI, *Doc.* 875/20 ; BCS. *Fond Saint-Georges,* CCLXXXVI/128 nr. 16 ; CCLX/1 nr. 14, 17 ; CCLXXXVI/67 nr. 15 ; C. Bobulescu, *Date,* p. 149.

[305] *Genealogia Cantacuzinilor,* p. 119, 179—180, 442—445 ; *Buciumul,* I, nr. 40, 22 mai 1863, p. 160. La 12 ianuarie 1776 averea lui se vinde la mezat pentru achitarea datoriilor (ASB. *Doc muntenești,* I/1). S. Zotta afirmă că Smaranda a fost cea de a doua soție a lui Gheorghe Sturdza (ASB, *Fond S. Zotta,* dos. 134, f. 62).

[306] S. Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor,* p. 29—32.

[307] ASB, *Doc. ist.,* CLVI/112.

[308] ASI, *Doc.,* 436/90 ; ASB, *Doc. ist.,* LXVII,/12.

[309] ASB, *Doc. ist.,* LXVII/12. La 3 septembrie 1815 moșia Hoiseștilor era în stăpînirea lui Dracache Roset (N. Iorga, *Documente Callimachi,* I, p. 518).

[310] ASB, *Doc. ist.,* LIX/158 ; ASI. *Doc.,* 617/18 ; 411/21 ; N. Iorga, *Studii și documente,* XVI, p. 216.

[311] ASB, *Doc. ist.,* CLXXXIX/23. Vezi Ibidem, CCIV/75 ; ASI, *Doc.,* 460/60.

[312] ASB, *Doc. ist.,* CLXXXIX/243 ; *IN,* III, p. 84, 86—89.

[313] Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul,* p. 87 ; S. Zotta, *op. cit.,* p. 36 ; N. Iorga, *Documente Callimachi,* I, p. CV—CVI, CXLVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 15 octombrie 1762 avea rangul de ban şi era staroste al ţinutului Cernăuţi. Funcţie pe care o îndeplineşte şi în anul următor, cînd are de plătit Visteriei nişte „rămăşiţe" din „cifert[ul] aşezării ot Cernăuţi pentru leafa beşliagăi" şi din „răsurile Cîmpulungului" [314]. Peste un an, la 1 octombrie, judecă, împreună cu alţi boieri, pricina lui Ioniţă Negre Cîmpulungean pentru o „hliză" de moşie [315].

Domnitorul Grigore III Ghica îi dăruieşte, la 10 mai 1766, cînd era „fost mare ban", cîţiva ţigani domneşti, pentru că a slujit „luminătorilor domni ci-au fost mai înainte de noi, cu dreptate şi cu credinţă, cum şi domniei mele slujind cu dreptate şi cu credinţă" [316]. La începutul celei de a doua domnie a lui Grigore Callimachi, 23 ianuarie 1767, are din nou rangul de mare ban [317].

La 1 iunie 1768 se înţelege cu Constantin Feştilă, logofăt, în legătură cu venitul unor mori de pe Bahlui [318]. Prin august 1773 avea rangul de postelnic şi se alătură lui Manolache Bogdan, Lupu Balş, Grigore Krupenschi care scriu Mitropolitului Gavril, ce condusese delegaţia de boieri moldoveni prezentă la Congresul de la Focşani, o scrisoare plină de imputări, deoarece peste cele hotărîte la Iaşi s-au făcut cereri şi lucrări tăinuite lor de către diferite „tarafuri" [319]. Spre sfîrşitul acestui an, la 20 septembrie, cumpără de la Lupu Vicol, căpitan, 20 de ţigani [320].

Probabil la începutul anului 1774, postelnicul Arghirie a fost ales, împreună cu spătrul Costache Conachi şi banul Manolache Bogdan, să se ocupe de „toate afacerile cu privire la foloasele şi trebuinţele trupelor Majestăţii Sale Împărătesei". La 14 aprilie, mareşalul Rumeanţev le poruncea că sînt „datori a stărui pentru stricta executare a angaralelor şi ordinelor de serviciu, fără ascunderea oamenilor de la datoria obştească". După 14 aprilie 1774 a plecat în Rusia, unde a fost făcut „brigadier" [321].

La 4 februarie 1775 îi comunică Mariei, rămasă în Moldova, avansarea în grad împreună cu ştiri despre demersurile făcute la Constantinopol pentru a obţine, de la Constantipol, un hatişerif ca să-şi păstreze satele „din Valahia". La 10 mai, în acelaşi an, îi scrie din Moscova : „Încercăm viaţa în Rusia un an, doi şi dacă nu ne convine, plecăm unde dorim. Eu am ajuns acum boier rus, din supus turc, şi nu pot să mă fac din nou postelnic sau căminar al miniştrilor". O sfătuie să lichideze averea din Moldova şi să vină în Rusia. „A fi boier în Rusia,

---

[314] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 81 83, 187.
[315] Idem, *Studii şi documente*, VI, p. 6.
[316] ASB, *Doc. ist.*, CXCII/61.
[317] Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul*, p. 125.
[318] ASB, *Doc. ist.* CLXI/295, 296.
[319] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 1881, p. 15 ; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 350. Vezi şi ASB, ms. nr. 1194, note de I. Tanoviceanu, la 22 iunie 1772 avea rangul de postelnic.
[320] ASB, *Doc. ist.*, CLXXXIX/12.
[321] L.T. Boga, *A doua ocupaţie rusească*, p. 17,27 ; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 419, 422.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai adaugă Arghirie, înseamnă să nu te temi decît de Dumnezeu şi de împărăteasă" [322].

Maria nu s-a lăsat convinsă de vorbele soţului, care o aştepta la Moscova în primele zile ale lunii mai. Din bogata lor corespondenţă reţinem cîteva amănunte : la 9 septembrie 1775 o anunţă că îi trimite o caretă (şaretă). Dacă nu-i place, poate s-o vîndă, însă nu mai ieftin de 2500 de piaştri. Cînd va veni el, în Moldova, îi va aduce una englezească de două persoane şi una „vis à vis" [323]. Detalii care indică un anumit grad de rafinament al civilizaţiei româneşti.

Arghirie ajuns în relaţii cu „societatea înaltă" rusă, dar acest snobism îl plăteşte cu mari cheltuieli. La 13 august 1776 îşi anunţă soţia că nu poate pleca din Moscova, pentru că nu şi-a putut achita datoriile. Situaţie neplăcută care, poate, i-a grăbit sfîrşitul. La 2 iulie 1780 se comunică, de la Petersburg, decesul lui [324].

Despre Maria postelniceasa mai ştim că la 1 septembrie 1779 se judeca cu Ştefan Feştilă pentru jumătate din satul Negoeşti, care îi fusese dată zestre. În 1781 era în pîră cu răzeşii din neamul lui Lupu Timircan, care pretindeau părţi din moşia ei de zestre, Urlaţi. Pentru o pricină asemănătoare, domnitorul Constantin Moruzi porunceşte, la 14 aprilie 1782, ispravnicilor ţinutului Tutova şi lui Iordache Lambrino, fost mare stolnic, să aleagă părţile pe care le avea postelniceasa în moşia Bujoreni. Spre toamnă, se jeluie noului domnitor, Alexandru Mavrocordat, că hotarele moşiilor Deleni şi Ciorani sînt împresurate „de unii şi de alţii". Cercetarea o vor face Grigoraş Costache, fost mare paharnic, şi Iordache Lambrino, fost mare paharnic [325].

La 25 noiembrie 1784 se judecă cu Ştefan Pănişoară pentru o parte din satul Dăneşti, de pe apa Elanului. Dispută care mai dăinuia la 6 septembrie 1794 [326]. La 29 aprilie 1785 avea neînţelegeri, împreună cu fratele Constantin, cu Lupu Gheuca Bujoreanu pentru împresurarea unei moşii. Spre toamnă, la 22 septembrie, avea o pricină pentru moşia Băcani. Anul următor, la 12 mai, paharnicul Iordache Canta îi hotărniceşte moşiile Morari, Buburuz şi Şăleşti, care se învecinau cu moşia Ivăneşti a Episcopiei de Huşi [327].

Deşi se părea că avea o bună stare, încă din octombrie 1783 primeşte un ajutor lunar de 40 de lei de la Casa răsurilor, danie reîntărită la 20 aprilie 1794, pentru că trăia „în văduvie de cătăva vreme şi luptîndu-se în greutăţi, neavînd nici o mîngîiere de chiverniseală şi ajutor" [328].

Nu a avut urmaşi şi de aceea l-a înfiat pe Costache Sturdza. Mai

---

[322] ASI, *Doc.*, 436/69,78.
[323] Ibidem, 436/95, 69, 72.
[324] Ibidem, 436/90, 101, 107, 109—110.
[325] Ibidem, 606/16 ; N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 215 ; VI, p. 46, 49 ; Gh. Ghibănescu, *Istoria unei moşii*, în *Arhiva*, I, 1889, p. 413—414 ; Idem, *Cuzeştii*, p. XXX ; ASB, *Doc. ist.*, CCXXXIV/1093. La 24 ianuarie 1781 cumpără două pogoane de vie a Deocheţi (ASB, *Doc. ist.*, CLXII/70).
[326] ASB, *Doc. ist.*, CCXXXIV/1020, 1053.
[327] *Ibidem*, X/188 ; CCVIII/73 ; *Episcopia Huşi*, VI/3.
[328] *Ibidem*, *Doc. ist.*, LIX/158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trăia la 19 decembrie 1799, cînd își semnează cel de al doilea testament [329].

Zoița s-a măritat, probabil în septembrie 1752, cu un Roset, de care s-a despărțit. S-a recăsătorit cu un Caragea [330]. În septembrie 1763 era trecută printre „jupînesele sărace". Era, probabil, văduvă, căci este numită „Zoița, fiica Domniții Anița" [331]. În martie 1766 primește, de la mama ei, moșiile Hulboca, Glăvănești și Răcovăț din ținutul Soroca. Rămîne, totuși, în categoria „jupîneselor sărace", căci în octombrie 1783 domnitorul Alexandru Mavrocordat îi dăruiește un ajutor lunar de 40 de lei. Era decedată la 20 aprilie 1794 [332]. Din prima căsătorie a avut o fiică, Măriuța, căsătorită, în 1771, cu Grigore Costache Spătar [333].

Catrina s-a căsătorit cu Vasile Razu, fiul vornicului Costache și al Catrinei Catargi. Pregătiri pentru nuntă se făceau la 20 octombrie 1742, cînd se trimite o poruncă domnească vătămanului de la Grumăzești, ținutul Neamț, să „taie 800 de brazi, carile sînt pentru nunta dumisale vornicului Costache (Razu) și a dumisale vel vistiernicului (Palade)" [334]. Pe Vasile Razu îl întîlnim ca mare spătar la începutul domniei lui Matei Ghica, iulie 1753 [335].

Domnitorul Constantin Racoviță îl face, în cea de a doua domnie, mare hatman, continuînd, astfel, activitatea tatălui, care murise cu puțină vreme mai înainte [336]. Păstrează acest rang și în domnia lui Ioan Teodor Callimachi, fiind, de la începutul domniei, în relații epistolare cu Giuliani, primul interpret de limbi orientale al regelui Poloniei, August III. La 22 septembrie 1758 îl informează, de pildă, că a întîrziat

---

[329] N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 217—218; Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. XXXI. Cu alt prilej *(Istoria unei moșii*, p. 506) susține că s-ar putea să fi avut o fată, Maria. Aceasta este însă fiica lui Costache Sturza. La 9 februarie 1806, băneasa Maria Sturdza, „clironoama" postelnicesei Maria Palade, se judecă cu porașniceasa Anastasia pentru părți din moșia Lungani (ASB, *Doc. ist.*, CCXXXIX/17). Cu cîțiva ani mai înainte, la 17 martie 1801, dăruise mănăstirii Sf. Sava din Iași cinci țigani, lăsați, prin testament, de Maria Palade (ASB, *Doc. ist.*, CCLXVI/69).

[330] ASI, *Doc.*, 436/18; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 419, 422. R. Rosetti, *(Familia Rosetti)* nu menționează căsătoria Zoiței cu un Roset. Probabil G. T. Kirileanu a însemnat, cu creionul, pe o învoială din 2 octombrie 1835 următoarele: „Anița domnița am căsătorit pre fiica-mea Zoița după ginere-meu Iordache Zgrumala, 22 iunie 1755" (ASI, *Fond C. Turcu, V/8, f. 6v).*

[331] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 99.

[332] ASB, *Doc. ist.*, CCVIII/87. Pentru moșia Hulboca, vezi I.T. Boga, *Documente din Basarabia*, II, Chișinău, 1938, p. 59. ASB, *Doc. ist.*, LIX/158.

[333] ASI, *Doc.*, 173/135, 136. Vezi și 617/18 o spiță a familiei Palade, probabil din anul 1799. O menționează și Gh. Ghibănescu, *O spiță*. p. 249—250. N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 216.

[334] BAR, ms. rom., 237, f. 879, 880, 881v. semnalate de Corneliu Istrati, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[335] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 675. Pseudo-Enache Kogălniceanu indică în acest rang pe Ion Sturdza *(Letopisețul*, p. 66). N. Iorga afirmă că printre boierii domniei lui Constantin Racoviță (august 1749 — iunie 1753) a fost și Vasile Razu *(Histoire des Roumains*, VII, p. 211). L-a confundat, probabil, cu tatăl lui, Costache Razu (Ioan Canta, *Letopisețul*, p. 163). O spiță genealogică a familiei Razu a dat Gh. Ghibănescu în *IN*, IV, p. 220, după o spiță a lui Iordache Mălinescu din 1842. Vezi și Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea genealogica* (II), în *AIIAI*, XXIII, 1986, 1, p. 449. Este greșită afirmația lui Al. Papadopol-Callimach că hatmanul Vasile Razu a fost ginerele lui Eustratie Dabija *(Scrisoare despre Tecuci*, în *CvL*, XIX, 1885, p. 389).

[336] Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, p. 71, 189. Pentru moartea lui Costache Razu, vezi Ibidem, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu expedierea scrisorilor către Hubsch, agent danez și saxon la Constntinopol, și de Vergennes din cauza tătarilor, care „mare pradă și robie au făcut în Țara de Jos pînă la Focșani“ [337]. Spre sfîrșitul anului, la 13 decembrie, de la Roche, secretarul domnitorului, îl anunță pe Giuliani că Vasile Razu a fost demis, de puțină vreme, din hătmănie. Probabil că domnul a revenit asupra acestei hotărîri, căci la 26 decembrie semnează o scrisoare, către același Giuliani, Vasile Razu hatman [338].

În anul următor, încercînd să potolească mulțimea ce se adunase „la poarta curții“, împotriva lacomului Stăvărache, era să-și piardă viața [339]. La 11 iulie 1760 se judecă cu Vasile Buhăescu pentru moșia părintească Grozăvești [340]. Își păstrează rangul și în domnia lui Grigore Callimachi. La 17 aprilie 1762 participă la divanul domnesc care întărește mănăstirii Popăuți o mărturie pentru niște hrisoave pierdute. Spre sfîrșitul anului este însărcinat de domn să meargă pînă la Galați în „trebuința zaherelii“ pentru Constantinopol. La 23 iulie 1767 judecă o o pricină pentru moșia Verdeșanii din Codrul Tigheciului [341].

Prin august 1773, împreună cu nepotul lui, Constantin Palade, spătarul Costache Conachi, Constantin Balș, se desolidarizează de atitudinea delegației ce fusese prezentă la congresul de la Focșani [342]. În domnia lui Grigore III Ghica se numără printre adversarii acestuia, nemulțumiți, în primul rînd, de „clientela“ fanariotă ce roia în jurul domnitorului. Se spune chiar că în zilele pe care le petrece la Iași trimisul sultanului, Kara Hissarli Ahmed, pregătind mișeleasca ucidere a domnitorului, a fost vizitat, la Beilic, și de logofătul Vasile Razu. Pînă la sosirea noului domnitor, Constantin Moruzi, 5 decembrie 1777, face parte din căimăcămia țării [343]. Rămîne ca mare logofăt în noua domnie. La 29 decembrie 1778 căpătase o carte domnească pentru hotărnicirea moșiei sale Pleșeni, din ținutul Tutova. Anul următor, la 3 iunie, judecă o pricină pentru satul Dănești, ținutul Vaslui [344].

Nu cunoaștem motivele pentru care Catrina nu este trecută în actul de împărțeală din martie 1766, hatmanul Razu este însă menționat, într-un alt act din 10 iulie 1766, cu șapte sălașe de țigani pe care îi primise ca zestre [345]. Catrina a fost, probabil, nemulțumită de zestrea ce i s-a dat, căci prin 1780 avea, cu fratele Constantin, pricini pentru avere [346].

În iulie 1781 marele logofăt Vasile Razu nu mai trăia. Peste două luni, la 14 septembrie, Catrina „logofeteasa, jupîneasa răposatului Va-

[337] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 232—235 ; Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, p. 81, 169. Vezi și Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, 1980, p. 88—89.

[338] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 236—237.

[339] Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, p. 86—87 ; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 218.

[340] N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 435—436. Vezi și BCS, *Fond Saint-Georges*, CCLXXXVI/57 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXV, p. 87.

[341] N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 570 ; II, 83, 120, 188—189, 197, 199. Vezi și Iulian Marinescu, *Extrase din condica moșiilor lui Teodor Rosetti-Solescu*, în *BCIR*, VII, 1928, p. 42.

[342] Vezi nota 319.

[343] N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 402—406.

[344] ASI, *Doc.*, 604/24 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXV, p. 256—257.

[345] ASI, *Doc.*, 460/60.

[346] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXV, p. 83 ; ASB, *Doc. ist.*, CXLIV/71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sile Razul" dă o mărturie unei verişoare, Smaranda Sculi, pentru un loc din Iaşi „în mahalaua Muntenimei" [347]. La 3 aprilie 1786 este reclamată domnului Alexandru Mavrocordat-Firaris de Manolache Hrisoverghi ban şi căminarul Răducanu Roset că le împresoară o bucată mare de loc din moşia Colţul Cornii [348]. Trăia la 5 iunie 1800, cînd se judeca pentru moşia Grozeşti, „ce acum să numeşti Balta Mare", din ţinutul Iaşi [349].

Din căsătoria cu Vasile Razu a avut un fiu, Iancu. Domnitorul Grigore Callimachi l-a „căftănit" vătav de copii la 26 decembrie 1763. A dobîndit, în anii următori, şi marile rangiuri boiereşti : la 16 martie 1795 era mare vornic. Mătuşa Maria i-a dăruit, la 12 aprilie 1799, un loc cu prăvălii la Galaţi. S-a căsătorit cu Ilinca, fiica lui Vasile Roset şi a Saftei Balş [350].

Ileana era măritată, la 22 martie 1747, cu stolnicul Gheorghe Sturdza. Din toată zestrea dăruită, 7500 de piaştri, a primit numai o parte, pentru că la 3 iunie 1753 Aniţa Palade adevereşte că mai are să dea ginerelui ei 2 500 de piaştri [351]. La 9 iulie 1762, Aniţa notează ispisoacele şi zapisele de moşii „ci am dat ginerelui Gheorghe Sturdza i fiicei mele Elenii", iar la 10 iulie 1766 mai primeşte trei sălaşe de ţigani [352].

Au avut un fiu, Constantin, căsătorit cu Maria, fiica lui Şerban Cananău [353] Ileana a decedat înainte de 20 mai 1771, cînd Maria şi soţul ei Arghirie iau asupra lor o parte din „odoarele" pe care le primise de la maica ei [354].

Din informaţiile publicate acum, reţinem că linia feminină a descendenţei lui Antioh vodă Cantemir asigură continuitatea familiei Cantemir. Nu întîmplător doi din fii lui Ion I. Câmpineanu, Ştefan şi Ion, vor semna Cantemir-Câmpineanu. Tot prin această linie feminină, familia Cantemir a contribuit la amplificarea procesului de înrudire a familiilor din cele două ţări surori. Prin Scarlat Câmpineanu, fiul lui Pantazi şi al Mariei Cantemir, familiile Slătineanu, Kretzulescu, Otetelişanu, Ghica şi Cantacuzino se înrudesc cu Cantemireştii [355].

S-ar mai cuveni evidenţiat şi aportul Mariei Cantemir şi al soţului ei, Constantin Dudescu, la eforturile boierimii muntene de a înlătura „patronatul" fanariot. Aceeaşi urmare ar fi avut, desigur, şi încercarea, eşuată, a lui Constantin şi Dumitraşcu Cantemir de a restaura, în anii 1737—1739, domnia Cantemireştilor în Moldova.

---

[347] ASB, *Doc. ist.*, CIII/106, iscăleşte grecește şi foloseşte sigiliu cu coroană.
[348] ASB, *Doc. ist.*, LXXVIII/76 ; LXXXI/18.
[349] Ibidem, CXXX/191.
[350] N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 52 ; II, p. 125 ; Idem, *Studii şi documente*, XVI, p. 216. În mărturia din 14 septembrie 1781, Catrina aminteşte de „fiii mei". *IN*, IV, p. 220, notă a lui Gh. Ghibănescu ; Radu Rosetti,, *Familia Rosetti*, I, p. 86.
[351] ASI, Doc., 412/144. La această dată este amintit „cuscrul" logofăt Sturdza. Gheorghe este fiul lui Mihai Sturdza şi al unei fete a lui Ilie Costache (ASI, *Doc.*, 436/21).
[352] ASI, *Doc.*, 742/12 ; 460/60 ; ASB, *Doc. ist.*, CCIV/75.
[353] Al. Al. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907, tabel genealogic ; *IN*, VI, p. 362.
[354] ASI, *Doc.*, 412/181.
[355] Vezi spiţa anexă, întocmită şi cu sprijinul lui Mihai Sorin Rădulescu pentru linia munteană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

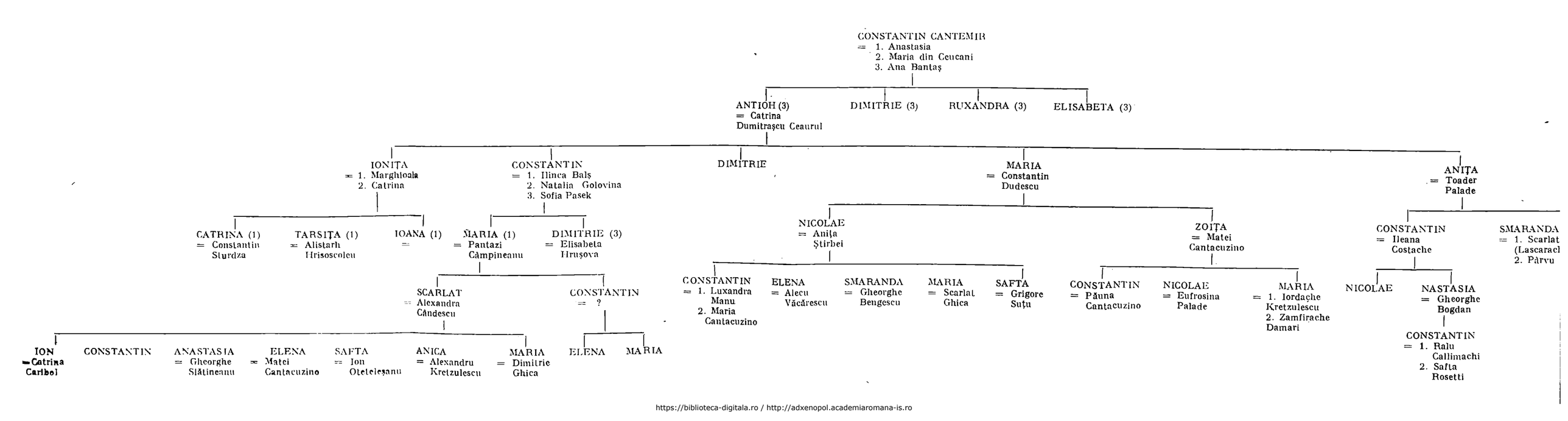

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

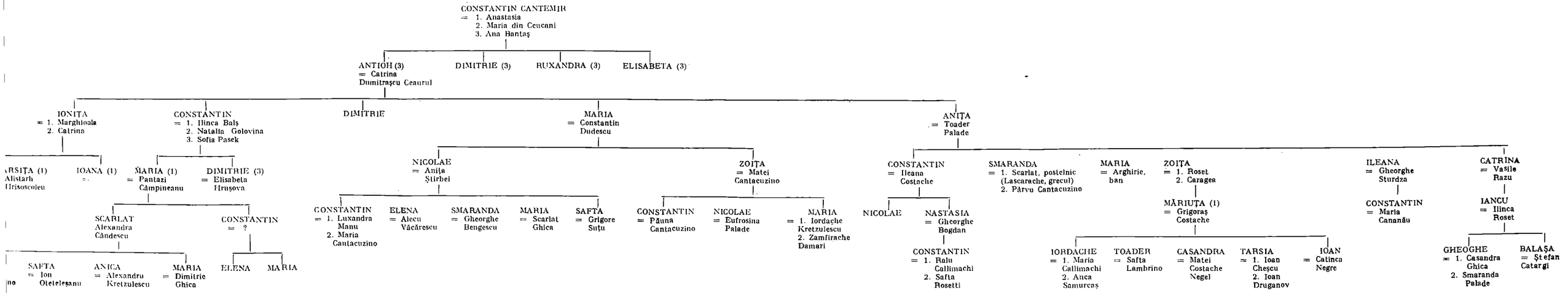

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VLAD ZIRRA

MEDICI DIN MOLDOVA VEACULUI TRECUT: DIMITRIE SAMURCAȘ ȘI DESCENDENȚA SA (III) *

Din vara anului 1839, septuagenarul doctor Samurcaș devine așadar — cum s-a văzut din cele înfățișate pînă aici — exclusiv „șăful doftorilor din Moldova", fără a mai practica activ medicina, nici măcar ca medic de cvartal. Avea, însă, încă multe obligații și desigur foarte numeroase relații cu corpul medical din Moldova. Mulți medici mai vîrstnici fuseseră colegi cu el, alții, ceva mai tineri, trecuseră prin asprele perioade ale epidemiilor din decada anterioară. Printre aceștia din urmă se afla și un ipochirurg, Luca Zirra, ai cărui fii Iancu și Costaki, vor face fiecare alianțe matrimoniale, după moartea doctorului Samurcaș, cu două din nepoatele sale [138]. Ipochirurgul, după propriile sale declarații, venise în anul 1824 în Moldova, de unde nu a mai plecat. Învățase practic ceva medicină la Carantinele de la Dunăre, poate încă înainte de 1819, sigur însă din anii 1823—24, cînd mai existau baraje de inspecție medicală în porturile dunărene [139].

În 1828 era sigur la Iași, fiind utilizat la spitalul militar rus. În vremea ciumei din anul următor îl aflăm, pe rînd, la carantinele de la intrările în oraș, la Păcurari, Tîrgușor și Zalhana [140]. În 1831 este antrenat, ca orice membru al corpului medical, la combaterea holerei: probabil la un lazaret al armatei ruse ori la una din carantinele Iașului [141].

În 1831, Luca Zirra avea 38 de ani, era căsătorit cu Eva Caiser (Kaiser), catolică și de origine germană. Din cauza „Z"-ului de la în-

* Primele două părți ale acestui studiu s-au tipărit în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 719—732 (*ArhGenAIIAI*, I, 1989, 1) și XXVII, 1990, p. 259—268 (*ArhGenAIIX*, II, 1990, 1—2); numerotarea notelor urmează în continuare.

[138] Ion (Iancu) Zirra, născut în jur de 1830 la Iași, se căsătorește cu Maria Kristanovski (n. 18?'), fiică a căpitanului Th. Kristanovski și a Roxandei, născută Samurcaș, cam prin anii 1855. Costaki Zirra, născut în 1835, s-a căsătorit în 1867 cu Amelia Barozzi, fiica spătarului Camille Barozzi, de la Poștelnicia din Iași, și a Profirei-Pulcheria, cea de-a treia fiică a lui D. Samurcaș; cf. nota 8 *supra*.

[139] Dintr-o declarație a comisului Lucachi Zirra, adresată în 1857 Secretariatului de Stat, apărută în *Buletinul Oficial al Principatului Moldovei*, an XXV (1857), p. 355.

[140] Arh. St. Iași, Tr. 1434, op. 1634, f. 11 și 18 (Comitetul Sănătății către doftorul Lucachi Țira, nr. 669/1833, aug. 26); P. Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic*, în *Din istoria medicinii românești și universale*, București, 1962, p. 233—260.

[141] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, d. 245, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceputul numelui, mai ales străinii din oraş îl numeau „Ţira", „Sira" şi chiar „Jira", aşa că el prefera apelativul mai amical, de „doftorul Lucachi". În actele oficiale, semnează însă cu numele complet de „Zirra", grafie care s-a transmis şi la descendenţii săi [142].

Probabil catagrafia generală din Moldova pe anul 1832 îl prinsese pe doftorul Lucachi la Iaşi, împreună cu familia sa. La începutul anului 1833, carantinele fiind pe cale să se desfiinţeze, Zirra nu mai avea un post asigurat, de aceea aflînd că se caută un ipochirurg pentru vaccinatul antivariolic la copiii din Capitală [143], a cerut la „Obştească Inspectorie a carantinelor din Principatul Moldovei şi Valahiei", să intervină pentru a fi numit în acest post. La 1 aprilie, „Statskii sovetnic Mavros" al Obşteştii Inspectorii face o adresă către Comitetul Sănătăţii al Moldovei, din care aflăm că Plenipotentul (contele Kiseleff), a poruncit inspectoriei „ca să ia în vedere slujbile ce au jertfit pe vremea ciumii şi a holerii în acest prinţipat Dumnealui d. dohtor Lucachi Ţira şi să-i dea un post la vreme de vacanţie". Între timp, ipodoctorul Gheorghe Gramatic, inoculatorul oraşului, fiind înaintat pe postul de medic legist, se eliberase acela de vaccinator. De aceea Lucachi se adresează, în franceză, la 25 aprilie, Vicepreşedintelui Divanului, Generalmaior Mirkovici, cerîndu-i sprijinul său pentru această numire, motivînd astfel rugăminţile sale : „mes services et le secours que j'ai porté en cette Principauté datent depuis nombre d'années et a toute invitation de l'autité, dans les circonstances malheureuses et épidémiques, je me suis offert promt a assister par ma profession le public, comme il est notoire, et je puis prouver". Iscăleşte : Lucachis Zirras (fără a-şi aroga vreun titlu). Generalul Mirkovici trimite, la 2 mai, cererea lui Lucachi cu rezoluţia : *Au Conseil Administratif* [144].

Urmează apoi o complicată şi birocrată corespondenţă între Comitetul Sănătăţii, Comisia medicilor, Sfatul administrativ al Moldovei

[142] Din mitrica parohiei bisericii „Patruzeci de Sfinţi", nr. 6 (383), reiese că „doftorul onorific" Lucachi Zirra ar fi decedat la 85 de ani (23 aprilie 1865). Din condica de naşteri pe 1835 (Arh. St. Iaşi nr. 1303), se vede că dr. Zirra declara la naşterea celui de-al doilea fiu al său, Costaki, că este în vîrstă de 40 de ani, ceea ce însemna că va fi văzut lumina zilei în 1795. În fapt, cea mai credibilă dată a naşterii sale (unde ?) se pare să fie 1793, cum reiese din certificatul dat de dr. Jacob von Cihak, din 3 iulie 1859, unde se precizează că L. Z. are 66 de ani şi suferă de hematurie (din dosarele familiei Vl. Zirra).

În familia Zirra s-a transmis amintirea unui ascendent comun, al cărui prenume şi nume erau tot Luca Sira sau Ţira, ca şi al ipodoctorului din secolul XIX. Acest strămoş ar fi fost originar din mica insulă Syra, din arhipelagul Cicladelor Mediteranei. Luca din Syra ar fi făcut medicina în Italia, la Universitatea din Padova, cam în primii ani ai secolului XVII, iar pe vremea lui Vasile vodă Lupu ar fi ajuns împreună cu alţii, greci şi albanezi din Peninsula Balcanică, în Moldova. Aici, ar fi practicat un timp medicina, apoi s-ar fi stabilit la o moşie în ţurul Galaţilor. Nu se cunosc, deocamdată, documente care să ateste veracitatea acestei tradiţii de familie. Totuşi, un Zirra sau Ţira, pe la jumătatea secolului XVII, a existat în Moldova, în persoana lui Ionaşco, care între anii 1640—1667, era mare jitnicer şi mare sătrar. Ionaşcu era, probabil, fiul lui Simion Ţira, frate cu Maria, căsătorită cu vornicul Pătraşcu Ciogolea (N. Stoicescu, *Dicţionarul marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 452—53 şi 375—76). Desigur, nu este exclusă o coincidenţă de nume între acei Zirra sau Ţira, din vremea voievozilor Vasile Lupu, Gheorghe Ştefan şi Ştefăniţă Lupu şi ipodoctorul din sec. XIX. Nu este imposibilă nici o anumită rudenie între „legendarul" Lucaciu din Syra, din care va fi descins realul Lucaciu, „vacsinator şi reveduitor al Iaşilor", şi cei doi Ţira, atestaţi documentar în secolul XVII.

[143] Arh. St. Iaşi, Tr. 1434, op. 1634, d. 369, f. 2.

[144] *Ibidem*, f. 1 ; Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat al Moldovei, d. 245, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către guvernatorul Kiseleff, apoi Postelnicia Moldovei. În fine, la 26 august, cu adresa 699, Comitetul Sănătății încunoștiințează pe „Dumnealui doctorul Lucachi Țira" că a fost numit în postul de „vactanarisitul copiilor di vărsat în această capitalii", făcîndu-i totodată cunoscut „cum că Sfatul închiind a sa socotință di a fi dumneata așezat întru această slujbă, cu leafă de trii suti lei pi luna din iconomiile casăi doctorilor [...] drept aceea Comitetul dînd di știri dumitale di această puneri la cali, totodată scrii di a îmbrățoșa și a împlini insemnata slujbă a vactanarisitului copiilor în capitalii, fără vreo zăticniri..." [145].

Introducerea generală a vaccinului antivariolic era la acea vreme încă o noutate în Moldova și chiar în Capitală. Oarecare inoculări se făcuseră încă de la începutul veacului, dar cu un caracter oarecum experimental, încît acum era necesară „un fel" de propagandă oficială, ca „doftorii vacsinatori" să nu întîmpine greutăți, mai ales din partea populației „lipsită de știința ce poate aduce acest priincios bine obștesc" [146]. Comitetul Sănătății comunică astfel, la 29 august 1833, Agiei Capitalei, că în urma numirii lui Lucachi Țira în postul de doctor pentru „hultuitul copiilor", să se atragă atenția comisarilor de cartiere, pentru a lămuri lumea despre necesitatea acestei măsuri medicale în masă ce se face fără nici o plată. Se menționează că, pe de altă parte li s-a comunicat prin Mitropolie și preoților parohi să dea „cuviincioasele sfaturi și povățuiri [tuturor], di binili ci pricinuiești obștii această măsură". Cît privește doctorul, acesta va merge din casă în casă, însoțit de un slujitor al cvartalului, și unde va vaccina va lăsa un bilet cu numele și vîrsta copilului inoculat [147].

Acțiunea de vaccinare în Iași nu a întîmpinat dificultăți din partea publicului, iar limfă proaspătă era în cantități suficiente pentru a fi distribuită nu numai doctorilor din oraș, dar și acelora de la țară [148]. Se fac vaccinuri în al doilea semestru al anului 1833 și în tot anul 1834, cînd pe tronul țării se instalase noul domn pămîntean, Mihail vodă Sturdza. Astfel, la începutul lui 1835, Comitetul Sănătății, la îndemnul Domnului, face cunoscut „doftorilor și ipohirurgilor priincioasa noastră luare aminte, mai ales acelora ce s-au arătat cu mai multă lucrătoare rîvnă și anume : „d. d. doftorilor Meți, Teodori, Hristodor și Chiriacopol și hirurgilor Lucachi, Popovici și Pitala, îndemnîndu-i și pentru viitorime, atît pe aceștia, cît și pe cielanți a îndoi rîvna lor, pentru care vor avea deosebită răsplătire de la Noi." [149]

Nu știm în ce a constat „deosebita răsplătire", pentru acei citați „pe ordin de zi", dar putem să ne închipuim că Lucachi Zirra a devenit un personaj cunoscut în cartierele unde a făcut „vacsinurile" sale aproape 15 ani. Așijderea, a obținut calificative bune care i-au asigurat o stabilitate profesională și socială. Încă din 1835 adună parcelă de parcelă în mahalaua „Muntenimii de Sus" [150] unde își asigură și case

[145] *Ibidem*, Tr. 1434, op. 1634, d. 639, f. 11.

[146] *Ibidem*, f. 15, 17 (ciorna) m 18/19 ; Arh. St. Iași, Tr. 1434, op. 1634, d. 639, f. 10—11 și 18 (ciorna).

[147] Arh. St. Iași, Tr. 1434, op. 1634, d. 639, f. 13 (ciorna).

[148] *Ibidem*, f. 13 (ciorna).

[149] *Ibidem*, f. 2.

[150] „Buletin-foaie oficială", an. III (1835), nr. 14, p. 56 ; Arh. St. Iași, Tr. 1788, op. 2039, d. 3321, f. 17 și 22 ; din testamentul lui Lucachi Zirra, publicat în foaia „Progresul" nr. 48 din 3 mai 1865, precum și din planul anexat al proprie-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu acareturi, prețuite în 1859 la frumoasa sumă de 2649 de galbeni (cca. 105 000 lei) [151].

Nu este cazul să ne îndoim că Protomedicul Samurcaș a cunoscut bine. și a urmărit activitatea de vaccinator a ipohirurgului Lucachi Zirra (conform art. XCIII / aliniat din Regulamentul Organic) iar limba ce-o foloseau ambii în mod curent nu putea decît să-i apropie, deși D. Samurcaș se afla pe cea mai înaltă treaptă a medicilor din Moldova iar doftorul Lucachi, doar cu vre-un atestat de practică medicală, nu putea să aspire în viitor la o poziție mult mai bună.

*

În acel an 1839 începuse să funcționeze la Tg. Neamț un mic spital cu 30 de locuri, sub conducerea unui medic diplomat și al unui farmacist. Intervențiile pe lîngă conducerea Mănăstirii Neamț, care era de fapt proprietara tîrgului cu același nume, începuseră încă din 1836 ; se revenise apoi în iarna anului 1837, ca abia în martie 1838 Comitetul Sănătății — invocînd art. 79 din capitolul 3, aliniat IV, al Regulamentului Organic — să stabilească că mănăstirea va ține pe cheltuiala sa acel mic spital, „care ar putea fi și pentru folosul călugărilor ce s-ar întîmpla a se îmbolnăvi, ca și pentru obștia acelui tîrg“ [152]. Începînd din 1837, se recunosc insistențele lui D. Samurcaș, care în calitatea sa de „arhiiatros“, propunea și iscălea, alături de C. Canta și Teodor Balș, toate hîrtiile Comitetului Sănătății [153]. Circulare, ordonanțe, dispoziții date de către Comitetul Sănătății, în cursul anilor 1840—1845 și chiar 1846 sînt învederat întocmite la intervențiile Protomedicului, care semnează alături de colegii săi.

Dar dacă titulaturii de *protomedic* i se recunoștea calitatea de profesionist, ajuns pe cea mai înaltă treaptă, această poziție nu-i asigura lui Samurcaș aceeași greutate în societatea moldoveană. Nu i se contesta lui Samurcaș că n-ar fi dintr-o familie onorabilă, cu rude suspuse în Muntenia, căci în actele administrative ale vremii este inclus în „clasul boierilor“ [154], fără însă a beneficia de nici un rang. Fiul său Iordaki din Botoșani avea boieria de „mare comis cu caftan“ încă din anul 1827 [155] iar unul din ginerii săi, Iordaki Costaki-Epureanu era vor-

---

tăților imobile, reiese că locuința și curtea doctorului se aflau pe partea dreaptă a str. Buttu (actuala str. Nicu Gane), unde aceasta face o curbă, unindu-se cu str. Lascăr Catargi. Din casele Zirra se mai păstrează un singur imobil cu un etaj, orientat cu fațada în interiorul curții. Pe grilajul de fier al balconului se citesc, în chirilica vremii, literele C. Z. — inițialele lui Costaki Zirra, al doilea fiu al doctorului.

[151] Valoarea galbenului crescuse mult la mijlocul secolului XIX în Principate, față de cursul său normal din anii 1806—1812, cînd echivala cam cu 8 lei. În epoca lui Mihail Sturdza și Grigore Alex. Ghica, un galben (respectiv guldenul olandez) valora între 30 și 40 de lei. (Cf. Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 104—106).

[152] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, nr. 527, f. 1—2.

[153] *Ibidem*, f. 2.

[154] T. G. Bulat, *Spițeri și doftori la Iași în 1811*, p. 141—142 (scrisoarea vistiernicului Iordachi Ruset-Roznovanu către Guvernatorul V. I. Krasno-Milașevici ; în Catagrafia din 1832, de la Botoșani, dr. Samurcaș este trecut la „clasul dvoreninilor“.

[155] În trimestrul iulie—septembrie 1827, Iordaki Samurcaș figurează cu rang de comis, în caftan, fără moșie (Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. II 2018, nr. 14 — nepaginat), dar cu 22 de scutelnici ; Biblioteca Academiei, A-3212, f. 281 (lista boierilor din ținutul Botoșani, pe anul 1830).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nic de Tutova [156]. Dealtminteri, în cursul domniei lui Mihail Sturdza, în afară de nobilimea latifundiară, „cu şapte spiţe", şi aceea a curtenilor, se constituie o nouă boierime, recrutată din slujbaşii statului, din profesionişti şi intelectuali, o pătură socială totuşi intermediară, cu ranguri ce corespundeau întrucîtva cu „cinurile" din Rusia ţaristă. În această clasă de „neo-boierime" a fost ridicat şi Protomedicul Samurcaş, abia în anul 1841. Mai întîi i s-a conferit, la 1 mai, rangul de agă, pentru ca în noiembrie să fie înălţat la acela de postelnic, poziţie care-l situa pe Samurcaş în categoria marii boierimi, adică a celor cinci : :„Protipendada". Motivul acestei rapide înălţări succesive, înscrise în Condica de boieri pe anii 1835—1855 este indicat la registrul „calitaua slujbei", unde apare notat : „pentru îndelungate slujbe în ştiinţa sa" [157]. Este însă limpede că Samurcaş nu s-a împăunat cu noile sale ranguri. În afară de faptul că în anul 1843 a comandat un portret, lui N. Levaditi — pictor preţuit de boierime — în care ne apare într-un neobişnuit costum mai curînd de husar decît de medic [158], el continua să rămînă acelaşi, sigur mîndru de titlul său de protomedic, nu şi de noul său rang. [Fig 1].

Un exemplu în acest sens, exact din perioada în care i se acordau înaltele onoruri, poate fi cules din importanta revistă a veacului, „Albina Românească", editată de cei doi cărturari moldoveni de frunte, Gheorghe Asachi şi Gheorghe Săulescu. În numărul de duminică 5 octombrie 1841, venerabilul doctor dă o dezminţire publică, în franceză, în care apără pe colegul său dr. Cristodulo, ce-ar fi prescris un medicament nepotrivit pacientului său, fostul hatman Dracaki-Roset (zis Baston), după urma căruia i-ar fi survenit decesul. Apărarea confratelui

---

[156] O. G. Lecca, *op. cit.*, planşa 54 ; cu rangul de vornic, Iordaki-Costaki Epureanu apare şi într-o informaţie inedită din 1843, cînd Eforia Capitalei înregistrează că, „D-lui vornicul locuieşte cu chirie în casele unei armence, Persapeta, peste drum de m-rea Golia, şi că este în vîrstă de 40 de ani" (Cf. Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, d. 16/1843.

[157] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat al Moldovei nr. 344, f. 213 (din condica de boieri pe anii 1835—1855). Ambele decrete domneşti, cu nr. 1337 din 17 mai şi nr. 1398 din 27 noiembrie 1841, sînt semnate de Mihail Sturdza şi sînt întărite cu pecetea domnească octogonală, avînd numerele de ordin 1328 şi 1455. Originalele se află în posesia autorului.

[158] În posesia familiei poetului şi scriitorului Alex. Tzigara-Samurcaş din Bucureşti (decedat în 1986) se află o fotografie cu dimensiunile de 13×10 cm, executată la Iaşi, de către pictorul şi fotograful Bernhard Brand, prin anii 1870—1875, după portretul în ulei al unei persoane în vîrstă. Portretul poartă semnătura pictorului N. Levaditti şi anul 1843, pe latura stîngă a tabloului. Din cartea de vizită a lui Dimitrie C. Sturdza (26 mai 1904) lipită pe verso, aflăm că „alăturatul portret este al Doctorului Samurcaş, ruda Dsale" (a prof. Tzigara-Samurcaş). Nu cunoaştem nici o reprezentare figurată a unui demnitar de la curtea lui Vodă Mihai Sturdza al Moldovei. Este oarecum greu de crezut, însă, că mai ales un medic, ajuns pe cea mai înaltă treaptă a profesiunii sale, ar fi folosit ca persoană oficială un astfel de costum. Putem, aşadar, presupune că, îmbrăcămintea cu haină scurtă, dolman cu brandenburguri şi pantaloni cu lampas, purtate de Samurcaş în tablou, ar fi rezultatul fanteziei artistice a pictorului şi profesorului de desen de la Academia Mihăileană, Niccoló Levaditti, fantezie acceptată de venerabilul protomedic ? De asemenea, nu este permis să mergem mai departe cu imaginaţia, gîndindu-ne că dacă în tinereţe Dimitrie Samurcaş, ca supus austriac, va fi făcut milităria ca husar în armata cezaro-crăiască, ar fi îmbrăcat o astfel de uniformă, pe care, acum, la bătrîneţe, şi-a permis, ca o amintire, să o îmbrace, împodobită mai fastuos, şi s-o transmită prin tabloul său posterităţii ? Ori, poate, Samurcaş, făcînd parte dintr-o asociaţie medicală austriacă (dacă nu cumva dintr-o lojă masonică) îi pozase lui Levaditti în acest curios costum ? !.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

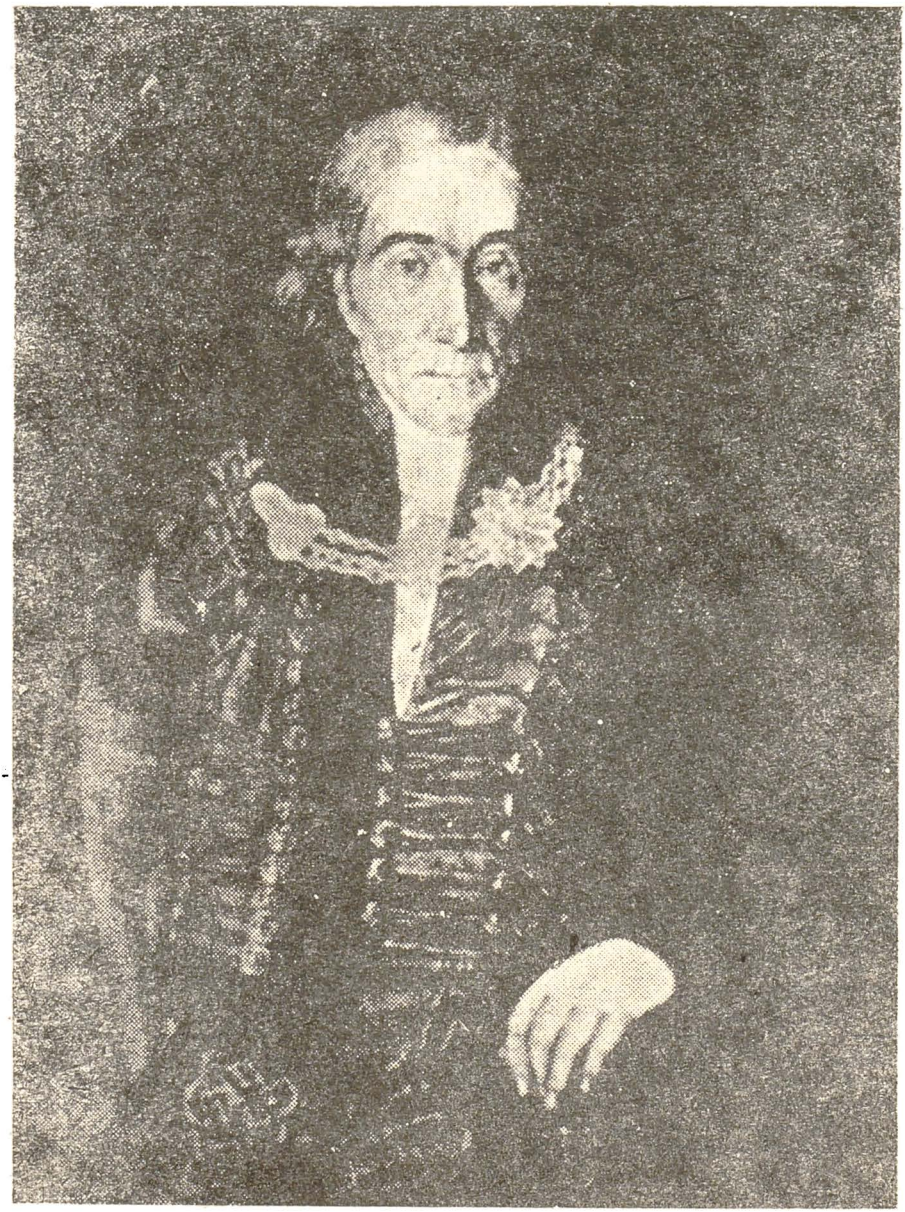

Fig. 1. Doctorul Dimitrie Samurcaș.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

său este pe atît de simplă pe cît de demnă. La finele scrisorii deschise, urmează iscălitura sa obișnuită : „D. G. Samourcache protom. P.M." [159].

Cinci luni mai tîrziu, din aceeași „Albina", care avea și o pagină de informații la zi, aflăm că la 22 februarie 1842 a avut loc la Palat o festivitate importantă : „dumnealor doctorii Capitalei preziduiți de protomedicul d. vorn. Samurcaș și seniorul d. doctorul postel. Viola, au avut cinste a înfățoșa Înălțimii Sale o medalie făcută pentru această împrejurare, la care prilej d. doctorul aga Vârnav au rostit următorul cuvînt"... Pe scurt, doctorul Vârnav a arătat că îmbunătățirile aduse de guvern spitalelor și extinderii lor în cîteva orașe, de la venirea la domnie a lui Mihail Sturdza, au dus la rezultate satisfăcătoare. În consecință, Colegiul medicilor a hotărît să ofere Domnitorului, în numele celor 21 de mii de însănătoșiți, un tribut al recunoștinței publice. După cuvîntarea lui Vârnav, „Dlui protomedicul au avut cinste de a prezenta Înălțimii Sale trii di acele medalii : de aur, de argint și de bronz, care medalii avea pe de o parte portretul Înălțimii Sale, dar pe altă parte înfățoșa jărtfa zînei sănătății Ighia, cu următorul înscris în limba latină : XXI milia sanatorum tibi soteria ferunt (adecă 21 de mii însănătoșiți aduc ție hărăziri de mîntuire)". Apoi, dr. Viola „a prezentat Domnului adresa pe pergament a colegiului medicilor în latină. Un mare număr de medalii au fost apoi împărțite celor de față".

Menționăm că medaliile comemorative fuseseră bătute la München, iar costul lor, destul de apreciabil, a fost suportat prin colectă de toți doctorii din Iași. Din această emisiune, desigur limitată, se mai păstrează astăzi cîteva exemplare [160].

Au existat totuși situații delicate în care Protomedicul Samurcaș n-a putut interveni, cel puțin oficial. Printre acestea poate fi amintită aprobarea de liberă practică, fără a fi pus la vreun examen, a fiului său Iordaki, doctor fără diplomă, din Botoșani. Astfel, la cererile repetate ale unor locuitori din „orașul Doamnei", majoritatea boieri, precum și datorită sezisărilor unor farmaciști din oraș de bună reputație, Comitetul Sănătății, reprezentat doar prin Ministrul de Interne și nu de ceilalți doi membri (protomedicul și Inspectorul carantinelor), acordă

[159] „Albina Românească", an. XII, nr. 79, p. 318.

[160] *Ibidem*, an XIII, nr. 17, p. 65—68. Faptul că, în articolul respectiv, dr. Samurcaș apare cu rangul de vornic, pare a fi un eufemism gazetăresc, dacă nu o eroare de atribuire, deoarece nu se cunoaște vreo consemnare oficială în Condica de Boieri a Secretariatului de Stat al Moldovei, între 1 mai 1841 și 22 martie 1842, din care să reiasă că i s-a conferit acestuia un nou rang, superior, de boierie. Mai există, totuși, alte cazuri în care dr. Samurcaș este intitulat ca vornic (zapisul de vînzare a caselor acestuia din Botoșani, iunie 1842 ; lista cheltuielilor de înmormîntare, depusă la Secția a II-a judecătorească din Iași, la 15.IV.1847, în care Epaminonda Samurcaș corectează titlul de postelnic al tatălui său cu acela de *vornic* — Arh. St. Iași, Tr. 1775, op. 2023, d. 3037, f. 89 ; Arh. St. Iași, 1357, op. 1543, d. 128, f. 168. Ori în toate aceste exemple menționate, rangul atribuit dr. Samurcaș echivala cu un apelativ pur onorific, ori între anii 1842—1846 au circulat unele știri oficioase, privind o nouă ridicare în rang a protomedicului ? Cîteva medalii au existat în fostul Cabinet numismatic al Academiei Române (cf. *Istoria medicinei, Studii și Cercetări*, București, 1957, p. 268). O reproducere inedită a medaliei comemorative, distribuită și unora din corpul medical al Moldovei, cu ocazia festivității din februarie 1842, apare în tabloul reprodus fotografic de Artur Gorovei *(op. cit.*, p. 168), al farmacistului botoșenean Johann Gorghias. Acesta poartă cu mîndrie, în chip de decorație, medalia de aur cu chipul din profil al domnitorului Mihail Sturdza.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dreptul de practică a medicinei comisului Iordaki Samurcaș, cu mențiunea expresă că înalta instituție nu are nici o răspundere „sufletească și morală" așa că acesta va practica „pe răspunderea iscăliților din pomenita jalobă pentru toată necuviința ce s-ar face cu aceasta". Aprobarea Comitetului Sănătății poartă data de 28 septembrie 1842 [161].

O situație deasemeni delicată se ivește în anul 1843, cînd dr. Cuciureanu, revenit la Spitalul Sf. Spiridon, cere un concediu medical. Diagnosticul bolii de care suferea „dumnealui Cuciuran" este de „colică reumatică" (?), ceea ce ar însemna poate, în actuala terminologie medicală, o criză ori un puseu reumatic. De aceea, „Comisia doftorească", întrunită în plenul său, adică doctorii Samurcaș, Viola, Ilasciuc, Bendella și Dreitel, hotărăsc că suferindul are nevoie de... „feredeii (băi de apă curgătoare)" [162], ceea ce ar însemna poate în limba noastră actuală — și nu neapărat medicală — că dr. Cuciureanu vroia să se odihnească cîteva zile, scăldîndu-se în apele calde ale Prutului, așa cum, cu ani în urmă (ne relatează Constantin Sion, în *Arhondologia* sa) — făcuse și Domnița Marghioala, mama lui vodă Mihalachi Sturdza [163].

În mod normal, protomedicul putea să aprobe singur concedii medicale doctorilor. În cazul, însă, al maladiei și tratamentului balneologic recomandat lui Gh. Cuciureanu, ne apare învederat că Samurcaș a simțit necesar să aibă o acoperire, față de înalta Epitropie a Spiridoniei, cu care, ne reamintim, nu era în relații foarte bune.

Dr. P. Pruteanu, care a adus, după părerea noastră, cele mai precise date despre viața și activitatea medicală a doctorului Samurcaș, menționează că protomedicul Moldovei a devenit în 1844 și vicepreședinte al Societății de Medicină și Istorie naturală din Iași [164], la care era membru încă din 1834. A fost ales ca vicepreședinte în locul faimosului dr. Cihac (pe numele său întreg — Jacob Christian Stanislas v. Czihack). Acesta demisionase din cauza unor intrigi între confrați și ulterior a plecat în Rusia, de unde va reveni abia în 1858, cînd va prelua conducerea Spitalului militar din Iași [165]. Dr. P. Samarian, după I. C. Filitti, semnalează că dr. Samurcaș era vice-președinte în anul 1846 [166], ceea ce de fapt nu contrazice precizarea dată de Pruteanu și de noi.

Inexactă este însă afirmația aceluiași P. Pruteanu, care bazîndu-se pe informația din 17 mai 1845 a revistei „Albina" [167] crede că protomedic de la această dată devenise Leon Rattier, doctor din Paris, numit ca atare pentru reorganizarea „ramului medical" din Moldova.

---

[161] Arh. St. Iași, Tr. 1757, op. 2005, d. 101, f. 142—146 (iscălește logofăt Gh. Ghica).

[162] Arh. St. Iași, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 155.

[163] C. Sion, *op. cit.*, p. 220.

[164] P. Pruteanu, *Medici în Moldova înaintea Regulamentului Organic*, p. 246. Adresa oficială a societății, din 18 aprilie 1844, se află în posesia autorului. Dr. Pruteanu a avut, însă, informația din actele societății.

[165] V. Gomoiu, *Repertoriu*, vol. I, p. 93.

[166] Pomp. Samarian, *op. cit.*, p. 203.

[167] „Albina Românească, an XVI, 1845; P. Pruteanu, *Cercetări cu privire la protomedicii Moldovei. Cronologia protomedicilor Moldovei*, în „Studii", an XI, (1958), nr. 2, 133—143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Activitatea lui Rattier se întrerupe în anul următor, mai 1846, cînd demisionează [168].

Nu ştim dacă organizarea a fost dusă la bun sfîrşit în perioada respectivă, dar ştim cu siguranţă că dr. Samurcaş nu fusese nici înlăturat din demnitatea sa de protomedic, nici nu murise în 1845, cum credea medicul ieşean. Proba edificatoare este că în memoriul Comitetului Sănătăţii pe anul 1846 Samurcaş este menţionat ca protomedic [169].

Deocamdată, nu ne sînt la îndemînă date certe de arhivă pentru a clarifica situaţia. Dar dacă am fi siliţi să apelăm la logica faptelor, cum fac îndeobşte istoricii, cînd rebusul unor evenimente nu se dezleagă de la sine, am putea formula două ipoteze verosimile, cu speranţa ca una să aibă şanse în viitor de a corespunde realităţii : prima ar fi că într-adevăr dr. Rattier a fost solicitat de vodă Sturdza şi de Guvernul Moldovei ca să stabilească şi să traducă în fapt o organizare modernă a reţelei medicale din Principat, desigur după sistemul francez. Cum o atare organizare cu măsuri complexe nu putea fi pretinsă bătrînului dr. Samurcaş, produs al şcolii vieneze de la sfîrşitul veacului precedent, i s-a propus doctorului Rattier această misiune, conferindu-i-se totodată şi titlul temporar de protomedic, cu beneficii corespunzătoare, pentru realizarea energică şi rapidă a acestui program înnoitor. Totodată, este posibil ca la această reorganizare să fi avut un rol important doctorul Gh. Cuciureanu, bine pregătit profesional şi descurcăreţ, cum reiese numai şi din rapida sa ascensiune de medic important al Spiridoniei, ridicat la rangul de Agă înainte de 1843 [170], apoi, după moartea lui Samurcaş, succesor al acestuia ca protomedic [171]. Cît priveşte venerabilul arhiiatros în funcţie, dacă va fi avut unele contribuţii la aceste înnoiri medicale, ele vor fi fost de felul unor sfaturi venite din partea unui vechi practician, bun cunoscător al publicului moldovean cît şi a mentalităţii grupului medical din ţară.

A doua soluţie posibilă ar fi că în primăvara lui 1845 Samurcaş se îmbolnăvise, încît nu mai era în stare să-şi îndeplinească funcţiunile sale. Astfel, activitatea de protomedic a fost preluată pînă la însănătoşirea acestuia de către medicul francez, răstimp în care Rattier a pus bazele noii organizări medicale în Moldova. Cum în mai 1846 Samurcaş se restabilise, francezul îşi socoteşte misiunea cvasi-încheiată şi se întoarce în ţara sa. Energicul Cuciureanu, ajuns acum şi postelnic, urma să finalizeze ceea ce începuse L. Rattier [172].

---

[168] Arh. St. Iaşi, Tr. 1757, op. 2005, d. 326, f. 10 (Memoarul lucrărilor atingătoare atributurilor Comitetului Sănătăţii pe anul 1848) ; cf. şi P. Pruteanu, *op. cit.*, 135.

[169] Pe memoriul Comitetului Sănătăţii, împreună cu vel logofătul Gh. Ghica din 17 oct. 1846 ; Arh. St. Iaşi, Tr. 1434, op. 1634, d. 509, f. 320.

[170] Dr. Gh. Cuciureanu, menţionat cu rangul de agă în atestatul Comisiei Medicale, din 12 iulie 1843 (Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 155).

[171] „Buletin-foaie oficială", XV (1847), nr. 6, p. 29, nr. 9, p. 52.

[172] *Ibidem*, 19 ianuarie 1847, p. 29 ; textul de faţă a fost lucrat în toamna anului 1985. Atunci, cele două ipoteze propuse aveau justificarea lor. O informaţie inedită, obţinută, însă, la sfîrşitul anului 1986, se arată a fi în sprijinul celei de-a doua alternative. Astfel, dintr-o adresă a doctorului către Judecătoria a II-a din Iaşi, scrisă la 20 martie 1845, aflăm că, *„aşa cum obşteşte este cunoscut, cumplita boală de care am zăcut acum patru săptămîni şi încă zac"*, îl împiedică să se prezinte personal la tribunal. La 29 aprilie 1845, acelaşi cere un temen mai îndepărtat, fiind încă bolnav. În fine, la 3 octombrie 1846 (cu trei luni înainte de a muri),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din anul 1846 se păstrează destule iscălituri olografe ale protomedicului Samurcaş pe acte fără importanţă, dar care dovedesc că acesta îşi mai onora obligaţiile [173]. Era totuşi foarte obosit şi îşi încheiase crugul vieţii.

La 21 decembrie 1846 moare Dumnealui „marili postelnic doftor Dimitri Samurcaş, di boala bătrîneţilor [...] în vîrstă de 78 ani şi s-au îngropat în ţintirimul bisericii Sf. Ierarh Spiridon din oraşul Eşi" [174].

Aşa stă scris, simplu, fără emfază, un sfîrşit de viaţă al unui om între oameni, într-o mitrică a parohiei „bisăricii Sf. Ierarh".

*

O scurtă retrospectivă asupra aceluia care a fost Dimitrie Samurcaş ne arată că viaţa sa nu a fost un huzur. A trăit într-o epocă cu multe răsturnări şi înnoiri, într-o societate eteroclită, el însuşi de neam străin, dar autohtonizat prin efortul şi munca depusă de-a lungul anilor. E destul să-i privim chipul din portretul transmis posterităţii de Nicolo Levaditi, pictor preţuit în Iaşi pe la jumătatea secolului trecut [175].

---

dr. Samurcaş cere o amînare Judecătoriei din Botoşani, motivînd neprezentarea sa în legătură cu litigiul unor dughene din Botoşani, deoarece nu este încă restabilit (Arh. St. Iaşi, Tr. 1357, op. 1543, d. 128, f. 38, 44 şi 113).

[173] Iscălituri ale protomedicului Samurcaş pe adresele comisiei doctorilor, din 10 august, 15 octombrie şi 7 decembrie 1846, către Comitetul Sănătăţii; Arh. St. Iaşi, Tr. 1434, op. 1634, d. 509, f. 193, 227 şi 275.

[174] Arh. St. Iaşi, Starea Civilă, oraş Iaşi, mitrici; parohia Sf. Spiridon pe anii 1833—1865. I s-a făcut o înmormîntare fastuoasă, care, după socotelile fiului său, spătarul Epaminonda Samurcaş, ce şi-a asumat răspunderea moştenirii şi, mai ales, a datoriilor lăsate, a atins suma de 10 380 lei (aproape 300 de galbeni). Cîteva zile mai tîrziu, deschizîndu-se succesiunea, neexistînd un testament, s-a constatat că tot ce rămăsese de la dr. Samurcaş consta dintr-o mică sumă lichidă de 4.000 lei, o casă cu vie şi acareturi pe dealul Gălăţii, precum şi toată averea mobilă din locuinţa închiriată de la paharniceasa Anastasia Gribincea. Datoriile lăsate însumau, însă, cca. 42.500 de lei (peste 1.400 de galbeni), aşa încît, soluţia aflată de unicul moştenitor, deoarece ceilalţi moştenitori renunţaseră, rînd pe rînd, la orice răspundere pecuniară, a fost declararea ca insolvabil a fostului postelnic dr. D. Samurcaş. În consecinţă, secţia a II-a a Judecătoriei din Capitală, după întocmirea inventarelor mobile din ambele locuinţe, a procedat la licitaţie publică. Abia în 1850 creditorii îşi încasaseră aproape 3/4 din datorii, iar ultimul rest s-a stins, după multe tărăgăneli, tocmai în 1862. Dosarul deschis la 22 dec. 1846 cu titlul: Acta Dumitru Samurcaş cu creditorii săi (Arh. St. Iaşi, Tr. 1775, op. 2023, d. 3037, 127 file), oferă, în afară de amănuntele strict financiare ale situaţiei deplorabile în care se afla arhiiatrosul la sfîrşitul vieţii sale (deşi prin mîinile sale trecuseră multe lefi şi apreciabile onorarii), o bogată paletă de informaţii, nu numai a preocupărilor extraprofesionale ale unui intelectual, din Moldova acelui mijloc de veac XIX, ci şi chipul cum era mobilată o casă, cameră cu cameră: birou de lucru, dulapuri cu haine ori veselă, biblioteci, tablouri, pînă la borcane goale de dulceţuri...! Cele două inventare, făcute imediat după moartea doctorului (deşi, după toate aparenţele, amendate parţial de mîinile grijulii ale moştenitorului), ar putea constitui subiectul unui mic studiu pentru un istoric preocupat de viaţa socială din Moldova veacului XIX.

[175] Pictor levantin, născut la Triest în 1802, decedat la Iaşi prin 1860. Se instalează în capitala Moldovei prin 1832—33, şi curînd devine pictorul preferat al familiilor de boieri ieşeni. Se cunosc cca. 14—15 portrete de Levaditti — la care poate fi adăugat în prezent şi cel al doctorului Samurcaş (cf. Jeana Gheorghiu, în „Viaţa Românească", august 1939, p. 50—57).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Uniforma ciudată, părul lung şi revărsat pe spate, îi confereau un romantism propriu epocii în care a trăit. Dar ovalul prelung, brăzdat de ani, ochii reci şi pătrunzători, gura subţire şi puţin dispreţuitoare, îl reîntorc în timp în secolul iluminismului, sceptic şi aparent impersonal. Mulţumiri şi satisfacţii, jigniri şi decepţii în meserie şi viaţa cotidiană. Luciditate şi curaj în istovul zilelor şi nopţilor la paturile celor ce se întorceau la viaţă, luptă şi uzură sterilă la căpătîiul celor ce se cufundau în urgia fără scăpare a ciumei şi holerei.

O familie mare, greu de întreţinut cînd copiii erau mici, greu de îndrumat cînd trei fiice şi doi fii au ajuns să-şi facă fiecare o viaţă personală. Poate Iordaki, fiul cel mai mare, mai potolit, pornit pe o cale fără prea multă strălucire, s-a bucurat totuşi de aprecierile celora ce i-a îngrijit şi de consideraţia concetăţenilor săi din Botoşani. Numai aşa s-ar explica suplica locuitorilor oraşului, din 1842, de pe urma căreia i s-a permis lui Iordaki Samurcaş să-şi continue profesiunea de doctor fără diplomă, dar cu destule rezultate materiale [176]. Poziţia sa medicală este în ascensiune şi după moartea tatălui său. În 1847 i se reconfirmă dreptul la liberă practică, apoi îl aflăm şi alegător în această calitate pentru epitropia spitalului Mavromati, anexă a Spiridoniei din Iaşi [177].

În anul următor, în zilele de 29 şi 30 aprilie, participă la reviziile [178] a două farmacii, Johann Binder şi Ioan Gorghias, ambele reputate în Botoşani. De asemenea, Iordaki Samurcaş face parte din comisia de examinare a unui practician farmacist [179]. În sfîrşit, tot în 1848 îi apare la Iaşi o broşură, *Spiţeria casnică sau de drum,* adaptare din germană în român a unei scurte lucrări din seria celor patru volume de *Kleinere medizinische Schriften* (1822—1828) ale medicului german, savant de renume, Chr. W. Hufeland [180].

În vremea revoluţiei din acel an '48, Iordaki ajunsese la 52 de ani. Nu avea copii şi continua să locuiască în „pliaţul tîrgului", cvartalul 6. Soţia sa Zamfira, mai puţin paşnică decît doctorul, avusese în cîteva rînduri ciocniri fie cu venerabilul său socru [181], fie cu cumnata sa mai tînără, Pulcheria-Profira, căsătorită prima oară, în 1837 sau 1838 cu Iorgu Plastara, vel-armaş la Tribunalul criminalicesc din Iaşi în 1839 [182]. Acest Plastara este străbunicul cunoscutului profesor de drept, dinaintea celui de-al doilea război mondial, George Plastara, autorul impozantului *Tratat de drept civil,* în patru volume şi al unui manual de drept internaţional [183].

Ştiri despre Iordaki Samurcaş nu mai avem decît tîrziu, în 1859, cînd i se confirma iarăşi dreptul de practică medicală [184], şi mai ales în 1863 cînd, la vîrsta de 67 de ani, este numit Epitrop al Spitalului Ma-

[176] Arh. St. Iaşi, Tr. 1757, op. 2005, d. 101, f. 142—146.
[177] Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 230.
[178] Arh. St. Iaşi, Tr. 1434, op. 1634, f. 80, 84—85.
[179] Arh. St. Iaşi, Tr. 1757, op. 2009, d. 109, f. 138.
[180] A apărut la „Institutul Tipografia Albinei".
[181] Arh. St. Iaşi, Tr. 633, op. 695, d. 269; Arh. St. Iaşi, Tr. 1434, op. 1634, d. 52, f. 105.
[182] Arh. St. Iaşi, Tr. 855, op. 973, d. 122; Arh. St. Iaşi, Tr. 1382, op. 1560, d. 1243, f. 214 (numirea lui Plastara ca vel armaş).
[183] George Plastara (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea,* p. 663).
[184] Arh. St. Iaşi, Tr. 757 op. 2005, d. 447, f. 6 şi 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vromati [185], conducere ce o deţine, după date precise, pînă în 1865 [186] şi eventual ulterior.

În *Monitorul medical al Principatelor Unite* pentru anul 1863 este trecut ca *Gheorghe Samurcaş,* fapt care a indus în eroare pe unii istorici interesaţi de istoria medicinei a veacului trecut din România. *Iordaki* este însă un derivativ de la *Gorgaki,* respectiv de la *Gheorghe,* încît Iordaki sau Gheorghe Samurcaş a fost unul şi acelaşi „doctor practicus" din Botoşani. Menţionăm cu acest prilej că fiul cel mare al doctorului Dimitrie purta prenumele, cum se obişnuieşte şi astăzi, al bunicului său Gorgaki Samurcaş, primul cu acest nume în ţările române, precum arătam la începutul textului de faţă.

Gheorghe Samurcaş, sau cum i s-a spus aproape întotdeauna Iordaki S., doctor practicus şi comis cu caftan din 1827 [187] face parte în 1866 din Comisia de igienă a oraşului [188]. Este seniorul medicilor din Botoşani, încît apare în fruntea listei de medici profesionişti, înaintea doctorilor Ghisconski şi med. hirurg, Meteş [189].

Soţia sa, Zamfira, născută Leon, murise de cîţiva ani ; el însuşi văduv, fără descendenţi, închide ochii la 7 martie 1868, în vîrstă de 74 de ani.

Casa se vinde la mezat... [190].

*

Revenind în capitala Moldovei, în anul 1847, aflăm, chiar din primele zile ale anului, că protomedic al Principatului, „după săvîrşirea din viaţă a postelnicului Dimitrie Samurcaş", a fost numit postelnicul Gh. Cuciureanu. Prima înştiinţare apare în „Buletin-foaie oficială" nr. 6 din 19 ianuarie ; un al doilea anunţ dat de către Comitetul Sănătăţii este inserat în acelaşi buletin la 30 ianuarie [191].

Noua organizare şi noua conducere a proaspătului numit a dus, cum era firesc, la o serie de modificări în activitatea şi aparatul medical al ţării. De aceste transformări se pare că a beneficiat şi Lucachi Zirra, care după ce fusese vreme de 14 ani „doctor vacsinator", este numit în acest an un fel de medic legist, care pe vremea aceea se numea „reveduitor al morţilor" din capitală. Era un post destul de bine retribuit [192] şi de oarecare răspundere, căci în afară de activitatea cu-

---

[185] „Monitorul Oficial" nr. 34 ; Arh. St. Botoşani, Fond Primărie, d. 443/1864.
[186] Arh. St. Botoşani, Fond Primărie, d. 443/1865.
[187] Arh. St. Iaşi. Tr. 1768, op. II, 2018, nr. 14, (nepaginat).
[188] Arh. St. Botoşani, Fond Primărie, d. 2/1866, f. 2501.
[189] Dr. V. C. Michail, *O pagină din retrospectiva Serviciului Sanitar în Principatele Unite,* Bucureşti, 1907, p. 42.
[190] Arh. St. Botoşani, Condica de stare civilă (morţi) ; act 176 din 7.III.1868 (Iordaki Samurcaş, în etate de 74 de ani, de religie ortodoxă, de profesie medic, domiciliat în Botoşani, văduv, mort în casa sa din strada Vovidenii, nr. 395) ; casa lui Iordaki Samurcaş a fost scoasă la licitaţie în 1869 şi adjudecată „amploaiatului" Al. Şandru din Botoşani, Arh. St. Botoşani, Registru acte nr. 33/1877, f. 77.
[191] „Buletin-foaie oficială", XV, nr. 9, p. 52.
[192] V. Gomoiu, *Repertoriu de medici, farmacişti şi veterinari din ţinuturile româneşti,* vol. I, 1938, p. 254 ; P. Pruteanu, *Medici din Moldova înainte de Regulamentul Organic,* p. 254—259. L. Zirra primea acum 500 de lei lunar. Avansarea sa în noul post se datoreşte, poate, şi faptului că, între timp, se renunţase temporar la „vacsinatori", din cauza unor abuzuri făcute de unii „hulitori" care falsificau limfa. Cf. Arh. St. Iaşi, Tr. 1757, op. 2005, d. 326, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rentă de eliberare a certificatelor de deces, mai erau autopsiile unor persoane a căror moarte era suspectă. Prin urmare, în afară de îndatoririle sale pe linie ierarhică faţă de Comitetul Sănătăţii, „reveduitorul" avea răspunderi oficiale faţă de Agie, respectiv Ministerul din Lăuntru. O astfel de slujbă era în consecinţă încredinţată unui bun profesionist hirurg, înzestrat cu calităţi morale recunoscute : în cazul de faţă „Dumnealui doftorul Lucaciu I. Zirra, cu rang de medelnicer din iunie 1841" [193].

Vom vedea, din rîndurile ce urmează, că unui „reveduitor" îi mai erau necesare şi alte calităţi...

În noua poziţie, doctorul Lucachi, încă foarte activ la vîrsta sa de 54 de ani, avea în cercul medicilor şi al intelectualilor din oraş o situaţie relativ bună. Devenise membru al Societăţii de Medicină şi Istorie naturală, fiind recomandat de fostul protomedic, de Samurcaş, avea o casă nouă, în oraş, iar în vara anului 1849 îl va însoţi, pentru scurt timp, la Constantinopol, pe fostul domn Mihail Sturdza [194].

Dar Moldova trecea iar printr-o perioadă grea. Noua domnie a lui Grigore Alex. Ghica începuse sub auspicii bune, dar avalanşa de reforme ce propuneau modernizări prea rapide a dus la conflicte grave între vechea boierime şi noua guvernare cu un aparataj constituit de un tineret paşoptist, năvalnic. Pe deasupra, va începe un nou război ruso-turc, „cu ocupanţii de oşti streine, una după alta, foamete, lăcuste, boală de vite", cum ne povesteşte îndurerat acelaşi cronicar al timpurilor, Manolachi Drăghici [195].

Doctorul Lucachi îşi îndeplineşte liniştit profesiunea, şi reuşeşte, cu tact, să se strecoare printre dihoniile celor două partide. Înainte de septembrie 1853, era comis un „caftan", ceea ce îl situa pe scara boierimii de rangul al doilea [196] şi tot acum este trecut pe lista alegătorilor pentru Eforia Capitalei [197]. Cum este proprietar de case, „în spre str. Coroi la numărul 28 (ulterior str. Buttu), plăteşte „vremelnic" o contribuţie de 500 lei ca şi alţi proprietari cu case mari din Iaşi, pentru „făcutul pavelelor din blocuri de granit pe ulităle principale" [198].

În aprilie 1855, guvernul încredinţează comisului Zirra misiunea, nu lipsită de eventuale complicaţii, de a transporta la Constantinopol, pe traseul Silistra-Rusciuc-Varna o „cantitate de obiecte din partea Moldovei", în vederea *ekspozisiyon*-ului ce se va deschide în Franţa" [199].

---

[193] Condica de boieri ai Moldovei (Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat al Moldovei, d. 344, f. 80 : Lucachi Ţira, doctor, medelnicer, 9 iunie 1841.

[194] Arh. St. Iaşi, Tr. 1775, op. 2023, d. 3540, f. 55.

[195] M. Drăghici, *op. cit.*, 227.

[196] Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, d. 64/1853, f. 39.

[197] *Ibidem*, f. 27 şi 39 (votat în 1853 şi 1855) = d. 39/1855.

[198] *Lista caselor şi a dughenilor capitaliei supuse la vremelnica dare a somelor pentru îmbunătăţirea ulităle capitaliei, legiuită de Divanul Obştesc şi încuviinţat de Înaltul Domn, Iaşii, Institutul Albinei, 1853*, Biblioteca Arh. St. Iaşi, nr. 8905. (În „clasa mijlocie la clasa a doua de case, despărţitura a treia, a oraş. Iaşi, nr. 9, în tabel : „D. hirurg Lucachi (Zira) la nr. 28, spre ulita Coroi = 500 lei").

[199] La începutul lunii Ramazan, Hegira 1271 (1 mai 1855), sultanul Abdul Medjid, fiul sultanului Mahmud II dă „poruncă către toţi slujbaşii de orice fel, de pe calea Silistra—Rusciuc—Varna [...] să se pună la dispoziţie cai pentru transportul necesar [...] şi în special pentru omul Voievodului Moldovei, anume Lucachie Djira, să i se dea imediat şi neapărat un număr de patru cai cu aceeaşi chirie de 100 parale (fără nici o leţcaie în plus), astfel cum s-a stabilit prin porunca împărătească dată anterior" (originalul în posesia autorului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primește un pașaport pe două luni și i se asigură, prin firman imperial și ordonanța vilaietului de la Silistra, toate condițiile de securitate a transportului și persoanei delegate [200]. Înainte de 12 mai, dr. Lucachi ajunge la Istanbul, unde predă intacte, probabil la Cancelaria Moldovei, produsele menite pentru expoziția industrială internațională. Acolo își ia și viza pentru întoarcere în țară [201].

E foarte de crezut că exponatele Moldovei (în majoritate produse agricole), așijderea acelora din Muntenia, au figurat sub pavilion turcesc în prima expoziție internațională deschisă în capitala Franței. Au fost trimiși însă comisari speciali din Moldova, care au fost prezenți în lunile de vară și toamnă 1855, cît a fost deschisă expoziția în Palatul Industriei din Paris [202]. Nu știm dacă aceștia au făcut lunga călătorie, însoțind produsele moldovene pe Mediterana, ori au traversat cu poștalionul o bună parte a Europei, pînă în capitala lui Napoleon III.

Cît privește pe Lucachi Zirra, acesta s-a înapoiat la Iași, nu însă înainte de a-și oferi serviciile desigur remunerate, pentru sprijinirea cauzei unui negustor ale prea mirositoarelor și vestitelor uleiuri de mosc. Astfel, i se înmînează o procură autentificată de către efendi Haleti Zade Ibrahim, unul din cadii tribunalului Sublimei Porți, că în numele hangiului Mehmet Sukir, cu dugheana pe ulița Aynadjilar din Marele Bazar, are calitatea de a da în judecată la Iași, pe negustorul de coloniale și uleiuri de mosc, Ianku Maleksan, cu domiciliul stabil în mahalaua tîrgului Tecuci, care datora, pe bază de chitanță, negustorului din Istanbul, suma de 3943 de guruși (piaștri) [203]. Un an mai tîrziu, în septembrie 1856 „onoratul învățat Lucachi, prietenul nostru" — cum i se adresează foarte deferent hagiul Mehmet Sukir — nu reușise încă să cîștige

---

[200] Ordin redactat la 16 Șaban, Hegira 1271 (4 mai 1855): „Întrucît pentru expoziția proiectată a se organiza și deschide în Franța, comisul Lucachie Djira, un boier din Țara Moldovei, are delegație de a aduce la Istanbul o cantitate de obiecte din partea Moldovei, ni s-a prescris să-i punem la dispoziție carele necesare pînă la Varna și să prezentăm respectele cuvenite susnumitului boier, iar pentru aceasta a și sosit ordinul imperial, numai și numai cu scopul ca totul să parvină intact la destinație și ca însoțitorii obiectelor să fie tratați cu menajamentele și respectele cuvenite, ba încă și cu paznici de drum" (originalul în posesia autorului).

[201] Pașaport nr. 244 din 12/24 aprilie 1855 (română și franceză), dat „în numele Prea Înaltului Domn al Moldovei, Grigore Alecsandru Ghika voievod... Dsale Komisului Lukachie Zira cu o slugă, Lupu Stîngu din Eși pentru a merge la Konstantinopol pentru grijile guvernului". Pe verso-ul pașaportului viza în turcește și franceză: „vu à la Chancellerie de l'agence princière de Moldavie à Constantinople; bon pour Yassy voie de Varna. Constantinople, le 12/25 Mai 1855. En fonction de Directeur: ss/J. Chrissos" (pecetea agenției); în „Gazette de Moldavie", anul 27/1855, nr. 40, p. 158, este menționată sosirea și predarea exponatelor moldovene la Constantinopol de către comisul Zira.

[202] Delegații Moldovei, numiți prin Ofis domnesc, au fost: Const. D. Sturdza, Const. Negruzzi, Th. Codrescu, Gh. Asaki și negustorul Hristea Gheorghiu („Gazette de Moldavie", 27/1855, p. 21). Armand Dayet, *Histoire contemporaine par l'image*, Paris, 1905, pl. 257—258. Palatul Industriei, clădit special pentru expoziția din 1855, a existat pînă în 1900, cînd a fost înlocuit cu alte două mari clădiri ale Palatului de Arte Frumoase.

[203] Procură judecătorească din 7 Ramadan, Hegira 1271 (27 mai 1855): „Cadiul (Haleti-zade-Ibrahim) declară că a delegat pe al doilea secretar să audieze pe reclamantul Hagi Mehmed Sukir, care a arătat că are de primit suma de lei 3943 de la locuitorul din Tecuci Janku Maleksan și vrea să-l dea în judecată, împuternicind în acest scop pe Dl. Luca Djira, un moldovean care acceptă acest mandat" (în posesia autorului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

procesul intentat la tribunalul din Iași. De aceea, negustorul păgubit îi atrage politicos atenția împuternicitului său că dacă el își va obține piaștrii datorați, atunci și „Onoratul Celebi", va avea dreptul unei bune remunerații, conform înțelegerii avute. De altfel, ca demersurile doctorului pentru cîștigarea procesului să fie întărite s-a întocmit o scrisoare oficială către Domnul Moldovei, ce-i va fi curînd înmînată [204]. Lipsesc din arhivele păstrate rezultatele procesului ; nu știm deci dacă negustorul de mosc și-a încasat datoria și nici dacă kir Lucachi a primit vreun onorariu pentru serviciile sale. Știm însă în general, că în afară de obligațiile sale de medic legist al capitalei, dr. Lucachi își oferea serviciile la diferite case boierești, unde îngrijea întreaga familie, ca și personalul ajutător. Pentru laborioasa sa activitate ca doctor de casă primea, la anumite termene, onorarii în bani ori i se cedau oameni de muncă în folosul său [205]. Au fost însă și cazuri cînd pacienții au omis achitarea onorariilor, încît s-a ajuns și la procese [206] sau la amînări îndelungate, chiar și după moartea doctorului [207].

Cam în 1855 fiul său mai mare, Ion Zirra, în jur de 25 de ani cu rang proaspăt de serdar și funcționar la vistierie, se căsătorește cu Maria Kristanowski, fiica Stabskapitanului Theodor și a Roxandei, născută Samurcaș, acea Roxanda care la 13 ani avea „veleități literare", cum notează Nicolae Iorga [208]. Doi ani mai tîrziu li se naște la Iași, în august 1857 [209] un fiu tot cu prenumele de Ion [210].

---

[204] Hagi Mehmed, la 25 Muharem, Hegira 1273 (25 septembrie 1856), către L. Zirra (Scrisoare în posesia autorului).

[205] Din mai multe acte originale, aflate în posesia autorului acestui articol, reiese că L. Zirra a fost doctor de casă la familiile : Dimitrie Ghika (1835), logofăt Const. Sturdza (1839), hatman Grigorie Al. Ghika, viitorul domn (1843), postelniceasa Cassandra Costaki, născută Samurcaș (1844—1846), spătarul Gavril (1853), precum și altele.

[206] Vorniceasa Bălașa Catargiu, soția lui Ștefan Catargiu, fost ministru și epitrop al Spiridoniei, datora suma de 150 de galbeni (cca 4500 lei), pentru serviciile medicale ale dr. Lucachi dintre anii 1844—1847, aduse ei, familiei sale și personalului casei. Deoarece succesorii acesteia, după moartea sa în 1847, nu recunosc datoria, dr. Zirra intentează proces în 1849, avînd printre alții, ca martori pentru îngrijirile aduse în casa Șt. Catargiu, pe dr. Cihak și dr. Cuciureanu, protomedic după moartea lui D. Samurcaș. După repetate amînări avocațiale, se ajunge, în 1865, să se recupereze de către urmașii Zirra suma de 80 de galbeni, pentru onorariul datorat încă din 1847 !

[207] Dintr-o anexă a testamentului, din 21 martie 1865, a lui Lucachi Zirra, reiese că i se mai datorau diferite sume din partea unor notabilități ale vremii, printre care : Ion Ghika (1854), Mihail Kogălniceanu (1859), Iancu Negruzzi (1856), I. N. Cantacuzin (1864), A.A. Sturdza (1864). O parte din datorii au fost încasate de descendenții familiei Zirra, în anii 1864—1877.

[208] N. Iorga, *op.cit.*, p. 349.

[209] Mărturie mitricească de la 14 august 1861, Mitropolia Moldovei nr. 29, pe anii 1860—1863. „Din drept muritorii părinți, anume Dlui serdar [șters și înlocuit cu ban], Ioan Zirra și legiuita sa soție, Maria Zirra (născută Samurcaș) — [tăiat „Samurcaș" și înlocuit cu „Kristanovski"], s-a născut un fiu la 20 august 1857". Fiul născut a primit, de asemenea, numele de Ioan (după prenumele tatălui lui Lucachi Zirra) și a fost botezat de postelnicul Const. Balaieș, de la Vistieriia Moldovei.

[210] Acest al doilea Ion Zirra, căsătorit în 1881 cu Eliza Varlam, din Galați, a avut un fiu, Alexandru Zirra, profesor și compozitor (1883—1946). Cf. Al. I. Cosmovici, *Al. I. Zirra, din viața compozitorului. Amintiri*, în „Studii de muzicologie", XVIII, 1985, p. 22—54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între timp, se încheiase pacea de la Paris, după războiul Crimeii, iar în Moldova luase ființă Divanul Ad-hoc. Între orășeni era mare fierbere, fiecare vroind să-și aleagă deputații preferați. Doctorul Zirra votase în 1856 ca proprietar în capitală [211], dar se pare că înspre toamna lui '57 s-a răspîndit zvonul că „reveduitorul" Lucachi n-ar avea drept de vot, avînd cetățenie străină. În consecință, bătrînul Zirra, după 33 de ani de servicii aduse obștei în țară, este obligat să facă o petiție către Secretariatul de Stat, care la 10 octombrie 1857, publica în Buletinul Oficial, un anunț din care reiese că „D-lui comisul Lucachi Zirra" arată că este supus local, „neatîrnînd de nici o protecție străină". Prin urmare, dacă „vreo străină protecție ar păstra dovezi că D-lui ar fi supus, să le înfățoșeze în termin de 40 zile la Secretariatul de Stat" [212]. Firește, nu s-a aflat nici o putere străină care să-l adjudece pe bătrînul Lucachi, încît acesta a rămas pe mai departe supus al principatului Moldovei cu drept de vot în Eforia orașului și la alegerea deputaților.

O altă nemulțumire a avut-o încă de la începutul anului 1857, cînd „Sfatul Cîrmuitor Extra-ordinar" constatînd că finanțele țării sînt în deficit, dă dispoziție prin Comitetul Sănătății să se procedeze la ample reduceri bugetare în cadrul personalului medical. I se reduce astfel și lui Lucachi Zirra nu mai puțin de jumătate din leafă, respectiv de la 6000 la 3000 lei pe an. În înștiințarea primită, se cere lui Zirra să răspundă dacă intenționează să-și mai continue activitatea în noile condiții stabilite. Cîteva zile mai tîrziu, el încunoștiințează pe „Onoratul Komitet al Sănătății" că, date fiind reducerile generale din bugetul țării, acceptă să lucreze în continuare, deși cu 250 lei lunar nu-și va putea achita nici costul trăsurii ce-l transportă la „reveduirea" morților. Totuși, consideră că în acest chip va fi un exemplu pentru alți medici, cu lefuri mai mari, sperînd „că odată ce finanțele țării vor înflori din nou, Guvernul, în iubirea sa de dreptate, nu va trece cu vederea și servițiurile mele" [213].

Era însă un semn prevenitor : nu toată lumea îl agrea pe Lucachi Zirra. În anul 1857 avem prima informație despre fiul al doilea al doctorului. Pe lista de petitii în favoarea Unirii este trecut Costaki Zirra, avînd micul rang de pitar [214].

Urmează 1859, anul Unirii. Dr. Lucachi atinsese 66 de ani. În cursul anului, apare menționat pe o listă a personalului medical, că este autorizat de către Guvern pentru liberă practică [215]. A fost însă pentru Lucachi Zirra un an plin de amărăciune, tot atît de dureros ca pentru oricare alt slujbaș care își îndeplinește onorabil obligațiile peste un sfert de veac și deodată se află învinuit de un act reprobabil.

Pe scurt, acestea au fost faptele : la 1 iulie 1859, ziarul de avangardă „Steaua Dunării" din Iași, desvăluie cu mult patos gazetăresc o tragedie locală. Un oarecare Alois Vispisinski, cetățean austriac, împreună cu soția sa, au pricinuit moartea unei fete de 15—16 ani, pe care o aveau în grijă, după un legat de 300 de galbeni, bătînd-o zilnic cu un

[211] Arh. St. Iași, Eforia Iași, d. 39/1855, f. 54—55.
[212] Buletin-foaie Oficială, an XXV (1857), p. 355.
[213] Adresa cu nr. 78 din 28 ianuarie 1857 a Comitetului Sănătății și răspunsul lui Luca Zirra din 30 ianuarie 1857 sînt în posesia autorului.
[214] Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterei României*, IV, București, 1889, p. 7.
[215] Arh. St. Iași, Tr. 1757, op. 2005, d. 447, f. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bici plumbuit. Moartea a fost constatată de dr. Lanzberg, iar actul de deces pentru înmormîntare a fost eliberat „de fostul Spițăr, grecul Lucachi" care a trecut în dreptul cauzei morții : „boale sifilitice". Articolul continuă, acuzînd vehement pe soții Vispisinski, care, profitînd de imunitatea lor de cetățeni străini, încălcau cele mai elementare drepturi umanitare [216].

Incendiarul articol își făcu efectul, încît la 5 iulie Ministerul de Interne adresîndu-se Comitetului Sănătății, anunță că s-a deschis proces penal împotriva soților Vispisinski, cerînd însă totodată ca „D-lui reveduitorul morților din capitală" să fie suspendat din slujbă pînă la anchetă [217]. O zi mai tîrziu, Comitetul Sănătății cere Poliției Capitalei să i se comunice neîntîrziat „lămurită știință în chestie, că Dlui fizicul ținutului Eșii ar fi compromitat într-o crimă săvîrșită de un unterofițări austriicesc" [218].

Deși luat prin surprindere, doftorul Lucachi adresează și el la 8 iulie o suplică de desvinovățire către Comitetul Sănătății [219].

Dar, cum adesea se întîmplă, o lovitură din senin cheamă o alta : în aceeași zi de 8 iulie, Vornicia de Aprozi invită „Curtea de Confirmații a Moldovei să puie neîntîrziat sechestru în valoare de 249 galbeni, pe niște binale ale doctorului comis Lucachi Zirra, acesta datorînd suma respectivă Dumnealui spătarului I. Scorpan" [220].

Au urmat, desigur, zile grele pentru bietul „fizic al ținutului Eși", dar mai întîi la 14 iulie aflăm că spătarul Scorpan „s-a îndestulat în totul cu banii ce reclama de la doctorul Lucachi Zirra", [221] iar a doua zi, Prefectura capitalei anunța oficial Comitetul Sănătății că dumnealui medicul *nu e nici cum complicat în chestie,* ci numai „Steaua Dunării" l-au putut găsi compromețat de la științăle luate de la unii din revizorii fără leafă [222].

Apare limpede că intrigile unor confrați fără leafă, nemulțumiți că nu pot ajunge mai grabnic la postul retribuit al prea bătrînului reveduitor, au înscenat această acuză împreună cu un oarecare „Venturiano" ieșean al epocii Unirii. Cu alte cuvinte, la drama cert petrecută în casa lui Vispisinski s-a încercat să se adauge o alta, fictivă, dar care putea să coste onoarea unui om.

Totul e bine cînd se sfîrșește cu bine, cum zice proverbul — dar la 66 de ani, ba chiar și la o vîrstă mai tînără, nu e ușoară o astfel de lovitură, care zdruncină nu numai psihicul unui individ, dar rănește propria etică profesională, pe care se presupune că o posedă fiecare om ce îndeplinește o activitate publică.

Lucachi Zirra a continuat să-și exercite meseria tot restul anului, spre dezamăgirea „reveduitorilor" din branșă. Totuși, în decembrie 1859, deși în stare să facă față obligațiilor, poate și cu mai multă cir-

---

[216] Ziarul „Steaua Dunării" (Zimbrul și Vulturul), an IV, nr. 134, iul. 1859, p. 525.
[217] Arh. St. Iași, Tr. 1756, op. 2005, d. 447, f. 2.
[218] *Ibidem,* f. 1.
[219] Suplica „doctorului Jira" din 8 iulie (lipsește din dosarul 447, f. 2).
[220] Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2014, f. 1.
[221] *Ibidem.*
[222] Arh. St. Iași, Tr. 1757, op. 2005, d. 447, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cumspecție, preferă să-și ceară pensionarea. I se acordă, începînd de la 15 ianuarie 1860 [223].

Despre „doftorul Lucachi", pensionar, mai posedăm încă trei informații. Una arată că prietenul său, postelnicul Costaki Balaieș, director în serviciul Sănătății publice, a fost naşul nepotului său Ion, fiul al — acum — banului Iancu Zirra, la 14 august 1861 [224]. A doua știre provine din rezoluția unui proces ținut la Tribunalul și Curtea de Apel din Iași, în mai 1862, în urma căruia Lucachi Zirra reintră în proprietatea unei mici vii din podgoria Şorogarilor din ocolul Copou, vie care și-o apropriase un oarecare V. Cravciuc, fără să achite sumele datorate doctorului [225]. A treia informație constă, de fapt, din filele testamentului său, prin care își împarte averea agonisită vreme de 40 de ani, fiilor și soției sale [226].

În sfîrșit, știrea finală, care încheie definitiv dosarul bătrînului comis, fost „vacsinator și reveduitor al Capitaliei", provine dintr-o mitrică a parohiei 40 de Sfinți din Iași. Din ea aflăm că „dumnealui Luca Zirra, onorific doctor în Iași, a răposat în ziua de 23 aprilie 1865 [227].

*

A încăput cum s-a putut, în paginile de față, istoria vieților a trei profesioniști în domeniul medicinei din Moldova veacului trecut. Deși de pe trepte diferite de pregătire, toți trei, pe măsura capacităților și aptitudinilor lor, au contribuit cu cîte ceva la îngrijirea celor din jurul lor. De aceea credem că a-i fi readus din tăcerea trecutului nu a fost o muncă de prisos [228].

---

[223] P. Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic*, p. 259—269.

[224] Cf. nota 209.

[225] Arh. St. Iași, Tr. 1788, op. 2039/4984, 128 file.

[226] Testament întocmit la 21 martie 1865, ulterior apărut în foaia „Progresul", nr. 48 din 3 mai 1865.

[227] Arh St. Iași, mitrici ale parohiei Patruzeci de Sfinți pe 1832—1865, în care apare eronat „vîrsta de 85" de ani !!

[228] La reconstituirea vieții și activității celor trei doctori din Moldova veacului trecut, am beneficiat, în prim rînd, de deosebit de substanțiala informație pusă la dispoziție cu toată colegialitatea de către specialistul în istorie modernă, Iuliu Ciubotaru, de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași. La fel, recunoscător sînt medicilor V. Bânzar și Epifanie Cozărescu, care mi-au oferit cu gentilețe un mănunchi de date utile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. **ZIRRA**

Luca I. Zirra
n. 1793 Grecia
+ 1865 Iaşi
Comis, dr practicus,
vaccinist, med. legist
∞ Eva Kaiser
+ 1869 Iaşi

Iancu
n. 1832 Iaşi
+ 1883 Iaşi
∞ Maria Kristanovski
n. 1831 Botoşani
+ 1885

Constantin
n. 1835
+ 1892
= Amélie Barozzi
n. Iaşi 1846
+ Iaşi 1935

Alexandru
n. 1841 Iaşi
+ Iaşi

Jânel
n. 1857 Iaşi
+ 1932 Tecuci
∞ Eliza Varlaam
n. 1864
+ 1936 Iaşi

≠ Aglae Rotopan

Virginia
n. 1860
+ 1873

Eugenia
n. 1861
+ 1874

Neculai
n. 1864
+ 1865

Pulcherie
n. 1867 Iaşi
+ 1958 Buc.
∞ Emil Manoli
+ 1943 Buc.
Dirig. Poştă — Iaşi

Aneta
n. 1869
Iaşi
+ 1936

Alexandru
n. 1870 Iaşi
+ 1931 Buc.
General grăniceri
∞ Elena Xantopol
+ 1937 Buc.

Smaranda
n. 1872 Iaşi
+ 1956 Iaşi
∞ C. Cernătescu

Amelia
n. 1874 Iaşi
+ 1961 Iaşi
∞ V. Cernătescu
Avocat

. Costache
n. 1876 Iaşi
+ 1938 Iaşi
∞ Ecat. Livezeanu

Lizuţa
n. 1877 Iaşi
∞ Nicu Mihăilescu

Alexandru
n. 1883 Roman
+ 1946 Sibiu
Prof. ; compozitor
1. ∞ Matilda Cosmovici
n. 1886 + 1916 Iaşi
2. ∞ Eliza Lecca
n. 1894 Paşcani
+ 1973 Bucureşti

Eugen | **Lucia** | **Drăguţa** | **Niculai** | **Constantin** | **Mircea** | **Cornel** | **Aura**

Manoli

Elena | **Bobe** | **Ştefan** | **Geta**

Socrat
n. 1899
+ 197
Colonel grăniceri
1. ∞ Atinula Tramlei
2. ∞ Olga Balmez
3. ∞ Ţuchi Ungureanu
4. ∞ Ecaterina Trofin

Lucia
∞ prof. P. Botez
dir. B.N.R.

Constantin
Cons. Casaţie
∞ Cleo
Gricopol
f. c.

Nora
∞ I. Popescu
+ 1952

Cernătescu

George
Dir. Poştă

Leon

Titică Cernătescu
Inspector C.F.R.
1. ∞ Tinculţa
2. ∞ Maria
3. ∞

Nicolai
actor
∞ Zoe

Mihai
regizor
1. ∞ Anja Bogoslova
2. ∞ Raluca Zamfirescu
4. ∞ Medeia
3. ∞ Val. Gagialov

Mihăilescu

Nicu | **Ileana** | **Vasile** | **Păsărica**

(1) | (1) | (2)

Matilda
n. 1907 Iaşi
+1990 Iaşi
∞Petru Jitariu
prof. univ.

Maria-Adela
n 1909 Iaşi
+1978 Bucureşti

Vlad
n. 1919 Iaşi
Arheolog
∞ Ana—Maria Bolu
n. 1923

Marius
n. 1921
Artist coregraf
1. ∞ Cecilia Crişan
2. ∞ Marg. Popescu
3. ∞ Cristina Hamel

Călin
Botez
dr. medic

Sorin
Popescu

Corina | **Mihai**

Matei
n. 1957 Sibiu
Ing. electronist
∞ Ioana Iancovlei

Vlad-Vintilă
n. 1958 Bucureşti
Arheolog
∞Silvia Grozavu

Bianca

Maria—Ioana
n. 7 I. 1988

Alexandra
n. 1 IV 1989

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. SAMURCAȘ
(Moldova)

Gheorghe Samurcaș

Costache — Iancu — Alexandru
în Țara Românească

Dimitrie
n. 1768 Istanbul
+ 1846 Iași
mare postelnic,
protomedic al Moldovei
∞ Adela (?) Aslan
+ 1831 Botoșani

Iordachi
n. 1794 Istambul
+ 1868 Botoșani
comis,
„dr. practicus"
∞ Zamfira Leon
n. cca. 1800 Botoșani
+ cca 1860 Botoșani

Rocanda
n. 1805 Botoșani
+ 1885 Iași
∞ Th. Kristanovski
n. Cameniţa
+ 1867 Chișinău

Epaminonda
n. 1808 Botoșani
+ 1874 Iași
Comis, spătar
vel arnaș
1. ∞ Olimpia Arghirol
+ Iași 1895
2. ∞ Alexandra Gobdelas

Casandra
∞ Iordachi-
Kostachi
Epureanu
vornic
6 copii

Profira-Pulcheria
n. Botoșani 1820
+ Iași 1873
1. ∞ Iorgu Plastara
vel-armaș
2. ∞ Costachi Cantacuzino
3. ∞ Camilla Barozzi
Spătar
funcționar Legația Franței

Kristanovski

Dimitrie
n. 1824
Botoșani
+ Basarabia

Alecu
n. 1826
Botoșani
+ Basarabia

Adela
n. 1829
Botoșani
1. ∞ Th Albineț
2. ∞ Scarlat
Șișcală

Maria
n. 1831
Botoșani
∞ Iancu
Zirra
n. 1831 Iași
+ 1883 Iași
v. Zirra

Elena
n. 1831
Botoșani

Copil
n. Iași

Copil
n. 1839
Iași

Fiu

Mira

Barozzi

Amelie
n. 1846 Iași
+ 1935 Iași
∞ Const. Zirra
v. Zirra

Anne
n. 1852 Iași
∞ Socr. Boscoff

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III. COSMOVICI. LECA. SĂULESCU

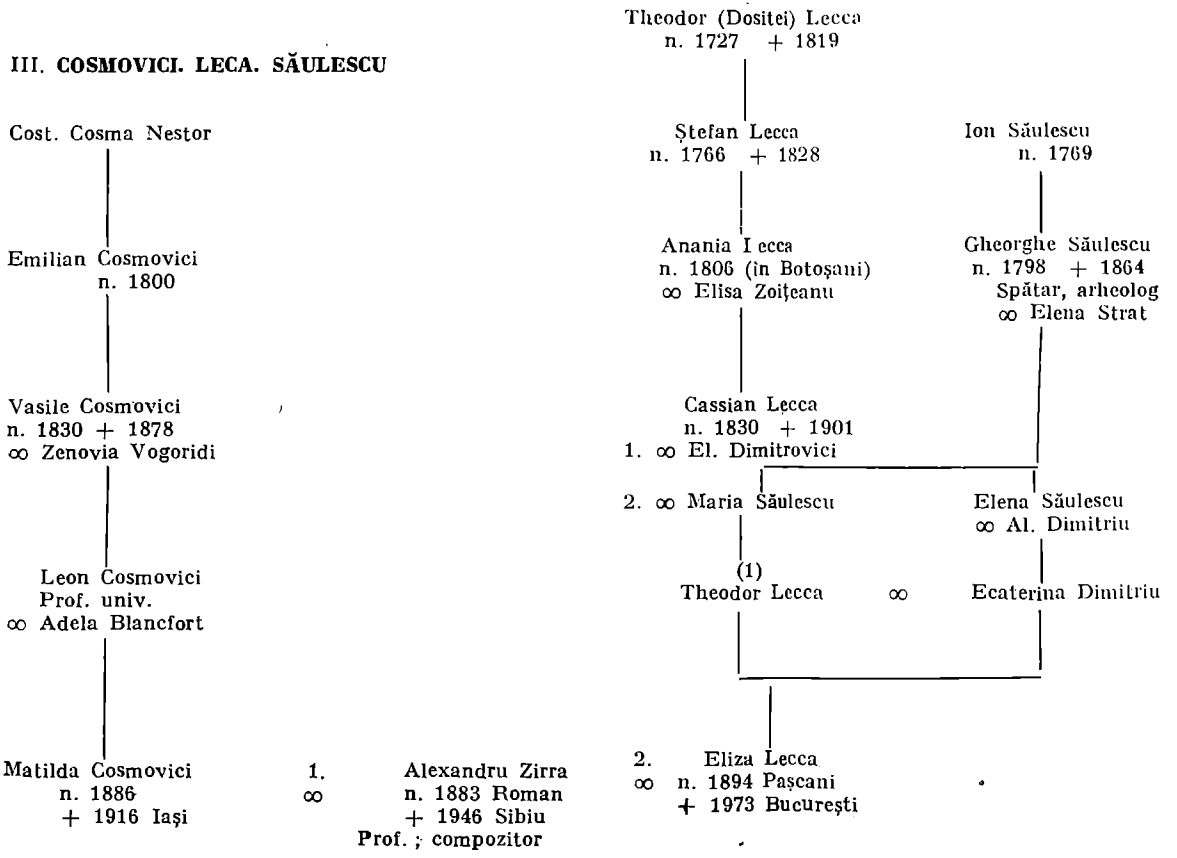

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI SORIN RĂDULESCU

PE MARGINEA UNUI STUDIU GENEALOGIC

Unul dintre obiectivele de cercetare ale genealogiei ca știință auxiliară a istoriei îl constituie alcătuirea tablelor de descendenți [1], operație extrem de migăloasă și cu atît mai anevoioasă cu cît personajul, ai cărui urmași trebuie a fi urmăriți, este mai îndepărtat în timp. Pe lîngă realizarea arborilor genealogici propriu-ziși și a tabelelor de ascendenți, tabelele care cuprind posteritatea unei anumite personalități prilejuiesc savoarea unor excursuri genealogice în istoria a diferite familii prin care s-a perpetuat ereditatea respectivă. Ele oferă materia primă unor interesante considerații istorice, sociologice, de istorie economică și culturală, explicînd modul de transmitere a proprietăților, dar și trecerea de la o generație la alta a unei tradiții emanate de la strămoșul comun.

Studiul genealogic consacrat de istoricul Dan Berindei posterității lui Constantin Brâncoveanu [2] realizează un sondaj în alcătuirea pe familii a clasei boierești din veacurile XVIII—XIX, cu accent pe cea din Țara Românească, văzută prin prisma transmiterii sîngelui brâncovenesc. El reconstituie pe 7—8 generații numeroasa descendență a voievodului martir, explorînd alianțele matrimoniale ale urmașilor săi, fapt care îi permite să tragă anumite concluzii : „Pînă la generația a VI-a, alianțele urmașilor domnului Constantin Brâncoveanu au fost efectuate doar cu familii ale clasei dominante boierești. Începînd de la această generație, dar mai ales odată cu generația a VII-a — coincizînd în general cu mijlocul veacului trecut — la astfel de alianțe se adaugă cele cu reprezentante sau reprezentanți ai păturilor mijlocii și chiar — în cîteva cazuri — ai țărănimii. Neîndoielnic, acest proces de „democratizare" a continuat și se va accentua la generațiile următoare" [3]. Considerațiile autorului se bazează pe o analiză concretă a posterității brâncovenești, ceea ce le garantează veridicitatea.

Cîteva mărunte precizări la tabelele genealogice anexate se cuvin a fi făcute, tocmai ca un omagiu adus efortului considerabil investit de autor în realizarea acestora. Astfel, în tabelul IV B, înfățișînd pe urmașii Domniței Safta Brâncoveanu, figurează o Ecaterina Kociubei (n. 10 ian. 1834), fiica podpolcovnicului Theodor Grigorovici Kociubei și a Anei Manu

[1] Pierre Durye, *La Généalogie*, Paris, 1963 p. 68—77.

[2] Dan Berindei, *Urmașii lui Constantin Brâncoveanu și locul lor în societatea românească. Genealogie și istorie*, în *Constantin Brâncoveanu*, volum avînd ca redactori coordonatori pe Paul Cernovodeanu și Florin Constantiniu, București, 1989, p. 275—285.

[3] *Ibidem*, p. 228—285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(63/VI), deci nepoată de soră lui Ioan Manu, cel care avea să fie unul dintre membrii căimăcămiei de trei din Țara Românească de la 1858. Această Ecaterina Kociubei (173/VII) s-a căsătorit în 1856 cu pitarul craiovean Anton Brăiloiu [4], cu zece ani mai în vîrstă decît ea, cu care a avut patru băieți (Ion, Teodor, Gheorghe și Constantin) și o fiică (Elena), căsătorită Cesianu, mama diplomatului Constantin (Dinu) Cesianu, ministru plenipotențiar al României la Paris între cele două războaie mondiale.

În același tabel apare și Iancu Costachi-Negel (55/VI) — fiu al vornicului Șerban Costachi-Negel (frate al mitropolitului Veniamin Costachi) și al Elenei Văcărescu (26/V) — ca fiind căsătorit cu Sevastia Miclescu. În realitate este vorba de Sevastia *Arghiropol,* numele de Miclescu apărînd în mod eronat în arborele genealogic al familiei Costachi realizat de Gh. Ghibănescu, de unde autorul prezentului studiu genealogic l-a preluat [5]. Această Sevastia Arghiropol era fiica porucicului Ioan Arghiropol și a Catincăi Miclescu, și soră cu Gheorghe Arghiropol, bunicul matern al lui Nicolae Iorga, și cu Olimpia Arghiropol, soția lui Epaminonda Samurcaș, fiul doctorului Dimitrie Samurcaș de la Botoșani [7]. Această înrudire a Costăcheștilor cu Arghiropolii explică de ce nașii căsătoriei lui Nicolae Iorga cu Ecaterina Bogdan, ce a avut loc în 1901, au fost profesorul universitar Alexandru Tzigara-Samurcaș (1872—1952) și soția sa Maria Cantacuzino Feodosiev (1875—1971), nepoată de fiică (Coralia Boldur Costachi Negel — 156/VII) a lui Iancu Costachi Negel și a Sevastiei Arghiropol, și deci vară de-al doilea cu Nicolae Iorga.

Tabelul IV A conține pe Guillaume Salmen (1852—1938), funcționar (82/VI), fiu al colonelului Ernest Salmen și al Anei Ștefănescu-Kretzulescu (27/VI), nefiind indicată soția sa. Aceasta a fost Eufrosina Tărtășescu, fiica lui Toma Tărtășescu și a Anastasiei Tzigara [9]. Alți copii ai colonelului Ernest Salmen, care trebuie adăugați în tabel, au fost : Maria (1835—1836), Ferdinand (1837—1840), Alexandru (1838—1846), Elena (1843—1869), Constanța (n. 1850), Ernest (1851—1853), Alexandru (1854—1862 [10].

S-ar fi putut poate mai mult stărui asupra personalităților care au ilustrat ampla descendență brâncovenească [11]. Generațiile care s-au succedat de la mijlocul secolului XIX în continuare au cuprins și ele perso-

[4] Cf arborele genealogic al familiei Brăiloiu de I. C. Filitti și Em. Hagi Mosco (inedit). precum și informați de la descendenți (Radu Pleșoianu — București).

[5] Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Costachi,* în „Ion Neculce", nr. 4, 1924, p. 207—227.

[6] Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino,* București, 1919, p. 250, nota 10 ; Theodar Cornel, *Figuri contemporane din România,* București, 1913.

[7] Cf. studiul lui Vlad Zirra despre familia doctorului Dimitrie Samurcaș publicat în această revistă.

[8] Informație de la regretatul poet Sandu Tzigara-Samurcaș, fiul profesorului Alexandru Tzigara-Samurcaș.

[9] Cf. arbarele genealogic al familiei Tărtășescu (inedit), redactat de Dinu Tărtășescu ; arborele genealogic al familiei Salmen (inedit), realizat de Em. Hagi-Mosco.

[10] Cf. arborele genealogic al familiei Salmen de Em. Hagi-Mosco.

[11] Dan Berindei, *op. cit.,* p. 285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nalităţi politice şi culturale care purtau în vine sîngele voievodului de la cumpăna veacurilor XVII şi XVIII. Astfel, pot fi amintiţi, pentru a nu ne opri decît asupra cîtorva nume : poeta Elena Văcărescu ; matematicianul Simion Stoilov ; profesorul jurist Alexandru Vălimărescu ; poetul Sandu Tzigara-Samurcaş ; Maria Salmen, soţia generalului David Praporgescu ; Alexandra Lahovary, soţia colecţionarului Barbu Slătineanu ; Ecaterina Băleanu, soţia lui Gheorghe Grigore Cantacuzino (Nababul), şi el descendent direct al domnitorului ; diplomatul Constantin G. Mano ; arhitectul Ştefan Balş ; istoricul de artă Radu Creţeanu ; compozitorul Alexis Catargi, ca şi soţia sa Micaela Ghica ; Elisabeta Ghica Deleni, soţia bibliofilului Dumitru C. Sturdza-Scheianu ; fotograful artist Alexandru Bellu ; Barbu Ştirbei şi surorile sale, dintre care *Elisa* a fost soţia lui Ion I. C. Brătianu, *Maria* a istoricului de artă George Balş şi *Ioana* a generalului Radu Rosetti ; poeta Anna de Noailles ; George Valentin Bibescu, preşedintele Federaţiei Aeronautice Internaţionale ; diplomatul Anton Bibescu ; Alexandra Ghica, soţia istoricului şi genealogistului Ioan C. Filitti ; Alexandrina Cantacuzino născută Paladi ; savantul bacteriolog Ion Cantacuzino şi surorile sale, dintre care Zoe a fost soţia lui D. A. Sturdza, iar Sevastia s-a căsătorit cu P. P. Carp ; Charles Adolphe Cantacuzino ; colonelul Barbu Slătineanu, mai sus menţionat ; scriitorul I. Al. Brătescu-Voineşti ; arhitectul Paul Emil Miclescu ; Maria Petrescu Halepliu, cea de-a doua soţie a lui Alexandru Marghiloman ; doctorul Ion Costinescu ; istoricul Dan Berindei ; juristul Radu Meitani ; generalul Alexandru Ghica ; diplomatul Filip Lahovary ; Alexandra Ştirbei, soţia arhitectului George Matei Cantacuzino, el însuşi urmaş brâncovenesc ; muzicologul Constantin N. Brăiloiu ; arheologul Gheorghe Cantacuzino ; Marga Cantacuzino, soţia genealogistului George D. Florescu etc. Enumerarea ar putea continua, descendenţa brâncovenească din veacul nostru înregistrînd şi ea oameni politici şi de cultură cu un rol adesea însemnat în viaţa publică dinaintea celui de-al doilea război mondial.

Studiul genealogic elaborat de Dan Berindei este un îndemn la continuarea investigaţiilor de acest fel. Alcătuirea unor asemenea tabele de descendenţi pentru marile personalităţi ale istoriei româneşti rămîne, fără îndoială, un deziderat major al acestei discipline.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AB	= Arhivele Basarabiei
AES	= Analele economice și statistice
ArhGen	= Arhiva Genealogică
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică și istoric literară (Iași)
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	= Acta Musei Napocensis
Anale	= Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM	= Analele Moldovei
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH	= Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
ARMSL	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Literare
ARMSȘ	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice
ASNSP	= Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa
AȘRS	= Arhiva pentru știință și reformă socială
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași
AUB	= Analele Universității București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BAGIR	= Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România
BCI	= BCIR
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER	= Buletinul Institutului Economic Român
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide"
BIRE	= Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM	= Buetinul Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH. BSHAR	= ARBSH
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
SBOAS	= Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP	= Buletinul Societății Politehnice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BUGIR = Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR = Documente privind istoria României
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = „Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS = Kratkie soobşcenia o dokladah i polevih issledovaniah Institut istorii materialnoi kulturî (Moscova)
LL = Limbă şi literatură
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MC = „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA = Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NE = Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH = Nouvelles études d'histoire
ÖO = Österreichische Osthefte
RA = Revista Arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slave
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundaţiilor Regale
RGI = Revista generală a învăţămîntului
RH = Revue Historique
RHLF = Revue d'histoire littéraire de la France
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor şi monumentelor
RREI = Revue roumaine d'études internationales
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaţionale
Rsl = Romanoslavica
RSMP = Revue des sciences morales et politiques
SAI = Studii şi articole de istorie
SAMNB = Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei
SCI = Studii şi cercetări istorice (ultimele din *CI*, seria veche)
SCIM = Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV = Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN = Studii şi cercetări de numismatică

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SCȘI = Studii și cercetări științifice, Iași
SEER = The Savonic and East European Review
SlavAnt = Savia Antiqua (Varșovia-Poznan)
SMIC = Studii și materiae de istorie contemporană
SMIM = Studii și materiale de istorie medie
SMIMd = Studii și materiale de istorie modernă
SMMIM = Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
SOF = Südost-Forschungen (München)
StCl = Studii clasice
SUBB = Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TC = „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb, UKB = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR = Viața Românească
ZfRPh = Zeitschrift für romanische Philologie

ASB = Arhivele Statului București
ASG = Arhivele Statului Galați
ASI = Arhivele Statului Iași
BAR = Biblioteca Academiei Române

Autorii sînt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole și note* (pînă la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) și dări de seamă privind viața științifică internă și internațională.

Toate materialele vor fi prezentate redacției în două exemplare, dactilografiate la două rînduri, cu notele numerotate în continuare, așezate la sfîrșitul textului. *Studiile* vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat în limba română sau tradus într-o limbă de largă circulație. Fotografiile și desenele vor fi numerotate și însoțite de explicații, indicîndu-se în manuscris pagina unde trebuie așezată imaginea respectivă.

Colaboratorii din țară sînt rugați să prezinte materialele în *formă finită*, ținînd seama de faptul că nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi ; într-un asemenea caz, corectura se va efectua în redacție, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Colaboratorii au obligația de a anunța redacția în cazul cînd au predat același text unei alte publicații (în versiunea originară sau în traducere), cînd textul respectiv face parte dintr-un volum predat deja unei edituri (sau aflat într-un stadiu avansat de definitivare), precum și în cazul cînd unele afirmații sau citări din note necesită anumite actualizări (studii proprii citate în *manuscris* și apărute între timp, noi studii în aceeași problemă și care trebuie menționate etc.).

Alcătuirea rubricilor de informare bibliografică — *Recenzii, Note bibliografice, Revista revistelor* — fiind coordonată de redacție, colaboratorii externi care doresc să prezinte cărți, studii și reviste sînt rugați să se informeze la redacție, înainte de a trimite prezentările respective.

Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialiști. Redacția își rezervă dreptul de a planifica apariția materialelor acceptate în funcție de necesități și de a nu le reține pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, nu se circumscriu acestora.

Tiparul executat sub cd. 16
la S.C. „Dosoftei" S.A. Iași,
str. Sf. Lazăr nr. 49

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei românilor (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri :

XVI/1979, 672 p., 40 lei
XVII/1980, 896 p., 40 lei
XVIII/1981, 872 p., 40 lei
XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
XXI/1984, 728 p., 78 lei
XXII/1985, 1—2, 1 016 p., 115 lei
XXIII/1986, 1—2, 1 160 p., 120 lei
XXIV/1987, 1—2, 1 420 p., 155 lei
XXV/1988, 1—2, 1 338 p., 185 lei
XXVI/1989, 736 p., 100 lei
XXVII/1990, 272, p., 285 lei.

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p., 18 lei
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România O bibliografie)*, 214 p., 21 lei.
Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821*, vol. înglijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei.
Supliment V (Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni — Tripolie)*, 133 p. + ilustrații, 30 lei.
Supliment VI *(Culture and Society*, vol. îngrijit de Al. Zub), 222 p., 25 lei.
Supliment VII (Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova, 1781—1862)*, 173 p., 40 lei.
Supliment VIII (Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze, 1914—1933)*, 186 p., 25 lei.
Supliment IX (Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă)*, 224 p., 30 lei.
Soppliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859)*, 138 p., 25 lei.
Supliment XI *(Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p., 150 lei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"
tom. XXVIII, p. 1—416, Iași, 1991

ISSN 0074—039X

Lei 285

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro